

ประชุมประกาศ รัชกาลที่ ๔

พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๔

คณะสงฆ์วัดอนงคาราม
ในความอุปถัมภ์ของ

นายชำนาญ และคุณหญิงวลี ยุวบูรณ์

พิมพ์ถวาย
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๑

ประชุมประกาศ รัชกาลที่ ๔

พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๔

คณะสงฆ์วัดอนงคาราม
ในความอุปถัมภ์ของ

นายชำนาญ และคุณหญิงวลี ยุวบูรณ์

พิมพ์ถวาย
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๑

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (สาลี อินทโชตเถระ) อดีตกรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะจังหวัดธนบุรี และเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัด-เทพศิรินทราวาส กำหนดงานวันที่ ๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๑ พระราชวิสุทธิเมธี ได้เป็นผู้แทนคณะศิษยานุศิษย์มาติดต่อกรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เฉพาะภาค ๑ ถึงภาค ๕ คือประกาศซึ่งออกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔ — พ.ศ. ๒๔๐๔ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถรอบรู้เหตุการณ์ความเป็นไปของโลก พระองค์ทรงเป็นอัจฉริยทั้งในทางการเมือง ศาสนา วิทยาศาสตร์ โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ และภาษาศาสตร์ พระองค์ได้ทรงปรับปรุงแก้ไขเปลี่ยนแปลงกิจการในด้านต่าง ๆ ตามแบบอย่างอารยธรรมตะวันตกเป็นครั้งแรก ทางด้านอักษรศาสตร์และวรรณคดี พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมากหลายประเภทหลายภาษา พระราชนิพนธ์ที่เป็นภาษาไทยส่วนใหญ่เป็นร้อยแก้ว ที่สำคัญได้แก่ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย พระราชหัตถเลขา และหนังสือที่ออกเป็นทางราชการ คือหมายประกาศต่าง ๆ ประกาศที่ออกในรัชกาลนี้มีเป็นจำนวนมาก บางฉบับก็มีผลใช้บังคับได้เช่นเดียวกับกฎหมาย และบางฉบับก็เป็นเพียงประกาศพระราชนิยม พระบรมราโชวาทแนะนำตักเตือนเพื่อความสงบเรียบร้อย และความผาสุกของประชาชน

พลเมืองของพระองค์ ต่อมากรรมการหอพระสมุด ฯ ได้พยายามรวบรวมประกาศซึ่งออกในรัชกาลที่ ๔ มาตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือวชิรญาณบ้าง เมื่อรวบรวมสำเนาประกาศได้กว่า ๔๐๐ เรื่อง คือประกาศซึ่งออกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๙๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๑ แล้ว ได้จัดแบ่งออกตีพิมพ์เผยแพร่ โดยให้ชื่อว่า หนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ จัดแบ่งพิมพ์เป็น ๘ ภาค ปรากฏว่ามีผู้สนใจหนังสือประชุมประกาศชุดนี้อย่างแพร่หลาย เนื่องด้วยเป็นหนังสือสำคัญที่ให้ความรู้ทั้งในด้านอักษรศาสตร์ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอื่น ๆ ทั้งยังเป็นหลักฐานให้ได้ทราบถึงธรรมเนียมประเพณี และสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนชาวไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ส่วนในด้านสำนวนโวหาร ก็จัดได้ว่าเป็นความเรียงที่มีเนื้อความชัดเจนเหมาะสม อาจถือเป็นแบบฉบับของร้อยแก้วที่ดีได้

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ คณะศิษยานุศิษย์ได้เรียบเรียงประวัติ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (สาลี อินทโชตเถระ) ผู้ถึงแก่มรณภาพแล้วนั้น ให้พิมพ์ไว้ต่อจากคำนำนี้

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลบุญราศีที่คณะศิษยานุศิษย์ได้บำเพ็ญอุทิศแด่ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (สาลี อินทโชตเถระ) ตลอดจนได้ให้พิมพ์หนังสือประชุมประกาศเรื่องนี้ออกแจกจ่ายเป็นกุศลวิทยาทาน ด้วยอำนาจกุศลราศีทั้งปวงนี้ จงเป็นบุญนฤธิอำนวยวิปากสมบัติแด่ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (สาลี อินทโชตเถระ) ตามควรแก่ประโยคสมบัติในสัมปรายภพ สมดังเจตจำนงของคณะศิษยานุศิษย์ทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๙ ตุลาคม ๒๕๑๑

คำปรารภ

สมัยที่พระคุณเจ้าพระมหาโพธิวงศาจารย์ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี และสาธารณูปการของจังหวัดธนบุรีด้วยนั้น ข้าพเจ้า ได้ดำรง ตำแหน่ง นายกเทศมนตรี เทศบาล นครธนบุรี อยู่ด้วย และได้มี โอกาสร่วมปฏิบัติงานกับพระคุณเจ้าด้านพัฒนาการบำรุงรักษาวัด ตามโครงการเชิดชูและบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านพัฒนาการบำรุงรักษาวัด โดยพระคุณเจ้าพระมหาโพธิวงศาจารย์ ดำรงตำแหน่งรองประธานกรรมการ และข้าพเจ้าได้ร่วมเป็นกรรมการอยู่ด้วยตลอดระยะเวลาดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกเลื่อมใสศรัทธาในความเฉลียวฉลาดรอบรู้ และความสุขุมคัมภีรภาพสมเป็นสมณผู้ใหญ่ของพระ-คุณเจ้าเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากพระคุณเจ้าพระมหาโพธิวงศาจารย์ จะปฏิบัติตนอยู่ในหลักศาสนาพุทธ ตามคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด และแผ่กุศลเมตตาแก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปอย่างสม่ำเสมอแล้ว พระคุณเจ้ายังได้ก่อกุศลสาธารณประโยชน์แก่ชุมชน และให้ความร่วมมือ แก่ฝ่ายปกครอง ในการบำรุงสุข แก่ประชาชน และการพัฒนาความเจริญแก่ท้องถิ่นด้วยดีตลอดมา ดังนั้น มรณกรรมของพระคุณเจ้า มิเพียงแต่จะเป็น ที่เศร้าโศก อาลัยแก่ บรรดา สานุศิษย์ทั้ง-หลายอย่างสุดซึ้งเท่านั้น แม้แต่ทางราชการและองค์การปกครองท้องถิ่น ก็ย่อมได้รับความเศร้าโศกอาลัยในการสูญเสียครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง

ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้ อาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย ช่วยดลบันดาลให้วิญญาณอันบริสุทธิ์ของพระคุณเจ้า ประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผลโดยสุคติวิสัยในสัมปรายภพยั่งยืนอยู่ชั่วนิรันดร ควรแก่กรรมดีที่พระคุณเจ้าได้สร้างไว้ในภพนี้ด้วย เทอญ.

(นายชำนาญ ยุวบูรณ์)

อธิบดีกรมการปกครอง

พระมหาโพธิวงศาจารย์ ญาณวิสุทธจริยสมบัติ พุทธบริษัทประสาทกร
รัตตัญญูสุนทรธรรมวิศิษฎ์ มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

พ.ศ. ๒๕๐๖

ดวงชาตากำเนิด

วัน ๑ ฯ๓ ๕ ปีวอก จ.ศ. ๑๒๔๖
วันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗
เวลา ๑๒.๔๕ น.
ทลิทโทฤกษ์

สมัยเป็นพระอันดับ
พรรษาที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๕๑

ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่

พระศาสนานุรักษ์

พ.ศ. ๒๔๗๒

ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่

พระมงคลเทพมุนี

พ.ศ. ๒๔๗๗

ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่
พระมงคลเทพมุนี
พ.ศ. ๒๔๔๐

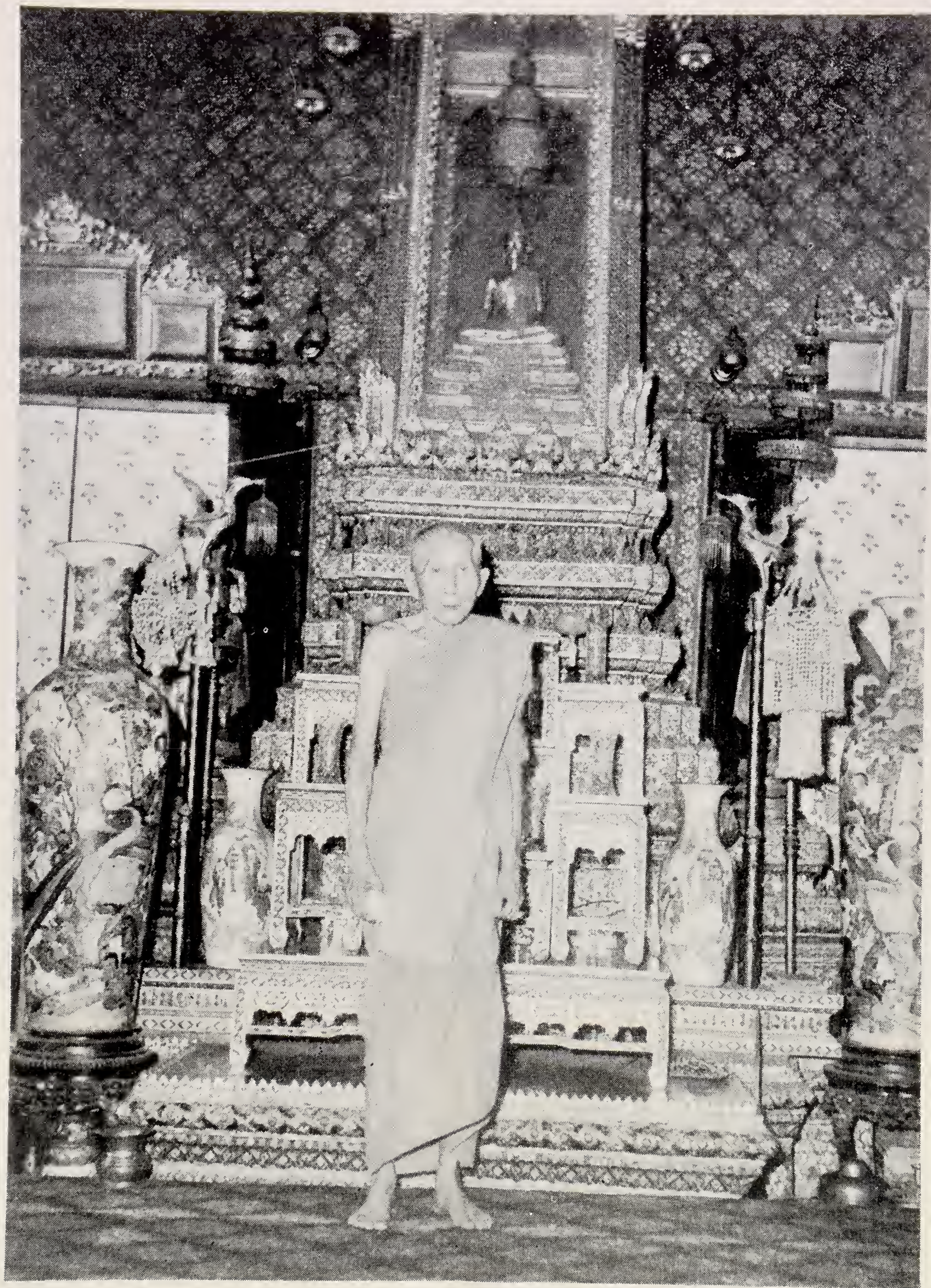

ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม
ในราชทินนามเดิมที่ พระมงคลเทพมุนี
พ.ศ. ๒๔๔๔

พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตยาภิธานญาณวิสุทธ ปาวจนุตตมวโรปการคุณ วิบุลจริยสมบัติ พุทธบริษัทประสาทกร สุนทรวิสุทธิพรหมจรรย์ อรัญญวาสี-ปริณายก

พระราชาคณะเทียบชั้นรองสมเด็จพระราชาคณะ พ.ศ. ๒๕๐๐

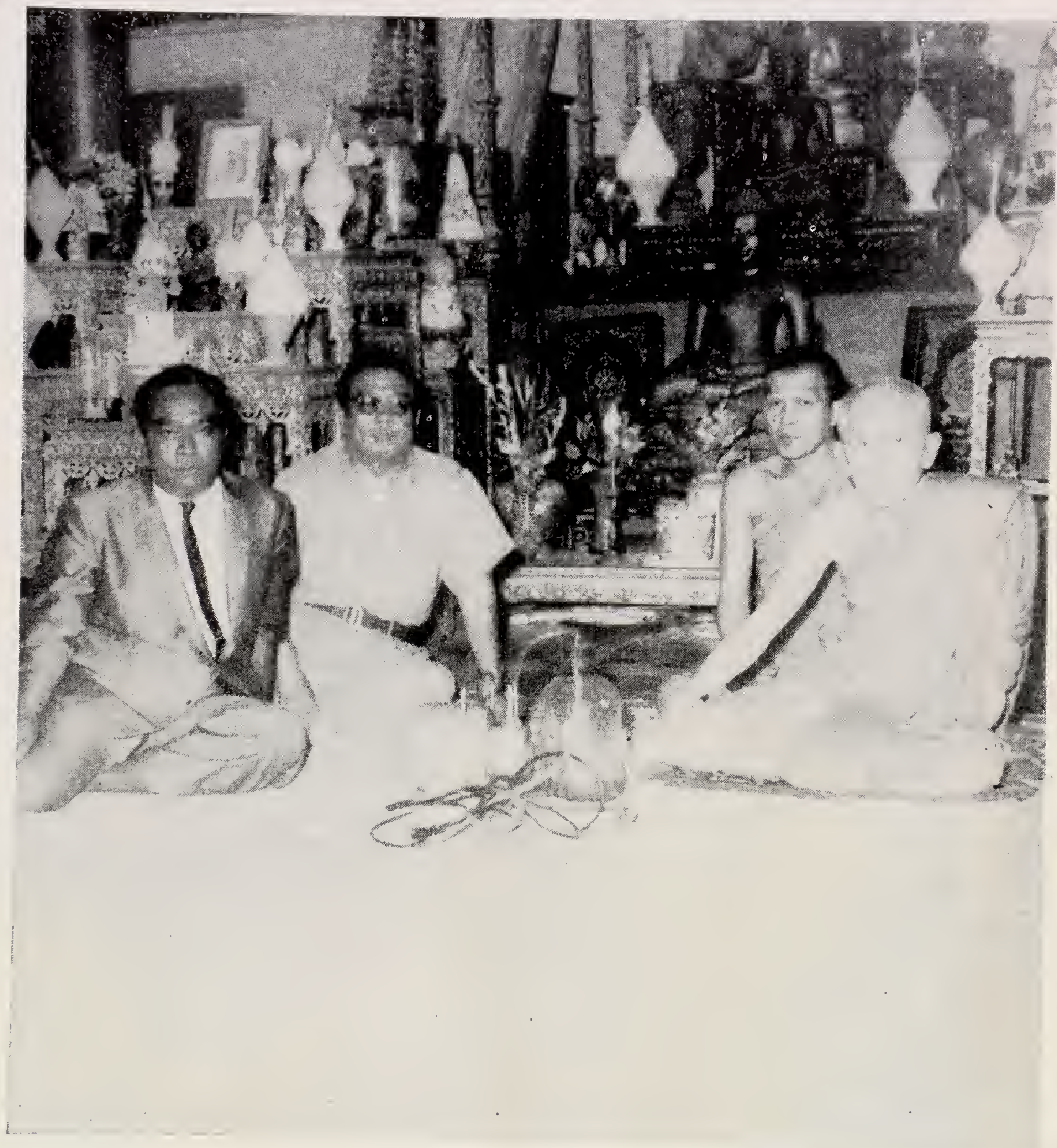

เมื่อเจริญชนมายุครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์

๑๓ เมษายน ๒๕๐๗

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร
ประธานองคมนตรี เสด็จถวายสักการะ แด่พระมหาโพธิวงศาจารย์ เมื่อ
วันฉลองชนมายุครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์ ณ พระอุโบสถวัดอนงคาราม ธนบุรี
๑๓ เมษายน ๒๕๐๗

เมื่อวันมอบเครื่องอ๊อกซิเยนให้เป็นสมบัติของโรงพยาบาลสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๐๗

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
กำลังถวายน้ำสรง
ครั้งฉลองชนมายุครบ ๗ รอบ ๑๔ เมษายน ๒๕๑๑

ดวงชาตามรณะ

วัน ๖ ฯ ๗ ๖ ปีวอก จ.ศ. ๑๓๓๐
วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑
เวลา ๑๒.๔๕ น.
ทลิทโทฤกษ์

ดวงชาตามรณะ

วัน ๖ ๗ฯ๖ ปีวอก จ.ศ. ๑๓๓๐
วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑
เวลา ๑๒.๔๕ น.
ทลิทโทฤกษ์

โกศศพพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ
ประดิษฐาน ณ หอสมุดอุดมวิทยา วัดอนงคาราม ธนบุรี

ถวายไว้อาลัย

แด่ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ

อดีตกรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะจังหวัดธนบุรี
และเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม

กลอน ๘ สุภาพ

ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศ์ฯ เป็นพระสงฆ์ครัดเคร่งเก่งสิกขา
ถือวินัยมั่นคงดำรงมา ตลอดกาละปลดหมดชีพไป
ท่านขยันหมั่นเอาภารธุระ การคณะสงฆ์เด่นเป็นข้อใหญ่
รับมอบหมายตั้งแต่งตำแหน่งใด ท่านทำได้เรียบร้อยตลอดมา
กรรมการมหาสมาคม เถโรดมตื้นลึกร่วมปรึกษา
เข้าประชุมตามกำหนดหมดเวลา ทุกครั้งคราไม่เคยขาดราชการ
ในฐานะหน้าที่เจ้าอาวาส ก็สามารถทั้งศึกษาบริหาร
ให้เจริญรุ่งเรืองประเทืองการ น่าชื่นบานโสมนัสปลุกศรัทธา
แก่ทวยชนหญิงชายฝ่ายพุทธะ ศาสนะทั้งมวลทุกถ้วนหน้า
ปกครองสงฆ์ด้วยเจตน์มากเมตตา มุ่งรักษาสันติธรรมประจำการ
ไม่มีชั้นเปรียญแต่เพียรกล้า เทศนาธัมโมโดยโวหาร
แต่งหนังสือธัมมะปฏิภาณ ได้เชี่ยวชาญแม่นยำต้องตำรา
ทางวินัยนับได้ว่าท่านแม่น จำแบบแผนได้มากยากจะหา
เฝ้าอบรมบ่มศิษย์เป็นนิจมา จนพรรษาแก่คร่ำเพราะชำนาญ
อุปัชฌาย์บวชนาคมากลูกศิษย์ มั่นในกิจศาสนาอย่างกล้าหาญ
กิจนิมนต์ทั้งมวลส่วนสาธารณ์ พิธีการต่าง ๆ ทุกอย่างไป

ไม่ค่อยมีเวลาได้พักผ่อน นอกจากนอนอาพาธประดาษไข้
พอลุกนั่งได้คล่องเป็นต้องไป ด้วยเกรงใจเจ้างานการนิมนต์
จนอายุครบเสร็จเข้าเจ็ดรอบ เริ่มประกอบพิธีงานการกุศล
เราตั้งใจหวังให้ท่านยืนชนม์ จึงหาผลบุญช่วยอำนวยชัย
พอเสร็จงานการฉลองชนม์พรรษา ท่านก็มาล้มป่วยช่วยไม่ไหว
ไปอยู่โรงพยาบาลไม่นานไกล ประมาณได้สามสัปดาห์ทิวาวัน
ท่านก็ถึงมรณะละชีวิต ปล่อยมวลศิษย์ให้วิโยครับโศกศัลย์
ทั้งญาติมิตรทั่วหน้าต่างพากัน บ่นรำพันคิดถึงคำนึงครวญ
เป็นสุดจิตที่จะคิดจะแก้ไข เพราะวิสัยธรรมดาทุกหน้าถ้วน
ต้องสิ้นชีพตามกฎหมดทั้งมวล เราท่านล้วนมรณาไม่ว่าใคร
เมื่อพินิจตามธรรมคำของพระ ค่อยปล่อยปละโศกศัลย์กลั้นไว้ได้
สมาคมศิษย์อนงค์ ฯ ขอส่งใจ ไว้อาลัยรำลึกนึกพระคุณ
ร่วมบำเพ็ญทักษิณามหาผล ส่งกุศลถวายหมายเกื้อหนุน
ให้ท่านรับปัตติทานส่วนการบุญ สนองคุณตามจารีตประเพณี
หากมีญาณทางใดจะให้ท่าน ได้ทราบการกุศลผลราศี
ขอพระคุณท่านได้รับปวงพะลี เจริญศรีสุขสวัสดิ์พิพัฒน์เทอญ ฯ

โดยความเคารพอย่างสูง
เกล้ากระผม ในนามสมาคมศิษย์อนงคาราม
ในพระบรมราชูปถัมภ์
(นิพนธ์ โดยนายแจ่ม ดีประวัติ เปรียญ)

ประวัติ

พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ

---

๑. ชาติภูมิ

พระมหาโพธิวงศาจารย์ นามเดิม สาลี นามสกุล โคตรสุทธิ นามฉายา อินฺทโชโต เกิดวันอาทิตย์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๕ ปีวอก วันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นบุตรคนที่ ๓ ของนายหมวดหนู[๑] นางจันทร์ โคตรสุทธิ ณ บ้านเตาปูน ตำบลเตาปูน อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๗ คน ยังมีชีวิตในปัจจุบัน ๒ คน คือ

๑. นางชื่น ถุงเงิน น้องสาว

๒. นายเปรื่อง ศิริภัทร์ น้องชาย

๒. การศึกษาและการบรรพชาอุปสมบท

เมื่ออายุเยาว์วัย ได้ศึกษาวิชาภาษาไทยในสำนักวัดเตาปูน ซึ่งเป็นวัดใกล้บ้าน

พ.ศ. ๒๔๔๒ อายุ ๑๖ ปี ได้มาอยู่วัดอนงคารามกับพระอาจารย์ทับ เป็นนักเรียนโรงเรียนอุดมวิทยายน วัดอนงคาราม ธนบุรี ครั้งสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูอุดมพิทยากร อาจารย์ใหญ่แห่งโรงเรียนนั้น เรียนอยู่ ๔ ปี สอบไล่ได้ประโยค ๒ (มัธยมบริบูรณ์) สำเร็จตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการสมัยนั้นและได้บรรพชาเป็นสามเณร โดยพระธรรมธราจารย์ (คุ้ม) เจ้าอาวาสวัดอนงคาราม เป็นพระอุปัชฌาย์

---

๑ มีผู้เล่าให้ฟังว่า นายทหารสัญญาบัตรชั้นร้อยตรี โท เอก เรียกว่า นายหมวด
นายทหารสัญญาบัตรชั้นพันตรี โท เอก เรียกว่า นายกอง

พ.ศ. ๒๔๔๗ อายุ ๒๐ ปี กลับไปอุปสมบทที่วัดเตาปูน เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ เจ้าอธิการแดง วัดศรีบุรีรตนาราม (ปากเพรียว) จังหวัดสระบุรี เป็นพระอุปัชฌาย์ โดยมีเจ้าอธิการอ้วน วัดศรีบุรีรตนาราม และพระครูพัฒน์ วัดบ้านแก้ง จังหวัดสระบุรี เป็นคู่กรรมวาจาจารย์ อุปสมบทแล้ว ปฏิบัติอุปัชฌายวัตรและอาจาริยวัตร ตามหน้าที่พระนวกะ ลาพระอุปัชฌาย์อาจารย์มาอยู่วัดอนงคาราม อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี เรียนพระปริยัติธรรมและพระธรรม-วินัย สำนักวัดอนงคาราม เรียนวิปัสสนาธุระ สำนักพระอาจารย์ทับ วัดอนงคาราม

พ.ศ. ๒๔๔๙ สอบวินัยได้ พ.ศ. ๒๔๕๐ สอบธรรมได้ ตามหลักสูตรของสำนัก ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีหลักสูตรนักธรรม

พ.ศ. ๒๔๕๑ พรรษาที่ ๕ เป็นครูสอนธรรมวินัยแก่พระภิกษุสามเณรประจำสำนัก

พ.ศ. ๒๔๕๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-ญาณวโรรส ทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้น ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิ-วงศาจารย์ ได้เข้ารับการอบรมจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นเสร็จการอบรมแล้ว ได้รับมอบหมายหน้าที่ให้เป็นครูสอนนักธรรมทุกชั้น ประจำสำนัก-เรียนวัดอนงคารามตลอดมา เป็นผู้อำนวยการศาสนศึกษาสำนักเรียนวัดอนงคารามจนตลอดชนมายุ

ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ นับแต่ได้อุปสมบทแล้ว ท่านได้มอบกายถวายชีวิตในพระพุทธศาสนา มีอจลศรัทธาไม่หวั่นไหว เป็นพระเถระที่สมบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร เคร่งครัดในพระวินัยหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก มีผู้เล่าให้ฟังว่า ท่านปฏิบัติสมณกิจเสมอต้นเสมอ

ปลาย นับตั้งแต่วัยหนุ่มเป็นพระนวกะ จนถึงวัยเป็นพระเถระชั้นสูงในสังฆมณฑล วัยต้นปฏิบัติตนอย่างไร วัยปลายก็ปฏิบัติตนอย่างนั้น ถ้าใครใคร่จะทราบว่าปฏิปทาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-วชิรญาณวโรรสเป็นอย่างไร ขอจงดูปฏิปทาของท่านเจ้าคุณพระมหา-โพธิวงศาจารย์เถิด มีส่วนละม้ายใกล้เคียงกันมาก

เนื่องจากท่านปฏิบัติหนักแน่นในพระวินัยนั่นเอง ท่านจึงเป็นที่เคารพนับถือยำเกรงของพระภิกษุสามเณรยิ่งนัก โดยเฉพาะถ้าเกี่ยวกับสมณกิจและสังฆกรรมแล้ว ท่านเอาใจใส่เป็นพิเศษ การประ-ชุมฟังพระปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน หากไม่มีกิจจำเป็นจริง ๆ แล้ว ท่านไม่ยอมให้ขาด หรือหากมีความจำเป็นต้องเดินทางไปต่างจังหวัดในวันพระปาฏิโมกข์ ท่านมีจดหมายล่วงหน้า ให้พระสงฆ์ในวัดที่จะไปนั้นทราบเพื่อรอคอย หากทราบว่าวัดที่จะไปนั้น ไม่มีพระภิกษุผู้ทรงจำปาฏิโมกข์ ท่านพาพระภิกษุผู้ทรงจำปาฏิโมกข์ไปจากวัดอนงคาราม เพื่อไม่ยอมให้ขาด

ครั้งหนึ่ง มีทายกผู้หวังดีคนหนึ่ง ได้นำโอสถบำรุงกำลังไปถวายท่านในเวลาวิกาลขณะที่ท่านอาพาธมาก เพราะเห็นว่าท่านมีร่าง-กายบอบบางเกรงว่าจะมีอันตราย เพื่อให้ท่านได้ฉันบำรุงกำลังบ้าง ท่านบอกว่าให้ฉันตายเสียดีกว่า ดีกว่าให้ฉันล่วงละเมิดพระวินัย ทั้งนี้เนื่องจากท่านเคยทราบว่ายาประเภทนี้เป็นยาประเภทอาหาร

เพราะเหตุที่ท่านปฏิบัติตนเคร่งครัดในศีลปฏิบัติดังกล่าว ท่านจึงเป็นผู้แตกฉานในพระวินัย สามารถอธิบายได้แจ่มแจ้งไม่ติดขัด ถึงกับมีผู้ให้สมัญญานามท่านว่า "ตู้พระวินัยเดินได้" ข้อนี้ ชี้ให้เห็นถึงความสามารถของท่านเป็นอย่างดี

๓. หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้รับหน้าที่เป็นครูสอนธรรมวินัยประจำสำนักเรียนวัดอนงคาราม

พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการรักษาการวัดสุวรรณ อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี

พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้รับหน้าที่เป็นกรรมการนำข้อสอบไปเปิดสอบประโยคธรรมที่จังหวัดอุตรดิตถ์

พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับหน้าที่เป็นกรรมการนำข้อสอบไปเปิดสอบประโยคธรรมที่จังหวัดสุโขทัย

พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้รับหน้าที่เป็นกรรมการนำข้อสอบไปเปิดสอบประโยคธรรมที่จังหวัดพิจิตร

พ.ศ. ๒๔๖๖—๒๔๖๘ เป็นกรรมการตรวจประโยคธรรมสนามมณฑลพิษณุโลก มณฑลอยุธยาและมณฑลอุดร รวม ๓ ปี ติดต่อกัน

พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูพิเศษ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม

พ.ศ. ๒๔๖๗—๒๔๗๗ เป็นกรรมการตรวจประโยคธรรมสนามหลวง รวม ๑๑ ปี

พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นผู้ช่วยผู้กำกับการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี และเป็นผู้รักษาการณ์แผนกคณะสงฆ์ในงานเทศกาลพระพุทธบาท มีระงับอธิกรณ์เป็นต้น ถึง พ.ศ. ๒๔๙๙

พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะแขวงหลัง จังหวัดธนบุรี ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ประเภทวิสามัญ

พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการรักษาการวัดพิชยญาติการาม ธนบุรี

พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะอำเภอตลิ่งชัน จังหวัดธนบุรี

พ.ศ. ๒๔๘๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นสาธารณูปการ จังหวัดธนบุรี ตามสังฆาณัติระเบียบพระคณาธิการ พุทธศักราช ๒๔๘๖

พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะตรวจการภาค ๑ ตามสังฆาณัติระเบียบพระคณาธิการ พุทธศักราช ๒๔๘๖

พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นกรรมการนำข้อสอบประโยคบาลีสนามหลวงไปเปิดสอบที่จังหวัดสิงห์บุรี

พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสังฆสภา ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔

พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม และเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี

พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้รับเลือกให้เป็นรองประธานสังฆสภารูปที่๒

พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นผู้รักษาการในหน้าที่เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม จังหวัดธนบุรี

พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม รวม ๓ สมัย และดำรงตำแหน่งนี้เป็นลำดับมาจนตลอดชนมายุ

งานพิเศษ

๑. เป็นผู้แต่งข้อสอบวิชาวินัยชั้นตรี สำหรับสอบในสนามมณฑลพิษณุโลก โดยบัญชาเจ้าคณะมณฑล ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงยกเลิกสนามมณฑล

๒. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ทางคณะสงฆ์ประกาศเรื่องให้พระภิกษุทำการสอนจรรยาตามโรงเรียนต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร ท่านได้รับมอบหมายให้เป็นผู้สอนประจำโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โรงเรียนศึกษานารี และโรงเรียนประถมอนงค์ โรงเรียนทั้ง ๓ นี้ อยู่ในความอุปการะของเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม จนถึงยกเลิกไป

๓. พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นผู้อุปการะโรงเรียนอำนวยศิลป์ ธนบุรี

๔. สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระสมุห์ ฐานานุกรมในเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระธรรมธราจารย์

พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูสมุห์ ฐานานุกรมในเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระรัชชมงคลมุนี

พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูสังฆรักษ์ ฐานานุกรมในเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระรัชชมงคลมุนี

วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชกาลที่ ๖ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร มีราชทินนามว่า พระครูวรปรีชาญาณ พระครูพิเศษ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒ ในรัชกาลที่ ๗ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ มีราชทินนามว่า พระศาสนานุรักษ์

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ในรัชกาลที่ ๗ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช มีราชทินนามว่า พระมงคลเทพมุนี

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ ในรัชกาลปัจจุบัน ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามเดิม

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ในรัชกาลปัจจุบัน ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมในราชทินนามเดิม

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ในรัชกาลปัจจุบัน ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะเทียบชั้นรองสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามปรากฏตามสัญญาบัตรดังนี้

ให้พระมงคลเทพมุนี เป็นพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตยาภิธานญาณวิสุทธ์ ปาวจนุตตมวโรปการคุณ วิบุลจริยสมบัติ พุทธบริษัทประสาทกร สุนทรวิสุทธิพรหมจรรย์ อรัญญวาสีปริณายก พระราชาคณะเทียบชั้นรองสมเด็จพระราชาคณะ สถิต ณ วัดอนงคาราม วรวิหารพระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๖ รูป คือ พระครูปลัดนิพัทธโพธิพงศ์ ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขอพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในพระอารามโดยสมควร จงเจริญสุขสวัสดิ์ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ตั้งแต่วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

(พระปรมาภิไธย)

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พจน์ สารสิน

นายกรัฐมนตรี

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์เป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ มีนามตามจารึกในหิรัณยบัฏว่า

พระมหาโพธิวงศาจารย์ ญาณวิสุทธจริยสมบัติ พุทธบริษัทประสาทกร รัตตัญญูสุนทรธรรมวิศิษฏ์ มหาคณิสสร บวรสังฆารามคามวาสี สถิต ณ วัดอนงคารามวรวิหาร พระอารามหลวง จงเจริญทีฆายุ จิรัฏฐิติกาล ในพระพุทธศาสนา เทอญ

มีสำเนาประกาศพระบรมราชโองการกำกับหิรัณยบัฏดังนี้

(พระปรมาภิไธย)

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร์ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระมหาโพธิวงศาจารย์ เป็นพระเถระเจริญในสมณคุณธรรมสัมมาปฏิปทา ได้ศึกษาภาษาไทยสอบไล่ได้จบหลักสูตรเทียบชั้นมัธยมบริบูรณ์แต่ปฐมวัย ครั้นได้บรรพชาอุปสมบทแล้วก็ได้ศึกษาพระธรรมวินัยมีความรอบรู้เป็นอย่างดี ได้รับหน้าที่เป็นฐานานุกรมในสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ ตำแหน่งพระครูสมุห์และพระครูสังฆรักษ์มาแต่ในเบื้องต้น ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระครูชั้นสัญญาบัตรที่พระครูวรปรีชาญาณ และเลื่อน

เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่พระศาสนานุรักษ์ ชั้นราชที่พระมงคลเทพมุนี ชั้นเทพและชั้นธรรมในราชทินนามเดิม ชั้นเทียบรองสมเด็จพระราชาคณะที่พระมหาโพธิวงศาจารย์โดยลำดับ ก็รับภาระพระพุทธศาสนา และสังวรรักษาสมณวัตรระเบียบปฏิบัติประเพณีราชการได้เรียบร้อยสมควรแก่ตำแหน่งตลอดมา สามารถประกอบพระพุทธศาสนกิจ เป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระพุทธจักรและอาณาจักรเป็นอเนกประการ กล่าวคือ การปริยัติศึกษา ได้เป็นครูสอนวิชานักธรรมแก่พระภิกษุสามเณรในสำนักเรียนวัดอนงคาราม ตั้งแต่ชั้นนวกภูมิตลอดถึงชั้นเถรภูมิ มาแต่สมัยเริ่มแรกมีหลักสูตรนักธรรม เป็นประธานกรรมการอำนวยการศาสนศึกษาสำนักวัดอนงคาราม ตลอดจนเป็นเจ้าสำนักเรียนวัดนี้ เป็นกรรมการตรวจสอบความรู้ประโยคนักธรรมสนามหลวงและสนามมณฑลหลายแห่ง เป็นผู้นำประโยคนักธรรมและประโยคบาลีไปเปิดสอบในจังหวัดต่าง ๆ หลายแห่ง เป็นผู้เรียบเรียงข้อสอบนักธรรมสนามมณฑล การบริหาร ได้เป็นประธานกรรมการรักษาการวัดสุวรรณ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม เป็นผู้ช่วยผู้กำกับการพระพุทธบาทสระบุรี เป็นเจ้าคณะแขวงหลังธนบุรี เป็นพระอุปัชฌายะ เป็นประธานกรรมการรักษาการวัดพิชยญาติการาม เป็นเจ้าคณะอำเภอตลิ่งชัน เป็นสาธารณูปการจังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าคณะตรวจการภาค ๑ เป็นสมาชิกสังฆสภา เป็นเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม เป็นเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี เป็นรองประธานสังฆสภารูปที่ ๒ รักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม เมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ พระมหาโพธิวงศาจารย์ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ตามที่ปรากฏอยู่ใน

ปัจจุบัน การสาธารณูปการ ได้เป็นผู้อำนวยการสร้างอุโบสถ ศาลาการเปรียญ กุฏี และโรงเรียนประชาบาล ณ วัดเตาปูน จังหวัดสระบุรี อันเป็นชาติภูมิ และเป็นผู้อำนวยการสร้างอุโบสถ ณ วัดเทพพล อำเภอตลิ่งชัน จังหวัดธนบุรี ซึ่งเป็นวัดในปกครอง การสังคมสงเคราะห์ เมื่อยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวรปรีชาญาณ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้อบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยาแก่นักเรียน โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โรงเรียนศึกษานารี และโรงเรียนประถมอนงค์ ในปัจจุบันได้เป็นผู้อุปการะโรงเรียนอำนวยศิลป์ ธนบุรี

สรรพกรณียกิจซึ่ง พระมหาโพธิวงศาจารย์ ได้รับภาระปฏิบัติบำเพ็ญโดยลำดับ ดังพรรณนามาปรากฏเป็นผลดีแก่การพระศาสนาประเทศชาติและประชาชนเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว บัดนี้ พระมหาโพธิวงศาจารย์ ก็เจริญด้วยวรรษายุกาลวัยวุฒิ รัตตัญญูเถรกรณธรรมสมบูรณ์ด้วยอาตมหิตปรหิตจรรยา มั่นคงอยู่ในพรหมจรรย์เนกขัมมปฏิบัติ เป็นอจลพรหมจริยาภิรัต มีวัตตจริยาเป็นที่น่าเลื่อมใส สมควรจะยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรที่รองสมเด็จพระราชาคณะสืบไป

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดให้สถาปนา พระมหาโพธิวงศาจารย์ ขึ้นเป็นที่รองสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามจารึกในหิรัณยบัฏว่า พระมหาโพธิวงศาจารย์ ญาณวิสุทธจริยสมบัติ พุทธบริษัทประสาทกร รัตตัญญูสุนทรธรรมวิศิษฏ์ มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดอนงคาราม วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนโพธิพันธุ์ อนันตปรีชา วิสุทธิสังฆานุนายก ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูวิจิตรสรคุณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูวิบุลสรภัญ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสังฆบริหาร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ขอพระคุณจงรับธุระ พระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรโดยสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาน คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธ-ศาสนา เทอญ.

ประกาศ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖ เป็นปีที่ ๑๘ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ส. ธนะรัชต์

นายกรัฐมนตรี

๕. การปกครอง

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชต-เถระ นับเป็นพระมหาเถระชั้นปกครองท่านหนึ่งในสังฆมณฑล ท่านได้รับภาระหน้าที่เป็นนักปกครองทั้งภายในวัดทั้งภายนอกวัด ภายในวัดท่านได้รับภาระช่วยเหลือเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสร-มหาเถระ อดีตเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม เป็นลำดับมา เป็นที่ไว้วางใจไม่ว่าในกรณีใด ท่านจะต้องเป็นผู้เข้าร่วมด้วยเสมอ เช่นในการระงับอธิกรณ์และการจัดระเบียบการปกครองภายในวัดเป็นต้น ครั้นท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์มรณภาพแล้ว พ.ศ. ๒๔๙๙ ท่านได้รับภาระหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสต่อมา การปกครองภายในวัดจึงตกเป็นภาระของท่าน ท่านปกครองพระภิกษุสามเณรให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข มีระเบียบวินัยงดงามด้วยดีตลอดมา

ภายนอกวัด นอกจากท่านช่วยการปกครองของเจ้าประคุณสมเด็จฯ ในฐานะเจ้าคณะจังหวัดธนบุรีแล้ว ท่านเองก็ดำรงตำแหน่ง

ในทางปกครองหลายตำแหน่ง เช่น ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะแขวงหลังจังหวัดธนบุรี ตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอตลิ่งชัน ตำแหน่งเจ้าคณะตรวจการภาค ๑ ซึ่งมีเขตปกครอง ๑๐ จังหวัด คือ จังหวัดพระนคร จังหวัดธนบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดนนทบุรี จังหวัดปทุมธานี จังหวัดอ่างทอง จังหวัดสระบุรี จังหวัดลพบุรี จังหวัดสิงห์บุรี และจังหวัดชัยนาท

ครั้นเจ้าประคุณสมเด็จฯ มรณภาพแล้ว ก็ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม และตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดธนบุรีอีกตำแหน่งหนึ่ง

ต่อมาเมื่อมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาร่างรัฐธรรมนูญ ในฐานะรัฐสภา และรัฐบาลได้รับสนองพระบรมราชโองการ ให้ประกาศพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นต้นมา สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร พระนคร ทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคม ได้ทรงแต่งตั้งให้ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ ดำรงตำแหน่งกรรมการมหาเถรสมาคมรูปหนึ่ง และเมื่อสมเด็จพระสังฆราช อยู่ฐายีมหาเถระ วัดมกุฏกษัตริยาราม สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน ทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคมเป็นลำดับมา ก็ได้ทรงพระกรุณาแต่งตั้งให้ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคมอีก รวม ๓ สมัย ติดต่อกัน ท่านดำรงตำแหน่งนี้จนตราบเท่าอวสานแห่งชีวิต

ตำแหน่งต่าง ๆ ในทางปกครองคณะสงฆ์ที่ท่านได้รับแต่งตั้ง

จะเห็นได้ว่าท่านได้รับความไว้วางใจเป็นลำดับมา ทั้งนี้ เพราะท่านเป็นนักปกครองที่ฉลาดและสามารถเป็นอย่างดี ผู้ใหญ่ก็ปรานีผู้น้อยก็เคารพนับถือ ท่านอบรมนักปกครองในเขตปกครองว่า นักปกครองที่ดีต้องยึดหลักให้พระคุณเดินหน้า ให้พระเดชตามหลัง และควรยึดหลักปัคคหะ ยกย่องผู้ทำความดี นิคคหะ ข่มขี่คนทำความผิด จงให้ความเป็นธรรมแก่ทุก ๆ ฝ่าย

อนึ่ง เวลาท่านแนะนำครูอาจารย์ นักเรียน เลขานุการ หรือพระภิกษุสามเณรผู้เป็นศิษย์ใกล้ชิดในสำนักวัดอนงคารามก็ดี ต่างวัดก็ดี ท่านมักจะอ้างสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า เรื่องนี้ พระองค์ทรงวางแบบอย่างไว้อย่างนี้ ๆ เสมอ

เรื่องเกี่ยวกับตำแหน่งหน้าที่ในทางปกครองนี้ ท่านเคยเล่าให้ฟังว่า

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลกรุงเก่า มีจังหวัดลพบุรี อยุธยา สระบุรี เป็นต้น สมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมธราจารย์ เจ้าอาวาสวัดอนงคาราม ทราบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้าจะเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ที่จังหวัดสระบุรี และจะเสด็จไปที่อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นชาติภูมิของท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ จึงได้ส่งท่านขึ้นไปที่จังหวัดสระบุรี เพื่อรับเสด็จ โดยที่เห็นว่าท่านเข้าใจในเรื่องการปฏิสันถารดี และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้นทรงรู้จักดี ขณะนั้นท่านยังเป็นพระอันดับ ท่านก็ขึ้นไปยังจังหวัดสระบุรี ตามคำสั่งของเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม ขณะที่ท่านไปถึงจังหวัดสระบุรี ปรากฏว่า ทางข้าราชการผู้ใหญ่เตรียมการจะปลูกพลับพลารับเสด็จ และประสงค์จะทูลอาราธนาสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้าประทับ ณ พลับพลาหน้าจวนผู้ว่าราชการเมืองสมัยนั้น ท่านทราบเข้าก็ไปเจริญพรชี้แจงให้ข้าราชการผู้ใหญ่ทราบว่า สมเด็จพระ-มหาสมณเจ้าไม่โปรดที่จะประทับในพลับพลาที่อยู่ในคามเขต โปรดที่จะประทับในวัดมากกว่า แต่เจ้าหน้าที่เหล่านั้นไม่ยอมเชื่อท่าน เพราะเห็นว่าท่านเป็นพระอันดับและยังเป็นผู้น้อย ครั้นเวลาที่สมเด็จพระ-มหาสมณเจ้าเสด็จมาถึง พระองค์ท่านเสด็จไปประทับที่วัดศาลาแดงก่อน เวลาค่ำจึงเสด็จจากวัดศาลาแดงประทับ ณ จวนผู้ว่าราชการเมือง ๑ คืน เพื่อฉลองศรัทธาของผู้ว่าราชการเมือง แต่ในวันต่อ ๆ มาทรงพอพระทัยประทับที่วัดศาลาแดง และเมื่อเสด็จไปตรวจการคณะสงฆ์ที่อำเภอแก่งคอย ก็ประทับที่วัดแก่งคอย ประทานพระโอวาทเสร็จแล้วก็เสด็จกลับมาประทับที่วัดศาลาแดง จึงเป็นภาระของท่านช่วยเจ้าอาวาสวัดนั้นจัดสถานที่ประทับ ท่านเล่าต่อไปว่า พอสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็นท่านเข้าก็ทรงทักทาย เพราะทรงรู้จักดี ตรัสถามว่า "เธอก็มากับเขาด้วยหรือ" ท่านได้กราบทูลว่า "พะยะค่ะ ท่านเจ้าคุณพระธรรมธราจารย์ เจ้าอาวาสวัดอนงคารามส่งมารับเสด็จในคราวนี้ด้วย เพราะข้าพระพุทธเจ้ามีชาติภูมิอยู่ที่จัง-หวัดนี้ ปัจจุบันพักอยู่ที่วัดเตาปูน อำเภอแก่งคอย" และตั้งแต่วันแรกที่ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นท่าน ท่านก็ต้องอยู่รับใช้โดยใกล้ชิด พอตกคืนวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๕๗ นั้น เวลา ๑ ยามเศษ เสด็จลงประทับที่ศาลาวัดศาลาแดง ทรงนำพระสงฆ์ผู้ตามเสด็จสวดมนต์เสร็จเรียบร้อยแล้ว โปรดให้พระสงฆ์เมืองนี้เข้าเฝ้า ทรงออกพระมหาสมณศาสน์ ทรงตั้งผู้รั้งตำแหน่งเจ้าคณะเมืองบ้าง เจ้าคณะแขวงบ้างเจ้าคณะหมวดบ้าง สับเปลี่ยนโยกย้ายหน้าที่บ้าง ยกเป็นกิตติมศักดิ์บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แขวงแก่งคอย (อำเภอแก่งคอย) ซึ่งทรง

แต่งตั้งเจ้าคณะแขวงใหม่ (เจ้าคณะอำเภอ) รับสั่งให้เจ้าคณะแขวงนำรายชื่อเจ้าคณะหมวดที่จะแต่งตั้งใหม่ทั้งหมดขึ้นกราบทูลเพื่อทรงพิจารณา เจ้าคณะแขวงจึงได้กราบทูลเสนอให้ท่านเป็นเจ้าคณะหมวดตำบลเตาปูน ทรงเห็นชอบด้วย และประทานพระอนุมัติ เรื่องนี้มีหลักฐานปรากฏตามแถลงการณ์คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ และแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๔๖ ภาค ๗ พ.ศ. ๒๕๐๑ ว่า "อนึ่ง พระอุปัชฌายะดา ได้นำชื่อเจ้าคณะหมวดแขวงแก่งคอย ที่โปรดให้จัดขึ้นใหม่ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย คือหมวดท่าศรีโพ พระครูดาเป็นผู้ว่าเอง จัดให้พระจอน วัดบ้านม่วง เป็นเจ้าคณะหมวดแก่งคอย จัดให้พระสาลีสำนักวัดอนงคาราม ผู้ขึ้นมาอยู่วัดเตาปูนเมืองนี้ เป็นเจ้าคณะหมวดตำบลเตาปูน ทรงเห็นชอบด้วย แลประทานพระอนุมัติ แล้วประทานย่าม แลหนังสือแจกแก่ผู้ที่ยังไม่ได้รับประทาน เวลา ๔ ทุ่ม ๔๕ นาฑีเสด็จขึ้นประทับฯ"

เมื่อท่านรับหน้าที่เป็นเจ้าคณะหมวดตำบลเตาปูน ได้ช่วยบริหารการคณะสงฆ์ในตำบลเตาปูน วางระเบียบปฏิบัติต่างๆให้พระภิกษุสามเณรในปกครองปฏิบัติเรียบร้อยพอสมควรแล้ว ก็ลาออกจากตำแหน่ง กลับมาอยู่วัดอนงคารามตามเดิม

ตามที่ยกมากล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความสามารถของท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ ในการปฏิสันถาร และการปกครองซึ่งเป็นที่เชื่อถือของพระองค์ผู้ทรงเป็นพระประมุขแห่งสงฆ์ มาตั้งแต่ยังเป็นพระอันดับ นับว่าหาได้ยากฯ

๖. การศึกษา

ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ นอกจากเป็นนักปกครองที่ดีแล้ว ท่านยังเป็นนักศึกษาและสันทัดในการจัดการศึกษาอีกด้วย

คือ ท่านเป็นนักศึกษาด้วยการแสวงหาความรู้ตั้งแต่ปฐมวัย เดินทางจากบ้านเตาปูน จังหวัดสระบุรี โดยทางเรือ เพื่อเข้ารับการศึกษาที่วัดอนงคาราม จังหวัดธนบุรี ซึ่งสมัยนั้นการคมนาคมไปมาไม่สะดวกอย่างเช่นปัจจุบัน ต้องแรมคืนมาในระหว่างทาง และเมื่อสำเร็จการสอบไล่ได้ประโยค ๒ (มัธยมบริบูรณ์) จบหลักสูตรของกระทรวงธรรมการสมัยนั้นแล้ว ก็ได้บรรพชาและอุปสมบทศึกษาธรรมวินัยต่อมา ท่านได้กรุณาเล่าให้ฟังว่า สมัยเมื่อเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ อดีตเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระธรรมธราจารย์ ใน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เปิดการสอนธรรมวินัยขึ้นในสำนักวัดอนงคาราม อีกแผนกหนึ่ง นอกเหนือไปจากโรงเรียนภาษาไทย ที่ท่านเป็นผู้อำนวยการและเป็นครูใหญ่โรงเรียนอุดมวิทยายนอยู่แล้ว หลักสูตรที่ใช้สอนมีหนังสือนวโกวาท บุพพสิกขาวัณณนา และสามเณรสิกขา วิธีสอน วิธีเรียนถือปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพราะสมัยนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ยังมิได้ทรงตั้งหลักสูตรนักธรรม นักเรียนรุ่นแรกในสมัยนั้นมีพระ ๓๕ รูปเรียนธรรมวินัย สามเณร ๒๖ รูป เรียนสามเณรสิกขา รวม ๖๑ รูปในจำนวนพระอันดับ ๓๕ รูป นั้น มีท่านรวมอยู่ด้วยรูปหนึ่ง ครูที่สอนธรรมวินัย มีพระธรรมไตรโลกาจารย์ (อยู่ อุตฺตรภทฺโท ป.ธ. ๘) ครั้งเป็นเปรียญ พระปลัดจอน และพระอาจารย์สิน ส่วนครูที่สอนสามเณรสิกขา มีพระมหาคง ป.ธ. ๖ สามเณรไลย เปรียญ และสามเณรแจ่ม เปรียญ ปีการศึกษาต่อ ๆ มามีพระภิกษุสามเณรในจังหวัดพระนครและธนบุรี มาสมัครเรียนเพิ่มขึ้นจนสถานที่มีไม่พอเรียน

ในพรรษา พ.ศ. ๒๔๕๒–๒๔๕๓ ทางวัดอนงคารามได้ทราบ

ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระเมตตาประทานพระโอวาทแก่พระภิกษุสามเณรในสำนักของพระองค์ท่าน เจ้าอาวาสวัดอนงคารามจึงได้ส่งท่านซึ่งยังเป็นพระอันดับ และพระครูวรปรีชาญาณ (ผล) ครั้งเป็นพระสมุห์ ไปเฝ้าฟังพระโอวาท บันทึกพระโอวาทและปัญหาธรรมวินัย พร้อมทั้งเฉลย ท่านก็มีความรู้ความเข้าใจดีขึ้นมาก ครั้นถึงเวลาสอบธรรมวินัยในสำนักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์ท่านออกปัญหา ๒๑ ข้อ เกี่ยวโยงกันโดยตลอด ตั้งแต่ชั้นต่ำถึงชั้นสูง คือออกปัญหาตั้งแต่ระดับนักธรรมชั้นตรี โท เอก รวมกันไป เพราะเวลานั้นหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้น ตรี โท เอก ยังไม่มี ปรากฏว่า ท่านตอบได้ถูกต้องหมดทั้ง ๒๑ ข้อ ทั้งธรรมและวินัย สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงชมเชยและประทานรางวัล ทรงรู้จักคุ้นเคย ต่อมาท่านได้นำวิธีการนั้นมาสอนพระภิกษุสามเณรในวัดอนงคาราม นับว่าได้ผลดี

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี—โท—เอก แล้ว ครั้นถึงเวลาตรวจข้อสอบ ก็ได้ทรงมีพระดำรัสสั่งให้ท่านไปเป็นกรรมการตรวจบ้าง ทรงใช้ท่านทำงานในหน้าที่เลขานุการส่วนพระองค์ เวลาตรวจบ้าง ท่านได้รับใช้โดยใกล้ชิด ไม่เคยถูกกริ้วเลย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ารับสั่งกับท่านว่า "เธอเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ สอบธรรมวินัยได้ทุกชั้น สมควรเป็นครูอาจารย์ที่ดีได้ ต่อไปฉันจะสั่งให้เขาทำพัดนักธรรมกิตติมศักดิ์มอบให้เธอ พัดนี้สูงกว่าพัดนักธรรมชั้นเอก เพราะเธอมีความรู้ความเข้าใจธรรมวินัยดีมาก" ที่รับสั่งเช่นนั้น เพราะสมัยนั้นผู้สอบนักธรรมทุกชั้นได้ ทรงพระกรุณาประทานพัดนักธรรมเป็นเกียรติ เช่นพัดเปรียญ แต่ยังไม่ทันได้ประทานพัดนักธรรมกิตติมศักดิ์ดังกล่าว สมเด็จพระ-

มหาสมณเจ้าก็ทรงสิ้นพระชนม์เสียก่อน ท่านรับภาระหน้าที่เป็นครูสอนธรรมวินัยประจำสำนักเรียนวัดอนงคาราม ตั้งแต่พรรษาที่ ๕ เป็นครูมาประมาณ ๓๐ กว่าปี ภายหลังได้รับหน้าที่เป็นประธานกรรมการอำนวยการศาสนศึกษาประจำสำนักเรียนวัดอนงคาราม จนตลอดชนมายุ ท่านเป็นครูที่ดี ด้วยการตั้งตนเป็นนักศึกษาค้นคว้าอยู่เสมอ นอกจากค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาแล้ว กฎหมายฝ่ายบ้านเมืองมีอะไรบ้าง ว่าด้วยเรื่องอะไร ท่านเป็นต้องขวนขวายศึกษาจนได้ ในสมัยที่เครื่องพิมพ์ดีดยังมีไม่แพร่หลาย ท่านได้ลงมือคัดลอกกฎหมายต่าง ๆ ด้วยมือของท่านเอง ตำราเก่า ๆ ที่ท่านเคยเรียนยังคงมีปรากฏเป็นสักขีพะยานอยู่จนทุกวันนี้

ในฐานะที่ท่านเป็นผู้อำนวยการศึกษา ท่านได้อุปถัมภ์ส่งเสริมการศึกษา ทั้งแผนกบาลีและแผนกนักธรรมให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้น มีภิกษุสามเณรทั้งในวัดและต่างวัดมาเข้ารับการศึกษาในสำนัก ปรากฏว่านักเรียนสอบไล่ได้ทั้งนักธรรมและบาลีมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกปี

ปัจจุบันภิกษุที่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากสำนักวัดอนงคาราม เป็นเปรียญบ้าง นักธรรมบ้าง ออกไปปฏิบัติศาสนกิจจัดการศึกษาในต่างจังหวัด ปรากฏว่าได้รับหน้าที่ในทางคณะสงฆ์ และดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะบ้าง เป็นพระครูสัญญาบัตรบ้าง ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก

พ.ศ. ๒๔๙๐ เมื่อมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้เริ่มตั้งเป็นสถาบันการศึกษาขั้นปริญญาของคณะสงฆ์ขึ้นที่วัดมหาธาตุ พระนคร ท่านได้รับหน้าที่เป็นประธานกรรมการกองอุปถัมภ์ และคงรับภาระหน้าที่นี้ตลอดมาตราบเท่าอายุขัย

เกี่ยวกับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ ท่านเอาใจใส่เป็น

พิเศษ มีข้อที่ควรสังเกตกำหนดได้คือ อาคารเรียนมหาจุฬาลงกรณ์ฯ หลังใหม่ในปัจจุบัน ท่านได้ขวนขวายให้ปูพื้นด้วยหินอ่อน และท่านเป็นผู้บริจาคทรัพย์ในการซื้อหินอ่อนเป็นคนแรก ความสำเร็จประจักษ์อยู่จนบัดนี้

พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้จัดตั้งโรงเรียนแผนกบาลีมัธยมวิสามัญศึกษาขึ้นที่วัดอนงคาราม ตามประกาศของคณะสงฆ์ มีภิกษุสามเณรสำเร็จการศึกษาไปเป็นจำนวนมาก

และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้จัดตั้งแผนกโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ สำหรับสอนศีลธรรมแก่เยาวชนขึ้นอีกแผนกหนึ่ง ซึ่งโรงเรียนแผนกนี้กำลังเป็นที่นิยมแพร่หลายอยู่ในปัจจุบันทั่วราชอาณาจักร

๗. การเผยแผ่

ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ เป็นนักเผยแผ่และเป็นผู้อุปถัมภ์ส่งเสริมการเผยแผ่ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง ท่านเป็นนักเผยแผ่ด้วยการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง และด้วยการเทศนาสั่งสอน กล่าวคือ ท่านปฏิบัติตนโดยเหมาะสมกับความเป็นผู้นำหมู่คณะ เคร่งครัดในกิจวัตร มีไหว้พระสวดมนต์เป็นต้น ทั้งในวันธรรมดาและวันสำคัญทางศาสนา เช่นวันวิสาขบูชาเป็นต้น ยิ่งในเทศกาลเข้าพรรษา ท่านจะเหนื่อยแสนเหนื่อยเพียงไร ท่านก็ยังมีน้ำใจอดทน บำเพ็ญตนเป็นผู้นำมิให้บกพร่อง แม้เมื่ออายุเข้าสู่วัยชรา ก็ไม่ยอมให้ใจชราไปตามด้วย เป็นผู้มีน้ำใจเข้มแข็งอยู่เป็นนิตย์ ในสมัยที่ท่านยังมีร่างกายแข็งแรง เมื่อออกพรรษาเสร็จการสอนการสอบธรรมวินัยประจำปีแล้ว ท่านชอบสมาทานธุดงควัตร เดินทางไปพักแรมในต่างจังหวัดมากแห่ง ท่านเคยแนะนำว่า การออกเดินธุดงค์นั้น ถ้าฝนฟ้าคะนอง ให้พยายาม

หลีกหลบเข้าหาต้นตะโกนา แม้จะเป็นต้นเล็กไม่ใหญ่ ก็พอเป็นที่พึ่งพาอาศัยได้ เพราะไม่เคยปรากฏว่าต้นตะโกนาถูกฟ้าผ่าเลย ถ้าพบกับสัตว์ดุร้าย เช่น พบควายดุ จงอย่ากางร่ม หรือพบเสือเป็นต้น จงแผ่เมตตาจิตให้แรงกล้า หรือมิฉะนั้นจงนั่งสมาธิเสีย สัตว์ร้ายจะไม่ทำอะไรเราเลย ซึ่งเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ ท่านได้เคยปฏิบัติมาด้วยตนเองแล้วทั้งสิ้น

ในทางเทศนา ท่านเป็นพระธรรมกถึกชั้นเยี่ยมรูปหนึ่งในสังฆมณฑล เคยแต่งเทศนาให้กรมธรรมการ กระทรวงศึกษาธิการ สำหรับเทศนาสอนประชาชน ท่านเป็นนักปฏิภาณ เทศนาโวหารของท่านเป็นที่ซาบซึ้งตรึงใจของผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง มีผู้เล่าให้ฟังว่า ได้เคยเทศนาปุจฉาวิสัชนากับท่าน ท่านมีปฏิภาณเฉียบแหลมยิ่งนัก ไล่ไม่เคยจนเลย

ท่านเคยแนะนำศิษยานุศิษย์ว่า การเทศนานั้น อย่าว่าอักษรให้ซ้ำ พยายามว่าให้เรียบ ๆ ฟังเพราะดี ทั้งถูกวิธีของการเผยแผ่อีกด้วย

นอกจากท่านเป็นพระธรรมกถึกผู้สามารถรูปหนึ่งแล้ว ท่านยังส่งเสริมศิษยานุศิษย์ให้เป็นพระธรรมกถึกอีก ภิกษุภายในวัด หากสอบนักธรรมได้ ก็จัดให้ฝึกหัดเทศนา สำนักวัดอนงคาราม มีชื่อเสียงปรากฏว่าเป็นสำนักพระธรรมกถึกมาช้านาน เพราะอาศัยท่านบูรพาจารย์เป็นผู้สนับสนุนส่งเสริมด้วยอุบายอย่างนี้

๘. การสาธารณูปการ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ นอกจากเป็นนักปกครอง นักศึกษาและนักเผยแผ่ดังกล่าวแล้ว ท่านยังเป็นนักก่อสร้างอีกด้วย ท่านสนใจในศิลปกรรมและชำนาญในด้านนวกรรม

ท่านหนึ่ง ซึ่งจะเห็นได้จากผลงานของท่านที่ยังคงประดิษฐานปรากฏอยู่ในปัจจุบันหลายอย่าง จักนำมาอ้างพอเป็นสักขีพะยานในที่นี้เพียง ๒ สถาน คือ สถานภายนอกวัด กับสถานภายในวัด ดังนี้

สถานภายนอกวัด ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ช่วยผู้กำกับการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ท่านได้เป็นกำลังในการจัดการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ เสนาสนะ ถาวรวัตถุ ปูชนียสถาน ที่บริเวณวัดพระพุทธบาท นับได้ว่าเกือบทั่วทั้งพระอาราม เช่นพระมณฑปพระพุทธบาท พระอุโบสถ พระวิหาร และเสนาสนะต่าง ๆ มากมาย การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ของท่านยึดหลักใหญ่ ๒ ประการ คือ พยายามรักษาและส่งเสริมศิลปะไทย และให้มีสภาพคงทนถาวร วัดพระพุทธบาทในปัจจุบันจึงสมกับคำว่าพระอารามหลวงชั้นเอกโดยแท้

ในฐานะที่ท่านเป็นผู้มีชาติภูมิอยู่บ้านเตาปูน อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี ท่านได้สร้างอุโบสถขึ้น ๑ หลัง ศาลาการเปรียญ ๑ หลัง โรงเรียนประชาบาล ๑ หลัง และหมู่กุฎีอีก ๗ หลัง เสนาสนะภายในวัดเตาปูนทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นผลงานของท่านทั้งสิ้น

อนึ่ง ในฐานะที่ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอตลิ่งชัน จังหวัดธนบุรี ท่านได้จัดสร้างอุโบสถขึ้นที่วัดเทพพล ๑ หลัง อุโบสถหลังนี้ยังมีสภาพคงทนถาวรและเรียบร้อยอยู่จนปัจจุบันนี้

สถานภายในวัด สมัยที่ท่านยังมิได้เป็นเจ้าอาวาส ท่านได้จัดสร้างหอสวดมนต์ด้วยไม้สักล้วน ๑ หลัง และหมู่กุฎีภายในบริเวณคณะ ๗ หลายหลัง ได้เป็นกำลังช่วยเหลือเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ อดีตเจ้าอาวาส ในการสร้างและปฏิสังขรณ์เสนาสนะอื่น ๆ เป็นลำดับมา

สมัยเมื่อท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสแล้ว นับแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา ท่านได้เริ่มจัดพัฒนาตามโครงการของรัฐบาลทันที กล่าวคือ ได้ลงมือสร้างหอสมุดอุดมวิทยา เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ อดีตเจ้าอาวาส ๑ หลัง สิ้นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเป็นเงิน ๙๖๙,๕๕๗.๖๗ บาท ปัจจุบันเป็นสถานที่ทำการห้องสมุดประชาชน อนงคาราม ในความอุปถัมภ์ของเทศบาลนครธนบุรี และสโมสรโรตารี่ ธนบุรี

นอกจากนั้น ได้จัดสร้างและปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ถาวรวัตถุปูชนียสถานอื่น ๆ ด้วยทุนส่วนตัวบ้าง ทุนต่างเจ้าของบ้าง ทุนเอกชนบ้าง เป็นลำดับมามากมาย ไม่สามารถจะนำมาบรรยายให้ละเอียดได้ จึงขอรวบกล่าวโดยย่อดังนี้

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นต้นมา ถึง พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้ก่อสร้างบ้าง บูรณปฏิสังขรณ์บ้าง ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง รวมทั้งสิ้น ๑๓๑ รายการ สิ้นค่าใช้จ่ายเป็นเงินรวม ๓,๒๗๗,๑๙๓.๖๕ บาท (สามล้านสองแสนเจ็ดหมื่นเจ็ดพันหนึ่งร้อยเก้าสิบสามบาทหกสิบห้าสตางค์)

๔. อาพาธและมรณภาพ

ท่านเจ้าคุณพระมหาโพธิวงศาจารย์ ท่านเป็นผู้มีรูปร่างบอบบาง แต่แข็งแรง ตามปรกติไม่ค่อยเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นคนมีจิตใจเข้มแข็งและมีมานะอดทน ยาที่ท่านชอบฉันเป็นประจำอยู่บ้าง ก็เป็นประเภทยาไทย เช่นยาหอมและลูกสมอเป็นต้น ส่วนยาอย่างอื่นฉันบ้างตามคำแนะนำของนายแพทย์เท่านั้น โรคที่เห็นท่านเป็นอยู่บ้างก็มีแต่โรคหวัด และตามปรกติท่านเป็นผู้มีความอดทนมาก หากไม่

จำเป็นจริงๆ แล้ว ท่านไม่ชอบรบกวนใคร มีความเกรงใจผู้อื่นเป็นนิสัย กลัวคนอื่นจะลำบากวุ่นวาย จึงไม่มีอาการอะไรผิดแปลกที่จะให้เข้าใจว่าท่านไม่สบาย

พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้เข้าอยู่โรงพยาบาลครั้งหนึ่ง เพื่อรักษาตา เมื่อได้ทำการผ่าตัดเรียบร้อยแล้ว ก็กลับวัดสามารถทำงานได้ตามปรกติ

พ.ศ. ๒๕๐๙ ได้เข้าอยู่โรงพยาบาลอีกครั้งหนึ่ง เพื่ออยู่พักรักษาตัวเกี่ยวกับโรคประสาท พักอยู่ได้ไม่นานก็หายเป็นปรกติ

พ.ศ. ๒๕๑๑ คณะศิษยานุศิษย์เห็นว่า ท่านเจริญชนมายุมาบรรจบครบ ๗ รอบ ๘๔ ปีบริบูรณ์ จึงได้พร้อมกันจัดการบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุถวาย เมื่อวัน ๑๓ และ ๑๔ เมษายน ๒๕๑๑ ก่อนจะถึงวันงานประมาณ ๗ วัน ท่านบ่นว่าปวดท้อง ซึ่งเข้าใจว่าเกิดจากท้องผูกธรรมดา จึงได้ให้หมอนวดบ้าง ฉันยาระบายบ้าง แต่อาการปวดท้องหาได้ลดหายลงไม่ นายแพทย์ผู้เป็นศิษย์ได้ถวายการปฏิบัติโดยใกล้ชิด อาการยังคงเดิมเรื่อยมา จนกระทั่งงานฉลองชนมายุได้ผ่านพ้นไป ครั้นถึงวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๑ นายแพทย์ได้ตรวจดูอาการอีกครั้งหนึ่ง ในที่สุดได้แนะนำให้ไปอยู่รักษาที่โรงพยาบาลศิริราช ซึ่งท่านก็ยินดีไปตามคำแนะนำในวันนั้น

ครั้นวันรุ่งขึ้น คณะนายแพทย์ได้ทำการตรวจร่างกายโดยละเอียด พบสมุฏฐานแห่งโรคว่าท่านเป็นฝีในตับ และมีอาการแก่เต็มที่แล้ว จึงได้ทำการสูบเอาหนองออกและให้น้ำเกลือ หลังจากสูบหนองออกแล้ว ท่านมีแต่ความอ่อนเพลียลง ฉันอาหารได้น้อยมาก จำวัด

ไม่ค่อยหลับ ประกอบกับท่านมีอายุมากแล้ว เมื่อนายแพทย์ได้ทำการสูบหนองออกเป็นครั้งที่สอง กำลังยิ่งลดน้อยลงเป็นลำดับ

ครั้นถึงวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๑๑ พระภิกษุและสามเณรผู้อยู่เฝ้าปฏิบัติได้เล่าให้ฟังว่า ท่านฉันอาหารเพลได้มาก ต่างก็พากันดีใจ แต่ครั้นแล้วชั่วระยะเวลาเพียง ๑๒.๐๐ น. เศษ ท่านเริ่มมีอาการจุกแน่นแทบจะหายใจไม่ทัน ขณะนั้น นายแพทย์ต่างพากันไปรับประทานอาหารกลางวันเสียเป็นส่วนมาก คงมีแต่นางพยาบาล ซึ่งทำงานไม่ถนัด เพราะไม่กล้าจับตัวท่าน ครั้นเวลา ๑๒.๔๕ น. ท่านก็ถึงมรณภาพ ก่อนจะมรณภาพประมาณ ๑๐ นาที ท่านได้พยายามรวบรวมกำลังทั้งหมดให้เข้าอยู่ในอิริยาบถกรรมฐาน ด้วยการยกมือประสานขึ้นแล้วเปล่งอุทานออกมาเป็นครั้งสุดท้ายว่า

อจิรํ วตยํ กาโย รูปแตก นามดับ

หลังจากนั้นมิได้กล่าวอะไรอีกเลยจนถึงมรณภาพด้วยอาการอันสงบ สิริรวมอายุได้ ๘๔ ปี กับ ๒๐ วัน

รูปแตก นามดับไปแล้ว แต่คุณงามความดีของท่านหาได้แตกดับไปตามไม่ ยังคงจารึกในห้วงลึกของคณะศิษยานุศิษย์ตลอดกาลนาน

๑๐. การศพการเมรุ

คณะศิษยานุศิษย์ได้นำศพของท่านไปประดิษฐาน ณ หอสมุดอุดมวิทยา วัดอนงคาราม ในเย็นวันนั้น และพร้อมกันนั้นได้แจ้งให้กรมการศาสนาทราบ เพื่อนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทราบ และกราบทูลสมเด็จพระสังฆ-

ราช องค์สกลมหาสังฆปริณายก ทรงทราบตามระเบียบ ในวันรุ่งขึ้น สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานน้ำสรงศพ ไตรครองศพ และพระ-ราชทานโกศ ๘ เหลี่ยม พร้อมด้วยเครื่องประดับสมเกียรติยศทุกประ-การ และทรงพระมหากรุณาพระราชทานให้มีพระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรม ๓ ราตรี

ในวันรับพระราชทานน้ำสรงศพ สมเด็จพระสังฆราช องค์สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จเป็นประธาน จนกระทั่งเจ้าพนักงานอัญเชิญโกศศพตั้งเรียบร้อยแล้ว จึงเสด็จกลับ นับเป็นพระมหากรุณา-ธิคุณ และพระกรุณาคุณ แก่คณะศิษยานุศิษย์หาประมาณมิได้

จากนั้น คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ทั้งฝ่ายบรรพชิตทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ ได้บำเพ็ญกุศลอุทิศถวายเป็นการคณะบ้างเป็นส่วนบุคคลบ้าง จนกระทั่งถึงวันรับพระราชทานเพลิง เป็นเวลา ๖ เดือนเศษ ดังมีรายพระนามและนามปรากฏตามบัญชีข้างท้ายนี้แล้ว

ครั้นถึงสัตตมวารที่ ๖ วันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๑๑ สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ขณะที่ประทับอยู่ ณ เมืองโลซานต์ ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ทรงทราบข่าวมรณภาพ ทรงปลงธรรมสังเวช ทรงพระกรุณาโปรดให้บำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย มีสวดพระพุทธมนต์ มีพระธรรมเทศนา ถวายภัตตาหารเพล บังสุกุล และสวดพระอภิ-ธรรม

ครั้นครบปัญญาสมวาร วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๑๑ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานให้บำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย มีสวดพระพุทธ

มนต์ มีพระธรรมเทศนา พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน บังสุกุล และพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

ครั้นครบสัตมวาร วันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๑๑ กรรมการมหาเถรสมาคม มีสมเด็จพระสังฆราช องค์สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จเป็นประธาน บำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย มีสวดพระพุทธมนต์ มีพระธรรมเทศนา ถวายภัตตาหารเพล บังสุกุล และสวดพระอภิธรรม

คณะศิษยานุศิษย์ รู้สึกมีความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณและพระกรุณาคุณ หาที่สุดมิได้ จึงขอถวายพระพรด้วยความจงรักภักดีไว้ในโอกาสนี้

บัดนี้ คณะศิษยานุศิษย์ ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้พร้อมใจกันกำหนดรับพระราชทานเพลิงศพ ณ วันเสาร์ที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๑ ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส พระนคร

สารบาญเรื่อง

หน้า

อธิบายความว่าด้วยประกาศรัชกาลที่ ๔ ๑

พ.ศ. ๒๓๙๔

๑. ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส ๖
๒. ประกาศเรื่องโจทก์ทิ้งฟ้อง ๘
๓. ประกาศเรื่องค่าฤชาธรรมเนียม ๑๐

พ.ศ. ๒๓๙๕

๔. ประกาศให้ข้าราชการลอกพระราชบัญญัติจากหอหลวง ๑๕
๕. ประกาศขนานนามพระพุทธปฏิมากรประจำรัชกาล ๑๖
๖. ประกาศห้ามตัดกระบวนทางเสด็จ ๒๑
๗. ประกาศพระราชทานนามหม่อมเจ้า ๒๓
๘. ประกาศว่าด้วยสังฆทาน ๒๓
๙. ประกาศให้ใช้ในคำว่า สมเด็จ ให้ถูกตามเกียรติยศ ๒๗
๑๐. ประกาศเรื่องเถรจั่นแทงผู้มีชื่อแล้วหนีไป แลห้ามไม่ให้บวชกุลบุตรอายุพ้น ๒๔ ถึง ๗๐ เป็นเถรเป็นเณร ๒๘
๑๑. ประกาศห้ามไม่ให้ใช้คำว่า ชอบเนื้อเจริญใจ แล ติดเนื้อต้องใจ ในคำกราบทูล ๓๐
๑๒. ประกาศเรื่องนามพระยาอิศรานุภาพ แลพระธัญญาภิบาล ๓๐

หน้า

พ.ศ. ๒๓๙๖

๑๓. ประกาศเรื่องให้สึกพระสงฆ์สามเณรที่สูบฝิ่น ๓๑
๑๔. ประกาศเรื่องเรียกกะปิ น้ำปลา ว่าเยื่อเคย น้ำเคย (ฉบับที่ ๑) ๓๒
๑๕. ประกาศเรื่องเรียกกะปิ น้ำปลา ว่าเยื่อเคย น้ำเคย (ฉบับที่ ๒) ๓๓
๑๖. ประกาศเรื่องนามพระอินทรอาสา ขุนอินทโรดม ๓๔
๑๗. ประกาศนามพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แลพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ๓๔
๑๘. ประกาศให้เรียกชื่อพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ พระที่นั่งพุทธาสวรรย์ให้เรียกว่า พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ๓๕
๑๙. ประกาศให้ทำบาญชีพระสงฆ์สามเณรที่เป็นช่างทอง แลช่างอื่น ๆ ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ๓๖
๒๐. ประกาศเตือนผู้ที่ใช้อักษรผิด ๓๘
๒๑. ประกาศว่าด้วยการสร้างวัด ๓๙
๒๒. ประกาศพระราชบัญญัติฝ่ายพระบวรราชวัง เรื่องเล่นเบี้ยในพระบวรราชวัง ๔๐
๒๓. ประกาศให้พระสงฆ์บูชาพระแก้วมรกต ในเดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ๔๕
๒๔. ประกาศเรื่องถวายฎีกา ๔๗
๒๕. ประกาศเรื่องนามหลวงบรรเทาทุกขราษฎร์ ๔๗
๒๖. ประกาศว่าด้วยเรื่องฟ้องหาปาราชิก ๔๙

หน้า

๒๗. ประกาศเรื่องภิกษุสามเณรรักใคร่ผู้หญิงจนถึงเป็นปาราชิก ให้มาลุกะโทษ จะยกโทษให้ ๕๐
๒๘. ประกาศห้ามไม่ให้เอาแผงไม้ไผ่จากมาทำเป็นพะเพิงในพระอารามหลวง ๕๑
๒๙. ประกาศห้ามไม่ให้ชักสื่อ แลชวนภิกษุสามเณรประพฤติอนาจาร ๕๒
๓๐. ประกาศห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้คบภิกษุสามเณรที่ประพฤติอนาจาร ๕๔
๓๑. ประกาศว่าด้วยเรียกชื่อกรมล้อมพระราชวัง ๖๑
๓๒. ประกาศว่าด้วยถวายของในงานโกนจุก ๖๒

พ.ศ. ๒๓๙๗

๓๓. ประกาศพระสงฆ์ที่จะสึกมารับราชการ ๖๓
๓๔. ประกาศเรื่องฟ้องความผิดกระทรวง ๖๕
๓๕. ประกาศให้ใช้คำว่า ฉศก แทนฉ้อศก ๖๗
๓๖. ประกาศสรรพนามสำหรับช้างม้า ๖๘
๓๗. ประกาศเรื่องกราบทูลความที่ไม่เป็นจริง ๖๘
๓๘. ประกาศห้ามไม่ให้ผู้มีอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้องในการพิจารณาคดี ๗๐
๓๙. ประกาศว่าด้วยเวลากราบทูลข้อราชการแลกิจธุระ ๗๑
๔๐. ประกาศห้ามไม่ให้หม่อมห้ามเจ้าต่างกรมมาคบนางใน ๗๑
๔๑. ประกาศห้ามไม่ให้ทำฎีกาถวายด้วยกระดาษม้วน แลให้ใช้อักษรตามแบบอย่าง ๗๓
๔๒. หมายประกาศเขตรังวัด ผู้ร้ายขุดวัด ๗๔

หน้า

๔๓. ประกาศว่าด้วยลักษณะที่จะใช้ถ้อยคำในฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ๗๕
๔๔. ประกาศเรื่องเร่งเงินทาสลูกหนี้ ๗๗
๔๕. ประกาศห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่กุฎี ๗๙
๔๖. ประกาศห้ามไม่ให้ทำศพหน้าวัดหลวง หรือริมทางเสด็จ ๘๑
๔๗. ประกาศพระราชทานนามวัดเงินว่า วัดรัชฎาธิฐาน วัดทองว่า วัดกาญจนสิงหาศน์ ๘๒
๔๘. ประกาศเรื่องพระราชาคณะ ฐานา เปรียญ สึกมากเกินไป จะต้องเข้าเดือนทำการพิมพ์ ๘๓
๔๙. ประกาศพระราชทานส่วนพระราชกุศลในการที่ทรงบริจาคเพชรใหญ่ประดับพระอุณาโลมพระพุทธ-รัตนปฏิมากร ๘๔
๕๐. ประกาศห้ามไม่ให้คนสูบผิ่นเป็นขุนหมื่นรับเบี้ยหวัด ๘๖
๕๑. ประกาศให้ระวังเพลิงไหม้ ๘๗
๕๒. ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก ๘๘
๕๓. ประกาศไม่ทรงติเตียนคน ๔ จำพวก ๙๑
๕๔. ประกาศห้ามไม่ให้ทำช้างเล่นละคอนเป็นช้างเผือก ๙๒
๕๕. ประกาศพระราชลัญจกรองค์ใหม่ ๙๓
๕๖. ประกาศพิมพ์โฆษณาพิกัดภาษีอากร ๙๔

พ.ศ. ๒๓๙๘

๕๗. ประกาศคนเล่นว่าวให้ระวังสายบ้าน ๙๕

หน้า

๕๘. ประกาศให้สมเด็จเจ้าพระยาทั้ง ๒ องค์ เป็นแม่กองสักเลก ๙๖
๕๙. ประกาศให้เรียกปีเถาะ สัปตศก ๙๙
๖๐ ประกาศเรื่องหม่อมเจ้ากราบถวายบังคมลาไปหัวเมือง ๑๐๐
๖๑. ประกาศห้ามมิให้เรือที่โดยเสด็จตัดกระบวน ๑๐๑
๖๒. ประกาศให้ใช้เลขปีรัชกาลทับหลังศก ๑๐๒
๖๓. ประกาศเรื่องคนกองนอก ๑๐๒
๖๔. ประกาศกำหนดสักเลก ๑๐๕
๖๕. ประกาศว่าด้วยบ่าวไพร่ของผู้มีอำนาจออกไปอยู่หัวเมือง ๑๐๖
๖๖. ประกาศพระบรมราโชวาทข้าหลวงออกไปสักเลกหัวเมือง ๑๐๙
๖๗. ประกาศขนานนามเมืองประจวบคีรีขันธ์ เมืองปัจจันตคีรีเขตร ๑๑๑
๖๘. ประกาศห้ามมิให้เชื่อการหลอกด้วยอ้างอำนาจผี ๑๑๒
๖๙. ประกาศให้เขียนตัวเลขปีรัชกาลประจำหลังศก ๑๑๓
๗๐. ประกาศว่าด้วยละคอนผู้หญิง แลเรื่องหมอเรื่องช่าง ๑๑๔
๗๑. ประกาศว่าด้วยออกพระนามแลคำกราบทูล ฯ ๑๑๕
๗๒. ประกาศเรื่องรับเบี้ยหวัดแทนกัน ๑๑๗
๗๓. ประกาศว่าด้วยคนทำเงินแดง ๑๑๙
๗๔. ประกาศว่าด้วยเขียนเลขประจำปีรัชกาลทับหลังศก ๑๒๑

หน้า

๗๕. ประกาศเรื่องพระยาโบราณบุรานุรักษ์ กับกรมการกราบทูลฟ้องเจ้าพระยามหาศิริธรรม ฯ ข้ามเสนาบดี ๑๒๒
๗๖. ประกาศเปลี่ยนตราภูมิคุ้มห้าม ๑๒๓
๗๗. ประกาศว่าด้วยดวงตราต่าง ๆ ที่ใช้ประทับตราภูมิ ๑๒๕
๗๘. ประกาศว่าด้วยราษฎรชาวกรุงเก่าถวายข้าวเปลือก ๑๒๙
๗๙. ประกาศว่าด้วยคนพาลเสพสุราในเวลาตรุษสงกรานต์ ๑๓๑
๘๐. ประกาศว่าด้วยท้องสนามหลวง แลท้องสนามไชย ๑๓๒
๘๑. ประกาศเรื่องถวายฎีกา ๑๓๓
๘๒. ประกาศว่าด้วยหมู่ข้าหลวงเดิม ๑๓๔

พ.ศ. ๒๓๙๘

๘๓. ประกาศเรื่องให้สำรวจคฤหัสถ์อาศัยวัด ๑๓๘
๘๔. ประกาศว่าด้วยตราประจำหมายประกาศ ๑๓๙
๘๕. ประกาศว่าด้วยผู้ที่จะรับทำภาษีอากรต่าง ๆ ให้ทำเรื่องราวยื่นตามกรม ๑๔๐
๘๖. ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้ ๑๔๒
๘๗. ประกาศว่าด้วยการประพฤติต่อฝรั่งเศส อังกฤษแลอเมริกัน ที่มาอยู่ในเมืองไทย ๑๔๕
๘๘. ประกาศเตือนให้ราษฎรซื้อข้าว เพราะจะเบิดให้จำหน่ายออกนอกประเทศ ๑๕๕
๘๙. ประกาศเรียกอากรมะพร้าว ๓ ต้นสลึง ๑๕๖
๙๐. ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุง ฯ รับจ้างฝรั่ง ๑๕๘
๙๑. คำประกาศเรื่องปวารณา ๑๖๐

		หน้า
๙๒.	ประกาศห้ามไม่ให้คนตื่นข่าวเรื่องเรือรบไปมา	๑๖๓
๙๓.	ประกาศว่าด้วยกลับตั้งอากรค่าน้ำ แลลดค่านาคู่โค	๑๖๖
๙๔.	ประกาศพิกัดอากรค่าน้ำ	๑๗๓
๙๕.	ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าว ขายข้าว	๑๗๗
๙๖.	ประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอก (ครั้งที่ ๑)	๑๗๘
๙๗.	ประกาศทรงตักเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ แลให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง แลให้คิดทำลิ่มสลักรักษาเรือน	๑๘๒
๙๘.	ประกาศเรื่องให้หนังสือคุ้มภาษีอากรโดยพลการ	๑๘๕
๙๙.	ประกาศกำหนดเวลาถวายฎีกา	๑๘๗
๑๐๐.	พระบรมราโชวาทพระราชทานรางวัลเพิ่มเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์	๑๘๘
๑๐๑	พระบรมราโชวาทพระราชทานเงิน แลทรงสั่งสอนพระเจ้าลูกเธอ ฯ	๑๙๐
๑๐๒.	ประกาศห้ามมิให้ใช้คำบางคำกราบบังคมทูล	๑๙๒
๑๐๓.	ประกาศสงกรานต์ปีมะเส็ง นพศก	๑๙๒

พ.ศ. ๒๔๐๐

๑๐๔.	ประกาศตักเตือนเรื่องซื้อข้าวขายข้าวในปีมะเส็ง	๑๙๓
๑๐๕.	ประกาศอนุญาตให้คนในบังคับสยามรับทำงานของกงสุลอังกฤษได้	๑๙๕
๑๐๖.	ประกาศกำหนดอำนาจเจ้าบ้านแลเจ้าพนักงานในการจับกุม	๑๙๖

หน้า

๑๐๗. ประกาศห้ามไม่ให้เอาทองเหรียญ เงินเหรียญ แต่งตัว ให้เด็ก แลอนุญาตให้ใช้เงินเหรียญนอก ๑๙๘
๑๐๘. ประกาศยกเลิกการยิงกระสุน แลอนุญาตให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน ๒๐๐
๑๐๙. ประกาศเรื่องความทาสลูกหนี้ แลภรรยาหนีไปอยู่วังเจ้า บ้านผู้มีบรรดาศักดิ์สูง ๒๐๕
๑๑๐. ประกาศให้ใช้เงินเหรียญครั้งที่ ๒ ๒๐๖
๑๑๑. ประกาศแผ่พระราชกุศลซ่อมแซมถนน ๒๐๘
๑๑๒. ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้เงินเหรียญนอก ๒๐๙
๑๑๓. ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์สามเณรเที่ยวเตร่ในทางเสด็จพระราชดำเนิน ๒๑๑
๑๑๔. ประกาศการรักษาพระนครคราวเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ๒๑๓
๑๑๕. ประกาศให้ผู้ที่ไปราชการหัวเมืองแลต่างประเทศ ทำหนังสือกราบบังคมทูลโดยตรง ๒๑๖

พ.ศ. ๒๔๐๑

๑๑๖. ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา ๒๑๙
๑๑๗. ประกาศมหาสงกรานต์ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ๒๒๒
๑๑๘. ประกาศผูกปี้ข้อมือจีน ๒๒๓
๑๑๙. ประกาศเรื่องอากรเตาสุราที่กรุงเก่า ๒๒๖
๑๒๐. ประกาศจ่ายเงินภาษีเข้าบำรุงพระนคร ๒๒๙
๑๒๑. ประกาศเรื่องคนเสพสุราเมาในวันสงกรานต์ ๒๓๑
๑๒๒. ประกาศพระราชทานนามคลองเจดีย์บูชา ๒๓๒

หน้า

๑๒๓ ประกาศเรื่องพระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรี นามพระที่นั่ง บ่อน้ำ พระราชทานเปลี่ยนนามวัดขวิด นามเมืองลพบุรี นามเมืองสระบุรี เมืองพรหมบุรี ๒๓๓
๑๒๔. ประกาศตั้งภาษีน้ำตาลทรายแยกเป็น ๓ ราย ๒๓๖
๑๒๕. ประกาศยกเงินหางข้าวค่านาปีแรกโค่นสร้าง ๒๓๘
๑๒๖. ประกาศกำหนดค่าธรรมเนียมรับตราภูมิคุ้มห้าม ๒๔๐
๑๒๗. ประกาศพิกัดค่าธรรมเนียมรับตั๋วคุ้มสัก ๒๔๑
๑๒๘. ประกาศการที่จะทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา ๒๔๒
๑๒๙. หมายประกาศเรื่องปลอมสักหมายหมู่ ๒๔๔
๑๓๐. ประกาศการพระราชพิธีจรดพระนังคัล ๒๔๗
๑๓๑. ประกาศว่าด้วยคำที่เรียก เสร็จ, สำเร็จ, สัมฤทธิ, สัมเรทธ ๒๔๗
๑๓๒. ประกาศเรื่องภาษีพลู ๒๔๘
๑๓๓. ประกาศห้ามขี่ม้าแลจูงม้าเปล่าเข้าในพระราชวัง ๒๔๙
๑๓๔. ประกาศห้ามไม่ให้ขี่ม้าจูงม้ามาในพระบรมมหาราชวัง ๒๕๑
๑๓๕. ประกาศนามพระที่นั่งชลังคพิมาน แลพระที่นั่งฝ่ายตะวันออกในพระบรมมหาราชวัง ๒๕๓
๑๓๖. พระราชกระแสเลิกเก็บอากรตลาด เปลี่ยนเป็นเก็บภาษี โรงร้าน, เรือ, แพ. ๒๕๔
๑๓๗. ประกาศให้บอกบาญชีราชสกุลแลราชนิกุลที่เกิดใหม่จะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ๒๕๙

หน้า

๑๓๘. ประกาศในพระบรมมหาราชวัง ถ้าจะช่วยคน
หรือการกู้หนี้ให้มีนายประกัน ๒๖๐
๑๓๙. ประกาศห้ามมิให้ทาสแลลูกหนี้หนีเข้าแอบแฝง
ในที่ผู้มีบุญจับกุมยาก ๒๖๑
๑๔๐. พระราชกระแสเรื่องทาสลูกหนี้หนีนายเงินไป
อาศัยวังเจ้าบ้านขุนนางแลในพระบรมมหาราชวัง ๒๖๓
๑๔๑. ประกาศตั้งเจ้าพระยานิกรบดินทรเป็นผู้สำเร็จ
ราชการกองสักเลกแทนสมเด็จเจ้าพระยา
บรมมหาพิไชยญาติ ๒๖๙
๑๔๒. คำพิพากษาแลพระราชกระแสตัดสินเรื่องโทษ
อ้ายกลับพระยาไชยา ๒๗๐
๑๔๓. ประกาศยกเลิกอากรตลาด ตั้งพิกัดภาษี เรือ,
โรงร้าน, ตึก, แพ. ๒๗๕
๑๔๔. ประกาศบอกน้ำฝนต้นข้าวแลห้ามมิให้ลือการผิด ๆ ๒๗๘
๑๔๕. ประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้น
เมืองกาญจนบุรี ๗ เมือง แลตั้งจีนเวชเป็น
ขุนราชภักดีการ ๒๘๐
๑๔๖. ประกาศให้เลือกพระราชครูลูกขุน พระมหาราชครู
ปโรหิต พระมหาราชครูมหิธร ๒๘๑
๑๔๗. ประกาศข้าราชการจะนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูล
ให้จดหมายยื่นต่อมหาดเล็ก ๆ ส่งท่านข้างใน ๒๘๓
๑๔๘. ประกาศให้ลงชื่อด้วยลายมือตนในหนังสือ
ทูลเกล้า ฯ ถวาย ๒๘๔

หน้า

๑๔๙. ประกาศเวลาเสด็จลงพระตำหนักน้ำแลประทับในเรือบต จะชักธงจอมเกล้าขึ้นเปนที่หมาย ๒๘๕
๑๕๐. ประกาศตั้งผู้จับคนยิงปืนในแขวงกรุงเทพ, ซึ่งมิได้บอกปากเสียง ๒๘๖
๑๕๑. ประกาศห้ามไม่ให้ช่วยคนในบังคับต่างประเทศยุโรปมาเปนทาส ๒๘๗
๑๕๒. ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก ๒๘๘
๑๕๓. ประกาศให้ผู้ถวายฎีกาลงชื่อหรือวานผู้ที่ไว้ใจลงแทน ๒๘๙
๑๕๔. ประกาศห้ามยิงปืน ถ้าจะยิงให้บอกศาลาก่อนจึงยิงได้ ๒๙๑
๑๕๕. เตือนสติเจ้าพนักงานต้องทำการเฉพาะตำแหน่ง ๒๙๓
๑๕๖. ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้แลว่าด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีผัว ๒๙๕
๑๕๗. ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาต ข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก ๑๒ คน ๒๙๙
๑๕๘. ประกาศกำหนดโทษผู้ร้ายทิ้งไฟ ๓๐๑
๑๕๙. ประกาศนามผู้ว่าราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์ ๓๐๒
๑๖๐. ประกาศห้ามมิให้เฝ้ากรมหมื่นถาวรวรยศ แลกรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชาที่วัง นอกจากผู้เปนกรมขึ้น ๓๐๓
๑๖๑. ประกาศเรื่องคนโทษหนีเข้าไปอาศัยในวังเจ้าหรือมีผู้แก้ไขให้ผู้คุมร้อง ๓๐๕

หน้า

๑๖๒. ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์พายเรือแจวเรือ
เวลาเสด็จทางชลมารคแลประทับริมน้ำ ๓๐๖
๑๖๓. ประกาศแผ่พระราชกุศลให้พระบรมวงศานุวงศ์
แลข้าทูลละอองฯ ให้ช่วยปลูกสร้างวัดพระปฐมเจดีย์ ๓๐๗
๑๖๔. ประกาศวันสงกรานต์ปีมะแม เอกศก ๓๑๑
๑๖๕. ประกาศการถือศาสนาแลผู้ที่ถือผิด ๓๑๒
๑๖๖. ประกาศเรื่องพระยาพิพิธฤทธิเดช ผู้สำเร็จราชการ
เมืองตราด ส่งหญิงเข้ามาถวาย ๓ คน ๓๑๖
๑๖๗. ประกาศชำระความหัวเมืองแลบอกส่งกรุงเทพ ฯ ๓๒๓
๑๖๘. ประกาศเตือนสติในคำเรียกเจ้าพระยามุขมนตรี
แลหลวงมลโยธานุโยค แลกรมล้อมวัง ๓๒๖
๑๖๙. ประกาศเตือนสติคำที่เรียกซากศพ ๓๒๖
๑๗๐. ประกาศเตือนสติในคำว่าบิดตรา ๓๒๗
๑๗๑. ว่าด้วยคำที่เรียกว่าทแกล้วทหาร ๓๒๗
๑๗๒. ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกใบบอกแลท้องตรา ๓๒๘

พ.ศ. ๒๔๐๒

๑๗๓. ประกาศมหาสงกรานต์ปีมะแม เอกศก ๓๒๙
๑๗๔. ประกาศเรื่องมิให้ละทิ้งคนเสียจริต ๓๓๐
๑๗๕. ประกาศให้ผู้รับพระบรมราชโองการฟังรับสั่งให้ชัดเจน ๓๓๒
๑๗๖. ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรแลศิษย์วัด ๓๓๒
๑๗๗. ประกาศขนานนามพระที่นั่งในท่าราชวรดิษฐ์
แลพระที่นั่งสร้างใหม่ ๓๔๒

หน้า

๑๗๘. ประกาศพระราชบัญญัติให้คัดความมรดก ทูลเกล้า ฯ ถวายภายใน ๑๕ วัน ๓๔๔
๑๗๙. ประกาศให้ใช้คำ กับ, แก่, แด่, แต่, ต่อ, ใน, ยัง. ในที่ควร ๓๔๕
๑๘๐. ประกาศพิกัดอากรค่าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือ ๓๔๗
๑๘๑. ประกาศว่าด้วยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ๓๕๔

พ.ศ. ๒๔๐๓

๑๘๒. ประกาศมหาสงกรานต์ปีวอก โทศก ๓๕๘
๑๘๓. ประกาศห้ามข้าเจ้ามิให้ปิดบังความผิดของเจ้านาย ๓๖๒
๑๘๔. ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกงไดลายมือ ในหนังสือสำคัญ มณฑลกรุงเทพ ฯ ๓๖๕
๑๘๕. ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกงไดลายมือ ในหนังสือสำคัญ ในหัวเมืองทั่วไป ๓๖๙
๑๘๖. พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ, บุกรุก, ห้ามยิงปืน, แลการเที่ยวอาละวาดของพวกกะลาสี ๓๗๕
๑๘๗. ประกาศให้ยกค่าไม้ปกำใบค่าน้ำมัน ๓๙๓
๑๘๘. ประกาศพระราชบัญญัติให้ภิกษุสามเณรแลศิษย์วัด เมื่อประพฤติอนาจารแล้วให้มาลุแก่โทษเสีย จะยกโทษให้ ๓๙๙
๑๘๙. หมายประกาศเรื่องตัวเลกเปนพาล ให้เจ้าหมู่มูลนาย กักขังแลบอกกล่าวเสียจึงจะพ้นความผิด ๔๐๒
๑๙๐. ประกาศห้ามพระสงฆ์ไม่ให้บอกใบ้แทงหวย แลประพฤติอนาจาร ๔๐๔

หน้า

๑๙๑. ประกาศให้ผู้ที่ทรงรู้จักมาเฝ้าจะพระราชทานเงิน ๔๐๗
๑๙๒. ประกาศพิกัดราคาเงินเหรียญบาทแลเงินแป ๔๐๙
๑๙๓. ประกาศให้เจ้าคณะมีหมายประกาศไปตามพระอาราม ให้ชำระต้นไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นบนหลังคาแลกำแพง ให้ชำระลานวัดให้หมดจด ในเวลาเสด็จพระราชทานพระกฐิน ๔๑๒
๑๙๔. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องที่กระหนาบคาบเกี่ยว แลการกู้หนี้ในระหว่างญาติ ๔๑๓
๑๙๕. ประกาศให้ตรวจตรารักษาบ้านเรือนแลจับกุมโจรผู้ร้าย ๔๑๕
๑๙๖. ประกาศขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียง ตัดถอนต้นโพธิ์ ต้นไทร แลต้นไม้อื่น ๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู ๔๑๗
๑๙๗. หมายประกาศพระราชกระแสซึ่งทรงตัดสินโทษ จีนเสง อำแดงอิ่มผู้ทำวิชาอาคม ๔๑๘
๑๙๘. ประกาศร่างตราภูมิคุ้มห้ามค่านาแก่ไพร่หลวง บางเหล่าเป็นพิเศษ ๔๒๒

พ.ศ. ๒๔๐๔

๑๙๙. ประกาศมหาสงกรานต์ปีระกา ตรีศก ๔๒๕
๒๐๐. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศ ๔๓๑
๒๐๑. ประกาศเรื่องบรรจุของในพระเจดีย์เขาพนมขวด ๔๓๓
๒๐๒. ประกาศเรื่องข้าเจ้าแข็งบ่าวนายแรงข่มเหงราษฎร ๔๓๔
๒๐๓. ประกาศดาวหางปีระกา ตรีศก ๔๓๘
๒๐๔. ประกาศสุริยอุปราคา ๔๔๒
๒๐๕. ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้คำนำหน้าชื่อชนต่าง ๆ ๔๔๔

หน้า

๒๐๖. ประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานนา
พระเจ้าลูกเธอ ๔๔๗
๒๐๗. ประกาศดาวพระเคราะห์พุธเข้าในดวงพระอาทิตย์ ๔๔๘
๒๐๘. ประกาศวางระเบียบให้เจ้านายแต่งพระองค์ในพิธี
ถือน้ำแลตามเสด็จ ๔๕๐
๒๐๙. ประกาศทรงอนุญาตให้ข้างในกราบถวายบังคมลา
ออกจากราชการ ๔๕๑
๒๑๐. ประกาศการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ แลเฉลิมพระนาม
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๔๕๓
๒๑๑. ประกาศให้นำเลกมารับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแลสัก
หลังมือ ๔๕๗

อธิบายความว่าด้วยประกาศรัชกาลที่ ๔

ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสสั่งให้ประกาศกิจการอันใด คือเช่นตั้งพระราชบัญญัติ เป็นต้น โดยปรกติมักดำรัสสั่งให้อาลักษณ์เป็นพนักงานเรียบเรียงข้อความที่จะประกาศลงเป็นหนังสือ บางทีดำรัสให้ผู้อื่นรับพระราชโองการมาสั่งอาลักษณ์ให้เรียบเรียงประกาศก็มี ผู้รับสั่งมักเป็นเจ้าหน้าที่ซึ่งจะต้องอำนวยการที่ประกาศ แต่ที่มิใช่เป็นเจ้าหน้าที่เป็นแต่ข้าเฝ้าคนใดคนหนึ่ง ดำรัสใช้ตามสะดวกพระราชหฤทัยก็มี ลักษณะที่อาลักษณ์เรียบเรียงประกาศนั้น ตั้งข้อความเป็นหลัก ๕ อย่าง คือ (๑) วันเดือนปีที่สั่ง (๒) นามผู้สั่ง ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสสั่งเองก็อ้างแต่ว่ามีพระราชโองการ ถ้ามีผู้อื่นมาสั่งก็อ้างนามผู้นั้นรับพระราชโองการ (๓) กล่าวถึงคดีอันเป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น (๔) พระราชวินิจฉัย (๕) ข้อบัญญัติพระราชนิยมที่ให้ประกาศ เมื่ออาลักษณ์ร่างเสร็จแล้วคงนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายทรงตรวจแก้ก่อนจึงประกาศ แต่ข้อนี้หาได้กล่าวไว้ให้ปรากฏไม่ ลักษณะที่ประกาศนั้นแต่โบราณเป็นหน้าที่กรมพระสุรัสวดี โดยเป็นผู้ถือบาญชีกระทรวงทบวงการทั้งปวง ที่จะคัดสำเนาประกาศแจกจ่ายไปยังกรมต่าง ๆ ทุกกรม ส่วนหัวเมืองทั้งปวงนั้น เมื่อมหาดไทย กลาโหม กรมท่าอันเป็นเจ้ากระทรวงบังคับบัญชาหัวเมือง ได้รับประกาศจากกรมพระสุรัสวดี ก็คัดสำเนาส่งไปยังหัวเมืองอันขึ้นอยู่ในกรมนั้น ๆ อีกชั้น ๑ ลักษณะการที่จะประกาศให้ราษฎรทราบพระราชกฤษฎีกานั้นประเพณีเดิมในกรุงเทพ ฯ กรมเมืองให้นายอำเภอเป็นเจ้าพนักงาน

ไปเที่ยวอ่านประกาศตามตำบลที่ประชุมชน ส่วนหัวเมืองทั้งปวง เจ้าเมืองกรมการให้กำนันเป็นพนักงานอ่านประกาศ เมื่อพนักงานจะอ่านประกาศที่ตำบลไหน ให้ตีฆ้องเป็นสัญญา เรียกราษฎรมาประชุมกันแล้วอ่านประกาศให้ฟัง ณ ที่นั้น วิธีประกาศเช่นว่ามานี้ จึงเรียกกันเป็นสามัญว่า "ตีฆ้องร้องป่าว" ส่วนต้นฉบับประกาศพระราชกฤษฎีกาทั้งปวงนั้น อาลักษณ์รักษาไว้ในหอหลวงฉบับ ๑ คัดส่งไปรักษาไว้ที่ศาลาลูกขุนอันเป็นที่ประชุมเสนาบดีฉบับ ๑ แลส่งไปรักษาไว้ที่ศาลหลวงอันเป็นที่ประชุมผู้พิพากษาด้วยอีกฉบับ ๑ ประเพณีเดิมมีลักษณะดังว่ามานี้

หนังสือประกาศชั้นเดิม ต้นร่างแลสำเนามักเขียนในสมุดดำด้วยเส้นดินสอขาว ส่วนตัวประกาศที่ส่งไป ณ ที่ต่าง ๆ มักใช้เขียนลงม้วนกระดาษข่อยด้วยดินสอดำ เพราะวิธีตีพิมพ์หนังสือไทยยังไม่เกิดขึ้นในชั้นนั้น มาจนในรัชกาลที่ ๓ พวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงพิมพ์หนังสือไทยขึ้น ความปรากฏว่า เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้โรงพิมพ์พวกอเมริกันพิมพ์หมายประกาศห้ามมิให้คนสูบฝิ่นแลค้าขายฝิ่นเป็นหนังสือ ๙๐๐๐ ฉบับ นับเป็นครั้งแรกที่ได้พิมพ์หมายประกาศ แต่พิมพ์ครั้งนั้นแล้วมิได้ปรากฏว่าพิมพ์ประกาศเรื่องอื่นต่อมาอีก ถึงรัชกาลที่ ๔ ในชั้นแรกประกาศต่าง ๆ ก็ยังใช้เขียนแจกตามแบบเดิม ปรากฏแต่ว่าทรงแก้ไขวิธีแจกประกาศ ซึ่งแต่เดิมกรมพระสุรัสวดีเป็นพนักงานเขียนประกาศแจกจ่ายไปตามกระทรวงทบวงการต่าง ๆ นั้น โปรด ฯ ให้กรมต่าง ๆ ไปคัดสำเนาหมายประกาศเอง ณ หอหลวง ยังคงส่งสำเนาประกาศไปแต่ที่มหาดไทย กลาโหมแลกรมท่า สำหรับจะได้มีท้องตราประกาศออกไปตามหัวเมือง การที่แก้ไขชั้นนี้ก็พอเห็น

เหตุได้ คงเป็นเพราะการเขียนประกาศแจกจ่ายมาแต่ก่อน เป็นการมากมายเหลือกำลังพนักงานกรมพระสุรัสวดี แจกไปไม่ทั่วถึงทุกกระทรวงทบวงการได้จริงดังที่กล่าวในลักษณะประกาศ จึงได้โปรด ฯ ให้กรมอื่น ๆ ไปคัดประกาศเอาเอง ณ หอหลวง ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ นั้น โปรด ฯ ให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นที่ในพระบรมมหาราชวัง ขนานนามว่าโรงอักษรพิมพการ (อยู่ตรงพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญบัดนี้) เริ่มพิมพ์หมายประกาศเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑ ในชั้นต้นโปรดเกล้า ฯ ให้ทำเป็นหนังสือพิมพ์ข่าวออกโดยระยะเวลา ขนานนามว่า หนังสือราชกิจจานุเบกษา บอกข่าวในราชสำนักแลเก็บความจากประกาศต่าง ๆ ซึ่งได้ออกในระยะนั้นบอกไว้ให้ทราบเพียงเนื้อความ หนังสือราชกิจจานุเบกษาซึ่งออกในรัชกาลที่ ๔ ครั้งนั้น พิเคราะห์ดูเรื่องที่พิมพ์เป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมากเห็นไม่มีผู้อื่นกล้ารับผิดชอบเป็นผู้แต่ง ครั้นต่อมาทรงติดพระราชธุระอื่นมากขึ้น ไม่มีเวลาพอจะทรงแต่งหนังสือราชกิจจานุเบกษา เพราะฉะนั้นพิมพ์อยู่ได้สักปี ๑ จึงต้องหยุด แต่การที่พิมพ์หมายประกาศเห็นจะนิยมกันมาก เมื่อหยุดหนังสือราชกิจจา-นุเบกษาแล้ว จึงโปรด ฯ ให้พิมพ์แต่หมายประกาศแลให้พิมพ์ตลอดเรื่อง ไม่คัดแต่เนื้อความเหมือนอย่างที่ลงพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษามาแต่ก่อน ทำเป็นใบปลิวแจกตามกระทรวงทบวงการแลจ่ายไปปิดไว้ตามที่ประชุมชนแทนป่าวร้อง เป็นประเพณีสืบมาจนรัชกาลที่ ๕ จนกลับออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาอีกเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ แต่นั้นบรรดาประกาศจึงใช้ลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษาแลเลิกวิธีแจกจ่ายหมายประกาศอย่างแต่ก่อนสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

เพราะเรื่องตำนานเป็นดังแสดงมา ประกาศในรัชกาลที่ ๔ จึงมีสำเนาเป็น ๒ ชนิด คือ ประกาศในชั้นต้นเมื่อยังมิได้ตั้งโรงพิมพ์หลวงนั้น มีแต่สำเนาเป็นแต่หนังสือเขียน ประกาศตอนหลังเมื่อตั้งโรงพิมพ์หลวงแล้ว มีสำเนาเป็นหนังสือพิมพ์ สำเนาประกาศชั้นที่เป็นหนังสือเขียนมีฉบับน้อยมาแต่เดิม ยิ่งนานก็ยิ่งหายากขึ้นทุกที ประกาศที่มีฉบับพิมพ์หาง่ายกว่าจึงมีผู้รวบรวมไว้บ้าง แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีใครที่สามารถรวบรวมไว้ได้หมดทุกฉบับ เป็นแต่มีกันมากบ้างน้อยบ้าง การที่รวบรวมประกาศรัชกาลที่ ๔ พิมพ์ขึ้นใหม่ให้เป็นสาธารณประโยชน์ได้จับทำเมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง แลเป็นผู้จัดการหนังสือราชกิจจานุเบกษาซึ่งกลับพิมพ์อีกในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้ทรงหาสำเนาประกาศครั้งรัชกาลที่ ๔ มาพิมพ์ไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาบ้าง เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ออกหนังสือพิมพ์ดรุโณวาท ก็ได้ทรงหาฉบับมาพิมพ์ไว้ในหนังสือดรุโณวาทอีกบ้าง ต่อมาเมื่อหอพระสมุดวชิรญาณออกหนังสือพิมพ์ กรรมการหอพระสมุดฯ ก็หาสำเนาประกาศรัชกาลที่ ๔ มาพิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณอีกบ้าง แต่ที่รวบรวมประกาศรัชกาลที่ ๔ พิมพ์เป็นเล่มสมุดโดยเฉพาะ พึ่งมาพิมพ์เมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง ได้ทรงพยายามหาฉบับแต่ที่ต่าง ๆ มารวบรวมพิมพ์ขึ้นเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) พิมพ์ได้ ๓ เล่มสมุด โรงอักษรพิมพการเลิก โรงพิมพ์อักษรนิติจึงพิมพ์ต่อมาอีกเล่ม ๑ รวมเป็น ๔ เล่มด้วยกัน

เมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการได้รวบรวมประกาศรัชกาลที่ ๔ บรรดามีอยู่ในหนังสือต่าง ๆ ที่กล่าวมา แลหา

ฉบับได้เพิ่มเติมมาแต่ที่อื่นอีก คือได้ฉบับซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ได้ทรงรวบรวมไว้ประทานมาราย ๑ ได้สำเนาประกาศรัชกาลที่ ๔ ในจำพวกหนังสือซึ่งหอพระสมุด ฯ หาได้จากที่ต่าง ๆ แห่งละเรื่องสองเรื่องก็มีหลายราย แต่ที่สำคัญนั้นคือได้ในสำเนาหมายรับสั่งกระทรวงมหาดไทยซึ่งส่งมายังหอพระสมุด ฯ มีสำเนาหมายประกาศรัชกาลที่ ๔ ปรากฏอยู่ในจดหมายรายวันของกรมมหาดไทยหลายเรื่อง ล้วนเปนประกาศในชั้นที่ยังมิได้มีการพิมพ์ เริ่มแต่ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔ อันเปนปีแรกพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเปนต้นมา กรรมการจึงเห็นว่าสมควรจะพิมพ์ประกาศรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ ให้เปนสาธารณประโยชน์ได้

แต่ประกาศรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ เปนประกาศพระราชนิยมก็มี เปนประกาศพระราชบัญญัติก็มี ความที่ประกาศยังคงใช้เปนกฎหมายแลประเพณีอยู่ก็มี ยกเลิกเสียแล้วก็มี การที่หอพระสมุด ฯ พิมพ์ ประสงค์จะพิมพ์ประกาศรัชกาลที่ ๔ บรรดามี ไม่เลือกว่าอย่างใด ๆ ความมุ่งหมายมีแต่จะให้เปนประโยชน์ในทางศึกษาโบราณคดี แลวรรณคดีเปนประมาณ จึงขอบอกไว้ให้ท่านผู้อ่านทราบ ว่าบรรดาประกาศในฉบับซึ่งหอพระสมุด ฯ พิมพ์นี้ มิใช่สำหรับจะเอาไปยกอ้างใช้ในทางอรรถคดีที่ใด ๆ เพราะความในประกาศเรื่องใดจะยังคงใช้อยู่ หรือจะยกเลิกเสียแล้ว ข้อนี้กรรมการหอพระสมุด ฯ มิได้เอาเปนธุระสอบสวน ประสงค์จะให้อ่านแต่เปนอย่างเปนจดหมายเหตุเก่าเท่านั้น.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔

พ.ศ. ๒๓๙๔

๑. ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส

(คัดจากหมายรับสั่งเดือน ๘ ปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓)

ศุภมัศดุ จุลศักราช ๑๒๑๓ ศุกรสังวัจฉระกติกมาส สุกรปักษฉัษฐีดฤถีครุวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมหาจักรพรรดิราชสังกาศราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงทศพิธราชธรรม์ อนันตคุณวิบุลยปรีชาอันมหาประเสริฐ เสด็จออกเหนือสุวรรณบัลลังก์ ภายใต้พระมหาบวรเศวตฉัตร ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหสุริยพิมาน โดยสถานอุตราภิมุข พร้อมด้วยพระบรมวงศ์แลเสนาบดีมุขมนตรีกระวีชาติ ราชพฤฒาโหราจารย์เฝ้าเบื้องบาทบงกชมาศตามอันดับ

พระยามหาอำมาตย์นำข้อความนายภามาร้องถวายฎีกากล่าวโทษ พระยาชลบุรี กรมการ กับขุนเทพอาญา ขุนศาล ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ว่าเดิมอำแดงอูมารดาจีนหกให้เถ้าแก่มาขออำแดงเจียมต่อนายสุกอำแดงดี บิดามารดาอำแดงเจียม ให้เปนภรรยาจีนหก มีเงินสินสอด ๑๐ ตำลึง เงินทุน ๒ ชั่ง เรือนหอฝากระดานหลังหนึ่ง นายสุกอำแดงดียกอำแดงเจียมให้อยู่กินเปนผัวเมียกับจีนหก เกิดบุตรด้วยกันคนหนึ่ง อยู่มาจีนหกตาย ฝ่ายอำแดงอูมารดาจีนหก

มาฟ้องต่อพระยาชลบุรีจะขอเอาสินเดิมคืน พระยาชลบุรีประทับฟ้องให้ขุนมหาดไทยเป็นตุลาการพิจารณาเสร็จสำนวน ส่งสัจเข้ามาให้พระกระเสมผู้ปรับ ๆ สัจไปว่า ให้อำแดงเจียมคืนเงินทุน ๒ ชั่งกับเรือนหอหลังหนึ่งให้กับอำแดงอุมารดาจีนหกตามกฎหมาย ฝ่ายอำแดงเจียมมีคำทุเลาว่า อำแดงเจียมกับจีนหกมีบุตรด้วยกันคนหนึ่งจะไม่ได้ส่วนทรัพย์ของปู่ย่าบ้างหรือ อำแดงเจียมไม่ยอม ติดใจอยู่พระยาชลบุรีขุนมหาดไทยให้ยกคำเสีย จะเร่งเอาสินเดิมคืนให้อำแดงอุมารดาจีนหกผู้ตายตามใบสัจ

จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ซึ่งพระกระเสมปรับสัจว่าให้อำแดงเจียมคืนสินเดิมให้อำแดงอุมารดาจีนหกนั้นหาเป็นยุติธรรมไม่ ประเพณีบิดามารดาประกอบให้บุตรมีภริยาสามี แล้วบริจาคเงินทองทรัพย์สิ่งของทั้งปวงให้แก่บุตรชายบุตรหญิงปรารถนาจะให้สืบสกุลวงศ์เป็นเชื้อสายบริบูรณ์ไปภายหน้า บุตรเขยบุตรสะใภ้อยู่กินเป็นผัวเมียกันจนมีบุตรด้วยกัน บุตรของผู้ตายนั้นก็นับเนื่องอยู่ในหลาน เป็นสัมพันธญาติหาใช่ผู้อื่นไม่ ควรจะให้บุตรผู้ตายซึ่งเป็นหลานได้ส่วนแบ่งปันทรัพย์มรดกในสินเดิมบ้างจึงจะเป็นยุติธรรม ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าชายหญิงสมรสด้วยกัน เขาตายจากกัน สินเดิมมากน้อยเท่าใดให้ทำเป็น ๑๐ ส่วน ให้หลานซึ่งเป็นบุตรของผู้ตายได้ส่วนแบ่งปันคนหนึ่ง ให้ได้ส่วนหนึ่ง ถ้ามีบุตร ๒—๓—๔—๕—๖—๗—๘—๙ คน ก็ให้ได้คนละส่วนจงทุกคน ถ้าสินเดิมนั้นเหลืออยู่มากน้อยเท่าใด จึงให้คืนสินเดิมให้กับบิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายไป ถ้าผู้ตายมีบุตรถึง ๑๐ คนแล้วก็ให้ยกสินเดิมเสีย อย่าให้คืนสินเดิมให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายเลย ถ้าผู้ตายมีสินสมรสมาก บิดามารดาญาติพี่น้องของ

ผู้ตายหาแบ่งปันเอาสินสมรสไม่ จะขอเอาสินเดิมคืนดังนี้ ก็อย่าให้เอาเงินในสินเดิมมาแบ่งปันให้แก่หลานเลย ด้วยเหตุว่าหลานได้ส่วนแบ่งในสินสมรสมากกว่าที่จะได้ส่วนแบ่งปันในสินเดิมแล้ว ถ้าสินสมรสที่บิดามารดาญาติพี่น้องจะยกให้ไว้แก่หลานไม่แบ่งปันเอานั้นน้อยกว่าที่จะได้ส่วนแบ่งปันในสินเดิม ก็ให้คิดแบ่งเฉลี่ยในสินเดิมไปบรรจบกับสินสมรสให้ครบคนละส่วนทุกคน ถ้าบิดามารดาฝ่ายชายก็ดี หญิงก็ดี ถึงแก่มรณภาพทั้งบิดามารดา ยังแต่ญาติพี่น้องจะขอเอาสินเดิมคืน ก็ให้แบ่ง ๑๐ ส่วน ให้บุตรผู้ตายได้คนละ ๒ ส่วน เหลืออยู่เท่าใดจึงแบ่งปันให้ตามพระราชกฤษฎีกาเดิม ถ้าไม่มีบุตรด้วยกัน มีสินเดิมมากน้อยเท่าใด ให้ทำเป็น ๒๐ ส่วน ถ้าอยู่กินเป็นผัวเมียกันใน ๑๐ ปีลงมา ฝ่ายชายก็ดี หญิงก็ดี ตายจากกัน สินเดิมมีมากน้อยเท่าใด ให้คืนให้กับบิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายตามมากน้อย ถ้าอยู่กินด้วยกันพ้น ๑๐ ปีขึ้นไป ฝ่ายชายหรือหญิงก็ดี ตายจากกันตั้งแต่ ๑๑ ปีขึ้นไปถึง ๑๙ ปี ให้คิดลดสินเดิมไว้ส่วนผู้ตายให้ผู้ยังปีละส่วน ถ้าอยู่กินด้วยกันถึง ๒๐ ปีขึ้นไป เขาตายจากกัน ก็อย่าคืนสินเดิมให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายนั้นเลย สินสมรสทำได้ด้วยกันมากน้อยเท่าใด ให้แบ่งปันให้กับบิดามารดาญาติพี่น้องบุตรหลานเขาผู้ตายตามพระราชกฤษฎีกาเดิม

๒. ประกาศเรื่องโจทก์ทิ้งฟ้อง

(คัดจากหมายรับสั่งเดือนยี่ ปีกุน จุลศักราช ๑๒๑๓)

ด้วยเจ้าพระยายมราช รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ณ วัน ๗ ๒ ค่ำ ปีกุน ตรีศก เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงวิริยปรีชาญาณทศพิธ

ราชธรรม์อันมหาประเสริฐ เสด็จออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหสุริยพิมานโดยสถานอุตราภิมุข พร้อมด้วยสมเด็จเจ้าพระยาแลเสนาบดีมนตรีกระวีชาติปโรหิตาจารย์เฝ้าลอองธุลีพระบาทโดยอันดับ นายพินิจราชการมหาดเล็กลำดับความกราบทูลพระกรุณาว่า ตั้งแต่ ณ วัน ๆ ๗ ค่ำ ปีกุน ตรีศก มาจนถึง ณ วัน ๆ ๑ ค่ำ ปีกุน ตรีศก ได้เดือน ราษฎรผู้มีคดีฟ้องไว้กับขุนศรีธรรมราชจ่าศาล ณ ศาลหลวง ด้วยข้อความแพ่ง อาญา อุทธรณ์ นครบาล ๑๑๒๒ ฉบับ ได้ส่งฟ้องไว้ให้ตุลาการหมายเกาะจำเลยมาพิจารณาแต่ ๓๖๐ ฉบับ ผู้มาฟ้องละฟ้องของตนไว้ที่ขุนศรีธรรมราช จ่าศาลผู้รับฟ้อง ๔๑๑ ฉบับ พระศรีภูริปรีชา เสนาบดีศรีสาลักษณ์ผู้ประทับ ๑๙๗ ฉบับ ตุลาการผู้พิจารณา ๒๔ ฉบับ ฉบับ เข้ากัน ๓๖๒ ฉบับ

จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ให้เจ้าพระยายมราชเป็นผู้สำเร็จการในกรมลูกขุนผู้ปรับแลตุลาการพิจารณาความราษฎรทั้งปวง เป็นยุติธรรมตามกฎหมายให้แล้วโดยเร็ว เจ้าพระยายมราชซึ่งได้แต่งกฎหมายประกาศไว้สำหรับผู้รับฟ้องผู้ประทับแลตุลาการผู้พิจารณา แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดมาฟ้องไว้แล้วทิ้งฟ้องเสียไม่มาเตือนขุนศรีธรรมราชจ่าศาลให้ส่งฟ้องไปให้ผู้ประทับก็ดี มิได้มาเตือนพระศรีภูริปรีชาศรีสาลักษณ์ให้ส่งฟ้องที่ประทับไว้ไปให้ตุลาการก็ดี มิได้มาเตือนตุลาการให้หมายเกาะจำเลยมาพิจารณาก็ดี ผู้ที่มาฟ้องละฟ้องของตนไว้ให้ความค้างช้าอยู่ในผู้รับฟ้องผู้ประทับแลตุลาการนั้นหาชอบไม่ ถ้าผู้ฟ้องละฟ้องทิ้งไว้ไม่มาเตือนผู้รับฟ้อง ผู้ประทับฟ้อง แลตุลาการให้พิจารณาต่อไป พ้นกำหนด ๑๕ วันแล้วให้ยกฟ้องนั้นเลิกเสียอย่าให้พิจารณาต่อไป

อนึ่งผู้มีคดีฟ้องขึ้นใหม่ด้วยข้อความประการใด ๆ ก็ดี ให้ขุนศรีธรรมราช จ่าศาล เขียนบานแผนกจดหมายสังกัดมูลนายบ้านเรือนผู้ฟ้องไว้ว่าจะกล่าวโทษคนนั้นด้วยเรื่องความอย่างนั้นไว้ก่อน แล้วให้ผู้ฟ้องหานายประกัน ๆ ให้จงได้ใน ๓ วัน อย่าให้ขุนศรีธรรมราชเรียกค่าเชิงประกันแก่ผู้มาฟ้องนั้นเลย ถ้าผู้มาฟ้องขัดแข็งมิให้นายประกันก็อย่าให้ขุนศรีธรรมราชรับฟ้องนั้นไว้ อนึ่งผู้มาฟ้องให้นายประกันแล้ว ผู้รับฟ้องก็รับฟ้องไว้ยังหาได้ส่งเจ้ากระทรวงไม่ ผู้ฟ้องป่วยแลมีราชการไปก็ให้ผู้หนึ่งผู้ใดมาบอกแก่ผู้รับฟ้องไว้เป็นคำนับ ถ้ากลับจากราชการแลหายป่วยแล้ว ให้เตือนว่าความต่อไปใน ๑๕ วัน ถ้าพ้นกำหนดจะให้ยกฟ้องเสีย ให้นายเวรมหาดไทยกลาโหมหมายประกาศทุกหมู่ ทุกหมวด ให้เจ้าต่างกรมแลหากรมมิได้ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวัง แขวงกำนันพันนายบ้าน นายอำเภอ อาณาประชาราษฎรผู้มีคดีให้รู้จงทั่วให้ทำตามหมายประกาศนี้จงทุกประการ ตามพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ

ลงพิมพ์ ณ วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓

๓. ประกาศเรื่องค่าฤชาธรรมเนียม

(คัดจากหมายรับสั่งเดือน ๔ ปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓)

ด้วยพระยายมราชรับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อมทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า ทุกวันนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชา-

ภิเษกแล้ว ตั้งพระทัยจะทรงทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนารักษาไว้ ซึ่งเขตขัณฑเสมาแลอาณาประชาราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป แลพระราชหฤทัยทรงพระปรารภว่าราษฎรเดือดร้อนเปนความกันค้างโรงศาลอยู่แต่ก่อนบ้างครั้งนี้บ้างมีอยู่เปนอันมาก แลตุลาการผู้พิพากษาผู้ปรับ หาพิจารณาความราษฎรให้สำเร็จเด็ดขาดแล้วโดยเร็วไม่ ราษฎรได้ความเดือดร้อน ป่วยการทำมาหากินแลขาดราชการงานโยธา

จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้เจ้าพระยายมราชลูกขุน ณ ศาลามาเปนแม่กองช่วยลูกขุน ณ ศาลหลวงผู้ปรับกับตุลาการทั้งปวงพิจารณาว่ากล่าว บังคับบัญชาตัดสินความของราษฎรที่ค้างโรงศาลอยู่เก่าใหม่นั้นให้สำเร็จเด็ดขาดแล้วโดยเร็ว ราษฎรจะได้ไปทำมาหากินเลี้ยงชีวิตสืบไป เจ้าพระยายมราชทราบความอยู่ว่าตุลาการพิจารณาความแล้วบ้างยังบ้าง ตุลาการเสมียนผู้คุมเรียกค่าฤชาธรรมเนียมกับคู่ความล้ำเหลือไป ฝ่ายคู่ความหารู้อย่างธรรมเนียมไม่ ยอมให้ไป บางทีตุลาการเสมียนผู้คุมเรียกเอาค่าฤชาธรรมเนียมโจทก์จำเลยไว้มากแต่ยังหาครบไม่ ฝ่ายตุลาการเสมียนผู้คุม ว่าได้ค่าฤชาธรรมเนียมนั้นน้อยเปนความเถียงกัน ครั้นคู่ความจะว่ากล่าวให้เห็นจริงให้ได้ ก็อยู่ในกลัวอำนาจตุลาการเสมียนผู้คุมจำใจต้องเสียให้อีก บางทีตุลาการได้ตัวคนร้ายผู้ทำผิดเปนเสี้ยนหนามแผ่นดินมาพิจารณารับเปนสัจซัดพวกเพื่อน ครั้นได้ตัวพวกเพื่อนมาจำตรวนไว้พิจารณา ยังหาได้ความจริงตามซัดไม่ นายพะทำมะรงผู้คุมเรียกเอาค่าธรรมเนียมลดขื่อ ๑ บาท น้ำมัน ๒ สลึง ร้อยโซ่ ๒ สลึง ถอด ๑ บาท ๒ สลึง ตรวจ ๒ สลึง รวม ๑ ตำลึง บางทีโจทก์ฟ้อง

หากล่าวโทษให้เรียกจำเลยก็ดี ผู้ร้ายรับเป็นสัจซัดพวกเพื่อนก็ดี ตุลาการได้ตัวจำเลยผู้ต้องซัดมาพิจารณาไม่เป็นสัจ ต้องเสียค่าฤชาธรรมเนียมให้กับตุลาการไปดังนี้ ก็เป็นที่ราษฎรได้ความเดือดร้อนหาควรไม่ เจ้าพระยายมราชพร้อมด้วยลูกขุน ณ ศาลหลวงเชิญพระราชกำหนดบทพระอัยการในหอหลวงซึ่งว่าด้วยค่าฤชาธรรมเนียมออกมามีเนื้อความว่า ถ้าเป็นความรับสั่งในพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตุลาการชำระเอาความจริง ตุลาการพิจารณาเสร็จสำนวนโจทก์ควรต้องเสียค่าสั่ง ๑ ตำลึง เชิงประกัน ๑ ตำลึง เทียบ ๑ บาท ชี้สองสถาน ๒ สลึงเฟื้อง สืบพยาน ๑ บาท ๒ สลึง ชันสูตร ๑ บาท ๒ สลึง เบี้ยเลี้ยง ๑ สลึง คัดทูล ๑ บาท ๒ สลึง ใส่บท ๓ บาท ปรึกษาชี้ขาด ๒ บาท ๓ สลึง รักษาสำนวนเดือนละ ๑ บาท เอาแต่ ๓ เดือน ๓ บาท รวม ๕ ตำลึง ๓ บาทเฟื้อง ให้เรียกค่าฤชาฝ่ายจำเลยทุกสำนวนๆละ ๔ ตำลึง ๓ บาทเฟื้อง ยกแต่ค่ารับสั่ง ๑ ตำลึง ถ้ามีพระบรมราชโองการแลพระบวรราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ลงพระราชอาญาจำถามจำเลยแลโจทก์ผู้พิรุธให้ว่าความกันจนเสร็จแล้ว ตุลาการกราบทูลพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พ้นโทษ ให้เรียกค่าทูลฉลอง ๓ ตำลึง รับสั่ง ๒ ตำลึง รวม ๕ ตำลึง ให้ผู้ต้องจำช่วยกันเสียอย่าให้เรียกเรียงตัว ถ้าความผิดโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิจารณามิให้ลงพระราชอาญาจำ ให้เสียค่าฤชาธรรมเนียมตามรูปความซึ่งได้พิจารณา อย่าให้เรียกค่าทูลฉลองค่ารับสั่งเป็นอันขาด ถ้าโจทก์จำเลยมีคำให้เรียกค่ารับคำ ๒ สลึงเฟื้อง ค่าปรึกษา ๒ สลึงเฟื้อง ถ้าติงหรือทุเลาคำปรึกษา ให้ตุลาการเรียกค่าทุเลาค่าติงอย่างละ ๒ สลึงเฟื้อง ถ้าทุเลาติงนั้นชอบ อย่าให้เรียกค่าทุเลาค่าติงเลย ถ้าทุเลาติงไม่ชอบจึงให้เรียกเอาตามอย่างธรรมเนียม

ถ้าผู้มีคดีมาฟ้องศาล ให้จ่าศาลเรียกค่ารับฟ้อง ๒ สลึง ศาลหลวงให้จ่าศาลเรียกค่ารับฟ้อง ๒ สลึง พระราชพินิจจัยอ่านฟ้องเสนอเรียกเอา ๑ บาท ถ้าหัวพันมหาดไทย หัวพันกลาโหมเอาฟ้องมาเสนอเรียกเอา ๑ บาท ถ้าฟ้องตกถึงศาลโจทก์ต้องเสียค่าหมายเกาะจำเลย ตราตุลาการ ๒ สลึง เขียนหมาย ๒ สลึง เดินหมาย ๒ สลึง รวม ๑ บาท ๒ สลึง ค่าส่งตัวจำเลยให้กับนายผู้ส่ง ๑ บาท ๒ สลึง รวมทั้งหมด ๓ บาท ถ้าความแพ่งประทับพิจารณาเถ้าแก่แล้วกัน ให้ตุลาการเรียกค่าเชิงประกัน ๑ บาท ยอม ๓ สลึง รักษายอม ๑ บาท ปรึกษายอมความ ๒ สลึงเฟื้อง รวม ๓ บาทสลึงเฟื้อง ข้างละเท่านี้ ถ้าความแพ่งประทับ พิจารณาให้ตุลาการเรียกค่าฤชาเชิงประกัน ๒ บาท ที่นั่งวงกา สลึงเฟื้อง สืบพยาน ๑ บาท ๒ สลึง ชันสูตร ๑ บาท ๒ สลึง เบี้ยเลี้ยงเฟื้อง ๑ ชี้สองสถาน ๒ สลึงเฟื้อง รักษาสำนวน ๓ บาท คัดกระทงแถลง ๑ บาท สลึง ชี้ขาด ๑ บาทสลึงเฟื้อง ใบสัจ ๑ บาท ๒ สลึง ทุเลา ๒ สลึง เฟื้อง ติง ๒ สลึงเฟื้อง รวม ๓ ตำลึง ๓ บาท ข้างละเท่านี้ แต่สิบหยิบหนึ่งเอากับผู้ได้ ถ้าความนครบาลความอาญาให้เรียกค่าเชิงประกัน ๑ ตำลึง นอกจากนั้นเรียกเท่ากับความแพ่ง ถ้าโจทก์หาว่าจำเลยเปนผู้ร้ายแลผู้ร้ายซัดพวกเพื่อน ๆ รับเปนสัจแล้วจึงให้ตุลาการเรียกค่าฤชาธรรมเนียมตะรางแลทิม ค่าลดขื่อ ๑ บาท ร้อยโซ่ ๒ สลึง ตรวจ ๒ สลึง น้ำมัน ๒ สลึง ถอด ๑ บาท ๒ สลึง รวม ๑ ตำลึง ถ้าพิจารณาจำเลยผู้ต้องซัดไม่เปนสัจ ห้ามอย่าให้ตุลาการนายพะทำมะรงนายผู้คุม เรียกเอาค่าฤชากับค่าธรรมเนียมตะรางแลทิมเปนอันขาด

อนึ่งโจทก์หาจำเลยแลผู้ร้ายรับเป็นสัจซัดพวกเพื่อนจำเลย พวกเพื่อนผู้ต้องซัดไม่เป็นสัจ ให้โจทก์ผู้ต้องซัดเสียเงินค่าฤชาธรรมเนียมตะรางแลทิมแทนจำเลยแลผู้ต้องซัด เพราะเหตุว่าตนกล่าวโทษแลซัดท่านไม่จริง เจ้าพระยายมราชทราบความตามพระราชกำหนดบทพระอัยการแล้ว ให้หมายประกาศแก่ตุลาการเสมียนผู้คุมอาณาประชาราษฎรในกรุงนอกกรุงให้จงทั่ว ถ้าโจทก์จำเลยเอาเงินค่าฤชามาเสียให้แก่ตุลาการ ให้ตุลาการจดหมายปิดตราให้กับคู่ความ ว่าได้ค่าฤชาของผู้นั้นไว้เท่านั้นเป็นสำคัญ คู่ความกับตุลาการจึงจะไม่ได้วิวาทเถียงกันต่อไป ถ้าตุลาการเสมียนผู้คุมเรียกค่าฤชาธรรมเนียมกับโจทก์จำเลยเหลือเกินผิดจากหมายประกาศไว้นี้ตั้งแต่ ๑ เฟื้องขึ้นไป พิจารณาเป็นสัจ จะเอาบรรดาศักดิ์ตุลาการเสมียนผู้คุมตั้งปรับไหมให้กับลูกความผู้ต้องเสียเงินนั้นตามพระราชกำหนดบทพระอัยการซึ่งมีมาแต่ก่อนแล ซึ่งประกาศมาครั้งนี้ก็ตามกระแสพระบรมราชโองการให้จัดแจงไปตามธรรมเนียมพระราชกำหนดเก่าไปก่อนนั้นพลาง แต่ในพระราชดำรินั้นก็ยังทรงเห็นอยู่ว่าลูกขุนแลขุนศาลก็เป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทรับเบี้ยหวัดทุกปีแล้ว จะมีธรรมเนียมให้มาเรียกร้องค่าธรรมเนียมแก่ลูกความซึ่งมีความทุกข์คับแค้นคนจนนั้นทำอะไรหนักหนาอีกเล่า ยังทรงพระราชดำริอยู่ว่าจะเพิ่มเติมเบี้ยหวัดแก่ลูกขุนตุลาการขุนศาลทั้งปวง ให้พอเลี้ยงชีวิตทำราชการสนองพระเดชพระคุณในที่ปรึกษาแลชำระความด้วยกรุณาแก่ราษฎรอย่างเดียว แล้วจะให้ลดหรือเลิกค่าฤชาธรรมเนียมทั้งปวงเสียอีก แต่การพระราชดำริจะบัญญัติยังไปไม่ตลอด เพราะราชการอื่น ๆ ที่จะต้องทรงจัดแจงก่อนนั้นมีมากนัก หามีช่องที่จะทรงพระราชดำริตริตรองปรึกษากับพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลละอองธุลี

พระบาทผู้ใหญ่ให้ตกลงกันไม่ จึงโปรดให้ใช้ยั่งยืนตามธรรมเนียมพระราชกำหนดเก่าไปก่อน แล้วจึงจะทรงพระราชดำริผ่อนผันต่อภายหลังให้ตลอดไปทั้งในกรุงนอกกรุง

หมายประกาศพระราชบัญญัติพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ลงหนังสือพิมพ์ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ จุลศักราช ๑๒๑๓ ปีกุน ตรีศก ฯ

พ.ศ. ๒๓๙๕

---

๔. ให้ข้าราชการลอกพระราชบัญญัติจากหอหลวง

(คัดจากหมายรับสั่งเดือน ๖ ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๑๔)

ด้วยพระศรีภูริปรีชา เสนาบดีศรีสาลักษณ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้แต่งพระราชบัญญัติประกาศข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ซึ่งมีพนักงานในกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมารคสถลมารคนั้นได้แต่งสำเร็จแล้ว ให้กรมพระสุรัสวดีหมายประกาศข้าราชการทั้งปวงให้มาลอกพระราชบัญญัติในหอหลวงลงเส้นหมึกไว้ทุกคนจงได้ นานไปเบื้องหน้า ถ้าใครไม่รู้พระราชบัญญัติอันนี้ แลทำให้ผิดพระราชบัญญัติประการใด ๆ แล้ว จะแก้ตัวว่าไม่รู้นั้นไม่ได้เลยเป็นอันขาดทีเดียว จะลงพระราชอาญาเจ้าพนักงาน ซึ่งต้องเกณฑ์ในกระบวนแห่นั้นโดยโทษานุโทษตามรับสั่ง.

๕. ประกาศขนานนามพระพุทธปฏิมากรประจำรัชกาล

(ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๙๕)

ศิริศยุภมัสดุ อดีตกาลพระพุทธศักราช ชไมยสหัสสังวัจฉระไตรสตาธฤกปัญจะนวุติสังวัจฉระปัตยุบันกาล มุสิกะสังวัจฉระไพศาขมาศะกาลปักษ นวมีดฤถีพุธวาระ ปริเฉทะกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ สมมติเทพยพงศ์วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะหณี จักรีบรมนาถ อดิศวรราชรามรังกูล สุจริตมูลสุสาธิตอุกฤษฐวิบูลย บุรพาดูลย์กฤษดาภินิหารสุภาธิการรังสฤษดิ์ ธัญญะลักษณวิจิตรโสภาคสรรพางค์ มหาชโนตมางค์ประณต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผลอุดม บรมสุขุมาลบุรุษย์รัตน์สิกษาพิพัฒนสรรพโกศล สุวิสุทธิวิมลศุภศิลสมาจารย์เพชรญาณประภาไพโรจน์ อเนกโกฎิสาธุคุณวิบุลยสันดาน ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณ อดุลยพิเศษสรรพเทเวศรานุรักษ์ เอกอรรคมหาบุรุษสุดพุทธมหากวีตรีปิฎกาทิโกศล วิมลปรีชามาหาอุดมบัณฑิตยสุนทรวิจิตรปฏิภาณ บริบูรณคุณสารสยามาทิโลก ดิลกมหาบริวารนายก อนันตมหันต์วรฤทธิเดชสรรพวิเศษศิรินทร มหาชนนิกรสโมสรสมมต ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตราดิฉัตร ศิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเสกาภิสิต สรรพทศทิศชิตไชยสกลมไหยสวริยมหาสวามินทร มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดมบรมนาถชาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ อุกฤษฐศักดิอรรคนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤทัย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบนทร ปรเมนทรธรรมิกมหาราธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช ได้เสวยสิริราชสมบัติดำรงแผ่นดินมา มีพระเดชพระคุณแก่สมณ-พราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎรทั้งหลายเป็นอันมาก ได้เป็นบรมธรรมิกราชาธิราชเป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์อันนี้

แม้ถึงพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถเล่า ก็ควรจะกล่าวว่าเป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์นี้เหมือนกัน เพราะว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช เสด็จมาสถาปนาจัดการพระมหานครและพระบรมราชวงศ์อันนี้ให้ประดิษฐานดำรงมา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ ก็เป็นพระบรมราชโอรสผู้ใหญ่แล้ว จึงได้เสด็จช่วยจัดการสถาปนากรุงเทพฯ พระมหานคร อมรรัตนโกสินทรามหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน และพระบรมราชวงศ์นี้พร้อมกันด้วย เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชได้เสวยสิริราชสมบัติ ทรงพระชราแล้ว ก็ได้ทรงสถาปนาให้เป็นกรมพระราชวังบวร แล้วได้มอบสิริราชสมบัติพระราชทานให้แต่ยังมีพระชนม์อยู่ เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชซึ่งเสด็จสวรรคตได้ถวายพระเพลิงใหม่นั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ เป็นต้น เป็นใหญ่ในพระบรมราชวงศ์อันนี้ จึงได้ทรงสถาปนาพระมหาปฏิมาฉลองพระองค์ทั้งสอง แลได้ทรงขนานพระนามพระพุทธปฏิมาองค์หนึ่งว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์หนึ่งว่า พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นที่เคารพสักการบูชาแก่พระบรมราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง เสมอไป แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ

พระบรมราชวงศานุวงศ์สมณพราหมณาจารย์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท อาณาประชาราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า พระพุทธปฏิมาองค์หนึ่งซึ่งถวายพระนามว่าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ทรงพระราชอุทิศถวายในพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชจักรพรรดินาถบพิตร พระองค์หนึ่ง ซึ่งถวายพระนามว่าพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ทรงพระราชอุทิศถวายในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถธรรมิกราชบพิตร ให้บัตรหมายใช้ชื่อแผ่นดินโดยพระนาม แห่งพระมโหทิฏฐปฏิมาทั้ง ๒ พระองค์นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นด้วยว่าชอบอยู่แล้ว เพราะว่าพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถนั้น ได้เสวยสิริราชสมบัติเป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์นี้เหมือนพระเจ้าอู่ทองซึ่งได้มาสถาปนากรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา ซึ่งเป็นโบราณราชธานีเก่านั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นปฐมในพระราชวงศ์ทั้งปวงในกรุงเก่า พระเจ้าแผ่นดินในภายหลังครั้งกรุงเก่าคิดถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดีว่า ได้ทรงสถาปนาพระมหานครและราชวงศ์ให้ดำรงมาก่อนกว่าพระเจ้าแผ่นดินอื่นๆ จึงได้ทรงสร้างพระปฏิมากรพระองค์หนึ่ง ขนานพระนามว่า พระเชษฐบิดร ทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดี ให้เป็นที่เคารพสักการบูชาแห่งพระเจ้าแผ่นดิน แลข้าราชการทั้งปวงสืบ ๆ มา ครั้นภายหลังมีพระเจ้าแผ่นดินได้เสวยสิริราชสมบัติสืบมา ก็มีพระนามต่าง ๆ กัน เป็นที่อ้างในพระราชพงศาวดาร แต่ในกรุงเทพฯ มหานครนี้ พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเสด็จสวรรคตล่วงไป มีพระนามปรากฏอยู่แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๒ พระองค์ เท่านั้น ก็ให้คงบัตรหมายใช้ชื่อแผ่นดินอยู่อย่างเดิมนั้นชอบอยู่แล้ว แต่พระบาทสมเด็จพระบรม

เชษฐาธิราชเจ้า ซึ่งเสด็จสวรรคต ได้ถวายพระเพลิงใหม่แล้วนั้น ได้เป็นพระราชโอรสผู้ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยังไม่ได้เสด็จเสวยสิริราชสมบัตินั้นพระชนม์ได้ ๒๐ พรรษาเศษแล้ว ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติอยู่ ๑๖ พรรษา ทรงพระประชวร ไม่ช้าเสด็จสวรรคต พระบรมราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการทั้งปวงเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เป็นพระราชโอรสผู้ใหญ่ ได้สิทธิ์ขาดสำเร็จราชการมาช้านาน จึงได้เชิญเสด็จเสวยสิริราชสมบัติต่อมา แลพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้านั้น เมื่อได้เสวยสิริราชสมบัติพระชนม์ได้ ๓๗ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๗ ปี เสด็จสวรรคต ยังหามีพระนามวิเศษปรากฏพ้นจากสามัญนามไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ซึ่งจะออกพระนามพระเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ นอกจากพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช แลพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถทั้ง ๒ พระองค์นั้น ด้วยใช้อักษรพุทธนำหน้านั้นไม่สู้สมควร เพราะมิได้มีพระปฏิมาวิเศษเหมือนพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ แลมิได้เป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์อันนี้ เพราะฉะนั้นตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ซึ่งเสด็จสวรรคต ได้ถวายพระเพลิงใหม่ล่วงแล้วไปนั้น ถ้าจะออกชื่อแผ่นดินก็ให้บัตรหมายใช้อักษรอื่น ๆ นำอักษรเกล้า ต่อเข้าว่า เจ้าอยู่หัว เหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลยักย้ายใช้อักษรอื่น ๆ นำหน้าอักษรเกล้าต่อไป บัดนี้มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูร สุรสิงหนาทดำรัสสั่งให้สถาปนา พระนาม พระบรมอัฐิในพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ซึ่งเสด็จสวรรคต ได้ถวายพระเพลิง

ใหม่นั้นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าพระราชวงศานุวงศ์สมณพราหมณาจายย์ ข้าทูลละลองธุลีพระบาท อาณาประชาราษฎรทั้งปวงจะออกพระนามอ้างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชก็ให้เรียกว่า แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

อนึ่ง พระพุทธปฏิมากรฉลองพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้านั้น มีพระนามว่าพระพุทธรังสรรค์ อักษรนั้นไม่สัมผัสกับอักษรพระนามพระพุทธนฤมิตร ซึ่งเป็นพระฉลองพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่งให้แปลงพระนามพระพุทธรังสรรค์ว่า พระพุทธรังสฤษดิ์ ให้อักษรสัมผัสกับพระนามพระพุทธนฤมิตร ซึ่งเป็นพระฉลองพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เหมือนอย่างพระพุทธปฏิมากรฉลองพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น มีพระนามว่าพระพุทธเพชรรัตน์ มีอักษรสัมผัสกับพระนามพระพุทธปฏิมากรฉลองพระองค์ ในสมเด็จพระบรมมหาอัยกาธิบดี ซึ่งมีพระนามว่าพระพุทธจักรพรรดินั้นหรือจะออกชื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ว่าแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธรังสฤษดิ์ ด้วยพระนามแห่งพระพุทธปฏิมากรฉลองพระองค์นั้นนั้นก็ตาม ด้วยอำนาจพระราชกุศลผลกตัญญูกตเวที ในพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ พระองค์ ซึ่งเสด็จสวรรคตล่วงไปแล้วนั้น ขอความสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลจงมีแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแลพระอัครมเหสี พระราชวงศานุวงศ์สมณพราหมณาจารย์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายในแลอาณาประชาราษฎรทั้งหลาย อันอาศัยในพระราชอาณาเขตทั่วขอบขัณฑสีมาอาณาจักรนี้ เทอญ.

๖. ประกาศห้ามตัดกระบวนทางเสด็จ

(คัดจากหมายรับสั่งเดือน ๘ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๑๔)

ศุภมัสดุ ศักราช ๑๒๑๔ ปีชวด จัตวาศก เชษฐมาส กาลปักษ์ เตรสีดฤถี จันทรวาร ปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศบรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหสุริยพิมาน โดยสถานอุตราภิมุข พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์เสนามาตย์ราชมนตรีกระวีชาติ ราชบัณฑิต ราชปโรหิตโหราจารย์เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทโดยอันดับ จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้า ฯ เฉพาะพระศรีภูริปรีชาเสนาบดีศรีสาลักษณ์ ให้แต่งพระราชบัญญัติประกาศข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ซึ่งมีพนักงานในกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคทางสถลมารคให้รู้จงทั่วกัน ว่าแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไป ณ ที่ตำบลใด ให้เจ้าพนักงานผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ในกระบวนแห่หน้าแห่หลังทั้งปวงระวังระไวให้กวดขัน ถ้าเสด็จทางชลมารคห้ามอย่าให้เรือเจ้าต่างกรม แลยังไม่มีกรม แลเรือข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง แลเรือราษฎรทั้งหลายพายล่วงลัดตัดกระบวนแห่แลล่วงกระบวนเข้ามาได้เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าเห็นเรือใด ๆ พายเข้ามาก็ให้เจ้าพนักงานซึ่งอยู่ในกระบวนนั้นห้ามปราม ถ้าห้ามมิฟังให้ยิงด้วยกระสุน ถ้ายังมิฟังให้หยุดเรือไว้ ถ้าเสด็จประทับอยู่ในพระอารามหรือที่ใด ๆ ไกลจากเรือพระที่นั่งแลเรือในกระบวนแห่ทั้งปวง ประทับ

อยู่กับฝั่ง ยังหาได้ออกลอยลำไม่ ถ้ามีเรือใด ๆ พายเข้ามา ก็ให้เจ้าพนักงานในกระบวนแห่เรียกเข้ามาหยุดเรือไว้ ไต่ถามว่าจะไปด้วยราชการอันใดหรือจะไปที่ไหน แล้วให้ถามกันต่อ ๆ ขึ้นไปในพวกกระบวนแห่ ให้ได้ความว่าจวนเวลาจะเสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่งแล้วหรือยังไม่จวนเวลา ถ้าได้ความเป็นแน่ว่ากาลยังนานอยู่จึงจะเสด็จพระราชดำเนิน ให้ค้นคว้าเครื่องศัสตราวุธเสียให้สิ้นเชิงเมื่อรู้เป็นแน่ว่ามิใช่เรือคนร้ายแล้วจึงให้ปล่อยไป ถ้าเห็นว่ากาลจวนจะเสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่งแล้ว ให้เจ้าพนักงานค้นคว้าเครื่องศัสตราวุธใหญ่เล็กเสียก่อนแล้ว จึงบังคับให้เรือนั้นจอดแอบฝั่งยั้งหยุดเสีย จนสิ้นกระบวนแห่แล้วจึงค่อยไป

ถ้าเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ให้เจ้าพนักงานในกระบวนแห่ระวังห้ามคนอย่าให้แปลกปลอมเข้าไปในกระบวนแห่ แลเดินล่วงลัดตัดกระบวนแห่ไปได้เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าเสด็จประทับอยู่ในอารามหรือที่ใด ๆ ก็ให้ระวังห้ามปราม อย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใดล่วงเข้าไปในล้อมวง ถ้าผู้ใดมิฟังจะขืนเข้าไปให้ได้ก็ให้เจ้าพนักงานยุดตัวไว้ไต่ถามให้ได้ความว่าจะเข้าไปด้วยราชการสิ่งใด แล้วให้ค้นคว้าเครื่องศัสตราวุธซึ่งจะพึงเหน็บซ่อนเข้าไปได้นั้นเสียก่อน เมื่อรู้เป็นแน่ว่ามิใช่พวกคนร้ายแล้วจึงปล่อยเข้าไป ถ้าเจ้าพนักงานผู้ใด ๆ มิทำตามพระราชบัญญัตินี้ จะให้ลงพระราชอาญาเจ้าพนักงานโดยโทษานุโทษ.

๗. ประกาศพระราชทานนามหม่อมเจ้า

(คัดจากหมายรับสั่งเดือน ๘ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๑๔)

ด้วยพระศรีภูริปรีชา เสนาบดีศรีสาลักษณ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามหม่อมเจ้าชายขาว ในกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ว่าหม่อมเจ้าฉายฉันเฉิด หม่อมเจ้าชายดำในกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ว่าหม่อมเจ้าประเสริฐศักดิ์ แล้วให้กรมวังหมายประกาศให้รู้จงทั่วกัน ว่าแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า จะบาดหมายออกพระนามหม่อมเจ้าทั้ง ๒ องค์นั้น ก็ให้ออกพระนามว่า หม่อมเจ้าฉายฉันเฉิด หม่อมเจ้าประเสริฐศักดิ์ จงทุกแห่ง.

ประกาศมาแต่ ณ วัน ๓ ฯ ๘ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๑๔

๘. ประกาศว่าด้วยสังฆทาน

(คัดจากหมายรับสั่งเดือน ๙ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๑๔)

ศิริศุภมัสดุ อดีตกาลพุทธศักราชชไมยสหัสสสังวัจฉระไตรสตาธฤกบัญจนวุติสังวัจฉระ ปัตยุบันกาลมุสิกสังวัจฉระ อาสาธมาสศุกรปักษ์ปัญจมีดฤศติวาร ปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกฎ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์ ซึ่งได้เสวยสิริราชสมบัติมาแต่ก่อนในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถานนี้ ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้ทำโภชนทานถวาย

แก่พระภิกษุมีพระราชาคณะเป็นประธานบางพระองค์ ได้ถวายในวันอุโบสถวันละ ๒๐ องค์ แลได้ทรงพระราชทานถวายด้วยมคธภาษาว่า "พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยาเทม" สมมติว่าเป็นสังฆทานเสมอมิได้ขาด เว้นไว้แต่วันในพระราชพิธีตรุษสารทแลวันเข้าพรรษาออกพรรษา วันวิสาขบูชา วันสงกรานต์ แลวันซึ่งมีการพระราชกุศลอื่นต่างหาก จากพระราชกุศลโดยปรกติ เมื่อทรงพระราชทานโดยว่าเป็นสังฆทานดังนี้ พระภิกษุซึ่งเป็นที่ ๒ รองพระราชาคณะลงมาก็ต้องอปโลกน์ด้วยมคธภาษาว่า "อยํ ปฐมภาโค มหาเถรสฺส ปาปุณาติ อวเสสา ภาคา อมฺหากํ ปาปุณนฺติ" เป็นความลำบากแก่พระภิกษุซึ่งเป็นผู้อปโลกน์นั้น อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่าการซึ่งถวายสังฆทานดังนี้ ถ้าจะเทียบดูกับพระบาลีอรรถกถาฎีกาก็หาถูกต้องโดยสนิทไม่ เมื่อว่าที่แท้ก็เป็นปาฏิกบุคลิกทานแต่อ้างว่าเป็นสังฆทานเท่านั้น จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่งให้นิมนต์สมเด็จพระวันรัตน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พระศรีวิสุทธิวงศ์มาพร้อมกัน ณ พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ในพระบรมมหาราชวัง มีพระบรมราชโองการดำรัสเล่าพระกระแสพระราชดำริให้ฟัง แล้วนิมนต์ให้สมเด็จพระวันรัตน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พระศรีวิสุทธิวงศ์ลงไปเฝ้าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ กราบทูลโดยกระแสพระราชดำริทั้งปวงนั้นให้ทรงทราบเมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าซึ่งกระแสพระราชดำรินั้นชอบแล้ว จะได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ออกบำเพ็ญพระราชกุศลในวันปรกติแลวันอุโบสถด้วยโภชนทานสืบไปในเบื้องหน้า

จึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระวันรัตน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พระศรีวิสุทธิวงศ์

พร้อมกันเห็นว่า ซึ่งข้อพระราชดำริทั้งปวงนั้นชอบแล้ว ต้องตามพระบาลีอรรถกถา ด้วยสังฆทานที่พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาในทักขิณาวิภังคสูตรมี ๗ ประการ แลบิณฑบาตทานส่วนพระราชกุศลนี้ก็เป็นสังฆคตาทักขิณาที่ ๖ ที่จำแนกในพระบาลีว่า "เอตฺตเก เม ภิกฺขุภิกฺขุสงฺฆโต อุทฺทิสฺสถาติ ทานํ เทติ" ดังนี้ ในพระวินัยเล่าก็สมกับพุทธานุญาตว่า "อนุชานามิ ภิกฺขเว สํฆภตฺตํ ฯลฯ ปาฏิปทิกํ" ดังนี้ คำพระอรรถกถาก็ได้แสดงว่า "รญฺโญ หิ ราชมหามตฺตสฺส วา เคเห อติปณีตานิ อฏฺฐ อุทฺเทสภตฺตานิ นิจฺจํ ทิยนฺติ ตานิ เอกวาริกภตฺตานิ กตฺวา ภิกฺขู วิสุํ จิติกาย ปริภุญฺชนฺติ" อนึ่งคัมภีร์ที่โบราณาจารย์รจนาไว้อย่างธรรมบทแลมหาวงศ์เป็นต้น ก็มีนิทานว่านางศิริมาได้ถวายอัฏฐกภัตแก่ภิกษุสงฆ์วันละ ๘ องค์ ภัตตุทเทสกภิกษุสำแดงภิกษุให้ไปแต่สงฆ์รับอัฏฐกภัตในเรือนนางศิริมานั้นทุกวัน แลมีนิทานว่า พระเจ้าอโศกมหาราช แม้เมื่อทรงเลื่อมใสในนิโครธสามเณรนั้น ก็ได้ทรงถวายอัฏฐกภัตก่อน ด้วยคำที่มาในคัมภีร์ต่างๆ เห็นถูกต้องกับด้วยพระราชดำริ ซึ่งทรงปฏิบัติครั้งนี้เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติบูชา ต้องตามพระพุทธประสงค์ เป็นอุภโตวิสุทธิทักขิณาอปริมาณคุณวิบุลยผลอย่างอุกฤษฏ์ สมควรจะเป็นกัลยาณวัตรสืบไปโดยราชประเพณี ควรที่พระราชาคณะเถรานุเถระทั้งปวงทุกพระองค์ในอารามหลวง จะคิดฉลองพระเดชพระคุณ รักษาพระราชศรัทธาให้เจริญพระราชกุศลโดยสัมมาปฏิบัติ แล้วจึงได้รู้กำหนดพระราชประสงค์ว่า ตั้งแต่นี้ไปในพระบรมมหาราชวังจะทรงตั้งอัฏฐกภัตไว้เป็นสังฆทานวันละ ๘ ส่วน เป็นปุคลิกทานวันละ ๒ ส่วนทุก ๆ วันเป็นปรกติ ในวันอุโบสถเดือนละ ๔ ครั้ง จะทรงถวายอุโปสถิกภัตเพิ่มขึ้นอีก ๑๐ ส่วน เป็นนิพัทธพระราชกุศลเสมอไปมิได้ขาด เว้น

ไว้แต่พระราชพิธีตรุษสารท สงกรานต์ วิสาขบูชา เข้าพรรษา ออกพรรษา ถวายไตรบี่ ฉลองไตรบี่ แลวันนักขัตฤกษ์อื่น ๆ ซึ่งมีการ พระราชกุศล วิเศษแปลกไป กับคราว เมื่อพระราช ธุระมีประการใด ๆ บ้าง ซึ่งจะมิได้เป็นช่องแก่การบำเพ็ญพระราชกุศลอันนี้ ให้พระราชาคณะ พระครูในวัดเดิม วัดขึ้นทุกพระอารามหลวง จงได้รู้ว่าอัฏฐกภัตทานซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายนั้นแด่พระสงฆ์ในวัดเดิมวัดขึ้น ที่มีพระราชาคณะ พระครูอยู่ครอบครองทุกพระอารามหลวง ๕๔ พระอารามในเขตกรุงเทพฯ มหานครนี้ แลจะทรงถวายปาฏิปุคลิกทานเฉพาะพระราชาคณะ พระครูผู้ใหญ่ซึ่งมีกำหนด ๘๔ องค์ด้วย แลในพระอารามใดมีพระราชาคณะหรือพระครูแต่องค์เดียว เว้น ๘๓ วันสังฆภัตทานเวรหนึ่งนิมนต์พระสงฆ์ในอารามนั้น ๘ รูปมารับ กับให้มีพระราชาคณะ ๑ ฐานานุกรม ๑ เป็นประธานนำมาด้วย ถ้ามีพระราชาคณะ ๒ องค์เว้น ๘๒ วันสังฆภัตทานจะถึง ๒ เวร นิมนต์พระสงฆ์ในพระอารามนั้น จัดแจงกันดังว่าแล้วมารับวันละ ๑๐ องค์ ๆ ถ้าพระราชาคณะมี ๓ องค์ ๔ องค์ ๕ องค์ สังฆภัตทานก็ถึงมากวันขึ้นไปเป็น ๓ เวร ๔ เวร ๕ เวร ให้พระสงฆ์จัดแจงกันอย่างก่อนมารับวันละ ๑๐ ๆ ตามพระราชาคณะที่มีมากน้อยให้เป็นนิจไปดังนี้ตามวันปรกติ เมื่อพระอารามใดต้องวันอุโบสถวันใดวันหนึ่ง ก็ให้พระสงฆ์ในอารามนั้น ๆ จัดแจงเพิ่มขึ้นอีก ๑๐ องค์ ผสมกับเดิม ๑๐ เป็น ๒๐ องค์ มารับโปสอุถิกภัตด้วย แต่พระสงฆ์ในอารามหลวงทั้งปวงซึ่งจะได้รับอาหารบิณฑบาตทานส่วนพระราชนิพัทธกุศลนั้นจึงได้ประชุมสงฆ์ในพัทธสีมาแล้ว ปรึกษาขอพระภิกษุผู้สามารถพร้อมองค์ ๕ ประการ คือมิได้ลุอำนาจแก่ฉันทาคติ ๑ โทสาคติ ๑ ภยาคติ ๑ โมหาคติ ๑ กับมีปรีชาญาณรอบรู้ว่าสำแดงแล้วแลมิได้

สำแดง ๑ จัดแจงผลัดเปลี่ยนพระสงฆ์ผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งควรจะเข้าไปรับส่วนโภชนาทานในพระราชฐานนั้น แล้วจึงสวดสมมติภัตตุทเทศกะให้สำเร็จ ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา โดยบรมพุทธานุญาตในท้ายเสนาสนขันธ์ ว่าดังนี้ "สุณาตุ เม ภนฺเต สํโฆ ยทิ สํฆสฺส ปตฺตกลฺลํ สํโฆ อิตฺถนฺนามํ ภิกฺขุํ ภตฺตุทฺเทสกํ สมฺมนฺเนยฺย เอสา ญตฺติ สุณาตุ เม ภนฺเต สํโฆ อิตฺถนฺนามํ ภิกฺขุํ สมฺมนฺนติ ยสฺสายสฺมโต ขมติ อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน ภตฺตุทฺเทสโก ขมติ สํฆสฺส ตสฺมา ตุณฺหี เอวเมตํ ธารยามิ" ภิกษุองค์นั้นจะได้เป็นพนักงานสำหรับจัดแจงสังฆภัต ให้ถึงแก่ภิกษุในอารามตามลำดับพรรษาแลฐิฏิกาที่จะพึงผลัดเปลี่ยนไปโดยวินัยนิยมนั้น ๆ สนองพระเดชพระคุณรักษาพระราชศรัทธาให้เจริญพระราชกุศลตามพระราชดำริทุกพระอาราม ตามข้อวินัยกติกาซึ่งประกาศมานี้ เทอญ ฯ

๘. ประกาศให้ใช้ในคำว่า สมเด็จ ให้ถูกตามเกียรติยศ

(ณ วัน ๓ ๕ฯ ๑๐ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก ศักราช ๑๒๑๔)

ด้วยพระศรีภูริปรีชา เสนาบดีศรีสาลักษณ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ สั่งว่า เจ้าเป็นกรมแลผู้ที่มิใช่เจ้า เป็นขุนนางตำแหน่งใหญ่น้อยใด ๆ เมื่อพระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนกรมฝ่ายหน้าฝ่ายในจะกราบบังคมทูลพระกรุณา ฯ หรือพูดจาออกชื่อออกพระนามประการใด ๆ ก็ให้รู้พระราชบัญญัตินี้ไว้ คือว่า พระเจ้าอยู่หัว วังหลวง วังหน้าสองพระองค์ ให้ออกพระนามว่า พระบาทสมเด็จ นำหน้าก่อน อย่าให้ว่าสมเด็จเปล่า ถ้าเจ้าเป็นกรมสมเด็จพระ ก็ให้ว่ากรมสมเด็จพระ อย่าให้ว่าสมเด็จเปล่า ถ้าเป็น

กรมพระก็ให้ว่ากรมพระ อย่าให้ว่าพระเปล่า เหมือนอย่างพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์บัดนี้ ถ้าจะออกพระนามก็ให้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าที่เป็นกรมสมเด็จนั้น เหมือนอย่างกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กรมสมเด็จพระเดชาดิศร แลกรมสมเด็จอื่น ๆ กรมพระนั้น เหมือนอย่างกรมพระรามอิศเรศ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ แลกรมพระอื่นๆ ฝ่ายพระราชาคณะที่ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ตั้งให้เป็นสมเด็จนั้น เหมือนอย่างสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระพุฒาจารย์ แลสมเด็จอื่น ๆ นี้มีแต่สมเด็จเปล่า ให้ออกพระนามพูดจาว่ากล่าวตามพระราชบัญญัตินี้

ถ้าจะใช้อย่างอื่นแล้ว เจ้ากับขุนนางพั่งดูก็เป็นเหมือนกันไป กรมสมเด็จพระเดชาดิศร ถ้าจะออกพระนามว่าสมเด็จเปล่า ก็จะเหมือนสมเด็จพระอริยวงศ์แลองค์อื่นๆไป กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ แลกรมพระอื่น ๆ ถ้าจะไม่ว่ากรมนำหน้าเข้าก่อนแล้ว จะว่าพระเปล่า ก็จะเหมือนพระพิพิธเดชะ แลพระอื่น ๆ ไป เพราะฉะนั้น ให้คงใช้ตามพระราชบัญญัตินี้จงได้ตามรับสั่ง.

๑๐. ประกาศเรื่องเถรจั่นแทงผู้มีชื่อแล้วหนีไป และห้ามไม่ให้บวชกุลบุตรอายุพ้น ๒๔ ถึง ๗๐ เป็นเถรเป็นเณร

(ณ วัน เดือน ๑๑ ปีชวด จ.ศ. ๑๒๑๔)

กฎประกาศแก่ พระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญอนุจร ทุก ๆ พระอารามหลวง แลวัดขึ้นทั้งคณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ ในแขวงจังหวัดกรุง แลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวงจงทั่ว

ด้วยมีรับสั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ สั่งว่า ณ วันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวดจัตวาศก พระบาทสมเด็จบรมนาถบรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอนันตคุณวิบูลยปรีชาอนันตมหาประเสริฐ เสด็จออก ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงพระราชปรารภเหตุอันพระยาศรีสุริยวงศ์กราบทูลพระกรุณาว่า เถรจั่นบวชอยู่ ณ วัดทองเพลง แทงเอาผู้มีชื่อแล้วหนีไป ยังเอาตัวมิได้ จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ทุกวันนี้คนพาลอายุเกินอุปสมบทหลีกหลบเข้าบวชเป็นเถร เป็นเณร อาศัยวัดทำการทุจริตหยาบช้าต่าง ๆ มีเป็นอันมาก แต่ที่กุลบุตรจะบวชเป็นสามเณรตั้งแต่อายุยังอยู่ในทารกภูมิไปจนถึงอายุได้ ๒๑ ปี ควรที่จะอุปสมบทบวชเป็นภิกษุ แม้นมีความขัดข้องด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง มิได้อุปสมบท ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นสามเณรไปอีก ๓ ปี จนถึงอายุได้ ๒๔ ปี ถ้าพ้นไปกว่านั้นไม่อุปสมบทก็ให้สึกเสีย เป็นคฤหัสถ์จะได้รับราชการแผ่นดิน ห้ามอย่าให้บวชเป็นเถรเป็นเณรสืบไปอีกกว่านั้น อนึ่ง ถ้าภิกษุชราอายุถึง ๗๐ ปีแล้ว จะปฏิบัติในสมณธรรมมิได้ จะประจุออกบวชเป็นเถร เป็นเณร ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้บวช มิได้ห้าม แม้นคฤหัสถ์ชราอายุล่วงถึง ๗๐ ปีแล้ว จะหากินเลี้ยงชีวิตในฆราวาสนั้นขัดสน จะบวชเป็นเถรเป็นเณรพอได้บิณฑบาตฉันเลี้ยงชีวิตโดยง่าย ก็จะได้หักบาญชีคฤหัสถ์ ห้ามแต่อายุกว่า ๒๔ ปีขึ้นไปจนถึง ๗๐ ปี มิให้บวชเป็นเถรเป็นเณรในระหว่างนั้นเป็นอันขาดทีเดียว แม้นล่วงพระราชบัญญัติครั้งนี้ อุปัชฌาย์อาจารย์ผู้บวชให้ก็จะมีโทษฝ่ายพุทธจักร ตัวกุลบุตรผู้บวชก็จะมีโทษทั้งฝ่ายพุทธจักรแลพระราชอาณาจักรทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นมหันตโทษ ถ้าพระราชาคณะ

ฐานานุกรมเปรียญ อนุจรทั้งปวงทุก ๆ พระอาราม แจ้งในพระราชกำหนดกฎประกาศนี้แล้วก็จงกระทำตามพระราชบัญญัตินี้จงทุกประการ

๑๑. ประกาศห้ามไม่ให้ใช้คำว่า ชอบเนื้อเจริญใจ แลติดเนื้อต้องใจ ในคำกราบทูล

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือนยี่ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๑๔)

ด้วยพระธรรมการบดี ศรีวีสุทธสาสนวโรประการ จางวางกรมพระธรรมการ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่นี้ไป เจ้าต่างกรมเจ้ายังมิได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งปวงจงรู้ทั่วกัน ถ้าจะกราบทูลพระกรุณาด้วยข้อความสิ่งใด ๆ ก็ดี ในคำควรจะว่า ๆ ชอบเนื้อเจริญใจ แลติดเนื้อต้องใจ ที่เคยใช้มาแต่ก่อน ๆ นั้น อย่าได้ว่าเลยเปนอันขาดทีเดียว เพราะว่าโวหารเช่นนั้นเปนคำหยาบ ไม่ควรจะกราบทูลพระกรุณาหามิได้ ให้มหาดไทย กลาโหม พระสัสดี หมายบอกจงทั่วตามรับสั่ง.

๑๒. ประกาศเรื่องนามพระยาอิศรานุภาพ แลพระธัญญาภิบาล

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือนยี่ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๑๔)

ด้วยพระศรีภูริปรีชา เสนาบดีศรีสาลักษณ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้มีหมายประกาศขึ้นไปในพระบวรราชวังว่า ชื่อพระยาอิศราภาพนั้นแปลออกไม่ได้ความ ถ้าจะแปลว่าความไม่เปนอิสระหาถูกต้องไม่ ให้เติมอักษร นุ

เข้าอักษรหนึ่ง ว่าพระยาอิศรานุภาพ แปลว่าผู้มีอานุภาพดังพระอิศวร หรือว่าผู้มีอานุภาพแห่งพระอิศวร ดังนี้จึงจะสมควร

อนึ่ง ชื่อพระธัญญาบริบาลก็ไม่สมควร ด้วยความแปลว่าผู้ไม่รักษาข้าวเปลือก หาสมต้องตามความประสงค์ไม่ ให้แปลงเสียว่าพระธัญญาภิบาล แปลว่าผู้รักษาข้าวเปลือกโดยยิ่ง ถ้าไม่เชื่อ ก็ให้ราชบัณฑิตในพระบวรราชวัง ไต่ถามพระราชาคณะ เปรียญ นักปราชญ์ผู้รู้ดูเถิด

อนึ่ง พระยาประเสริฐดำรงนั้นไม่ค่อยจะรู้ ให้เติมคำว่าพระยาประเสริฐสาตรดำรง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

พ.ศ. ๒๓๙๖

๑๓. ประกาศเรื่องให้สึกพระสงฆ์สามเณรที่สูบฝิ่น

(ณ วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๑๕)

กฎประกาศแก่พระราชาคณะ พระครูฐานา พระเปรียญในคณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ทุก ๆ พระอารามหลวงจงทั่วด้วย ณ วันเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เข้าไปถวายพระธรรมเทศนา ที่ตำหนักสมเด็จพระนางเจ้า มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ให้มาทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตยวงศ์ ว่าบัดนี้คฤหัสถ์ซัดถึงพระสงฆ์วัดสามพระยาว่าสูบฝิ่น โปรด ฯ จะให้พระราชาคณะเจ้าอารามส่งตัวภิกษุที่สูบฝิ่นแก่กรมพระธรรมการ ถ้าภิกษุสามเณรวัดใดสูบฝิ่นเจ้าอารามส่งตัวมิได้ ให้การว่าหลบหลีกหนีหายไป จะโปรด ฯ ให้บนคฤหัสถ์ติดตามเอาตัว ถ้าได้ตัวแล้วก็จะให้พระราชาคณะในพระอารามนั้น เสียสินบนให้แก่คฤหัสถ์ผู้จับนั้น อนึ่ง ซึ่ง

บาญชีสำมะโนครัวซึ่งยังไม่ได้ส่งนั้นให้เร่งส่งเสียในวันเดือน ๗ ปีฉลู เบญจศก

จึงมีรับสั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ สั่งว่า ให้พระราชาคณะทั้งปวงผู้เป็นเจ้าอาราม สั่งฐานานุกรม สั่งเจ้าคณะให้ตรวจตราดูแลพระสงฆ์สามเณรในอาราม ของตัว ถ้ามีสูบฝิ่นกินกัญชากินสุราเล่นเบี้ย ก็อย่าให้ขับไล่ ให้สึกเสียทีเดียว อนึ่ง ห้ามอย่าให้คบหาภิกษุสามเณร ที่เที่ยวเตร็ดเตร่หามีอารามไม่ แลคฤหัสถ์อันใช่ญาติมาหลับนอนที่กุฎี ตั้งแต่คืนหนึ่งสองคืนขึ้นไปเป็นอันขาด ถ้าภิกษุสามเณรคฤหัสถ์ที่กระทำผิดดังกล่าวมานี้มาอาศัยหลับนอนอยู่ในกุฎีใด มีผู้ซัดถึงว่าอยู่กุฎีนั้น ถ้าได้ตัวผู้นั้นไปไต่ถามได้ความจริงว่าอยู่กุฎีนั้น ก็จะให้เจ้าของกุฎีนั้นเสียสินบนให้แก่คฤหัสถ์ตามมากน้อย แม้นมีภิกษุสามเณรคนร้ายที่กระทำความผิดดังกล่าวมานี้ ถ้ามีในอารามใด ก็ให้ท่านผู้เป็นเจ้าอารามเอาโทษแก่ฐานานุกรม เจ้าหมู่ เจ้าคณะของผู้กระทำผิดโดยสมควรแก่โทษมากแลน้อย ให้พระราชาคณะฐานา พระครูเจ้าอธิการผู้เป็นเจ้าอาราม จงตรวจตรากำชับว่ากล่าวกันให้กวดขันอย่าได้ประมาท จึงจะพ้นความผิดในพระราชอาณาจักร

กฎประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก.

๑๔. ประกาศเรื่องเรียกกะปิน้ำปลา ว่าเยื่อเคย น้ำเคย
(ฉบับที่ ๑)

(คัดมาจากหมายรับสั่งเดือน ๖ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕)

ด้วยหลวงสิทธิ์นายเวรมหาดเล็ก รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า คำบุราณราษฎรชาวบ้าน

เรียกกันว่า กะปิ น้ำปลา คำข้าราชการกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า น้ำเคย ว่างาปิ พระราชดำริทรงเห็นว่า เรียกว่างาปินั้น หาสมกับของดีบังเกิดในเยื่อเคยไม่ แลงาปินั้นชอบแต่จะเรียกว่าเยื่อเคยจึงจะต้องกับของที่บังเกิดจึงจะควร แต่น้ำเคยนั้น ข้าราชการเรียกว่าน้ำเคยก็ควรด้วยเป็นของบังเกิดแต่เยื่อเคย คำบุราณราษฎรเรียกกันว่ากะปิ น้ำปลา เห็นหาควรกับของที่บังเกิดไม่ ตั้งแต่นี้ไปภายหน้า ให้ข้าราชการพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง แลเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ให้เรียกว่าเยื่อเคย น้ำเคย ตามพระกระแสพระราชบัญญัติจึงจะควร

ให้กรมพระสัสดี มหาดไทย กลาโหม กรมพระนครบาลหมายให้กราบทูลเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ข้างหน้าข้างใน แลหมายบอกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ให้หมายอำเภอป่าวร้องแก่อาณาประชาราษฎรให้รู้จงทั่วกันตามรับสั่ง.

๑๕. ประกาศเรื่องเรียกกะปิ น้ำปลาว่า เยื่อเคย น้ำเคย (ฉบับที่ ๒)

(คัดมาจากหมายรับสั่งปีฉลู เบญจศก ศักราช ๑๒๑๕)

ด้วยหลวงนายสิทธิ์มหาดเล็ก รับบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ซึ่งมีหมายไปแต่ก่อนให้นายอำเภอป่าวร้องอาณาประชาราษฎร แต่ในจังหวัดกรุงเทพ ฯ ให้เรียกกะปิว่าเยื่อเคย ให้เรียกน้ำปลาว่าน้ำเคย นายอำเภอป่าวร้องราษฎร แต่ในจังหวัดพระนครก็หารู้ทั่วกันไม่ ราษฎรก็เรียกกะปิน้ำปลาเสมออยู่ตาม

คำบุราณเดิมคนที่เป็นพาลแอบอ้างว่าเป็นนายอำเภอเที่ยวข่มเหงข่มขู่ลงเอาเงินกับอาณาประชาราษฎรชุกชุมเป็นหลายราย ตั้งแต่นี้สืบไปภายหน้า ให้อาณาประชาราษฎรเรียกกะปี่น้ำปลาตามคำบุราณแต่เดิม แต่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยกราบบังคมทูลพระกรุณานั้น ให้กราบทูลพระกรุณาว่า เยื่อเคย น้ำเคย ตามหมายประกาศมาครั้งก่อน แลให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี หมายบอกให้นายอำเภอป่าวร้องราษฎรให้รู้จงทั่วกันตามรับสั่ง.

๑๖. ประกาศเรื่องนาม พระอินทรอาสา ขุนอินทโรดม

ด้วยหมื่นจงขวารับสั่งพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ว่า มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สั่งว่า เจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาออกชื่อ พระอินอาสา ขุนอินอุดมนั้นให้เรียกว่า พระอินทรอาสา เจ้าเมืองพนัสนิคม ถึงขุนนางอื่น ๆ ชื่อพ้องต้องกัน ก็ให้เรียก พระอินทร จงทุกชื่อ แล ขุนอินอุดม ปลัดกรมอาสาใหม่ ให้เรียกว่าขุนอินทโรดม ปลัดกรมอาสาใหม่ จึงจะถูกชื่อตามตำแหน่งนั้น ให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี หมายประกาศให้รู้ทั่วจงทุกหมู่ทุกกรม อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๑๗. ประกาศนามพระที่นั่งสุทไธสวรรย์แลพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

(คัดมาจากหมายรับสั่ง ณ วัน ๔ ๖ ๑๒ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕)

ด้วยพระธรรมการบดี ศรีวิสุทธสาสนวโรประการ จางวาง

กรมธรรมการ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ที่เรียกกันมาแต่ก่อนนั้นหาถูกไม่ ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แปลเป็นคำไทยว่า พระที่นั่งไอสวรรย์โถงไม่มีฝาบัง

อนึ่ง พระที่นั่งพุทธาสวรรย์ในพระบวรราชวังนั้น ถ้าข้าราชการทูลละอองธุลีพระบาทในพระบรมมหาราชวัง จะกราบบังคมทูลพระกรุณาในพระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องออกนามพระที่นั่งนั้นแล้ว ให้กราบทูลว่าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ อย่าทูลว่าพระที่นั่งพุทธาสวรรย์ ตั้งแต่นี้ไป ให้เจ้าต่างกรม แลยังไม่ได้ตั้งกรมแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนกรมฝ่ายหน้าฝ่ายใน ให้เรียกนามพระที่นั่งสุทธาสวรรย์นั้นว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้เรียกนามพระที่นั่งพุทธาสวรรย์นั้นว่า พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ตามรับสั่งอย่ากราบทูลอย่างเรียกให้ผิดพระราชบัญญัตินี้ไป ถ้ากราบทูล ถ้าเรียกให้ผิดนามพระราชบัญญัติไปแล้ว จะมีโทษแก่ผู้นั้นหมายตามรับสั่ง.

๑๘. ประกาศให้เรียกชื่อ
พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ว่าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
พระที่นั่งพุทธาสวรรย์ให้เรียกว่าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

(ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖)

ด้วยพระธรรมการบดี ศรีวิสุทธสาสนวโรประการ จางวางกรมพระธรรมการ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ที่เรียกกันมาแต่ก่อนนั้นหาถูกไม่ ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แปลเป็นคำไทยว่าพระที่นั่งไอสวรรย์โถงไม่มีฝาบัง อนึ่ง พระที่นั่งพุทธาสวรรย์ในพระบวร-

ราชวังนั้น ถ้าพระราชาคณะ พระครู ฐานา เปรียญ เจ้าอธิการ อันดับ จะถวายพระพรในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะต้องออกนามพระที่นั่งนั้นแล้ว ให้ถวายพระพรว่าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ อย่าถวายพระพรว่า พุทธาสวรรย์ ตั้งแต่นี้ไป ให้พระราชาคณะ พระครู ฐานา เปรียญ อันดับ เรียกนามพระที่นั่งสุทธาสวรรย์นั้นว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้เรียกนามพระที่นั่งพุทธาสวรรย์นั้นว่า พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ตามรับสั่ง อย่าให้พระราชาคณะ พระครู ฐานา เปรียญ อันดับ ถวายพระพรเรียกให้ผิดพระราชบัญญัตินี้ไปได้เป็นอันขาด ถ้าถวายพระพรเรียกให้ผิดนามไปแล้ว จะมีโทษกับพระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ อันดับ ผู้นั้น หมายมา ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก

๑๙. ประกาศให้ทำบาญชีพระสงฆ์สามเณร ที่เป็นช่างทองและช่างอื่น ๆ ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย

(ณ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๑๕)

ด้วยพระธรรมการบดี ศรีวิสุทธสาสนวโรประการ จางวางกรมพระธรรมการ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระสงฆ์ซึ่งเป็นพระราชาคณะ พระครู ฐานา เปรียญ เจ้าอธิการ พระอนุจร และสามเณร เปรียญ อนุจรที่อยู่ในพระอารามหลวง แลวัดบางขึ้นกับพระอารามหลวงกรุงเทพ ฯ กับเมืองนครเขื่อนขัณฑ์ เมืองสมุทรปราการ เมืองสาครบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองปทุมธานี กรุงเก่า แลเมืองขึ้นแขวงกรุงเก่านี้เล่า ก็เป็นเมืองใกล้กรุงเทพ ฯ จะมีพระสงฆ์สามเณร ซึ่งเป็นช่างทำทองรูปพรรณต่าง ๆ แลช่างเงิน ช่างหุงทอง ช่างตีเหล็ก เป็นนักเลงเล่นแร่แปรธาตุปรอท

โดยที่สุดมีเตาต้มน้ำร้อนนั้นก็ดี มีอยู่มากน้อยเท่าใดจะทรงทราบ ให้พระครูทักษิณคณิสร พระครูอุดรคณารักษ์ พระครูอมรวิไชย เจ้าคณะใหญ่วัดพระเชตุพน มีลิขิตประกาศไปทุกพระอารามในกรุงเทพฯ แลเมืองขึ้น ซึ่งมีรายชื่อในบาญชี พระราชาคณะ พระครู พระฐานา พระเปรียญ เจ้าอธิการ พระสงฆ์อนุจร สามเณรเปรียญ อนุจร ซึ่งเป็นช่างทำทองรูปพรรณต่าง ๆ แลเป็นช่างเงิน ช่างหุงทอง ช่างตีเหล็ก มีเตาสูบ ไม่มีเตาสูบ แลมีเตาสูบเล่นแร่แปรธาตุปรอท ต้มน้ำร้อน มาส่งเจ้าพนักงานผู้รับสั่งจงละเอียดลออ ให้จดวัสสาอายุ สังกัดเจ้านายก็ว่าสักแล้วยังไม่ได้สักทั้งนายประกันผู้บอกด้วยให้แน่นอนจงทุกกรมกำหนดให้เอาบาญชีมายื่น พระอารามหลวงนั้นกำหนดเอามาส่งให้เสร็จแต่ในวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก วัดบางที่ขึ้นกับพระอารามหลวง ส่งบาญชีให้เสร็จในวันเดือน ๗ แรม ๑๕ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก แต่หัวเมืองนั้นให้ส่งบาญชีแล้วเสร็จที่สุดเพียง ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปฐมาสาฒ ปีฉลูเบญจศก ให้จงได้ จะได้ทำบาญชีรายชื่อขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองไว้ ถ้าจะทรงสร้างรูปพระปฏิมากรหรือพระเจดีย์เป็นเครื่องทองคำ แลของที่เป็นพระราชกุศลต่าง ๆ เมื่อใด ก็จะได้นิมนต์พระสงฆ์สามเณรที่เป็นช่างทองมาช่วยทำฉลองพระเดชพระคุณกับพวกช่างทองหลวง ให้แล้วโดยเร็วทันพระราชประสงค์ เหมือนอย่างพระสงฆ์สามเณร ที่เป็นช่างเขียน ช่างปั้นนั้นเล่า แต่ก่อน ๆ มาก็เคยนิมนต์มาช่วยช่างหลวง เขียน ปั้นพระอุโบสถ วิหาร แล้วมาเป็นหลายพระอารามหลวง จนบาญชีรายชื่อพระช่างก็ยังปรากฏมาเท่าทุกวันนี้นั้นฉันใด พระสงฆ์สามเณรที่เป็นช่างทองนั้น ก็จะได้มีบาญชีรายชื่อตำบลวัด และสังกัดเจ้านายให้แน่นอนไว้ในกรมพระธรรมการให้เหมือนกัน อนึ่ง หมายฉบับใหญ่ที่

จะว่าให้ละเอียดนั้น เจ้าพนักงานเรียงเสร็จแล้ว จะให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อใด จะโปรดเกล้า ฯ ประการใด จึงจะได้เอาคำประกาศหมายมาให้ทราบต่อครั้งหลัง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

หมายมา ณ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก.

๒๐. ประกาศเตือนผู้ที่ใช้อักษรผิด

ด้วยขุนสุวรรณอักษร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งให้ประกาศว่าด้วยอักษร ๔ อักษร คือ ฤ ฤๅ ฦ ฦๅ นี้หาควรจะใส่ ห นำแลกากบาทไม่ เมื่อถึงคำว่า ฤๅ ที่เขียนอุตริกว่าโบราณว่า หฤๅ บ้าง ฤๅ บ้าง ก็ให้เขียนแต่ ฤๅ อย่างนี้ อย่าให้เขียน ห นำแลใส่กากบาทเลย ด้วยตัว ห นั้นเฉพาะนำได้แต่ตัวอักษรต่ำ เหมือนอย่าง หมู่ หนี แหวน อย่างนี้ เปนอักษรต่ำจึงเอา ห นำได้ อักษรต่ำนั้นคือ คฅฆง ชซฌญ ฑฒณ ทธน พฟภม ยรลวฬฮ แลกากบาทนั้นใช้ได้แต่อักษรกลางเหมือนอย่าง เก๋ง เป๋า จ๋า อย่างนี้ เปนอักษรกลางจึงใส่กากบาทได้ อักษรกลางนั้นคือ กจ ฎฏ ดต บปอ ตั้งแต่นี้สืบไป ให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งจะมีธุระเขียนหนังสือเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว ก็ให้ศึกษาไต่ถาม เขียนให้ถูกต้องตามอักษรสูง อักษรกลาง อักษรต่ำ อย่าให้เขียนใส่กากบาทแลเอา ห นำผิด ๆ เข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเปนอันขาดทีเดียว

พระราชบัญญัตินี้ตีพิมพ์แต่ ณ วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕

๒๑. ประกาศว่าด้วยการสร้างวัด

(คัดจากหมายรับสั่งเดือน ๘ ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๑๕)

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ทรงพระราชดำริว่า ทุกวันนี้พระสงฆ์ราชาคณะ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ราษฎรไทยจีนที่มีศรัทธามากมีศรัทธาอุตสาหสร้างวัดวาอาราม ปฏิสังขรณ์ทำนุบำรุงซ่อมแซมพระอุโบสถพระวิหารการเปรียญหอไตรหอระฆัง โดยประณีตให้งามดี ด้วยมีศรัทธามาก ทำตามใจรัก ลางทีก็ทำซุ้มประตูซุ้มหน้าต่าง เป็นซุ้มจรนำแลคูหามีช่อฟ้าใบระกาไม่ก็มีบ้าง ลางวัดมีหอไตรหอระฆังเป็นยอดปรางค์ยอดมณฑป แลพระอุโบสถวิหารการเปรียญทำเป็นช่อฟ้าใบระกาก็มีบ้าง หาสังเกตได้ว่าวัดหลวงวัดราษฎร์ไม่ ก็ตามใจเจ้าของที่มีศรัทธาเถิด มิใช่จะห้ามปราม แต่ให้มาบอกแก่พระยาบำรุงศาสนาจางวางข้าพระเสียก่อน จะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ว่าพระราชาคณะองค์นั้นแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยคนนั้น ราษฎรไทยจีนคนนั้นๆ ที่มีศรัทธาสร้างวัดวาอาราม จะโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเพิ่มเติมของหลวงด้วยช่วยทำวัดให้แล้วเสร็จงามดี จะได้เป็นที่ไหว้ที่บูชากับอาณาประชาราษฎร และนานาประเทศนั้น ให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสุรัสวดี หมายบอกเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรไทยจีนเจ๊สัวชาวแพให้รู้จงทั่ว ว่าถ้าจะทำพระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญหอไตร หอระฆังแล้ว ก็ให้มาบอกกับพระยาบำรุงศาสนาเสียก่อนอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

๒๒. ประกาศพระราชบัญญัติฝ่ายพระบวรราชวัง เรื่องเล่นเบี้ยในพระบวรราชวัง

(คัดมาจากหมายรับสั่งเดือน ๘ อุตราสาฒ ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๑๕)

ด้วยพระยาเทพมณเฑียร รับพระบวรราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระวรวงศ์เธอชั้น ๒ พระองค์เจ้าอรุณกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงสุดลงไปพระบรมมหาราชวัง ออกไปพระเมรุพระศพสมเด็จพระนางนาฎโสมนัสวัฒนาวดี มอบลูกกุญแจตำหนักไว้กับขาข้าหลวง แล้วใช้ให้แหข้าหลวงขึ้นมาเอาหมากพลูเสวยที่ตำหนัก แหเอาลูกกุญแจไขประตูตำหนักออก แล้วเปิดบานประตูหาออกไม่ แหจึงเดินไปดูรอบตำหนัก เห็นหน้าต่างเฉลียงตำหนักบานเปิดแย้มอยู่ แหจึงเปิดบานหน้าต่างเข้าไปในตำหนัก เห็นประตูใส่กลอนไว้ แหจึงรู้ว่าผู้ร้ายเข้าในตำหนัก จึงเอาความไปทูลพระองค์เจ้าหญิงสุดที่พระเมรุ พระองค์เจ้าหญิงสุดกลับเข้าไปบรรทมอยู่ในพระบรมมหาราชวังคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเย็น พระองค์เจ้าหญิงสุดจึงได้กลับเข้ามาในพระบวรราชวัง ตรวจสิ่งของ ไขลูกกุญแจกำปั่นกุญแจหีบออกดู ทองรูปพรรณหายไปหลายสิ่ง คิดเป็นทองคำหนัก ๑๘ ตำลึงบาท กับข้อความเป็นหลายประการได้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงเห็นว่าชะรอยจะเป็นคนนอกพระบวรราชวังเข้ามาคบหากันกับคนในพระบวรราชวังเป็นผู้ร้ายจึงคิดการเอาสิ่งของไปได้ดังนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาบริรักษ์ราชา พระพรหมสุรินทร์ พระพรหมธิบาล พระศรี

พิทักษ์ เป็นตุลาการชำระเอาตัวผู้ร้ายให้จงได้ ตุลาการพิจารณาได้ความว่า อีปริกภรรยานายนุดอยู่นอกพระบวรราชวังเข้าไปคบหากันกับหม่อมหุ่น หม่อมนวม ในพระบวรราชวัง ตั้งบ่อนไพ่บ่อนถั่วมาหลายครั้ง เสียหายสิ้นทรัพย์สิ่งของจนเป็นหนี้ลง อีปริกกับหม่อมหุ่นหม่อมนวมคิดกันว่า พระองค์เจ้าหญิงสุดไม่อยู่ ลูกกุญแจประตูตำหนักอยู่กับข้าหลวง ข้าหาอยู่ไม่ ไปดูงานพระศพ อีปริกกับหม่อมหุ่นหม่อมนวมจึงไปหาลูกกุญแจได้ริมที่นอนเพลา ๕ โมงเช้า อีปริกเอาลูกกุญแจไขประตูตำหนัก ให้หม่อมหุ่นหม่อมนวมเข้าไปในตำหนัก อีปริกลั่นกุญแจประตูไว้ดังเก่า แล้วเอาลูกกุญแจไว้ข้างที่นอนตามเดิม อีปริกจึงมาคอยดูระวังคนข้างนอก หม่อมหุ่นหม่อมนวมจึงลั่นกลอนประตูไว้ แล้วค้นหาลูกกุญแจหีบกำปั่น ได้ลูกกุญแจกำปั่นในหีบหนัง จึงเอาลูกกุญแจไขได้ทรัพย์สิ่งของทองรูปพรรณหลายสิ่งเป็นทองคำหนัก ๑๘ ตำลึงบาท หม่อมหุ่นหม่อมนวมเปิดหน้าต่างข้างเฉลียงออกมาแต่กลอนประตูนั้นใส่อยู่ หาได้ถอดไม่ หม่อมหุ่นหม่อมนวมพาทองรูปพรรณไปที่เรือนหม่อมหุ่น พอดวงแก้วมารดาหม่อมหุ่นเข้าไปเยี่ยมหม่อมหุ่นอยู่ที่นั้นด้วย หม่อมหุ่นกับหม่อมนวมจึงเอาทองรูปพรรณออกมาตัดแบ่งเป็น ๔ ส่วน ให้อีปริกส่วนหนึ่ง ดวงแก้วมารดาหม่อมหุ่นส่วนหนึ่ง ยังอีก ๒ ส่วนนั้นหม่อมหุ่นหม่อมนวมปันกันคนละส่วน ตุลาการให้ชำระเร่งเอาทองรูปพรรณซึ่งผู้ร้ายลักไปถวายพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงสุดแล้ว ตุลาการจึงนำเอาข้อความทั้งนี้ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงพระราชดำรัสว่า ในพระบวรราชวังนี้ แต่ก่อน หามีผู้ใดบังคับว่ากล่าวรักษาพระบวรราชวังเด็ด

ขาดไม่ คนนอกพระราชวังเข้าไปอาศัยอยู่ในพระบวรราชวังก็มีอยู่มาก ที่เป็นคนนักเลงทุจริตก็มี เป็นข้าเจ้าบ่าวนายหลบหนีเข้าไปอาศัยอยู่ก็มีบ้าง คบหากันเข้ากับคนในพระบวรราชวังเล่นเพื่อน ตั้งบ่อนถั่วบ่อนแปดเก้า เล่นหวย การพนันต่าง ๆ จนสิ้นทรัพย์สิ่งสิน เกิดโจรผู้ร้ายมาช้านาน ครั้นเสด็จขึ้นพระบวรราชาภิเษกแล้ว ตั้งพระทัยอยู่เป็นนิจที่จะทำนุบำรุงพระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจะให้ถาวรขึ้น สิ่งใดที่ชั่วมาแต่ก่อนมิให้ประพฤติ จะให้ประพฤติแต่การที่สิ่งอันดี เป็นผลประโยชน์ต่อไปภายหน้า จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งท้าวสัตยานุรักษ์เป็นผู้ใหญ่ว่าราชการในพระบวรราชวัง แล้วโปรดตั้งจ่าศาลา จ่าด้าน ทนายเรือนโขลน พระราชทานยศถาศักดิ์ให้ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยครบพนักงานอยู่แล้ว หวังพระทัยจะมิให้คนพาลภายนอกเข้ามาคบหากันกับคนในพระบวรราชวังเป็นพาลกระทำความชั่วต่อไป แลท้าวสัตยานุรักษ์กับจ่าศาลา จ่าด้าน ทนายเรือนโขลนมีความประมาทหาตรวจตราราชการในพระบวรราชวังให้รอบคอบไม่ แลให้อีปริกเข้าไปคบหากันกับหม่อมหุ่นหม่อมนวม ตั้งบ่อนเล่นเบี้ยเสียกันลงจนถึงเป็นโจรผู้ร้ายให้เคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทดังนี้ โทษท้าวสัตยานุรักษ์กับจ่าทนาย เรือนโขลนมีความผิดอยู่ด้วยกันเป็นอันมาก ครั้นจะให้ลงพระราชอาญาตามโทษานุโทษเล่า ก็ทรงเห็นว่าท้าวสัตยานุรักษ์ทนายเรือนโขลนล่วงพระราชอาญาผิดแต่ครั้งเดียว จึงโปรดพระราชทานโทษให้ภาคทัณฑ์ไว้ครั้งหนึ่งก่อน แต่หม่อมหุ่น หม่อมนวม ดวงแก้ว อีปริกซึ่งคบหากันเป็นผู้ร้ายนั้น จะให้ลงพระราชอาญาตามโทษานุโทษ

จึงมีพระบวรราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่ ณ

วันอังคาร เดือน ๘ อุตราสาฒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก สืบไปห้ามมิให้พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า เจ้าจอม หม่อมพนักงาน ท้าวนาง จ่าโขลน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลข้าเจ้าบ่าวนายที่อยู่ในพระบวรราชวังคบหากันตั้งบ่อนโป บ่อนถั่ว บ่อนกำตัด บ่อนเล่นแปดเก้า แทงหวยแลเล่นการพนันต่าง ๆ ซึ่งจะให้เสียทรัพย์สิ่งสินแก่กัน นอกจากสงกรานต์ ๔ วัน ตรุษจีน ๓ วัน เป็นอันขาดทีเดียว ให้ท้าวนาง จ่าศาลา จ่าด้าน ทนายเรือนโขลนซึ่งเป็นพนักงานรักษาพระบวรราชวัง หมั่นตรวจตราดูแลให้รอบคอบจงเป็นนิจ อย่าได้มีความประมาท ถ้าผู้ใดมิฟังตามพระราชบัญญัติห้ามปราม ขืนคบหาชักชวนกันลักลอบตั้งบ่อนเล่นโป เล่นถั่ว เล่นกำตัด เล่นแปดเก้า แทงหวยแลการพนันต่าง ๆ ได้เสียทรัพย์สิ่งสินแก่กันต่อไป เจ้าพนักงาน จ่าศาลา จ่าด้าน ทนายเรือนโขลน จับได้ด้านผู้ใดก็ดี แลผู้อื่นจับได้ก็ดี มีผู้มาร้องฟ้องชำระเป็นสัจ ก็ให้ปรับไหมผู้ที่เป็นนายบ่อนและเจ้าของที่คนละ ๑๐ ตำลึง ผู้ที่เล่นด้วยกันแลเจ้าของด้านนั้นคนละ ๕ ตำลึง แลทนายเรือนคนละ ๓ ตำลึง ให้แก่ผู้จับได้แลผู้มาร้องฟ้อง แล้วให้นำเอาข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ละอองธุลีพระบาท จะได้โปรดเกล้า ฯ ให้ลงพระราชอาญาแก่ผู้ทำผิดให้สาหัส ผู้ที่หาความผิดมิได้จะไม่ได้ดูเยี่ยงอย่างกันต่อไป ถ้าแลมีผู้มาร้องฟ้องกล่าวว่าผู้ใดคบคิดกันตั้งบ่อนขึ้นเล่นการพนันต่าง ๆ ท้าวสัตยานุรักษ์จ่าทนายเรือนโขลนซึ่งเป็นพนักงานได้ว่ากล่าวเห็นกับหน้าบุคคลผู้นั้น ปิดบังอำพรางความเสีย มิได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ภายหลังมีผู้มาว่ากล่าวชำระเป็นสัจ จะลงโทษเจ้าพนักงานซึ่งปิดบังความเสียเสมอกันกับผู้ที่กระทำผิด

อนึ่ง มีพระราชบัญญัติห้ามมิให้คนภายนอกพระบวรราชวังเข้ามาคบหากันกับคนในพระบวรราชวัง ห้ามมิให้เจ้าจอมหม่อมพนักงานท้าวนางจ่าโขลนผู้ใหญ่ผู้น้อย แลข้าหลวงพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าข้าทาสทั้งปวง ซึ่งอยู่ในพระบวรราชวังคบหาคนนอกพระบวรราชวังแลบุตรภรรยาข้าทาสลูกหนี้หลบหนีเจ้าหนี้สามีนายเงินเข้ามาไว้หลับนอนค้างวันค้างคืน แอบแฝงคิดการประทุษร้ายต่าง ๆ ให้เคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ถ้าผู้ใดมิกระทำตามพระราชบัญญัติห้ามปราบทั้งนี้ ยังคบหาคนนอกพระบวรราชวังเข้ามาไว้นอนค้างวันค้างคืน จะเอาตัวเจ้าของเรือนผู้คบหาไว้ลงโทษโดยพระราชบัญญัติจงหนัก

อนึ่ง คนซึ่งอยู่ในบวรราชวังทุกวันนี้ คนเก่าคนใหม่ระคนกันอยู่ โดยมากหาทรงทราบว่าจะเป็นคนดีคนชั่วประการใดไม่ ให้ท้าวสัตยานุรักษ์ เรียกเอาบาญชีจำนวนคนซึ่งอยู่ในตำหนักพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า แลเรือนเจ้าจอม หม่อมพนักงาน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจงทุกเรือน แล้วให้ข้าหลวงผู้ใหญ่ผู้น้อยในพระตำหนักพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า แลเจ้าจอม หม่อมพนักงานข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย เจ้าของตำหนักเจ้าของเรือน ทำบาญชีญาติพี่น้องผู้คนข้าทาสเข้ามาอยู่ด้วยผู้ซึ่งทำราชการในพระบวรราชวังจะเป็นตำหนักกี่คน เรือนหนึ่งกี่คนมายื่นกับท้าวสัตยานุรักษ์ให้สิ้นเชิง ท้าวสัตยานุรักษ์ได้บาญชีเสร็จแล้วท้าวสัตยานุรักษ์ได้ตรวจดูผู้คน ว่าผู้ใดที่นอกจากเจ้านายที่ยื่นบาญชีจะมาแอบแฝงอยู่สักกี่คนจะได้รู้ ถ้าเจ้านายได้ยื่นบาญชีแล้วแลข้าทาสได้ใช้สอยอยู่ในพระบวรราชวังนั้น เจ้านายให้ไปทำการนอกพระบวรราชวังก็ดี แลทาสจะส่งเงินไปก็ดี ให้เจ้านายหักบาญชีซึ่งยื่นไว้ตามเดิมนั้นลง ถ้าเจ้านายจะเอาข้าคนซึ่งอยู่นอกพระราชวัง แลช่วยทาสขึ้นใหม่ จะเอาเข้ามาไว้ใช้สอยใน พระบวรราชวังให้มาก ขึ้นไป กว่าแต่

ก่อน ก็ให้ไปบอกศาลาบอกบาญชีเดิมยื่นนั้นขึ้นตามจำนวนคน ซึ่งได้ใช้สอยประจำอยู่ในพระบวรราชวัง

อนึ่ง ผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งทำราชการอยู่ในพระบวรราชวังจะมีญาติพี่น้องแลสมัครพรรคพวกอุปการะกันมาแต่ก่อนแต่อยู่นอกพระบวรราชวัง จะเข้าไปเยี่ยมเยียนสู่หาพยาบาลไข้เจ็บแก่กัน ควรจะค้างวันค้างคืนอยู่ตำหนักอยู่เรือนใดในพระบวรราชวัง ก็ให้ข้าหลวงผู้ใหญ่ในตำหนักพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเจ้าของเรือนไปแจ้งกับท้าวสัดยานุรักษ์แลจ่าศาลาให้รู้ก่อน จึงให้อยู่แรมวันแรมคืน เมื่อจะกลับไปจากพระบวรราชวัง ก็ให้ไปแจ้งกับท้าวสัดยานุรักษ์ จ่าศาลาให้รู้ด้วย

ให้กรมวังเขียน พระราชบัญญัติส่งให้ ท้าวสัดยานุรักษ์ ประกาศข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในให้รู้จงทั่วกัน อย่าให้ผู้ใดกระทำความผิดจากพระราชบัญญัติห้ามปรามนี้เป็นอันขาดทีเดียว ถ้ามิฟัง จับได้รับเป็นสัจ ให้ลงโทษเป็นตะพุ่นเกี่ยวหญ้าม้าตามพระราชบัญญัติ ฯ ให้ไว้ ณ วันอังคาร ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๘ อุตราสาฒ ปีฉลู เบญจศก.

๒๓. ประกาศให้พระสงฆ์บูชาพระแก้วมรกต ในเดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ

(ณ วันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖)

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระแก้วมรกตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นของคู่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แล้วเป็นที่นับถือสักการบูชาแก่พระมหากษัตราธิราชเจ้าทุก ๆ พระองค์มา อนึ่ง ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังมีพระชนม์อยู่ ก็ได้ตรัสประภาษอยู่เนือง ๆ ว่า

พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตองค์นี้ ถ้าเปนพระสงฆ์เหมือนอย่างสามัญทุกวันนี้ ก็คงจะได้เปนสมเด็จพระสังฆราชเปนแท้ อนึ่งสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระวันรัตแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ทุก ๆ รูปนั้น ครั้นถึงเทศกาลเข้าพรรษาแล้ว ก็ย่อมมีพระราชาคณะฐานานุกรม เปรียญ อนุจร ที่เปนผู้น้อยมาทำสักการบูชาด้วยธูปเทียนดอกไม้ต่าง ๆ แต่พระแก้วมรกตนี้ ก็เปนของวิเศษประเสริฐอยู่ในโลก ครั้นถึงเทศกาลเข้าพรรษาก็ไม่มีพระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ อนุจร รูปใดรูปหนึ่งมาทำสักการเลย มีแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียวเท่านั้นได้เสด็จทรงสักการบูชา อนึ่ง เมื่อ ณ วันเดือน ๘ แรมค่ำ ๑ อุตราสาฒนั้น เปนวันเข้าพรรรษา พระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ อนุจร ทุก ๆ พระอาราม ก็ย่อมนำเอาธูปเทียนดอกไม้ไปทำสักการบูชาพระพุทธรูปในพระอุโบสถที่วัดของท่านทุก ๆ พระอาราม แต่พระแก้วมรกตนี้ ไม่มีใครมาบูชาเลย ถึง ณ วัน ๘ แรม ๘ ค่ำนี้ อุตราสาฒ นิมนต์พระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ อนุจร มา

ลิขิตพระครูทักษิณคณิสร พระครูอุดรคณารักษ์ พระครูอมรวิไชย มาถึง สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ อนุจร ทั้งปวงจงทราบ

ด้วยมีรับสั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ สั่งว่า ณ วันเดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ อุตราสาฒเพลแล้ว ให้สมเด็จพระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ อนุจร หาธูปเทียนดอกไม้ต่าง ๆ เข้าไปนมัสการพระแก้วมรกตในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง ลิขิตมา ณ วันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ อุตราสาฒ ด้วยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

๒๔. ประกาศเรื่องถวายฎีกา

(คัดจากหมายรับสั่ง ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕)

ด้วยพระยาเพชรพิไชยรับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า มีหมายประกาศมาแต่ก่อนว่า จะเสด็จออกทรงโปรยทาน ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เดือนละ ๔ ครั้ง ด้วยทรงพระกรุณาเมตตาแก่อาณาประชาราษฎรทั้งปวง ซึ่งมีทุกข์เดือดร้อนข้อความสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ให้ทำคำร้องฎีกามาทูลเกล้า ฯ ถวาย ด้วยจะได้โปรดให้มีตุลาการชำระให้แล้วโดยเร็ว อาณาประชาราษฎรทั้งปวงซึ่งมีทุกข์เดือดร้อนด้วยข้อความก็ทำคำร้องฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ซึ่งผู้ร้องฎีกานั้นหาร้องฎีกาโดยข้อความตามจริงไม่ จ้างบนหาผู้เจ้าสำนวนตบแต่งแนะนำเก็บเอาข้อความไม่จริงมาเพิ่มเติมคำร้องฎีกาซึ่งมาทูลเกล้า ฯ ถวาย พิจารณาเป็นสัตย์ โปรดให้ลงพระราชอาญาแล้ว โทษควรที่จะปล่อยก็โปรดเกล้า ฯ ให้ยกโทษปล่อยไป โทษควรจะส่งไปจำไว้ ณ คุก ก็โปรดให้ไปจำไว้ ณ คุกอย่าให้ดูเยี่ยงอย่างกันต่อไป.

๒๕. ประกาศเรื่องนามหลวงบรรเทาทุกขราษฎร์

ศุภมัสดุ ศักราช ๑๒๑๕ อุศภสังวัจฉระภัทธปทมาศ สุกปักษยเอการสดฤถีภุมวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชา

ธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงทศพิธราชธรรม์ อนันตคุณวิบุลยปรีชาอันมหาประเสริฐ เสด็จออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหสวริยพิมานโดยสถานอุตราภิมุข พร้อมพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนเฝ้าเบื้องบาทบงกชมาศพร้อมมูลตามลำดับ มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุลิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งเฉพาะพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ว่า ชื่อหลวงทุกขราษฎร์ที่เรียกมาแต่ก่อน ๆ นั้นหาชอบกลไม่ ฟังดูเป็นที่ประหนึ่งกระทำทุกข์ให้แก่อาณาประชาราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ขนานนามใหม่ด้วยพระราชหฤทัยจะมิให้นักปราชญ์ผู้มีปัญญาวิชารู้ภาษามคธสันสกฤตตริตรองละเอียดตำหนิติเตียนคนโบราณได้ เพราะชื่อนั้นไปในเบื้องหน้า จึงได้เพิ่มขนานนามว่าหลวงบรรเทาทุกขราษฎร์ หรือจะว่าแต่หลวงบรรเทาทุกข์เท่านั้นก็พอจะฟังได้ ตั้งแต่นี้สืบไปภายหน้า ถ้าแลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยกรมใด ๆ จะกราบบังคมทูลพระกรุณา แลจะตั้งที่หลวง ที่ขุน ที่หมื่น ทุกขราษฎร์ประการใดก็อย่าให้ว่าแต่ทุกขราษฎร์เท่านั้นเหมือนแต่ก่อน ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาแลจะตั้งที่ ให้เรียกว่าหลวงบรรเทาทุกขราษฎร์ตามพระราชบัญญัตินี้ ให้กรมวังหมายประกาศให้กรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่า กรมสัสดี แจกพระราชบัญญัตินี้ประกาศให้จงรู้ทั่วทุกหมวดทุกกรมทั้งในกรุงนอกกรุง แลหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

๒๖. ประกาศว่าด้วยเรื่องฟ้องหาปาราชิก

(คัดมาจากหมายรับสั่ง ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕)

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้มีหมายประกาศแก่พระสมณ-พราหมณาจารย์ แลข้าทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อย แลอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ด้วยพระสงฆ์ทุกวันนี้ดูเหมือนจะไม่มีศรัทธาที่จะให้เป็นประโยชน์ชั่วนี้ชั่วหน้า บวชในพระศาสนาแล้วตั้งใจจะหาแต่ลาภสักการแล้วกระทำอุลามกต่าง ๆ เป็นต้นว่า ไปคบหาผู้หญิงพูดจากันในที่ลับแต่สองต่อสองจนถึงชำเรากันดังนี้ เห็นจะมีอยู่โดยมาก แต่หากว่าไม่มีผู้ใดจะฟ้องร้องว่ากล่าวเหมือนเรื่องอ้ายเสนไปคบหากันกับอีหนูไปมาหากันจนถึงชำเรากันทั้งพระ แล้วมีคนไปฟ้องหาในกรมพระธรรมการ กรมพระธรรมการแลตุลาการชำระอ้ายเสนหาเป็นสัจไม่ด้วยเห็นแก่อ้ายเสน ครั้นมาภายหลัง อ้ายเสนกับอีหนูกลับมาเป็นผัวเมียกันเข้า ครั้นเอาตัวอีหนูมาถาม กลับรับเป็นสัจ แต่ตัวอ้ายเสนนั้นหนีไป ยังไม่ได้ตัว แลพระสงฆ์อื่น ๆ ก็เห็นจะเป็นเหมือนอ้ายเสนจะมีอยู่มาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ว่า แต่นี้สืบไป ถ้าผู้ใดรู้เห็นว่าพระสงฆ์รูปใดวัดใดเป็นเช่นอ้ายเสนนี้แล้ว ให้เห็นแก่พระศาสนา อย่าได้ปิดบังอำพรางไว้ ให้มาฟ้องร้องว่ากล่าวในกรมพระธรรมการตามกระทรวง ถ้าแลกรมพระธรรมการเห็นแก่ฝ่ายจำเลยแลผัดเพี้ยนไปให้เนิ่นช้า ให้ทำเรื่องราวฎีกามาทูลเกล้า ฯ ถวายพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท จะได้โปรดเกล้า ฯ ให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทคนหนึ่งคนใดชำระ ถ้าชำระได้ความเป็นสัจ ก็จะทรงพระกรุณา

โปรดพระราชทานรางวัลให้แก่ผู้โจทก์นั้นโดยสมควร ถ้าผู้ใดที่บ้านใกล้เรือนเคียงแลรู้เห็นแล้วปิดบังอำพรางไว้ไม่มาฟ้องร้องว่ากล่าวก็ดี จะโปรดเกล้า ฯ ให้ปรับไหมผู้นั้น ถ้าถือศักดินา ๑๒๐๐ ไร่ลงไปให้จ่ายเข้าเดือน ๆ หนึ่ง ถ้าถือศักดินา ๔๐๐ ไร่จะให้ผู้นั้นเข้าเดือน ๒ เดือน อนึ่ง ถ้าผู้รู้เห็นเป็นใจแลช่วยชักสื่อพระให้ผู้หญิง ชักผู้หญิงให้พระ ถ้าชำระเป็นสัจ จะโปรดเกล้าฯให้ปรับไหมผู้นั้นให้เป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ด้วยเสมอโทษปาราชิก

๒๗. ประกาศเรื่องภิกษุสามเณรรักใคร่ผู้หญิง จนถึงเป็นปาราชิก ให้มาลุกะโทษ จะยกโทษให้

(ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๑๕)

ด้วยพระธรรมการบดี ศรีวิสุทธศาสนวโรประการ จางวางกรมพระธรรมการ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ เจ้าอธิการ อนุจร และสามเณรรูปใดๆ ซึ่งรักใคร่ชอบใจสตรีภาพผู้ใดปรารถนาจะหาเตรียมไว้เมื่อสึก ให้ผู้ใดผู้หนึ่งเป็นสื่อไปพูดจาเกี้ยวแทะโลมสตรีภาพผู้นั้น แลให้หนังสือเพลงยาวกาพย์โคลง แลจดหมายข้อความที่รักใคร่บอกไปถึงสตรีที่รักใคร่ปรารถนาจะต้องการไว้เป็นภรรยา แลได้พูดจากับสตรีในที่ลับที่แจ้ง ในการพูดเกี้ยวทางชู้กันตำบลใด ๆ จนถึงเป็นปาราชิก แลได้พูดจาชักสื่อสตรีให้รักใคร่เป็นชู้กับพระสงฆ์สามเณรรูปใด ๆ แลชักสื่อนำข่าวสารถ้อยคำพระสงฆ์สามเณรรูปใดให้รักใคร่เป็นชู้กับสตรีคนใดคนหนึ่งก็ดี หรือรู้ว่าพระสงฆ์สามเณรรูปใดเป็นชู้รักใคร่กับสตรีคนใด พูดกับสตรีในที่ลับ

ที่แจ้งจนถึงเป็นปาราชิก ความอย่างกล่าวมาแล้วนี้ ก็ให้พระสงฆ์สามเณรรูปนั้นมาให้การลุกะโทษต่อกรมพระธรรมการแต่ในเดือน ๑๒ จนถึงเดือน ๔ ปีฉลู เบญจศก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะยกโทษโปรดพระราชทานให้กับผู้ที่มาลุกะโทษนั้น อนึ่ง พระสงฆ์สามเณรซึ่งประพฤติอนาจารทุจริตอย่างกล่าวมานี้ไม่มาลุกะโทษบอกความชั่วลามกของตัวต่อกรมพระธรรมการแล้ว แลมีบุรุษสตรีผู้ใดผู้หนึ่งมาให้การลุกะโทษต่อพระธรรมการว่า พระสงฆ์สามเณรรูปนั้นพระอารามนั้นประพฤติอนาจารทุจริตอย่างกล่าวมานี้ พิจารณาเป็นสัจ จะให้มีโทษกับพระสงฆ์สามเณรรูปนั้นตามโทษานุโทษจงหนัก ให้พระครูทักษิณ พระครูอุดร พระครูอมรวิชัย เจ้าคณะใหญ่วัดพระเชตุพนหมายประกาศไปให้รู้จงทุก ๆ พระอารามในกรุงเทพ ฯ แลนอกกรุงหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรุงเทพ ฯ อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

หมายมา ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก ศักราช ๑๒๑๕

๒๘. ประกาศห้ามไม่ให้เอาแผงไม้ไผ่จากมาทำเป็นพะเพิง ในพระอารามหลวง

(ณ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๑๕)

ด้วยพระยาประสิทธิศุภการ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ สั่งว่า ให้พระครูทักษิณ พระครูอุดร พระครูอมร ให้หมายประกาศทุกพระอาราม ด้วยในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์สร้างพระอารามหลวงทุก ๆ พระอาราม ดูหมดจดงดงามขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก

ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เสด็จพระราชดำเนินไปพระอารามใดก็ดี ได้ทอดพระเนตรเห็นกุฎิวิหารที่พระสงฆ์อาศัยอยู่นั้นเป็นตึกว่าไม่งาม มักพอใจเอาแผงไม้ไผ่บ้างจากบ้าง มาทำเป็นพะเพิง ทำเป็นฝากั้นห้องบ้าง เป็นหอนกบ้าง เป็นกันสาดบ้าง ดูรุงรังไม่งาม อย่าให้มีเลย ก็เป็นรังพื้นรังไฟไม่งามบ้านงามเมือง แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า จึงโปรดเกล้า ฯ ให้มหาดเล็กไปเที่ยวสอดดู ถ้ากุฎิใดของพระราชาคณะก็ดี ฐานานุกรมก็ดีและพระสงฆ์อันดับก็ดี ทำรุงรังอยู่ดังกล่าวมานี้ จะเอากับบิยการกของเจ้าคณะเจ้าอารามมาทำโทษหลวงตามโทษานุโทษ ถ้าไม่ชอบใจจะให้ดัดแปลงเสียใหม่ ให้ทำด้วยอิฐ ไม้ ปูน ตามใจ แต่อย่าทำให้รกเรี้ยวรุงรังเหมือนอย่างกล่าวมาแล้วนั้น จะได้เจริญพระราชศรัทธา

(หมายมา ณ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก)

๒๙. ประกาศห้ามไม่ให้ชักสื่อ แลชวนภิกษุสามเณรประพฤติอนาจาร

(ณ วัน ๗ ๑๒ ฯ ๑๒ ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๑๕)

ด้วยเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์เสนาบดีผู้ใหญ่ในกรมวัง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้หมายประกาศให้กรมเมืองนายอำเภอกำนันพันนายบ้าน ป่าวร้องแก่อาณาประชาราษฎรให้รู้จงทั่วกันว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า อย่าให้ผู้ใดไปมาคบค้ากับพระสงฆ์แล้ว แลคิดจะให้พระสึกออกมาอยู่กิน

เปนผัวเปนเมียกัน ถึงจะยังไม่ได้เปนปาราชิก แต่พระยังบวชอยู่ก็ดี เปนแต่ติดพันกันก่อนแล้ว จึงสึกออกมาเปนผัวเปนเมียกันต่อภายหลังนั้นแล

อนึ่ง ผู้ใดเปนแม่สื่อได้นำเอาหนังสือ เพลงยาว กาพย์โคลง สิ่งของที่การเขาจะทำบุญให้ทานกับถ้อยคำเปนเชิงเกี้ยวข้างพระไปให้กับผู้หญิงไปบอกกับผู้หญิง เอาข้างผู้หญิงไปให้ข้างพระก็ดี รู้เห็นเปนใจด้วยกันดังนี้ ถ้ามีผู้ใดมาร้องฟ้องหรือเกิดความด้วยประการใด ๆ ก็ดี จะเอาโทษแก่ผู้นั้นเปนตะพุนหญ้าช้างเหมือนเปนปาราชิกกับพระนั้น ถ้าเปนแต่รู้เห็นมิได้ช่วยในการสื่อสน ไม่เอาความมาร้องฟ้องว่ากล่าวด้วยคิดเห็นว่าชั่วชั่งชีดีชั่งพราหมณ์ เปนคนใจบุญนอกทางดังนี้ จะปรับผู้นั้นเปนโทษละเมิดลาหนึ่งเอาเปนพินัยไปจำหน่ายทำพระอารามหลวง

อนึ่ง พระสงฆ์ใส่บ่อนถั่วบ่อนโปแลการพนันต่าง ๆ ถ้าผู้ใดไปเล่นกับพระก็ดี หรือใครเอาลูกไปฝากเปนศิษย์วัดไว้ พระใช้ให้ต้มเหล้าต้มผีนแลลักภาษีอากรใด ๆ ก็ดี จะปรับไหมเอาตามความแผ่นดินเมืองแก่ศิษย์วัดคฤหัสถ์ที่ไปคบกับพระด้วย จึงทรงพระราชดำริว่า แต่ก่อนมาก็จะมีคนไปคบกับพระอยู่ดังนี้ก็จะมีมาก จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งให้ประกาศว่า ผู้ใดไปคบกับพระมีความสิ่งใด ๆ อยู่อย่างนี้ให้มาลุกะโทษเสียต่อกรมพระธรรมการ แต่ในเดือนอ้าย ปีฉลู เบญจศก จะโปรดเกล้ามิให้เอาโทษกับผู้นั้น

อนึ่ง ห้ามมิให้ผู้ใดนิมนต์พระไปเทศน์ไปสวดโลนก็ดี แลให้พระกินเหล้าก็ดี กินข้าวค่ำก็ดี อนึ่ง จีนไทยผู้ใดห้ามมิให้ขายหมี่ขายเหล้าให้พระกินที่โรงที่ร้านของตนก็ดี แลใส่บ่อนถั่วบ่อนโปก็ดีแลการพนันต่าง ๆ ห้ามมิให้คบให้พระสงฆ์ไปเล่นในบ้านเรือน

ในโรงบ่อนของตัวก็ดี อนึ่งผู้ใดมีละคอนเป็นเจ้าของงานก็ดี หรือเป็นเจ้าของละคอนก็ดี แลมีพระสงฆ์เข้าไปดูละคอนในบ้านของตัวแลโรงละคอน ให้จับเอาพระมาส่งกรมธรรมการ ถ้ามิจับเอามาส่งอย่างพระราชบัญญัติดังประกาศไว้นี้ จะปรับไหมกับผู้นั้นตามโทษละเมิดลาหนึ่งตามศักดินา เอาเป็นสินไหมให้กับผู้มาฟ้องบ้าง ให้กับผู้ชำระบ้าง เหลือนั้นจะเอาเป็นพินัยหลวง จำหน่ายให้ทำพระอารามหลวง ด้วยว่าพระสงฆ์ทำอนาจารดังนี้ ให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศต่อบ้านต่อเมือง อายกับนานาประเทศ แลพวกที่ล่วงพระราชบัญญัติดังนี้ เป็นคนใจบุญนอกทาง ตามใจพระสงฆ์ไม่มาว่ากล่าวร้องฟ้องนั้นหาชอบไม่ จึงให้ปรับผู้นั้นให้เสียสินพินัยจำหน่ายให้แก่ผู้นั้นทำพระอารามหลวง ก็จะเป็นกุศลเป็นอันมาก แลเป็นพระเกียรติยศงามพระนครถาวรนานไปข้างหน้าและนานาประเทศจะมิได้หมิ่นประมาทได้ตามรับสั่ง.

(หมายมา ณ วัน ๗ ฯ ๑๒ ๑๒ ปีฉลู เบญจศก)

๓๐. ประกาศห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรที่ประพฤติอนาจาร

วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก เพลาเช้า ๓ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุทธสมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงปฏิบัติพระสงฆ์ฉันเช้า ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มไหสุริยพิมาน โดยสถานอุตราภิมุข พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยเฝ้าโดยลำดับ

จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสีหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า ทุกวันนี้กุลบุตรที่บวชเป็นภิกษุสามเณรเข้าในพระศาสนานั้น บางจำพวกมีศรัทธาตั้งใจรักษาศีลสิกขาบทอุตสาหะเล่าเรียนคันถะธุระ วิปัสสนาธุระ ตามสติปัญญา หวังจะให้เป็นประโยชน์ก็มีบ้าง บางจำพวกเป็นคนเกียจคร้านกลัวจะกะเกณฑ์ให้ข้าราชการหลบลี้หนีเข้าบวชเป็นภิกษุสามเณร อาศัยพึ่งพระศาสนาเลี้ยงชีวิตแล้วประพฤติอนาจารทุจริตต่าง ๆ จนถึงเล่นสวาทเป็นปาราชิกก็มีอยู่โดยมาก เพราะเหตุด้วยคฤหัสถ์ชายหญิงทั้งปวงถือลัทธิผิด เข้าใจว่าชั่วชั่งชีดีชั่งสงฆ์ ถึงจะรู้ว่าภิกษุสามเณรรูปใดประพฤติอนาจารทุจริตกระทำความผิดสิ่งใด ๆ ที่สุดจนถึงเป็นปาราชิกก็ดี ถ้าไม่โกรธกันแล้วก็นิ่งเพิกเฉยเสียดังนี้ ภิกษุสามเณรทั้งปวงจึงพากันประพฤติอนาจารทุจริต กระทำความชั่วลามกได้ต่าง ๆ อนึ่ง ทรงพระราชดำริเห็นว่า กาลทุกวันนี้ก็มิใช่ต้นพระศาสนาแล้ว พุทธจักรก็ย่อมอาศัยพระราชอาณาจักร พระศาสนาจึงจะวัฒนารุ่งเรืองตั้งอยู่ได้ จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งหม่อมเจ้าจินดาให้เชิญพระกระแสพระบรมราชโองการออกมาให้ข้าพระพุทธเจ้า พระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธร พระราชครูพิราม พระราชครูพิเชต ขุนหลวงพระไกรศรี แต่งพระราชบัญญัติเพิ่มเติมขึ้นใหม่ แต่นี้สืบไปห้ามอย่าให้คฤหัสถ์ทั้งปวงคบภิกษุสามเณร สูบฝิ่นสูบกัญชา กินสุราน้ำตาลส้ม กินข้าวค่ำ แลกินของที่ไม่ควรภิกษุสามเณรจะกินในเพลาค่ำ กินกับภิกษุสามเณร ณ บ้านเรือนโรงร้านของตนเป็นอันขาด อนึ่ง ห้ามอย่าให้ขายฝิ่น สุรา กัญชา น้ำตาลส้มแลขายของที่ไม่ควรภิกษุสามเณรจะกินในเพลาค่ำ ให้ภิกษุสามเณรกิน แลสมคบให้ภิกษุสามเณรกระทำอนาจารสิ่งใด ๆ ณ บ้านเรือน

โรงร้านของตน อนึ่ง ห้ามอย่าให้ชายหญิงทั้งปวงคบภิกษุสามเณรเล่นโป ถั่ว ไพ่ โปงแปะ แลชนไก่ปลากัดปลาเข็ม เล่นการพนันต่างๆ บรรดาเจ้าภาษีนายอากรผูกพระราชทรัพย์ส่งขึ้นท้องพระคลังหลวง แลห้ามอย่าให้ชายหญิงทั้งปวงคบหาภิกษุสามเณรให้เข้ามาอยู่ในบ้านเรือนโรงร้านของตนตั้งแต่เพลา ๒ ยามจนรุ่งสว่างเป็นอันขาด ถ้ามีกิจสิ่งใด ๆ จะนิมนต์ภิกษุสามเณรเข้ามาในเวลาต้องห้าม ในกรุงเทพพระมหานครแลแขวงกรุงเทพพระมหานคร ก็ให้เจ้าบ้านเรือนโรงร้านนั้น ๆ มาบอกกรมธรรมการแลนายอำเภอผู้ใดผู้หนึ่งให้จดหมายศุภมาสวันคืนไว้เป็นสำคัญว่า วันนี้มีธุระสิ่งนั้น จะนิมนต์ภิกษุสามเณรชื่อนั้น อยู่พระอารามนี้ เข้ามาในบ้านเรือนโรงร้านของตนแต่เพลา ๒ ยามจนรุ่งสว่าง ถ้าภิกษุรูปใดสิ้นกิจแล้ว แลจะให้กลับไปวัด ก็ให้มาบอกกรมธรรมการนายอำเภอจดหมายศุภมาสวันคืนไว้ด้วย ถ้าหัวเมืองให้มาแจ้งต่อเจ้าเมือง กรมการ ธรรมการ สำหรับเมืองแลแขวงกำนันให้รู้ไว้เหมือนกรุงเทพพระมหานคร ให้เจ้าเมืองกรมการธรรมการแขวงกำนันผู้นั้น ๆ จดหมายศุภมาสวันคืนขึ้นแรมไว้เป็นสำคัญ อนึ่งห้ามอย่าให้คฤหัสถ์ชายหญิงทั้งปวงลงเรือร่วมภิกษุสามเณร ซึ่งเป็นพาลไปเที่ยวดูกระทง เล่นกฐิน ผ้าป่า เที่ยวพายเรือแข่งเบียดเสียดชายหญิง แลเที่ยวดูโขน หุ่น ละคอน งิ้วหนัง แลการเล่นฟ้อนรำขับร้องต่าง ๆ ให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ ทำให้ชนอันมาแต่นานาประเทศซึ่งถือศาสนาต่าง ๆ ดูหมิ่นประมาทได้

ถ้าผู้ใดบังอาจล่วงพระราชบัญญัติ ฝ่าฝืนขืนคบภิกษุสามเณรสูบฝิ่น สูบกัญชา กินสุรา น้ำตาลส้ม กินข้าวค่ำ กินหมี่ แลของที่ไม่ควรภิกษุสามเณรจะกินในเพลาค่ำ กินกับภิกษุสามเณร ณ บ้านเรือนโรงร้านของตน แลขายฝิ่น สุรา กัญชา น้ำตาลส้ม แลขาย

ของที่ไม่ควรภิกษุสามเณรจะกินในเพลาค่ำ มีหมี่เป็นต้น ให้ภิกษุสามเณรกิน แลสมคบให้ภิกษุสามเณรกระทำอนาจารลามกสิ่งใด ๆ ณ บ้านเรือนโรงร้านดังกล่าวมานี้ มีผู้มาว่า พิจารณาได้ความจริงนั้น ให้ปรับไหมชายหญิงซึ่งกระทำความชั่วกับภิกษุสามเณร แลสมคบให้ภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารทุจริตดังกล่าวมานี้นั้น โดยฐานละเมิดพระราชบัญญัติตามบรรดาศักดิ์ทั้งผัวเมียเป็นพินัยหลวง แลซึ่งผู้ใดบังอาจล่วงพระราชบัญญัติ แลสมคบภิกษุสามเณรให้เล่นโป ถั่ว ไพ่ โปงแปะ แลเล่นชนไก่ ปลากัด ปลาเข็ม เล่นการพนันสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ณ บ้านเรือนโรงร้านบ่อนของตน แลเล่นด้วยภิกษุสามเณรก็ดี บรรดามีภาษีอากรเจ้าภาษีอากรได้ส่งเงินขึ้นท้องพระคลังหลวงนั้น ให้ปรับไหมเหมือนคฤหัสถ์ลักใส่บ่อนเล่น อนึ่ง ผู้ใดล่วงพระราชบัญญัติสมคบให้ภิกษุสามเณรเข้ามา ณ บ้านเรือนโรงร้านของตน แต่เพลา ๒ ยามจนรุ่งไม่ได้บอกกรมธรรมการ นายอำเภอให้รู้จดหมายไว้ แลไม่ได้บอกเจ้าเมืองกรมการ ธรรมการ แขวงกำนันให้รู้จดหมายไว้แล้ว มีผู้มาว่า พิจารณาได้ความจริง ให้ปรับไหมผู้นั้นโดยฐานละเมิดตามบรรดาศักดิ์ทั้งผัวเมียเป็นพินัยหลวง ถ้าภิกษุสามเณรเล็ดลอดลอบเข้าไปในบ้านเรือนโรงร้านของผู้ใดๆ ในเพลาค่ำแต่รูปเดียว หามีเพื่อนภิกษุแลศิษย์ไม่ แลเข้าไปในบ้านเรือนโรงร้านในเพลา ๒ ยามขึ้นไป ก็ให้เจ้าของบ้านเรือนโรงร้านจับภิกษุสามเณรนั้นมาส่งกรมธรรมการจึงจะพ้นโทษ ถ้าจับมาส่งไม่ได้ ก็ให้มาว่ากล่าวต่อกรมธรรมการแต่ใน ๓ วันจงได้ อนึ่ง ผู้ใดบังอาจสมคบภิกษุสามเณรลงเรือรวมภิกษุสามเณรซึ่งเป็นพาล เที่ยวดูกระทง เล่นกฐิน ผ้าป่า พายเรือเบียดเสียดกับชายหญิงทั้งปวง มีผู้มาว่า พิจารณาเป็นสัจ ให้ปรับไหม

ผู้เป็นนายลำซึ่งสมคบนั้นโดยฐานละเมิดพระราชบัญญัติตามบรรดาศักดิ์เป็นพินัยหลวง แต่ผู้ที่ร่วมเรือไปด้วยภิกษุสามเณรนั้น ให้ปรับไหมกึ่งผู้ที่เป็นนายลำ

อนึ่ง ผู้ใดมีศรัทธานิมนต์ภิกษุสามเณร มาเทศนามหาชาติก็ดี สวดศพก็ดี ถ้าภิกษุสามเณรเทศนามหาชาติแลสวดตลกคะนองนอกพระบาลีแล้ว ก็ให้เจ้าของกัณฑ์เจ้าของศพแลผู้นิมนต์ผู้มาฟังนั้นจับภิกษุสามเณรรูปนั้นมาส่งกรมธรรมการแต่ใน ๓ วันจึงจะพ้นโทษ ถ้าไม่จับมาส่งแลไม่นำความมาว่าต่อกรมธรรมการแต่ในกำหนด ๓ วันแล้ว มีผู้มาฟ้องกล่าวโทษ พิจารณาเป็นสัจ ให้ปรับไหมเจ้าของกัณฑ์เจ้าของศพผัวเมียแลผู้นิมนต์ โดยฐานละเมิดตามบรรดาศักดิ์เป็นพินัยหลวง ผู้ที่มานั่งฟังนั้น ให้ปรับไหมกึ่งเจ้าของกัณฑ์เจ้าของศพ

อนึ่ง ผู้ใดเป็นเจ้าของงานหาโขน หุ่น หาละคอน งิ้ว หนังแลการเล่นฟ้อนรำขับร้องต่าง ๆ มาเล่น ณ บ้านเรือนก็ดี ตำบลใด ๆ ก็ดี ผู้เป็นนายกำกับงานไปเล่นก็ดี ผู้มาดูงานโรงนั้นก็ดี นอกจากงานภิกษุสามเณรในพระอารามแล้ว ให้เจ้าของงานผู้กำกับงาน แลผู้ซึ่งมาดูฟ้อนรำขับร้องทั้งปวง เอาใจใส่คอยดูแลระวัง ถ้าเห็นภิกษุสามเณรเข้ามาดูงานเล่นฟ้อนรำขับร้อง แล้วก็ให้จับภิกษุสามเณรที่มาดูงานรูปนั้น ๆ มาส่งกรมธรรมการตามรับสั่ง ถ้าจับไม่ได้ ก็ให้มาว่ากล่าวต่อกรมธรรมการ แต่ใน ๓ วันจึงจะพ้นโทษ ถ้าเจ้าของงานผู้เป็นนายกำกับการเล่นฟ้อนรำขับร้องต่าง ๆ แลผู้มาดูงานโรงนั้น เห็นภิกษุสามเณรมาดูงานแล้วไม่จับตัวมาส่ง ให้นำความมาว่าใน ๓ วัน มีผู้มาว่า พิจารณาเป็นสัจ ให้ปรับไหมเจ้าของงานแลผู้เป็นนายกำกับไปเล่นนั้น โดยฐานละเมิดตามบรรดาศักดิ์เป็นพินัยหลวง แล้วให้เจ้าของงานผู้กำกับการเล่นฟ้อนรำขับร้องต่างๆ นั้นสาบานตัวจำเพาะ

พระพักตร์พระปฏิมากร แลพระธรรม พระสงฆ์จงสาหัสแล้ว ให้ตุลาการ ซักถาม เจ้าของ งานผู้กำกับ งาน ว่าผู้ใด มาดูการ เล่น ฟ้อนรำขับร้องร่วมเพลาภิกษุสามเณรบ้าง ถ้าเจ้าของงานผู้กำกับงานให้การว่าคนนั้น ๆ มาดูงานร่วมเพลาภิกษุสามเณรมาดูแล้ว ให้ตุลาการเอาตัวผู้ที่มาดูงานร่วมเพลาภิกษุสามเณรนั้นมาพิจารณา ได้ความจริงแล้วให้ปรับไหมกึ่งเจ้าของงาน

อนึ่ง ผู้ที่เห็นภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารทุจริต กระทำความผิดต่าง ๆ จนถึงเป็นปาราชิกแล้ว ผู้นั้นไม่จับภิกษุสามเณรรูปนั้นมาส่ง หรือไม่มาว่ากล่าวในกำหนด ๓ วันแล้ว มีผู้มาว่า พิจารณาเป็นสัจ ให้ปรับไหมผู้ที่เห็นภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารดังกล่าวมานี้ นั้นถึงผู้เป็นเจ้าของเรือนตามบรรดาศักดิ์เป็นพินัยหลวง ถ้าเป็นความปาราชิก ให้ปรับไหมกึ่งผู้ผิด แต่ผู้ที่รู้ว่าภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารดังกล่าวมานี้ ถ้ารู้แล้วไม่นำความมาว่าต่อกรมธรรมการแต่ใน ๓ วัน จนถึงมีผู้มาฟ้องกล่าวโทษ โปรดให้ตุลาการพิจารณาได้ความจริงนั้น ให้ตุลาการทอดเส้นเชือกแต่เรือนผู้ผิดไป ๓๐ วา ถ้าความปาราชิกผู้อยู่ใน ๑๐ วา ให้ปรับไหมเข้าเดือนทำพระอาราม ๓๐ วัน ถ้าผู้อยู่ใน ๒๐ วา ให้ปรับไหมเข้าเดือนทำพระอาราม ๑๐ วัน ถ้าศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป ให้บ่าวไปทำแทนแล้วปรับไหมทวีคูณโดยสมควรตามศักดินามากแลน้อย ถ้าเป็นความภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารลามกสิ่งใดๆ นอกจากความเป็นปาราชิกแล้ว ให้ปรับไหมผู้ที่รู้ความแล้วนิ่งเสียนั้นเสมอผู้อยู่ใน ๓๐ วา แต่เงินค่าปรับไหมโทษละเมิดทั้งปวงซึ่งกล่าวมาทั้งนี้นั้นให้ตุลาการส่งไว้ ในท้องพระคลังหลวง สำหรับไว้พระราชทานเป็นบำเหน็จรางวัลแก่ผู้นำความมาว่าพิจารณาได้ความจริงนั้นตามสมควรแก่รูปความทุก ๆ เรื่อง

อนึ่ง คฤหัสถ์ชายหญิงทั้งปวงซึ่งประพฤติความชั่วกับภิกษุสามเณรก็ดี สมคบภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารทุจริตต่าง ๆ ดังกล่าวมาทั้งนี้ก็ดี แลได้เห็นภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารทุจริตต่างๆ ดังกล่าวมาทั้งนี้ ถ้าจับภิกษุสามเณรซึ่งประพฤติอนาจารทุจริตกระทำความผิดต่าง ๆ นั้นมาส่งกรมธรรมการ หรือนำความมาว่ากล่าวแต่ในกำหนด ๓ วัน พิจารณาได้ความจริงดังกล่าวหา ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมยกโทษ โปรดพระราชทานให้กับผู้นั้นมิให้ปรับไหมเลย เพราะเหตุว่าผู้นั้นไม่มีความประมาทละเมิดพระราชบัญญัติ แล้วจะพระราชทานบำเหน็จรางวัลให้ตามสมควร อนึ่งเด็กอายุต่ำกว่า ๑๓ ปีนั้น อย่าให้ตุลาการเกาะมาพิจารณา แลเอาค่ารังวัดเลย เพราะว่าเป็นเด็กไม่รู้จักเดียงสาผิดแลชอบ ปรารถนาแต่จะดูงานแลเล่นฝ่ายเดียว

อนึ่ง ผู้ใดเอาวิญญาณกทรัพย์อวิญญาณกทรัพย์สิ่งของทั้งปวงไปฝากภิกษุสามเณรไว้ ณ กุฏิพระอารามใด ๆ แลมีโจรผู้ร้ายลอบลักทรัพย์สิ่งของไปได้ มีผู้มาว่า ตุลาการพิจารณาได้ทรัพย์สิ่งของคืน ทรัพย์นั้นไม่ควรจะคืนให้กับเจ้าของ ด้วยเหตุว่าเจ้าของทรัพย์ไม่รักษาทรัพย์สิ่งของทั้งปวงของตนไว้ณ บ้านเรือน เจ้าของทรัพย์มีความประมาท ละเมิดพระราชบัญญัติห้ามครั้งนี้ ให้ตุลาการมอบทรัพย์สิ่งของซึ่งพิจารณามาได้นั้น ให้เจ้ากรมปลัดกรมข้าพระปฏิมากรแก้วมรกต รักษาไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำหรับจ่ายบุรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์ แลพระอารามซึ่งชำรุดต่อไป ถ้าผู้ใดไม่กระทำตามพระราชบัญญัติ ยังฝ่าฝืนขืนคบภิกษุสามเณรกระทำความชั่วลามกต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมจะให้ลงโทษกับผู้นั้นตามโทษานุโทษจงหนัก

ถ้าคฤหัสถ์ชายหญิงทั้งปวง รู้ว่าภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารทุจริตกระทำความผิดลามกต่าง ๆ จนถึงเป็นปาราชิกแล้ว แลจับภิกษุสามเณร ซึ่งกระทำผิดรูปนั้นมาส่งกรมธรรมการ หรือมาว่ากล่าวลุกะโทษตามพระราชบัญญัติแล้ว ภิกษุสามเณรทั้งปวงนั้นก็จะเข็ดขยาดมิอาจกระทำความชั่วลามกดังกล่าวมาต่าง ๆ ได้ พระศาสนาก็จะวัฒนาการรุ่งเรืองสืบต่อไป พอเป็นที่เลื่อมใสแก่สัปปุรุษทายกทั้งปวง

พระราชบัญญัติโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมไว้ ณ วันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕.

๓๑. ประกาศว่าด้วยเรียกชื่อกรมล้อมพระราชวัง

ด้วยพระอินทรเทพบดีศรีสมุห เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ขวา รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสั่งว่า เจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน จะเกี่ยวด้วยกิจราชการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะกราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยไพร่หลวงขุนหมื่นในกรมล้อมวังนั้น ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าพระหลวงขุนหมื่นคนนั้นอยู่ในกรมล้อมพระราชวัง ถ้ากราบบังคมทูลพระกรุณา แต่ชื่อกรมก็ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่ากรมล้อมพระราชวัง ถ้าเกี่ยวข้องจะต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาในกรมล้อมวังในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวังนั้น ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระหลวงขุนหมื่นนายนั้นล้อมพระราชวังอยู่ในพระบรมมหาราชวัง อยู่ในบวรราชวังดังนี้ อย่าให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ล้อมพระบรมมหาราชวัง หรือล้อมพระบวรราชวังเป็นอันขาดทีเดียว.

๓๒. ประกาศว่าด้วยถวายของในงานโกนจุก

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลู
จุลศักราช ๑๒๑๕)

พระยารักษมณเฑียร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ทุกวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์ที่เปนเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ โสกันต์หม่อมเจ้าในกรมครั้งไรก็ได้จัดของ(๑)มาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ พระราชทานตอบแทนให้ตามสมควรเปนเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ทุกครั้ง พระบรมวงศานุวงศ์ที่เปนเจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรมผู้น้อย จะโสกันต์หม่อมเจ้าในกรมแลในพระบรมวงศานุวงศ์ ยังไม่ได้ตั้งกรมก็หาได้จัดของมาทูลเกล้า ฯ ถวายเหมือนเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ไม่ เปนอันมาก จะสำคัญว่าเปนแต่พระบรมวงศานุวงศ์ผู้น้อยจะทูลเกล้า ฯ ถวายของนั้นไม่ควร จึงทรงพระราชดำริว่า พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ชุบเลี้ยงตามสำคัญทุกพระองค์ ตั้งแต่นี้ไปเบื้องหน้า ถ้าพระบรมวงศานุวงศ์ที่เปนเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม จะโสกันต์หม่อมเจ้าก็ให้จัดของมาทูลเกล้า ฯ ถวาย จะได้ทรงพระราชทานตอบแทนให้ตามสมควรทุกพระองค์

อนึ่ง ข้าราชการที่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงเปนเจ้าพระยาแลพระยา โกนจุกบุตรหลานครั้งใด ก็ได้เคยจัดของมาทูลเกล้า ฯ ถวายทุกครั้ง ให้จัดของมาถวายตามเคยเหมือนแต่ก่อน แต่ข้าราชการที่เปนพระหลวงแลเจ้าภาษี ซึ่งตั้งตึกร้านบ้านเรือนอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ

---

(๑) ของถวายที่กล่าวในประกาศนี้ หมายความของคาวหวานเครื่องเลื่อนซึ่งมักให้กันเปนประเพณีมีงาน ของทรงตอบแทนนั้น หมายความว่า ของพระราชทานทำขวัญเด็กที่โกนจุก

จะโกนจุกลงท่าบุตรหลานแต่ก่อนนั้นก็หาได้จัดของมาทูลเกล้า ฯ ถวาย เหมือนข้าราชการผู้ใหญ่ไม่ ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าพระยา พระหลวง เจ้าภาษี จะโกนจุกลงท่าบุตรหลาน ก็ให้จัดของมาทูลเกล้า ฯ ถวาย จะได้พระราชทานตอบแทน ให้เหมือนข้าราชการที่เลื่อนกันตามควรแก่วาสนานั้น ให้มหาดไทย กลาโหม หมายให้กราบทูลเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลหมายบอกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลเจ้าภาษีซึ่งขึ้นกรมท่าคลังสินค้า คลังมหาสมบัติให้รู้จงทั่ว.

พ.ศ. ๒๓๙๗

---

๓๓. ประกาศพระสงฆ์ที่จะสึกมารับราชการ

ณ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีขาล ฉศก ศักราช ๑๒๑๖ เพลา ๔ ทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุทธิสมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ณ พระที่นั่งราชฤดี มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า พระบาทสมเด็จพระมหากษัตราธิราชพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา บรมราชธานีนี้ ๓ พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๔ พระองค์ ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใส หวังพระราชหฤทัยจะทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง บำเพ็ญพระราชกุศลให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้ทรงพระราชอุตสาหะบริจาคพระราชทรัพย์ ทรงประดิษฐานปฏิสัง-

ขรณ์พระอารามเปนอันมาก ประดับด้วยอุโปสถาคารวิหารเสนาสนะน้อยใหญ่ให้ประณีตงดงามดี สมควรเปนที่อยู่แห่งพระภิกษุสงฆ์สมณะบรรพชิต ปฏิบัติสมณกิจตามธรรมวินัย เมื่อทรงเห็นพระภิกษุสงฆ์รูปใดมีสติปัญญาวิทยาคุณควรจะเปนพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรมผู้ใหญ่ รักษาหมู่คณะได้ ก็ทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์ ทรงฐาปนาให้เปนพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรมผู้ใหญ่ ปกครองหมู่คณะสั่งสอนภิกษุสามเณรให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์แลปฏิบัติสิกขาบทน้อยใหญ่ ได้ทรงพระราชทานนิตยภัตทุก ๆ เดือน แด่พระราชาคณะฐานานุกรมตามควรแก่คุณสมบัติแห่งท่านนั้น ๆ เมื่อภิกษุสงฆ์สามเณรรูปใดมีสติปัญญาฉลาด เล่าเรียนแปลพระคัมภีร์ได้เปนที่เปรียญเอก โท ตรี ก็ทรงพระราชศรัทธาถวายนิตยภัตตามควรทุกเดือนให้เปนกำลังแก่การเล่าเรียนสืบไป แลทรงพระราชทานนิตยภัตราคาสองสลึง แด่พระภิกษุสงฆ์ซึ่งอยู่ในพระอารามหลวงนั้น ๆ ทั้งสิ้นทุก ๆ เดือน ก็แลพระราชทรัพย์ที่ทรงพระราชอุทิศถวายแด่พระราชาคณะพระครูฐานานุกรมเปรียญ พระสงฆ์อันดับเดือนหนึ่ง ๆ เปนเงินตรา ๖๗ ชั่งเศษ ปีหนึ่งเปนเงินตรา ๘๐๔ ชั่งเศษ แต่ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ ทรงทะนุบำรุงให้เปนกำลังใน พระศาสนามากถึงเพียงนี้ ฝ่ายพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ พระสงฆ์อันดับเพราะ อาศัยได้รับพระราชทานนิตยภัตซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายนั้นเปนกำลัง ได้สั่งสอนกันให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์เจริญมาช้านาน

ครั้นบัดเดี๋ยวนี้ พระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญบางองค์ที่เปนโลภัชฌาสัย ใจมักบาป แสวงหาแต่ลาภสักการแลยศถ่ายเดียว เที่ยวประจบฝากตัวในเจ้าขุนนาง ไว้ตัวเปนคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านั้น

มีบุญวาสนา จะช่วยกราบทูลพระกรุณาให้สึกออกมาเป็นขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า แห่งใดแห่งหนึ่งได้ ก็ซึ่งพระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญรูปใดคิดดังนี้นั้นคงไม่สมประสงค์แล้ว อย่าคิดเลย เหนื่อยเปล่า เพราะว่าจะต้องพระราชประสงค์แต่คนที่มีชาติตระกูลเป็นบุตรขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า ไม่ต้องพระราชประสงค์คนชาววัดเป็นพระยา พระ หลวง ขุน หมื่น ในกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า พวกชาววัดนั้นควรจะเป็นขุนนางได้แต่ในกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต กรมสังฆการีเท่านั้น ซึ่งชาววัดที่มิใช่บุตรมีชาติตระกูลคิดเสือกสนไปในกรมอื่น ๆ นอกจาก ๕ กรมนี้แล้วไม่ได้เลยเป็นอันขาด ขอพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรมเปรียญทั้งปวง จงทราบความตามกระแสพระราชบัญญัตินี้เทอญ ฯ

๓๔. ประกาศเรื่องฟ้องความผิดกระทรวง
คัดจากหมายรับสั่ง

(ณ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๒๑๖)

ด้วยพระยารักษมณเฑียร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า หม่อมเจ้าฉิมพลีทำเรื่องราวกราบทูลพระกรุณากล่าวโทษพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ขุนวิเศษจัตุรงค์ ใจความว่า อีอิ่ม อีสุ่น ทาสหม่อมเจ้าฉิมพลีหนีไปอยู่กับขุนวิเศษจัตุรงค์ๆ รับเอาตัวไว้ หม่อมเจ้าฉิมพลีแต่งให้หมื่นวิชิตกำแหงทำเรื่องราวยื่นพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ๆ รับเรื่องราวไว้ชำระ ได้ตัวอีสุ่นส่งให้หม่อมเจ้าฉิมพลีคนหนึ่ง แต่อีอิ่มนั้นพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ว่าขุนพิเศษจัตุรงค์

หาส่งไม่ พระยาพิไชยชาญฤทธิ์รับความหม่อมเจ้าฉิมพลียื่นเรื่องราวเรียกเงินซึ่งมิใช่กระทรวงไว้ชำระว่ากล่าวคน ให้เกิดความขัดเคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

จึงโปรดเกล้า ฯ ให้มีหมายประกาศ ตั้งแต่นี้สืบไปภายหน้าห้ามอย่าให้ผู้ใดเอาความทาสลูกหนี้ไปให้พระยาพิไชยชาญฤทธิ์อันใช่กระทรวงว่ากล่าว แลเร่งเงินก็ดีเปนอันขาดทีเดียว ถ้าผู้ใดมิฟัง ขืนล่วงพระราชบัญญัตินำเอาความทาสลูกหนี้ไปว่ากล่าวเรียกเงินกับพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ผิดด้วยกระทรวงโรงศาล จะให้ผู้นั้นเปนภัพสูญ มิให้เอามูลคดีนั้นว่ากล่าวยังโรงศาลต่อไป ถ้าผู้ใดได้เอาความทาสลูกหนี้ไปให้พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ว่ากล่าวเร่งเงินอยู่แล้ว ก็ให้ผู้นั้นไปถอนเอาความแลตัวทาสลูกหนี้มาเสียจากพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ไปว่ายังกระทรวงโรงศาลเสียใหม่ตามรับสั่ง

อนึ่ง ผู้ใดมีคดีเกี่ยวข้องต่อเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่มีกรม แลหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หรือฝ่ายเจ้าจะต้องเปนโจทก์ฟ้องหากล่าวโทษข้าราชการ ราษฎร ก็ให้นำเรื่องราวมายื่นต่อท่านผู้ใหญ่ในกรมวังตามกระทรวง อย่าให้เอาความเจ้าไปว่ากล่าวยังโรงศาลและตุลาการตำแหน่งอื่น ให้ว่าเหมือนดังความหม่อมเจ้าฉิมพลีนี้

แลให้พระสุรัสวดีหมายประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลให้กรมพระนครบาลหมายประกาศแก่อาณาประชาราษฎรให้รู้จงทั่วกัน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๓๕. ประกาศให้ใช้คำว่า ฉศก แทน ฉ้อศก
(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๑ ค่ำ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๙๗)

ด้วยพระธรรมการบดี ศรีวิสุทธสาสนวโรประการ จางวางกรมพระธรรมการ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ สั่งว่า ณ วันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีขาล ฉศก เพลา ๔ ทุ่มเศษ พระธรรมกิติ วัดระฆังโฆสิตาราม เข้าไปถวายเทศนาในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แล้วถวายศักราชว่า ปีขาล ฉศกนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า คำที่พระธรรมกิติถวายว่า ปีขาล ฉศก เป็นคำถูกตามอักษรภาษาไทย ที่เล่าเรียนกันต่อ ๆ มา จึงทรงพระกรุณาหมายใช้แทนเงิน ถวายบูชาคำที่ว่าปีขาล ฉศก แก่พระธรรมกิติหมายละสลึง ๒๔ หมาย เป็นเงินตรา ๖ บาท แล้วทรงพระราชดำริเห็นว่า พระธรรมกิติอายุวัสสามาก ได้ถวายเทศนาในหลวงแลได้เทศนาในเจ้าต่างกรม เจ้ายังมิได้ตั้งกรมฝ่ายหน้าฝ่ายใน เสนาบดีแลข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรทั้งปวง มีผู้นับถือโดยมาก ซึ่งพระธรรมกิติถวายศักราชว่า ปีขาล ฉศกครั้งนี้ ควรจะเป็นแบบฉบับสำหรับแผ่นดินต่อไปได้ ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าปีใดเป็นฉศกแล้ว ก็ให้ใช้ว่าปี...........ฉศก ทุกปี ตามอย่างพระธรรมกิติถวายศักราชนั้นเถิด ให้พระครูอมรวิไชยประกาศกับพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ เจ้าอธิการแลพระสงฆ์อนุจร ถวายศักราชแลถวายพระพรว่า ปีขาลฉศกจงได้ อย่าให้ถวายศักราชถวายพระพรว่า ปีขาล ฉ้อศก เลยเป็นอันขาดทีเดียว

หมายมา ณ วันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๑ ค่ำ ปีขาล ฉศก

๓๖. ประกาศสรรพนามสำหรับช้างม้า
คัดจากหมายรับสั่ง
(ณ วันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

ด้วยขุนมหาสิทธิโวหาร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้หมายประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน กรมฝ่ายหน้าฝ่ายในแลพระบวรราชวังฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งปวง ให้รู้จงทั่วกันว่า ช้างม้านี้เป็นสัตว์มีชาติมีสกุล ไม่ควรเรียกว่าตัวหนึ่งสองตัว ให้เรียกว่าช้างหนึ่ง สองช้าง ม้าหนึ่ง สองม้า แต่สัตว์เดียรัจฉานนอกจากช้างม้านั้นให้ เรียกว่าตัวหนึ่ง สองตัว อย่าให้ว่าสองชะมด สองเต่า สองปลา กับคำจำเป็น คำผวน เหมือนหนึ่งต้นไม้ ๘ ต้น ๙ ต้น หรือแปดเต่า แปดตัว อย่างนี้ ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาอย่างอื่น อย่าให้เป็นคำผวนได้ ให้กรมมหาดไทย กลาโหม สัสดี หมายให้รู้ทั่วกันตามรับสั่ง.

๓๗ ประกาศเรื่องกราบทูลความที่ไม่เป็นจริง
คัดจากหมายรับสั่ง
(ณ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า แต่ก่อนเจ้าตั้งกรมแล้ว เจ้ายังไม่ตั้งกรม เสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าแลฝ่ายใน แลเจ้าพระพระราชาคณะ ฐานานุกรม ได้ทราบความกระแสพระบรมราชโองการดำรัสสั่งด้วยกิจราชการสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ทำตามกระแสพระบรมราช

โองการไม่ให้ผิดจากรับสั่ง หรือมีข้อความของผู้ที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาก็ดี ผู้ที่จะกราบทูลนั้นก็ตรึกตรองสืบสวนข้อความให้แน่แล้ว การควรที่จะกราบทูลพระกรุณา ฯ จึงได้กราบทูล ทุกวันนี้เจ้าตั้งกรมแล้วแลยังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายหน้าฝ่ายใน เจ้าพระ พระราชาคณะ ฐานานุกรม ที่ทราบพระกระแสพระบรมราชโองการแลข้อความประการใด ๆ ถ้าไม่ไล่เลียงสืบสวนให้ได้ความจริง เป็นแต่ได้ยินราษฎรลูกค้าพาณิชไทยจีนพูดกันความไม่จริง ไม่ควรที่จะกราบทูลก็นำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ฯ ให้ทรงขัดเคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เหมือนกับเรื่องความพระเมธาธรรมรศ มีชื่อควรโปรดเกล้า ฯ ให้กรมวังเกาะโยมกัปปิยการกมากักขังไว้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ จดหมายข้อความให้นายหมึกมหาดเล็กกราบทูลพระกรุณาว่า กัปปิยการก โยมพี่ชายพระเมธาธรรมรศส่งเป็นตะพุ่นแล้ว ความรายนี้ก็หาได้ส่งเป็นตะพุ่นไม่ กับเรื่องโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชหัตถเลขาออกไปให้พระยาราชสุภาวดี สักเลกพระราชทานพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทักษิณชา กรมพระสัสดีก็หาสักตามพระราชหัตถเลขาไม่ เอาเลกไปสักไว้เสียกับพระอภัยสุรินทร์เจ้ากรมพลพันขวา ทรงทราบ ขัดเคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ตั้งแต่นี้สืบไป เจ้าตั้งกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ถ้าจะนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยกิจราชการแลสุขทุกข์ข้อความประการใด ๆ ก็ให้สืบสวนเอาแต่ที่ความจริงขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาจึงจะควร

ให้กรมมหาดไทย กลาโหม พระสัสดี พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง หมายให้กราบทูลเจ้าตั้งกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม กราบเรียนเสนาบดีผู้ใหญ่ แลหมายบอกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยให้รู้จงทั่ว อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๑๘. ประกาศห้ามไม่ให้ผู้มีอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้อง ในการพิจารณาคดี

(พบต้นฉบับในหมายรับสั่ง เดือน ๗ ปีขาล ฉศก)

ตอนต้นฉบับขาด

ตั้งแต่นี้สืบไป ห้ามมิให้ผู้ทำเรื่องราวกราบบังคมทูลพระกรุณา แลร้องถวายฎีกาเก็บเอาความของผู้อื่นมาว่า แลเอาพระนามเจ้าตั้งกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลชื่อขุนนางไม่ได้เป็นแม่กองมากดขี่ขุนศาล ว่าได้เพ็ดทูลเจ้ากรมนั้น พระองค์นั้นได้ร้องกับขุนนางกรมนั้น

กับอนึ่ง ขุนศาล ตุลาการ เจ้าพนักงานเรียกเงินค่าฤชาธรรมเนียมถูกต้องไม่เหลือเกินผิดกฎหมายแล้ว ห้ามอย่าให้เข้ามาว่ากล่าวเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าผู้ใดมิฟัง จะให้กดเอาคดีเป็นแพ้ตามรูปความแล้ว จะให้ลงพระราชอาญาโดยฐานละเมิดเป็นพินัยหลวง

อนึ่ง ขุนศาล ตุลาการ ซึ่งชำระความของราษฎรทุก ๆ ศาล ถ้าความขัดขวางประการใด ก็ให้ร้องเรียนกับแม่กอง ถ้าแม่กองชำระตัดสินไปแล้ว ก็ให้คัดข้อความขึ้นหารือ ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลหลวง ๆ ปรึกษาไม่ตกลงหรือปรึกษาแย้งกันก็ดี ให้เอาข้อความแลคำปรึกษาแย้งขึ้นกราบเรียนหารือ ฯพณฯ ลูกขุนศาลา ๆ ปรึกษาไม่สำเร็จแล้วแก่กันได้ ก็ให้เอาข้อความนั้นกราบบังคมทูลพระกรุณา อย่าให้ขุนศาลตุลาการกดความของราษฎรไว้ให้เนิ่นช้าเป็นอันขาดทีเดียว นั้น

ให้กรมมหาดไทย กลาโหม กรมเมือง หมายประกาศป่าวร้องข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ข้าเจ้าต่างกรม ยังไม่ได้ตั้งกรมฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง แลราษฎรให้รู้จงทั่วตามรับสั่ง.

๓๙. ประกาศว่าด้วยเวลากราบทูลข้อราชการแลกิจธุระ

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๑๕ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

พระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เจ้าตั้งกรมแล้ว แลยังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย มีราชการแลธุระต่าง ๆ จะนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาในเพลาเช้า ทรงปรนนิบัติพระสงฆ์ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ก็ควรจะกราบทูลได้แต่ในเพลาพระสงฆ์ยังฉันอยู่ ถ้าพระสงฆ์ฉันแล้ว เป็นเพลาเสด็จขึ้น จะกราบทูลหน่วงเหนี่ยวไว้ให้ช้าไม่ควร อย่าให้กราบทูลในเพลาพระสงฆ์ฉันแล้วเป็นอันขาดทีเดียว ถ้ามีราชการร้อนที่จะเลื่อนเวลาอื่นไม่ได้ ก็ควรจะกราบทูลได้ตามรับสั่ง

๔๐. ประกาศห้ามไม่ให้หม่อมห้ามเจ้าต่างกรมมาคบนางใน

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

พระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ทุกวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นเจ้าต่างกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลหม่อมเจ้าฝ่ายข้างหน้า ต่างองค์

มีบุญมีวาสนามาก ได้เป็นกรมหลวง กรมขุน กรมหมื่น เป็นพระองค์เจ้า เป็นหม่อมเจ้า มีนางห้ามองค์ละ ๒๐ คน ๑๔ คน ๑๕ คน ๔ คน ๕ คน ๓ คนก็มีบ้าง ลางทีห้ามเจ้าต่างกรม ห้ามเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ห้ามหม่อมเจ้าเข้ามาคบหาชอบอัธยาศัยกับพระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หม่อมในพระบรมมหาราชวังข้างในแล้ว แลหยิบยืมข้าวของทองเงิน เนือง ๆ ลางทีก็มานอนค้างอยู่ที่ตำหนัก ตึก เรือน พระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หม่อม ในพระบรมมหาราชวัง เดือนหนึ่ง สองเดือนบ้าง ๗ วัน ๘ วันก็มีบ้าง ห้ามเจ้าลางคนเป็นคนดีก็มี เป็นคนไม่ดีก็มี.

ตั้งแต่ ณ วันเดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ปีขาล ฉศกนี้ ให้เจ้าต่างกรม ยังไม่ได้ตั้งกรม หม่อมเจ้า ห้ามปรามหม่อมห้ามในกรม อย่าให้เที่ยว เข้ามาคบหาพระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หม่อม พนักงานในพระบรมมหาราชวังต่อไป ถ้าเจ้าต่างกรม ยังไม่ได้ตั้งกรม หม่อมเจ้า มีกิจธุระสิ่งใดๆ ควรจะให้หม่อมห้ามที่ได้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจารับพระราชทานเบี้ยหวัดเข้ามาเฝ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้มาหาท้าวนางผู้รับสั่ง นำเฝ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาตามข้อความ ถ้าเข้าไปเที่ยวตามอำเภอใจ ไปหาพระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หม่อม ในพระบรมมหาราชวัง จะให้จ่า โขลน จับ ถ้าจับได้ที่ตำหนักพระองค์เจ้า ที่เรือนคุณ เรือนหม่อม จะให้ปรับเอาเงินให้กับผู้จับคนละ ๑๐ ตำลึง ถ้าจับได้ที่ตึกเจ้าจอม จะให้ปรับเอาเงินให้กับผู้จับคน ๑ ชั่ง ถ้าจับได้ที่ถนนหน้าตำหนัก หน้าตึก หน้าเรือน จะให้ปรับเอาเงินให้กับผู้จับคนละ ๕ ตำลึงนั้น

ให้จ่า ทนายเรือน นำหมายนี้ขึ้นกราบเรียน เจ้าคุณ ท้าวนาง หลวงแม่เจ้า ให้หมายห้ามอย่าให้พระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หม่อม คบหาหม่อมห้ามเจ้าต่างกรม ยังไม่ได้ตั้งกรม หม่อมเจ้า ไว้ไปมาในพระบรมมหาราชวังเป็นอันขาดทีเดียวนั้น

ให้กรมมหาดไทย กลาโหม พระสัสดี หมายให้กราบทูลเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม หม่อมเจ้า ให้ทราบจงทั่วทุกกรมทุกวัง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๔๑. ประกาศห้ามไม่ให้ทำฎีกาถวายด้วยกระดาษม้วน แลให้ใช้อักษรตามแบบอย่าง

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

ขุนมหาสิทธิโวหาร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้ประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลราษฎรทั้งปวง บรรดาที่ต้องทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย อย่าให้เขียนกระดาษม้วนยาว ๆ อย่าให้ต้องทรงคลี่ลำบาก ให้เขียนใส่กระดาษตัดเป็นท่อนแล้วติดเข้าเหมือนอย่างสมุดฝรั่ง จะได้ทรงทอดพระเนตรง่าย ๆ ถ้ายังสงสัย ไม่เข้าใจ ให้มาดูตัวอย่างที่ห้องอาลักษณ์

อนึ่ง เงินที่จะเขียนใส่ในฎีกานั้น ถ้ายืมเงินกันมาเท่านั้นได้เอาไปใช้แล้วเท่านั้น ยังค้างอยู่เท่านั้น ข้างเจ้าหนี้ว่าเอามาส่งเท่านั้น ยังค้างอยู่เท่านั้น เจ้าหนี้กับลูกหนี้เถียงกัน ไม่ต้องกันหรือเรื่องราวอื่น ๆ ที่จะต้องเอาเงินว่าเป็นตัวความอย่างนี้ เขียนรายเงินใส่ด้วยก็ควร เงินที่ไม่ต้อง...........(ฉบับขาด)

อักษรที่จะใช้ให้ถูกต้อง แลพระนามเจ้าแลชื่อขุนนางที่จะต้องออกพระนามออกชื่อนั้น ถ้าเขียนไม่ถูกก็ให้มาดูแบบดูอย่างที่ห้อง

อาลักษณ์ อย่าเขียนให้ผิดอักษรแลพระนามเจ้า แลชื่อขุนนางเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นอันขาดทีเดียว

ให้กรมมหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี หมายบอกให้รู้จงทั่วกันทุกหมู่ทุกกรม อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๔๒. หมายประกาศเขตรังวัดผู้ร้ายขุดวัด
คัดจากหมายรับสั่ง

(วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

ให้กรมพระนครบาลมีหมายประกาศทั่วไปว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าที่วัดอารามเจดียสถานใด ๆ มีผู้ร้ายขุดคัดทำลายในพระอุโบสถ วิหาร พระเจดีย์ พระพุทธรูป ให้ชำรุดหักพังลง ให้ชาวบ้านที่อยู่ในรางวัด ๔ เส้นรอบที่นั้นเข้าชื่อกันมาทำคำตราสินร้องเรียนแก่นายอำเภอรั้วแขวงกรมการเสียในเร็ว ๆ ภายในเดือนหนึ่ง ถ้าไม่ได้มาร้องเรียนตราสินเหตุที่เกิดในวัดใกล้บ้านของตัวในกำหนดเดือนหนึ่ง จนมีผู้อื่นนอกที่รังวัดไปเห็นเข้า มาว่ากล่าวขึ้นก็ดี มีผู้ฟ้องร้องกล่าวโทษผู้ร้ายที่ขุดที่ทำลาย จึงให้ข้าหลวงแลกรมการไปสืบได้ความว่ามีผู้ร้ายขุดจริงก็ดี ชาวบ้านในรังวัดถ้าเพิกเฉยเสียไม่เข้าชื่อกันมาตราสินร้องเรียนเสียในเดือนหนึ่งนั้น จะให้มีพินัยเสียค่าปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมสิ่งของในอารามที่ชำรุดลงเพราะเหตุนั้นกว่าจะสำเร็จดังเก่า ถ้าเป็นแขกฝรั่งคนนอกพระพุทธศาสนาไม่ยอมศรัทธาทำวัด ก็จะปรับให้เอาตัวมาทำการพระนครให้ถ้วนเดือนหนึ่งบ้าง ๒๒ วันบ้าง ๑๔ วันบ้าง ๗ วันบ้าง ตามที่อยู่ห่างแลชิดอารามนั้น

ผู้ที่ได้มาบอกกล่าวนายอำเภอรั้วแขวงกรมการเสียแต่เดือนหนึ่ง แต่วันที่สืบความได้ว่าเป็นวันผู้ร้ายขุดทำลายนั้น จะไม่ให้มีพินัยรังวัดเลย

อนึ่ง การซึ่งเป็นมาแต่หลัง คือวัดมีผู้ขุดทำลายชำรุดมานานก่อนพระราชบัญญัตินี้นั้น ก็จะไม่ให้มีโทษแก่ผู้อยู่ในรังวัดดอก ซึ่งมีพระราชบัญญัติมาทั้งนี้ เพื่อจะให้ชาวบ้านเอาใจใส่วัดวาอารามใกล้บ้านของตัว ไม่ปล่อยให้ผู้ร้ายขุดเสีย ทำลายเสีย เพราะของที่เป็นของท่านทำไว้สร้างไว้แต่ก่อนด้วยอิฐ ปูน ศิลาใด ๆ ใหญ่ก็ดี เล็กก็ดี ถึงจะคร่ำคร่าชำรุดทรุดโทรมไปแล้ว ก็ยังเป็นเครื่องประดับพระนครอยู่

สั่ง ณ วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๒๑๖.

๔๓. ประกาศว่าด้วยลักษณะที่จะใช้ถ้อยคำ ในฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย
คัดจากหมายรับสั่ง
(วันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้ทำหมายประกาศไปทุกหมู่ทุกกรม ให้รู้จงทั่วกันว่า ผู้ที่ร้องถวายฎีกาแม้นเขียนพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ แลชื่อข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ชื่อลูกขุนแลขุนศาลในพระบรมมหาราชวังในพระบวรราชวัง ไม่ถูกอักขรอักษร ไม่ถูกไม้เอก ไม้โท ทัณฑฆาต บางทีก็เป็นคนอวดฉลาด อวดรู้ อุตริยักย้ายเขียนหลายอย่างนักนั้นหาถูกไม่

อนึ่ง ผู้จะทำเรื่องราวทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย อย่าให้เขียนกระดาษอย่างม้วน ต้องคลี่ยืดยาวไปนัก ให้ผู้ทำเรื่องราวถวายให้พับกระดาษตามตัวอย่างที่โปรดพระราชทานให้ ถึงจะเขียนทั้งสองหน้าก็ได้ หน้าเดียวก็ได้ จะไม่เปลืองกระดาษหลายแผ่นด้วย เว้นไว้แต่หางว่าวที่เขาบอกให้เขียนยาวตามกระดาษม้วนก็ได้

อนึ่ง ในเรื่องราวที่จะลงวันว่าปีใด ก็อย่าให้เขียนว่า ครั้น ณ วันค้างอยู่เปล่า ๆ ให้ว่าเอาตามจำได้ ถ้าจะว่าเดือน ก็ให้ว่าเดือน ๕ หรือเดือน ๖ เดือน ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน ๑๐ เดือน ๑๑ เดือน ๑๒ ถ้าจะว่าปีก็ให้ว่าปีชวดหรือปีฉลู ถ้าจะว่าศกก็ให้ว่าเอกศกหรือโทศก ตรีศก จัตวาศก แต่ที่จำได้ ถ้าจะประสงค์ฤดูด้วย ก็ให้ว่าฤดูทำนา หรือฤดูเกี่ยวข้าว ฤดูเลิกนาแล้ว

อนึ่ง ถ้อยคำจะจดชื่อผู้หญิงนั้น ถ้าผู้หญิงที่ไม่มีบรรดาศักดิ์มีผัวแล้วอยู่กับผัวก็ดี เป็นม่ายก็ดี จึงให้เรียกว่าอำแดง ถ้ายังไม่มีผัวเรียกว่าอำแดงไม่ได้ ให้ออกชื่อเปล่า ๆ เถิด แลภรรยาขุนนางซึ่งเป็นเจ้าพระยาแลพระยาพระหลวง ซึ่งมีตำแหน่งรับนามบัตร ถ้าเป็นภรรยาถือน้ำให้เรียกท่าน เอาคำว่าท่านนำชื่อ แล้วว่าภรรยาผู้นั้น ๆ ถ้าภรรยาน้อยให้ออกชื่อเปล่า ๆ แล้วอ้างว่าภรรยาผู้นั้น อย่าให้เรียกว่าอำแดง แต่ภรรยาของคนที่เป็นหลวงขุนหมื่นที่ไม่ได้รับชื่อจากในหลวง เป็นแต่เจ้าขุนมุลนายตั้งนั้น ให้เรียกอำแดง แต่คนหลวง โขลนสะดึง ช่างเย็บ ช่างย้อม เรียกว่าอำแดงไม่ได้ ออกชื่อเปล่า ๆ แล้ววางสังกัดเถิด แลนางห้าม เจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ให้เรียกหม่อมข้างใน ในกรมนั้น ๆ แต่ในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง ให้เรียกเจ้าจอม อย่าเรียกจอมเปล่า ๆ

อนึ่ง จะออกชื่อจำนวนนับสัตว์มีชีวิตนั้น ถ้าเป็นคน ช้าง ม้า ก็ให้ว่าคน ๑ คน คน ๒ คน คน ๓ คน ช้าง ๒ ช้าง ช้าง ๓ ช้าง ม้า ๒ ม้า ม้า ๓ ม้า แต่สัตว์นอกนั้นให้ว่า ๒ ตัว ๓ ตัว ๔ ตัว ๕ ตัว เว้นไว้แต่ที่ว่า ๘, ๑๘, ๒๘, นั้น ให้ยกคำว่าตัวออกเสีย

อนึ่ง ของแบน ๆ ดังใบไม้ใบลาน ว่าใบก็ได้ ห้ามแต่ของกลม ๆ แลของเม็ดเล็ก ๆ ดังเม็ดข้าว ถั่ว งา ว่าเม็ดก็ได้ ห้ามแต่โตเท่าผลสวาดขึ้นไป

อนึ่ง หญิงที่มีบุตรอยู่ในท้อง ให้ว่ามีครรภ์ อย่าว่ามีท้องลูกเป็นอันขาด ออกลูกให้ว่าคลอด แท้งลูกให้ว่าวิบัติครรภ์

แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวายกราบบังคมทูลพระกรุณา ถ้าไม่เข้าใจ ยังสงสัยประการใด ก็ให้ถามที่กรมพระอาลักษณ์

ให้กรมวังหมายประกาศ กรมมหาดไทย กลาโหม พระสัสดี ให้กรมพระสุรัสวดีหมายบอกจงทั่ว อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๔๔. ประกาศเรื่องเงินทาสลูกหนี้ คัดจากหมายรับสั่ง

(วันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๑๑ ปีขาล ฉศก)

เจ้าพระยาธรรมาธิบดี เสนาบดีผู้ใหญ่ในกรมวัง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้มีหมายประกาศทุกหมู่ทุกกรม ว่าใครจะเร่งเงินทาสลูกหนี้ของตัวเอง ก็ให้เร่งเถิดตามอาญานายเงิน แต่ถ้าลูกหนี้เป็นข้าราชการรับเบี้ยหวัด

หลวง อย่าให้จองจำทำโทษ ถ้ากลัวจะหนีก็ให้ไปอาญัติเจ้าขุนมูลนายตามกรม ถ้าไม่รับก็ให้พาตัวมาส่งให้พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาอนุชิตชาญไชย ตามขึ้นฝ่ายทหาร ส่งพระยาบำเรอภักดิ์ พระยารักษมณเฑียร ตามกรมพลเรือน รับคุมตัวไว้เร่งให้ อย่าให้เอาข้าหลวงใหญ่ไปจิกจำทำโทษคุมขังเป็นอันขาด ถ้าขืนเอาไป จะปรับให้เจ้าหนี้แลผู้ชำระเสียปรับไหมให้ลูกหนี้โดยสมควร ถ้าลูกหนี้อ้างว่าเป็นคนหลวง ก็ให้มาสืบบาญชีเบี้ยหวัดให้แน่ ฝ่ายลูกหนี้เมื่อเป็นคนหลวงเกาะไว้ ก็ให้มาบอกเจ้าขุนมูลนายแลถวายฎีกาใน ๑๕ วัน พ้นนั้นไม่ร้อง จะว่าเป็นคนหลวงไม่ได้ ให้มาบอกนายใน ๗ วัน ให้นายไปต่อว่ารับตัวมาเสีย แล้วให้เจ้าหนี้ไปอาญัติต่อกรมวังแลกรมพระตำรวจเถิด ถ้ามูลนายไปต่อว่าแล้วผู้เกาะไม่ให้ ให้เจ้าหมู่เอาความมาเรียนแก่ พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาอนุชิตชาญไชย พระยาบำเรอภักดิ์ พระยารักษมณเฑียร ตามกรมทหาร พลเรือน ให้ไปเกาะเอาตัวผู้เร่งมาว่า แต่เจ้าหมู่ไม่ได้คืน ไม่ได้เรียน อย่าให้รับว่าก่อน ถ้าลูกหนี้ให้บอกเจ้าหมู่มูลนายไปต่อว่า ไม่ไป นิ่งเสียใน ๗ วัน ก็ให้ลูกหนี้มาร้องฎีกาใน ๑๕ วัน ถ้าลูกหนี้ทำความให้โต่งเตงไปกว่าเดือนไม่ร้องฎีกา จะให้ต้องใช้เงินจงเต็มไม่ปรับให้ ถ้าเจ้าหมู่มูลนายไม่เอาธุระจนต้องร้องฎีกา ถ้าได้ความว่าลูกหนี้บอกแล้วไม่ไปรับ จะปรับให้ใช้หนี้กึ่งหนึ่งนั้น

ให้มหาดไทย กลาโหม พระสัสดี หมายให้กราบทูลเจ้าตั้งกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ให้รู้ทั่วกันทุกหมู่ทุกกรม แต่ ณ วันเดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๔๕. ประกาศห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่กุฎี
(ณ วันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีขาล จ.ศ. ๑๒๑๖)

ด้วยหลวงธรรมรักษา รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เมื่อเดือน ๕ ปีขาล ฉศกนี้ อีเพ็งเอาหนังสือเพลงยาวเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง นายประตูจับหนังสือเพลงยาวได้ที่อีเพ็ง นายประตูส่งตัวอีเพ็งกับเพลงยาวให้กรมวังๆ ได้นำเอาข้อความผิดอีเพ็งผู้เอาหนังสือเพลงยาวเข้าวัง ขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ สั่งให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพชำระ อีเพ็งให้การว่า หนังสือเพลงยาวนี้ของอ้ายหนูวัดพระเชตุพน ตุลาการซักความต่อไป อีเพ็งรับเปนสัตย์ว่า เมื่ออ้ายหนูยังเปนสมีอยู่วัดพระเชตุพนนั้น อ้ายหนูกับอีเพ็งทำชำเรากันที่กุฎีอ้ายหนู ๒—๓ ครั้ง แล้วอีเพ็งซัดถึงอ้ายพึ่งสมีว่าได้ทำชำเรากับอีเพ็งที่ห้องกุฎีด้วย อีเพ็งซัดว่า อ้ายดวงสมีได้ทำชำเรากับอีเพ็งหลายทีที่กุฎีอ้ายดวงสมีด้วย อ้ายทิมสมีทำชำเรากับอีปรางที่ห้องกุฎีอ้ายทิมสมีด้วย อ้ายเสือสมีทำชำเรากับอีรอดที่ห้องกุฎีอ้ายเสือสมีด้วย ตุลาการเอาตัวสมีอ้มชื่อผู้ต้องซัดมาชำระ สมีอ้มชื่อผู้ต้องซัดมารับเปนสัตย์สมคำอีเพ็งให้การถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ นำเอาถ้อยคำอีนักโทษพวกนี้ขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ภิกษุสามเณรทุกวันนี้บวชอาศัยพระศาสนาอยู่เพื่อลาภสักการต่าง ๆ ไม่บวชด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธสิกขาบท ภิกษุสามเณรทุกวันนี้เปนอลัชชีประพฤติความชั่วนั้นต่าง ๆ จนถึงเปนปาราชิก ภิกษุสามเณรทำเมถุนธรรมได้โดยง่ายนั้น เปนเหตุ

ให้ภิกษุสามเณรไปหาผู้หญิงชาวบ้านนั้นโดยง่ายอย่างหนึ่ง ผู้หญิงชาวบ้านไปหาภิกษุสามเณรที่วัดที่กุฎีอย่างหนึ่ง ทรงพระราชดำริเห็นเหตุอย่างนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้หลวงธรรมรักษาหมายประกาศไปแก่ พระราชาคณะ พระครูฐานา เจ้าอธิการในกรุงทั้งสิ้น ห้ามไม่ให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงพูดจาบนกุฎี ฝ่ายผู้หญิงชาวบ้านเล่า ควรที่ให้มีหมายประกาศไป ห้ามไม่ให้เข้าวัด ถ้าขืนเข้าไปในวัด จะให้ตำรวจจับ ปรับเอาเงิน ๓ ตำลึง ก็ฝ่ายพระราชาคณะพระครูฐานา เจ้าอธิการนั้น โปรดเกล้า ฯ สั่งให้หลวงธรรมรักษามีหมายประกาศห้ามไปแล้ว แต่ผู้หญิงชาวบ้านนั้น ยังไม่ได้โปรดเกล้า ฯ ให้มหาดไทย กลาโหม หมายประกาศห้าม เหตุนี้ มหาดไทยกลาโหมไม่ได้หมายประกาศห้ามนี้ พระราชาคณะ พระครูฐานาเจ้าอธิการ ชายหญิง—ชาวบ้าน จึงคะนอง ถือใจว่าจะเป็นความหลอกไม่จับจริง ฝ่ายพระราชาคณะก็เพิกเฉย ไม่เกรงพระราชอาณาจักรไม่กำชับว่ากล่าวภิกษุสามเณร ปล่อยให้ภิกษุสามเณรคบพาผู้หญิงชาวบ้านขึ้นพูดจาในที่หลับที่นอน จนถึงปาราชิก เหมือนอ้ายเปลี่ยนสมีวัดอรุณ เมื่อเดือน ๑๐ ปีขาลฉศกนี้ คบอีตาบขึ้นพูดจาทำชำเรากันในห้องกุฎีที่ลับครั้งหนึ่ง ข้อความที่อีตาบทำชำเรากับอ้ายเปลี่ยนทั้งสมีนั้น ก็ไม่มีผู้ใดฟ้องกล่าวโทษอีตาบกับอ้ายเปลี่ยนสมี ได้รู้ความข้อนี้เพราะอีตาบเอาหนังสือเพลงยาวไปในพระราชวัง นายประตูจับตัวอีตาบได้ โปรด ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพชำระ อ้ายเปลี่ยนสมีอีตาบให้การรับเป็นสัตย์ว่าได้ทำชำเรากันทั้งเป็นสมีบนกุฎีวัดอรุณราชวรารามครั้งหนึ่ง จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงธรรมรักษาเผดียงห้ามพระราชาคณะ พระครูฐานา เจ้าอธิการ ตามกระแสพระบรมราชโองการ ให้พระราชา

คณะเอาใจใส่ภิกษุสามเณร อย่าให้คบผู้หญิงขึ้นพูดจาบนกุฎีเปนอันขาด ถ้าขืนกระแสพระบรมราชโองการ จะพระราชทานลัญจกรสำคัญให้กรมทหารขวาซ้ายเปนกองจับ ถ้าจับภิกษุสามเณรพูดจากับผู้หญิงได้ที่กุฎีใด ภิกษุสามเณรที่อยู่ใกล้เคียงกัน ก็จะปรับโทษเสมอกันกับที่พูดกับผู้หญิง เพราะภิกษุสามเณรอยู่ใกล้นั้นไม่ตักเตือนว่ากล่าวกันอนึ่ง ถ้ากองจับเชิญพระราชลัญจกรเปนสำคัญ ให้ภิกษุสามเณรแลผู้หญิงชาวบ้านดูรู้ว่าเปนกองจับแล้วก็อย่าให้สู้รบเปนอันขาด ถ้าไม่ได้เชิญตราหลวงให้ภิกษุสามเณรผู้หญิงชาวบ้านดู ผู้นั้นเปนคนปลอมจับ ให้ภิกษุสามเณรจับคนนั้นส่งให้กับเจ้ากระทรวงให้จงได้

ให้พระครูทักษิณคณิสร พระครูอุดรคณารักษ์ พระครูอมรวิไชย หมายประกาศไปแก่พระราชาคณะ พระครูฐานา เจ้าอธิการให้รู้จงทั่ว ห้ามอย่าให้ผู้หญิงตั้งแต่มารดา พี่ น้อง ญาติ และผู้อื่นอย่าให้ขึ้นกุฎีเปนอันขาด ให้เจ้าคณะใหญ่เร่งหมายไป อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

หมายมา ณ วันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีขาล ฉศก.

๔๖. ประกาศห้ามไม่ให้ทำศพหน้าวัดหลวงหรือริมทางเสด็จ คัดจากหมายรับสั่ง

(วันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๕ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

จมื่นจงขวา รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระอารามหลวงทางที่จะเสด็จพระราชดำเนินทรงทอดพระกฐินเสมอทุกปี ขุนนางแลราษฎรที่มีทรัพย์มักปลูกเมรุ ปลูกโรงทึมริมหน้าวัดมีอยู่เนือง ๆ หาควรไม่นั้น ให้พระ

บำรุงศาสนา จางวางเลกวัดโยมสงฆ์ ประกาศเจ้ากรม ปลัดกรม เลกวัด แต่บรรดามีอยู่วัดใดอารามใดก็ให้เจ้ากรม ปลัดกรม รักษาพระอารามห้ามปรามผู้ที่จะกระทำการศพเจ้า ขุนนาง ราษฎร อย่าให้ปลูกเมรุ ปลูกโรงทึม ทำป่าช้าที่หน้าวัดพระอารามหลวงริมหนทางจะเสด็จพระราชดำเนิน ให้ไปเผาศพทำเมรุ ทำโรงทึม ที่หลังวัดลับทางเสด็จพระราชดำเนิน ถ้าเจ้ากรม ปลัดกรม เลขวัด ผู้รักษาพระอารามห้ามปรามมิฟัง ก็ให้มาบอกกรมวังผู้รับสั่ง ถ้าเจ้ากรม ปลัดกรม เลกวัด ผู้รักษาพระอารามหาห้ามปรามละเลยเสีย ถ้ามีผู้ใดมาฟ้องร้องว่ากล่าวเป็นใจให้เผาศพที่หน้าวัด จะเอาตัวเจ้ากรม ปลัดกรม เลกวัด ผู้รักษาพระอารามมากระทำโทษตามรับสั่ง.

๔๗. ประกาศพระราชทานนามวัดเงินว่า วัดรัชฎาธิฐาน วัดทองว่า วัดกาญจนสิงหาศน์

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

ขุนมหาสิทธิโวหาร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า วัดเงิน วัดทอง บางพรมเป็นที่อันสมเด็จพระบรมราชมหาอัยยิกาเจ้า กรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ ทรงฐาปนาการสร้างไว้แต่ก่อน ครั้นเมื่อสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช คือ พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จดำรงอยู่ในราชสมบัติ ได้ทรงพระราชอุตสาหะให้ปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมให้บริบูรณ์เป็นพระอารามหลวง ด้วยบริจาคพระราชทรัพย์กระทำให้สำเร็จ เพื่อจะฉลองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมราชมหาอัยยิกาเจ้า ซึ่งสวรรคตล่วงไปแล้วนาน แต่ยังไม่ได้ทรงพระราชทานพระนามเป็นบรรดาศักดิ์

สมควรแก่พระอารามหลวง บัดนี้ทรงพระราชดำริให้แปลงชื่ออาราม เดิมว่า วัดเงินวัดทองนั้น ให้เป็นนามมคธภาษา วัดเงินให้เรียกว่า วัดรัชฎาธิฐาน วัดทองให้เรียกวัดกาญจนสิงหาศน์

ให้มหาดไทย กลาโหม กรมท่า หมายบ่าวประกาศให้รู้จงทั่วกัน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๔๘. ประกาศเรื่องพระราชาคณะ ฐานา เปรียญ สึกมากเกินไป จะต้องเข้าเดือนทำการพิมพ์

(ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖)

ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่ง กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ ให้มีหมายประกาศไปแก่พระราชาคณะ เปรียญทั้งปวงให้รู้ว่า แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระราชาคณะ เปรียญสึกน้อยไม่มากนัก ในเดี๋ยวนี้พระราชาคณะ เปรียญสึกมาก มีบาญชีได้ถึง ๖๐ เศษ แปลกกว่าแต่ก่อน ตั้งแต่นี้ต่อไป ถ้าพระราชาคณะ เปรียญสึกออกจะ โปรดฯ ให้เป็นไพร่หลวงโรงพิมพ์แล้วจะได้จำไว้กว่าจะได้นายประกัน เมื่อได้นายประกันแล้ว จะให้เข้าเดือนทำการพิมพ์ ถ้าไปเดินกับข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยตำแหน่งใด ๆ ให้มากราบทูลขอ ก็มิได้พระราชทานเลย แล้วจะลงพระราชอาญาแก่ผู้ที่ไปเดิน ๕๐ ที ขอพระราชาคณะ เปรียญทั้งปวงจงได้รู้ดังคำประกาศนี้ทั่วทุก ๆ องค์ตามรับสั่ง

หมายประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก.

๔๙. ประกาศพระราชทานส่วนพระราชกุศลในการที่ทรงบริจาค เพชรใหญ่ประดับพระอุณาโลม พระพุทธรัตนปฏิมากร

(ณ วันจันทร์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีขาล ฉศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ประกาศพระราชทานส่วนพระราชกุศลมาให้ท่านทั้งปวง ที่เป็นชนยังถือพระพุทธศาสนานั้นให้ทราบทุกคน ด้วยเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีขาล ฉศก พระพุทธศาสนายุกาล ๒๓๙๗ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงถวายนมัสการสรงน้ำ เปลี่ยนเครื่องประดับพระมหาพุทธรัตนปฏิมากรแก้วมรกต ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทอดพระเนตรเห็นพระอุณาโลมเก่าเป็นเรือนเพชรย่อม ๆ ไม่งามไพโรจน์มาก จึงทรงพระราชศรัทธาอุตส่าห์บริจาคเพชรยอดใหญ่ ขนาดผลบัวอ่อนบริสุทธิ์สะอาดหนามีราคา ๖๐ ชั่ง สัณฐานเท่านี้ (ต้นฉบับเดิมลงขนาดเพชรไว้ด้วย) ประดับเข้าเป็นพระพุทธอุณาโลมแห่งพระพุทธรัตนปฏิมากร และพระราชทรัพย์ซึ่งได้จัดซื้อเพชรยอดนี้จะได้มาด้วยข่มเหงราษฎรได้มาก็มิได้ เป็นพระราชทรัพย์ส่วนนอกจากจำนวนเงินพระคลัง ซึ่งจะใช้แจกเบี้ยหวัดใช้ราชการแผ่นดิน แลการที่เป็นประโยชน์แก่ผู้หนึ่งผู้ใดในพระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการ สมณพราหมณาจารย์ ยาจกวณิพกทั้งปวง เพราะฉะนั้นไม่เป็นอันเสื่อมเสียประโยชน์ของท่านผู้ใดผู้หนึ่งเลย ด้วยพระราชมหัคฆบริจาคอันนี้ ขอท่านทั้งปวงที่ยังนับถือพระพุทธศาสนา เชื่อพระพุทธเจ้าเป็นอนุตรเขต จงมีใจเลื่อมใสศรัทธาอนุโมทนารับส่วนพระราชกุศลในพระพุทธบูชาอันนี้เถิด แลท่านผู้ที่ไม่เอาใจใส่เอื้อเฟื้อด้วยการกุศลในพระพุทธศาสนานั้นเล่า ถ้า

มีความกตัญญูกตเวทีต่อพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้ทรงปฏิบัตินับถือพระมหาพุทธรัตนปฏิมากรนี้ มาเป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศพระนคร แลพระบารมี ก็จงมีความยินดีด้วยมหัคฆรัตนบูชาอันนี้ เพื่อจะได้เป็นพระเกียรติยศแก่พระนครซึ่งเป็นที่อยู่ของท่านทั้งปวงด้วยกัน แลเป็นพระเกียรติยศแก่พระราชตระกูลอันนี้ที่เป็นที่พึ่งท่านทั้งปวง และบรรพบุรุษของท่านทั้งปวง ได้นับถือยกย่องทำนุบำรุงอาศัยเป็นสุขสถาพรสืบมาแลจะสืบไปนั้น บรรดาท่านทั้งปวงที่มีความยินดีอนุโมทนาพระราชกุศลอันนี้ทุกคน ทรงแผ่พระราชเมตตากรุณาจิตมาถึง ว่าขอให้ท่านทั้งปวง อยู่เย็นเป็นสุข สนุกสบาย พ้นจากอันตราย ไข้เจ็บ อุปัทวทั้งปวงเทอญ

ความปรารถนาอันใดที่ไม่มีโทษแก่ตัวท่านแลสัตว์ผู้อื่น ความปรารถนาอันนั้น ขอท่านทั้งปวงจงสำเร็จด้วยสะดวก เทอญ

การพระราชบริจาคอันนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่ขัดขวางเป็นเหตุให้ท่านผู้ใดขุ่นเคืองขัดใจเลย พระนครนี้เป็นถิ่นที่ของคนนับถือพระพุทธศาสนามาแต่เดิม ไม่ใช่แผ่นดินของศาสนาอื่น คนที่ถือศาสนาอื่นมาแต่อื่นก็ดี อยู่ในเมืองนี้ก็ดี จะโทมนัสน้อยใจด้วยริษยาแก่พระพุทธศาสนา เพราะบูชาอันนี้ไม่ได้ ด้วยไม่ใช่เมืองของศาสนาตัวเลย ถ้าโทมนัสก็ชื่อว่าโลภล่วงเกินไป แลถ้าท่านผู้มักเสียดายว่าของควรจะประดับราชตระกูลเป็นพระเกียรติยศแผ่นดิน ไปเป็นของวัดเสีย จะได้ไม่ใช้ อย่าคิดอย่างนั้นเลย เพชรยอดอื่นใหญ่กว่านั้นหลายยอด ได้ทรงจัดหาไว้สำหรับแผ่นดินมีอยู่แล้ว ไม่เอา

ไปไหนเสียดอก ขอถวายพระพุทธเจ้าเป็นพระราชกุศล แลเป็นพระเกียรติยศในคนเป็นอันมากที่ถือพระพุทธศาสนานี้ยอดหนึ่งเถิด ขอท่านทั้งปวงจงยินดีอนุโมทนา

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีขาล ฉศก

๕๐. ประกาศห้ามไม่ให้คนสูบฝิ่นเป็นขุนหมื่นรับเบี้ยหวัด คัดจากหมายรับสั่ง

(วันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๕ ค่ำ ปีขาล ศฉก)

พระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ข้าเจ้าบ่าวขุนนางคบหากันสูบฝิ่นกินฝิ่นเป็นอันมาก แต่งให้กองจับออกจับได้ตัวมาชำระซักถาม ได้ความว่าเป็นขุน หมื่น พันทนาย ข้าราชการ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดก็มีอยู่เนือง ๆ เจ้าหมู่มูลนายปิดบังอำพรางไว้ ต้องจับตัวมาชำระเกลือกจะยังหาสิ้นเชิงไม่ คนชั่วจำพวกนี้หาควรที่จะเป็นข้าราชการรับพระราชทานเบี้ยหวัดไม่

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่นี้สืบไปภายหน้าห้ามอย่าให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เอาคนสูบฝิ่นกินฝิ่นเข้ามาตั้งเป็น ขุน หมื่น พันทนาย ข้าราชการ รับพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี หมู่ใดกรมใดฝ่าฝืนขืนพระราชบัญญัติเอาคนสูบฝิ่นกินฝิ่นเข้ามารับพระราชทานเบี้ยหวัดในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีผู้สืบเสาะจับตัวได้ ก็จะคืนเงินเบี้ยหวัดคนสูบฝิ่นเข้าท้องพระคลัง แล้วจะให้ปรับไหมเอาเงินเจ้ากรมปลัดกรม สมุหบาญชี ให้กับผู้จับตามบรรดาศักดิ์ แลจะเอาโทษเจ้าหมู่มูลนายกรมนั้นคนนั้นตามโทษานุโทษ

ให้มหาดไทย กลาโหม พระสัสดี หมายประกาศกำชับกำชา ให้รู้จงทั่วทุกหมู่ทุกกรมตามรับสั่ง

๕๑ ประกาศให้ระวังเพลิงไหม้

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

พระยาเพ็ชรฎา รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เทศกาลเดือน ๑๒ เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ เดือน ๕ เป็นฤดูแล้ง ลมว่าวพัดกล้า มักเกิดเพลิงไหม้บ้านเรือนอาณาประชาราษฎร เกลือกจะมีอ้ายผู้ร้ายลอบแอบเอาไฟจุดเรือนโรงร้านปลอมเก็บเอาทรัพย์สิ่งของ แลอ้ายผู้ร้ายตีชิงวิ่งราวตัดช่องย่องเบามีชุกชุมกำเริบขึ้นเนือง ๆ ราษฎรจะไล่จับโจรผู้ร้ายนั้นได้โดยยาก ให้นายอำเภอประกาศป่าวร้องข้าราชการแลราษฎรให้ตั้งจำหล่อจงทุกตรอกทุกถนน เป็นระยะทางเหมือนอย่างตามเคยมาแต่ก่อน

อนึ่ง ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของโรง เจ้าของร้านระวังรักษาเรือนโรงร้านบ้านของตัว อย่าให้มีอ้ายผู้ร้ายไปลอบจุดไฟเรือนโรงร้านบ้านของตัวได้ ถ้าแลบ้านใดมีเรือนโรงร้านร้างเปล่าอยู่ไม่มีคนอยู่เฝ้ารักษา ก็ให้นายอำเภอรื้อแย่งเสีย อย่าให้เป็นเชื้อเพลิงขึ้นได้ ถ้าบ้านใดเกิดเพลิงไหม้เรือนโรงร้าน จะเอาเจ้าของเรือนโรงร้านมาทำโทษ ตั้งแต่นี้สืบไป เพลากลางคืนตั้งแต่ยามหนึ่งขึ้นไปราษฎรผู้หนึ่งผู้ใดจะมีกิจการไปแห่งหนึ่งแห่งใดตำบลใด ก็ให้จุดได้เพลิงถือเดินไปจึงจะชอบ ห้ามมิให้ถือเครื่องสาตราอาวุธเดินทางกลางคืนเป็นอันขาดทีเดียว

อนึ่ง โจรผู้ร้ายลอบจุดไฟ ลอบชกตีฟันแทง แลเพลากลางคืน อ้ายคนร้ายถือมีด ขวาน ไม้พลอง กระบองสั้นยาวกลวงใหญ่ ก็ให้เจ้าของบ้านกับนายอำเภอจับเอาอ้ายคนร้ายไว้ให้จงได้ แล้วให้มาส่งกับผู้รับสั่ง จะได้พิจารณาเอาโทษตามโทษานุโทษ

ให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี หมายทูลเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม บอกแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้นายอำเภอประกาศราษฎรให้รู้จงทั่วตามรับสั่ง.

๕๒. ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก

(วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่ ประกาศปฏิญาณไว้เป็นความสัจความจริง แก่เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอกทั้งปวง เว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ แลหม่อมพนักงานทุกตำแหน่ง แลจอมเจ้าเฒ่าแก่ แลท่านเฒ่าแก่ แลนางรำบำเรอทั้งปวงทุกคน

ด้วยบัดนี้ไม่ทรงหวงแหนท่านผู้ใดผู้หนึ่งไว้ในราชการด้วยการข่มเหงกักขังดอก ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงตามสมัครแลเห็นแก่ตระกูลแลความชอบของท่านทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงพระราชทานเบี้ยหวัดผ้าปีแลเครื่องยศบรรดาศักดิ์โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวงก็ทำราชการมานานแล้ว ใคร ๆ ไม่สบาย จะใคร่กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการ ไปอยู่วังเจ้า บ้านขุนนาง บ้านบิดามารดาจะมีลูกมีผัวให้สบายประการใดก็อย่าให้กลัวความผิดเลย ให้กราบทูลถวายบังคมลาโดยตรง แล้วถวายเครื่องยศคืนแล้ว ก็จะโปรดให้ไปตามปรารถนาโดยสะดวก ไม่กักขังไว้ แลไม่ให้มีความผิดแก่

ตัวผู้นั้น แลผู้ที่จะเป็นผัวนั้น ห้ามแต่อย่าให้สนสื่อหาชู้หาผัวแต่ตัวยัง อยู่ในราชการด้วยอุบายทางใดทางหนึ่งก่อนกราบบังคมทูลพระกรุณา เป็นอันขาดทีเดียว เป็นดังนั้นจะเสียพระราชกำหนดสำหรับแผ่นดินไป เมื่อไปอยู่นอกพระราชวังแล้ว ถ้าเป็นคนมีตระกูลอยู่ ไปอยู่กับบิดา มารดาญาติพี่น้อง หรือเป็นนางห้ามเจ้านายที่ทรงพระกรุณาให้มี บรรดาศักดิ์ใหญ่ ๆ หรือเป็นภรรยาข้าราชการที่มีศักดินามาก ก็จะพระราชทานเบี้ยหวัดอยู่บ้างโดยสมควร

อนึ่ง ถ้าเจ้าจอมอยู่งานชั้นในเห็นว่าพระราชบัญญัติบังคับ ๆ แคบใจนัก จะถวายบังคมลาออกนอกราชการก็อายอดสู อยู่ชั้นใน ไม่สบาย จะขอรับพระราชทานโอกาสเลื่อนออกมาเป็นชั้นกลางชั้นนอก แลพนักงานทำราชการสนองพระเดชพระคุณตามอย่าง แลบังคับ เจ้าจอมอยู่งานชั้นกลางชั้นนอก แลพนักงานแลนางรำบำเรอ ก็ตาม แต่จะชอบใจ แต่ให้กราบทูลก่อน อย่าเพ่อทำการประพฤติแชเชือน เกินอย่างเจ้าจอมอยู่งานชั้นในก่อนกราบทูลจะขอออกตัว จะทรง พระกรุณาโปรดให้ลดแต่เครื่องยศแลเบี้ยหวัดอย่างเจ้าจอมชั้นในเสีย ให้คงได้ดังเจ้าจอมอยู่งานชั้นกลางชั้นนอก แลพนักงานแลนางรำ บำเรอโดยสมควร

แต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ จะโปรดให้ออกนอกราชการ ไปมีผัวไม่ได้ จะเสียพระเกียรติยศพระเจ้าลูกเธอไป เมื่อจะใคร่ออก นอกราชการเพียงจะอยู่กับพระเจ้าลูกเธอ ไม่มีผัว ก็จะทรงพระกรุณา โปรด กระแสพระบรมราชโองการดังนี้ ก็ได้มีพระราชดำรัสมาหลาย ครั้งแล้ว แต่ดูทีจะหามีใครเชื่อไม่ ด้วยเข้าใจว่าตัดเล่นก็ดี ประชดก็ดี การอันนี้ เป็นสุจริตสัจจริง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ตีพิมพ์ ประกาศพระราชทานเป็นสำคัญสัญญาไว้ให้มั่นคง ให้ท่านทั้งปวง

เชื่อว่าไม่ทรงหวงแหนกักขังจริง ๆ แลพระราชดำรัสนั้นเป็นความจริงความตรง ให้ท่านทั้งปวงรับคำประกาศนี้ไว้เป็นสำคัญ ถ้ากาลไปข้างหน้ามิได้เป็นจริงดังนี้ ก็ควรที่ท่านทั้งปวงและเทพยดามนุษย์จะครหาติเตียนอยู่แล้ว

อนึ่ง เจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าในแผ่นดินล่วงแล้วมา ถ้ายังมีพระองค์เจ้าอยู่ ก็อย่าให้มีผัว ถ้าอยากจะมีผัวให้ได้ ก็ให้มากราบทูลพระกรุณาว่าตัดรอนพระองค์เจ้าให้ขาดเสียก่อน อย่าให้เรียกว่าเจ้าจอมมารดาเลย ถ้าพระองค์เจ้ายอมตัด ไม่นับถือแล้ว จะโปรดให้มีผัวตามสบาย ถ้าไม่กราบทูลพระกรุณา ขึ้นมีผัว ถ้าผัวเป็นพระองค์เจ้าก็จะโปรดลดเบี้ยหวัดเสียกึ่งหนึ่ง ถ้าผัวเป็นหม่อมเจ้า เป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ก็ดี จะยกเบี้ยหวัด แล้วจะให้เสียภาษีปีละ ๑๒ ตำลึง ถ้ามีผัวข้าราชการมีบรรดาศักดิ์น้อยแลไพร่ จะให้ลงพระราชอาญาแล้วผัวจะให้ริบราชบาตรแล้วเอา ตัวส่งหญ้าช้าง ตัวหญิงจะให้ลงพระราชอาญาจำไว้จนตาย ถ้าพระองค์เจ้าสงสาร กราบทูลขอ ก็จะพระราชทานให้ไปอยู่กับพระองค์เจ้า รับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนอย่างนางนม ให้เรียกแต่ว่ามารดา ไม่ให้ใส่คำนำเรียกว่า เจ้าจอม

อนึ่ง บรรดามารดาหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้าที่ตั้งกรมแล้ว แลยังไม่ได้ตั้งกรมทั้งปวงซึ่งสิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อหม่อมเจ้ายังมีตัวอยู่ ถ้าไม่มีผัว ก็ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ๖ ตำลึงบ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง ถ้ามีผัว ให้เลิกเบี้ยหวัดเสีย ให้ผัวที่เป็นไพร่มิใช่เจ้าเสียภาษีปีละ ๖ ตำลึง เป็นเบี้ยเลี้ยงแก่หม่อมเจ้าไปทุกเดือนกว่าหม่อมเจ้าจะไม่มีตัว ภาษีนี้ใครอย่าติว่าแรง เพราะมิได้เรียกเอามาเป็นหลวงแต่สักเฟื้อง ๑ พระราชทานให้หม่อมเจ้าผู้บุตรทั้งสิ้น เป็นการจะกดขี่คนที่เป็นผัวมารดาหม่อมเจ้าให้ปฏิบัติหม่อมเจ้าไป

อนึ่ง มารดาหม่อมเจ้าไม่มีผัว พระราชทานเบี้ยหวัดด้วย ก็เพื่อจะให้เป็นกำลังเลี้ยงหม่อมเจ้าไป ก็เมื่อไม่อยู่เลี้ยงหม่อมเจ้าไปมีผัว ก็ควรให้คนผู้เป็นผัวเสียภาษีให้แก่หม่อมเจ้า เท่าเบี้ยหวัดซึ่งพระราชทานเมื่อไม่มีผัวจึงชอบ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าที่มีผัวโกรธกับผัวถึงหย่าร้างขาดจากผัวเมียกัน ถ้าสาบานได้ทั้งสองข้าง หย่ากันแต่เดือนใด ก็ให้ยกภาษีแต่นั้นไป โกรธกันเล็กน้อยถึงว่าไม่ได้อยู่ด้วยกัน ถ้าสาบานไม่ได้ว่าขาดกันก็ไม่พ้นภาษี ถ้าอยากจะไม่เสียภาษี มาทนสาบานแล้วกลับไปดีกัน หรือสืบได้ความจริงว่ายังดีกันอยู่ จะปรับให้ใช้ภาษีสองต่อจนเดือนที่ชำระความ ถ้ามารดาหม่อมเจ้ามีผัวเป็นพระองค์เจ้า ไม่เสียเกียรติยศอันใด เป็นแต่โปรดให้ยกเบี้ยหวัดให้ไปให้พระองค์เจ้าผู้ผัวเลี้ยงเถิด หรือจะได้เบี้ยหวัดก็จะได้ด้วยอำนาจพระองค์เจ้าที่เป็นผัวใหม่ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าไปได้ผัวใหม่เป็นหม่อมเจ้า ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรยอมยินดีเอาเป็นบิดาเลี้ยงก็แล้วไป ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรมิยอมยินดีด้วย ก็จะทรงพระกรุณาโปรดชักเอาเบี้ยหวัดของหม่อมเจ้าที่เข้ามาเป็นผัวนั้นแบ่ง ๓ ส่วน ยกเอาส่วน ๑ ให้แก่หม่อมเจ้าผู้บุตรเป็นภาษีทุกปีไป เพราะทำให้หม่อมเจ้าผู้บุตรได้ความอับอาย ลักษณะพระราชกำหนดนี้ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศมาให้ท่านทั้งปวงทราบด้วยจงทั่วกัน

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก

๕๓. ประกาศไม่ทรงติเตียนคน ๔ จำพวก

(ลงวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศพระราชดำริสังเขปมาให้ท่านทั้งปวงทราบพระราชอัธยาศัย ว่าไม่ทรงติเตียนคน ๔ จำพวก ที่

จะว่าข้างต้น และไม่โปรดคนจำพวก ๑ ที่จะว่าข้างปลาย แลอธิบายโดยพิสดารให้ท่านทั้งปวงทราบเถิด

"(๑) คนมีอุปนิสัยเป็นไปตามอุปนิสัยของตัว ก็ทรงเห็นชอบด้วย

(๒) คนที่ต่ำวาสนาแล้วประพฤติสมควรแก่วาสนาตามได้ตามมีตามที่ตามทาง ก็ทรงเห็นชอบด้วย

(๓) คนที่วาสนาน้อย ฝากตัวทั่วไป โน่นบ้าง นี่บ้าง ก็ทรงเห็นชอบด้วย

(๔) คนที่มีสารทุกข์แล้ว เป็นไปตามสารทุกข์ของตัว ก็ทรงเห็นชอบด้วย"

แต่คนที่มีสารทุกข์แล้วคิดไปอย่างไร มาให้นั่งแลเดินในที่ในทางอันไม่ควรแก่ตัว มาทำแลประพฤติให้แหลมให้ประหลาดเป็นที่จะให้คนอื่นรู้เห็นแล้วคิดไปต่าง ๆ ก่อเหตุให้เป็นที่หม่นหมองข้างโน้นข้างนี้นั้น ติดจะทรงชัง ไม่โปรด ไม่ชอบพระราชหฤทัยเลย คนเช่นนี้เป็นแต่มดไต่ข้อเท้าผู้มีวาสนาให้รำคาญ ขอเสียอย่าให้ท่านผู้ภักดีต่อราชการ เอามายกยอให้เปลืองเบี้ยหวัดเปล่า ๆ ถ้าได้ราชการแผ่นดิน จงเอาเทอญ

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก

๕๔. ประกาศห้ามไม่ให้ทำช้างเล่นละคอนเป็นช้างเผือก

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

พระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่ ณ วันเดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำนี้

สืบไป ห้ามมิให้พระองค์เจ้ามีกรม ยังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าทูลละออง ธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรที่บรรดาเล่นโขนเล่นละคอนหากิน อยู่ทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า ห้ามมิให้เขียนเป็นหัวช้างสีเผือก สีประหลาด ให้ใช้ได้แต่หัวช้างดำ ถ้าจะเล่นโขน จะใช้เอราวัณอย่างเดียวนั้นได้ นอกนั้นห้ามมิให้ใช้หัวช้างสีเผือก สีประหลาดเลยเป็นอันขาด ถ้า มิฟัง ขืนเล่น ผู้รับสั่งจับได้ จะปรับไหมมีโทษให้จงหนัก อย่าให้ขาด ได้ตามรับสั่ง

๕๕. ประกาศพระราชลัญจกรองค์ใหม่

(ณ วันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ ปีขาล ฉศก)

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศให้ทั่วกันว่า ตั้งแต่เสด็จ เถลิงถวัลยราชบรมราชาภิเษกมาแล้ว ได้ทรงประทับพระบรมราช มหาลัญจกรตราพระบรมราชโองการดวงนี้ (ต้นฉบับเดิมลงรูปพระ ราชลัญจกรไว้ด้วย) กับพระราชลัญจกรสำหรับพระนามดวงนี้ (ต้น ฉบับเดิมลงรูปพระราชลัญจกรไว้ด้วย) เป็นสำคัญทุกการงานไปในสิ่ง ที่จะต้องการสัญญาแม่นยำ ในพระบรมราชโองการดำรัสสั่งนั้น แล พระบรมราชลัญจกรทั้ง ๒ นี้ แกะด้วยงาพระยาช้างเผือกเป็นของ หายาก เมื่อต้องการประทับทุกเมื่อทุกวันก็สึกหลอเข้าไป จนเส้น ลายลักษณะใหญ่ไป จะต้องจำลองให้ลึกลงไปอีก เนื้องาก็จะหมด น้อยเข้าไปทุกครั้ง เพราะฉะนั้น ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราช-ลัญจกรทองคำตามอย่างนั้นแต่ดวงย่อมลงมา เพื่อให้ประดับง่ายในที่ น้อย ๆ แลให้มีขึ้นทรงแทนพระบรมมหาราชลัญจกรใหญ่ในกิจการ ต่าง ๆ

พระราชลัญจกรทองคำใหม่สองดวงนั้น คืออันนี้ (ต้นฉบับเดิมลงรูปพระราชลัญจกรไว้ด้วย) ให้ท่านทั้งปวงทุกพนักงานจำไว้ ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า พระบรมมหาราชลัญกรใหญ่สององค์ จะทรงประทับแต่ในนามสัญญาบัตรตั้งเจ้าต่างกรมแลพระราชาคณะ พระครูเจ้าพระยาแลพระยา พระ หลวง ซึ่งมีตำแหน่งควรจะทรงตั้งไปให้เปนศรีสวัสดิมงคล แต่ในการอื่นมิใช่ตั้งตำแหน่งบรรดาศักดิ์ คือให้จ่ายเงินคลัง จ่ายดินปืน แลสั่งถ้อยความแลถอดคนโทษแลอื่น ๆ จะทรงประทับพระราชลัญจกรทองสำรับน้อยมาเปนสำคัญ ขอให้ทุกพนักงานเชื่อดังพระบรมมหาราชลัญจกรแต่ก่อนนั้นเถิด

อนึ่ง ถ้าการเล็กน้อยคือสั่งการใด ๆ มาแต่ข้างไหนหรืออันใด ๆ ซึ่งเปนการรับสั่งใช้เร็ว ๆ จะจดใส่พระราชหัดถเลขาประทับแต่พระราชลัญจกรพระราชโองการน้อยดวงนี้ (ต้นฉบับเดิมลงรูปพระราชลัญจกรไว้ด้วย) ซึ่งทำด้วยศิลาผึ้งหยกในเรือน ประดับนพรัตน์ประจำพระหัดถ์นั้นก็ดี ประทับมาเปนสำคัญ ก็ให้เชื่อฟังเทอญ

สั่ง ณ วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีขาล ฉศก.

๕๖. ประกาศพิมพ์โฆษณาพิกัดภาษีอากร

วันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ปีขาล ฉศก เวลาราตรีกาล พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับ ณ พระที่นั่งราชฤดี มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ขุนมหาสิทธิโวหาร แต่งคำประกาศแก่ราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุก ๆ พระองค์ ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครอบครองแผ่นดินอาณาประชาราษฎรมาแต่ก่อน ก็ได้อาศัยใช้เงินภาษีอากรต่าง ๆ ที่เรียกว่าพระราชทรัพย์เป็นกำลังราชการแผ่นดิน ถ้าไม่มีเงินภาษีอากรแล้วก็ไม่อาจจะดำรงรักษาแผ่นดินให้เป็นสุขได้ เพราะฉะนั้นจึงได้มีธรรมเนียมให้เรียกภาษีอากรกับราษฎรตามพิกัดมาจนทุกวันนี้ ก็แลการซึ่งตั้งเจ้าภาษีอากรให้ออกไปเก็บก็ได้พิกัดภาษีอากรแจ้งอยู่ในท้องตราแล้ว ได้ให้หัวเมืองลอกคัดท้องตราไว้ทุกหัวเมือง แล้วให้ประกาศแก่นายบ้านนายอำเภอกำนันให้ประกาศกับราษฎรให้รู้ทั่วตามพิกัดในท้องตรา ก็เมื่อประกาศนั้น ราษฎรได้รู้บ้าง มิได้รู้บ้าง ที่ไม่รู้พิกัดในท้องตรานั้นมีมาก เพราะฉะนั้นเจ้าภาษีไปเก็บเหลือเกินพิกัดไป ราษฎรที่มิได้รู้ก็ยอมให้เก็บ ไม่มีใครอาจฟ้องร้องว่ากล่าวได้ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ มีพระราชหฤทัยประสงค์จะให้ราษฎรทั้งปวงอยู่เย็นเป็นสุข จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้คิดพิกัดภาษีอากรทั้งปวง ตีพิมพ์แจกไปทุกแขวงทุกตำบล ให้ราษฎรรู้พิกัดภาษีอากรจงทั่วกัน แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเจ้าภาษีอากรมาเก็บเงินแก่ราษฎรเหลือเกิน นอกจากพิกัดที่ตีพิมพ์นี้แล้ว ก็ให้ราษฎรผู้ได้ความเดือดร้อนมาร้องฟ้องต่อเจ้ากระทรวงที่ภาษีอากรขึ้นอยู่ในพระคลังนั้น ๆ

พ.ศ. ๒๓๙๘

๕๗. ประกาศคนเล่นว่าวให้ระวังสายป่าน

(วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗)

พระยาเพ็ชปาณีรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้นายอำเภอป่าวร้องประกาศข้าราชการ

แลราษฎรที่เป็นนักเลงเล่นว่าวเอาว่าวขึ้น ก็ให้เล่นแต่ตามท้องสนามแถบที่ว่างเปล่า ไม่ห้ามปรามดอก ให้เล่นเถิดแต่อย่าให้สายป่านว่าวไปถูกเกี่ยวข้องพระมหาปราสาท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ช่อฟ้า ใบระกาพระมหามนเทียร พระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังแลช่อฟ้า ใบระกา วัดวาอารามให้หักพังได้ ถ้าผู้ใดชักว่าวไม่ระวังให้สายป่านพาดไปถูกต้องของหลวง แลวัดวาอารามให้หักพังยับเยินสืบไป่ จะเอาตัวเจ้าของว่าวเป็นโทษตามรับสั่ง

๕๘. ประกาศให้สมเด็จเจ้าพระยาทั้ง ๒ องค์ เป็นแม่กองสักเลก

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

พระยาราชสุภาวดี จางวางกรมพระสุรัสวดี รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติพระบรมราชาภิเษกแล้ว ทรงพระราชดำริสอดส่องไปในการที่จะรวบรวมไพร่พลมาฝึกหัดทหารไว้รักษาพระนครจะให้ถาวรยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนเก่า ด้วยจะมิให้ข้าศึกหมิ่นประมาทได้ อาณาประชาราษฎรจะได้ทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน ทั้งจะได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรยืดยาวไปภายหน้าด้วย จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เดินสวนเดินนาแลชำระบาญชีจำนวนเลกสักข้อมือหมายหมู่เสียใหม่ตามแบบอย่างพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ ซึ่งเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมาแต่ก่อน แต่การเดินสวนเดินนาก็ได้โปรดเกล้า ฯ แต่งข้าหลวงไปเดินเสร็จแล้ว ยังแต่การสักเลก เจ้าหมู่มูลนายยังหานำตัวเลกมาสักให้สิ้นเชิงไม่ เมื่อสั่งไปแล้วแลมีหมายประกาศเร่งซ้ำแล้ว เจ้าหมู่มูลนายก็ยังทำจืด ๆ จาง ๆ อยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน จึงโปรดเกล้า ฯ

ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ วรุตมพงศนายก สยามดิลกโลกานุปาลนนารถ ฯ เป็นแม่กองใหญ่ จัดกองคุมเลกสักออกไปสักเลกหัวเมืองตะวันตกตะวันออก ปากใต้ฝ่ายเหนือ ตั้งแต่เมืองสระบุรีขึ้นไป ฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่เมืองวิเชียรบุรีขึ้นไป ตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่เมืองระยองออกไป ตะวันตกตั้งแต่เมืองกาญจนบุรีต่อไป ปากใต้ตั้งแต่เมืองปราณออกไป ให้เจ้าเมืองกรมการทำบาญชีจำนวนคนทุกหมู่ทุกกรมซึ่งอยู่ในแขวงหัวเมืองตะวันตก ตะวันออกปากใต้ฝ่ายเหนือยื่นต่อแม่กองสักทุกเมือง ให้เจ้าหมู่มูลนายไพร่หลวงข้าส่วย แลเลกสมเลกสังกัดพรรคซึ่งมีอยู่ในหัวเมืองใด ๆ ก็ให้สมุบาญชีนายกองปลัดกองออกไปนำตัวเลกสัก ณ หัวเมืองนั้น ๆ จงทุกเมือง ตามความซึ่งโปรดเกล้า ฯ แจ้งอยู่ในท้องตรานั้นแล้ว

แต่ในที่กรุงเทพ ฯ นี้โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนารถราชสุริยวงศ์ ฯ เป็นแม่กองกำกับกรมพระสุรัสวดีสักเลกให้แล้วแต่ใน ๔ เดือน การซึ่งจะสักเลกต่อไปนั้นเลกไพร่หลวงแลเลกสังกัดพรรคข้าเจ้าบ่าวนายจะให้สักในกรุงเทพ ฯ หัวเมืองขึ้นกรมมหาดไทย เมืองฉะเชิงเทรา ๑ เมืองปราจิณบุรี ๑ เมืองกระบินทร์บุรี ๑ เมืองนครนายก ๑ เมืองสระบุรี ๑ เมืองลพบุรี ๑ เมืองอินทบุรี ๑ เมืองพรหมบุรี ๑ เมืองสิงหบุรี ๑ เมืองอ่างทอง ๑ เมืองสุพรรณบุรี ๑ กรุงเก่า ๑ ขึ้นกรมพระกลาโหม เมืองเพชรบุรี ๑ เมืองราชบุรี ๑ ขึ้นกรมท่า เมืองสมุทรสงคราม ๑ เมืองสาครบุรี ๑ เมืองนครไชยศรี ๑ เมืองสมุทรปราการ ๑ เมืองพนัสนิคม ๑ เมืองชลบุรี ๑ เมืองบางละมุง ๑ รวมด้วยกัน ๒๑ หัวเมือง ได้โปรดเกล้า ฯ ให้มีตราขึ้นไปให้เจ้าเมืองกรมการทำบาญชีจำนวนคนไพร่หลวงเลกสังกัดพรรค ชื่อคนตำบลบ้านซึ่งอยู่ในแขวงหัวเมืองนั้นส่งลงมาทุก ๆ

หัวเมือง และให้เจ้าหมู่มูลนายไพร่หลวงไพร่สมกำลังทำบาญชีหางว่าว จำนวนคนไพร่หลวงไพร่สมเลกสังกัดพรรค ซึ่งอยู่ในแขวงหัวเมือง ๒๑ เมืองนั้น ๆ มายื่นต่อกรมพระสุรัสวดีหางหนึ่งให้สิ้นจำนวนคน จะได้สอบกับบาญชีหางว่าวซึ่งเจ้าเมืองกรมการบอกส่งลงมา ถ้าสอบสวนรายชื่อคนตำบลบ้านถูกต้องกันแล้ว จึงจะให้นำตัวเลกมาสักต่อภายหลัง แต่ตัวเลกซึ่งอยู่ในแขวงกรุงเทพ ฯ กับแขวงเมืองปทุมธานี เมืองนนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์นี้ ผู้คนหลายชนิดไปมาสับสนกันนัก ทั้งตำบลบ้านก็ติด ๆ กันไป ไม่ขาดตอนกันเหมือนแขวงหัวเมือง ๒๑ เมือง ครั้นจะให้นายอำเภอกำนันทำบาญชีจำนวนคนให้เป็นแน่ก็เห็นว่าการที่จะสักเลกจะหน่วงช้าไปนัก จะให้แต่นายอำเภอกำนันตรวจดูให้รู้ไว้ว่า ไพร่หลวงกรมใดข้าเจ้าบ่าวนายของผู้ใดยังมิได้นำมาสัก ให้เจ้าหมู่มูลนายทำบาญชีจำนวนตัวเลกซึ่งอยู่ในแขวงกรุงเทพฯ แลแขวงเมืองปทุมธานี เมืองนนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์ เร่งเอามาสักเสียก่อน แต่ในเดือน ๕ นี้ต่อไป ถ้าเจ้าหมู่ไพร่หลวง แลเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวังเพิกเฉยเสีย มิได้นำเอาตัวเลกมาสักให้แล้วโดยเร็ว ก็จะให้นายอำเภอกำนัน นำข้าหลวงกองจับออกจับตัวเลกซึ่งยังมิได้สักท้องมือมาสักไว้เป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น ถ้ากองจับ ๆ ตัวเลกซึ่งยังมิได้สักมาได้ ชำระได้ความว่าเป็นไพร่หลวงกรมใด จะให้สักเป็นไพร่หลวงอยู่กรมนั้น แล้วจะหักเงินเบี้ยหวัดเจ้ากรม ปลัดกรม ให้เป็นบำเหน็จแก่ผู้จับเสมอคนละ ๒ ตำลึง ถ้าจับตัวเลกสังกัดพรรคมาได้ ก็จะให้สักไว้เป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น เงินค่าจับนั้นจะให้ปรับไหมเอากับตัวเลกซึ่งจับมา ถ้าเร่ง

เงินกับตัวเลกมิได้แล้ว จึงจะพระราชทานเงินหลวงให้เป็นบำเหน็จกับข้าหลวงกองจับ แลนายอำเภอกำนันแบ่งปันกันทั้งนั้น

ให้กรมมหาดไทย พระกลาโหม พระสุรัสวดี หมายบอกเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวัง บรรดามีเลกให้รู้จงทั่ว อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

๕๙. ประกาศให้เรียกปีเถาะ สัปตศก

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

นายน้อยอาลักษณ์[๑] รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสั่งว่า ตั้งแต่ ณ วันเดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ นี้ไปให้เรียกว่า ปีเถาะ สัปตศก ให้กรมวังหมายบอกเวรกรมมหาดไทยกลาโหม กรมสัสดี หมายบอกเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยให้รู้จงทั่วกัน อย่าให้เจ้าพนักงานกรมใด ๆ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ปีเถาะ สัพตศก เป็นอันขาดทีเดียว

หมายประกาศ ณ วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ ยังเป็นฉศก.

---

(๑) นายน้อยอาลักษณ์นี้ เข้าใจว่าคือพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ในรัชกาลที่ ๕ ครั้งเมื่อบวชได้เป็นพระราชาคณะที่พระประสิทธิสุตคุณ อยู่วัดสระเกศ เวลาประกาศนี้คงพึ่งสึกออกมารับราชการอยู่ในกรมพระอาลักษณ์

๖๐ ประกาศเรื่องหม่อมเจ้ากราบถวายบังคมลาไปหัวเมือง คัดจากหมายรับสั่ง

(วันพุธ เดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

จมื่นจงซ้าย รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า หม่อมเจ้าชายหญิงในเจ้าต่างกรม แลยังมิได้ตั้งกรม ที่ยังแลสิ้นพระชนม์แล้วทุกพวกทุกกรม ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าหม่อมเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งจะใคร่ไปเที่ยวเล่นนอกเขตนอกแขวงจะกลับมาถึงในวันเดียวไม่ได้ คือนอกแขวงกรุงเทพ ฯ เมืองนนทบุรี เมืองปทุมธานี เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทรสงคราม เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรปราการ ออกไปไซร้ อย่าให้ไปโดยลำพัง ให้มากราบทูลกรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา ถ้ามีรับสั่งให้กรมวังมีหมายบอกให้กรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า ตามเมืองขึ้นนั้น ให้ทำตราเบิกด่านตามเมืองรายทาง แลว่าด้วยความประสงค์ที่จะไปนั้น ตามเมืองที่จะไปติดตามคนหนี หรือทวงหนี้สิน แลทำบุญทอดกฐินแลการอื่น ๆ ในเมืองที่ประสงค์นั้น ให้หม่อมเจ้าที่จะไปกำหนดระยะทางวันคืนเดือนช้าเท่าไรจะกลับให้แน่นอนลงในท้องตรา แล้วให้มหาดไทย กลาโหม กรมท่า ใช้ตราปลัดทูลฉลองแลปลัดนั่งสารบาญชีให้ไปเป็นสำคัญ ในกรมมหาดไทย ให้พระยาราชวรานุกูล พระศรีสหะเทพ ให้ ในกรมพระกลาโหม ให้พระยาเทพอรชุน พระนรินทรเสนี ให้ ในกรมท่า ให้พระยาพิพัฒโกษา พระยาราชานุประพันธ์ ให้ แต่ท้องตราแลหนังสือเดินทางอย่าให้ช้าใน ๓ วัน แล้วอย่าให้เรียกเอาค่าตราค่าหมายเป็นอันขาด ถ้าช้ากว่า ๓ วันไปมิได้

ตรา ให้หม่อมเจ้าไปกราบทูลกรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามหามาลา ที่ทูลลาไว้นั้นให้ทรงเร่งรัดเตือนตราให้ ห้ามมิให้ไปโดยลำพัง ถ้าไปไม่มีท้องตราแลหนังสือเดินทาง แลอยู่นอกกรุง ฯ เกินกำหนดในท้องตรา ถ้าหัวเมืองทราบว่าเป็นตราปลอมก็ดี จะจับตัวจำตรวนส่งเข้ามาแล้วจะพระราชทานรางวัลแก่ผู้จับส่งรายละ ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง รายละ ๑ ชั่ง รายละ ๑๕ ตำลึง รายละ ๑๐ ตำลึงบ้าง ตามใกล้ไกลแลความชอบมากน้อยจะปรับไหม เอาหม่อมเจ้าที่ต้องจับใช้เงินรางวัลให้ครบ แล้วจะให้มีโทษโดยโทษานุโทษด้วย ถ้าหม่อมเจ้า (ที่เป็น) โทษ (สูบ) ฝิ่น หนีออกไป จะให้สำเร็จโทษถึงสิ้นชีวิต บุตรหม่อมราชวงศ์ บุตรหม่อมเจ้าก็นับว่าเป็นหม่อมเจ้าด้วย เพราะไม่ได้มีสังกัดสัก คนนอกลางพวก ก็เรียกว่าเจ้าเหมือนกันกับหม่อมเจ้า แต่หม่อมที่สักข้อมือแล้ว แลรับตั๋วสิบยกแล้ว ไม่นับในหม่อมราชวงศ์นั้น

ให้มหาดไทย กลาโหม พระสัสดี หมายบอกให้รู้จงทั่วทุกหมู่ทุกกรม อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๖๑. ประกาศห้ามมิให้เรือที่โดยเสด็จตัดกระบวน คัดจากหมายรับสั่ง

(วันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

พระยาเพ็ชรฎา รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ให้เรือที่นั่งเจ้าต่างกรม แลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลเรือข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งนำซึ่งตามเสด็จ ฯ นั้น ให้นำให้ตามเสด็จไปตามตำแหน่ง อย่าให้ล่วงลัดตัดกระบวนไปผิดตำแหน่งได้ ถ้าเรือที่นั่งเจ้าต่างกรมแลเจ้ายังมิได้ตั้งกรมแลเรือข้าราชการจะรีบไปรับเสด็จ แลจะไปเข้า

กระบวน ถ้าไปพบปะเรือกระบวนเสด็จเข้าที่ใด ก็ให้จอดแอบแฝงเข้าเสีย อย่าให้พายแข่งขึ้นล่องกีดขวางเรือกระบวนเสด็จพระราชดำเนินได้ อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

๖๒. ประกาศให้ใช้เลขปีรัชกาลทับหลังศก
(ณวันศุกร์ เดือน ๗ แรมค่ำ ๑ ปีเถาะ สัปตศก)

มีพระบรมราชโองการสั่งว่า ถ้าจะเขียนศกให้เขียนดังนี้ ปีกุน ตรีศก[๑] ปีชวด จัตวาศก[๒] ปีฉลู เบญจศก[๓] ปีขาล ฉศก[๔] ปีเถาะ สัปตศก[๕] ดังนี้คือให้นับ ๑ ตั้งแต่แรกเถลิงถวัลยราชสมบัติ ก็ถ้าปีหน้าปีโน้นต่อไป ก็ให้เขียนเลข ๖ เลข ๗ ไว้บนศกโดยลำดับปีแผ่นดินดังกล่าวมานี้เถิด

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๗ แรมค่ำ ๑ ปีเถาะสัปตศก

๖๓. ประกาศเรื่องคนกองนอก
(ณ วันศุกร์ เดือน ๗ แรมค่ำ ๑ ปีเถาะ สัปตศก)

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศ ให้ท่านทั้งปวงผู้มีนามมีชื่อฐานันดรยศบรรดาศักดิ์ใหญ่น้อยสูงต่ำต่าง ๆ ให้ทราบทั่วกันว่าพวกคนกองนอกที่เรียกว่า กองช้าง กองโค กองกระบือ กองไร่ กองนาเผ้าหนองบัวและอื่น ๆ ต่าง ๆ ที่อ้างชื่อว่าเป็นข้าเป็นบ่าวเจ้านายขุนนางนั้น ๆ ถ้าฮึกห้าวทำการชิงฉกฉวยลัก ช้าง ม้า โค กระบือ ของราษฎรไปไว้ใช้แลเอาค่าไถ่ของถอน หรือสมคบเกียดกันเอาลูกหนี้ทาสชาย ทาสหญิงของราษฎรไปไว้ แลขัดขวางค่านาค่าน้ำ ลักต้มสุราค้าขายสูบกินยาฝิ่น คิดทำกำลังทุบตีพื้นแทงข่มขี่เจ้าของโคกระบือช้าง ม้า แลต่อสู้เจ้าภาษีนายอากร ขัดขืนแข็งต่อเจ้าเมืองกรมการอย่างนี้ก็ดี อย่างอื่นก็ดี ถ้ามีปากโจทก์ร้องฟ้องกล่าวโทษเช่นนี้ ชื่อขึ้น

หลายรายหลายเรื่องได้แล้ว กองนั้นเห็นจะไม่ดีแน่แล้ว ด้วยตัวคนเช่นนี้ไม่เป็นที่ขว้างทิ้งยิงแทงของคนเป็นอันมาก ดังเจ้าเมืองกรมการขุนศาล ขุนโรงและลูกขุน ณ ศาลาที่เป็นชิงชังของคู่ความผู้แพ้และผู้ชนะที่ต้องเสียของกำนัลและเสียสินบนนั้นเลย เมื่อมิให้ชื่ออึงให้ราษฎรทั้งหลายรายหลายพวกแล้วก็ไม่ดีแท้ คนเช่นนี้เห็นว่าไม่เป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน เป็นเสี้ยนหนามต่อแผ่นดินทำให้ราษฎรร้อนรนเหมือนหนามไม่เป็นประโยชน์เป็นคุณแก่ต้นไม้ แลคนที่จะอาศัยต้นไม้ด้วยขึ้นเก็บใบเก็บดอกเก็บผลหรือนั่งนอนที่ริมต้น ใต้ต้นนั้นเลย มีแต่รกต้นไม้และยอกเสียดแทงคนแลและสัตว์ที่ไปกระทบเข้า คนเช่นนี้ถึงเจ้านายของมันจะมีบุญโตใหญ่ไปข้างหน้าดังมันนึกมั่นหมาย เจ้านั้นจะเลี้ยงมันอย่างไรได้ ถึงจะให้มันเป็นใหญ่บังคับบัญชาราชการในกรุงนอกกรุงอย่างไร มันเป็นนักเลงมันก็อดเพลงไม่ได้ คงจะคิดฉ้อฉลคดโกงเจ้านายของมันเอง ทำข่มเหงราษฎรวุ่นวายไป ถึงมันว่าจะกลับใจเป็นดีด้วยเป็นของเจ้ามันสิ้นแล้ว ก็จะเป็นที่หวาดหวั่นพรั่นพรึงแก่ราษฎรเพราะเขาเห็นมือมันมามาก ยากที่จะไว้ใจให้เป็นที่พึ่งแก่ราษฎรได้ ถ้าเจ้านายมันถึงตัวมีบุญโตใหญ่ขึ้นจะไม่เลี้ยงไม่ให้โตใหญ่จะคงไว้อย่างนั้นเล่า มันก็คงจะหากินอย่างนั้นอยู่นั่นเอง แลใครเป็นเจ้าขุน มูลนายมันมีชื่อให้มันอ้างไปทำดังว่าก่อนนั้นได้เล่า ถ้าเป็นคนมีบุญแท้ ก็คงจะช่วยแผ่นดินที่เป็นปัจจุบันกดขี่ปราบคนเช่นนี้เสียให้ราบคาบ อย่าให้เป็นเช่นนั้นสืบไปได้จึงจะชอบ ถ้ายังเกียดกันหวงแหน ไม่ยินดียอมให้ชำระถือท้ายคนเช่นนี้แล้ว ไม่ใช่ผู้มีบุญไม่มีสติปัญญาคิดหน้าคิดหลังเลย เพราะเมื่อตัวอาศัยแผ่นดินไปยินดีแก่เสี้ยนหนามแผ่นดินแล้ว ก็จะไม่เป็นที่นับถือของคนดี ๆ เป็นอันมาก เสียแต่บัดนี้ถึงหากว่าจะมีบุญขึ้นได้ก็จะให้ปันทางให้คนเป็นอันมากเอา

เยี่ยงอย่างตัว ทำให้กาลเวลาของตัวไม่เป็นสุขเป็นคุณแก่ราษฎร ราษฎรก็จะร้อนหนักไป เพราะฉะนั้นใครจะถือหวงแหนช่วยอ้ายผู้ร้ายเหล่านี้อยู่แล้ว มิใช่ผู้มีบุญวาสนาแท้ ขอให้ท่านทั้งปวงช่วยกันคิดอ่านปราบปรามคนเช่นนี้ เสียให้ได้ อย่าคิดจะให้คนเกรงชื่อเกรงนามตัวในบัดนี้ ให้คิดการข้างหน้าให้มากเป็นเช่นนั้นแล้วจะทำให้เป็นเหตุ นานไปจะให้เขาไม่รักไม่เกรงตัวและลูกหลานของตัว เพราะเขาเห็นใจเสียว่ารักคนพาลมากกว่าคนดี เมื่อไม่รักแผ่นดินของเจ้าแผ่นดินก็เหมือนไม่รักตัวของตัว ว่ามาทั้งนี้เป็นความจริง ๆ จะแขยะเสียดสีท่านผู้ใดหามิได้ ว่าไปตามปัญญาเห็นว่าสัพเพสังขาราอนิจจาดอก อย่าให้ท่านผู้ใดที่ได้ฟังได้อ่านน้อยใจเลย

เมื่อท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ผู้ใดมีข้าคนบ่าวไพร่ ไปตั้งทำไร่ทำนารักษา ช้าง ม้า โค กระบือ อยู่ในแขวงหัวเมืองใด ๆ ถ้ามีหนังสือไปฝากเจ้าเมืองกรมการหรือว่าด้วยโวหารวาจาตัวเอง ให้เจ้าเมืองกรมการกลัวเกรงจนจะว่ากล่าวอะไรไม่ได้ จะบอกเข้ามายังเวรลูกขุน ณ ศาลาก็ไม่กล้าบอก แล้วท่านผู้เป็นเจ้าเป็นนายของคนเช่นนั้นซึ่งเป็นผู้ฝากก็ดี ผู้รักษาเมืองกรมการผู้รับฝากด้วยกลัวเกรงจะประจบประแจงฝากตัวก็ดี เป็นอันไม่ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน ถ้าแผ่นดินมีเทวดารักษาทำนุบำรุงอยู่ เทวดาจะไม่รักษาทำนุบำรุงผู้นั้น เพราะฉะนั้นถ้าจะฝากบ่าวไพร่ไว้ในหัวเมืองให้มาขอหนังสือตามเสนาบดีเจ้าพนักงานมหาดไทยกลาโหมกรมท่าไปตามเมืองขึ้น ฝ่ายผู้รักษาเมืองกรมการผู้รับฝากนั้นเล่า ถ้าคดีเกี่ยวข้องกับคนกองที่ฝากไว้ ก็ให้หามาว่ากล่าวตามธรรมเนียม อย่าไปนั่งกลัวอยู่ให้ราษฎรร้อนรน ถ้าพวกคนกองขัดขวางก็ให้รีบบอกเข้ามายังเวรกรมที่เมืองขึ้นอยู่.

ฝ่ายเจ้าขุนมูลนายของคนกอง อย่าได้เข้าถือท้ายถือหางให้บ่าวไพร่ของตัวดื้อดึงขัดแข็งผู้รักษาเมืองกรมการจนมีความขึ้นได้ทางใด ทางหนึ่งว่าเป็นดังนั้น คือผู้รักษาเมืองกรมการเขาจะบอกกล่าวโทษคนกองเข้ามาก็ดี ราษฎรผู้ต้องข่มเหงแต่คนกองจะมาร้องทุกข์กล่าวโทษผู้รักษาเมืองกรมการว่า กลัวเกรงคนกองเสียไม่อาจไปเกาะครองผู้นั้นชำระความให้ก็ดี อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าเห็นว่าผู้รักษาเมืองกรมการกดขี่บ่าวไพร่ของตัว ให้พาบ่าวไพร่มาร้องทุกข์อุทธรณ์ในกรุง ฯ จะให้ตัวมาชำระให้ตามคดีที่กล่าว อย่าทำให้บ่าวไพร่ฮึกห้าวข่มเหง ผู้รักษาเมือง กรมการ ราษฎรซึ่งเป็น ไพร่ฟ้า ข้าแผ่นดิน อยู่โดยตรง ๆ ไม่คิดอ้างอิงพิงพะข้างโน้นข้างนี้นั้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอันขาดทีเดียว

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๗ แรมค่ำ ๑ ปีเถาะ สัปตศก

๖๔. ประกาศกำหนดสักเลก

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

มีพระบรม ราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศแก่อาณาราษฎร ในกรุงแขวงกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือให้รู้ทั่วกัน ด้วยโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีหมายประกาศแก่เจ้าหมู่มูลนายเจ้าของเลก นำตัวเลกมาสักหลังมือให้สิ้นเชิง แต่ในสี่เดือน ถ้าพ้นนั้น ไปจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นายอำเภอกำนัน นำข้าหลวงกองจับออกจับตัวเลกซึ่งยังมิได้สักไว้เป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น ถ้ากองจับตัวเลกซึ่งยังมิได้สักมาได้ ชำระได้ความว่าเป็นไพร่หลวงกรมใด จะให้สักไว้คงอยู่กรมนั้น แล้วจะหักเงินเบี้ยหวัดเจ้ากรม

ปลัดกรมให้เป็นบำเหน็จ แก่ผู้จับตาม ตัวเลก ที่ต้องจับ นั้นเสมอ คนละแปดบาท ถ้าจับตัวเลกสังกัดพรรคมาได้ ก็จะให้สักไว้เป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น เงินค่าจับนั้นจะให้ปรับไหมเอากับตัวเลกซึ่งจับมาได้นั้นคนละแปดบาท หางว่าวยื่นสักที่กรุงเทพมหานครหกหาง ๆ ละสลึง รวมกันเป็นเงินหกสลึง ที่หัวเมืองนั้นยื่นหางว่าวแปดหาง ๆ ละเฟื้องเป็นเงินบาทหนึ่ง ให้เจ้าหมู่มูลนายเจ้าของเลกกับตัวเลกเสียเงินค่าหางว่าวค่าจับแต่ตามพิกัด มิให้เรียกเอาค่าบัญชีสำมะโนครัวและค่าธรรมเนียมอื่น ๆ ในการสักเลกยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ถ้าข้าหลวงเจ้าเมืองกรมการเรียกเงินค่าหางว่าวค่าจับเกินจากพิกัดขึ้นไป ก็ให้มาร้องเรียนต่อแม่กองใหญ่ ถ้าแม่กองไม่ตัดสินให้ ให้เจ้าหมู่นายกองและตัวเลกไปร้องฎีกา เมื่อเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวริยปราสาท ณ กรุงเทพมหานคร จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีตระลาการตัดสินและปรับไหมเอาเงินคืนให้แก่เจ้าหมู่นายกองและตัวเลก ให้ตีพิมพ์ในโรงหลวงในพระบรมมหาราชวัง

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก

๖๕. ประกาศว่าด้วยบ่าวไพร่ของผู้มีอำนาจออกไปอยู่หัวเมือง

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศแก่เจ้าเมืองกรมการและอาณาประชาราษฎรให้รู้จงทั่วกัน ด้วยแต่ก่อนได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า คนที่ถือเจ้าถือนายมักตั้งกองซ่องสุมสมคบโจรผู้ร้าย ลักพาค่าทาสแลลูกหนี้ชายหญิงแลช้าง ม้าโคกระบือของราษฎรไปไว้ ผู้ใดมาฟ้องร้องว่ากล่าวขัดแข็งต่อเจ้าเมือง

กรมการถือเจ้าถือนายก็เคยมีมากทุก ๆ แผ่นดิน การเป็นดังนี้เพราะเจ้าเมืองกรมการอาณาประชาราษฎรหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือพากันถือใจผิด ราษฎรมีคดีความเกี่ยวข้องจะฟ้องร้องต่อเจ้าเมืองกรมการก็ไปเกรงกลัวเสียว่า เขาเป็นข้าอยู่ในเจ้าพระองค์นั้น ๆ ท่านขุนนางผู้นั้น ๆ ถึงเจ้าเมืองกรมการจะบาดหมายไปเอาตัวก็คงจะไม่ได้ตัวมาแล้วจะมีความพยาบาทกลับมาทำข่มเหงต่าง ๆ ต่อ ๆ มากไปอีก จึงคิดอ่านเสียเงินค่าไถ่ถอนเสีย ด้วยคิดว่าดีกว่าฟ้องร้อง ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการเล่าก็ถือใจผิดเหมือนกัน มีผู้มาฟ้องข้าเจ้าพระองค์นั้น บ่าวท่านขุนนางผู้นั้น ใช้กรมการไปเกาะตัวไม่ได้ตัวมา ครั้นจะบอกลงไปยังศาลาเวรมหาดไทย กลาโหม กรมท่า ตามเมืองขึ้น ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาก็คิดเกรงว่าพระองค์เจ้านั้น ข้าราชการผู้นั้น ๆ ฝ่ายหน้าฝ่ายในก็ดี เป็นคนสนิทในพระเจ้าอยู่หัว ถ้าท่านจะกราบบังคมทูลพระกรุณาชักนำประการใด พระเจ้าอยู่หัวก็จะทรงเชื่อถือทุกประการ ที่ไหนเจ้าพนักงานจะกล้าเอาใบบอกขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แล้วท่านก็ได้สั่งเสียมีหนังสือฝากฝังมาไว้ พากันคิดให้ผิด ๆ ไปดังนี้ การทุกวันนี้ไม่เป็นเช่นนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณา กับอาณา ประชาราษฎร เป็นอันมากถึงท่านผู้ใดจะมีบุญญาธิการแหลมหลักสนิทชิดชมโปรดปราน เพ็ดทูลชักนำขัดขวางประการใด ก็ทรงซักไซ้สืบสวนไล่เลียงเอาแต่ที่จริงเป็นประธาน ทรงประพฤติการแต่ที่ชอบที่ควร ด้วยการซึ่งเป็นอย่างไรแก่บ้านเมืองมาแต่หลัง ได้เคยทรงทราบมานานแล้วทุกประการ ตั้งพระราชหฤทัยว่า การสิ่งไรที่เป็นที่ขัดข้องให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนนั้นจะมิให้มีต่อไป ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าราษฎรเกี่ยวข้องคดีประการใด ๆ ก็ให้มาร้องฟ้องต่อเจ้าเมืองกรมการ ให้เจ้าเมืองกรม

การเกาะเอาตัวมาชำระให้แต่ใน ๑๕ วันหรือเดือนหนึ่งตามระยะทางใกล้ไกล ถ้าเจ้าเมืองกรมการนิ่งความไว้ พ้นกำหนดนี้ ให้มาร้องอุทธรณ์ยังท่านลูกขุน ณ ศาลาตามเมืองขึ้น ถ้าเป็นความฉกรรจ์มหันตโทษหรือความเสี้ยนหนามแผ่นดินอันใหญ่ หรือได้ความเดือดร้อนยิ่งนัก ก็ให้มาร้องถวายฎีกาทีเดียว จะได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เอาตัวผู้ต้องคดีมา ให้มีตระลาการชำระตัดสินให้สำเร็จตามพระราชกำหนดกฎหมาย ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการนั้นเล่า ข้อคดีของราษฎรมีประการใด ก็อย่าให้คิดเกรงใจท่านผู้มีวาสนามากกว่าทุกข์ของราษฎรๆ จะมาร้องฟ้องข้อคดีประการใดก็ให้บาดหมายไปเกาะกุมเอาตัวผู้ต้องฟ้องมาชำระใน ๑๕ วัน ถ้าผู้ต้องฟ้องนั้นต่อสู้ขัดขวางมิมาแข็งแรง ก็ให้เร่งบอกมายังศาลาเวร จะได้นำเอาข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ถ้าเจ้าเมืองกรมการคิดเกรงเจ้าพระองค์นั้น ๆ ท่านขุนนางผู้นั้น ที่เป็นเจ้านายของผู้ต้องคดีจะมีหนังสือบอกลงมายังศาลาเวรก็ให้บอกเป็นคำนับมาในพระองค์เจ้าหรือท่านขุนนางที่เป็นเจ้านายของผู้ต้องคดีนั้นด้วย ฉบับหนึ่งว่า ตัวโจทก์เขามีเขาจะร้องฎีกาเอา ถ้าพระองค์เจ้าหรือขุนนางที่เป็นเจ้านายของผู้ต้องคดี ได้หนังสือเจ้าเมืองกรมการ ที่คำนับชี้แจงข้อคดีของบ่าวข้าลงมาแล้ว กลับเข้ากับบ่าวข้า ว่ากล่าวโกรธขึ้งเจ้าเมืองกรมการ คิดอ่านผูกพยาบาทคาดเวรต่อไป ทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้านายพระองค์นั้น ท่านขุนนางผู้นั้นมิได้มีใจที่จะทำนุบำรุงแผ่นดินและราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขเลย เป็นอันธพาลโดยแท้ ที่จะเป็นใหญ่ต่อไปข้างหน้านั้นไม่ได้เป็นอันขาด ให้ผู้มีสติพิจารณาเทียบเคียงการซึ่งเป็นมาแต่หลังดูเถิด

ตีพิมพ์ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๖๖. ประกาศพระบรมราโชวาทข้าหลวงออกไปสักเลกหัวเมือง
(ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้จดหมายกระแสพระราชดำริเป็นพระบรมราโชวาท ให้ประกาศกับเจ้าพระยา และพระยา พระ หลวง แม่กองสักเลก ซึ่งออกไปกำกับสักเลก ณ หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ แลพระยา แลเจ้าพระยา พระ หลวง ขุน หมื่น ซึ่งเป็นเจ้าเมืองกรมการกองนอกกองส่วยแต่บรรดาที่ได้กระทำสัตยานุสัตย์ ทูลเกล้าทูลกระหม่อม ถวายไว้ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท รับพระราชทานถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาปีละ ๒ ครั้งๆ นั้น ให้ประพฤติการให้สมควรกับ ที่ทรงพระมหากรุณา ชุบเกล้าชุบกระหม่อมตั้งแต่งไว้ให้มียศบรรดาศักดิ์ ด้วยแต่ก่อนได้ทรงทราบการอยู่เป็นแน่ว่าดุจเป็นธรรมดาว่า ข้าราชการในกรุงเทพมหานครแลหัวเมืองก็ดี มักประพฤติการเผื่อแผ่การภายหน้า แลเหลียวซ้ายแลขวาระวังตัวนอกจากระวังราชการของพระเจ้าอยู่หัวกลัวสันกลัวคมเกรงเจ้าพระองค์นั้นๆ แลข้าราชการผู้อื่นฝ่ายหน้าฝ่ายในที่โปรดปราน มีบุญญาธิการหลักแหลม คิดเผื่อไว้ว่าใครจะเป็นใหญ่ในภายหน้า ถ้าจะเอาแต่ราชการอย่างเดียว ท่านก็จะพยาบาท ถ้าระแวงผิดลง ท่านก็จะเพ็ดทูลซ้ำเติมให้ต้องพระราชดำริ ติเตียนมา ไปแลถอดถอนจากยศบรรดาศักดิ์หรือกาลยืดไปเมื่อหน้า ถ้าท่านพระองค์นั้น ๆ ได้เป็นใหญ่ยิ่งขึ้นไป ก็จะไม่ชุบเลี้ยงไว้ในที่ฐานันดร แลจะไม่เลื่อนที่ทางให้เป็นอย่างอื่น ๆ ยิ่งยศบรรดาศักดิ์ขึ้น แลคิดไปต่าง ๆ ตามตำราเก่า ๆ นั้น ทรงทราบรู้เท่าหมดแล้ว ครั้งนี้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานความสั่งสอนเตือนสติมาว่า การเช่นว่ามานี้อย่าให้คิดเลย นิสัยพระองค์ใด

ได้เป็นเจ้าแผ่นดินโดยสวัสดิ์ เพราะพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยสวามิภักดิ์ พร้อมใจกันเชิญเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ถึงจะมีอาฆาตพยาบาทกับใคร ๆ มาแต่ก่อนก็ดี ถ้าผู้นั้นมีความปลงใจทำราชการแผ่นดินโดยสัจสุจริตต่อแผ่นดินที่ล่วงแล้วมาแต่ก่อนปรากฏอยู่แล้ว ก็คงจะต้องชุบเลี้ยงผู้นั้นให้มียศบรรดาศักดิ์ยิ่งขึ้นตามสมควรแก่คุณานุคุณของผู้นั้น ๆ เพื่อจะให้เป็นเยี่ยงอย่างสืบไป ครั้งนี้ แต่เจ้าพระยายมราช พระยามหาอำมาตย์ก็เป็นขุนนางผู้ใหญ่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยต่างพระเนตรพระกรรณ ทรงเชื่อว่าคงจะตั้งใจสืบสาวเอาเลกเดิมสักเลกลูกหมู่ซึ่งยังมิได้สักจงให้สิ้นเชิง แต่ทรงพระราชวิตกไปว่า ข้าราชการผู้น้อยแลกรมการกำนัน ที่เป็นคนโลภเห็นแก่ลาภจะบิดบังเอาตัวเลกไว้ ให้เป็นผลเป็นประโยชน์ อย่างหนึ่งพบปะคนที่หลบหนี และตั้งกองซ่องสุมอยู่ในป่าในดงจะจับกุมเอาตัวมา ก็เห็นว่าคนเหล่านั้นเป็นกองซ่องกองลับอยู่ในเจ้าพระองค์นั้น ๆ ท่านขุนนางคนนั้น หรือนายหมวดนายกองให้เงินให้ทองสิ่งของบ้างเล็กน้อยแล้ว ก็จะพากันนิ่งเสีย จะหาขับไล่ตัวเลกมาสักไม่ ตัวเลกก็จะหลงเหลือแลมีกองซ่องสุมถือเจ้าถือนายที่มีวาสนามาก ตั้งขัดแข็งต่อเจ้าเมืองกรมการรับช้างโคกระบือ ผู้ร้ายสมคบผู้คนข้าทาสของราษฎรไว้จนผู้จะติดตามเข้าไปเอาตัวก็มิได้ หรือจะได้โดยยาก เพราะฉะนั้นให้เจ้าพระยายมราช พระยามหาอำมาตย์ ข้าหลวงมีชื่อ แลเจ้าเมืองกรมการปลงใจลงในราชการแผ่นดิน คิดอ่านสืบสาวเอาเลกเดิมสักเลกลูกหมู่เอามาสักลงมือให้สิ้นเชิง อย่าให้มีผู้บิดบังเลกไว้ แลกลัวเกรงเจ้าพระองค์นั้น ๆ ท่านขุนนางคนนั้น ๆ ที่มีบุญวาสนาและระวังหน้าระวังหลัง ถ้าเจ้าที่มีกรมหรือเสนาบดีผู้ใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับถือว่าเป็นผู้ใหญ่ ก็ให้แม่กองทูลหรือร่ำ

เรียนชี้แจงแบ่งหนักให้เป็นเบาแบ่งมากให้เป็นน้อย แต่พอได้ราชการ อย่าให้เสียผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย แต่อย่าให้เป็นที่น้อยใจมัวหมอง ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่าให้แม่กองแลเจ้าเมืองกรมการละเลย ให้มีการซ่องสุมอยู่ในแขวงบ้านแขวงเมืองมากมายหลายกองเหมือนกาลแต่ก่อน ๆ ได้เป็นอันขาดทีเดียว บ้านใดเมืองใดมีกองซ่องสุมอยู่เท่าใด ให้ช่วยกันสืบสวนเร่งรัดเอาตัวมาสักหลังมือให้สิ้นจงได้ จึงจะสมกับที่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงไว้ในที่ยศบรรดาศักดิ์ ให้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยใช้สอยต่างพระเนตรพระกรรณต่อไป แลการซึ่งให้ทำบาญชีสำมะโนครัวและสักเลกในครั้งนี้ มีพระราชประสงค์จะใคร่ได้ตัวเลกไว้ให้สิ้นเชิง มีราชการศึกสงครามมา จะได้สู้รบข้าศึกศัตรูให้ทั่วหน้าเสมอกัน

ตีพิมพ์ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ ปฐมาสาฒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๖๗. ประกาศขนานนามเมืองประจวบคีรีขันธ์ เมืองปัจจันตคีรีเขตร คัดจากหมายรับสั่ง

(วันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

ขุนสารประเสริฐรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เมืองบางนางรมย์นั้น โปรดเกล้า ฯ ให้เรียกเมืองประจวบคีรีขันธ์ กับที่เกาะกงนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้เรียกว่าเมืองปัจจันตคีรีเขตร ให้กรมวังหมายไปยัง กรมพระกลาโหม กรมท่า กรมพระศุภรัต สัสดีซ้ายขวา ให้เรียกชื่อเมืองทั้ง ๒ ให้ถูกต้องตามรับสั่ง.

๖๘. ประกาศห้ามมิให้เชื่อการหลอกด้วยอ้างอำนาจผี
(ณ วันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

วันอาทิตย์ เดือน ๘ อุตราสาท แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ นำหนังสือเป็นเรื่องราวหลอกลวงซึ่งราษฎรหลอกต่อ ๆ กันมาขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ในหนังสือนั้นใจความว่าพระยายมราชนายผีบอกแก่เจ้าเมืองปะกึ่งว่าจะเกิดความไข้ แต่ในที่สุดหนังสือนั้นห้ามมิให้จุดได้ตามไฟในเหย้าเรือนที่เวลาพลบค่ำไปจนรุ่ง ใครเรียกก็อย่าขานอย่าทักทายสิ่งใดๆ ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า การเช่นนี้ไม่ประหลาดอัศจรรย์ ได้เคยทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาแต่ก่อนหลายครั้งแล้ว เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็มีครั้งหนึ่ง แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสี่ครั้ง เรื่องราวก็เหมือนกันอย่างนี้ เป็นคำเล่าลืออื้ออึงว่าพระเที่ยวธุดงค์ได้เรื่องราวมาบ้าง หรือลายแทงผุดบ้าง ปลิวมาติดต้นไม้อยู่บ้าง การก็ไม่จริงเหมือนที่กำหนด ว่าจะเกิดเหตุการณ์สักครั้งเดียว ชะรอยจะเป็นความคิดของผู้ร้าย จึงห้ามมิให้จุดได้ตามไฟในเหย้าเรือน แลไม่ให้ร้องทักทายสิ่งใด ๆ เพราะจะขึ้นปล้นสะดมย่องเบาลักทรัพย์สิ่งของ เห็นว่าเจ้าของบ้านเจ้าของเรือนจะระวังรักษาบ้านเรือนมั่นคงอยู่ไม่มีความประมาท อ้ายผู้ร้ายจะคิดขึ้นปล้นสะดมย่องเบาได้โดยยาก จึงแกล้งอุบายแต่งเรื่องราวหลอกลวงขู่ให้คนกลัวต่าง ๆ หวังจะให้คนทั้งปวงนับถือเชื่อฟังทำตาม อ้ายผู้ร้ายจะได้ขึ้นปล้นสะดมย่องเบาเข้าลักทรัพย์สิ่งของได้โดยสะดวก จึงทรงพระ

กรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ตีพิมพ์ประกาศแก่ข้าทูลละออง ธุลีพระบาทแลราษฎรให้รู้ทั่วกันว่า อย่าให้เชื่อ เรื่องราวเหล่านี้เป็นความไม่จริง ผู้ใดได้เรื่องราวอย่างนี้ไว้ ถ้าอยู่ในแขวงกรุงเทพมหานคร ก็ให้เอาเรื่องราวนี้มาส่งแก่กรมพระนครบาล ถ้าอยู่ในแขวงหัวเมืองใด ๆ ก็ให้เอาเรื่องราวนี้มาส่งแก่เจ้าเมืองนั้น ๆ อย่าให้ราษฎรทั้งปวงตกใจกลัววุ่นวายไปต่าง ๆ อย่างใดอย่างหนึ่งเลย ให้รักษาแต่บ้านเรือนของตน คอยระวังจับผู้ร้ายให้ได้ ถ้าผู้ใดจับตัวผู้ร้ายมาส่งกรมพระนครบาลได้ในสามเดือนนี้ จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานรางวัลให้แก่ผู้นั้นโดยสมควร

ตีพิมพ์ประกาศมา ณ วันพุธ เดือน ๘ อุตราสาฒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๖๙. ประกาศให้เขียนตัวเลขปีรัชกาลประจำหลังศก

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือน ๘ ปีเถาะ สัปตศก)

นายน้อย อาลักษณ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้าจะเขียนบัตรหมายใด ๆ ให้เขียนตัวเลขประจำไว้บนหลังศกจงทุกปี ให้นับแต่ปีกุน ตรีศก เป็นซึ่งปีแรกเสด็จเถลิงถวัลยราชนั้นเป็นปีที่ ๑ มาให้เขียนตามอย่างนี้

ปีกุน ตรีนิศก ๑ ปีชวดจัตวาศก ๒ ปีฉลู เบญจศก ๓ ปีขาล ฉศก ๔ ปีเถาะ สัปตศก ๕ ให้เรียงตัวเลขเปลี่ยนเป็นลำดับตามปีที่ล่วงไปแล้วนั้น ให้กรมวังหมายสั่งเวรกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่า กรมพระสัสดี เจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังให้รู้จงทั่ว อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง.

๗๐. ประกาศว่าด้วยละคอนผู้หญิงแลเรื่องหมอเรื่องช่าง
(ณ วันอังคาร เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

พระยาวรพงศ์พิพัฒน์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหาร พลเรือน ใน พระ บรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวังให้รู้จงทั่วกันว่า แต่ก่อนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลแผ่นดินพระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีละคอนผู้หญิงแต่ในหลวงแห่งเดียว ด้วยมีพระราชบัญญัติห้ามมิให้พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝึกหัดละคอนผู้หญิง เพราะฉะนั้น ข้างนอกจึงไม่มีใครเล่นละคอนผู้หญิงได้ ครั้นในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดละคอน แต่ท่าทรงแช่งชักติเตียนจะไม่ให้ผู้อื่นเล่น ถึงกระนั้นก็มีผู้ลักเล่นเงียบ ๆ อยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้ใดเล่นละครผู้ชายผู้หญิงก็มิได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามีละคอนด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน เดี๋ยวนี้ท่านทั้งปวงเห็นว่า ละคอนในหลวงมีขึ้น ก็หามีใครเล่นละคอนเหมือนอย่าแต่ก่อนไม่ คอยจะกลัวผิดและซอบอยู่ การอันนี้มิได้ทรงรังเกียจเลย ท่านทั้งปวงเคยเล่นอยู่แต่ก่อนอย่างไรก็ให้เล่นไปเถิด ในหลวงมีการงานอะไรบ้างก็จะได้โปรดหาเข้ามาเล่นถวายทอดพระเนตรบ้าง จะได้พระราชทานเงินโรงรางวัลให้บ้าง ผู้ใดจะเล่นก็เล่นเถิด ขอยกเสียแต่รัดเกล้ายอดอย่างหนึ่ง เครื่องแต่งตัวลงยาอย่างหนึ่ง พานทองหีบทองเป็นเครื่องยศอย่างหนึ่ง

เมื่อบททำขวัญยกแต่แตรสังข์อย่างหนึ่ง แล้วอย่าให้ชุดบุตรชายบุตรหญิงที่เขาไม่สมควรเอามาเล่นละคอน ให้เขาได้ความเดือดร้อนอย่างหนึ่ง ขอห้ามไว้แต่การเหล่านี้ ให้ท่านทั้งปวงเล่นไปเหมือนอย่างแต่ก่อนเถิด

ข้อหนึ่ง ทรงรังเกียจอยู่ด้วยคนเป็นหมอดูมักสอพลอประจบประแจงเจ้านาย ไว้ตัวเป็นผู้วิเศษรู้การที่ล่วงแล้วแลการข้างหน้าให้คนนับถือหลงเชื่อไป ถึงเกิดความอะไรขึ้นจะเอาจริงก็ไม่ได้สักอย่างเดียว คนที่นับถือหมอดูนั้นทรงรังเกียจนัก

ข้อหนึ่ง หมอยา หมอนวดมีคนจะต้องการไว้ใช้อยู่ด้วยกันทุกแห่ง แต่หมอหลวงนั้นถ้าท่านผู้ใดจะต้องการไว้ใช้ที่วังที่บ้าน ก็อย่าให้เอาบังไว้เงียบ ๆ ราชการหลวงก็ไม่มารับราชการ ถึงคราวเบี้ยหวัดก็มารับเอาไปเปล่า ๆ การหลวงก็ไม่ได้ใช้ มิใช่ว่าในหลวงจะทรงหวงแหน หมอนวดหมอยาก็หามิได้ ก็ใช้อยู่ด้วยกันต่อไปถ้าท่านผู้ใดจะต้องการหมอนวดหมอยาไปไว้ใช้สำหรับวังสำหรับบ้านทีเดียว ก็กราบบังคมทูลพระกรุณาจะพระราชทานให้ จะได้ทรงทราบว่าอยู่ที่นั้น ๆ

กับช่างเขียน ช่างปั้น แลช่างอื่นก็ดี ถ้าท่านผู้ใดจะต้องการไปไว้ใช้ ก็ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอจะพระราชทานให้

ประกาศมา ณ วันอังคาร เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๗๑. ประกาศว่าด้วยออกพระนามแลคำกราบทูล ฯ

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีเถาะ สัปตศก)

ขุนมหาสิทธิ ฯ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้หมายประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย

ให้รู้ทั่วกันทุกหมู่ทุกกรมทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ผู้ที่จะต้องกราบทูลพระกรุณา ด้วยออกพระนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แลเจ้าต่างกรม ให้ถูกต้องตามที่ใช้สั้นแลยาว และคำอื่น ๆ คำที่จะต้องออกพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ให้ได้ ในที่จะกราบทูลแลใช้ในหนังสือท้องตราก็ดี ในที่อื่น ๆ ก็ดี ถ้าไม่ออกพระนามให้ชัดจะว่าแต่พระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ก็จะไม่รู้ว่าพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ไหน ในที่บังคับเช่นนี้ให้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่าให้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า พระปิ่นเกล้าให้ใส่เจ้าอยู่หัวเข้าด้วย ถ้าลดเจ้าอยู่หัวเสีย ไม่ใส่ก็ชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสมอกับเจ้าต่างกรมไปไม่ชอบ

อนึ่ง พระนามเจ้าต่างกรมเล่า จะใช้หนังสือท้องตราแลกราบทูลให้นำหน้าว่ากรมเสียก่อน เหมือนอย่างกรมสมเด็จพระเดชาดิศร กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทกรมขุนสถิตย์สถาพร กรมหมื่นถาวรวรยศ ถ้าไม่ยกกรมขึ้นนำหน้าว่าก่อน ก็จะพ้องเข้ากับชื่อพระพิพิธสาลี หรือชื่อหลวงชื่อขุนนั้นไป เพราะฉะนั้นจึงให้ยกกรมขึ้นว่านำหน้าก่อน

อนึ่ง ที่นำหน้าว่าพระบรมวงศ์เธอ พระราชวงศ์เธอ พระบวรวงศ์เธอ พระวงศ์เธอ นั้น ก็ให้ใช้คงอยู่ตามหมายประกาศเดิมนั้นเถิด

อนึ่ง จะกราบทูลพระกรุณาว่าพระสัทธรรมเทศนา ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายก็ดี คำเหล่านี้นั้นใช้ได้แต่ในที่อันควรจะใช้ สัทธรรมเทศนานั้นใช้ได้แต่ในเทศนาว่าด้วยพระนิพพานอย่างเดียว เทศนาที่เป็นนิทานต่าง ๆ จะว่าพระสัทธรรมเทศนาไม่ได้ ให้กราบทูลว่าพระธรรมเทศนาเท่านั้น อย่าให้ว่าพระสัทธรรมเทศนา

อนึ่ง คำที่ว่าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น จะใช้กราบทูลถวายพระราชกุศลไม่ได้ เพราะกุศลเปนของไม่มีตัว ให้กราบทูลว่า ของพระราชทานถวายพระราชกุศล ที่ว่าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายนั้นใช้ได้แต่สัตว์เดียรฉานแลของต่าง ๆ แต่มนุษย์จะว่าทูลเกล้าฯ ถวายไม่ได้ เพราะมนุษย์นั้นใครฆ่าไม่ได้ ประหารชีวิตได้แต่พระเจ้าอยู่หัว เพราะมนุษย์เปนข้าแผ่นดินอยู่เองโดยธรรมดา ถึงจะไปตีทัพจับเชลยมาได้หรือได้มาแต่ที่อื่นก็ดี จะกราบทูลว่าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายไม่ได้ ให้กราบทูลว่าขอพระราชทานกราบ-ทูลถวาย

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๗๒. ประกาศเรื่องรับเบี้ยหวัดแทนกัน

(ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จออกพระสิงหบัญชร พระรจนารังสรรค์จางวางกรมช่างสิบหมู่ ทำเรื่องราวกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า กรมช่างสิบหมู่ ที่ได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดนั้น ไม่มีตัวเข้ามารับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาเหมือนอย่างรับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดแลเลกไพร่หลวงช่างสิบหมู่ซึ่งสักไว้นั้น ก็ปิดบังเอาไว้เปนอาณา-ประโยชน์โดยมาก ครั้นถึงกำหนดพระราชทานเบี้ยหวัดแล้วก็จ้างวานคนอื่น ๆ เข้ามารับพระราชทานแทนไปเปนประโยชน์แห่งตนตามรายชื่อซึ่งยื่นหางว่าวไว้ ครั้นได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทดังนั้น จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ดำรัสถามพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์ ๆ จึงกราบบังคม

ทูลพระกรุณาว่า เบี้ยหวัดทุกวันนี้จ้างวานคนอื่นเข้ามารับนี้ทุกแห่งทุกกรม จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์ ให้ตัวเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี สารวัตร นายหมวด นายกองกรมช่างสิบหมู่มาชำระเอาตัวคนมารับราชการให้สิ้นเชิง อย่าให้คบคิดกันจ้างวานคนอื่นเข้ามารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดแทนคนในกรมไปเป็นประโยชน์แห่งตนเป็นประโยชน์ท่านผู้อื่นเป็นอันขาด แล้วอย่าให้คบคิดบิดบังเอาเลกไพร่หลวงไว้ใช้สอยสืบต่อไป บิดบังเอาไพร่หลวงไว้นั้นก็อยู่ในฉ้อพระราชทรัพย์เหมือนกัน การซึ่งจ้างวานคนเข้ามารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดไปนั้น ก็เป็นเช่นนี้อยู่โดยมาก จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่า ตั้งแต่นี้ต่อไป ห้ามมิให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี สารวัตร นายหมวดกรมใด ๆ จ้างวานคนอื่นเข้ามารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดแทนคนในกรมเป็นอันขาด ถ้าแลกรมใด ๆ ยังขืนจ้างวานคนเข้ามารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดแทนคนไปแล้วก็ดี แลจ้างวานเข้ามาแล้วยังไม่ได้รับเงินไปก็ดี เจ้าพนักงานจับได้ แลมีผู้มาฟ้องร้องกล่าวโทษ หรือคนที่รับจ้างวานเข้ามานั้นกลัวพระราชอาญาเป็นโจทก์ฟ้องกล่าวโทษขึ้น ว่าเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี สารวัตร นายหมวดคนนั้นกรมนั้น จ้างวานเข้ามารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดแทนคนนั้น ๆ พิจารณาได้ความสัจจริงแล้ว จะให้เอาเบี้ยหวัดผู้นั้นตั้งปรับไหมเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี สารวัตร นายหมวดในกรมนั้นโดยฐานจัตุรคูณตามเงินมากแลน้อย ผู้ที่รับจ้างวานเข้ามารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดนั้น ถ้าแลตัวไม่ได้ว่ากล่าวขึ้น เจ้าพนักงานจับได้จะให้ลงพระราชอาญาปรับไหมทวีคูณ ด้วยมิใช่ตัวผู้นั้นเข้ามารับแทนผู้นั้น เงินที่ปรับไหมได้มานั้น จะโปรดพระราชทานให้เป็นบำเหน็จ

รางวัลแก่เจ้าพนักงานผู้ที่จับได้ แลผู้ที่มาลุกะโทษเป็นโจทก์ว่านั้นส่วนหนึ่ง ส่วนหนึ่งให้ส่งพระคลังมหาสมบัติไว้จ่ายราชการต่อไป

อนึ่ง คนซึ่งได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดกรมใด ๆ ป่วยเจ็บจะมารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดไม่ได้ ก็ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห-บาญชี สารวัตรกรมนั้น ๆ กราบทูลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์ แลบอกเจ้าพนักงานให้รู้ว่าคนนั้น ๆ ป่วยเจ็บจะมารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดไม่ได้ จงทุกหมู่ทุกกรมตามรับสั่ง จะโปรดให้เจ้าพนักงานกำกับกันคุมเงินไปพระราชทานแก่ผู้ซึ่งป่วยเจ็บนั้นทุก ๆ คน ถ้าคนซึ่งป่วยเจ็บนั้นบ้านไกล ก็ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชีสาบาน แล้วพาบุตรภรรยาญาติผู้ที่ป่วยเจ็บมารับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดจงทุกคน โปรดให้ตีพิมพ์ประกาศข้าทูลละอองธุลีพระบาทในพระบรมมหาราชวัง แลในพระบวรราชวัง ให้รู้จงทั่วทุกหมู่ทุกกรมตามรับสั่ง

หมายประกาศตีพิมพ์ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๗๓. ประกาศว่าด้วยคนทำเงินแดง

(ณ วันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า ให้ทำหนังสือพิมพ์ประกาศแก่อาณาประชาราษฎร ในกรุงนอกกรุงหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือให้รู้จงทั่วกันว่า คนที่ทำเงินแดงปลอมใช้สอยระคนปนกันกับเงินดี ในพระราชกำหนดกฎหมายเก่าให้ลงพระราชอาญา ๖๐ ที แล้วให้ตัดมือเสียอย่าให้กุมค้อนคีมได้ แล้วให้จำใส่คุกไว้จนตาย ภายหลังมาโปรดให้ยกโทษตัดมือเสีย

ให้ลงพระราชอาญา ๖๐ ที แล้วให้ใส่คุกไว้ ๙ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง เห็นว่าเข็ดหลาบแล้ว ก็โปรดให้พ้นโทษมาทำราชการอยู่กรมช่างเงิน สืบต่อมาคนทำเงินแดงลอบลักใช้สอยมีมากขึ้น ราษฎรที่ดูเงินไม่สันทัด ก็ต้องขาดทุน ทรงพระราชดำริเห็นว่าคนที่ทำเงินแดงนี้มีโทษมากตั้งใจจะฉ้อคนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต ฉ้อทั้งพระฉ้อทั้งคฤหัสถ์ ฉ้อทั้งวัด ฉ้อทั้งบ้าน วิสัยตราที่ดีประจำนี้จำเพาะมีแต่เจ้าพนักงานแห่งเดียว เหมือนกับในหลวงเป็นนายประกันน้ำเงินสูงต่ำ และหนักเบากับคนทั้งหลายทั่วพระราชอาณาเขต อ้ายพวกเหล่านี้ทำเงินแดงปลอมเงินดี ทำตราปลอมตีตราหลวงมีโทษเป็นมหันตโทษ จึงโปรดให้ตัดมือเสียเพียงข้อแล้ว จำไว้ ณ คุกจนตายตามพระราชกำหนดเก่า แต่คนที่เป็นลูกมือนั้นให้ตัดนิ้วเสีย คนที่รับเอาเงินแดงไปใช้นั้น ให้เอาไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง คนที่ทำเงินแดงที่ใช้เงินแดงในกรุงเทพมหานคร ทุกวันนี้ก็เบาบางกว่าแต่ก่อน สืบได้ความว่ายังมีอยู่บ้างเล็กน้อย ไปเที่ยวลอบลักทำตามบ้านนอกแลหัวเมือง ทรงพระมหากรุณา อาณาประชาราษฎร โปรดพระราชทานโอกาสว่า ถ้าผู้ใดทำเงินแดงก็ดี ใช้เงินแดงก็ดี เป็นผู้สำนักให้ทำเงินแดงก็ดี ให้มาลุกะโทษตัวต่อพระราชรองเมือง พระเทพผลู เจ้ากรมกองตระเวน พระศรีไกรลาศ เจ้ากรมช่างเงิน เครื่องมือของตัวมีอยู่เท่าไรให้เอามาส่งเสียให้สิ้น ถ้าอยู่ที่แขวงเมืองใด ก็ให้ไปลุกะโทษตัวต่อเจ้าเมืองกรมการเมืองนั้น แต่ให้เจ้าเมืองกรมการเร่งบอกลงมา อย่านิ่งความไว้จนล่วงเวลา ถ้ายังไม่มีผู้ฟ้องร้องซัดทอดถึงก่อนวันลุกะโทษ ก็จะโปรดให้ยกโทษเสีย ทำหนังสือทานบนไว้ ให้มีนายประกันตัวไว้เป็นช่างทองบุดีทองแดง และอื่น ๆ ถ้าลุกะโทษว่าได้เป็นลูกมือคนนั้น ๆ ได้รับเอาเงินแดง

ของคนนั้น ๆ ไปใช้ ได้เป็นที่สำนักให้คนนั้น ๆ ทำเงินแดง ตุลาการได้ผู้ทำเงินแดงมาชำระเป็นสัจ จะโปรดพระราชทานรางวัลให้แก่ผู้มาลุกะโทษตามสมควร แล้วจะโปรดยกโทษผู้นั้นเสีย ไม่ให้ต้องเฆี่ยนตีจองจำเสียเงินทอง ถ้าไม่มาลุกะโทษ มีผู้มาฟ้องร้องซัดทอดถึงก่อน ก็จะเอาผู้นั้นเป็นโทษตามพระราชกำหนดกฎหมาย โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตีพิมพ์ประกาศมาให้ท่านทั้งปวงเชื่อแท้ เทอญ.

ประกาศมา ณ วันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๗๔. ประกาศว่าด้วยเขียนเลขประจำปีรัชกาลทับหลังศก

(ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๖ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

ขุนมหาสิทธิโวหารรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่นี้ไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดจะเขียนหนังสือจดหมายเหตุ แลจดหมายด้วยข้อราชการใด ๆ ตั้งแต่ปีขาลจัตวาศก ต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มาจนบัดนี้ ถ้าจะเขียนปีเขียนศก ให้เขียนเลขประจำปีในรัชกาลไว้บนศกแลเขียนรูปตราแผ่นดินไว้ท้ายศกดังนี้

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๒๗ ปีนั้น ตั้งแต่ปีขาล จัตวาศก (เป็นต้น[๑]) ปีมะโรง สัมฤทธิศก (เป็นที่สุด)

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๑๕ ปีนั้น ตั้งแต่ปีมะเส็ง เอกศก (เป็นต้น) ปีมะแม เบญจศก (เป็นที่สุด)

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๗ ปีนั้น ตั้งแต่ปีวอก ฉศก เป็นต้น) ปีจอ โทศก (เป็นสุด)

---

(๑) ในประกาศบอกรายปีตลอดทุกรัชกาล ในนี้ย่อลงให้สั้น

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเล่า ก็ให้ใช้ตามหมายประกาศชั้นก่อน แต่ให้เขียนรูปตราอามแผ่นดินไว้ข้างท้ายศก ตราสำหรับแผ่นดินให้เขียนอย่างนี้ตามรับสั่ง

ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๖ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๗๕. ประกาศเรื่องพระยาโบราณบุรานุรักษ์ กับกรมการกราบทูลฟ้องเจ้าพระยามหาศิริธรรม ฯ ข้ามเสนาบดี

(ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ตีพิมพ์ประกาศแก่ร้อยแขวงอำเภอ กำนันพันนายบ้านราษฎรแขวงกรุงเก่าให้รู้ทั่วกันว่า ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก เวลากลางคืน พระยาโบราณบุรานุรักษ์ เอาชื่อพระพิทักษ์เทพธานี หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทย หลวงบรรเทาทุกขราษฎร์ หลวงเทพธรรมนูญ หลวงแพ่ง หลวงสุนทรภักดี ผู้ช่วย เอาชื่อกราบบังคมทูลพระกรุณา ฟ้องกล่าวโทษเจ้าพระยามหาศิริธรรมฯ ต่างๆ จึงมีพระบรมราชโองการตรัสถามว่า ความนี้ได้กราบเรียน เจ้าพระยานิกรบดินทร เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้เป็นอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่แล้วหรือ แลได้บอกลงมายังศาลาเวรมหาดไทยหรือไม่ พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ไม่ได้กราบเรียน ศาลาเวรมหาดไทยก็ไม่ได้บอก จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่า พระยาโบราณบุรานุรักษ์ก็เป็นแต่เพียงปลัดหัวเมือง ควรจะกราบเรียนท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ให้ทราบก่อน หรือให้มหาดไทยนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาตามตำแหน่งจึงจะชอบ ถ้าเห็นว่าจะกราบเรียนท่านเสนาบดี เกรงว่าความจะไม่ตลอดไปได้ถึงไหน

ก็ควรจะทำเรื่องราวทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเหมือนถวายฎีกา ตัวจะถวายหรือจะให้ผู้ใดที่มีตำแหน่งเผ้าช่วยถวายก็ได้ พระยาโบราณ-บุรานุรักษ์ เข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาฟ้องกล่าวโทษเจ้าพระยามหาศิริธรรม ฯ ในท่ามกลางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย หาควรไม่ จึงดำรัสสั่งให้ลงพระราชอาญาจำพระยาโบราณบุรานุรักษ์กับกรมการที่เข้าชื่อด้วย ซึ่งกรมการต้องรับพระราชอาญาจำนั้น จะได้ต้องเพราะที่เรื่องฟ้องหามิได้ ต้องด้วยไม่เคารพยำเกรงต่อเสนาบดีดอก แต่เรื่องข้อคดีของราษฎรนั้น โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทรมหากัลยาณมิตร ที่สมุหนายก พระยาจ่าแสนบดีเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายพลำพัง พระสุริยภักดี เจ้ากรมพระตำรวจสนมซ้าย ขึ้นมาชำระให้เห็นเท็จจริงเที่ยงแท้โดยยุติธรรม แล้วจะได้จัดแจงการงานบ้านเมืองให้เรียบร้อยราบคาบเป็นปรกติ เพราะทรงพระมหากรุณาจะมิให้ราษฎรได้ความเดือดร้อน ให้อยู่เย็นเป็นสุขอย่าให้ราษฎรทั้งปวงตกใจคิดกลัวไปต่าง ๆ เลย

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๗๖. ประกาศเปลี่ยนตราภูมิคุ้มห้าม

(ณ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งให้ทำคำประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พระ หลวง ขุน หมื่น พันทนาย แลไพร่หลวงในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง แลเจ้าภาษีนายอากรกำนันตลาดแลนายด่านขนอนทุกตำแหน่ง ให้รู้จงทั่วกันว่าแต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลพระบาท

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามให้กับไพร่หลวงแต่หมู่ฝีพายเรือพระที่นั่งศรีสักหลาด เรือพระที่นั่งกราบทรง เรือพระที่นั่งกราบรอง เรือพระที่นั่งดั้งทองขวาญฟ้า ฝีพายบ้านใหม่โพเรียง เรือดั้งอาสาวิเศษ ช่างลางหมู่โขลงรามัญ ดั้งทอง ดาบสองมือ อาสาขามกองทะเล นายท้าย นายใบเมืองสมุทรปราการ กรมอภิรมย์ราชยาน ทหารรักษาพระองค์ ล้อมพระราชวัง ให้คุ้มค่าน้ำค่าตลาดสมพักศรได้เพียงราคาตำลึงหนึ่ง ภายหลังมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานตราภูมิให้กับไพร่หลวงทุกหมู่ทุกกรม แต่มีพระราชบัญญัติไว้ว่า ถ้าไพร่หลวงที่ได้ตราภูมินั้นตาย ก็ให้เจ้าหมู่มูลนายเอาตราภูมินั้นมาคืนให้กับเจ้าพนักงาน ถ้าบุตรหมู่ไพร่หลวงสักขึ้นใหม่ ได้รับราชการ ให้ทำหางว่ายื่นขอตราภูมิให้ถูกชื่อคนตำบลบ้าน ครั้นกาลล่วงนานมาไพร่หลวงนั้นตาย มีราชการอื่น ๆ ไป ไม่มีใครไปตักเตือน เจ้าหมู่มูลนายก็หาได้เอาตราภูมินั้นมาคืนให้กับเจ้าพนักงานไม่ ตราภูมิของผู้ตายนั้นมีผู้เอาไปซื้อขายกันต่อ ๆ ไปก็มีบ้าง ที่ภรรยาได้ผัวใหม่เป็นคนหมู่อื่นไม่ควรจะได้รับตราภูมิก็ได้ตราภูมิไปแอบอ้างขัดขวาง ไม่ให้เรียกสมพักศรอากรค่าน้ำค่าตลาดที่เป็นส่วนจะเก็บมาแจกเบี้ยหวัดแลจับจ่ายใช้ในราชการแผ่นดิน จนเกิดความวิวาทขึ้นหลายราย ชำระได้ความว่าเป็นตราภูมิชื่อของผู้ตาย ภรรยาขายให้บ้าง คนต่างหมู่จากไพร่หลวงเข้าเป็นผัวใหม่แล้วรับชื่อผัวเก่าครอบครองเอาบ้าง ยุ่งยิ่งนัก ครั้งนี้จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ปรึกษาท่านเสนาบดีว่าควรจะทำอย่างไร ขอรับพระราชทานโปรดเกล้า ฯ ให้ทำตราภูมิใหม่ให้กับไพร่หลวงคนละฉบับ จะเรียกตราภูมิเก่ามาเสียให้สิ้นเชิง การจึงได้รอรั้งการสักเลกช้ามาจนปีนี้ บัดนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศกำหนดเป็น

แต่ว่า ตั้งแต่ปีมะโรง อัฐศกไป จะได้แจกตราภูมิใหม่เป็นหนังสือตีพิมพ์ให้กับหมู่ไพร่หลวงทั้งสิ้น ตั้งแต่ต้นปีมะโรง อัฐศกไป ตราภูมิเก่าใช้ไม่ได้ ใช้ได้แต่ในปีฉลู เบญจศก ปีขาล ฉศก ปีเถาะ สัปตศกเท่านี้ แลบรรดาหมู่ไพร่หลวงสักขึ้นใหม่แลกรมตั้งใหม่ ที่ยังไม่ได้รับพระราชทานตราภูมินั้น ในก่อนได้ตราภูมิใหม่จะขัดขวางไม่เสียค่าน้ำสมพักศรขนอนตลาดนั้นไม่ได้ ให้คงเสียให้กับนายอากรตามพิกัด ต่อโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตราภูมิใหม่ให้เมื่อใด จึงจะคุ้มค่าน้ำสมพักศรค่าตลาดได้แต่ราคาตำลึงหนึ่งอย่างแต่ก่อน ห้ามมิให้เถียงเจ้าภาษีนายอากรกำนันตลาดแลนายน้ำว่าตัวเป็นไพร่หลวง ไม่ยอมเสีย ถึงเถียงก็อย่าให้เชื่อฟัง ถ้าทะเลาะวิวาททุ่มเถียงไม่ยอม ก็ให้เจ้าภาษีนายอากร นายน้ำ กำนันตลาด นำความ มาฟ้อง ต่อเจ้า จำนวน ให้ต่อว่าพิพากษาให้ตามผิดชอบ โปรดเกล้า ฯ ให้ตีพิมพ์ประกาศมาให้ท่านทั้งปวงรู้ เทอญ

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๗๗. ประกาศว่าด้วยดวงตราต่าง ๆ ที่ใช้ประทับตราภูมิ

(ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้ทำคำประกาศมายังเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง แลเจ้าภาษีนายอากรกำนันตลาดนายด่านขนอนทุกตำแหน่ง ให้รู้จงทั่วกันว่า ในกาลทุกวันนี้ ตราที่ใช้ตีประจำหนังสือนั้น มีมากด้วยกันทุกหมู่ทุกกรมทุกพนักงาน สำหรับประทับฎีกาเบิกของและตั๋วรับแลจ่ายของแลอื่น ๆ ตามธุระพนักงานนั้น ๆ ครั้นเมื่อคนโง่ ๆ ขลาด ๆ เปล่า ๆ เห็นตราแดง ๆ แล้วก็

ตื่นกันกลัวเกรงเชื่อฟังโดยง่าย ด้วยสำคัญว่าหนังสือที่ตีตราแดงๆ นั้น คงจะไปแต่สำนักผู้มีวาสนาเป็นเจ้านายขุนนางที่มีอำนาจเป็นแท้ จึงมีขุนนางนอกพนักงาน ซึ่งควรจะใช้ตราไปนอกกรุงบ้าง ข้าเจ้าบ่าวนายบ้าง เมื่อรู้ปรกติของคนนอกกรุงว่ามักกลัวตราตีลงแดงๆ ในหนังสือเชื่อถือด้วยง่าย ไม่ดูลายในดวงตราเลย ก็ยอมทำหนังสือบังคับบัญชาว่ากล่าวเนื้อความไปตามปรารถนาตามประสงค์ ประทับตราอย่างใดอย่างหนึ่งลงแล้ว ให้คนบ้านนอกถือออกไปถึงด่านขนอนร้อยแขวงนายอำเภอแลผู้รั้งรักษาเมืองกรมการ ว่าวุ่นวายด้วยกิจการธุระต่างๆ บางทีคนที่เป็นไพร่ใจพาลโง่ ๆ เห็นแต่จะได้ จำลองลอกเอาอย่างตราที่มีตำแหน่งใช้ไปแกะปลอมประทับหนังสือปลอม ไปใช้ในที่ต่าง ๆ ตามประสงค์โกง ๆ คด ๆ ก็มีบ้างเนือง ๆ จับได้เป็นหลายครั้ง ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการเจ้าภาษีนายอากรกำนันตลาด นายด่านขนอนทุกตำแหน่ง เมื่อได้รับหนังสือใดๆ ก็ควรจะพิจารณาให้แน่นอนจึงเชื่อถือ หาควรจะเชื่อฟังเอาง่าย ๆ ไม่ แลตราภูมิแต่ก่อนที่โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานให้กับไพร่หลวงทั้งปวงนั้น ถ้ากรมขึ้นมหาดไทยก็มีตราพระราชสีห์ประจำชื่อคน ตราพระคชสีห์สมทบประจำต่อ ถ้ากรมขึ้นกรมพระกลาโหมก็มีตราพระคชสีห์ประจำชื่อคน ตราพระราชสีห์สมทบประจำต่อ มีตราข้างที่เป็นรูปนารายณ์บังหลังนาคนั่งเหนือเกษียรสมุทรเป็นสำคัญกลางประจำศกทุกฉบับ แลท้องตราที่เคยมีไปตามพนักงานด้วยกิจราชการสิ่งใดๆ ถึงหัวเมืองนั้นเล่า ถ้าเมืองขึ้นในกรมมหาดไทยก็ต้องมีตราเจ้าพนักงานในกรมมหาดไทย เมืองขึ้นในกรมพระกลาโหมก็ต้องมีตราเจ้าพนักงานในกรมพระกลาโหม เมืองขึ้นในกรมท่าก็ต้องมีตราเจ้าพนักงานในกรมท่า คือตราพระราชสีห์ ตราพระคชสีห์ ตราบัวแก้ว แลตราปลัดทูลฉลอง

แลตราอื่น ๆ ในกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่าที่ต้องบังคับในพระธรรมนูญ ตราในตำแหน่งเหล่านั้น ผู้ที่เคยรับก็คงจะจำได้ ทั้งจะเทียบกับตราที่ปิดหนังสือขึ้นไปเก่า ๆ ก็จะรู้ได้แน่นัก ถึงจะเป็นตราแกะปลอมก็จะจับได้ ถ้ามีกิจราชการด้วยนายน้ำนายอากรสมพักศรกำนันตลาด เจ้าเมืองกรมการนายน้ำนายอากรสมพักศรกำนันตลาดก็ควรจะเชื่อฟังเอาตราเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ คือ ตรานกวายุภักษ์แลตราอื่นๆ ในตำแหน่งพนักงานพระคลังมหาสมบัติเอาเป็นแน่ชัดได้ ถึงพนักงานกรมนาจะมีไปด้วยธุระเก็บค่านาแลบังคับบัญชาใด ๆ ในเรื่องไร่นา ก็มีตราดวงใดดวงหนึ่งในตรา ๙ ดวงของเจ้าพระยาพลเทพ แลตราปลัดทูลฉลองในกรมนาไป ถ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติแลกรมนาจะมีตราไปถึงหัวเมือง ก็ต้องมีตราพระคชสีห์ ตราพระราชสีห์ ตราบัวแก้ว นำไปถึงเจ้าเมืองกรมการตามเมืองขึ้นด้วยฉบับหนึ่งตามแบบอย่างกำหนดในราชการ ผู้ที่รับตราทั้งปวงหาควรที่จะเชื่อฟังตราอื่น ๆ ไม่เลย แลเพราะเหตุที่มีผู้บังอาจใช้ตราปลอมตราเนือง ๆ เกิดความขึ้น

บัดนี้พระราชบัญญัติว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าแม้นขุนนางนอกตำแหน่งพนักงานควรที่จะมีตราไปหัวเมือง แลข้าเจ้าบ่าวนายใด ๆ จะมีหนังสือว่ากล่าวการใด ๆ ไปหัวเมือง หรือจะให้สำหรับตัวพวกพ้องบ่าวไพร่ไปว่าคุมห้ามค่านาค่าน้ำค่าตลาด สมพักศรอากรภาษีต่าง ๆ หรือการใด ๆ ซึ่งขัดขวางต่อราชการ หนังสือนั้นถึงจะอ้างพระนามแลรับสั่งเจ้านายใด ๆ ที่ มีเกียรติยศใหญ่ข้างในข้างหน้าว่ากล่าวขู่เข็ญอย่างไรก็ดี ก็อย่าให้เจ้าเมืองกรมการเสนาข้าหลวงนายน้ำนายอากรกำนันตลาดเชื่อฟังเอาเป็นอันขาด ให้จับเอาหนังสือกับผู้ที่ถือหนังสือมา ถ้าจับได้ในแขวงกรุงเทพมหานครนี้

ก็ให้ส่งแก่กรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า แลพระคลังมหาสมบัติ พระคลังสินค้าตามกรมที่ตัวผู้จับได้ขึ้นอยู่ ถ้าจับได้ที่หัวเมืองก็ให้คุมตัวมาส่งให้ผู้รักษาเมืองกรมการส่งลงมา ณ กรุงเทพมหานครโดยเร็ว จะให้ปรับไหมผู้ถือหนังสือไปเป็นเงินตราชั่งหนึ่งให้แก่ผู้จับ แล้วจะให้ ผู้ที่ให้หนังสือ ไปนั้นต้องใช้อากรที่ นายอากร ฟ้องขาดลง ตั้งแต่หนังสือนั้นลงวันคืน หรือตามที่ชำระได้ว่าให้ไปแต่เมื่อใดนั้นกว่าจะครบ ถ้าเจ้าภาษี นายอากรกำนันตลาด จับหนังสือที่มิใช่ ตราภูมิ คุ้มห้ามตามตำแหน่ง เป็นหนังสือชื่อขุนนางอ้างการเท็จ หรือหนังสือข้าเจ้าบ่าวนายให้ไปคุ้มค่านาค่าน้ำภาษีอากรสมพักศรตลาด นอกจากตราภูมิเก่าในปีเถาะ สัปตศกนี้ แลตราภูมิใหม่ตีพิมพ์แล้ว ประทับตราตามแบบใหม่ตั้งแต่ปีมะโรง อัฐศกไปแล้ว ก็อย่าเชื่อฟังละวางเลย จงจับเอาหนังสือทั้งผู้ถือ ถ้าได้ในกรุงเทพมหานครก็ให้เอาหนังสือกับคนถือหนังสือมาส่งให้เจ้าพนักงานตามตำแหน่ง ถ้าจับได้ที่หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ก็ให้ไปส่งกับเจ้าเมืองกรมการ ให้เจ้าเมืองกรมการเอาตัวผู้ถือหนังสือกับ หนังสือส่งเข้ามาในกรุงเทพมหานครแต่ใน ๑๕ วัน จะปรับไหมเอาเงินชั่งหนึ่งกับผู้ถือหนังสือให้แก่ผู้จับ ถ้านายอากรพบปะหนังสือที่มิใช่ตำแหน่งเจ้าพนักงาน เป็นหนังสืออ้างนามเจ้าชื่อขุนนางผิดอย่างตราภูมิเก่าใหม่ให้ไปแก่บ่าวไพร่แล้ว ถ้านายอากรเกรงพาสนาบารมีเจ้านายขุนนางที่อ้างในหนังสือและถ้อยคำผู้ถือนั้น แล้วนิ่งเสีย ปล่อยเสีย ไม่เอาตัวผู้ถือหนังสือมาส่งตามบังคับนี้ ถ้ามีผู้มาร้องฟ้องหรือจับหนังสือได้ที่อื่น ชำระซัดทอดไปถึง จะให้คิดเอาเงินอากรที่ร้องขาดในชั่วอายุหนังสือปลอมนั้น กับนายอากรจงเต็ม ถ้าเจ้าเมืองกรมการหรือเจ้าพนักงานในกรุง เมื่อนายอากรจับเอา

ผู้ถือหนังสือ และคนถือหนังสือมาส่งให้เห็นกับพระบารมีเจ้านายและวาสนาขุนนาง ปิดความว่ากล่าวไกล่เกลี่ยเสีย ไม่เอาเนื้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ก็ให้ผู้จับได้มาร้องถวายฎีกาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยเร็ว จะให้คิดเอาเงินอากรที่ขาดในชั่วอายุหนังสือปลอมนั้นกับเจ้าเมืองกรมการ และเจ้าพนักงานซึ่งไม่บอกมากรุงเทพมหานคร และไม่กราบทูลพระกรุณาว่าจะครบจำนวนขาดในชั่วอายุหนังสือนั้น โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตีพิมพ์ประกาศมาให้ท่านทั้งปวงรู้เทอญ.

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๗๘. ประกาศว่าด้วยราษฎรชาวกรุงเก่าถวายข้าวเปลือก

(ณ วันพุธ เดือนยี่ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า ซึ่งราษฎรชาวกรุงเก่ารวมกันทูลเกล้า ฯ ถวายข้าวเปลือก ๓๘ เกวียนนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาปรานีเป็นอันมาก ด้วยว่าราษฎรเมื่อทำนาได้ผลเมล็ดข้าวเปลือกมากน้อยเท่าใด ก็ต้องเสียค่านาอยู่ตามจำนวนเรียก แล้วยังอุตสาหะมีใจสวามิภักดิ์ จัดข้าวเปลือกทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นส่วนฉลองพระเดชพระคุณอีกชั้นหนึ่ง จึงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าลายขึ้นไป ให้เจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทรมหากัลยาณมิตร ที่สมุหนายก แจกแก่ราษฎรเหล่านั้นคนละผืน ๆ เป็นรางวัลเล็กน้อย แลข้าวเปลือกซึ่งราษฎรทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้เอามาใช้ในการพระราชกุศล จัดเป็นข้าวทรงบาตรบ้าง เลี้ยงพระสงฆ์ในพระบรมมหาราชวัง

บ้าง พระราชทานราษฎรป่วยเป็นโรคต่าง ๆ ซึ่งมารักษาตัวอยู่โรงหลวงบ้าง พระราชทานแก่คนพิการ ชรา นักโทษ แลราษฎรมารับพระราชทานนั้นบ้าง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานส่วนพระราชกุศลให้ราษฎรผู้เจ้าของข้าวได้อนุโมทนาทั้งสิ้นด้วยกัน แลให้อยู่เย็นเป็นสุขทั้งชั่วนี้ชั่วหน้า เทอญ

อนึ่ง โปรดเกล้า ฯ ว่า เจ้าภาษีอากรค่าน้ำ แลสมพักศรนายอากรอื่น ๆ เมื่อจะไปเก็บภาษีเรียกอากรหัวเมืองใด ก็มีตราไปวางแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการ ร้อยแขวงกำนัน นายอำเภอได้ป่าวร้องให้ราษฎรชาวบ้านรู้บ้าง มิได้รู้บ้าง เจ้าภาษีนายอากรไปเรียกเอาภาษีอากรสมพักศรเหลือเกินพิกัด ราษฎรก็ต้องยอมเสียให้เพราะมิได้รู้พิกัดในท้องตรา จึงโปรดเกล้า ฯ สั่งให้คัดพิกัดภาษีอากรสมพักศรจะตีพิมพ์ แรกให้ราษฎรรู้ในกำหนดพิกัดต่อภายหลัง ก็ในระหว่างที่ยังมิได้ตีพิมพ์พิกัดแจกมานี้ ถ้าราษฎรผู้ใดได้ความเดือดร้อนเพราะเจ้าภาษีนายอากรกดขี่เรียกภาษีอากรเหลือเกิน หรือมีทุกข์ด้วยเรื่องคดีใด ๆ ก็ดี ให้มากราบเรียนร้องทุกข์ต่อท่านเสนาบดีแม้นท่านเสนาบดีสั่งตุลาการคนใดให้ชำระ แลตุลาการกดความไว้ให้เนิ่นนานพ้นเดือนหนึ่งแล้ว ข้อคดียังมิได้สำเร็จ ก็ให้ราษฎรผู้ได้ความเดือดร้อนนั้นทำเรื่องราวฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย จะโปรดเกล้า ฯ ทรงตัดสินให้สำเร็จโดยเร็ว

หมายประกาศมา ณ วันพุธ เดือนยี่ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก.

๗๙. ประกาศว่าด้วยคนพาลเสพสุราในเวลาตรุษสงกรานต์
คัดจากหมายรับสั่ง
ปีเถาะ สัปตศก

ด้วยพระอินทราบดีสีหราชรองเมือง เจ้ากรมกองตระเวนขวา รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เทศกาลตรุษสงกรานต์ ควรที่ราษฎรจะชักชวนกันทำบุญให้ทานกระทำการกุศลจึงจะชอบ นี่หาดังนั้นไม่ คนที่เป็นพาลสันดานหยาบชวนกันเสพสุราแล้วพากันไปเที่ยวกลางถนนหนทาง พูดจาท้าทายกล้าหาญให้เกิดการก่อวิวาทชกตีกัน เพราะเสพสุราแล้วหาอยู่ในบ้านในเรือนของตัวไม่ แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ผู้ใดผู้หนึ่งจะเสพสุราเมาสักเท่าใดก็มิได้ห้าม ด้วยสุรามีอากรอยู่แต่เดิม ครั้นจะห้ามเสียทีเดียวก็หาควรไม่ ถ้าผู้ใดเสพสุราแล้วก็ให้อยู่แต่ในบ้านในเรือนของตัว ห้ามอย่าให้ไปเที่ยวชกตี วิวาทตามถนน หนทางที่บ้านเรือน เขตแดน ผู้อื่น เป็นอันขาดทีเดียว

อนึ่ง ให้เจ้าของบ้านเจ้าของเรือน รักษาบ้านเรือนเขตแดนของตัว อย่าให้ผู้อื่นมาชกตีวิวาทที่หน้าบ้านเรือนของตัวได้ ถ้าผู้ใดเมาสุราแล้วมิได้อยู่ในบ้านเรือนของตัว บังอาจไปเที่ยวชกตีวิวาทกันที่บ้านเรือนเขตแดนผู้อื่น ก็ให้เจ้าของบ้านเจ้าของเรือนจับตัวผู้ที่เมาสุรามาชกตีวิวาทให้จงได้ ถ้าแลผู้ที่เมาสุรามาเที่ยวชกตีวิวาทถึงบ้านเรือนเขตแดนผู้อื่น ตัวจะมีบาดเจ็บมากกว่าผู้ที่มิได้บุกรุก แลผู้มิได้บุกรุกจะมีบาดเจ็บ ก็จะตัดสินผู้ที่บุกรุกให้เป็นแพ้ จะทำโทษให้กับผู้ที่มิได้บุกรุกแต่ฝ่ายเดียว เพราะว่าตัวบังอาจไปเที่ยวชกตีวิวาทบุกรุกถึงบ้านถึงเรือนเขตแดนผู้อื่น หาอยู่ในที่บ้านเรือนเขตแดนของตัวไม่

ให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี หมายบอกกับข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ข้าเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แล้วประกาศแก่ราษฎรให้รู้จงทั่วกันตามรับสั่ง

๙๐. ประกาศว่าด้วยท้องสนามหลวงแลท้องสนามไชย

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวังฝ่ายหน้าฝ่ายใน เจ้าต่างกรมและยังไม่ได้ตั้งกรม แลอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ให้รู้จงทั่วกันว่า ที่ท้องนาหน้าวัดมหาธาตุนั้น คนอ้างการซึ่งนาน ๆ มีครั้งหนึ่งแลเป็นการอวมงคล มาเรียกเป็นชื่อตำบลว่า "ทุ่งพระเมรุ" นั้น หาชอบไม่ ตั้งแต่นี้สืบไป ที่ท้องนาหน้าวัดมหาธาตุนั้น ให้เรียกว่า "ท้องสนามหลวง"

อนึ่ง ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้เรียกว่า "ท้องสนามไชย" ให้ข้าราชการผู้จะเขียนบาดหมายและจะกราบบังคมทูลพระกรุณา แลราษฎรทั้งปวงเขียนชื่อเรียกชื่อที่ทั้งสองตำบลให้ถูกต้องตามชื่อซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมไว้นี้ ถ้าผู้ที่ยังมิได้รู้หมายประกาศนี้ หรือได้รู้แล้วแต่หลงลืมไป ยังเรียกว่าทุ่งพระเมรุอยู่ตามเคยเรียกมาแต่ก่อน ถ้ากรมพระตำรวจ หรือกรมพระนครบาลผู้หนึ่งผู้ใดจับกุมผู้ที่เรียกพลั้งเรียกผิดนั้นมาปรับไหมเอาเงินทอง ก็ให้ผู้ต้องจับนั้นมาร้องฟ้องตามกระทรวง ถ้าชำระได้ความจริง โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปรับไหมผู้จับทวีคูณให้แก่ผู้ต้องจับนั้น

หมายประกาศนี้ออกใน ปีเถาะ สัปตศก

๘๑. ประกาศเรื่องถวายฎีกา

โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้หมายประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรผู้มีความทุกข์ร้อน จะถวายฎีกาทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า แต่ก่อนได้มีหมายประกาศกำหนดวันเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธยสวริย ทรงรับฎีกาของราษฎรเดือนหนึ่ง ๔ ครั้ง ครั้นนานมา มีราชการอย่างอื่น ๆ ขึ้น เมื่อถึงวันที่กำหนดไว้ก็ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกไปบ้าง ซึ่งจะกำหนดเป็นแน่ตามหมายประกาศเดิมนั้นไม่ได้ การที่ราษฎรจะคอยถวายฎีกาจึงคลาดวันเนิ่นช้าไป

จึงโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ถ้าราษฎรมีทุกข์เดือดร้อนด้วยข้อคดีใด ๆ จะคอยถวายฎีกาเห็นจะเนิ่นช้า จะให้ญาติพี่น้องหรือพวกพ้อง ซึ่งเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มีตำแหน่งเฝ้า ให้เข้ามาถวายฎีกาแทนตัวในที่เสด็จออกทรงประทับแห่งใด ๆ ในพระบรมมหาราชวังเป็นเวลาว่างราชการก็ได้ ไม่ให้มีความผิดแก่ผู้มาถวาย แต่ว่าให้ผู้รับฎีกาถวายนั้น เอาตัวเจ้าของฎีกาไว้อย่าให้หลบหนีไป จะได้ส่งตัวให้ผู้ชำระโดยง่าย

อนึ่ง แต่เดิมได้มีกำหนดว่า ผู้ใดจะถวายฎีกาให้ไปหากรมล้อมพระราชวังให้เขียนให้นั้น ด้วยพระราชประสงค์จะทรงอนุเคราะห์แก่ผู้ถวายฎีกา ให้ได้เรื่องราวฎีกาโดยเร็ว ตั้งแต่นี้สืบไป ผู้ที่จะถวายฎีกา จะให้กรมล้อมพระราชวังแต่งเขียนให้เหมือนอย่างแต่ก่อนก็ตาม หรือจะให้ผู้ใดแต่งเขียนให้ หรือจะแต่งเขียนเองก็ตาม แต่ให้เขียนให้ถูกถ้วนตามอักษรที่ใช้ไม่ผิด อนึ่ง อย่าสมคบนักเลงผีนให้แต่งเขียนให้เป็นอันขาด ในเรื่องราวฎีกานั้นเล่า อย่าให้วนเวียน

เลอะเทอะ ให้ว่าโดยความสัจจริง อย่าให้เก็บเอาความเท็จเป็นสำนวนเติมใส่ในฎีกา แล้วอย่าให้มีคำหยาบช้าต่อพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้มีบรรดาศักดิ์ เมื่อจะกล่าวโทษผู้มีบรรดาศักดิ์ก็ให้เรียกตามชื่อผู้มีตำแหน่ง อย่าเติมขึ้น อย่าลดเสีย ผู้จะถวายฎีกาจงทำให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดซึ่งโปรดเกล้า ฯ ไว้นี้

แลการซึ่งทรงรับฎีกาเป็นความเปลื้องทุกข์ของราษฎรนี้ ทรงยินดีว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอันใหญ่อยู่อย่างหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯว่า ถ้าผู้ใดมาทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา จะพระราชทานเงินคนละสลึงเป็นบำเหน็จก่อน เมื่อชำระได้ความจริง ผู้ถวายฎีกาชนะความตามเรื่องราวในฎีกาของผู้นั้นแล้ว จะพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกสลึงหนึ่งเป็นรางวัล

หมายประกาศตีพิมพ์ ณ วัน ๆ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

๘๒. ประกาศว่าด้วยหมู่ข้าหลวงเดิม (ประกาศนี้ไม่แน่ว่าออกปีไหน)

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ใครเป็นคนสักท้องมือพระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎใคร ๆ ได้รับหนังสือคุ้มสัก ๑๐ ยก ในพระนามนั้น คนสังกัดนี้ที่เป็นข้าราชการตำแหน่งใด ๆ ในพระบรมมหาราชวัง คือเป็นพระยาพระ หลวง จมื่น แลผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการผู้ใหญ่ในหัวเมืองแล้ว โปรดให้บุตรจากหมู่เป็นบุตรข้าราชการ บุตรชายจะถวายให้ทำราชการในมหาดเล็กก็ได้ จะให้เป็นขุนเล็กหมื่นน้อยทำราชการ

กับตัวก็ได้ จะถวายตัวในพระบวรราชวัง หรือเจ้าฟ้า พระองค์เจ้าที่ตั้งกรมแล้ว แลยังไม่ได้ตั้งกรมก็ได้ จะให้ทำราชการในตำแหน่งแผ่นดินใด ๆ ตามสมัครก็ได้ บุตรที่บิดาได้เป็น พระยา พระ หลวง จมื่น ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ โปรดยกดังนี้ แต่อย่าให้ไปขุดคุ้ยเอาชื่อบิดาแลปู่ทวดที่เป็นพระยา พระ หลวง จมื่นในแผ่นดินที่ล่วงแล้วมาอ้างว่า ถ้าตัวเองหรือบิดาแลปู่ได้สักท้องมือ หรือรับหนังสือคุ้มสัก ๑๐ ยก ในพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎแล้ว คงว่าหมู่ข้าหลวงเดิม คนหมู่ข้าหลวงเดิมที่ไม่ได้ทำราชการเป็นพระยา พระ หลวง จมื่น ในพระบรมมหาราชวังแลผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการผู้ใหญ่ในหัวเมือง แลไม่ได้เป็นบุตรแลบุตรของบุตรชายพวกนั้นแล้ว ตัวเองก็ดี บุตรแลบุตรของบุตรชายก็ดี เป็นขุนเล็กหมื่นน้อยในราชการในพระบรมมหาราชวัง หรือเป็นมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวัง หรือติดตัวตามเจ้าหมู่ข้าหลวงเดิมที่เป็นข้าราชการในพระบรมมหาราชวังตามนายเดิมอยู่ หรือมีผู้กราบทูลขอได้พระราชทานให้ไปอยู่ในพระบวรราชวัง แลเจ้าฟ้าพระองค์เจ้าฝ่ายหน้าฝ่ายใน หรือข้าราชการผู้ใหญ่ในกรมใด ๆ ที่ได้กราบทูลขอ โปรดยกพระราชทานไปแล้วจริงตรง ๆ ก็คงเป็นยกไม่ต้องชำระเอาตัว

คนนอกจากกำหนด คือพ่อหมู่ที่ได้สักแลรับหนังสือคุ้มสักในพระนามเดิม แลลูกหมู่หลานหมู่เก่าใหม่ในพวกนั้น โจทก์หลบหลีกสังกัดเดิม ไปทำราชการในตำแหน่งใด ๆ ในพระบวรราชวัง หรือแอบแฝงให้เจ้านายแลขุนนางมิใช่นายเดิมในกรุงแลหัวเมืองใด ๆ ทั้งปวง ต้องพระราชประสงค์จะให้ชำระเอาตัวมาใช้ราชการตามกรมที่ข้าหลวงเดิมเป็นเจ้ากรมปลัดกรมอยู่

บัดนี้โปรดให้พระยาราชภักดีศรีรัตนสมบัติ พระยาราชสุภาวดี พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยามหาเทพกระษัตริย์ พระยาบำเรอภักดิ์ พระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ พระยาสมบัติยาธิบาล พระยาพหลพลพยุหเสนา หลวงโยธาธิบาล หลวงชำนาญนาวากล พระธรรมการบดี พระศรีสุนทรโวหาร พระหฤทัย หลวงราชเสวก หลวงอภิบาลภูวนารถ หลวงราชวรานุรักษ์ จมื่นก่งศิลป์ ขุนอาจอัคนิกร ขุนอมรศักดาวุธ ขุนอินทรประสาท หลวงสิทธินายเวรมหาดเล็ก นายจ่ายวด นายกวด นายสนองราชบรรหาร นายเสนองานประพาศ ๒๖ นาย[๑] สืบเสาะผู้บนบาน ผู้นำตัว

---

(๑) ข้าหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีชื่ออยู่ในประกาศที่ ๗๐ นี้ คือ

พระยาราชภักดี	(ช้าง)	
พระยาราชสุภาวดี	(แก้ว)	
พระยาอภัยรณฤทธิ์	(เฉย)	แล้วเป็นเจ้าพระยายมราช
พระยามหาเทพ	(บัว)	แล้วเป็นพระยาสีหราชฤทธิไกร
พระยาบำเรอภักดิ์	(ดิศ)	แล้วเป็นพระยาอัพภันตริกามาตย์
พระยาอนุรักษ์	(สิงโต)	แล้วเป็นพระยาพิทักษ์ภูบาล
พระยาบุรุษ	(เพ็ง)	แล้วเป็นพระยาราชสุภาวดี แลเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง
พระยาสมบัติยาธิบาล	(อยู่)	
พระยาพหล	(กลาง)	แล้วเป็นพระยาวิสุทธิธรรมธาดา แลพระยาวจีสัตยารักษ์
หลวงโยธาธิบาล	(คล้าย)	
หลวงชำนาญนาวากล	(สวน)	
พระธรรมการบดี	(ศุข)	
พระศรีสุนทรโวหาร	(ฟัก)	แล้วเป็นพระยา
พระหฤทัย	(เนียม)	แล้วเป็นพระธรรมเสนา
หลวงราชเสวก	(จัน)	
หลวงอภิบาลภูวนารถ	(ดิศ)	แล้วเป็นพระศักดาภิเดชวรฤทธิ์

นำจับ คนที่โจทหมู่ข้าหลวงเดิมนั้น ๆ เอาตัวคืนมา ถ้ามีผู้นำจับตัวได้ ถึงไปเปนพระ หลวง ในพระบวรราชวัง ก็ไม่ให้พ้นจับ ผู้โจทต้องเสียเงิน ๑ ชั่งให้แก่บนจับ จะได้ให้สินบนบ้าง ค่าหักบาญชีแลค่าธรรมเนียมอื่น ๆ บ้าง ถ้ารู้สึกตัวกลัวผิด ให้เข้ามาหาท่านผู้สืบจับ ๒๖ นาย นายใดนายหนึ่งรับไว้ ต้องเสียแต่ค่าหักบาญชีค่าเชิงประกันแลอื่น ๆ เล็กน้อย ไม่ให้มากกว่า ๕ ตำลึง พ่อหมู่แลลูกหมู่ หลานหมู่ ต้องเสียเหมือนกัน

หลวงราชวรานุรักษ์	(พุ่ม)	แล้วเปนพระไชยบูร แลพระยาพิษณุโลก
จมื่นก่งศิลป์	(พิน)	แล้วเปนพระอัคเนศร
ขุนอาจอัคนิกร	(หนู)	
ขุนอมรศักดาวุธ	(อิ่ม)	แล้วเปนหลวงราชวรานุรักษ์ แลพระไชยบูร
ขุนอินทรปราสาท	(เอี่ยม)	แล้วเปนหลวงราชเสวก
หลวงสิทธินายเวร	(พุ่ม)	
นายจ่ายวด	(ร้าย)	แล้วเปนหลวงจัตุรงคโยธา
นายกวด	(อ้น)	แล้วเปนพระศรีกาฬสมุด
นายสนอง	(ขำ)	แล้วเปนหลวงสิทธินายเวร
นายเสนอ	(เปรม)	

พ.ศ. ๒๓๙๙

๘๓. ประกาศเรื่องให้สำรวจคฤหัสถ์อาศัยวัด

(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ ปีมะโรง จ.ศ. ๑๒๑๘)

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า คฤหัสถ์ซึ่งอาศัยวัดนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า มักเกิดความเกี่ยวข้องเนือง ๆ เกิดความขึ้นครั้งใดก็หลบหนีไปทุกครั้ง เหมือนความอ้ายพู่แหยมครั้งนี้ อ้ายพู่แหยมก็เป็นผู้ร้ายเก่าหลบหนีคุก ไปอาศัยสำนักหนีอยู่กับพระสงฆ์สามเณร แลซุ่มซ่อนอยู่ในวัดวาอาราม แล้วเที่ยวกระทำอันตรายต่าง ๆ ตั้งแต่นี้สืบไป พระราชาคณะ พระครูฐานานุกรม เปรียญ เจ้าอธิการ แลพระสงฆ์สามเณรอารามใด ๆ ที่มีศิษย์คฤหัสถ์อยู่นั้น ให้ทำหางว่าวมายื่นต่อกรมพระธรรมการ แต่ ณ วันขึ้น ค่ำ ๑ เดือน ๖ ปีมะโรง อัฐศก เสมอไปทุก ๆ เดือน ว่านายนั้นอายุเท่านั้น เป็นบุตรคนนั้น อยู่บ้านนั้น เป็นบ่าวคนนั้น สักหลังมือแล้ว ยังไม่ได้สักหลังมือ เป็นศิษย์พระสงฆ์สามเณรรูปนั้น ๆ อนึ่ง แม้บิดามารดาญาติพี่น้องผู้ใดผู้หนึ่งมาเยี่ยมเยียน จะนอนค้างที่กุฎีสักคืนหนึ่ง ก็ให้พระสงฆ์สามเณรเจ้าของกุฎีไปบอกแก่พระสงฆ์ซึ่งเป็นใหญ่ในพระอาราม ว่าคนนั้นจะขออาศัยนอนค้างที่กุฎีสักคืนหนึ่งแล้วจะลาไป ถ้าพระสงฆ์สามเณรรูปใด ๆ เอาความไปบอกดังกล่าวแล้วนี้ ให้พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในพระอารามนั้น ๆ ไต่ถามคฤหัสถ์ที่จะนอนค้างนั้นดู ถ้าเห็นควรจะนอนค้างได้ ก็ให้นอนค้างสักคืนหนึ่ง ห้ามไม่ให้พระสงฆ์สามเณรคบคฤหัสถ์นอกบาญชีไว้แลนอนค้างที่กุฎีพ้นคืนหนึ่งขึ้นไปได้เป็นอันขาด ถ้าพระสงฆ์สามเณร

รูปใดคบคฤหัสถ์นอกบาญชีไว้ดังกล่าวแล้ว มีผู้จับคฤหัสถ์นั้นมาได้ในโบสถ์วิหาร การเปรียญ กุฎี อารามใด หรือเกิดความสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้น จะให้มีโทษแก่พระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ เจ้าอธิการในอารามนั้น แลพระสงฆ์สามเณรเจ้าของกุฎีโดยโทษานุโทษนั้น ให้พระครูทักษิณคณิสร พระครูอุดรคณารักษ์ หมายประกาศคณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง คณะวัดพระเชตุพน ให้รู้จงทั่วทุกอาราม ทั้งวัดเดิม วัดขึ้น แลวัดบาง แลหัวเมืองนครเขื่อนขันธ์คณะนั้น ให้ทำหางว่าวมายื่นต่อผู้รับสั่งจงทุกเดือน ๆ อย่าให้ขาด เสียราชการได้ตามรับสั่ง

หมายมา ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก

๘๔. ประกาศว่าด้วยตราประจำหมายประกาศ

(ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า ตั้งแต่นี้ไป การที่จะให้ป่าวประกาศทั่วทั้งพระมหานคร ควรจะเชื่อฟังเอาเป็นจริงแน่แท้ได้นั้น ๒ อย่าง คือประกาศไปแต่พระบรมราชโองการอย่าง ๑ ประกาศบังคับแต่เสนาบดี หรือนายอำเภอแลผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการอย่าง ๑ ถ้าจะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศ บางครั้งก็จะเป็นหนังสือพิมพ์มีตราดวงนี้ เส้นดำนำหน้าหนังสือพิมพ์เป็นสำคัญ เหมือนอย่างประกาศฉบับนี้ หรือถ้าเป็นการเร็วด่วน ก็จะเป็นหนังสือเขียน จะมีพระราชลัญจกรบรมราชโองการ องค์น้อยหรือ

องค์ใหญ่นำหน้า มีพระราชลัญจกรประจำแผ่นดินประทับพนมศก เป็นสำคัญ ถ้าเป็นแต่คำประกาศของนายอำเภอ ประกาศแก่ราษฎร ชาวบ้านตามแขวงตามอำเภอ โดยบังคับเสนาบดีแลรักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการ ด้วยเรื่องโจรผู้ร้ายแลอื่น ๆ ก็จะมีตราเจ้ากระทรวง ผู้หมายประกาศนั้น ๆ ปิดประจำเป็นสำคัญ ถ้าราษฎรได้เห็นดวงตรา ตามที่กำหนดไว้ในหมายประกาศฉบับนี้แล้ว ก็ให้เชื่อเอาเป็นจริง ตามการใหญ่น้อยนั้นเทอญ ฯ

ถ้าคำเขียนประกาศไม่มีดวงตราเป็นสำคัญ ก็อย่าให้เชื่อฟัง เอาเป็นจริงเลย แต่บัตรหมายกันด้วยเรื่องการตามตำแหน่ง มิใช่ คำประกาศทั่วทั้งพระมหานคร เป็นแต่สั่งกันในข้าราชการ เจ้าขุนมูล นายนั้น ถึงไม่มีตราก็ให้เชื่อฟังกันตามเคยแต่ก่อน

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๘๕. ประกาศว่าด้วยผู้ที่จะรับทำภาษีอากรต่าง ๆ ให้ทำเรื่องราวยื่นตามกรม

(ณ เดือน ๕ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ตีพิมพ์ ประกาศแก่ผู้ที่จะเดินเหินเป็นเจ้าภาษีนายอากรทั้งปวงให้รู้ทั่วกัน ว่า ตั้งแต่นี้ไป จีนหรือไทยผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งจะเป็นเจ้าภาษีรายใหม่ ยังไม่ เคยมีมาแต่ก่อน เมื่อเห็นว่าพอจะเก็บพระราชทรัพย์ทูลเกล้า ฯ ถวาย เป็นประโยชน์กับแผ่นดินได้ ถ้าผู้นั้นขึ้นในกรมมหาดไทย ก็ให้ ทำเรื่องราวมายื่นกรมมหาดไทย ถ้าขึ้นในกรมพระกลาโหม ก็ให้

มายื่นกับกรมพระกลาโหม ถ้าขึ้นในกรมท่า ก็ให้มายื่นกรมท่า ถ้าขึ้นในพระคลังสินค้า ก็ให้ยื่นกับพระคลังสินค้า หรือผู้ซึ่งจะเป็นเจ้าภาษีนั้นอยู่ในกรุง ฯ จะทำเรื่องราวไปยื่นทั้ง ๓ กรม หรือกรมใดกรมหนึ่งก็ตาม หรือจะไปยื่นกับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาตินรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ก็ได้ ถ้าใน ๑๕ วันว่าไม่แล้ว ก็ให้หานายหน้าข้างหน้าข้างใน นำเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้พร้อมกับหนังสือประกัน แลตัวนายประกันที่ทรงรู้จักหรือที่ควรจะทรงรู้จัก จะทรงตัดสินให้แล้ว แต่ในเรื่องราวนั้น อย่าให้ว่าแบ่งบั่นตั้งพิกัดเอาเองว่าเท่านี้เท่านั้น ขึ้นที่นั้นเท่านั้น ที่นั่นเท่านั้น ให้แรงไปให้ว่าอ่อนน้อมเข้ามาพอสมควร

ถ้าภาษีอากรรายเก่าที่มีอยู่แล้ว เห็นเจ้าภาษีนายอากรคนเก่าทำมีกำไร แต่หาบวกขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายไม่ จะมาประมูลพระราชทรัพย์ให้ทวีมากขึ้นไปนั้น ถ้าขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ก็ให้ยื่นเรื่องราวกับเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ขึ้นพระคลังสินค้าก็ให้ยื่นกับเจ้าพนักงานพระคลังสินค้า ถ้าสงสัยเจ้าพนักงานว่าจะเห็นกับหน้าผู้อื่นจะไม่ทำโดยซื่อสัตย์สุจริต ก็ให้หานายหน้าข้างหน้าหรือข้างใน ให้นำเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพร้อมทั้งผู้ประกัน เมื่อทรงเห็นว่าควรจะได้แก่ผู้ใด ก็จะโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานให้กับผู้นั้นทำไป

ประกาศมา ณ วันเดือน ๕ ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘

๘๖. ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ราษฎรชาวกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาที่เรียกว่าบางกอก แลอยู่ในแขวงหัวเมืองชั้นในใกล้ ๆ คือเมืองนครเขื่อนขันธ์ที่เรียกว่าปากลัด เมืองสมุทรปราการที่เรียกว่าปากน้ำ เมืองสาครบุรีที่เรียกว่าท่าจีน เมืองนครไชยศรีที่เรียกว่าละครไชยศรี เมืองนนทบุรีที่เรียกว่าตลาดขวัญ เมืองปทุมธานีที่เรียกว่าสามโคก แลกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยาที่เรียกว่ากรุงเก่า ว่าเมืองอ่างทอง เมืองสิงห์บุรี เมืองพรหมบุรี ที่เรียกว่าบ้านแบ้ง บางพุทรา เมืองลพบุรีบุราณเรียกว่าละโว้ แลคนชาววัดบางพวกอุตริเรียกว่าเมืองนพบุรี แลเมืองสระบุรีที่เรียกว่าเมืองใหม่บ้าง บ้านทนบ้านม่วงบ้าง แลเมืองนครนายกที่เรียกว่าคอระยก เมืองปราจีนบุรีที่เรียกว่าบางคาง เมืองฉะเชิงเทราที่เรียกว่าแปดริ้ว เมืองพนัสนิคมที่เรียกว่าบ้านวัดโบสถ์วัดหลวง เมืองชลบุรีที่เรียกว่าบางปลาสร้อยหรือบางปาส้อย เมืองบางละมุง แลเกาะในหมู่เกาะสีชัง แลเมืองเพชรบุรีที่เรียกว่าพริบพรี แลเมืองสมุทรสงครามที่เรียกว่าแม่กลอง แลเมืองราชบุรีที่เรียกว่าราชพรี ราษฎรอยู่ในเขตแขวงเมืองเหล่านี้แลอื่น ๆ คือไทย ลาว เขมร มอญ พม่า จีน ญวน แขก ฝรั่งเดิมทั้งปวงให้รู้จงทั่ว

บัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ ทรงราชดำริเห็นพร้อมกันกับความคิดท่านเสนาบดี ปรารถนาจะใคร่ทำนุบำรุงพระนครแลราษฎร

ให้มีทางที่ทำกินแลค้าขายให้เจริญทรัพย์สมบัติขึ้นกว่าแต่ก่อน ครั้งนี้คนชาติที่มีผิวขาวที่เรียกว่าฝรั่งนอก เข้ามาทำสัญญาว่าจะขอเข้ามาซื้อที่อยู่ ตั้งทำมาหากินในพระราชอาณาจักรนี้ คล้ายกันกับจีนแลชาวประเทศอื่นซึ่งเข้ามาอยู่แต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรด ฯ ยอมให้พวกฝรั่งนอกซื้อที่เช่าที่ในเขตแขวงที่ไม่ใกล้ไม่ไกลนัก แต่กรุงเทพมหานคร คือในภายในพระนคร แลห่างกำแพงพระนครออกไปเพียงสองร้อยเส้นเข้ามาโดยรอบ ในเขตเท่านี้ห้ามไม่ให้ผู้ใดขายที่ขาดแก่คนนอกประเทศที่เข้ามาอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปี แต่จะให้เช่านั้นได้ ไม่ห้าม เมื่อจะให้เช่านั้นให้มาทำหนังสือสัญญาว่ากล่าวกันต่อหน้ารั้วแขวงอำเภอแลเจ้าพนักงานให้รู้เห็นเป็นพยานไว้ อย่าให้ลอบขายด้วยโวหารว่าให้เช่า คือเอาเงินล่วงหน้ามากกว่ากำหนดเช่าตามเดือนตามปี ถ้าร้อนรนจะใคร่ได้เงินมาก จะขายที่กับคนนอกทีเดียวด้วยอยากจะได้เงินเร็ว ๆ ก็ให้กราบเรียนท่านเสนาบดีก่อน เมื่อท่านเสนาบดียอมให้ขายจึงขายได้ แลที่ห่างกำแพงพระนครสองร้อยเส้นออกไปในภายในที่ที่ไม่ไกลนัก เพียงเรือพายเรือแจวจะไปถึงได้ใน ๒๔ ชั่วโมงเข้ามานั้น เจ้าของที่จะขายที่บ้านทั้งเหย้าเรือนแลที่สวนที่นาให้ขาดกับคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งก็ได้ ไม่ห้าม ไม่มีโทษ โปรด ฯ อนุญาตแล้ว เพราะว่าคนนอกมักใจใหญ่ใจโตซื้อแพง ๆ ผู้ที่จะขายได้เงินมาก ๆ เงินทองจะได้ตกอยู่ในบ้านในเมือง ถ้ายังหวงที่อยู่จะให้คนนอกเช่าที่สวนที่นาที่โรงที่เรือนอย่างไรก็ได้ ราษฎรเจ้าของที่จะได้ ๆ ค่าเช่าดีกว่านิ่งอยู่เปล่า ๆ แลเมื่อเจ้าของมีกำลังทำเองให้มีผลมากกว่าค่าเช่าไม่ได้นั้น แต่ว่าห้ามไม่ให้ฉ้อเบียดบังเอาที่แลเรือน แลสวนแลนาของผู้อื่น ที่ไม่เป็นสิทธิแก่ตัวไปขายกับคนนอกประเทศให้เป็นความยุ่งยิ่งกันขึ้น

เพราะเหตุนี้ ถ้าใครจะขาย จะให้เช่า ก็ให้มาบอกกล่าวกับรั้วแขวงอำเภอ ให้ร่ำเรียนแก่เจ้าพนักงานแลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการให้รู้เห็นเป็นพยาน ทำหนังสือซื้อขายแลสัญญาเช่าที่ให้แน่นอนมั่นคง อย่าให้มีความเกี่ยวข้องทุ่มเถียงกันต่อไปข้างหน้าได้ แลกำหนดห่างพระนครสองร้อยเส้นแต่ที่ล้อมซึ่งห้ามไม่ให้ขายขาดนั้น คือทิศเหนือกำหนดถึงปากน้ำบางพุทราที่ร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยาต่อไปจนถึงกำแพงลพบุรี แลตรงไปถึงท่าพระงามแม่น้ำสระบุรี ทิศตะวันออกแต่ท่าพระงามถึงบางกนากปลายคลองขุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงไปถึงปากน้ำบางปะกงต่อไปจนเกาะศรีมหาราชา ทิศใต้ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชาไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ทิศตะวันตกตั้งแต่อ่าวทะเลเมืองเพชรบุรีไปถึงปากน้ำเมืองสมุทรสงคราม เลยไปตามลำแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรี ต่อไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรีตั้งแต่สุพรรณบุรีไปถึงปากน้ำบางพุทราประจวบที่เก่า ภายในที่เท่านี้แล ที่นอกกำหนดทาง ๒๔ ชั่วโมงนี้ออกไปเป็นที่เปลี่ยวที่ไกลห้ามไม่ให้ผู้ใดขายแก่คนนอกประเทศ และให้คนนอกประเทศเช่าดังหนึ่งที่ภายในกำหนดเข้ามา แต่ในที่นอกกำหนดนั้น ถ้าคนนอกประเทศมีหนังสือเบิกด่านเดินทางไปสำหรับตัวไม่เป็นคนหนีแล้วราษฎรจะซื้อจะขายด้วยก็ได้ จะให้เช่าพักพาอาศัยอยู่กว่าจะกลับก็ได้ แต่จะให้เช่าเป็นที่อยู่ แลจะขายขาดไม่ได้ คำประกาศนี้เป็นแต่คำสั้น ๆ พอให้คนฟังเข้าใจง่าย อ่านรู้เร็ว ๆ ข้อความวิตถารมีอยู่อีกฉบับ ๑ ได้แจกไปกับผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการรั้วแขวงอำเภอแล้ว แลได้ปิดไว้ที่วัดใหญ่ ๆ ที่ศาลากลาง ที่การเปรียญ หลายแห่งแล้ว เมื่อไม่เข้าใจ ไปตามอ่านดูเถิด อย่าได้ปรารภเอาความในประกาศสั้นนี้ไปพูดจาเล่าลือกันไปผิด ๆ ถูก ๆ.

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๔๗. ประกาศว่าด้วยการประพฤติต่อฝรั่งเศส อังกฤษแลอเมริกันที่มาอยู่ในเมืองไทย

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรมค่ำ ๑ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ แลบรรดาราษฎรทั้งไทย จีน ญวญ มอญ ลาว เขมร พม่า มลายู แลคนเชื้อฝรั่งโปรตุเกสเดิม แลคนเชื้อแขกเทศแขกจามทุกชาติทุกภาษาทั้งปวง ซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาที่เรียกว่าบางกอก แลอยู่แขวงหัวเมืองชั้นในใกล้ ๆ คือเมืองนครเขื่อนขันธ์ที่เรียกว่าปากลัด เมืองสมุทรปราการที่เรียกว่าปากน้ำ เมืองสาครบุรีที่เรียกว่าท่าจีน เมืองนครไชยศรีที่เรียกว่าละครไชยศรี เมืองนนทบุรีที่เรียกว่าตลาดขวัญ เมืองปทุมธานีที่เรียกว่าสามโคก และกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยาที่เรียกว่ากรุงเก่า ว่าเมืองอ่างทอง เมืองสิงห์บุรี เมืองพรหมบุรีที่เรียกว่า บ้านแป้ง บางพุทรา เมืองลพบุรีที่บุราณเรียกว่าละโว้ แลคนชาววัดบางพวกอุตริเรียกว่าเมืองนพบุรี แลเมืองสระบุรีที่เรียกว่าเมืองใหม่บ้าง บ้านทนบ้านม่วงบ้าง แลเมืองนครนายกที่เรียกว่าคอระยก เมืองปราจีนบุรีที่เรียกว่าบางคาง เมืองฉะเชิงเทราที่เรียกว่าแปดริ้ว เมืองพนัสนิคมที่เรียกว่าบ้านวัดโบสถ์วัดหลวง เมืองชลบุรีที่เรียกว่าบางปลาสร้อยหรือบางปาส้อย เมืองบางละมุงแลเกาะในหมู่เกาะสีชัง แลเมืองเพชรบุรีที่เรียกว่าพริบพรี

แลเมืองสมุทรสงครามที่เรียกว่าแม่กลอง แลเมืองราชบุรีที่เรียกว่าราชพรี ราษฎรอยู่ในแขวงเมืองเหล่านี้แลอื่น ๆ ให้ทราบจงทั่ว

ด้วยเมื่อปีเถาะ สัปตศก (พ.ศ. ๒๓๙๘) เป็นปีที่ ๕ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ สมเด็จพระเจ้านโปเลยอนที่ ๓ เป็นพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แลสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียเป็นเจ้าทวีปปริเตนใหญ่แลไอแลนด์ แลเปรสิเดนต์ผู้ครองยูไนติดสเตตอเมริกา ได้บังคับให้ขุนนางเข้ามาขอทำสัญญาผูกพันทางพระราชไมตรี แลการที่ลูกค้าฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันจะเข้ามาค้าขายให้สะดวกสบายดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ในข้อสัญญาข้อ ๑ เป็นที่ ๔ ในลำดับนั้นมีว่า จะขอให้คนฝรั่งเศสอังกฤษ อเมริกัน แลชาติอื่น ๆ ซึ่งอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ได้เข้ามาพึ่งพระบารมีพระเดชพระคุณ อาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ทำมาหากินในแผ่นดิน ซึ่งเป็นพระราชอาณาจักรกรุงสยามให้สมควรแก่การที่บ้านเมืองเป็นไมตรีกัน จะยอมให้เสียภาษีอากรในที่เพาะปลูก และค่าน้ำค่าตลาด แลภาษีสินค้าขาเข้าขาออกทั้งปวงทุกอย่าง เสมอกันกับคนชาติอื่นภาษาอื่นซึ่งเข้ามาอาศัยพึ่งพระบารมีทำมาหากินอยู่แต่ก่อน จึงได้ทรงพระราชดำริพร้อมกับความคิดท่านเสนาบดี ว่าคนชาติฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน แลคนซึ่งขึ้นกับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน บัดนี้ก็เป็นข้าแผ่นดินเมืองที่เป็นพระราชไมตรีกันแล้วทั้งสามเมือง แลคนชาติฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันก็มีวิชาฉลาดในการงานต่าง ๆ เมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราชอาณาเขต เห็นจะมาประกอบการช่างทำสิ่งของเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ประหลาด ๆ ดีกว่าสิ่งของที่เคยทำได้ในกรุงซึ่งมีมาแต่ก่อนบ้าง แล้วจะเอาออกจำหน่ายซื้อขายแก่ราษฎร ราคาของที่ทำเมืองนี้ก็จะถูกกว่าของที่ลูกค้านำมาขายแต่เมืองอื่น ช่างชาวพระนครนี้เมื่อเห็นเป็นดีก็จะร่ำเรียนเลียนทำตามอย่าง การช่าง

ทั้งปวงก็จะจำเริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน อนึ่ง การเพาะการปลูกสิ่งของที่มีประโยชน์ในแผ่นดิน คนฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน มักเข้าใจวิธีเพาะปลูกมีตำรับตำรา ถ้าเข้ามามีอุตสาหะมีเพียรพยายามทำไร่นาเรือกสวนได้มากในที่เป็นป่าแลท้องทุ่งที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ ก็จะให้จำเริญสมพักศรอากรภาษีมีมากขึ้นแก่แผ่นดินโดยลำดับเวลาไปภายหน้า เมื่อพวกฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน เอาเงินทองมาแต่นอกประเทศลงทุนซื้อที่ เช่าที่ แลจ้างลูกจ้างใช้ เงินทองเมืองอื่นก็จะได้ตกอยู่ในแผ่นดินจำเริญแก่ราษฎรพระนครนี้ ราษฎรที่ยากจนจะได้รับจ้างเลี้ยงชีวิตดีกว่าขายตัวเป็นทาสให้ท่านผู้อื่นใช้ ด้วยเป็นประโยชน์อย่างว่ามานี้แลอย่างอื่น ๆ ก็ควรจะยอมให้ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันเข้ามาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรตามสบาย แต่ยังเห็นเหตุอยู่อีกอย่างหนึ่งว่า คนชาติฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันรูปร่างเพศภาษาแปลก ต่างจริตกิริยา อย่างธรรมเนียมก็ผิดกันกับชาวประเทศนี้นัก ครั้นจะยอมให้ไปอยู่ไกลห่างพระนครไปนัก กลัวคนที่ไกล ๆ ไม่เคยพบเห็นฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะสำคัญคิดว่าเป็นคนแปลกมาจะพากันข่ม-เหงต่าง ๆ เมื่อเดินทางไกลหรืออยู่ในที่เปลี่ยว คนใจร้ายใจพาลเมื่อเห็นเป็นคนต่างเมืองต่างภาษา ก็จะเข้าปล้นชิงตีรันฟันฆ่า เมื่อความเช่นนี้มีขึ้นจะได้ถามหาพยานสืบอาการเป็นจริงก็จะยากไป เพราะพวกฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ไม่รู้จักใครในที่ไกลที่เปลี่ยวจะได้ความลำบากนัก อนึ่ง จะให้พวกฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ซื้อที่ขาดเป็นของฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน อยู่ในภายใน หรือใกล้พระเนตรแต่แรกมาใหม่ ๆ ยังไม่กว้างขวางรู้จักใครมาก เมื่อบ้านเรือนเบียดเสียดแทรกแซงกันจะมีความทะเลาะวิวาท ชาวพระนครนี้เห็นว่าไม่รู้จักใครก็จะกลุ้มรุมข่มเหงต่าง ๆ ด้วยยังไม่คุ้นเคย จึงได้ทรงพระราชดำริ

พร้อมกับความคิดท่านเสนาบดี จะยอมให้ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน แลคนซึ่งขึ้นกับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน เข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานครแต่ในทาง ๒๔ ชั่วโมง ที่จะไปด้วยเรือเป็นปรกติของประเทศนี้ แต่ในที่รอบพระนครสองร้อยเส้นนั้น ห้ามมิให้ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ที่มาใหม่อยู่ในประเทศนี้ยังไม่ถึง ๑๐ ปี ซื้อที่ขาดเป็นของตัว เป็นแต่จะเช่าอยู่นั้นได้ ที่ห่างกรุงเทพมหานครกว่าสองร้อยเส้นออกไป ภายใน ๒๔ ชั่วโมงเข้ามานั้นแห่งใดแห่งหนึ่ง ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะเช่าก็ได้ จะซื้อที่นาที่สวนที่บ้านที่เรือนขาดเป็นของตัวก็ได้ ท่านเสนาบดีจึงได้เชิญพระราชดำริไปพูดปรึกษากับทูตฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ซึ่งเข้ามาขอทำสัญญา ก็ได้ยอมพร้อมใจกันใส่ความอันนี้ไว้ในข้อสัญญาข้อเป็นที่ ๔ ด้วยลำดับว่าดังนี้ "คนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะมาค้าขายตามหัวเมืองชายทะเลซึ่งขึ้นกับกรุงเทพมหานครก็ค้าขายได้โดยสะดวก แต่จะอาศัยอยู่ได้ที่เดียวก็แต่ในกรุงเทพมหานคร ตามในจังหวัดซึ่งกำหนดไว้ในหนังสือสัญญา ประการหนึ่งคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะมาเช่าที่ปลูกโรงปลูกเรือนปลูกตึก แลจะซื้อเรือนซื้อโรงซื้อตึก พ้นกำแพงออกไปกำหนด ๒๐๐ เส้น คือ ๔ ไมล์ เช่าได้ แต่จะซื้อที่ซื้อไม่ได้ ถ้าอยู่ถึง ๑๐ ปีแล้วจึงจะซื้อได้ ถ้าอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปี ท่านเสนาบดีจะโปรดให้ซื้อก็ซื้อได้ ที่นอกกำหนด ๒๐๐ เส้นนั้น คนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะซื้อจะเช่า ที่เรือน ที่สวน ที่ไร่ ที่นา ตั้งแต่กำแพงเมืองออกไปเดินกำลังเรือแจวเรือพายทาง ๒๔ ชั่วโมง จะซื้อจะเช่าเมื่อไรก็ซื้อได้เช่าได้ แต่เมื่อคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะซื้อที่ซื้อเรือนจะต้องบอกกงสุลฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ตามที่ตามตำแหน่งผู้จะซื้อ กงสุลจะได้บอกเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนัก-

งานกับกงสุลเห็นว่าคนจะซื้อที่นั้นเป็นคนจะทำมาหากินโดยจริง เจ้าพนักงานกับกงสุลจะได้ช่วยว่ากล่าวให้ซื้อตามราคาสมควร แล้วจะได้ดูแลปักที่วัดที่ทำหนังสือปิดตราเจ้าพนักงานให้ไว้เป็นสำคัญ แล้วจะได้ฝากฝั่งเจ้าเมืองกรมการให้ช่วยดูแลทำนุบำรุงด้วย แลให้ผู้ที่ไปอยู่นั้นฟังบังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการตามยุติธรรม ค่าธรรมเนียมที่ทำไร่ทำสวน ราษฎรบ้านนั้นเมืองนั้นต้องเสียอย่างไร ก็ให้เสียตามชาวบ้านนั้นชาวเมืองนั้น ถ้าในกำหนด ๓ ปีแล้วผู้ซื้อที่ไม่มีทุนรอนหรือแชเชือนเสียมิได้ ตั้งการปลูกสร้าง เสนาบดีจะคืนเงินค่าที่ให้จะตัดสินคืนเอาที่นั้นเสีย" หนังสือสัญญาทั้งสามเมืองความเหมือนกันนี้ได้ทำแล้ว แลขุนนางฝรั่งเศสขุนนางอเมริกันรับเอาไปว่าจะเอาไปลงตรามาส่งเปลี่ยนต่อภายหลัง หนังสือสัญญาเมืองอังกฤษที่ทำเสร็จแล้วก่อนนั้น ทูตอังกฤษก็ได้นำไปถวายสมเด็จพระนางเจ้ากรุงลอน-ดอนเมืองอังกฤษ ก็ทรงเห็นชอบด้วย ลงตราสันนิษฐานมาเป็นอันเสร็จแล้ว ว่าให้สัญญาคงอยู่อย่างนั้นทุกประการ

แลขุนนางอังกฤษซึ่งเป็นทูตจำทูลพระราชสาส์น แลเครื่องมงคลราชบรรณาการมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แลวางหนังสือสัญญากันทั้งสองฝ่ายเป็นสำเร็จในครั้งนั้น ได้ปรึกษากับเสนาบดีว่าคำในข้อสัญญาว่า คำที่ว่าห่างพระนครโดยรอบสองร้อยเส้นนี้ก็ดีคำว่าห่างไกลเพียงที่เรือไปมาได้ใน ๒๔ ชั่วโมงก็ดี ถึงจะประกาศไปใครไม่ได้วัดแลทดลองก็จะไม่รู้ว่าเพียงไหน จะเป็นเหตุให้สงสัยต้องเถียงกัน จึงได้ให้เจ้าพนักงานกรมเมืองไปกับขุนนางอังกฤษ วัดทางสองร้อยเส้นรอบพระนครปักเสาศิลาไว้ ๔ ทิศ เป็นที่หมายของวงเวียนรอบพระนคร แลในที่บรรทัดวงเวียนของพระนครจะข้ามแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ก็ได้มีเสาศิลาเป็นสำคัญทั้งสองฟากด้วย ตั้งแต่

วงเวียนที่มีเสาศิลาเป็นสำคัญ เข้ามาจนถึงพระนครนั้นห้ามมิให้ผู้ใด ขายที่บ้านที่สวนแก่คนนอกประเทศเข้ามาอยู่ในกรุงยังไม่ถึง ๑๐ ปี เป็นแต่ให้เช่ามีกำหนดเป็นระยะนั้นได้ไม่ห้าม เมื่อจะให้เช่านั้นให้มา ทำหนังสือสัญญาว่ากล่าวกันต่อหน้ารั้วแขวงอำเภอ แลเจ้าพนักงาน ให้รู้เห็นเป็นพยานไว้ อย่าให้ลอบขายด้วยโวหารว่าให้เช่า คือเอาเงิน ล่วงหน้ามากกว่ากำหนดเช่าตามเดือนตามปีสมควรแก่เยี่ยงอย่าง ควร จะยอมกัน ถ้าร้อนรนจะใคร่ได้เงินมาก จะขายที่กับคนนอกทีเดียว ด้วยอยากจะได้เงินเร็ว ๆ ก็ให้กราบเรียนท่านเสนาบดีก่อน เมื่อท่าน เสนาบดียอมให้ขายจึงขายได้ หรือจะใคร่จำนำทำสัญญาว่าขาดดอกเบี้ย เป็นหลุด ก็ให้มาบอกจำนำแก่คนมีทรัพย์ในฝ่ายไทยก่อน ถ้าไม่รับ ให้เงินแรงกว่าอังกฤษรับแล้ว ให้เอาความมาเรียนท่านเสนาบดีกรม พระนครบาล จะคิดอ่านให้ได้สมประสงค์

ก็แลในทาง ๒๔ ชั่วโมง แต่กำแพงกรุงเทพมหานครนอก ๒๐๐ เส้นโดยรอบนั้น ท่านเสนาบดีกับทูตอังกฤษปรึกษาว่ากำหนด ลงเป็นตำบลแล้ว คือทิศเหนือกำหนดถึงปากน้ำบางพุทราที่ร่วมกับ แม่น้ำเจ้าพระยา ต่อไปจนถึงกำแพงเมืองลพบุรี เลยไปถึงท่าพระงาม เมืองสระบุรี ทิศตะวันออกแต่ท่าพระงามถึงบางกนากปลายคลองขุด ที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงต่อไปถึงปากน้ำบางปะกงไปจนเกาะศรี มหาราชา ทิศใต้ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชาไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ทิศตะวันตกตั้งแต่ฝั่งอ่าวทะเลเมืองเพชรบุรี ไปถึงปากน้ำเมืองสมุทร สงคราม เลยไปตามลำแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรี ต่อไปจนถึง เมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่สุพรรณบุรีไปถึงปากน้ำบางพุทราประจวบที่ เก่าในภายในที่เท่านี้ ถ้าราษฎรที่เป็นเจ้าของที่อยู่แต่ก่อนจะให้คน อังกฤษ แลคนซึ่งขึ้นกับอังกฤษหรือฝรั่งเศส อเมริกันเป็นชาวเมือง

หรือขึ้นแก่เมืองฝรั่งเศส อเมริกา ซึ่งมาทำสัญญาแล้วนั้น เช่าอยู่ก็ได้ ทำการเพาะปลูกก็ได้ จะขายให้ขาดทั้งที่บ้านที่เรือนที่สวนที่นาก็ได้ ไม่ห้าม แต่เมื่อจะให้เช่าหรือจะขายให้นั้น ให้ทำหนังสือสัญญากำหนดที่กำหนดราคา มีวันคืนเดือนปีให้แน่นอนต่อหน้ารั้วแขวงอำเภอพนักงานให้รู้เป็นพยาน หรือเมื่อจะให้เงินรับเงินแลผัดผ่อนกันอย่างไร ก็ให้มีสักขีพยานแลใบรับใบให้เป็นหลักสำคัญ อย่าให้มีการวิวาททุ่มเถียงกันไปในภายหน้าได้

เมื่ออังกฤษแลชาวยุโรปอื่นและชาวอเมริกันไปซื้อที่เช่าที่อยู่ในที่ใด ๆ ไทยแลจีนและคนอื่น ๆ จะเข้าไปรับจ้างให้ทำการงานเอาสินจ้างเลี้ยงชีวิตก็ได้ไม่ห้าม อย่าให้คนที่มีความผิดต่อกฎหมายแผ่นดิน คือเป็นโจรแลผู้ร้ายแลความชั่วอื่น ๆ หลบหนีสุภาตระลาการรั้วแขวงอำเภอแลกองจับ หรือทาสแลลูกหนี้ที่คิดจะหนีเจ้าขุนมูลนายแลเจ้าหนี้ หลบลี้เข้าไปอยู่ในที่ของอังกฤษแลฝรั่งเศสอเมริกันก่อความให้สุภาตระลาการเจ้าหมู่มูลนายต้องมาฟ้องร้องวิวาทเป็นความกับคนต่างประเทศ คนที่เป็นต้นเหตุหลบหลีกเข้าไปอยู่ก่อเหตุให้เกิดความต้องว่ากับคนต่างประเทศนั้น คงจะต้องชำระเอาตัวคืนมาให้จงได้ เมื่อได้ตัวมาแล้วจะต้องให้มีโทษเพิ่มให้มากกว่าความผิดของคนผู้ทำผิดโดยปรกตินั้น ถึงทาสแลลูกหนี้ที่หนีเจ้าเบี้ยนายเงิน ทำให้เจ้าเบี้ยนายเงินต้องเป็นความกับคนต่างประเทศ ก็จะให้มีโทษอีกตามโทษานุโทษ เพราะท่านเสนาบดีได้ใส่หนังสือสัญญาไว้แล้วกับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันว่าดังนี้ "ข้อ ๓ ว่าคนซึ่งอยู่ในบังคับไทยจะไปเป็นลูกจ้างอยู่กับคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันก็ดี คนอยู่ในบังคับไทยที่มิได้เป็นลูกจ้างก็ดี ทำผิดกฎหมายเมืองไทย จะหนีไปอาศัยอยู่กับคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริ-

กัน ซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร ถ้ามีพยานว่าทำผิด หนีไปอยู่กับคนในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน กงสุลทั้ง ๓ ตามที่จะจับตัวส่งให้กับเจ้าพนักงานฝ่ายไทย ถ้าคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนแลเข้ามาอาศัยค้าขายอยู่ในกรุงเทพมหานคร ทำผิดหนีไปอยู่กับคนในใต้บังคับไทย ถ้ามีพยานว่าทำผิดหนีไปอยู่กับคนในใต้บังคับไทยจริง กงสุลทั้ง ๓ ตามที่จะขอเอาตัว เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะจับตัวส่งให้ ถ้าพวกจีนคนใดจะว่าเป็นคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ไม่มีสำคัญสิ่งไรเป็นพยานว่าเป็นคนบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน กงสุลทั้ง ๓ เมืองก็ไม่เอาเป็นธุระ ข้อ ๕ ว่าคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ที่เข้ามาจะอาศัยอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ต้องไปบอกกับกงสุลตามที่ให้จดชื่อไว้ ถ้าคนเหล่านี้จะออกไปทะเลหรือจะไปเที่ยวเกินกำหนดทาง ๒๔ ชั่วโมง ตามสัญญาไว้ที่จะให้คนในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันอยู่นั้น กงสุลตามที่จะไปขอหนังสือเบิกล่องเจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้ไป ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะกลับออกไปจากกรุงเทพมหานคร ถ้าขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายไทยบอกกับกงสุลตามที่ว่า มีเหตุควรจะห้ามมิให้ออกไป กงสุลตามที่ก็จะมิให้ออกไป ถ้าคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันไปเที่ยวในระหว่างทาง ๒๔ ชั่วโมง กงสุลตามที่จะเขียนเป็นหนังสือไทยให้ไปว่าคนนั้น ชื่ออย่างนั้น รูปร่างอย่างนั้น มีธุระอย่างนั้น แล้วจะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยปิดตราหนังสือให้ไปเป็นสำคัญด้วย ชาวด่านทางฝ่ายไทยดูหนังสือแล้วให้คืนหนังสือให้ปล่อยตัวไปโดยเร็ว ถ้าไม่มีหนังสือกงสุลตามที่ปิดตราเจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปสำหรับตัว ต้องสงสัยว่าเป็นคนหนีก็ให้ยึดเอาตัวไว้แล้ว ให้มาบอกความกับกงตุลตามที่ให้รู้ ฯ

ข้อ ๖ ว่าคนซึ่งอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันจะเข้ามาเที่ยว แลจะให้เข้ามาอาศัยอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร จะถือศาสนาคริสตัน ไทยก็ไม่ห้ามปราม เมื่อจะสร้างวัดขึ้นจะทำได้ก็แต่ในที่เสนาบดีโปรดให้ ถ้าคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ซึ่งจะเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร จะจ้างคนซึ่งอยู่ในใต้บังคับไทยมาเป็นลูกจ้าง เสนาบดีฝ่ายไทยจะไม่ห้ามปราม ถ้าคนที่มีมูลนายจะมารับจ้างอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน มูลนายไม่รู้ มูลนายจะมาเอาตัวไปก็เอาไปได้ ถ้าคนในบังคับอังกฤษไปจ้างคนในใต้บังคับไทยเป็นลูกจ้างไม่ได้ทำสัญญากับมูลนายให้รู้ก่อน ภายหลังถ้าเกี่ยวข้องสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสนาบดีฝ่ายไทยจะไม่ชำระให้"

อนึ่ง คนซึ่งอยู่บ้านใกล้เคียงแลข้างบ้านก็ดี ห้ามอย่าให้รุกที่รุกแดน แลลอบลักเข้าไปถอนต้นไม้สิ่งใดที่ปลูกเพาะของคนต่างประเทศ แลก่อเหตุวิวาทอย่างใดอย่างหนึ่ง อนึ่ง อังกฤษแลชาวยุโรปอื่นแลอเมริกัน เข้ามาเช่าที่ซื้อที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ใด ๆ ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปล้อเลียนเย้ากวนก่อความวิวาทอย่างไรอย่างหนึ่งในบ้าน ของพวก อังกฤษ แล ชาว ยุโรป อื่นแล อเมริกัน ซึ่งจะเข้ามา อยู่นั้น ถ้าใครเข้าไปทำล่วงเกินก่อวิวาทในบ้านของคนต่างประเทศก็จะให้มีโทษแก่ผู้นั้นฝ่ายเดียว จะไม่ว่าความให้ เมื่อผู้ใดจะซื้อจะขายกับพวกอังกฤษแลชาวยุโรปอื่นแลอเมริกัน ซึ่งจะเข้ามาตั้งอยู่ก็ดี จะเที่ยวไปในทางน้ำทางบกค้าขายอยู่ก็ดี ก็ให้ซื้อให้ขายสิ่งของทุกอย่าง เว้นแต่สุราแลยาฝิ่นนอกภาษี แต่เมื่อจะให้รับสิ่งของแลเงินทอง ก็ให้มีหนังสือรับเป็นสำคัญแลพยานรู้เห็น ถึงจะผัดผ่อนให้ปันกัน ก็ให้มีหนังสือไว้เป็นสลักสำคัญแลพยานรู้เห็น อย่าทำให้

เกี่ยวข้องรุงรังนัก มีความจะชำระยากไป เมื่อจะสมคบกับลูกค้าคนอังกฤษ แลชาวยุโรปอื่น แล อเมริกัน ก็ให้พบปะพูดจากันที่หน้าบ้านหน้าโรงมีผู้รู้ผู้เห็น อย่าให้คนต่างประเทศรุกรานเข้าไปทวงถามทุ่มเถียง ยื้อแย่งจนเกิดวิวาทในบ้านในเรือนของตัวได้ ให้ออกรับพูดจาเสียหน้าบ้านหน้าโรงมีผู้รู้ผู้เห็น

ในสุราแลยาฝิ่นสองสิ่งนั้น ถ้าคนอังกฤษแลชาวยุโรปอื่นแลคนอเมริกันมารับเอาน้ำสุราแต่นายอากรไปขาย น้ำสุรานั้นคนทั้งปวงซื้อกินซื้อใช้ก็ได้ไม่มีโทษ ต้มสุราขึ้นไม่ได้ ผูกไปแต่นายอากรก็ดี เอาสุราเมืองนอกมาขายก็ดี ห้ามมิให้ใครไปซื้อเอาออกมาแลไปซื้อกินในบ้านคนนอกประเทศนั้น คนที่ไปซื้อออกมาก็ดี คนที่ไปกินในบ้านนั้นเมาออกมาก็ดี ให้นายอากรจับปรับไหมเหมือนคนทำสุราตามโทษานุโทษ แต่ฝิ่นนั้นถ้าคนนอกประเทศมารับไปจากเจ้าภาษีจะไปสูบด้วยกันเองก็ดี ไปขายแก่จีนก็ดี ไม่มีโทษ ถ้าคนที่พระราชบัญญัติห้ามมิให้สูบฝิ่น ไปรับมาสูบมาขายก็ดี เข้าไปอาศัยสูบในบ้านนั้นก็ดี ก็จะมีโทษตามโทษสูบฝิ่น แต่ฝิ่นนอกประเทศที่คนนอกประเทศจะลอบเอามาซื้อขายนั้น ได้ห้ามไว้ในหนังสือสัญญาแล้ว เมื่อมีเหตุขึ้นก็ปรับปรุงกันตามหนังสือสัญญา

อนึ่ง อย่าให้สมคบคน อังกฤษ แลชาวยุโรปอื่นแล อเมริกันที่มีความผิดหนีกงสุลตามที่เมืองนั้น ๆ แลกปปิตันนายเรือแลคนหลบเจ้าหนี้ ให้หลบลี้อยู่ในบ้านในเรือน ถ้าหลบเข้าไปก็ให้จับตัวมาส่งกับรั้วแขวงนายอำเภอ จะได้พาตัวไปส่งกับกงสุลตามที่ตามข้อสัญญาที่ว่าแล้วนั้น ถ้าคนอังกฤษแลชาวยุโรปอื่นแลอเมริกัน มาทำข่มเหงแก่ผู้ใด ๆ นอกบ้านของผู้นั้นก็ดี หรือเกี่ยวข้องขัดขวางอย่างไรก็ดี ถ้าอยู่หัวเมืองก็ให้ทำเรื่องราวไปยื่นต่อผู้สำเร็จราชการเมือง

กรมการ พอที่ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการจะว่ากล่าวให้แล้วไปได้โดยยุติธรรมเห็นชอบด้วยกัน ก็ให้ว่าให้เป็นแล้วต่อกัน ถ้าขัดขวางอยู่จะไปมิได้ ก็อย่าให้ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการเกาะคล้องกดขี่ข่มเหงจำเลยวุ่นวายไป ก็ให้บอกส่งเรื่องราวกับโจทก์ลงมายังกรุงเทพมหานคร ถ้าคนที่เป็นความกับคนต่างประเทศอยู่ในกรุงเทพมหานคร จะฟ้องคนต่างประเทศ ก็ให้ทำเรื่องราวไปยื่นต่อเจ้าพนักงานกรมท่ากลางที่ศาลาเวรกรมท่า จะได้พาตัวโจทก์กับเรื่องราวไปหากงสุลของคนต่างประเทศนั้น ให้หาตัวจำเลยมาชำระให้ หรือจะไปฟ้องกับกงสุลได้ทีเดียวก็ตาม เมื่อกงสุลบังคับอย่างไรให้พึงแลทำตาม ถ้ามิเห็นชอบด้วยก็อย่าทุ่มเถียงทะเลาะวิวาท ให้เอาความมาเรียนเจ้าพนักงานกรมท่ากลางให้พึ่ง ช่วยไต่ถามต่อว่าให้โดยสมควร

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด แรมค่ำ ๑ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๘๘. ประกาศเตือนให้ราษฎรซื้อข้าว เพราะจะเปิดให้จำหน่ายออกนอกประเทศ

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ข้าราชการแลราษฎรชาวพระนครแลชาวนอกกรุงทั้งปวงให้ทราบว่า บัดนี้ก็เป็นต้นฝนกลางมือแล้ว ฝนก็งามดีอยู่ กลัวแต่ฝนจะมากเกินไปเสียอีก ทรงกำหนดไว้ว่า ถ้าฝนงามจนเดือน ๑๐ แล้ว จะโปรดเปิดให้ลูกค้าซื้อข้าวออกไปจำหน่ายนอกประเทศ เมื่อเปิดแล้วราคาข้าวจะขึ้นไป เพราะฉะนั้นใครที่จะใคร่ซื้อข้าวด้วยราคาถูก ๆ ก็ให้รับซื้อหาเก็บไว้ใช้สอยหรือมากเหลือใช้สอย เมื่อเปิดข้าวออกนอกประเทศแล้วก็จะ

ได้ขายเอากำไร อย่าเสียดายเงินทุนกลัวข้าวผุเลย รีบซื้อไว้เสียเมื่อราคาข้าวยังไม่ขึ้น ไม่ซื้อแล้วถ้าราคาข้าวขึ้นไป เพราะเปิดข้าวออกนอกประเทศ ก็อย่าบ่นเอาในหลวงว่าทำให้ราคาข้าวแพงขึ้น เพราะในหลวงทรงพระเมตตากรุณาแก่ชาวนาจะได้ขายข้าวได้ราคา ไม่ทิ้งนาเสียไปทำการอื่น ๆ แลแก่คนนอกประเทศที่เป็นมนุษย์เหมือนกันให้ใช้ข้าวไปกินโดยสะดวกตามกำลังทรัพย์ของเขา เพราะฉนั้นจึงเตือนชาวในพระนครที่ไม่ได้ทำนาซื้อข้าวเขากินนั้นรีบซื้อข้าวไว้ จะต้องเสียเงินมากเมื่อข้าวขึ้นราคา หรืออย่าให้ต้องอายปากเลย

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ค่ำ ๑ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๘๙. ประกาศเรียกอากรมะพร้าว ๓ ต้นสลึง

(วันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

ด้วยพระยา พิพิธโภไคย รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อมทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า แต่ก่อนเจ้าภาษีน้ำมันมะพร้าวมาร้องว่าลางตำบลบ้านที่คนต่าง ๆ ไม่ได้เข้าออกคลุกคล่ำมักมีผู้ทำน้ำมันมะพร้าวปลอมแทรกซื้อขายเป็นอันมาก ครั้นจะแต่งคนพวกพ้องเจ้าภาษีให้ไปจับ ก็มักมีถ้อยความวิวาทชกตีแลทุ่มเถียงกัน ต้องเป็นคดีขึ้นโรงศาล ป่วยการทำอากรภาษี จึงหารู้ที่จะทำอย่างไรไม่ จะขอทำภาษีผลมะพร้าวที่ในสวนของราษฎรทีเดียว เจ้าภาษีจะจัดซื้อ ๑๐๐ ละ ๒ สลึงเฟื้อง จะจำหน่ายขายให้กับผู้ที่จะทำน้ำมัน ๑๐๐ ละ ๕ สลึง จึงท่านเสนาบดีปรึกษากันเห็นว่าราคามะพร้าวปรกติธรรมดาราษฎรซื้อขายกัน เมื่อคราวมะพร้าวชุมหรือผลเล็กขายกัน ๑๐๐ ละ ๒ สลึง สลึงเฟื้องก็มีบ้าง เมื่อคราว

มะพร้าวแพงที่ผลใหญ่ขายกัน ๑๐๐ ละบาทก็มี ๕ สลึงก็มี จึงให้เจ้าภาษีซื้อ ๑๐๐ ละ ๒ สลึงเฟื้อง เป็นราคากลางควรอยู่แล้ว แต่ถ้าสวนของผู้ใดเจ้าของจะใช้สอยกินเอง หรือจะทำน้ำมันใช้สอยที่บ้านที่เรือนของตัวก็ไม่ห้าม แต่มิให้ขายให้กับผู้อื่นไปทำน้ำมัน ด้วยน้ำมัน มะพร้าว เป็นสินค้าใหญ่บรรทุกไปขาย ต่างประเทศ มีกำไร มาก ครั้นสืบมาได้ความว่า เจ้าภาษีหาทำตามพิกัดอัตราไม่ ซื้อมะพร้าวของราษฎรชาวสวนก็ลดราคาเสียบ้าง เรียกเอามะพร้าวแถมประดนร้อยหนึ่ง ๒๐ ผลบ้าง ๓๐ ผลบ้าง แล้วเที่ยวจับปรับไหมลงเอาเงินกับราษฎร โดยความเท็จบ้างจริงบ้าง ราษฎรได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ ครั้งนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลิกภาษีผลมะพร้าวน้ำมันมะพร้าวเสีย ให้ราษฎรขายผลมะพร้าวและทำน้ำมันขายตามชอบใจของตัวเป็นสุขสบาย แลยังขัดอยู่ด้วยต้องการน้ำมันมะพร้าวจับจ่ายใช้สอยราชการในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง บูชาพระรัตนตรัยในพระอารามหลวง แลพระราชทานน้ำมันประจำเดือนกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในเสมอทุกเดือนเป็นอันมาก ครั้นจะยกเสียไม่ให้เรียกค่ามะพร้าวเลยทีเดียว ก็หามีกำลังอื่นมาใช้แทนในที่จะจัดซื้อน้ำมันมะพร้าวจับจ่ายในราชการไม่

จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ยกค่าอากรมะพร้าวที่เรียกต้นละ ๑๐๐ เบี้ยในหน้าโฉนดเก่านั้นเสีย ให้เรียกเอา ๓ ต้นเป็นเงินสลึงหนึ่ง เป็นอันสมทบอากรมะพร้าวในสวนแลภาษีเป็นอันเดียวกันเสียทีเดียว มิให้ราษฎรได้ความลำบาก คิดเป็นเงินพอครบจำนวนที่จัดซื้อน้ำมันมะพร้าวจับจ่ายราชการ แลผลมะพร้าวต้นหนึ่งที่ผลดกก็เก็บได้ปีละ ๗๐ ผล ๘๐ ผลบ้าง ลางต้นที่ไม่สู้ดกก็เก็บได้ปีหนึ่งกว่า ๓๐ ผล ๔๐ ผล เรียกค่าต้นดังนี้ ราษฎรจะได้ทะนุบำรุงต้นมะพร้าว

ให้งามดี ก็คงจะมีผลมีประโยชน์กับราษฎรกว่าแต่ก่อน ตั้งแต่ปีมะโรง นักษัตร อัฐศกนี้ไป ภาษีผลมะพร้าวแลน้ำมันมะพร้าวเป็นอันเลิกแล้ว ให้ราษฎรที่มีสวนมะพร้าวเสียเงินค่าอากรมะพร้าวให้กับนายระวาง ๓ ต้นเป็นเงินสลึงหนึ่ง ตามบาญชีในหน้าโฉนดใหญ่เสมอจงทุกปีตามรับสั่ง

หมายประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๘๐. ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุง ฯ รับจ้างฝรั่ง

(ณ วันเสาร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศรู้ทั่วไปแก่บรรดาราษฎรที่อยู่ในพระราชอาณาจักร คือ ชาวกรุงเทพมหานครก็ดี ชาวหัวเมืองรอบคอบซึ่งจะไปมาถึงได้ใน ๒๔ ชั่วโมงนั้นก็ดี ให้ทราบจงทั่วกันว่า บัดนี้มหานครใหญ่นอกประเทศถึงสามเมือง ได้เข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีแลการค้าขายกับด้วยพระมหานครนี้ การหนังสือสัญญาก็ทำสำเร็จแล้ว บัดนี้ก็มีลูกค้าพาณิชคนผิวขาวที่เรียกว่าฝรั่งหลายพวกหลายคน เอาเงินทองเป็นอันมากเข้ามาแล้วคิดอ่านจัดซื้อสินค้า แลหาที่ทางจะซื้อจะเช่า แลจ้างคนฝ่ายไทยใช้ให้เป็นครูสอนภาษาแลทำการงานต่าง ๆ พระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดีก็มีความยินดี ว่าราษฎรฝ่ายไทยที่ยากจนจะได้ช่องเพื่อจะค้าขาย แลรับจ้างทำการหาเงินทองเป็นประโยชน์เจริญแก่บ้านเมือง แลการเรื่องจะให้เจ้าของที่ดินยอมให้คนนอกที่เรียกว่าฝรั่งซื้อที่เช่าที่ได้ กำหนดที่กำหนดกาลเพียงไร ก็ได้มีแจ้งในคำประกาศมาก่อนในเดือนเจ็ดนั้นแล้ว ใครยังไม่ทราบถนัดก็ให้ไปตาม

สืบคำประกาศที่มีในอำเภอรั้วแขวงแลใคร ๆ ที่ได้ไปก่อนนั้นเถิด แต่การที่จะรับจ้างคนพวกที่เรียกว่าฝรั่งทำการนั้น ก็ได้มีว่าไว้ข้างใน คำประกาศฉบับใหญ่ ซึ่งประกาศซ้ำไปในเดือนเจ็ดนั้นแล้ว แต่ยังไม่ละเอียดถ้วนถี่ ครั้นเหตุอะไรมีขึ้นสักแห่งหนึ่งก็แตกตื่นตกใจเล่าลือกันไปผิด ๆ ต่าง ๆ ลูกจ้างของคนนอกประเทศที่เรียกว่า ฝรั่งทำการค้างอยู่ หรือให้รักษาเหย้าเรือนสิ่งของอยู่ เมื่อได้ฟังอะไรเล็กน้อยก็แตกตื่นหลบหลีกหนีไป ทำให้ผู้จ้างผู้ใช้เสียประโยชน์ขาดประโยชน์ต่าง ๆ

เพราะฉะนั้นจึงประกาศมาบัดนี้ เพื่อจะให้เชื่อถือคำประกาศมีตราหลวงเป็นสำคัญ ให้เชื่อเอาเป็นจริงเป็นประมาณ อย่าให้เชื่อคำเล่าลือต่าง ๆ ใคร ๆ คือ ไทย จีน ญวน พม่า มอญ เขมร ลาว แขกมลายู แขกจาม แลลูกหลานฝรั่งโปรตุเกสเดิม ทั้งปวงทั้งหญิงชาย ใครจะไปรับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งอยู่ให้ใช้ทำการในบ้านในเรือนในเรือ ของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นก็ดี จะรับเอาการของคนนอก ที่เรียกว่าฝรั่ง มาทำในบ้าน ในเรือน ของตัวแลที่ใด ๆ ก็ดี หรือจะเป็นแต่อยู่ในบ้านเรือนของตัว ไปทำการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่ง ตามเวลาดังครูที่ไปสอนหนังสือสอนภาษา แลคนไปจ้างขุดอู่ต่อเรือแลอื่นๆ นั้นก็ดี โปรดให้ทำหมดทุกอย่างมิได้ห้ามคนทั้งปวงที่อยากจะใคร่รับจ้าง จงได้ค่าจ้างเป็นผลประโยชน์ของตัวเลี้ยงชีวิตเถิด ไม่มีความผิดอันใดเพราะที่รับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นเลย

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก.

๕๑. คำประกาศเรื่องประวารณา

ข้าพระพุทธเจ้า ผู้รับพระบรม ราชโองการ มานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงทะนุบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุขทุกทั่วหน้า ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ทรงสร้างพระอุโบสถวิหารเสนาสนะให้ประณีตงาม แลได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถาคารเสนาสนะที่ชำรุด ให้คืนเป็นปรกติดีสมควรเป็นสถานที่พระสงฆ์ทำอุโบสถสังฆกรรมตามพระพุทธบัญญัติ แต่ฝ่ายพระสงฆ์บรรพชิตประพฤติการณ์โลเลเป็นอลัชชีไปเสียมาก ไม่ทำอุโบสถสังฆกรรมเลยก็มี ทำปีละ ๑ ครั้ง ๒ ครั้งก็มีบ้าง ที่ไม่ทำมากกว่าทำ ได้ทรงทราบหนังสือทิ้งถวายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใจความว่าทุกวันนี้ เป็นกาลปลายพระพุทธศาสนาล่วงไปแล้ว พระสงฆ์ประพฤติอนาจารการทุจริต เห็นแก่ลาภสักการโลกามิสหนักไปในความสุขในปรัตยุบันถ่ายเดียว ไม่เหลียวต่อวินัยบัญญัติพุทธานุญาตละเลยทอดทิ้งอุโบสถสังฆกรรมเสียมาก ถึงบางพวกทำอยู่บ้างก็สวดพระปาติโมกข์ไม่จบ สวดเพียงสังฆาทิเสสบ้าง อนิยตบ้าง อ้างเลศอันตรายต่าง ๆ แล้วเลิกเสียบ้าง ฝ่ายพระเจ้าอยู่หัวทรงพระประสาทเลื่อมใส บริจาคพระราชทรัพย์ทรงพระราชอุทิศไปในพระศาสนาเป็นอันมาก หวังจะให้เป็นกำลังแก่พระสงฆ์ อันจะดำรงพระพุทธศาสนาให้ถาวร เป็นประโยชน์ยืดยาวไปนานแก่ราษฎรประชาชนภายหน้า ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ ทรงเห็นแก่พระพุทธศาสนาให้มาก อย่าให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสิ้นเสียโดยเร็วเลย ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบเรื่องความหนังสือทิ้ง คิดสังเวชพระราชหฤทัย

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้เผดียงถามพระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ ดังคำที่ในหนังสือทั้งนั้น พระราชาคณะฐานานุกรมรับว่า กาลเป็นปลายพระพุทธศาสนาเรียวลงมาถึงเพียงนี้แล้วจะสวดพระปาติโมกข์ให้จบไม่ได้ ด้วยพระปาติโมกข์พื้นเผือนัก จะเป็นอันตู่พระพุทธวจนะไป บางพวกอ้างว่าท่านผู้ใหญ่ที่เป็นครูอาจารย์ทำมาอย่างนั้น จะสวดให้จบไม่ได้ จะผิดแบบครูอาจารย์ไม่ควรไป แล้วมีพระราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้สืบดูว่าวัดไหนทำอุโบสถบ้าง วัดไหนไม่ทำบ้าง ได้ทราบว่าวัดราชบูรณ วัดราชสิทธาราม วัดสมอราย วันสัมพันธวงศาราม วัดโมฬีโลกย์ วัดปากน้ำ ๖ วัดนี้แลวัดที่ขึ้นอยู่ในพระอารามนั้น ๆ ได้ทำอุโบสถสวดพระปาติโมกข์เสมอทุกวันอุโบสถ จึงทรงพระดำริว่า ในพรรษาพระสงฆ์ไปเที่ยวเทศนาวันละ ๙ แห่ง ๑๐ แห่ง มิได้คิดแก่ความยากลำบาก หรือเที่ยวบังสุกุลหาลาภสักการ ถึงจะบุกน้ำลุยโคลนกรำฝนทนแดด ก็อุตสาหะไปได้ไม่กลัวเหนื่อย แต่ซึ่งจะกระทำอุโบสถสังฆกรรมอยู่ในวัด เป็นการไม่สู้ลำบากนักนั้น พระสงฆ์ไม่เอาเป็นธุระเลย เห็นเป็นความลำบากเพราะไม่ได้ลาภสักการ จึงได้ทรงพระราชอุทิศกระจาดพระปาติโมกข์ ให้ถวายพระสงฆ์ที่สวดพระปาติโมกข์ทุก ๆ วันอุโบสถ ให้เป็นกำลังล่อให้อุโบสถสังฆกรรมเป็นไปในพระศาสนา ธรรมเนียมนั้นติดต่อมาจนถึงกาลบัดนี้ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธิสมมติเทพยวงศ์ วงศาดิศวรกระษัตริย์ วรขัตยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระรำพึงถึงการปวารณาซึ่งพระสงฆ์ทำอยู่ทุกพระอาราม ทั้งฝ่ายในกรุงนอกกรุงแก่งแย่งมิได้

ถูกกัน ลางวัดปวารณาพร้อมกันทั้งหมดบ้าง ลางวัดปวารณาทีละองค์บ้าง ไม่อาจเข้าพระทัยว่าอย่างไรจะถูกต้องตามพุทธพระบัญญัติเป็นแท้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งเจ้าพนักงานให้ตรวจตราดูทุกพระอาราม ๆ ใดปวารณาทีละองค์ จะพระราชทานอุทิศถวายกระจาดปาติโมกข์ แลพระราชทานเงินค่าเลี้ยงพระสงฆ์องค์ละ ๒ สลึง แลจับฉลาก ในพระอารามใดปวารณาพร้อมกัน จะขอยกเสียไม่ให้ถวาย เพราะทรงพระราชอุทิศแต่ในพระสงฆ์ ซึ่งทำตามพระวินัยบัญญัติ ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า ซึ่งกระจาดปาติโมกข์ที่ถวายไปในพระอารามนั้น ๆ ก็ได้เป็นส่วนของภิกษุผู้สวดพระปาติโมกข์ก็ชอบแล้ว แต่ในวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำนี้ เป็นวันปวารณาพระสงฆ์ทุก ๆ พระอารามมิได้ทำอุโบสถสวดปาติโมกข์ เป็นแต่ตั้งญัตติกรรมวาจาน้อยหนึ่งแล้วก็ทำปวารณาแก่กันเท่านั้น จึงได้ขอยกเงินตรา ๒ ชั่ง ๔ ตำลึง ๓ บาท ที่ถวายแทนกระจาดปาติโมกข์ ในวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ในพระอารามนั้น ๆ เสียให้สิ้น มาให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยมาสนองพระเดชพระคุณ ทำสำรับคาวหวานคิดราคา ๒ สลึง ฉลองบูชาความอุตสาหะปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ ที่ทำปวารณาทีละรูป ๆ ทั้งกรุงเทพ ฯ กรุงเก่า ๔๑ อาราม พระสงฆ์ ๑๔๖๐ รูป เงินยกจากกระจาดปาติโมกข์ไม่พอ จึงพระราชทานเงินในท้องพระคลังเติมอีก คิดทั้งเงินกระจาดปาติโมกข์ด้วย เป็นเงิน ๙ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ บาท พระราชทรัพย์ซึ่งพระราชทาน พระสงฆ์ที่ทำ ปวารณา ทีละรูปในวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ สิ้นไปถึงเพียงนี้ ด้วยทรงพระมหากรุณาพระราชหฤทัยประสงค์ จะทรงทะนุบำรุง พระบวร พุทธศาสนาให้เจริญ ดำรง อยู่นาน ขอพระสงฆ์ทั้งปวงจงอนุโมทนา ตั้งไมตรีจิตต่อพระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แผ่กุศลซึ่งได้สั่งสมด้วยการเล่าเรียนศึกษา แล ปฏิบัติต้องตามพระธรรมวินัยนั้น ถวายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงเจริญสิริสวัสดิ์สถาพร ดำรงในสิริราชสมบัติสิ้นกาลนาน แลให้พ้นศัตรูหมู่ปรปักษ์ไพรีอันเหี้ยมหาญ ให้พ่ายแพ้แก่พระราชวรฤทธิ์ ให้พระเกียรติยศแผ่ไพศาลทั่วทุกทิศานุทิศ ดังบรมจักรพรรดิจาตุรันตบพิตรบรมราชาธิราชฉะนั้น ขอพระสงฆ์ทั้งปวง จงดำรงในคำข้าพระพุทธเจ้าประกาศนี้ เทอญ.

๘๒. ประกาศห้ามไม่ให้คนตื่นข่าวเรื่องเรือรบไปมา

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ราษฎร คือ ไทย จีน ญวน มอญ ลาว เขมร พม่า มลายู แขกเทศ แขกจาม ฝรั่งเดิม ซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานครแลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวงให้รู้จงทั่วกันว่า ครั้งนี้พระเจ้ากรุงอังกฤษ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แลเปรสิเดนต์เจ้าเมืองอเมริกา แต่งให้ทูตคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการ เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ขอทำหนังสือสัญญาค้าขายให้มีผลประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย จึงได้ทรงปรึกษากับท่านเสนาบดีเห็นพร้อมกันยอมทำหนังสือสัญญา เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าบ้านเมืองฝ่ายประเทศสยามนี้ ไม่มีที่เกิดแร่เงินจะร่อนถลุงใช้ได้เองต้องอาศัยใช้เงินมาแต่ประเทศอื่นแต่เดิมมา แลบัดนี้เมื่อได้ทำหนังสือสัญญากับประเทศใหญ่ที่มีลูกค้ามากแล้ว เรือลูกค้าต่างประเทศก็มีเข้ามามาก ถึงจะบรรทุกสินค้าเข้ามาขาย ก็ขายได้บ้างไม่มากนัก เห็นจะต้องเอาเงินนอกประเทศเข้ามาซื้อสินค้าในประเทศสยามนี้ ราษฎรก็จะได้มั่งมีบริบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะจะได้สินค้าต่าง ๆ มาขาย

แลจะได้รับจ้างทำการงานทั้งปวง บัดนี้เรือลูกค้าคนขาวชาวประเทศนอก ที่เรียกว่าฝรั่งเข้ามาค้าขายก็มีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เอาเงินมาซื้อสินค้าในกรุงเทพมหานครบ้าง ลางลำก็มีสินค้าเข้ามาขายบ้าง แต่ที่เอาเงินมาซื้อสินค้าในกรุงเทพ ฯ นั้นก็มาก ได้ใช้เงินมาแต่นอกประเทศอยู่ไม่ได้ขาด แลจ้างคนในประเทศนี้เป็นลูกจ้างทำการงานต่าง ๆ ก็มาก

บัดนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ราษฎรทั้งปวง มีความเพียรอุตส่าห์หาสิ่งของสินค้าต่าง ๆ ไปขายกับคนชาวนอกประเทศ ให้มีผลประโยชน์ตามชอบใจ หรือจะรับทำการจ้างสิ่งใด ๆ ในที่บ้านเรือนคนนอกประเทศก็ดี ก็ให้รับจ้างทำโดยสะดวกสบายไม่ห้ามปราม แต่เมื่อแรกจะไปรับจ้างนั้น ให้พูดจาว่ากล่าวกับมูลนาย ให้ตกลงกันด้วยราชการแลการของนายให้รู้กันไว้แต่เดิม ภายหลังอย่าให้มีเกี่ยวข้องต้องทุ่มเถียงกันให้เสียประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย

อนึ่ง ธรรมเนียมเมืองใหญ่ในประเทศที่เรียกว่า เมืองฝรั่งหรือวิลาศนั้น ถ้ามีลูกค้าเมืองนั้น ๆ แต่งเรือไปมาค้าขายมากหลายลำหรือบางพวกไปตั้งอาศัยอยู่ค้าขายมาก ณ เขตแดนอื่นใด ๆ ก็ย่อมมีเรือรบลำหนึ่งบ้าง หลายลำบ้าง มาเยี่ยมเยียนประเทศนั้นเนือง ๆ แต่เมืองเดิมของลูกค้านั้น ๆ เพื่อจะช่วยระวังรักษาเป็นเพื่อนลูกค้ากันศัตรูในท้องทะเลมิให้ย่ำยีลูกค้าตามเมืองนั้น ๆ ซึ่งมาค้าขาย หรืออย่างหนึ่งเมื่อมีหนังสือสัญญาว่าผูกพันมั่นคงในทางไมตรีแล้ว เรือรบเมื่อขัดสนเสบียงอาหารแลสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็แวะเข้ามา บางทีเข้ามาขออาศัยซ่อมแซมเรือชำรุดก็มี เพราะฉะนั้นแต่นี้ไป ถ้าจะมีเรือรบลำเดียวหรือหลายลำเข้ามาถึงเมืองสมุทรปราการก็ดี หรือทอดนอกสันดอนก็ดี เมื่อได้ยินข่าวเรือรบมาแล้วก็ดี หรือธรรมเนียมเรือรบ

มาถึงแล้วย่อมยิงปืนคำนับเมือง ฝ่ายเมืองก็ต้องยิงรับคำนับกัน แล เมื่อเรือรบมา จะได้ยินเสียงปืนก็ดี อย่าให้ตื่นเล่าลือถือตามคะเน แลเชื่อข่าวคำเล่าลือซุบซิบต่าง ๆ แล้วสะดุ้งตกใจวุ่นวาย เลิกการค้าขายกับคนนอกที่เช่าที่ หรือไปมาหาตัวแลทำกระดากต่าง ๆ ให้เสียประโยชน์ไป จงซื้อขายกันคงอยู่ตามปรกติเถิด อย่าให้ตื่นกันวุ่นวายเหมือนครั้งก่อน ๆ นั้นเลย ด้วยได้ทำสัญญาไว้แน่นอนแล้ว เมื่อจะมีการสิ่งใดขึ้น ขุนนางทั้งสองฝ่ายจะปรึกษาว่ากล่าวกันตามหนังสือสัญญาแต่โดยดี จะไม่ให้มีความเดือดร้อนแก่ราษฎรทั้งปวงจะทรงพระราชดำริระงับผ่อนปรนให้มีผลประโยชน์กับราษฎร ในประเทศยามอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน

อนึ่ง บัดนี้สำเภาจีนสลัดในท้องทะเลก็มีมากขึ้น เพราะเมืองจีนเกิดวุ่นวายมาหลายปี แลในทะเลจีนเรือรบต่างประเทศมาตระเวนระวังมาก พวกจีนผู้ร้ายจึงแล่นเรือมาเที่ยวปล้นลูกค้าหากินข้างทะเลฝ่ายไทยทั้งตะวันตกตะวันออก ในปีเถาะ สัปตศก (พ.ศ. ๒๓๙๘) ได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กำปั่นหลวงออกลาดตระเวนก็จับมาได้หลายลำ หลายคน แต่จีนสลัดยังมากอยู่ จึงทรงพระราชดำริจะสร้างเรือรบ เรือกลไฟ เรือค่าย ใช้ปืนใหญ่ขึ้นอีกหลายลำอยู่ เพื่อจะใช้ออกแล่นไล่เรือสลัด แลจะป้องกันเรือตระเวนฝ่ายญวนมิให้ล่วงเกินมาทำร้ายแก่เขตแดนนี้ได้ เพราะได้ข่าวว่าที่แดนเมืองญวนก็มีสลัดมาก พวกเมืองญวนก็จัดเรือออกลาดตระเวนอยู่ เกลือกเรือตระเวนญวนจะไล่สลัดเกินเขตแดนญวนเข้ามา ซึ่งได้ยินข่าวว่าญวนจะคิดอย่างไรไม่ทราบถนัด ได้จัดทหารลงมารักษาปากน้ำอยู่ทุกหัวเมือง ที่กรุง ฯ จึงจะต้องตระเตรียมการระวังไว้บ้าง อย่าให้ญวนคิดเกินเลยเข้ามา เมื่อราษฎรเห็นการจัดแจงเรือรบเรือไล่สลัดดังนี้

ก็อย่าได้ถือเอาเล่าลือว่าจะมีทัพศึกรบพุ่งกับเมืองใด ๆ แล้ว แลคิดหลบหลีกกลัวผิดไม่ค้าไม่ขายด้วยคนต่างประเทศแล ไม่รับจ้างคนต่างประเทศ แลไม่ให้เช่าที่ซื้อดิน การอะไรแปลก ๆ ไป ให้เป็นเหตุให้เสียประโยชน์ตามประสงค์เลย จงทำมาหากินอยู่โดยปรกติเถิด จงทำให้เต็มสัญญากับลูกค้าต่างประเทศที่ได้ทำสัญญานั้น ทุกประการเถิด

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๙๓. ประกาศว่าด้วยกลับตั้งอากรค่าน้ำแลลดค่านาคู่โค
(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ประกาศแก่ราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า ในแผ่นดินพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนทุกพระองค์แต่โบราณสืบมา ย่อมมีเยี่ยงอย่างแบบแผนตั้งให้นายอากรเรียกอากรค่าน้ำเก็บแต่ราษฎรบรรดาที่หาปลาในทะเลแม่น้ำลำคลองบึงบางที่เป็นทางน้ำไหล แลห้วยหนองน้ำ บรรดามีในพระราชอาณาจักร โดยพิกัดให้เก็บตามกำหนดเครื่องมือใหญ่แลน้อยแรงแลอ่อนต่าง ๆ กันพิกัดต่าง ๆ นั้น มียั่งยืนแจ้งอยู่ในท้องตราเคยมีมาแต่ก่อนนั้นแล้ว จำนวนเงินค่าน้ำซึ่งนายอากรเก็บได้แล้วแลส่งเข้าท้องพระคลังแต่ก่อนนั้นปีหนึ่งถึง ๗๐๐ ชั่งเศษ มาจนต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเพลิดเพลินไปในการพระราชกุศลมากนัก จึงทรงสืบทราบว่า นายอากรไปเก็บอากรค่าน้ำแล้วตัดตอนขายหนองคลองบึงบางเป็นคลองเขิน ให้แก่ราษฎรเป็นเจ้าของที่ต่าง ๆ จึงผู้ซึ่งซื้อตอนทั้งปวงนั้น ปิดทำนบลงกะบังรังเฝือกกั้นคลองบึงบางรุกรวมเอาปลากักขังไว้ในส่วนของตัว ๆ ปลาจะว่ายไปมาตลอดไปในที่มีน้ำทั้งปวง ตามธรรมดาก็ไม่ได้ คนที่มีประโยชน์จะเดินเรือก็เดินไม่ได้ จึงทรงพระมหากรุณากับปลาว่าเป็นสัตว์มีชีวิต อย่าให้ต้องติดกักขังจำตายเลย แลให้คนที่มีประโยชน์เดินเรือไปมาได้คล่อง ไม่ต้องเข็นข้ามทำนบแลเฝือก เป็นเหตุให้มีการทะเลาะวิวาทกันนั้นด้วย จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ข้าหลวงไปเปิดทำนบแลกะบังรังเฝือก ที่กั้นหนองคลองเข้าบึงบางเป็นคลองเขินทั้งปวงนั้นเสีย แลห้ามปรามราษฎรไม่ให้ลงกะบังรังเฝือก ดังนั้นต่อไป แล้วให้ประกาศแก่นายอากรว่า บัดนี้ให้เลิกปิดกะบังรังเฝือกเสียทุกแห่งแล้ว ตั้งแต่นี้ไป ให้นายอากรเก็บค่าน้ำต่อไปแต่โดยพิกัดตามเครื่องมืออย่างเดียว อย่าตัดตอนขายต่อไปเลย เมื่ออากรจะขาดสักเท่าไร ก็ให้นายอากรมาร้องขาดเถิดจะลดให้ ฝ่ายนายอากรก็มาร้องขาด ให้ลดอากรลงปีหนึ่ง ๓๐๐ ชั่งเศษ คงเงินอากรอยู่แต่ปีละ ๔๐๐ ชั่งเศษ ครั้นภายหลังยังทรงรังเกียจกลัวบาปต่อไป ด้วยทรงแคลงว่า เพราะมีค่าน้ำ คนจึงหาปลามากขึ้น จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมอีกครั้งหนึ่ง ให้ยกอากรค่าน้ำที่เคยเรียกได้เป็นเงินอากรเพียงปีละ ๔๐๐ ชั่งเศษนั้น เสียทีเดียว เพราะว่าครั้งนั้น ภาษีอากรได้ตั้งขึ้นใหม่มากมายหลายราย ได้เก็บเงินภาษีอากรรายใหม่ ๆ นั้นมาจับจ่ายใช้ในราชการแผ่นดินแทน เกินมากกว่าเงินอากรค่าน้ำ ๗๐๐ ชั่งเศษ ซึ่งเลิกเสียทั้งสองครั้งนั้นอีก ไม่ขาด

จำนวนพระราชทรัพย์ในท้องพระคลัง ซึ่งจะจ่ายใช้ราชการเลย แล ซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ยกเงินอากรค่าน้ำครั้งหนึ่ง ๓๐๐ ชั่ง ครั้งหนึ่ง ๔๐๐ ชั่ง สองครั้งเป็นจำนวนเงินควรจะได้เข้าท้องพระคลัง ทุกปี ปีละ ๗๐๐ ชั่งเศษนั้น ก็ไม่เป็นคุณอันใดแก่สัตว์ดิรัจฉาน สมดังพระราชประสงค์ แลไม่ได้มาเป็นคุณเกื้อกูลหนุนแก่พระพุทธ-ศาสนา ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง แลไม่ได้เป็นคุณแก่ราชการแผ่นดินเลย เพราะด้วยเหตุที่ยกเงินอากรค่าน้ำ ๗๐๐ ชั่งเศษนั้น จะเป็นเหตุให้ปลาตายน้อยลงกว่าแต่ก่อน จนสัตว์หนึ่งก็หาไม่เลย ราษฎรก็คงหาปลาอยู่เต็มมือตามเดิม หรือมีผู้ที่แต่ก่อนไม่ได้หากินด้วยปลา ครั้นเห็นว่าภาษีอากรไม่มีเกี่ยวข้อง ก็หากินด้วยการหาปลามากขึ้น จนปลาเหลือราษฎรกินในประเทศนี้ ต้องบรรทุกไปขายเมืองอื่น หลายลำสำเภาทุกปีอีก ไม่เห็นว่าเป็นคุณแก่สัตว์ดิรัจฉานสมดังพระราชประสงค์เลย และเพราะเลิกค่าน้ำเสียนั้น ก็ไม่มีความเจริญแก่พระสงฆ์สามเณรในการเล่าเรียน หรือวัดวิหารเจดียฐาน จะได้สร้างหรือปฏิสังขรณ์ให้มากให้ดีหรืออย่างไร ด้วยเลิกค่าน้ำนั้นก็หาไม่เลย เมื่อพระราชบัญญัติห้ามไปแต่ก่อน ไม่ให้ปิดกะบังรังเฝือกในคลองเขินเข้าบึงบางนั้น ครั้นเมื่อเลิกค่าน้ำเสียหมดทีเดียว ไม่มีใครรับเป็นธุระเอาใจใส่ในการที่ราษฎรหาปลา แลกราบทูลด้วยการนั้นเลย แล้วพวกข้าเจ้าบ่าวนายก็มาเดินเหินแก่เจ้าขุนมูลนายที่มีอำนาจบรรดาศักดิ์ ให้มีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองกรมการเข้าหวงเอาห้วยหนองคลองบึงบางแล้ว ก็ปิดกะบังรังเฝือก ขายคลองขายหนองแก่กันเหมือนอย่างแต่ก่อนแล้ว ก็เอาผลประโยชน์ที่กันไว้ได้นั้นไปให้แก่เจ้าขุนมูลนายของตัว ๆ ที่ให้หนังสือไปหวงห้วยหนองคลองบึงบางไว้ให้ตัว ได้ผลประโยชน์อะไร ก็ไม่ได้เข้ามาในหลวง

พระราชบัญญัติก็เป็นอันลบล้างไป พระราชประสงค์ก็ไม่สำเร็จ แลเมื่อโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ยกเลิกค่าน้ำจะให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์ดิรัจฉาน ก็มิได้เป็นคุณแก่สัตว์ดิรัจฉาน เห็นเป็นคุณมากแต่แก่คนฆ่าสัตว์หาปลาให้ได้ทำกินเหมือนเป็นไทแก่ตัว ไม่ต้องเสียส่วนช่วยราชการแผ่นดิน เป็นสุขดีเสียกว่าคนที่เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีพ คือ ทำนา แลทำไร่ ทำสวนนั้นเสียอีก แลพวกที่หาปลาได้รับผลประโยชน์ยกภาษีอากรที่ตัวควรจะต้องเสียปีละ ๗๐๐ ชั่งเศษทุกปีนั้นไปแต่ในหลวงดังนี้มาหลายปีแล้ว ก็ไม่ได้มีกตัญญูรู้พระเดชพระคุณ มาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในหลวง ให้ปรากฏเห็นประจักษ์เฉพาะแต่เหตุนั้นแต่สักอย่างหนึ่งเลย

ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ คือ สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย แลเจ้าพระศรีสุริยวงศ์ เป็นประธาน เมื่อจัดแจงราชการแผ่นดินปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า อากรค่าน้ำซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เลิกเสีย ไม่เป็นคุณประโยชน์อันใดแก่สัตว์ดิรัจฉาน ไม่เห็นเป็นคุณความจำเริญแก่พระพุทธศาสนา แลไม่เป็นคุณเกื้อหนุนแก่ราชการแต่สักอย่างหนึ่ง ราษฎรกลับทำปลามากขึ้น ปลาก็ตายมากขึ้นกว่าแต่ก่อนเสียอีก จึงพร้อมกันกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอให้เรียกค่าน้ำคืนมีดังเก่าตามโบราณ จึงทรงพระราชดำริว่า ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เลิกอากรค่าน้ำ จะให้เป็นคุณแก่สัตว์ดิรัจฉานนั้นไม่สมพระประสงค์ ปลาก็คงต้องตายมากอยู่อย่างนั้นเองจริง แต่ทรงห้ามไม่ให้ราษฎรปิดกะบังรังเฝือก ปิดทำนบตัดตอนขายห้วยหนองคลองบึงบางแก่กันนั้น ทรงเห็นเป็นการชอบอยู่ เพราะว่าเมื่อให้เลิกการกะบังรังเฝือกนั้นเสีย

ปลาก็ได้ว่ายไปว่ายมาในน้ำทั่วไปไม่ขัดขวางตามประโยชน์ของสัตว์ แลตามประสงค์ของคนอยู่ในที่ทั้งปวงนั้น ผู้ที่ใช้เรือก็จะได้ไปมาโดยง่ายตามปรารถนา จึงได้ทรงยอมให้คืนเรียกอากรค่าน้ำแก่ราษฎรที่หาปลาตามพิกัดเครื่องมือที่ว่ามาแล้ว เป็นจำนวนเงินขึ้นท้องพระคลังแต่เพียง ๔๐๐ ชั่งเศษ สำหรับจ่ายใช้ราชการแผ่นดิน แลห้ามมิให้นายอากรแลราษฎรปิดกะบังรังเฝือกกั้นทำนบตัดตอนขายลำแม่น้ำลำคลองที่เป็นทางน้ำไหล ที่เรือราษฎรไปมาได้นั้น ไปหวงกันเอาเป็นอาณาประโยชน์ส่วนตัวแต่ผู้เดียว อนึ่ง ลำคลองที่เข้าทุ่งเข้านาเมื่อฤดูน้ำมากเรือราษฎรไปมาได้ มิให้นายอากรหวงห้าม ให้ราษฎรหากินได้ทั่วกัน เมื่อน้ำลดคลองแห้งเป็นตอน ๆ เหมือนอย่างหนองเรือไปมาไม่ได้แล้ว กับหนองแลบึงในท้องทุ่ง ให้นายอากรรักษาเป็นของนายอากรทำไปตามเดิม อย่าให้ราษฎรบังอาจแลลักลอบทำปลาในหนองในบึง แลลำคลองแห้งเป็นตอนซึ่งเป็นของนายอากรเป็นอันขาด ถ้าราษฎรจะหากิน ก็ให้ไปว่ากับนายอากร ๆ จะยอมให้ก็ได้ไม่ยอมให้ก็ได้ อนึ่ง ลำแม่น้ำใหญ่ ถึงฤดูน้ำลดแห้งเป็นห้วงเป็นตอนเหมือนอย่างลำแม่น้ำเมืองลพบุรีนั้น คงเป็นแม่น้ำเหมือนน้ำไม่แห้งเพราะตลอดไปถึงบ้านเป็นอันมาก จึงห้ามมิให้นายอากรแลราษฎรหวงห้ามไว้แต่ผู้เดียว ให้ราษฎรได้หากินได้ทั่วกัน เหมือนเมื่อน้ำไหลอยู่เป็นนิตย์ ให้นายอากรแลราษฎรประพฤติตามพระราชบัญญัติที่ว่ามานี้ให้มั่นคง ดังแรกต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้ไปตรวจตราทุกปี อย่าให้มีปิดกะบังรังเฝือกตัดตอนขายสืบไป

อนึ่ง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมันตพงศ์พิสุทธ มหาบุรุษรัตโนดมว่าที่สมุหพระกลาโหม ดำริการรอบคอบแล้วกราบทูลพระกรุณาว่า

อย่างธรรมเนียมเก็บค่านา เก็บกำหนดไร่ละสลึงเฟื้องเสมอไปหมดนั้น ชาวนาทุ่งนาหว่านนาคู่โคเสียเปรียบนาปักนาดำน้ำฝนฟางลอยถึงสองอย่าง คือข้าวนาทุ่งก็มีราคาน้อยกว่าข้าวนาสวน แลต้องเสียเสมอไปตามจำนวนนาในตราแดง ไม่ได้ลดหย่อนผ่อนเสียแต่ตามที่ได้ทำมีฟางข้าวเห็นอยู่ดังนาสวน ครั้นคราวเมื่อฝนแล้งหรือน้ำมาก ราษฎรชาวนาทุ่งจึงมาร้องทุกข์ต่าง ๆ เนือง ๆ ถ้าแม้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ลดค่านาทุ่งที่ต้องเสียตามกำหนดจำนวนนาในตราแดงทั้งปวงนั้น ลงไร่ละเฟื้อง ให้เก็บแต่ไร่ละสลึงเท่านั้น จะควรยิ่งนัก ตามแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรด จึงทรงพระราชดำริเห็นชอบทรงยินดีด้วย แล้วมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ดำรัสสั่งให้ลดค่านาทุ่งนาคู่โคลง คงเรียกแต่ไล่ละสลึงเสมอไป ตั้งแต่เดินนาในต้นปีเถาะ สัปตศกนั้นมา ให้ทรงพระกรุณาโปรดยกพระราชทานให้แก่ราษฎรชาวนาทุ่งทั้งปวง ไร่ละเฟื้อง คิดเป็นเงินถึง ๔๐๐ ชั่งเศษ เป็นอันใช้แทนเงินค่าน้ำที่เรียกขึ้นแต่ราษฎรที่หาปลา ยกมาพระราชทานให้แก่ราษฎรที่ทำนาเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม บัดนี้ราษฎรก็มีความยินดีรู้พระเดชพระคุณ จึงได้นำเอาข้าวเปลือกมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ตามมากแลน้อยสมควรกำลัง เป็นข้าวเปลือกถึง ๑๐๐ เกวียนเศษ ก็เป็นความชอบของราษฎรชาวนาที่รู้จักพระเดชพระคุณนั้นอยู่แล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระยาราชประสิทธิ์ เจ้ากรมพระคลังวิเศษ คุมผ้าห่มผ้านุ่งขึ้นไปพระราชทานกับราษฎรชาวนา ที่ได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายข้าวเปลือกคนละเล็กน้อยนั้น เป็นรางวัลคนละสำรับ แต่พอให้รู้แน่ว่าข้าวเปลือกของราษฎรที่มอบให้เจ้าเมือง

กรมการทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายนั้น เจ้าเมืองกรมการไม่ได้เบียดบังไว้ ได้นำมาทูลเกล้าทูกระหม่อมถวายแล้ว แลซึ่งได้พระราชทานกับราษฎรโดยเป็นของตอบแทนนั้นมิได้ แลข้าวเปลือกซึ่งราษฎรทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายลงมานั้น ได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงานรับรักษาไว้ สำหรับจำหน่ายในการพระราชกุศล เป็นข้าวสำหรับทรงบาตรพระสงฆ์สามเณร แลเลี้ยงพระสงฆ์ฉันตามเคยบ้าง จ่ายในโรงพระราชทานเลี้ยงพระสงฆ์สามเณรยาจกวณิพกคนชราพิการแลคนไข้มารักษาตัว แลราษฎรที่มารับพระราชทานในโรงทานเป็นนิตย์ทุกวันบ้าง แลส่วนพระราชกุศลนั้น ๆ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอุทิศมาเป็นของตอบแทนแก่ราษฎรชาวนาผู้เป็นเจ้าของข้าวเปลือกทั้งปวง จงชื่นชมยินดีรับส่วนพระราชกุศลนี้แล้วจงมีจิตคิดสำคัญว่าเหมือนกุศลที่ตนได้ทำเองทุกคนเถิด แล้วจงอุตสาหะทำมาหากินให้มีผลประโยชน์เจริญสุขสวัสดิ์ในชั่วนี้ แลสะสมกุศลที่จะเป็นคุณแก่ตัวในชาติหน้าทั่วทุกคนเทอญ

อนึ่ง ทรงพระราชดำริด้วยกำลังพระมหากรุณา จะทำกำหนดค่าน้ำตามพิกัดเครื่องมือแลพิกัดเก็บตลาด ตีพิมพ์เป็นแบบเดียวกันแจกมาให้ทราบทั่วกัน เพื่อจะมิให้นายอากรค่าน้ำแลกำนันตลาดฉ้อฉลเก็บเกินกำหนดได้ แต่การครั้งนี้ยังไม่ทันจะจัดแจง แล้วจึงจะแจกครั้งหลัง ให้คอยฟัง อนึ่ง ถ้ามีข้าเจ้าบ่าวนายใด ตั้งกองสมคบผู้ร้ายลักไล่โคกระบือ สมคบทาสลูกหนี้ของผู้ใด ๆ ไปดังเช่นเป็นมาแต่ก่อน ก็อย่าให้ราษฎรนิ่งทนความลำบากยากอย่างก่อนเลย จงมาฟ้องแก่ผู้รักษาเมืองกรมการให้ชำระให้ ถ้าไม่ชำระไม่บอกส่งก็ให้รีบลงไปยื่นเรื่องราวร้องทุกข์ที่กรมล้อมพระราชวัง ณ กรุงเทพ

มหานครโดยเร็วเทอญ จะทรงพระมหากรุณาโปรดชำระให้ ให้ได้ทำไร่นาหาข้าวขายแก่ลูกค้า ทั้งในประเทศนอกประเทศให้เป็นสุขด้วย

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๙๔. ประกาศพิกัดอากรค่าน้ำ

(ณ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ประกาศแก่ราษฎรซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร แลแขวงจังหวัดหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือให้รู้พิกัดอากรค่าน้ำ ซึ่งเคยมียั่งยืนมาแต่โบราณนั้นให้ทราบจงทั่วกัน เพื่อจะมิให้นายอากรลวงหลอกเรียกเหลือเกินไป พิกัดอากรค่าน้ำนั้นดังนี้

น้ำจืด เรือแหพานลำหนึ่งให้เรียกปีละ ๒ ตำลึงกึ่ง เรือแหโปงลำหนึ่งให้เรียกปีละตำลึงกึ่ง เรือแหทอดลำหนึ่งให้เรียกปีละบาท เรือช้อนใหญ่ลำหนึ่งให้เรียกปีละสองสลึง เรือช้อนเล็กลำหนึ่งให้เรียกปีละสลึง สุ่มคนหนึ่งให้เรียกปีละสลึง ข่ายดักปลาตะเพียนคนหนึ่งให้เรียกปีละบาท แทงกรบคนหนึ่งให้เรียกปีละสลึง ฉมวกคนหนึ่งให้เรียกปีละเฟื้อง ลอบยืนคนหนึ่งให้เรียกปีละ ๖ สลึง ลอบนอนคนหนึ่งให้เรียกปีละบาท ดักตุ้มคนหนึ่งให้เรียกปีละสลึง ดักไซคนหนึ่งให้เรียกปีละสองสลึง ดักลันคนหนึ่งให้เรียกปีละเฟื้อง เบ็ดราวคนหนึ่งให้เรียกปีละสองสลึง ตกเบ็ดปลาหางปลาแมลงภู่คนหนึ่งให้เรียกปีละเฟื้อง สวิงกุ้งคนหนึ่งให้เรียกปีละเฟื้อง สวิงปลาคนหนึ่งให้เรียกปีละเฟื้อง อวนลำหนึ่งให้เรียกปีละ ๒ ตำลึงกึ่ง เชงเลงคนหนึ่งให้เรียกปีละบาท ยกยอเล็กปากกว้างต่ำกว่า ๔ ศอกลงมา คนหนึ่งให้เรียก

ปีละสลึง ดักจั่นคนหนึ่งให้เรียกปีละสลึง ชนางคนหนึ่งให้เรียกปีละสองสลึง ตกเบ็ดทรงปีหนึ่งให้เรียก ๑๐๐ ละสองสลึง โพงพางช่องหนึ่งให้เรียกปีละตำลึง ดักชุด ๑๐ ชุดให้เรียกปีละเฟื้อง ยกยอขันช่อปากกว้างตั้งแต่วาหนึ่งขึ้นไป วาหนึ่งให้เรียกปีละ ๖ สลึง จิบปากหนึ่งให้เรียกปีละบาท กัตราลำหนึ่งให้เรียกปีละตำลึงกึ่ง ลอบพายให้เรียกปีละตำลึง ช้อนลอยสนั่นปากกว้างตั้งแต่ ๑๐ ศอกขึ้นไปให้เรียกปีละกึ่งตำลึง ถ้าราษฎรชักผักลอยน้ำปลูกไว้หน้าบ้านกว้าง ๕ ศอก ๖ ศอก ยาว ๓ วา ๔ วา ไม่เรียกอากร ถ้ายาวตั้งแต่ ๕ วา ๖ วาขึ้นไปเรียกเปนกล่ำ คิดกว้าง ๔ ศอก ยาว ๔ ศอกจัตุรัสวัดได้เท่าใด ให้เรียกปีหนึ่งกว้าง ๔ ศอก ยาว ๔ ศอกเปนเงินเฟื้องหนึ่ง ถ้าราษฎรขุดบ่อขังน้ำไว้กินไม่ได้ขังปลา เปนแต่บ่อขังน้ำยาว ๒ วา ๓ วา กว้าง ๒ วา ๓ วาไม่เรียกอากร ถ้ายาวกว้างมากกว่า ๓ วาขึ้นไปมีปลาในบ่อให้คิดจัตุรัสละวาเปนค่าน้ำปีหนึ่งให้เรียกปีละสลึง

น้ำเค็ม รั้วปะกักคอกลำหนึ่งให้เรียกปีละสองตำลึงกึ่ง รั้วปะกักปลาลำหนึ่งให้เรียกปีละตำลึงกึ่ง เรือฉลอมอวนลำหนึ่งให้เรียกปีละสองตำลึงกึ่ง รั้วไซมานลำหนึ่งให้เรียกปีละสามตำลึง เบ็ดลากลำหนึ่งให้เรียกปีละสิบสลึง สู้กันรั้วไซมานหางหนึ่งให้เรียกปีละตำลึง ที่โพงพางปากน้ำให้เรียกปีละตำลึง ที่โพงพางถัดขึ้นมาให้เรียกปีละสามบาท ที่โพงพางถัดต่อกันขึ้นมาให้เรียกปีละกึ่งตำลึง รั้วกางเคยบางเหียให้เรียกปีละหกสลึง ทอดแหทะเลให้เรียกปีละบาท เบ็ดกุเราให้เรียกปีละสลึง แทงรั้วปูให้เรียกปีละสองสลึง สองคนลากอวนคนหนึ่งให้เรียกปีละบาท เบ็ดวางตับ ๆ หนึ่งให้เรียกปีละสองสลึง ช้อนกุ้งช้อนปลาคนหนึ่งให้เรียกปีละเฟื้อง รุนกุ้งทะเลให้เรียกปีละกึ่งตำลึง รั้วโพงพางลากปลาในคลองให้เรียกปีละสองสลึง รั้วโพงพางลำแม่น้ำ

ให้เรียกบี่ละตำลึง รั้วดักปูให้เรียกบี่ละสองสลึง ปะกักคอกลากเรือ ฉลอมยกนายเรือเสีย นอกนั้นคนหนึ่งให้เรียกบี่ละบาท ไสกุ้งไสเคย คนหนึ่งให้เรียกบี่ละสิบสลึง ครึ่งบี่ให้เรียกหกสลึก เดือนหนึ่งให้เรียก สองสลึง รั้วกางกุ้งกางเคยน้ำจืดน้ำเค็มรวหนึ่งให้เรียกบี่ละบาท เบ็ด ลากกระเบนลำหนึ่งให้เรียกบี่ละ ๓ บาท เบ็ดล่อกะพงคนหนึ่งให้เรียก บี่ละสองสลึง เบ็ดราวปลาหางกิ่วให้เรียกบี่ละสลึง เบ็ดสายปลาหาง กิ่วให้เรียกบี่ละสลึง แทงปลาม้วน้ำลำหนึ่งให้เรียกบี่ละสลึง อวนราด ยกนายเรือเสียนอกนั้นคนหนึ่งให้เรียกบี่ละบาท รั้วไซมานกลางคลอง ให้เรียกบี่ละสามตำลึง รั้วไซมานริมคลองให้เรียกบี่ละสองตำลึงกึ่ง ฉลอมกุเราให้เรียกบี่ละตำลึง ปะกักคอกกะพงลำหนึ่งให้เรียกบี่ละ ตำลึงกึ่ง ชุดน้อยไสเคยริมฝั่งให้เรียกบี่ละสลึง กระดานไสหาเคย แลหาสิ่งของต่าง ๆ คนหนึ่งให้เรียกบี่ละสลึง กระดานล้วงหมึกให้ เรียกบี่ละสองสลึง ขุดหอยปากเป็ดให้เรียกบี่ละสองสลึง ฉมวกคนหนึ่ง ให้เรียกบี่ละสลึง สวิงดักกุ้งไม่มีคนให้เรียกบี่ละเฟื้อง เบ็ดวาสา ลากเบ็ดลำหนึ่งให้เรียกบี่ละ ๖ สลึง เรือหาหอยแครงลำหนึ่งให้เรียก บี่ละบาท เรือหาหอยกะพงลำหนึ่งให้เรียกบี่ละบาท เรือหาหอยหลอด คนหนึ่งให้เรียกบี่ละบาท เรือหาหอยแมลงภู่คนหนึ่งให้เรียกบี่ละบาท ละมุจับน้ำแห้งมีบึกไม่มีเผือกให้เรียกบี่ละตำลึงกึ่ง ละมุจับน้ำลึกมี เผือกมีก้นมีบึกให้เรียกบี่ละ ๕ ตำลึง เผือกโป๊ะจับน้ำแห้งให้เรียกบี่ละ ๓ ตำลึง เผือกรังมีก้นจับน้ำไม่แห้งให้เรียกบี่ละ ๔ ตำลึง อวนรัง ให้เรียกบี่ละ ๔ ตำลึง อวนตีเคยให้เรียกบี่ละ ๔ ตำลึง อวนลากปลิง ให้เรียกบี่ละ ๖ ตำลึง แหลนแทงปลิงชนักแทงปลิงจับปลิงลำหนึ่ง ๒ คนให้เรียกบี่ละตำลึง ชนักแทงกระจับตัวกระลำหนึ่ง ๒ คนให้เรียก

ปีละ ๒ ตำลึง ราษฎรทำอวนโสร้วจับปลาทะเลกลางคลองริมคลอง ยาวตั้งแต่ ๕ วา ๖ วา ให้เรียกปีหนึ่งวาละบาท

แต่ที่หนองน้ำนั้นไม่เป็นที่หนทางราษฎรไปมาหากิน ก็ให้เป็นของนายอากรทำไปตามเดิม ถ้าราษฎรจะทำก็ให้ไปกล่าวกับนายอากรให้ตกลงกัน ถ้านายอากรยอมให้ทำก็ได้ ถ้านายอากรไม่ยอมให้ทำก็อย่าให้ราษฎรบังอาจ แลลักลอบทำปลาในหนองซึ่งเป็นของนายอากรเป็นอันขาด แลให้นายอากรเรียกอากรค่าน้ำแก่ราษฎรที่มีเครื่องมือหากินในการจับกุ้งจับปลา ในทะเลลำน้ำลำคลอง แลบางที่เป็นทางน้ำไหลแลในที่ใด ๆ ที่ไม่ใช่ห้วยหนองตามพิกัดซึ่งมีมาในท้องตรานี้ ห้ามอย่าให้นายอากรเรียกอากรค่าน้ำล่วงแขวงล่วงอำเภอให้ล้ำเหลือผิดด้วยพิกัดอย่างธรรมเนียมแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

แต่การที่จะไม่ให้นายอากรแลราษฎรปิดทำนบลงกะบังรังเฝือกกั้นห้วยหนองคลองบึงบางไว้ให้ราษฎรหากินเสมอกันทั่วหน้า ให้นายอากรเรียกอากรค่าน้ำแก่ราษฎรที่มีเครื่องมือหากินนั้น ถ้านายอากรค่าน้ำมาเรียกอากรค่าน้ำแก่ราษฎรเหลือเกินขึ้นไปกว่าพิกัดนี้แล้ว ถ้าราษฎรอยู่ในกรุงเทพมหานคร ให้ทำเรื่องราวมายื่นต่อเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ให้ชำระให้แล้วใน ๑๕ วัน ถ้าราษฎรอยู่ ณ แขวงหัวเมืองก็ให้ไปฟ้องต่อเจ้าเมืองกรมการ ให้ชำระให้แล้วใน ๑๕ วัน ถ้าเจ้าเมืองกรมการไม่ชำระให้ได้ ก็ให้เจ้าเมืองกรมการเร่งบอกส่งลงมาต่อเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ณ กรุงเทพมหานคร ให้ชำระให้แล้วใน ๑๕ วัน ถ้าเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ นิ่งเสียไม่ชำระให้ใน ๑๕ วัน ก็ให้ราษฎรทั้งในกรุงแลนอกกรุงทำเรื่องราวร้องถวายฎีกา แต่เรื่องราวนั้นให้เรียงลงให้ดีอย่าให้มีคำหยาบ แลอย่าว่า

เป็นสำนวนยืดยาวไป ให้ว่าแต่ใจความของตัวตรง ๆ ถ้าทำเองไม่ได้ ก็ให้ไปหากรมล้อมพระราชวังให้ช่วยทำให้ เรื่องราวที่ทำเองก็ดี ที่กรมล้อมพระราชวังทำให้ก็ดี ให้ไปวานข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ที่เป็นญาติพี่น้องหรือชอบพอกันช่วยถวายให้เวลาไร ๆ ก็ไม่ห้าม จะทรงรับ ผู้ที่รับเรื่องราวของราษฎรมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ให้พาตัวเจ้าของเรื่องราวมาด้วย จะไม่มีโทษแก่ผู้รับเรื่องราวมาถวายเลย ถ้าไม่มีผู้ใดช่วยถวายให้ ก็ให้ราษฎรคอยในวันเจ็ดค่ำสิบห้าค่ำทุก ๆ เดือนจะตีกลองวินิจฉัยเภรี เมื่อได้ยินกลองวินิจฉัยเภรีแล้ว ถ้าเสด็จออก ก็ให้เอาเรื่องราวทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ถ้าไม่เสด็จออก ก็ให้มายื่นกับเจ้าพนักงานผู้รับที่หน้าหอกลองวินิจฉัยเภรี เทอญ ฯ

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก.

๙๕. ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าวขายข้าว

(ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรอยู่ในกรุง ฯ นอกกรุง ฯ ทั้งปวง ให้ทราบทั่วกันว่า ในปีมะโรง นักษัตร อัฐศก นี้ฝนงามดี ข้าวในนามีผลบริบูรณ์ทุกตำบล จนเล่าลือไปถึงคนต่างประเทศ ๆ จัดเรือกำปั่นเข้ามาซื้อข้าวมากหลายลำ ได้บรรทุกข้าวในกรุง ฯ ออกไปมากแล้ว บัดนี้ราคาข้าวก็ขึ้นไปเพราะตื่นกันซื้อตื่นกันขาย ฝ่ายเรือลูกค้าต่างประเทศก็ยังมีเข้ามามากเพื่อจะซื้อข้าวออกไปไม่น้อยลง ถ้าในปีมะเส็ง นักษัตร นพศก ฝนงามดีอยู่เหมือนอย่างปีนี้ ข้าวก็จะไม่ขัดสนแก่พลเมืองฝ่ายไทย ถ้าฝนไม่งามดี ข้าวก็จะขึ้นราคาแพงมากไป เพราะ

ฉะนั้นข้าราชการแลราษฎรผู้ใด ๆ ซึ่งไม่ได้ทำนา หรือมีข้าวอยู่แต่น้อย จะใช้สอยไม่พอชั่วปีในปีมะเส็ง นพศกนั้น เมื่อกลัวว่าปีใหม่ข้าวจะแพง ก็ให้เร่งจัดซื้อเสียโดยเร็วแต่เวลายังถูกอยู่นี้ ให้พอการที่จะใช้สอยของตัว ถ้าในปีใหม่ฝนงามดี ข้าวงามเหมือนในปีนี้ ข้าวที่ได้ซื้อไว้ก็จะไม่เสียเปล่า ได้จำหน่ายไปแก่ลูกค้าที่สีข้าวขาย แล้วซื้อข้าวใหม่ต่อไป จงรีบซื้อข้าวเก็บไว้ใช้กินแต่เมื่อราคาข้าวยังไม่แพงนัก อย่าให้ตื่นกันซื้อเมื่อฝนแล้งเมื่อข้าวแพงดังแต่ก่อนเลย

อนึ่ง ผู้ที่เกียจคร้านไม่ได้ทำนาซื้อข้าวเขากิน ก็อยากแต่จะให้ราคาข้าวถูกอยู่เสมอไป ราษฎรที่ทำนาถ้าขายข้าวได้ราคาถูกนักไม่สมกับแรงเหนื่อยก็จะท้อถอย ทิ้งไร่นาไปทำการอื่น ๆ เสีย เพราะฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้ราษฎรขายข้าวแก่คนนอกประเทศเพื่อจะให้ราษฎรได้ผลประโยชน์ตามสมควร

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๔๖. ประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอก (ครั้งที่ ๑)

(ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการ แลบรรดาราษฎรไทย จีน ญวน ลาว เขมร พม่า มลายู แลคนเชื้อฝรั่งโปรตุเกสเดิม แลคนเชื้อแขกเทศ แขกจามทุกชาติทุกภาษาทั้งปวงซึ่งเป็นพลเมืองอยู่กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาแลแขวงหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรุงเทพมหานครให้รู้จงทั่ว

ด้วยตั้งแต่เซอยอนโบวริงเข้ามาทำหนังสือสัญญาแล้ว มาจนถึงเดือนอ้าย ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก มีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพ ฯ ถึง ๑๐๓ ลำ เรือลูกค้ากรุงเทพมหานครตกแต่งออกไปค้าขายต่างประเทศถึง ๓๗ ลำ แต่เงินเหรียญเข้ามาซื้อสินค้าลำละสองหมื่นบ้าง หมื่นหนึ่งบ้าง ห้าพันบ้าง เงินเหรียญจะใช้ซื้อสินค้ากับลูกค้าที่ในกรุงเทพมหานคร ก็ไม่มีผู้ใดจะรับเอาเงินเหรียญไว้ ด้วยการไม่เคยใช้มาแต่เดิม นายห้างอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกันซึ่งเข้ามาตั้งค้าขายอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ต้องเอาเงินเหรียญเข้าไปวานช่างในคลังมหาสมบัติทำเงินตรา ก็ได้โปรด ฯ ให้เจ้าพนักงานช่วยทำให้ ได้ทรงพระมหากรุณากับลูกค้าพาณิชทั้งปวง มิได้คิดที่จะเอาเศษกำไรอย่างใดอย่างหนึ่ง เงินที่ลูกค้าเข้าไปวานทำหักไว้ชั่งละตำลึงสลึงนั้น เป็นค่าถ่านเสียสลึงหนึ่ง ไล่เอาเนื้อทองแดงออกเสียสามบาท สูญเพลิงไปเสียบาทหนึ่ง แต่เนื้อทองแดงที่ไล่ออกไว้แต่สามบาทนั้น ก็พอคุ้มกันกับที่ลงทุนดีบุกชินเอาเลี้ยงเงินให้น้ำเงินใสบริสุทธิ์ ไม่มีเศษกำไรเลย แลลูกค้าเอาเงินเข้าไปวานทำก็ได้ทำไปแล้วถึง ๒๖๘,๘๒๗ เหรียญ เงินยังคั่งค้างอยู่ข้างนอกอีกก็หลายหมื่นเหรียญ ลูกค้าเอาเงินไปวานทำแล้วจะเร่งเอาเงินตราออกมาซื้อสินค้าโดยเร็ว เจ้าของเงินหลายรายต่างคนก็รบกวนจะเอาเงินก่อน ช่างทำเงินก็มีน้อยตัวตามเคยใช้ เตาหนึ่งทำได้แต่วันละสามชั่ง มีนายเตาอยู่สิบนาย ทำได้แต่วันละสามสิบชั่งเศษ การทำเงินพดด้วงมีตรานั้นทำด้วยเครื่องมือไทย ไม่ได้ทำสำเร็จด้วยเครื่องมือเหมือนอย่างชาวประเทศยุโรป การจึงช้าไม่ทันใจลูกค้าทั้งปวง ครั้นจะหาคนช่างทำให้มาก คนที่เคยทำเงินสันทัดก็มีน้อย จะให้ได้การเร็ว ๆ ก็ไม่ได้ด้วยแต่ก่อนทำใช้แต่การในหลวง ไม่ได้ทำการเหมือนครั้งนี้ จึง

มิศแบลผู้ว่าการแทนกงสุลอังกฤษ ทำหนังสือทูลเกล้า ฯ ถวายว่า ลูกค้าพาณิชทั้งปวงเอาเงินเข้าไปให้ทำแล้ว ไม่ใคร่จะได้เงินตราออกมา บ่วยการในทางค้าทางขาย ขอให้ประกาศให้ใช้เงินเหรียญเสียในบ้านในเมือง จะไม่ได้ลำบากยากแก่ลูกค้าทั้งปวง แลเงินซึ่งจะใช้นั้น ถ้ามากกว่าสิบชั่งขึ้นไปจะขอให้เงินเหรียญ ถ้าต่ำกว่าสิบชั่งลงมาผู้รับเป็นราษฎรลูกค้าบ้านนอกไม่รู้จักเงินเหรียญ จะให้เป็นเงินตราบาท แลแต่ก่อนผู้ที่มีเงินเหรียญมาแลกเอาเงินบาท ไปแลกกันข้างนอกคิดเหรียญละหกสลึงเจ็ดทศางค์ ที่จีนเรียกว่าหุน เงินร้อยเหรียญได้เงินบาทสองชั่งตำลึงสามบาทสองสลึง เข้าไปทำในพระคลังเงินร้อยเหรียญได้เงินบาทแต่สองชั่งตำลึงสามบาท มิศแบลขอให้แลกใช้กันครั้งนี้ เงินร้อยเหรียญจะขอเงินแต่สองชั่งตำลึงกึ่ง จึงทรงพระราชดำริเห็นว่าเงินเข้ามาในบ้านในเมือง ก็มีคุณกับแผ่นดินเป็นอันมาก ด้วยราษฎรจะได้มั่งมีทรัพย์สินเงินทองบริบูรณ์ขึ้น แลแผ่นดิน เมืองจีน เมืองพราหมณ์ เมืองแขกเทศ แขกมลายู เมืองพม่า เมืองญวน ที่ลูกค้าชาวยุโรปได้ไปค้าขายถึงก็ได้ใช้เงินเหรียญกันทั่วไปแล้ว แลเมืองสงขลา เมืองถลาง เมืองพงา เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า ซึ่งขึ้นกับกรุงเทพมหานคร ที่ค้าขายถึงกันกับประเทศที่ขึ้นแก่อังกฤษ ก็ใช้เงินเหรียญอยู่บ้างนานมาแล้ว แลที่กรุงเทพมหานครทุกวันนี้ ลูกค้าพาณิชเข้ามาค้าขายเจริญมากขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายสิบเท่า ควรที่จะขอให้ใช้เงินเหรียญกันได้แล้ว ถ้าลูกค้าพาณิชแลราษฎรรักจะใช้เงินเหรียญกันก็ตามใจเถิด อย่ากลัวเลยว่าจะมีโทษเพราะใช้เงินเหรียญ แต่ให้เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ คิดอ่านกันดูให้ตกลงจะใช้กันอย่างใด จะรับเงินภาษีอากรที่ส่งอย่างไรจึงจะสมควรกับการ เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติได้ประชุมปรึกษากัน มีพระเจ้าลูกยาเธอ กรม

หมื่นวิษณุนาถนิภาธรเป็นประธาน พระยาราชภักดี พระยาพิพิธโภไคย พระยาไชยยศสมบัติ พระศรีไกรลาศ พร้อมกันเห็นว่า ซึ่งมิศแบล ว่าการกงสุลอังกฤษทำหนังสือทูลเกล้า ฯ ถวาย ขอให้ประกาศให้ใช้เงินเหรียญซื้อสินค้าได้ เงินเหรียญร้อยหนึ่งจะแลกเงินตราบาทสองชั่งตำลึงกึ่งนั้นชอบอยู่แล้ว ลูกค้าจะไม่ได้ป่วยการซื้อขาย เพราะการที่จะแลกเงินบาทไม่ทันการ แต่เงินเหรียญทุกวันนี้เป็นสามอย่างสี่อย่าง ๆ หนึ่งเงินที่ใหม่ยังหนักคงเต็มเหรียญละเจ็ดสลึงสองทศางค์อยู่ก็มี อย่างหนึ่งเงินที่เก่าแล้วเบาหย่อนตาชั่งไปเหรียญละทศางค์บ้างครึ่งทศางค์ก็มี อย่างหนึ่งเงินที่เข้าไปในแผ่นดินจีนแล้ว นายห้างตีตรายี่ห้อยับเยินไป ลางทีแตกหักเป็นย่อยก็มี การเป็นดังนี้ จะนับเหรียญร้อยหนึ่งเป็นเงินสองชั่งตำลึงกึ่ง ก็จะเกิดแก่งแย่งทุ่มเถียงไม่ตกลงกัน ถ้าเจ้าภาษีนายอากรลูกค้าพาณิชราษฎรทั้งปวงที่ซื้อขายได้เงินเหรียญไว้ จะเอาเงินเหรียญเข้าไปส่งเป็นเงินหลวงแทนเงินภาษีอากร หรือจะแลกเปลี่ยนเอาเงินตรามาใช้สอยบ้าง ชาวพระคลังมหาสมบัติจะขอเผาเงินชั่งเงิน แล้วจะหักเอาเป็นค่าสูญเพลิงค่าถ่านชั่งละตำลึงสลึง คงให้เงินตราสิบแปดตำลึงสามบาทสามสลึง เหมือนอย่างเคยทำมาแต่ก่อน ถ้าเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ จะจ่ายเงินเหรียญให้ ก็จะคิดค่าสูญเพลิงค่าถ่าน ให้ชั่งละตำลึงสลึงเหมือนกับคนที่รับไว้ ซึ่งลูกค้าพาณิชแลราษฎรทั้งปวงจะซื้อขายใช้เงินเหรียญกันข้างนอกก็ตามใจ แต่ให้คิดสามเหรียญเป็นเงินตราตำลึงบาท ชั่งหนึ่งเป็นเงินเหรียญสี่สิบแปดเหรียญ เงินตราสิบชั่งเป็นเงินสี่ร้อยแปดสิบเหรียญ เห็นว่าไม่สู้เสียรัดเสียเปรียบกันนักทั้งเจ้าของเงินเหรียญเจ้าของเงินบาท ถ้าเงินเบาตาชั่งแลเงินย่อยจะนับเป็นเหรียญไม่ได้ ก็ให้ชั่งตามพิกัดคลัง เงินชั่งหนึ่งหักค่าสูญเพลิงค่าถ่านแล้ว คงให้เงิน

ตราสิบแปดตำลึงสามบาทสามสลึงดังนี้ จึงโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งว่า ซึ่งปรึกษาพร้อมกันเห็นดังนี้ชอบอยู่แล้ว ให้ประกาศลูกค้าพาณิช ราษฎรรู้จงทั่ว ว่าตามใจจะใช้เงินเหรียญกันเทอญ เมื่อเจ้าภาษีนาย อากรเรียกภาษีกับราษฎรได้เป็นเงินเหรียญ จะเอาเงินเหรียญเข้าไป ส่งพระคลังมหาสมบัติ เจ้าพนักงานจะขอเผาเงินชั่งเงินตามอย่างเคย แลกเปลี่ยนกันแต่ก่อนแล้วก็จะรับ

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๙๗. ประกาศทรงตักเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ แลให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง แลให้คิดทำลิ่มสลักรักษาเรือน

(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ประกาศ แก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรทั้งปวง ให้รู้ทั่วกันว่า บัดนี้ได้ ทราบข่าวคนนอกประเทศแลคนนอกกรุง ฯ เป็นลาวแลเขมร แล ชาวหัวเมืองดอนใช้น้ำบ่ออื่น ๆ หลายพวก ย่อมติเตียนว่าชาวกรุง เทพ ฯ นี้ทำโสมมนักลงในแม่น้ำลำคลอง ด้วยทิ้งซากศพสัตว์ตายให้ ลอยไป ๆ มา ๆ น่าเกลียดน่าชัง แล้วก็ใช้กินแลอาบน้ำอยู่เป็นนิจ เป็นน่ารังเกียจ เสียเกียรติยศพระมหานคร

เพราะเหตุฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรด ฯ สั่งสอนเตือนสติ มาว่า แต่นี้ไป ห้ามมิให้ใครผู้ใดผู้หนึ่งทิ้งสุนัขตาย แมวตาย แล ซากศพสัตว์ต่าง ๆ ลงในแม่น้ำแลคลองใหญ่น้อยทั้งปวงเป็นอันขาด ขอให้คิดอ่านใช้สอยจ้างวานใคร ๆ เอาไปทิ้งเสียที่ป่าช้าดังซากศพคน

นั้นเถิด ถ้าบ้านเรือนอยู่ที่ริมน้ำจะเอาไปป่าช้ายาก ก็ให้ฝังเสียในดินในโคลนให้ลับลี้ไป อย่าให้ลอยไปลอยมาในน้ำได้ แลการซึ่งทิ้งซากศพสัตว์ต่างๆ ลงในน้ำให้ลอยขึ้นลอยลงอยู่ดังนี้ คิดดูโดยละเอียดก็เห็นเป็นที่รังเกียจแก่คนที่ได้อาศัยใช้น้ำอยู่ทั้งสิ้นด้วยกัน พระสงฆ์สามเณรเป็นพระสมณะชาวนอกกรุงเทพ ฯ คือเมืองลาวแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง แลชาวราษฎรชาวนอกกรุง ฯ เมื่อมีเหตุต้องลงมายังกรุงเทพ ฯ นี้แล้วก็รังเกียจติเตียนว่า เพราะต้องใช้น้ำไม่สะอาดจึงเป็นโรคต่าง ๆ ไม่เป็นสุขเหมือนอยู่นอกกรุงฯ ถึงคนนอกประเทศ คือ ฝรั่ง อังกฤษ จีน แขก ทั้งปวงซึ่งเข้ามาค้าขายในกรุงเทพ ฯ ก็ติเตียนดังนั้นอยู่โดยมาก เพราะฉะนั้นขอท่านทั้งปวงจงพร้อมใจกันคิดเห็นลงใจว่า ท่านทั้งปวงชาวกรุง ฯ กับคนนอกกรุง ฯ นอกประเทศก็เป็นมนุษย์ด้วยกัน ควรจะมีกรุณาแก่กัน ขอเสีย อย่าทิ้งซากศพสัตว์ต่าง ๆ ลงในน้ำ ทำให้น้ำเป็นที่รังเกียจแก่มนุษย์เหมือนกันเลย แต่นี้ไป ถ้าผู้ใดไม่ฟังพระบรมราโชวาทเตือนสติมาดังนี้แล้วยังขืนทำมักง่ายอยู่ดังเก่า ก็จะให้นายอำเภอสืบชาวบ้านใกล้เคียงเป็นพยาน ชำระเอาตัวผู้ไม่เอื้อเฟื้อมักง่ายทำให้โสโครกนั้นมาตระเวนประกาศห้ามผู้อื่นต่อไป

อนึ่ง ธรรมเนียมคนชาวไทยทั้งปวง มักเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นหวงทรัพย์ของตน ไม่อยากให้ทั่วไปแก่ผู้อื่น แม้นถึงจะเป็นคนมีทรัพย์มาก พอจะก่อตึกอยู่ได้ ก็เสียดายทรัพย์กลัวจะหมดจะเปลืองไป ทำแต่เรือน ฝาจาก ฝาแตะ ฝากระดานที่เป็นเชื้อเพลิงแล้วมักทอดเตาไฟใกล้ฝาใกล้กองฟืน จะระวังรักษาอยู่เป็นนิจก็ไม่ได้ด้วยมีธุระกังวลอื่น ๆ มาก แลด้วยความประมาทเลินเล่อไป เพลิงจึงติดขึ้นไหม้บ่อย ๆ เป็นการเดือดร้อน บัดนี้ทรงพระมหากรุณา

โปรด ฯ จะให้ราษฎรมีความสุข ไม่ต้องเสียทรัพย์เพราะเกิดเพลิง บางทีกระจัดกระจายไปด้วยรื้อขนปะปน คนอื่นหยิบคว้า แลต้องลงทุนทำเรือนขึ้นใหม่บ่อย ๆ นั้นเลย จึงได้ทรงพระกรุณาสั่งสอนให้ทอดเตาไฟเสียอย่างใหม่จะมิให้ไหม้บ้านเรือน ตั้งแต่นี้สืบไป ให้คนที่เป็นผู้ใหญ่ในบ้านเรือนของตน ๆ ทอดเตาเพลิงเสียใหม่ เอาใจใส่ตรวจตราดูแลระวังในที่อย่าให้ทอดเตาก่อเตาใกล้ฝาที่รุงรัง ให้ทอดก่อเตาเพลิงใหม่ที่ไม่เป็นเชื้อเพลิง คือ ทำด้วยอิฐด้วยปูน หรือดินเหมือนอย่างเตาที่ก่อไว้เป็นตัวอย่าง ที่ท้องสนามหลวงริมโรงคู่ต้นทางใหญ่นั้น หรือเป็นคนยากจนจะก่อดังนั้นมิได้ จะทอดเตาเพลิงอยู่อย่างเก่า ก็ให้เอาดินโคลนกับแกลบกับทรายประสมกันเข้าแล้วบวกฝาทาฝาที่ใกล้เตาเพลิงเสียให้ดี แล้วให้กองฟืนที่จะหุงข้าวให้ห่าง ๆ เตา อย่าให้เป็นเชื้อเพลิงได้ แลให้หมั่นระวังเอาใจใส่ในเรื่องที่จะเกิดเพลิงไหม้ให้มาก อย่าประมาทเลย จะให้กรมพระนครบาลตรวจค้นดูทุกบ้านเรือนในพระนคร ถ้าเรือนใดไม่จัดแจงที่เตาเพลิงด้วยอิฐปูนแลดินให้ห่าง ขืนทำรุงรัง จะให้ไล่เสียจากที่อยู่เอาที่ให้คนที่รู้ระวังอยู่ต่อไป

อนึ่ง ทรงพระราชวิตกอยู่ด้วยเรื่องโจรผู้ร้ายมีเนือง ๆ มาต้องชำระในโรงศาล ก็มีเรื่องราวว่าผู้ร้ายเอาบันไดพาดขึ้นมาตัดฝาคัดลิ่มคัดสลักผลักหน้าต่างลักเอาสิ่งของทองเงินไป เมื่อเกิดความขึ้นที่ใด ๆ ก็ยืนอยู่อย่างเดียว ทรงพระมหากรุณาแก่ราษฎรทั้งปวงจะให้หลีกเลี่ยงให้พ้นโจรภัย จึงได้ทรงสั่งสอนเตือนสติ ให้ทำลิ่มสลักประตูหน้าต่างให้หนีอย่างที่โจรผู้ร้ายจะรู้ง่าย ให้ทำเป็นกระบวนช่างที่คนฉลาดคิดทำอย่างไร ๆ ตามสติปัญญาของคนนั้น ๆ คือว่าจะใส่ลิ่มข้างบนข้างล่าง ลิ่มขวางหรืออย่างไร ๆ ก็ตามแต่จะเห็นควร ให้

ยักย้ายจัดแจงเสียบ้างให้แน่นหนา อย่าให้โจรผู้ร้ายเข้าไปลักเอาสิ่งของทองเงินไปได้ง่าย ๆ ให้ราษฎรทั้งปวงคิดถึงพระเดชพระคุณที่ทรงสั่งสอนมานี้แล้ว จงคิดอ่านจัดแจงให้ถูกต้องตามพระกระแสจงทุกประการ จะได้มีสุขสวัสดิ์เจริญสิ้นกาลนาน

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๙๘. ประกาศเรื่องให้หนังสือคุ้มภาษีอากรโดยพลการ (ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ข้าราชการบรรดาที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดทั้งปวง ตั้งแต่เจ้าต่างกรมแลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมลงไปจนถึงคนที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดชั่งหนึ่ง เบี้ยหวัด ๑๕ ตำลึง ๑๐ ตำลึงเป็นที่สุด ให้ทราบว่า เงินซึ่งพระราชทานแจกเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการทุกปี ๆ นั้น มิใช่เงินได้มาแต่บ้านเมืองอื่นนอกประเทศ คือเงินในจำนวนภาษีอากรนั้นเอง ถ้าเจ้าต่างกรมแลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมองค์ใด แลข้าราชการผู้ใดได้มีหนังสือปิดตราคุ้มห้ามภาษีอากรสมพักศรค่าน้ำ ค่านา ตลาด ให้ไปไว้สำหรับตัวบ่าวไพร่แลพวกพ้องเท่าใด ก็ให้เร่งไปเก็บเอาหนังสือนั้นกลับคืนมาเสียให้สิ้นเชิง แต่ในก่อนเบี้ยหวัดปีมะโรง นักษัตร อัฐศกนี้ แล้วให้ทำทานบนถวายในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์ ในคำทานบนนั้นให้ว่า ข้าพเจ้ามิได้ให้หนังสือคุ้มภาษีอากรไปกับบ่าวไพร่ผู้ใดผู้หนึ่งเลย หรือข้าพเจ้าได้ให้หนังสือคุ้มภาษีอากรไปกับผู้นั้น ๆ แต่ข้าพเจ้าได้เก็บคืนมาเสร็จแล้ว ถ้ามีผู้จับหนังสือภาษีอากร

มีชื่อแลดวงตราของข้าพเจ้าชำระได้ความจริงแล้ว ให้หักเอาเบี้ยหวัดของข้าพเจ้าในปีมะโรง นักษัตร อัฐศกนี้ไว้ให้สิ้น ถ้าผู้ใดได้ถวายทานบนอย่างนี้ในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์แล้ว ก็จะทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเบี้ยหวัดแก่ผู้นั้นเต็มคงที่ไม่ลดหย่อน ถ้าผู้ใดมิได้ทำทานบนถวายในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์ ตามพระบรมราชโองการดำรัสใช้ จะพระราชทานเบี้ยหวัดแก่ผู้นั้นแต่ ๒ ส่วน ลดเสียส่วน ๑ ที่เคยได้รับพระราชทาน ๓๐ ชั่งจะพระราชทานแต่ ๒๐ ชั่ง ที่ ๒๐ ชั่งจะพระราชทานแต่ ๑๒ ชั่ง ที่ ๑๕ ชั่งจะพระราชทานแต่ ๑๐ ชั่ง ที่ ๑๒ ชั่งจะพระราชทานแต่ ๘ ชั่ง ที่ ๑๐ ชั่งจะพระราชทานแต่ ๖ ชั่ง ลดตลอดลงไปจนถึงเบี้ยหวัด ๑๕ ตำลึงจะพระราชทานแต่ ๑๐ ตำลึง เบี้ยหวัด ๑๐ ตำลึงจะพระราชทานแต่ ๗ ตำลึงเป็นที่สุดเพียงนั้น ที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดต่ำกว่า ๑๐ ตำลึงลงไป แม้นมิได้ถวายทานบนก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานคงไว้ตามที่

อนึ่ง ผู้ที่ถวายทานบนแล้ว สืบไปภายหน้ามีผู้จับหนังสือคุ้มห้ามภาษีอากรเป็นชื่อแลดวงตราของผู้นั้นชำระได้ความจริง ก็จะหักเบี้ยหวัดในปีนั้นเสีย ถ้าเป็นแต่เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี พี่เลี้ยงข้าในกรมในเจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรม ลอบลักอ้างพระนามใส่ไปในหนังสือคุ้มห้ามภาษีอากร เจ้ามิได้ทรงทราบด้วย หรือเสมียนทนายลอบอ้างเอาชื่อนายใส่ไปในหนังสือคุ้มภาษีอากร นายมิได้รู้เห็น ถ้าเป็นอย่างนี้มีผู้จับได้ ชำระได้ความว่าเจ้านายมิได้รู้เห็นจริงแล้ว ให้ลงพระราชอาญาผู้ให้หนังสือนั้นส่งไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง

อนึ่ง ถ้าข้าราชการในพระราชวัง ให้หนังสือคุ้มภาษีอากรไปไว้กับบ่าวไพร่พวกพ้องผู้ใดผู้หนึ่ง ถ้ามีผู้จับได้ ชำระเป็นสัจ จะให้

ปรับไหมรายละ ๓ ชั่งบ้าง ๕ ชั่งบ้าง ตามข้อความฉกรรจ์แลมิได้ฉกรรจ์ ถ้าเร่งเงินค่าปรับไหมไม่ได้ จะให้ลงพระราชอาญาส่งไป ณ คุกจ่ายใช้ราชการ คิดค่างานเดือนลดให้ทุกเดือนกว่าจะครบจำนวนเงินค่าปรับไหมนั้น

อนึ่ง ผู้สำเร็จราชการแลกรมการเมืองใด ๆ กลับเข้ากับคนผิด เกียดกันคนที่ถือหนังสือคุ้มห้ามภาษีอากรไว้ มิได้ส่งตัวมาชำระทั้งนี้ก็เพราะผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการคิดเห็นว่า พระแสงดาบในแผ่นดินประจุบันนี้ไม่คม คิดกลัวแต่ดาบในอนาคต ภายหน้า เพราะฉะนั้นก็จะต้องให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ รู้จักคมพระแสงดาบในแผ่นดินประจุบันนี้เสียบ้าง

หมายประกาศนี้ออกในปีมะโรง นักษัตร อัฐศก ๑๒๑๘

๙๙. ประกาศกำหนดเวลาถวายฎีกา
(ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า ใครๆ ผู้ใดในกรุง ฯ แลหัวเมืองจะมีถ้อยความสิ่งหนึ่งสิ่งใด ถ้าในกรุง ฯ ให้มาร้องฟ้องยังโรงศาลตามกระทรวง ถ้าหัวเมืองก็ให้ไปฟ้องต่อเจ้าเมืองกรมการ ถ้าเจ้าเมืองกรมการแกล้งกดขี่หรือหน่วงเหนี่ยวไม่ชำระให้แล้วโดยเร็ว ก็ให้มาฟ้องอุทธรณ์เจ้าเมืองกรมการต่อเจ้ากระทรวงตามกรมที่หัวเมืองนั้นขึ้นอยู่ ถ้าเจ้ากระทรวงตัดสินมิได้เป็นยุติธรรมหรือแกล้งหน่วงเหนี่ยวไว้ให้เนิ่นช้าเกินกำหนด ก็ให้ทำเรื่องราวถวายฎีกาเถิด แต่ความในเรื่องราวฎีกานั้น อย่าให้อ้อมค้อมยืดยาวนัก แลอย่าให้หยาบคาย ให้ว่าไปตรง ๆ ตามความจริงของตัว ถ้า

จะเขียนแลจะเรียงความแต่ลำพังสติปัญญาของตัวมิได้ ก็ให้ไปขอเสมียนในกรมล้อมพระราชวัง ซึ่งเป็นศาลรับสั่งให้ช่วยเรียบเรียงถ้อยคำแลเขียนให้ เมื่อจะถวายนั้น จะให้ญาติแลพวกพ้องซึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในช่วยถวายให้ในที่ใดที่หนึ่งก็ได้ ถ้าญาติแลพวกพ้องซึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในไม่มี เมื่อถึงวัน ๗ ค่ำ ๑๔ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินออก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ โปรดให้ตีกลองวินิจฉัยเภรีร้องเรียกคนร้องฎีกาเมื่อใด ก็ให้นำเรื่องราวของตนมาทูลเกล้า ฯ ถวายที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ถ้าถึงวันกำหนดพระราชกิจอื่น ๆ มีมาก จะมิได้เสด็จพระราชดำเนินออกไป ก็จะทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เสด็จไปทรงคอยรับฎีกาของราษฎร อยู่ที่ชาลาหน้าพระที่นั่งสุทไธ-สวรรย์ ให้ราษฎรผู้จะถวายฎีกานำเรื่องราวของตนถวายแด่พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เทอญ

ประกาศมา ณ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๑๐๐. พระบรมราโชวาทพระราชทานรางวัลเพิ่มเบี้ยหวัด พระบรมวงศานุวงศ์

(ปีมะโรง อัฐศก)

สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม ปฏิญาณไว้เป็นสำคัญว่า เงินตราเป็นพระราชทรัพย์ข้างในอื่นนอกจากจำนวนงวดขึ้นท้องพระคลังสำหรับจ่ายแจกเบี้ยหวัดแลจ่ายใช้ราชการ บัดนี้ทรงพระเมตตาอารีรักต่อพระบรมญาติ ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระเจ้าลูกเธอในแผ่นดินประจุบันนี้ จึงยก

พระราชทานแต่ส่วนหนึ่ง เท่านี้เป็นรางวัลเล็กน้อยเพิ่มเติมเบี้ยหวัด เพราะได้รับพระราชทานมาในแผ่นดินประจุบันนี้ ได้ ๕ ปีกึ่งมาแล้ว ไม่มีถ้อยความเป็นเหตุให้ทรงรังเกียจขัดเคือง เป็นข้อใหญ่ใจความเลย อันนั้นก็เป็นความชอบอันใหญ่อยู่แล้ว

อนึ่ง คู่ว่าเบี้ยหวัดรางวัลก็เป็นคู่กัน เบี้ยหวัดพระราชทานทุกปีแล้ว ถึงเพิ่มบ้างก็ชื่อว่าเบี้ยหวัดไป จึงทรงพระราชทานครั้งนี้อีกเล็กน้อย ให้ปรากฏว่าเป็นรางวัล แลเพราะที่กลัวความผิดไม่ได้หาทรัพย์ด้วยอุบายต่าง ๆ ที่ขัดขวางต่อราชการแผ่นดิน จนมีที่ได้น้อยกว่าที่เสียไป จึงทรงพระราชทานครั้งนี้ ด้วยทรงพระราชดำริว่าให้เป็นต้นทุน ประกอบการหา กำไรไว้ใช้สอย ต่อไปเป็นกำลัง ราชการ แต่ทรงขอเสียว่า อย่าเอาไปใช้หนี้สิน แลเล่นโป ซื้อฝิ่น แลใช้การที่ไม่ชอบพระราชหฤทัย แลประกอบการอย่างใด ๆ ที่จะให้ต้นทุนสาบสูญเสียนั้นอย่าทำเลย จงคิดอ่านประกอบการโดยอุบายต่าง ๆ ที่ชอบธรรม ให้เกิดพักผลตามกำลังเถิด กำไรที่ได้มาจะใช้สอยเสียหรือทำบุญให้ทานก็ตาม จะเพิ่มเข้าในทุนทำหาผลต่อไปก็ตามเถิด ซึ่งพระราชทานทั้งนี้ จะประสงค์ต้นทุนแลผลกำไรคืนนั้นฤๅหามิได้ ต้องพระราชประสงค์จะใคร่ได้แต่ความยินดีว่า ทำได้ผลมากเจริญแก่ผู้รับพระราชทานไปเท่านั้น เพราะฉะนั้นปีหนึ่งทำหาผลได้เท่าใด ให้กราบทูลให้ทรงทราบเงียบ ๆ แต่ที่จริง จะทรงสืบสวน ถ้าได้ความว่าจริง ก็จะทรงยินดีมาก ถ้านานไปพระราชทรัพย์เช่นนี้ยังมียังหาได้อีก สบายพระราชหฤทัยเมื่อใด ก็จะพระราชทานเพิ่มมาให้เป็นทุนอีกต่อไปภายหน้า เพื่อทำนุบำรุงพระบรมราชญาติให้มีกำลังวังชาช่วยกันรักษาพระเกียรติยศเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงดำรง

แผ่นดินสืบพระเกียรติยศเกียรติคุณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นต้นในพระบรมราชวงศ์นี้ ให้ดำรงด้วยดีเป็นปรกติ อย่าให้ลดหย่อนเสื่อมทรามห่างเหินไปได้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งเลย แลให้ความสัมพันธ์ปฏิพัทธ์ของพระราชตระกูลกับตระกูลเจ้าราชนิกูลเชื้อพระวงศ์ ซึ่งได้เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ทำความชอบแก่แผ่นดินมาแต่ก่อนจนบัดนี้นั้น ติดพันถาวรยั่งยืนไม่ห่างเหินเสื่อมถอยน้อยไปด้วย จงช่วยกันคิดการทั้งปวง ซึ่งเป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว ทุกพระองค์ใน พระราชวงศ์นี้ เป็นไปคงที่ถาวรยั่งยืนอยู่พร้อมมูลทุกประการ เป็นอันฉลองพระเดชพระคุณ เทอญ พระราชทาน ณ วัน ฯลฯ

๑๐๑. พระบรมราโชวาทพระราชทานเงินแลทรงสั่งสอน พระเจ้าลูกเธอ ฯ

(ปีมะโรง อัฐศก)

สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมุติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกระษัตริย์ วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๔ ในพระราชวงศ์ซึ่งตั้งกรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุธยานี้ ผู้เป็นบิดาของบุตร จะขอสั่งสอนผู้บุตรไว้ว่า (ลงพระนามพระเจ้าลูกเธอ ฯ) เอ่ย พ่อขอสั่งแก่ตัวเจ้าไว้ ทรัพย์ที่หางว่าวจำนวนผูกติดกับหนังสือนี้ มีตราของพ่อปิดไว้เป็นสำคัญเท่านี้ พ่อให้แก่เจ้าคนเดียว ตัวเจ้าเมื่อโตใหญ่อายุได้ ๑๖ ปีแล้ว จงคิดอ่านเอาเป็นทุนทำมาหากินเลี้ยงตัวต่อไป แลใช้สอยตามสมควรเถิด แต่พ่อขอเสียเป็นอันขาดทีเดียว คิดถึงคำพ่อ

สั่งสอนให้มากนักหนา อย่าสูบฝิ่นแลอย่าเล่นผู้หญิงที่ชั่ว อย่าเล่นเพื่อนกับใครเลย มีผัวมีเถิด แต่อย่าให้ปอกลอกเอาทรัพย์ของเจ้าไปได้นัก จงรักษาทุนของพ่อให้ไว้นี้เป็นเกียรติยศชั่วลูกชั่วหลาน เอาแต่กำไรใช้สอย เจ้าจงอย่าเล่นเบี้ย เล่นโป เล่นหวยเลยเป็นอันขาด แลอย่าทำสุรุ่ยสุร่ายใช้เงินทองง่าย ไม่คิดหน้าคิดหลัง จงคิดอ่านทำมาหากินตริตรองให้ดี อย่าให้นักเลงคนโกงมันหลอกลวงได้ จะเสียทรัพย์ด้วย อายเขาด้วย เมื่อสืบไปภายหน้านานกว่าจะสิ้นอายุเจ้า ตัวเจ้าจะตกเป็นข้าแผ่นดินใดใดเท่าใด ก็จงอุตส่าห์ตั้งใจทำราชการแผ่นดินให้ดี อย่ามีความเกียจคร้านแชเชือนแลเป็นอย่างอื่นๆ บรรดาที่ไม่ควร เจ้าอย่าทำอย่าประพฤติให้ต้องตำหนิติเตียนตลอดถึงพ่อด้วย ว่าสั่งสอนลูกไม่ดี จงเอาทรัพย์ที่พ่อให้ไว้นี้เป็นกำลังตั้งเป็นทุน เอากำไรใช้การบุญแลอุดหนุนตัวทำราชการแผ่นดินเทอญ ถ้าทรัพย์เท่านี้ที่พ่อให้ไว้ไปขัดขวางหรือร่อยหรอไปด้วย เหตุที่มีผู้ข่มเหงผิดๆ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เจ้าจงเอาหนังสือคำสั่งของพ่อนี้ กับคำประกาศที่ให้ไว้ด้วยนั้น ให้เจ้านายแลท่านผู้ใหญ่ข้างในข้างหน้าดูด้วยกันให้หลายแห่ง ปรึกษาหารืออ้อนวอนขอความกรุณาเมตตาแลสติปัญญาท่านทั้งปวง ให้อนุเคราะห์โดยสมควรเถิด เล่าความเล่าเหตุที่เป็นอย่างไรนั้นให้ท่านทั้งปวงฟังโดยจริง ๆ พูดจาให้เรียบร้อยเบา ๆ อย่าให้ท่านที่เป็นใหญ่ในแผ่นดินขัดเคืองกริ้วกราดชิงชังได้ จงระวังความผิดให้มาก อย่าตามใจมารดาแลคนรักนัก ทรัพย์นี้ของพ่อให้เจ้าดอก ไม่ใช่มารดาเจ้าแลผู้อื่นเข้าทุนด้วย จงคิดถึงพ่อคนเดียวให้มาก เจ้าเกิดเมื่อพ่อสูงอายุแล้ว พ่อไม่ประมาท จึงจัดแจงให้ไว้แต่เดิม ถ้าพ่อยังมีชีวิตอยู่ อันตรายมีแก่เจ้าก่อน ถ้าอายุถึง ๑๖ ปีแล้ว สั่งให้ใครพ่อจะให้ผู้นั้น ถ้ายังไม่ถึงกำหนดหรือไม่ได้สั่ง พ่อ

จะเอาคืนมาทำบุญให้ทาน ถ้าพ่อมีชีวิตแลอำนาจไปนาน ทำมาหากินได้ก็จะเพิ่มให้อีก แล้วจะแก้หางว่าว

สั่งไว้ ณ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

๑๐๒. ประกาศห้ามไม่ให้ใช้คำบางคำกราบบังคมทูล ฯ
(ปีมะโรง อัฐศก)

ด้วยขุนประสิทธิอักษรศาสตร์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า คำว่ากระเบื้องปูพื้น กระเบื้องมุงหลังคา อ่างใส่น้ำ กระถางปลูกต้นไม้ คำเหล่านี้มีอยู่ ใช้กราบบังคมทูลพระกรุณาได้ เขียนหางว่าวแลเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวายได้ แต่คำว่าอิฐหน้าวัว กระเบื้องหน้าวัว กระถางใส่น้ำนั้นไม่มี ใช้ไม่ได้ ข้าราชการทั้งปวงอย่าได้เขียนถวาย แลอย่าใช้กราบบังคมทูลพระกรุณาเลยเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าข้าราชการผู้ใดเอาคำซึ่งมีกำหนดห้ามไว้นี้ มาใช้เขียนถวายแลกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว ให้อาลักษณ์ปรับไหมเอาคำละเฟื้อง ให้กรมวังหมายไปยังเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมสัสดี ให้รู้จงทั่วกันตามรับสั่ง

๑๐๓. ประกาศสงกรานต์ ปีมะเส็ง นพศก
(ณ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรในกรุง ฯ นอกกรุง ฯ ให้รู้

ทั่วกันว่า ในปีมะเส็ง นักษัตร นพศกนี้ ณ วันเสาร์ เดือนห้า แรม ๒ ค่ำ เป็นวันมหาสงกรานต์ วันอาทิตย์ แรม ๓ ค่ำ เป็นวันเนา วันจันทร์ แรม ๔ ค่ำ เป็นวันเถลิงศก เป็นวันนักษัตรฤกษ์พิเศษเพียง ๓ วัน ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรในกรุง ฯ นอกกรุง ฯ ทำบุญให้ทานในเขตมหาสงกรานต์นี้ เหมือนอย่างเคยทำมาแต่ก่อน

ปีมะเส็ง นพศกนี้ พุทธศักราช ๒๔๐๐ นับตั้งแต่วันเสาร์ เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ ไป เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มหาศักราช ๑๗๗๙ จุลศักราช ๑๒๑๙ ตั้งแต่วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำไป

ปีนี้ไม่มีอธิกมาสแลอธิกวาร จะมีสุริยคราสครั้งหนึ่งในเดือน ๑๐ สิ้นเดือน จะมีจันทรุปราคาครั้งหนึ่งในเดือน ๘ กลางเดือน

ณ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำวันหนึ่ง วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำวันหนึ่ง เป็นวันที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ประกาศมา ณ วัน วันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก

พ.ศ. ๒๔๐๐

ประกาศตักเตือนเรื่องซื้อข้าวขายข้าวในปีมะเส็ง

(ณ วันจันทร์ เดือนห้า ขึ้น ๑๒ ค่ำ ยังเป็นอัฐศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ราษฎรให้ทราบทั่วกันว่า เมื่อปีมะโรง อัฐศก (พ.ศ. ๒๓๙๙) นั้น ฝนต้นปีมีมากผิดปรกติ จึงได้เกรงว่าฝนกลางปีจะแล้ง ราษฎรจะตื่นกันซื้อข้าว ราคาข้าวจะแพงขึ้น ราษฎรที่ยากจนจะได้ความลำบาก จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ปิดข้าวเสีย

แต่ต้นมือ มิให้คนนอกประเทศซื้อข้าวบรรทุกออกไปนอกพระราชอาณาเขต ตั้งแต่เดือน ๕ มาจนถึงเดือน ๙ ครั้นเห็นว่าฝนกลางปีตกมากบริบูรณ์ดี ข้าวงามทั่วกันทุกตำบลแล้ว จึงให้เปิดข้าวจำหน่ายขายไปนอกประเทศ เพื่อจะให้ชาวนาไม่เกียจคร้านทิ้งการทำนาเสีย แลจะได้มีน้ำใจทำนาให้มาก แลให้เป็นประโยชน์แก่ลูกค้าวาณิชต่างประเทศ เพราะเป็นมนุษย์เหมือนกัน ความนั้นเล่าลือไปถึงต่างประเทศ ๆ จึงได้จัดเรือเข้ามาซื้อข้าวในกรุงเทพมหานคร บรรทุกออกไปมากหลายลำ แต่เลือกซื้อข้าวที่งามเป็นข้าวนาสวน ข้าวนาเมืองเพชรบุรี ข้าวหางม้า ด้วยเห็นว่าเป็นข้าวอย่างดี แลข้าวนาทุ่งนั้น ได้ซื้อขายกันอยู่แต่ในประเทศนี้โดยมาก

ครั้นปลายปีมะโรง อัฐศก ตั้งแต่เดือน ๓ มาจนถึงเดือน ๕ (ปีมะเส็ง) ต้นเดือน ฝนตกชุกมากนัก ผิดปรกติ ควรจะเกรงว่ากลางปีฝนจะแล้ง ครั้นจะประกาศให้ปิดข้าวเสียแต่บัดนี้ ลูกค้าต่างประเทศก็ยังนิยมยินดีจะซื้อข้าว คนที่ขายข้าวก็ยังกำลังที่จะยินดีได้ช่องขายไม่วายลง ราคาข้าวก็ยังไม่ขึ้นไม่แพงนัก ยังไม่มีเหตุที่ควรจะห้าม จึงยอมให้ได้ซื้อขายกันอยู่ยังไม่ห้าม ถ้าใครกลัวว่าข้าวจะแพงในกลางปี เพราะเห็นว่าฝนจะน้อย ก็ให้รีบซื้อข้าวไว้ให้พอแต่เมื่อข้าวยังถูกอยู่ ฝ่ายชาวนาเล่าก็อย่าประมาท ที่ใด ๆ เป็นที่ลุ่มที่เลนมีน้ำในฝนต้นมือพอจะทำนาได้ ให้รีบจัดแจงลงมือทำนาข้าวหางม้า ข้าวไร่ลงไว้ให้จงมากแต่ในต้นฤดูฝนนี้ เมื่อกลางปีฝนไม่แล้งเหมือนปีหลัง ข้าวนาสวนนาทุ่งก็จะได้ผลบริบูรณ์ดี ข้าวหางม้าที่ทำไว้จะได้เป็นสินค้าแก่คนนอกประเทศ ได้ราคากว่าข้าวนาทุ่ง ถ้าเมื่อปลายปีฝนน้อยไปจึงจะได้ปิดข้าว ห้ามมิให้จำหน่ายออกไป

นอกประเทศ เพื่อจะให้ราษฎรทั้งปวงไม่ได้ความเดือดร้อนขัดสน จะได้เป็นสุขทั่วกัน

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ยังเป็นอัฐศก

๑๐๕. ประกาศอนุญาตให้คนในบังคับสยามรับทำงานของกงสุลอังกฤษได้

(ณ วันศุกร์ เดือนห้า แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลลูกค้าไทยจีนทั้งปวง ให้ทราบทั่วกันว่า บัดนี้กงสุลอังกฤษจะสร้างตึกขึ้น ในที่ซึ่งโปรดพระราชทานให้ใต้บ้านกงสุลโปตุเกสนั้น จึงได้คิดจะให้ลูกจ้างรับเหมา ทำการก่อตึกตามตัวอย่างที่กงสุลอังกฤษคิดไว้แล้วนั้น ให้แล้วโดยเร็ว เมื่อผู้ใดจะขายไม้ ขายอิฐ ขายปูน แลของอื่น ๆ แก่กงสุล หรือผู้ใด ๆ จะรับจ้างรับเหมาทำการของกงสุล ก็ให้ไปหากงสุลว่ากล่าวราคาค่าจ้างให้ตกลงกันแล้ว จึงขายแลรับจ้างทำการตามชอบใจเถิด ในหลวงไม่ทรงพระราชดำริติเตียนอันใดดอก จะทรงยินดีด้วยผู้ขายของแลรับจ้าง ซึ่งเป็นคนในพระราชอาณาจักร จะได้เงินราคาค่าจ้างเป็นผลประโยชน์ของตัวเลี้ยงชีวิต จะได้ไม่มีความผิดอันใดเพราะที่ขายของรับจ้างต่อกงสุลนั้นเลย

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนห้า แรมแปดค่ำ ปีมะเส็ง นักษัตร นพศก

๑๐๖. ประกาศกำหนดอำนาจเจ้าบ้านแลเจ้าพนักงานในการจับกุม
(ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเส็ง นพศก)

ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งให้ประกาศว่า การทุกวันนี้ คนที่เป็นพาลเมาสุราพากันเที่ยววิวาทชกตีฟันแทง แย่งชิงวิ่งราวราษฎรตามถนนหนทาง ลางทีก็เกิดวิวาทกันขึ้น มีถ้อยความได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่เนือง ๆ บัดนี้ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งพระราชบัญญัติ พระราชทานกำลังอำนาจให้กับเจ้าของบ้านทุกตำบล ด้วยทรงตั้งพระราชหฤทัยจะกำราบเหล่าพวกพาลให้สงบราบคาบ โดยทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่อาณาประชาราษฎร จะได้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน

พระราชบัญญัติครั้งนี้นั้น คือว่าตั้งแต่นี้ไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดไปวิวาทชกตีฟันแทงกันที่หน้าบ้านผู้ใด ให้เจ้าของบ้านว่ากล่าวห้ามปรามเสีย ถ้าห้ามมิฟัง ให้เจ้าของบ้านจับตัวผู้วิวาทไว้ ถ้าผู้วิวาทต่อสู้ เจ้าของบ้านมีบาดเจ็บ ผู้วิวาทก็มีบาดเจ็บ จะให้ปรับไหมแต่ผู้วิวาทให้กับเจ้าของบ้านฝ่ายเดียว ส่วนบาดเจ็บของผู้ที่มาวิวาทนั้นเป็นอันเจ็บเปล่า จะเอากลบรบไม่ได้ จะกล่าวว่าเจ้าของบ้านทำให้เจ็บไม่ได้เลย เหตุเพราะว่าตัวบุกรุกไปต่อสู้กับเจ้าของบ้าน ถ้าเจ้าของบ้านจับตัวผู้บุกรุกเข้ามาวิวาทได้แล้ว ให้มัดผูกจำจองไว้ให้มั่นคง แต่ห้ามมิให้เจ้าของบ้านแลสมัครพรรคพวกชกต่อยทุบถองตบตีผู้ที่ต้องจับตัวได้ไว้แล้วนั้นอีกเลย ถ้าเจ้าของบ้านแลสมัครพรรคพวกเจ้าของบ้านชกต่อย ทุบ ถอง ตบตี ทำผู้ที่ต้องจับไว้แล้วนั้น เมื่อมิได้ต่อสู้ชกต่อยตี เป็นแต่เจ้าของบ้านซ้ำเติมด้วยความโกรธ ถ้าเป็นดังนี้สืบไป

ได้ความจริง ก็ให้ปรับไหมผู้ทุบตีให้กับผู้ที่ต้องจับตามบาดแผล แลผู้ที่ต้องจับไว้นั้น ให้เจ้าของบ้านเอาตัวไปส่งกับนายอำเภอ, ถ้าเจ้าของบ้านอยู่ในอำเภอพระบรมมหาราชวัง หรืออำเภอในพระบวรราชวัง ให้ส่งตามอำเภอนั้น ถ้าเจ้าของบ้านกำลังน้อย จะเอาตัวไปส่งนายอำเภอมิได้ กลัวสมัครพรรคพวกของผู้ที่ต้องจับจะแย่งชิงกลางทาง ก็ให้เจ้าของบ้านไปบอกนายอำเภอ ให้มารับตัวผู้ที่ต้องจับไปส่งกรมพระนครบาล จะได้ชำระว่ากล่าวเสียให้แล้ว ถ้าเจ้าของบ้านจับตัวผู้ที่วิวาทผิดตัวไป จับเอาผู้อื่นที่มายืนดูอยู่ในที่วิวาทนั้นมา ก็เปนเคราะห์ของผู้ที่ต้องจับ ถึงจะปล้ำปลุกบอบช้ำบ้าง เมื่อจับนั้นก็ดี เพราะว่าไม่ควรจะมาดูอยู่ในที่วิวาท จะเอาโทษแก่เจ้าของบ้านซึ่งจับนั้นไม่ได้

อนึ่ง พนักงานในราชการ จะจับโจรผู้ร้ายมีความผิดต่าง ๆ เมื่อจะไปล้อมเรือนล้อมบ้านนั้น ๆ จับคนหลบหลีกได้แต่กรมเมือง แลกรมพระตำรวจ กรมเมืองเปนพนักงานได้ไปจับโจรผู้ร้าย กรมพระตำรวจนั้น ต่อมีพระบรมราชโองการทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ชำระเรื่องฝิ่น คนทำเงินแดง แลความอื่นสิ่งใด ๆ ก็ดี ผู้ที่เปนตระลาการศาลรับสั่งจะใช้ไปจับคนผู้คิดนั้น เปนพนักงานกรมพระตำรวจ แต่บัดนี้ทรงพระมหากรุณาไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ทรงพระราชดำริว่า เมื่อเหตุการณ์ถ้อยความมีขึ้นเล็กน้อย คนที่เปนพาลมักปลอมตำรวจแลปลอมนายอำเภอนายพะทำมะรง ไปเที่ยวเกาะกุมราษฎร ขู่เข็ญว่ากล่าวให้กลัวโดยพลการ ราษฎรจะได้ความเดือดร้อน จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้หล่อทองเหลืองเปนรูปตราหนุมานสี่กร พระราชทานไว้สำหรับกรมพระตำรวจ กรมเมืองนั้น หล่อตรา

รูปสิงห์สำหรับกรม พระราชทานมอบไว้ ถ้ากรมพระตำรวจ แล นายอำเภอ นายพะทำมะรง จะไปเกาะกุมตัวข้าราชการตำแหน่งใด ๆ แลราษฎรด้วยความโจรผู้ร้าย ก็ให้บอกความกับเจ้าของบ้านให้รู้ ให้ผู้ที่จะต้องเกาะดูตราทองหล่อที่ว่าแล้วนั้นสำหรับกรม เห็นแน่แล้ว จึงให้เชื่อฟัง แม้นจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ข้าราชการกรมใด ชำระความสิ่งใดก็ดี จึงจะพระราชทานรูปตราอย่างอื่นให้เป็นสำคัญ ตามกรม ถ้านายอำเภอ นายกำนัน นายอากร สมพักสรเรียกภาษีอากร แลลักต้มน้ำสุราขายยาฝิ่น ที่เรียกว่าเหล้าเถื่อนฝิ่นเถื่อนก็ดี ให้เจ้าหมู่ มูลนายกรมไพร่หลวง ไพร่สมพรรคพัน จะไปหาตัวบ่าวไพร่มาว่าความ แต่ในกรมก็ดี จึงจะไม่มีดวงตราเป็นสำคัญก็ได้

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเส็ง นักษัตร นพศก ศักราช ๑๒๑๙

๑๐๗. ประกาศห้ามไม่ให้เอาทองเหรียญเงินเหรียญแต่งตัวให้เด็ก แลอนุญาตให้ใช้เงินเหรียญนอก

(ณ วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศ แก่ชายหญิงในกรุงนอกกรุงทั้งไพร่ทั้งผู้ดี บรรดาอยู่ในพระราชอาณาจักร ให้คิดคำนึงรำพึงดูให้รู้ที่ควรแลมิควร เพราะคนทุกวันนี้ หลายแห่งหลายพวกด้วยกัน มารักงามน่าบัดสี อวดมั่งมีน่าอัปยศ อวดยศน่าอายเขาอื่น ไม่คิดคำนึงรำพึงดูให้รอบคอบ จงคิดเปรียบ เทียบดูเถิด พวกละว้ากะเหรี่ยงชาวป่าชาวดง ไม่เคยเห็นหอยเบี้ย

ของทะเล แลได้รู้ว่าหอยเบี้ยของดีมีราคาซื้อของกินได้ บ้านเมืองคนป่ามีเบี้ยน้อย หาได้โดยยาก ก็มาสำคัญว่าเป็นของดี จึงได้มาเจาะร้อยห้อยเบี้ยเป็นเครื่องแต่งตัว คือผูกคอบ้าง ทำสังวาลใส่บ้าง ผูกชายเสื้อบ้าง ผูกชายผ้าบ้าง เครื่องประดับชาวป่าเช่นนั้นน่าหัวเราะนักมิใช่หรือ อนึ่ง ราษฎรชาวบ้านนอกมีเงินน้อย หาเงินยาก เมื่อหาได้เล็กน้อย ก็เอาเงินบาทบ้าง เงินสลึงบ้าง เงินเฟื้องบ้างเจาะร้อยผูกคอผูกข้อมือบุตรหลาน ด้วยจะอวดกันว่ามีเงินอย่างนั้นเห็นงามอยู่หรือ แลบัดนี้คนในกรุงเป็นอันมาก ทั้งไพร่ทั้งผู้ดีชื่นชมนิยมกันเอาทองเหรียญเงินเหรียญ เจาะร้อยผูกคอบ้าง ผูกข้อมือบ้าง ทำเป็นสังวาลบ้าง แต่งตัวบุตรหลานด้วยสำคัญว่าเป็นของประหลาด จะอวดว่ากว้างขวาง มีของต่างประเทศนั้นเห็นว่างามอย่างไร เมื่อคิดดูเป็นน่าอายน่าอดสูแก่คนนอกประเทศซึ่งมีทองเหรียญเงินทองดื่นถมมากมายใช้สอยซื้อขายเหมือนเงินบาท เงินสลึง เงินเฟื้อง แลเบี้ยที่ใช้สอยกันอยู่ในกรุงแลในเขตแดนพระราชอาณาจักรนี้ไม่เป็นของวิเศษแปลกประหลาดเลย

อนึ่ง ลายในทองเหรียญเงินเหรียญนั้น ก็มีเป็นรูปไม้กางเขนเครื่องหมายศาสนาของคนประเทศอื่น ซึ่งคนถือพระพุทธศาสนาไม่เชื่อไม่นับถือ และมีรูปมีนามเจ้าแผ่นดินประเทศอื่นต่าง ๆ ทุกเหรียญมิใช่หรือ แลบุตรหลานของคนไทยถือพุทธศาสนา แลเป็นข้าแผ่นดินอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ ไม่ควรจะเอาเครื่องหมายของศาสนาอื่น ๆ แลรูปแลนามเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น มาเป็นเครื่องประดับแต่งตัวบุตรหลานของตัวเลย เพราะฉะนั้น แต่นี้ไปขอเสียเถิดชายหญิงในกรุงนอกกรุงทั้งไพร่ผู้ดี บรรดาอยู่ในพระราชอาณาจักรอย่าได้เอาทองเหรียญ เงินเหรียญ มาเจาะร้อยทำเป็นเครื่องแต่งตัว

บุตรหลานเลย ขอให้เลิกเสียเป็นอันขาดทีเดียว เงินเหรียญ ทองเหรียญ ใครมีใครหาได้ ก็จงใช้สอย ซื้อจ่ายขายแลกปนไปกับเงินตราในกรุงนี้เถิด ด้วยบัดนี้เงินเหรียญ ลูกค้าต่างประเทศก็เอาเข้ามาใช้สอยมาก เมื่อรับไว้ใช้สอยแก่กันก็ดีอยู่ ด้วยไม่ใคร่จะเป็นแดง เพราะคนทำปลอมยาก ควรเชื่อได้ดีกว่าเงินตราทำในกรุงนี้ ในหลวงไม่ห้ามการใช้สอยเงินเหรียญในการซื้อขายเลย ถึงในท้องพระคลังบัดนี้เงินเหรียญก็มีมาก การหลวงก็จะใช้จับจ่ายเงินหลวงปะปนไปกับเงินตราที่ทำในกรุงนี้ ถ้าราษฎรไม่เชื่อเนื้อเงินเหรียญ ก็จะตีตราอย่างตราเงินบาทลงในแผ่นเงินเหรียญมาให้เป็นสำคัญ ให้ราษฎรเชื่อว่าเป็นเนื้อเงินดี หมายประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด ขึ้นสี่ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก

อนึ่ง ให้ราษฎรทั้งปวงรู้พิกัดในที่จะใช้เงินเหรียญดังนี้ ๓ เหรียญ คิดเป็นเงินบาท ๕ บาท ๖ เหรียญ เป็นเงิน ๑๐ บาท ๙ เหรียญ เป็นเงิน ๑๕ บาท ๑๒ เหรียญเป็นเงิน ๒๐ บาท ๒๔ เหรียญเป็นเงิน ๔๐ บาท ๔๘ เหรียญเป็นเงิน ๘๐ บาท ๖๐ เหรียญเป็นเงิน ๑๐๐ บาท ให้ราษฎรรู้พิกัดดังนี้ แล้วให้ใช้สอยกัน เทอญ ฯ

๑๐๘. ประกาศยกเลิกการยิงกระสุนแลอนุญาต ให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน

(ณ วันอาทิตย์ เดือนแปด ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

ด้วยเจ้าพระยายมราช ชาติเสนางค์นรินทร มหินทราธิบดีศรีวิชัย ราชมไหศวริยบริรักษ ภูมิพิทักษ์โลกากร ทัณฑ์ฤทธิธรนครบาล สมุหบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ รับพระบรมราชโองการมานพระ

บัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้หมายประกาศแก่บรรดาข้าราชการ ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน ทั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายใน แลราษฎรไทย จีน มอญ ลาว เขมร ญวน แขก ฝรั่ง โปรตุเกสเดิมให้รู้จงทั่วกันว่า มีพระราชกำหนดแลบทพระอัยการสำหรับประเทศกรุงสยาม แต่ครั้งกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยาที่ทุกวันนี้เรียกว่ากรุงเก่านั้นสืบ ๆ มา เป็นอย่างธรรมเนียมอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ก็มีม้านำริ้วตรวจทางไปก่อน มีกระสุนมีธนูมีหอกซัดเสียบไปบนหลังม้า แล้วถึงกระบวนองครักษ์ถือหวายถือหอกขัดกระบี่เป็นลำดับ ๆ จนถึงพระราชยาน ถ้าเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคเล่า ในเรือประตูหน้าประตูหลัง ในเรือดั้ง ในเรือกันยาทุก ๆ ลำ แลหน้าแลท้ายเรือพระที่นั่ง ก็มีกระสุนมีปืนมีไม้ศีรษะตายไป ถ้ามีเรือตัดหน้าเรือพระที่นั่งหรือแข่งเรือขึ้นมา ก็ต้องลงอาญาตามกฎหมาย ถ้าราษฎรเดินยืนเยี่ยมหน้าต่างเยี่ยมประตูที่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน ม้านำริ้วแลเจ้าพนักงานในเรือประตูหน้า ประตูหลัง ในเรือดั้ง ในเรือพระที่นั่งก็เอากระสุนยิง ครั้นกาลล่วงมานานเมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพระกฐิน ณ วัดหนัง ณ วัดนางนอง แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาในกลางทาง ทรงได้ยินเสียงผู้หญิงร้องทุกข์ถวายความว่า เจ้าพนักงานในเรือดั้งเอากระสุนยิงถูกดวงจักษุแตก ครั้นได้ทรงสดับแล้ว ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้รอเรือพระที่นั่ง แล้วดำรัสสั่งให้หลวงทิพเนตรเจ้ากรมหมอสำหรับรักษาจักษุโรค ซึ่งลงประจำอยู่ในเรือพระที่นั่งไปดูรักษา หลวงทิพเนตรจึงกลับมากราบทูล

พระกรุณาว่า กระสุนยิงถูกดวงจักษุแตกเสียแล้ว จึงพระราชทานเงินตราผ้านุ่งผ้าห่ม ทำขวัญให้แก่หญิงผู้เสียจักษุนั้นแล้ว จึงโปรดให้มีพระราชบัญญัติห้ามว่า แต่นั้นสืบไปเมื่อหน้า อย่าให้เจ้าพนักงานในเรือประตูหน้า ประตูหลัง ในเรือดั้ง ในเรือพระที่นั่งเอากระสุนยิงเอาราษฎรต่อไป เป็นแต่ให้เงื้อดเงื้อพอให้รู้กลัว เพราะฉะนั้น เจ้าพนักงานต้องเอากระสุนเตรียมไปตามธรรมเนียม แล้วห้ามคนที่ไม่เคารพเรียบร้อย แต่ด้วยโบกมือห้ามบ้าง เงื้อกระสุนบ้าง

แต่ครั้งนั้นมา เจ้าพนักงานก็มิได้เอากระสุนยิงเอาราษฎร จะเป็นอยู่บ้างก็แต่ที่คนมิใช่เทือกแถวเคยนำเสด็จมาเนือง ๆ แลมาเป็นพนักงานเรือประตูหน้า เรือประตูหลัง เรือดั้งขึ้นใหม่ ๆ ตื่น ๆ ถือไปตามพระราชกำหนดเดิม จึงได้ทราบว่ามีเหตุขึ้นบ้าง บัดนี้จึงประกาศซ้ำมา ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเจ้าพนักงานเรือประตูหน้า ประตูหลัง เรือดั้ง ยิงกระสุนถูกราษฎรพวกใดแล้ว ให้พวกนั้นสืบดูให้รู้แน่ว่าเรือประตูหน้า ประตูหลัง เรือดั้งลำใด จะเป็นเรือกรมใด มาร้องฟ้องได้ความแน่แล้วก็ให้ว่ากล่าวตามพระราชกำหนดที่ห้ามไว้ จะชำระทำโทษให้ หรือให้ทำขวัญให้โดยสมควร

บัดนี้พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคแลทางชลมารค กรมเมือง แลนายอำเภอ พวกนั่งกองจุกช่องล้อมวงม้านำริ้ว แลตำรวจ แลเรือประตูหน้า ประตูหลัง เรือดั้ง ก็ไล่คนเสียมิให้อยู่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน แล้วให้ชาวบ้านปิดประตูโรงประตูร้าน ประตูหน้าถังเสียหมด ก็มิได้เป็นการที่จะป้องกันอันตรายอย่างไรอย่างหนึ่งได้ ไม่เห็นเป็นคุณเลย เห็นเป็นโทษเป็นหลายประการ คือมิได้ทอดพระเนตรเห็นราษฎรที่เคยเฝ้า แลทรงรู้จักมา

แต่ก่อน ประการหนึ่งบิดประตูโรง ประตูร้าน ประตูหน้าถังไว้ก็จะเปน ที่คนแอบแฝง คนที่แอบแฝงอยู่ในโรงร้านในหน้าถังนั้น จะเปนคนดีหรือคนเสียจริตประการใดก็ไม่รู้

จึงโปรดให้มีประกาศห้ามว่าตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคทางชลมารค ก็อย่าให้กรมเมืองนายอำเภอ แลกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งกองจุกช่องล้อมวงไล่ราษฎรชาวบ้านไปไกลเลย แลอย่าให้บิดประตูบ้าน แลประตูโรง ประตูร้าน ประตูเรือน ประตูแพ ประตูหน้าถังเสียดังแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเปนผู้ใหญ่ในบ้าน ในเรือน ออกมาคอยเฝ้ารับเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น ถ้าทรงรู้จักจะได้ทรงทักทายปราศรัยบ้างตามสมควรให้ได้ความยินดี

อนึ่ง ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของโรง เจ้าของร้าน ตรวจตราดูอย่าให้คนเมาสุราแลคนเสียจริตอยู่ที่หน้าบ้าน หน้าเรือน หน้าโรง หน้าร้านของตัว เมื่อเพลาจวนจะเสด็จพระราชดำเนินได้เปนอันขาด ถ้าเจ้าของบ้านเปนข้าราชการมีกำลังก็ให้ไล่เสียให้ไปให้พ้นให้ไกล อย่าให้อยู่ที่หน้าบ้านได้ ถ้าไล่มิไป ก็ให้จับตัวส่งให้กรมเมือง แลพวกนั่งกองจุกช่องล้อมวง ถ้าเปนราษฎรมีกำลังน้อยจะจับมิได้ จะไล่มิไป ก็ให้ไปบอกกรมเมือง นายอำเภอ พวกนั่งกองจุกช่องล้อมวงให้มาช่วยไล่ช่วยจับเสียโดยเร็ว ในก่อนเวลาเสด็จพระราชดำเนิน อย่าให้คนในกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินต้องไล่ต้องจับคนเมาสุรา คนเสียจริตให้วุ่นวายไป ถ้าเสด็จทางชลมารคก็ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของแพ ออกมานั่งคอยเฝ้าหน้าบ้าน หน้าเรือน หน้าแพ ในที่ควรจะหมอบอยู่ได้ให้ทอดพระเนตรเห็น แล้วให้ดูถ้าเห็นกระบวนเสด็จพระราชดำเนินแล้ว แลมีเรือพายขึ้นล่องสวนทางแลแข่ง

กระบวน ก็ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของแพ บอกให้เรือนั้นจอดเสีย อย่าให้พายสวน พายแข่ง พายตัดหน้ากระบวนเสด็จพระราชดำเนินได้ ถ้าเป็นเรือจีนใหม่ เรือแขก เรือฝรั่ง เขาไม่รู้ธรรมเนียมไทยไม่เข้าใจกัน ก็ให้ใช้ใบ้บอกห้ามตามไม่รู้ภาษากัน ถ้าเจ้าของบ้านเจ้าของเรือน เจ้าของโรงร้าน เจ้าของแพไม่อยู่ ก็ให้บุตรภรรยาออกมารับเสด็จ ดูแลแทนบิดาแทนมารดาแทนผัว

อนึ่ง ถ้าราษฎรเป็นจีน แลเมื่อเพลาเสด็จพระราชดำเนินไปถึงหน้าบ้าน หน้าเรือน หน้าโรงร้าน หน้าแพ ถ้าแลจะเคารพหมอบกราบอย่างไทย ตามเคยมาแต่ก่อนก็ตามใจ หรือจะลุกขึ้นยืนกุ๋ยเคารพตามอย่างจีนเคารพต่อพระเจ้าแผ่นดินจีนก็ตาม อนึ่ง แขกแลฝรั่งถ้ารู้ธรรมเนียมไทย จะนั่งลงเคารพหมอบกราบอย่างไทยก็ตาม หรือจะยืนเปิดหมวกก้มศีรษะยกมือเคารพอย่างแขกอย่างฝรั่งก็ตาม อย่าให้ข้าราชการในกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน แลกรมเมือง นายอำเภอนั่งจุกช่องล้อมวง แลราษฎรชาวบ้านที่ออกมานั่งคอยเฝ้ารับเสด็จห้ามปรามว่ากล่าวขืนใจคนนอกประเทศ ซึ่งพอใจจะเคารพรับเสด็จตามจารีตของตัว ๆ นั้น ให้นั่งหมอบลงเคารพกราบอย่างไทยเลยจงไต่ถามเสียให้รู้กิริยาคนนอกประเทศ แล้วจงยอมให้คนนอกประเทศได้เคารพตามใจจารีตที่เคยนับถือนั้นเถิด

อนึ่ง ถ้าคนนอกประเทศมาเช่าโรง เช่าเรือน เช่าแพของผู้ใดอยู่ ก็ให้เจ้าของโรง เจ้าของเรือน เจ้าของแพ เอาใจใส่ตักเตือนคนนอกประเทศซึ่งไม่รู้ธรรมเนียมนั้น ให้เคารพตามธรรมเนียมคนประเทศนั้น ๆ หรือตามอย่างไทยก็ตาม จงบอกกล่าวห้ามปรามเสียอย่าทำกิริยาเกะ ๆ กะ ๆ ไม่มีเคารพได้ เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคชลมารคจงทุกราย ถ้ามีเหตุเพราะคนเมาสุรา แลคน

เสียจริตเลอื่น ๆ อันใดขึ้นที่หน้าบ้านร้านโรงผู้ใด เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนิน ก็จะต้องหาตัวเจ้าของบ้านร้านโรงมาชำระ ให้ระวังให้รอบคอบ เทอญ

ตีพิมพ์มา ณ วันอาทิตย์ เดือนแปด ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีมะเส็ง นักษัตร นพศก

๑๐๙. ประกาศเรื่องความทาสลูกหนี้แลภรรยาหนีไปอยู่วังเจ้าบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์สูง

(ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า แต่ในแผ่นดินก่อน ๆ มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมียหนีผัว ทาสหนีนายเงิน ลูกหนี้หนีเจ้าหนี้เข้าแอบแฝงอาศัยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ในวังเจ้าต่างกรม แลยังไม่ได้ตั้งกรม แลในบ้านเสนาบดี ที่มียศบรรดาศักดิ์ใหญ่ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ไม่รู้มีอยู่เนือง ๆ มิได้ขาด เจ้าผัวแลนายเงินแลเจ้าหนี้จะติดตามก็ไม่ใคร่จะพบตัว หรือพบตัวแล้ว จะจับกุมก็ไม่ได้ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ว่าจับคนหน้าวังหน้าบ้าน มักเกิดวิวาทเป็นการยุ่งยิ่งกันต่อไป จึงคิดเห็นว่าในเรื่องความที่ขัดขวางมีอยู่อย่างนี้แล้ว พระราชวังทั้งสองแลวังเจ้าบ้านเสนาบดี ก็เป็นที่หลบหลีกอาศัยพึ่งพิงของคนเหล่านั้น ผู้เจ้าของจะไปเฝ้าทูลเจ้าของวัง แลร้องเรียนเจ้าของบ้านก็ยาก เข้าไม่ถึง จึงได้ประกาศว่าผู้ที่มีความเกี่ยวข้องดังนี้ ให้มาร้องเรียนต่อพระยาเพชรพิไชย ให้พระยาเพชรพิไชยช่วยตาม ขอเอาตัวคนที่เกี่ยวข้องนั้นมาชำระตัดสินเสียให้แล้ว ได้สั่ง

แต่เท่านั้น เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งแก่ราษฎร แต่ในข้าราชการผู้น้อยต่ำศักดินา ๓๐๐๐ ลงมา หรือราษฎรสามัญ เมื่อมีความผัวเมียวิวาทกัน แลความบ่าวทาสลูกหนี้เกี่ยวข้องประการใด ก็ควรจะว่ากล่าวตามกระทรวง ณ โรงศาล

บัดนี้กรมล้อมพระราชวังทำการเกินไป รับเอาความผัวเมียวิวาทกัน แลความทาสความลูกหนี้ที่ควรจะว่ากล่าวตามกระทรวงไม่เกี่ยวข้องดังกล่าวแล้วนั้นมาชำระเป็นหลายราย แลผู้ที่กรมล้อมพระราชวังไปเกาะครอง ต้องมาชำระในอันใช่ที่มีอยู่กี่ราย ก็ให้ทำเรื่องราวมาร้องถวายฎีกา เมื่อวันเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธศวริยก่อนแต่เบี้ยหวัด จะได้ยึดเงินเบี้ยหวัดกรมล้อมพระราชวังไว้ให้เป็นเบี้ยหวัดปรับทำขวัญ แก่คนที่ต้องเกาะมาชำระนั้นรายละสิบตำลึงทุกราย

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสามค่ำ ปีมะเส็งนพศก เป็นวันที่ ๒๔๑๒ ในรัชกาลประจุบันนี้ ฯ

๑๑๐. ประกาศให้ใช้เงินเหรียญครั้งที่ ๒

(ณ วันเสาร์ เดือนสิบเอ็ด แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง แลผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการแลบรรดาราษฎร ไทย จีน ญวน มอญ ลาว เขมร พม่า มลายู แลคนที่เชื้อฝรั่งโปรตุเกสเดิม แลคนที่เชื้อแขกทวาย พม่า แขกมลายู แขกจาม ทุกภาษาบรรดาเป็นคนขึ้นอยู่ในพระราชอาณาจักรกรุงสยามทั้งปวง ซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา แลแขวงหัวเมืองซึ่งขึ้นกับ

กรุงเทพมหานครให้รู้จงทั่ว ด้วยตั้งแต่ได้ทำหนังสือสัญญากับชาติอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกัน ทั้งสามเมืองแล้ว มีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายในท่ากรุงเทพมหานครมากกว่าแต่ก่อนหลายส่วน มีแต่เงินเหรียญเข้ามาซื้อสินค้าลำละสองหมื่นบ้าง สามหมื่นบ้าง โดยน้อยก็มีมากกว่าห้าพัน เงินเหรียญจะใช้ซื้อสินค้ากับลูกค้าที่ในกรุงเทพมหานครก็ไม่ใคร่จะมีผู้ใดรับเอาไว้ ด้วยการไม่เคยใช้มาแต่เดิม นายห้างอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกัน ซึ่งเข้ามาตั้งค้าขายอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ต้องเอาเงินเหรียญให้ไปวานช่างในพระคลังมหาสมบัติทำเงินตรา ก็ได้โปรดให้เจ้าพนักงานรับช่วยทำให้ โดยทรงพระมหากรุณากับลูกค้าวาณิชทั้งปวง แล้วได้ให้ตีพิมพ์ประกาศให้ราษฎรลูกค้าวาณิชใช้เงินเหรียญกับลูกค้าต่างประเทศครั้งหนึ่งแล้ว ราษฎรลูกค้าวาณิชชาวกรุงเทพมหานคร แลชาวหัวเมืองขึ้นทั้งปวง ในพระราชอาณาจักรก็ยังรังเกียจอยู่ ไม่ใช้เงินเหรียญ จึงทรงพระราชดำริว่า เงินเหรียญเข้ามาในบ้านในเมืองก็มีคุณกับแผ่นดินเป็นอันมาก ด้วยราษฎรจะได้มีทรัพย์สินเงินทองบริบูรณ์ขึ้น แลแผ่นดินเมืองจีน เมืองพราหมณ์ เมืองแขกเทศ เมืองมลายู เมืองพม่า เมืองมอญ ที่ลูกค้าชาวเมืองยุโรปได้ไปขายถึง ก็ได้ใช้เงินเหรียญกันทั่วไปแล้ว แลเมืองสงขลา เมืองถลาง เมืองพงา เมืองตะกั่วทุ่งตะกั่วป่าซึ่งขึ้นกรุงเทพมหานครที่ค้าขายถึงกันกับประเทศที่ขึ้นแก่อังกฤษ ก็ได้ใช้เงินเหรียญอยู่บ้างนานมาแล้ว แลที่กรุงเทพมหานครทุกวันนี้ลูกค้าวาณิชเข้ามาค้าขายเจริญมากขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายสิบเท่า ควรจะให้ใช้เงินเหรียญกันได้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงโปรดให้ประกาศซ้ำ ประกาศฉบับเก่าอีกฉบับหนึ่งเพื่อจะให้ลูกค้าวาณิชแลราษฎรใช้เงินเหรียญ เมื่อใช้ไม่ได้ก็ให้เอามาแลกต่อพระคลังมหาสมบัติตามพิกัด สามเหรียญเป็นเงินห้าบาท จะ

โปรดให้เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติคอยรับเงินเหรียญเปลี่ยนเงินตราให้ราษฎร

อนึ่ง บัดนี้ก็ได้โปรดให้เจ้าพนักงานช่างเงินทำเงินตราเพิ่มเติมขึ้นอีกก็มาก วันหนึ่งทำได้หลาย ๆ ร้อยบาท เพราะฉะนั้นอย่าให้ราษฎรลูกค้าวาณิชรังเกียจเลย ให้รับใช้เงินเหรียญกับชาวต่างประเทศเถิด ลูกค้าชาวต่างประเทศจะได้เข้ามาค้าขายมากเสมอไป เงินทองจะได้ตกอยู่ในกรุงเทพมหานคร อาณาประชาราษฎรก็จะเป็นสุขสมบูรณ์สมบัติทุกประการ

ประกาศมา ณ วันเสาร์ แรมเจ็ดค่ำ เดือนสิบเอ็ด ปีมะเส็ง นักษัตร นพศก

๑๑๑. ประกาศแผ่พระราชกุศลซ่อมแซมถนน

(ณ วันพุธ เดือนสิบสอง แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

ด้วยเจ้าพระยายมราช ชาติเสนางค์นรินทร มหินทราธิบดี รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า บัดนี้ถนนในพระนครชำรุดทรุดโทรมยับย่อยไปมาก สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรเดินไปเดินมาลำบาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เจ้าพระยายมราชเป็นแม่กองทำถนนที่ชำรุดไปนั้นทำเสียใหม่ให้เป็นปรกติเป็นหลายแห่งแล้ว ทรงพระดำริว่าการก่อถนนนี้ เป็นสาธารณกุศลเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไป ใคร ๆ ก็จะได้เดินไปมาสบายสะดวกด้วยกันทุก ๆ คน ควรที่ท่านทั้งปวงจะยินดีทำด้วยกัน เพราะฉะนั้น จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศบอกแผ่การพระราชกุศล ต่อพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่

ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนข้างหน้าข้างใน ในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ในจำนวนปีมะเส็ง นพศกนี้ ให้ได้ส่วนพระราชกุศลด้วยกันตามได้ตามมีตามศรัทธาอุตสาหะ คือขอให้เอาอิฐดีบ้าง อิฐหักบ้าง มากแลน้อย ตามแต่จะยินดีช่วยมากช่วยน้อยไม่ว่าไม่เกณฑ์ จงมาเพิ่มในการพระราชกุศลทุก ๆ คนเทอญ เมื่อจะเอาอิฐดีหรืออิฐหักมาส่งนั้น ให้มาส่งกับเจ้าพระยายมราชแม่กอง แต่ในเดือนอ้าย เดือนยี่ ปีมะเส็ง นพศก โปรดให้จดหมายรายวันตามผู้ใดมีศรัทธาได้เอาอิฐมาส่งมากแลน้อย ให้มหาดเล็กรายงานกราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ จะทรงอนุโมทนาด้วยท่านทุก ๆ คนตามรับสั่ง

ตีพิมพ์ประกาศการพระราชกุศล ณ วันพุธ เดือนสิบสอง แรมสามค่ำ ปีมะเส็ง นพศก ฯ

๑๑๒. ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้เงินเหรียญนอก

(ณ วันพุธ เดือนสิบสอง แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลลูกค้าพาณิชในประเทศ นอกประเทศ แลราษฎรนอกกรุงในกรุง แลหัวเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา ปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ให้จงรู้ทั่วกัน ด้วยแต่ก่อนได้มีหมายประกาศว่าให้ใช้เงินเหรียญ กับความแจ้งอยู่ในหมายประกาศทั้ง ๒ ฉบับนั้นแล้ว แลทุกวันนี้ลูกค้าในประเทศ นอกประเทศ คุมเงินเหรียญ

เข้ามาใช้ซื้อสินค้าในกรุงเทพ ฯ มากขึ้นทุกคราวเรือไป คิดดูตามบาญชีถึงสามสิบแสนเหรียญเศษแล้ว เจ้าของเงินเหรียญคุมเงินเข้าไปแลกเงินบาท เจ้าพนักงานทำเปนเงินบาท ก็ไม่ใคร่จะทันการที่จะใช้ จนถึงเดือนกำหนดเบี้ยหวัด ก็ต้องแจกเบี้ยหวัดเปนเงินเหรียญไปแก่ข้าราชการ แลข้าราชการทั้งปวงรับเงินเหรียญไปแล้ว จะเอาไปใช้ก็มีผู้จะรับบ้าง ไม่มีผู้รับบ้าง ได้ความลำบาก เพราะจะต้องไปแลกเงินบาท หมายประกาศไปให้ใช้เงินเหรียญถึง ๒ ครั้งแล้ว ก็ยังหาใช้เงินเหรียญทั่วกันไปได้ไม่ แลตั้งแต่นี้ไป จะต้องมีพระราชบัญญัติให้มีเบี้ยปรับเสียบ้าง เพราะไม่พึ่งทำตามบังคับพระเจ้าแผ่นดิน แลเสนาบดีพร้อมกันบังคับประกาศมา

บัดนี้ จึงมีพระราชบัญญัติพร้อมกับความคิดท่านเสนาบดีมาให้รู้ทั่วกันว่า ตั้งแต่นี้ไป ถ้าข้าราชการก็ดี ลูกค้าในประเทศนอกประเทศ แลราษฎรคนใดที่มีเงินเหรียญ จะใช้ไถ่ค่าตัวทาสแลใช้หนี้ เงินกู้ เงินยืม แลใช้เงินค่าสินค้าซึ่งเกี่ยวค้างกันมาแต่ก่อนก็ให้ผู้เจ้าหนี้นายเงินรับเงินเหรียญ คิดสามเหรียญเปนเงินตราห้าบาทตามพิกัดซึ่งหมายแต่ก่อน ถ้าเจ้าหนี้นายเงินไม่รับเงินเหรียญไว้จะรับแต่เงินตราบาทฝ่ายเดียว ที่กรุงเทพ ฯ ให้ผู้เปนลูกหนี้มาร้องต่อเจ้าพนักงาน พระคลังสินค้า ซึ่งได้ตั้งรับแลกเงินเหรียญอยู่ ณ พระคลังสินค้า ที่หัวเมืองให้ผู้เปนลูกหนี้มาร้องต่อผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ จะได้หมายไปหาตัวเจ้าหนี้นายเงินผู้ไม่รับเงินเหรียญมาว่ากล่าว ให้รับเงินเหรียญไปแล้วให้เจ้าพนักงาน พระคลังสินค้าแลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ คิดหักไว้เปนพินัยหลวงร้อยละห้าตามเงินมากแลน้อย เพราะเจ้าหนี้นายเงินมิได้ทำตามหมายประกาศแต่ก่อน แลลูกค้าในประเทศนอกประเทศจะซื้อขายต่อไปภายหน้า

ว่าราคาสินค้าตกลงกันแล้ว จะสัญญาใช้กันเป็นเงินตรา เงินเหรียญ ก็ให้มีหนังสือสัญญาสำคัญเป็นพยานกันไว้ ถ้าไม่มีหนังสือสัญญาเป็นสำคัญ จะมีความทุ่มเถียงต่อกัน ก็ให้เจ้าพนักงานแลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ ตัดสินให้ใช้เงินเหรียญกันได้ แล้วให้ชักไว้เป็นเงินพินัยร้อยละห้า ตั้งแต่ ณ วันพุธ เดือนอ้าย เริ่มค่ำ ๑ ปีมะเส็ง นพศก ทุกราย ด้วยมิได้มีหนังสือสัญญาสำคัญต่อกัน ดังหมายประกาศนี้

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง นักษัตร นพศก

๑๑๓. ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์สามเณรเที่ยวเตร่ในทางเสด็จพระราชดำเนิน

(คัดจากหมายรับสั่ง ณ เดือน ๑๒ ปีมะเส็ง นพศก)

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า จะเสด็จพระราชดำเนินไปแห่งใดแห่งหนึ่งทางสถลมารค ห้ามมิให้พระสงฆ์สามเณรเดินตามถนน นั่งที่เรือน ที่โรงที่ร้าน ที่หน้าวัด ที่หน้าแพ เที่ยวแจวเรือพายเรือไปมาในทางเสด็จพระราชดำเนินนั้นเป็นอันขาด ถ้าพระสงฆ์สามเณรยังมิฟังห้าม ขืนเดินตามถนน นั่งอยู่ที่เรือน ที่โรง ที่ร้านที่หน้าวัด เที่ยวแจวเรือ พายเรืออยู่ฉะนี้ จะลงโทษสังฆการี ธรรมการตำรวจเวรนำสมทบ แลเรือประตูหน้า ประตูหลัง เรือดั้ง เรือกันให้จงหนัก

ให้มหาดไทย กลาโหมหมายบอกสังฆการี ธรรมการ ตำรวจเวรนำสมทบ แลเรือประตูหน้า ประตูหลัง เรือดั้ง เรือกันให้รู้จงทั่ว แล้วให้สังฆการี ธรรมการ จัดเรือโขนมีกันยามานำเสด็จไปหน้าประตู คอยห้ามพระสงฆ์สามเณรที่จะไปมาแลนั่งอยู่ที่เรือที่แพ ที่เรือน ที่โรง ที่ร้าน เที่ยวแจวเรือ พายเรือ อย่าให้มากล้ำกลายได้เป็นอันขาดทีเดียว แล้วให้ไปทูลถามกรมหมื่นอุดมรัตนราษี(๑)เสียก่อน จะทรงจัดให้เจ้ากรมปลัดกรมไป ก็สุดแล้วแต่จะรับสั่ง

อนึ่ง ให้พันพรหมราชคอยจัดเรือสังฆการี ให้ไปอยู่ที่หน้าเรือกระบวน อย่าให้เข้ามาปะปนในกระบวนเสด็จ แล้วให้บอกนายเรือรู้จงทั่วทุกลำด้วย ให้คอยไล่พระสงฆ์สามเณรอย่าให้กีดขวางทางเสด็จได้ แต่ซึ่งเลกจ่ายพายเรือ ให้ตรวจดูครบกระทง จงทุกลำบางลำเล่าก็ได้คนไปเต็มลำครบกระทงบ้าง เรือดั้ง จึงนำเสด็จหนีเรือพระที่นั่งไม่พ้น ตกค้างอยู่กลางทาง แลเลกจ่ายที่มาพายเรือนั้นใส่เสื้อขาว เสื้อแดง เสื้อเขียว สำหรับตัวขาดร่องแร่งอยู่ก็มี จงกำชับนายเรือเสีย อย่าให้เป็นเช่นนั้นขึ้นได้ ถ้าไปตรวจดูเห็นดังห้ามมานี้จะลงโทษพันพรหมราชให้จงหนัก ถ้าพันพุฒ พันเทพราช จ่ายเลกให้ไม่ครบ ให้มาทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา จะได้ทรงชำระให้

อนึ่ง ให้พันพุฒพันเทพราชจ่ายเลกให้พันพรหมราชบรรจุเรือดั้งเรือกันแซ เรือรูปสัตว์ ซึ่งตามเสด็จในกระบวนน้อยใหญ่ ให้เต็มครบกระทงจงทุกลำ ถ้าจ่ายเลกไม่ครบจำนวน จะลงโทษนายเขียวนายวันตามโทษ ทั้งนี้เร่งระวังรักษาตัวตามพนักงาน อย่าให้เกิดฐานความผิดขึ้นได้เป็นอันขาดทีเดียวตามรับสั่ง

หมายมา ณ วันเดือน ๑๒ ปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๒๑๙

---

(๑) กรมหมื่นอุดมรัตนราษี ทรงบัญชาการกรมธรรมการสังฆการีอยู่ในเวลานั้น

๑๑๔. ประกาศการรักษาพระนคร คราวเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก

(ณ วันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

สมเด็จพระปเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ประกาศไว้ให้ทราบทั่วกัน ทั้งเจ้านายแลขุนนาง แลคนในประเทศนอกประเทศ บรรดาอยู่ในกรุงเทพมหานครนี้ไม่ว่าผู้ใด ด้วยบัดนี้ข้าพเจ้ากับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยายมราช (๑) แลเจ้านายต่างกรม แลขุนนายอื่น ๆ เปนอันมาก มีกิจการที่จะไปเที่ยวดูฝั่งทะเลฝ่ายตะวันออก แลหัวเมืองขึ้นกรมท่าหลายวัน ประมาณเดือนเศษจึงจะกลับมา ก็ในระหว่างนี้ สารพัดราชการทั้งปวง ซึ่งเปนราชการแผ่นดิน อย่าให้ไปขัดคั่งค้างอยู่ด้วยอ้างว่าเสด็จไม่อยู่ก็ดี ด้วยต่อเสด็จมาเถิดก็ดี จะบอกออกไปกราบทูลพระกรุณาก่อนก็ดี ว่าไม่ได้ อย่าให้ใช้ตามตำราเก่าพาโลโสกลุมเสือกไสอย่างนี้เปนอันขาด ถ้าใครใช้ ให้คนทั้งปวงพึงรู้ว่าคนนั้นโกงเอง อย่าได้เชื่อถือ ในหลวงได้จัดแจงสั่งเสียไว้เสร็จแล้วทุกประการ

การใด ๆ เปนการแผ่นดินซึ่งจะต้องทูลฉลองให้ในหลวงสั่งเปนสิทธิ์ขาด การอันนั้นให้กราบทูลในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้สั่ง ก็เปนที่สิทธิ์ขาดได้เหมือนกัน ในระหว่างเดือนหนึ่งนี้ได้ถวายอำนาจอันเต็มไว้แก่ท่านแล้ว เพื่อจะให้สั่งสิทธิ์ขาดได้ทุกประการ ราชการอื่น ๆ หมดทุกกรมทุกตำแหน่ง ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ บังคับบัญชาตัดสิน

---

(๑) เจ้าพระยายมราช (นุช) ต่อมาได้เปนเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก

แลเร่งให้ทำให้สำเร็จทั่วไป สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ บังคับบัญชาการได้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งทำตามทุกประการ การทุกสิ่งแลความโรงศาล แลการงานทุกแห่ง ก็ให้ว่าให้ทำอยู่ตามเคยทุกอย่างทุกแห่ง อย่าให้ขัดขวางแลละคอยวันไป การจับจ่ายทุกครั้งก็ให้จ่ายอยู่ตามเคย อย่าให้ผัดว่าเสด็จกลับจึงจะจ่าย ถ้าการที่ไม่เคยจ่าย เมื่อมีเหตุขึ้น จะต้องจ่ายเป็นเงินเป็นของมากมายเป็นการแปลก ก็ถ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลกรมสมเด็จพระเดชาดิศร สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ เจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดี เจ้าพระยาพลเทพ[๑] พระยาพิพิธโภไคศวริย พร้อมกันบังคับให้จ่ายก็จ่ายไปได้ แล้วจึงบอกออกไปให้ทราบ หรือยังไม่ร้อนรนนักก็ให้บอกฉลองออกไป แต่การจ่ายตามเคยนั้น อย่าให้ขัดขวางทุกสิ่งทุกประการ ความฎีการาษฎรมาร้องกล่าวโทษขุนโรงขุนศาล ให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส รับ แล้วเอามาว่ากล่าวในศาลกรมล้อมพระราชวัง ได้ความประการใด ให้กราบเรียนเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ[๑] ตัดสินชี้ขาดไปให้แล้ว อย่าให้รอคอยอยู่ทูลฉลองเลย ราชการในหัวเมือง มหาดไทยควรจะมีท้องตราบังคับบัญชา หรือโต้ตอบไปมาประการใด เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ พระยามหาอำมาตย์[๓]ปรึกษากับเจ้าพระยานิกรบดินทรพร้อมกัน แล้วบังคับบัญชา มีท้องตราไปเถิด แล้วจึงบอกเหตุไปให้ทราบ การใด ๆ ที่จะเกี่ยวข้องกับด้วยคนนอกประเทศ คืออังกฤษ

---

(๑) เจ้าพระยาพลเทพ (หลง)
(๒) เจ้าพระยาธรรมา (เสือ)
(๓) พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาธรรมา แล้วเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี

ฝรั่งเศส โปรตุเกส อเมริกัน ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ กับเจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดี บังคับบัญชาว่ากล่าวจัดแจงไปให้เสร็จ อย่าให้ผัดเพี้ยนว่า ต่อเสด็จกลับมา ความผู้ร้ายลักของคนนอกประเทศ ให้พระยาเพชรปาณีรับชำระ เมื่อชำระได้เพียงใดประการใด ก็ให้จดหมายบอกไปแก่กงสุลอย่าให้คนนอกว่าได้ว่าไม่ชำระไม่เอาธุระ การสักเลกในกรุงเทพฯ แลหัวเมือง ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ กับพระยาราชสุภาวดี แลกรมสัสดี จัดแจงบังคับบัญชาทำไป อย่าให้ขัดข้องค้างอยู่ได้ เมื่อควรจะแต่งข้าหลวงแลท้องตราไป ก็ให้รีบแต่งข้าหลวงแลมีท้องตราตามพนักงานไป อย่างให้ขัดขวางรอช้าอยู่ได้ การจะแต่งข้าหลวงออกไปรังวัดนาบั้กแขวงกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองนั้น ก็ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ แลเจ้าพระยาพลเทพ จัดแจงแต่งไปรังวัดเถิด อย่าผัดเพี้ยนรอช้าอยู่ การอื่น ๆ จะว่าร่ำไปอีกก็จะไม่รู้จบลง ตัดใจความว่า เพราะเหตุที่ทางไปนี้ อย่าให้ใครผู้ใดพาโลโสคลุมใช้การ ใช้ความคิดออดแอดอย่างเก่า ๆ เลย เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าใครพูด ใครใช้ ก็ให้คนทั้งปวงรู้ว่าคนนั้นโกงเอง ไม่เป็นเพราะในหลวงขัดขวาง ในหลวงได้แต่งตั้งสั่งไว้ให้การทั้งปวงเป็นไปโดยปรกติทุกสิ่งทุกประการทุกหมู่ทุกกรมแล้ว

อนึ่ง ถ้าเกิดเพลิงไหม้ขึ้นแห่งใดตำบลใด ให้ช่วยกันดับ อย่าให้เพลิงไหม้มากไปได้ แลการระวังรักษาทั้งปวงในพระบรมมหาราชวังนี้ ให้กรมสมเด็จพระเดชาดิศร กรมพระพิทักษเทเวศร์ กรมหลวงสรรพศิลปปรีชา กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ

พระยาเพชรพิไชย พระยาบำเรอภักดิ์ ให้ช่วยกันระวังรักษา แลให้สำเร็จประโยชน์ทุกสิ่งทุกประการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทรปราการ ให้พระยาสุรเสนาสำเร็จราชการกำกับรักษา อย่าให้มีเหตุการณ์แลเสียราชการได้

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศกฯ

๑๑๕. ประกาศให้ผู้ที่ไปราชการหัวเมืองแลต่างประเทศทำหนังสือกราบบังคมทูลโดยตรง

คัดจากหมายรับสั่ง

(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

ด้วยเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า แต่งให้ราชทูต อุปทูต ตรีทูต เชิญพระราชสาส์น คุมเครื่องมงคลราชบรรณาการออกไปจำเริญทางพระราชไมตรีกับเจ้าวิกตอเรีย ณ กรุงลอนดอน เมื่อทูตกราบถวายบังคมลาออกไป ได้ทรงพระกรุณาดำรัสสั่ง ครั้นออกไปก็ได้มีพระราชหัตถเลขาทรงกำชับว่า ทูตไปถึงบ้านเมืองใด มีเหตุการณ์สิ่งใด ให้มีหนังสือบอกเข้าไปยังเจ้าพนักงานตามกระทรวงฉบับ ๑ มีตรงมากราบบังคมทูลพระกรุณาฉบับ ๑ ทูตทราบความแล้ว ก็ไม่มีหนังสือเข้าไปตามกระแสรับสั่ง มีหนังสือมาถึงคนโน้นคนนี้ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทุกครั้ง ครั้นหนังสือเข้าไปถึง จะฉีกผนึกออกทรงก็ผิดธรรมเนียม ต้องพระราชทานหนังสือไปให้ผู้นั้นผู้นี้ฉีกดูรู้เนื้อความแล้ว ผู้ซึ่งได้รับหนังสืองดรออยู่วันหนึ่งบ้าง สองวันบ้าง จึงได้นำหนังสือมาทูลเกล้า ฯ ถวาย การณ์ควรจะทราบความโดยเร็ว หาได้ทราบไม่ ทรงเห็นเป็นลำบากยากนัก

ตั้งแต่นี้สืบไป โปรดเกล้า ฯ ดำรัสให้ข้าทูลละอองคนใดถือศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป จะไปราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก เมืองประเทศราชก็ดี แลจะเป็นราชทูต อุปทูต ตรีทูต ออกไปประเทศต่าง ๆ ก็ดี ถ้าข้าทูลละอองไปถึงบ้านเมืองใด มีเหตุการณ์สิ่งใด แลสืบทราบข่าวคราวแปลกประหลาดควรจะต้องบอก ก็ให้พร้อมกันบอกเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาฉบับ ๑ บอกมายังเจ้าพนักงานตามกระทรวงฉบับ ๑ ความที่จะบอกกราบทูลพระกรุณานั้น ความต้นจะลงในหนังสือให้ว่าข้าพระพุทธเจ้า ผู้นั้น ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยข้าพระพุทธเจ้ากราบถวายบังคมลาออกไปจากกรุงเทพฯ ณ วันนั้น เดือนนั้น ปีนั้น ไปถึงเมืองนั้นวันนั้น เดือนนั้น มีเหตุการณ์สิ่งนั้น ๆ ได้จัดแจงไปอย่างนั้น ว่าความแต่สั้น ๆ พอทรงทราบจงทุกครั้ง แล้วให้ว่าความรายนี้ได้บอกเข้ามายังเจ้าพนักงานตามพนักงานฉบับ ๑ อย่าให้ระวังผิดกลัวเหลือกลัวเกินแลบอกไปถึงคนโน้นคนนี้ ต้องให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาอย่าให้ช้าไปเหมือนราชทูต อุปทูต ตรีทูต ออกไปกรุงลอนดอนได้เป็นอันขาดทีเดียว

ถ้าข้าราชการคนใดไม่บอกเหตุการณ์มากราบบังคมทูลพระกรุณาตามรับสั่ง จะเอาตัวเป็นโทษ ให้มหาดไทย กลาโหม กรมท่ากรมพระสัสดี หมายบอกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนพระบรมมหาราชวังให้รู้จงทั่วทุกตำแหน่งอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

ได้เขียนหมายเดินไป วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ปีมะเส็งนพศก ทั้งหมด

๒๘

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔

พ.ศ. ๒๔๐๑

---

๑๑๖. ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา

ณ วันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงพระราชดำริตริตรองในการจะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เรียบร้อยสำเร็จประโยชน์ทั่วถึง แลแน่นอนให้ดีขึ้นไปกว่าแต่ก่อน จึงทรงพระราชวิตกว่า ราชการต่าง ๆ ซึ่งสั่งด้วยบัตรหมายแต่กรมวังให้สัสดีแลทะลวงฟันเดินบอกตามหมู่ตามกรมต่าง ๆ นั้นก็ดี การที่บังคับนายอำเภอมีหมายบ่าวประกาศแก่ราษฎรในกรุงก็ดี การที่มีท้องตราไปให้เจ้าเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ มีหมายให้กำนันรั้วแขวงอำเภอประกาศแก่ราษฎรในแขวงนั้น ๆ ก็ดี พระราชบัญญัติใหม่ ๆ ตั้งขึ้นเพื่อจะห้ามการที่มิควรแลบังคับการที่ควรก็ดี การเตือนสติให้ระลึกแลถือพระราชกำหนดกฎหมายเก่าก็ดี ตั้งขึ้นแลเลิกทิ้งอากรภาษีต่าง ๆ แลพิกัดภาษีนั้น ๆ แลลดหย่อนลงหรือเพิ่มขึ้นพิกัดของในภาษีนั้น ๆ ก็ดี การกะเกณฑ์หรือขอแรงแลบอกบุญก็ดี ว่าโดยสั้นโดยย่อเหตุใด ๆ การใด ๆ ที่ควรข้าราชการทั้งปวง หรือราษฎรทั้งปวงจะพึงทราบทั่วกันนั้น แต่ก่อนเป็นแต่บัตรหมาย แลทำคำประกาศเขียนเส้นดินสอดำลงกระดาษส่งกันไปส่งกันมา แลให้ลอกต่อกันไปผิด ๆ ถูก ๆ แลเพราะฉบับหนังสือนั้นน้อย ผู้ที่จะได้อ่านก็น้อย ไม่รู้

ทั่วถึงกัน ว่าการพระราชประสงค์ แลประสงค์ของผู้ใหญ่ในแผ่นดิน จะบังคับมาแลตกลงประการใด ข้าราชการทั้งปวงแลราษฎรทั้งปวง ก็ไม่ทราบทั่วกัน ได้ยินแต่ว่ามีหมายว่าเกณฑ์ว่าประกาศว่าบังคับมา เมื่อการนั้นเกี่ยวข้องกับตัวใคร ก็เป็นแต่ถามกันต่อไป ผู้ที่จะอ่านต้นหมายต้นท้องตรานั้นน้อยตัว ถึงจะได้อ่านก็ไม่เข้าใจ เพราะราษฎรเมืองไทยผู้ที่รู้หนังสือนั้นน้อยกว่าที่ไม่รู้ คนไพร่ในประเทศบ้านนอกหนังสือก็อ่านไม่ออก ดวงตราของขุนนางในตำแหน่งซึ่งจะบังคับราชการเรื่องไร จะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้จัก ดูสักแต่ว่าเห็นดวงตราที่ตีมาด้วยชาดแลเส้นแดง ๆ แล้วก็กลัว ผู้ที่ถือมาว่ากระไรก็เชื่อ เพราะฉะนั้นจึงมีคนโกง ๆ คด ๆ แต่งหนังสือเป็นดังท้องตราบัตรหมายอ้างสั่งวังหลวงแลวังหน้า แลเจ้านายแลเสนาบดีที่เป็นที่ราษฎรนับถือยำเยงแล้ว ก็ว่าการบังคับไปต่าง ๆ ตามใจตัวปรารถนาด้วยการที่มิได้เป็นธรรม แลทำให้ราษฎรเดือดร้อน แลเสียพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน แลพระนามเจ้านายแลชื่อขุนนางไป เพราะฉะนั้นบัดนี้ทรงพระราชดำริจะบำบัดโทษต่าง ๆ ดังว่ามาแล้วนี้ทุกประการ จึงโปรดให้ตั้งการตีพิมพ์หนังสืออย่างหนึ่ง มีชื่อโดยภาษาสังสกฤตว่า หนังสือราชกิจจานุเบกษา แปลว่าหนังสือเป็นที่เพ่งดูราชกิจมีตราเป็นรูปพระมหามงกุฎ แลฉัตรกระหนาบสองข้างดวงใหญ่ตีในเส้นดำกับตัวหนังสือนำหน้าเป็นอักษรตัวใหญ่ว่า ราชกิจจานุเบกษา อยู่เบื้องบนบรรทัดทุกฉบับเป็นสำคัญ แจกมาแก่คนต่าง ๆ ที่ควรจะรู้ทุกเดือนทุกปักษ์ ตั้งแต่เดือนห้าปีมะเมียเป็นปีที่แปด ในรัชกาลอันเป็นปัจจุบันนั้นไป หนังสือในราชกิจจานุเบกษา คือการใด ๆ ซึ่งได้มีท้องบัตรใบตรา แลบัตรหมาย แลประกาศด้วยหนังสือเขียนเส้นดินสอดำประทับตราตามตำแหน่งตามธรรมเนียมเก่านั้น ซึ่งได้

มีแล้วไปในปักษ์นั้น หรือปักษ์ที่ล่วงแล้วในเดือนนั้น หรือเดือนที่ล่วงแล้ว ก็จะเก็บเอาความมาว่าแต่ย่อ ๆ ในสิ่งซึ่งเป็นสำคัญ เพื่อจะให้เป็นพยานแก่ท้องบัตรใบตราแลบัตรหมายคำประกาศ ซึ่งมีไปแล้วก่อนนั้น เพื่อจะให้คนที่ได้อ่านหนังสือก่อนเชื่อแท้แน่ใจไม่สงสัยที่ไม่เข้าใจความจะได้เข้าใจ ผู้ใดไม่รู้ความในหนังสือท้องบัตรใบตราบัตรหมายก่อนก็จะได้รู้ถนัด

อนึ่ง ถ้าเหตุแลการในราชการแผ่นดินประการใด ๆ เกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน แลเสนาบดีพร้อมกันบังคับไปอย่างไร บางทีก็จะเล่าความนั้นใส่มาในราชกิจจานุเบกษานี้บ้าง เพื่อจะให้รู้ทั่วกันมิให้เล่าลือผิด ๆ ไปต่าง ๆ ขาด ๆ เกิน ๆ เป็นเหตุให้เสียราชการแลเสียพระเกียรติยศแผ่นดินได้

หนังสือราชกิจจานุเบกษานี้ เมื่อตกไปอยู่กับผู้ใด ขอให้เก็บไว้อย่าให้ฉีกทำลายล้างเสีย เมื่อได้ฉบับอื่นต่อไปก็ให้เย็บต่อ ๆ เข้าเป็นสมุดเหมือนสมุดจีน สมุดฝรั่งตามลำดับตัวเลขที่หมายหนึ่ง สอง สาม สี่ ต่อ ๆ ไปซึ่งมีอยู่ทุกหน้ากระดาษนั้นเถิด ขอให้มีหนังสือราชกิจจานุเบกษานี้เก็บไว้สำหรับจะได้ค้นดูข้อราชการต่าง ๆ ทุกหมู่ทุกกรมข้าราชการ แลทุกหัวเมืองโดยประกาศนี้ เทอญ

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๔๙๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ขุนปฏิภาณพิจิตร ขุนมหาสิทธิโวหาร กรมพระอาลักษณ์ เป็นผู้รับสั่ง

๑๑๗. ประกาศมหาสงกรานต์ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ณ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่คนทั้งปวง บรรดาคนที่ถือพระพุทธศาสนาแลธรรมเนียม ปี เดือน คืน วัน อย่างเช่นใช้ในเมืองไทยรู้ทั่วกัน ว่าในปีมะเมียนี้ วันอาทิตย์ เดือนห้า แรมสิบสามค่ำ เป็นวันมหาสงกรานต์ วันจันทร์ เดือนห้า แรมสิบสี่ค่ำ แลวันอังคาร เดือนหก ขึ้นค่ำหนึ่งเป็นวันเนาว์ วันพุธ เดือนหก ขึ้นสองค่ำ เป็นวันเถลิงศก ขึ้นศักราชใหม่เป็น ๑๒๒๐ ในปีนี้ การทำบุญแลเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์เป็น ๔ วันด้วยกันคือ เดือนห้า แรมสิบสามค่ำ สิบสี่ค่ำ แลเดือนหก ขึ้นค่ำหนึ่ง และสองค่ำเป็นแน่แล้ว คนพื้น ๆ เพื่อน ๆ เลื่อน ๆ ไหล ๆ จำการหลังไม่ได้ อย่าตื่นถามว่าทำไมสงกรานต์จึงเป็นสี่วัน ก็สงกรานต์สี่วันนี้โดยบังคับตามคัมภีร์โหราศาสตร์ลางปีก็เคยมีมาแต่ก่อนดอก ตั้งแต่วันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่งไปจนวันอังคาร เดือนหก ขึ้นค่ำหนึ่ง จดหมายลงชื่อปีในที่ทั้งปวง ให้ว่าปีมะเมียยังเป็นนพศก ถ้าจดจุลศักราชให้คงเป็น ๑๒๑๙ อยู่ ตั้งแต่วันพุธ เดือนหก ขึ้นสองค่ำไปจนสิ้นปี จนถึงวันเสาร์เดือนสี่ แรมสิบห้าค่ำ วันตรุษสุดปีนั้น ให้จดชื่อปีว่าปีมะเมีย สัมฤทธิศก ลงเลขว่าจุลศักราช ๑๒๒๐ แต่เลข ๗ ตามปีแผ่นดินซึ่งเขียนไว้บนศกนั้น เมื่อเปลี่ยนสัมฤทธิศกแล้วให้เขียนเป็นเลข ๘ ไปกว่าจะเปลี่ยนศกใหม่เถิด ในปีมะเมีย สัมฤทธิศกนี้ มีอธิกมาสเดือนแปดเป็น ๒ หนเป็นเดือนถ้วนทั้ง ๒ เดือน เมื่อเขียนเลขครุเดือน ๘ ต้องเขียนเลข ๘ ตัวเดียวแล้วกาหมายไว้ข้างล่างดังอย่างนี้ ๘̱ ให้รู้ว่าเดือนแปดหลังจะมี ในเดือนแปดหลังต้องเขียนเลข ๘ เป็นต้องซ้อนกันไว้ท้ายครุดังอย่างนี้ ๘๘ เถิด

วันพุธ เดือนห้า ขึ้นสามค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก วันหนึ่งวันอังคาร เดือนสิบ แรมสิบสามค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก วันหนึ่ง สองวันนี้ เป็นวันกำหนดถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๔๙๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระยาโหราบดี จางวางกรมโหร แลพระยาประสิทธิศุภการว่าที่พระครูพิราม เป็นผู้รับสั่ง

๑๑๘. ประกาศผูกปี้ข้อมือจีน

ณ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

ประกาศมา ด้วยท่านเสนาบดีผู้ใหญ่พร้อมกัน ให้ประกาศแก่ราษฎรไทยจีนทั้งปวง ให้ทราบทั่วกันว่า ปีนี้เป็นปีกำหนดที่จะได้ผูกปี้จีนเกณฑ์ช่วยการแผ่นดิน ตามเกณฑ์อย่างแต่ก่อน บรรดาจีนทั้งปวงที่ไม่ได้สัก ไม่มีจำนวนในทะเบียนหางว่าวกรมพระสัสดีนั้นเกณฑ์ให้ทำการพระนครคนละเดือน ถ้าจะไม่ทำให้เสียเงินคนละตำลึงกับค่าฎีกาสลึงหนึ่งทุกคน ถ้าจีนคนใดจะไม่ให้ผูกปี้ที่ข้อมือ จะขอแต่ฎีกาเปล่าให้เสียเงิน ค่าจ่ายราชการตำลึงกึ่ง ค่าฎีกาสองสลึง ถ้าจีนผู้ใดผูกปี้ปลอม รับปี้คนผู้ผูกฉ้อ จับได้จะปรับ ๑๐ ต่อ เป็นเงินสิบตำลึง ผู้ทำตราไปฉ้อจีนทำปี้ให้ หรือผู้แกะตราปลอมชำระได้เป็นสัตย์จะต้องรับพระราชอาชญา ๕๐ ที แล้วส่งตัวเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ไทยมิใช่จีนสูบยาฝิ่นไว้ผมเป็นจีนเพื่อจะให้พ้นจับนั้น แต่ก่อนได้ประกาศไว้ว่า ถ้ายังไม่ได้สัก ให้เสียเงินผูกปี้ปีละ ๕ ตำลึง สามปีเป็นเงิน ๑๕ ตำลึง ค่าฎีกาสามตำลึง แต่ที่สักแล้วนั้นให้เสียแต่คนละตำลึงกึ่งค่าฎีกาสลึงเฟื้อง แลในปีเถาะ สัปตศกนั้น พวกไทยสูบยาฝิ่นไว้เปีย เป็นจีนนั้นติดเกะกะเกียดโกงไปเป็นอันมาก ผู้ที่ยอมเสียเงินให้สิบห้า

ตำลึง แลตำลึงกึ่งตามประกาศนั้นน้อยตัว เพราะฉะนั้นในคราวผูกปี้ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า คนไทยสูบยาฝิ่นพวกนั้นซื่อตรงต่อพระราชบัญญัติ แลความที่เสนาบดีพร้อมใจกันบังคับคนไปนั้น แล้วทำโดยง่ายไม่คิดออด ๆ แอด ๆ คิดล่วงหน้าถือตัวว่ารู้เท่ารู้ทัน แลไม่ถือตัวว่าตัวเป็นพวกชาวสวรรค์กินทิพย์ หาความสุขหารัดหาเปรียบดังคนสูบฝิ่นอื่น ๆ เป็นอันมากนั้น ทรงยินดีแก่พวกนั้นที่ได้สารภาพตัวยอมไว้เปียเป็นจีน แล้วเสียเงินคราวผูกปี้ตามบังคับไป เต็มตามคำประกาศในคราวผูกปี้จีน ปีเถาะ สัปตศกนั้น แลครั้งนี้โปรดเกล้าฯ สั่งว่า พวกคนไทยที่ไว้เปียเป็นจีนเพราะสูบฝิ่น ที่ได้เสียเงินเต็มสิบห้าตำลึง โดยที่ในครั้งก่อนแล้วนั้น ให้เสียแต่ห้าตำลึงเท่านั้นอีกสิบตำลึงยกพระราชทานให้เป็นรางวัล เพราะความซื่อตรงในครั้งก่อน แลคนสูบฝิ่นไว้เปียเป็นจีนที่ได้สักแล้วครั้งก่อน ได้เสียเงินตำลึงกึ่งตามบังคับไปโดยง่ายในครั้งก่อนนั้น ครั้งนี้ให้เสียแต่กึ่งตำลึงเท่านั้น ตำลึงหนึ่งยกพระราชทานให้เป็นรางวัลดังว่าแล้ว ถ้าคนที่โปรดในครั้งนี้ให้เสียแต่ห้าตำลึงนั้น ถ้าไม่ยอมเสียเงินก็ให้ทำเองหรือจ้างคนแทนตัว จ่ายใช้ราชการ ๑๐๐ วัน คนที่สักแล้วจะต้องเสียกึ่งตำลึงให้ครั้งนี้นั้น ถ้าไม่ยอมเสียเงินก็ให้รับจ่ายใช้ราชการแต่สิบวัน แลคนไทยสูบยาฝิ่นไว้เปียเป็นจีน ครั้งก่อนยังไม่ได้สัก จึงต้องเสียแต่สิบห้าตำลึงไปแล้วนั้น ถ้าในครั้งนี้เป็นคนสักแล้ว ก็ให้เสียแต่กึ่งตำลึงหรือทำการแต่ ๑๐ วัน ดังคนที่สักแล้วได้เสียแต่ตำลึงกึ่งในก่อนนั้น แลซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ลดสองส่วนเรียกแต่ส่วนหนึ่งนั้น ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทาน เฉพาะแต่พวกคนไทยสูบยาฝิ่นไว้เปียเป็นจีน ซึ่งได้ยอมเสียเงินถ้วนตามพระราชกฤษฎีกา ในครั้งปีเถาะ สัปตศก

จำพวกเดียว คนอื่นที่หลบหลีกลี้หนีแลผัดเพี้ยนออดแอดไปตามความตรึกตรองของคนที่ถือตัวว่าไม่เสียชาติที่เกิดมาเป็นเทวดากินอาหารทิพย์ มีสติปัญญามากคิดเกียดโกงไปต่าง ๆ นั้น ไม่โปรดให้ลดแก่ผู้ใดเลย อย่ามาพาโลทุ่มเถียงเอาเลยไม่โปรดให้ ให้เรียกพวกนั้นตามพระราชกฤษฎีกาเดิมจงทุกคน แต่ค่าฎีกาก็ให้เสียเหมือนจีนทั้งปวงเสียเถิด คือผูกปี้ให้เสียคนละสลึง ขอแต่ฎีกาให้เสียคนละสองสลึง ถ้าต้องจำจองเร่งรัด ก็ให้เสียค่าทิมค่าผู้คุมตามธรรมเนียมเดิม ให้ผู้คุมเรียกตามเคยมาแต่ก่อน ครั้งนี้การผูกปี้จีน จะได้ลงมือผูกที่พระคลังสินค้าหน้าพระบรมมหาราชวัง ด้านตะวันตกริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่วันศุกร์ เดือนห้า ขึ้นห้าค่ำ ปีมะเมียยังเป็นนพศกไป จีนที่เป็นลูกจ้างคนมาค้าขายแต่ต่างประเทศก็คงต้องผูกปี้ จะเอาเหตุนั้นมาเถียงไม่ได้ด้วยผู้ครองข้างไทยได้ว่ากันกับทูตนอกประเทศ ซึ่งมาทำสัญญาแต่แรกแล้ว เพราะฉะนั้นห้ามอย่าให้จีนที่ไม่รู้จักสัญญา สำคัญผิดเอาเหตุที่ตัวเป็นลูกจ้างคนนอกประเทศ ซึ่งมาอยู่ ณ กรุงเทพมหานครนั้นมาทุ่มเถียงให้ต้องต่อว่าต่อขาน จีนทั้งปวงจงมารับผูกปี้โดยดีตามปรกติอย่าหลบลี้หนีเข้าไปในบ้านเรือนคนนอกประเทศ ให้ต้องติดตามตัวว่ากล่าวกันวุ่นวายไป ถ้าจีนผู้ใดก่อเหตุให้มีความ ก็จะต้องรับอาญาเจ้าพนักงานโดยโทษานุโทษ ด้วยประกาศมาตามบังคับท่านเสนาบดี

ณ วันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมียยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๔๙๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๒๙

๑๑๙. ประกาศเรื่องอากรเตาสุรากรุงเก่า

ณ วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

ว่าเตาสุรากรุงเก่า ขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์ทำมาเป็นจำนวนเงินปีละสองร้อยชั่ง ในปีมะเส็ง นพศก ที่ล่วงไปแล้วนี้ คนชาวกรุงเก่าขายข้าวได้มากก็ซื้อสุรากินมากขึ้น อากรเตาสุรามีกำไรจึงมีผู้คิดอ่านจะประมูลอากร ฝ่ายขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์รู้ตัวว่าจะมีผู้ชิงจึงรีบลงมาก่อนเอาเงินสิบชั่งมาบวกทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าทำอากรมีกำไรถวายได้แต่เท่านี้ นอกจำนวนส่วนในหางว่าวหาขอบวกสักหลังตราไม่ ภายหลังจีนเฉียมาทำเรื่องราวยื่นประมูลเงินขึ้นในพระคลังมหาสมบัติ สี่สิบเจ็ดชั่ง ขึ้นในเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมต่าง ๆ สี่สิบสามชั่ง เป็นเงินขึ้นถึงเก้าสิบชั่ง รวมกับเงินเดิมสองร้อยชั่ง เป็นเงินสองร้อยเก้าสิบชั่ง จีนเฉียรับเผาเงินล่วงหน้าทั้งสองร้อยเก้าสิบชั่ง แต่แรกจะรับตราตั้งเป็นนายอากรไปทีเดียว จึงทรงพระราชดำริเห็นว่าซึ่งขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์มากล่าวก่อน ว่าอากรมีภาษีเพียงสิบชั่งเท่านั้น ก็เป็นอันตัดขาดรับแพ้แก่คนใหม่ผู้ประมูลอยู่แล้ว แลเงินเผาล่วงหน้างวดของคนใหม่นั้นถึงสองร้อยเก้าสิบชั่ง ถ้าจะคิดค่าป่วยการเงินเป็นดังดอกเบี้ยชั่งละบาท นับตามเดือนกว่าจะถึงงวดซึ่งจะได้ส่ง ถ้าจะคิดแต่ชั่งละบาททุกเดือน ปีหนึ่งก็จะมากเกินกว่าเงินสิบชั่ง ซึ่งขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์บวกนั้นอีก ก็ภาษีอากรต่าง ๆ ซึ่งประมูลช่วงชิงกันอยู่ทั้งปวงนั้น ที่จะขึ้นในคราวเดียวครั้งเดียวนั้น ถึงแปดสิบชั่ง เก้าสิบชั่ง ร้อยชั่ง ดังนี้ก็ห่าง ๆ นัก โดยถ้าขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์นายอากรคนเก่าจะรับประมูลทำเท่านั้นก็ดี หรือมากไปเล็กน้อยเพียงสิบชั่งยี่สิบชั่งก็ดี ความชอบในที่อากรเจริญขึ้นมากดังนี้ ก็หาเป็นความชอบของขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์

ไม่เป็นความชอบของผู้มาประมูลขึ้นใหม่ทั้งสิ้น ถ้าจะให้ขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์ทำไป ก็เป็นเหตุจะให้คนซึ่งมาประมูลขึ้นใหม่นั้นติเตียนได้ว่าใครมีความชอบเห็นกับแผ่นดิน ผู้นั้นไม่ได้เป็นนายอากร ผู้ที่เมื่ออากรมีภาษีคิดเบียดบังเอาเป็นอาณาประโยชน์นั้น กลับได้เป็นนายอากร ก็จะเป็นที่ให้เล่าลือไปว่า ขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์มีผู้แข็งแรงอุดหนุนอากรรายนี้ ใครจะช่วงชิงเห็นจะไม่ได้ เพราะเหตุนั้น จึงได้โปรดสั่งให้ตั้งจีนเฉียเป็นนายอากรใหม่ มีชื่อตำแหน่งตั้งว่าขุนพิพัฒมัทยากร ทำอากรเตาสุรากรุงเก่า ตั้งแต่ปีมะเมีย สัมฤทธิศกนี้ไป ขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์เป็นคนมีความชอบมาแต่ก่อน โปรดให้ยกเอาไปตั้งรับเบี้ยหวัดอยู่ในพวกกรมการกรุงเก่า เป็นพนักงานสำหรับช่วยว่าความจีน เงินสิบชั่งที่ขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์มาบวกทูลเกล้าฯ ถวายนั้นก็โปรดพระราชทานคืนให้ไปไม่รับไว้ ก็วิสัยอากรเตาสุราแลบ่อนเบี้ยนี้ ทุกแห่งทุกตำบลไม่ยั่งยืนอยู่ดังภาษีอากรอื่น ๆ ขึ้นแล้วขาดเล่าเปลี่ยนกันมาเปลี่ยนกันไป ส่วนในรายที่ขึ้นในหลวงได้ ก็ไปผ่อนใช้ส่วนในรายที่ร้องขาดในจำนวนรวมแจกเบี้ยหวัดนั้นทุกปี ไม่มีกำไรแก่ในหลวงไปนักดอก ก็เมื่อขุนพิพัฒมัทยากรทำอากรไปนานล่วงกาลแล้วก็เห็นจะร้องขาดลง ก็เมื่อขุนพิพัฒมัทยากรร้องขาดเมื่อใด ขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์จะรับเข้าทำใหม่ให้สูงกว่าจำนวน ซึ่งขุนพิพัฒมัทยากรจะรับในภายหลังนั้นแต่สักเล็กน้อย ก็จะโปรดให้ขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์คืนทำอากรเตาสุรากรุงเก่าต่อไปดอก เพราะขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์ทำมาได้ปีเศษเงินอากรก็มิได้เกี่ยวค้าง ให้คนทั้งปวงทราบว่าจีนเฉียเป็นขุนพิพัฒมัทยากรนายอากรเตาสุรากรุงเก่า ได้โปรดสั่งให้ตั้งไปแล้วแต่วันอังคารเดือนห้า ขึ้นเก้าค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๐๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ประกาศนี้ก็มาในวันนั้น ขุนปฏิภาณพิจิตรเป็นผู้รับสั่ง

อนึ่ง ได้ยินว่าขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์กล่าวอยู่ว่า นายอากรใหม่ที่เป็นขุนพิพัฒมัทยากร ขึ้นเงินในประมูลครั้งนี้ก็ไม่มากนักดอก น้อยกว่ากึ่งที่ว่าขึ้นนั้นอีก ในหลวงถูกลวงว่ามากจึงทรงยินดีตั้งไป เพราะเมื่อขุนโสภณเพ็ชร์รัตน์ทำอยู่นั้น ได้ถวายเงินนอกหางว่าว แก่เจ้าต่างกรมมากกว่ากึ่งที่ประมูลอีก เงินขึ้นของคนใหม่น้อยกว่าจำนวนที่จดในหางว่าวว่าขึ้น คำซึ่งว่าดังนี้ก็ไม่ชอบเลย เพราะเงินนอกหางว่าวไม่ได้ยื่นให้เจ้าพนักงานรู้เห็น ไม่ได้กราบทูลในหลวงนั้นแลไม่ได้มีจำนวนในตราตั้งแล้วก็เชื่อว่าให้กันเองตามใจ ไม่เชื่อว่าให้เงินขึ้นเลย เงินอย่างนี้ถึงส่งกันไม่ขาดค้างเลยไปสักกี่ปี ก็จะนับว่าเงินขึ้นไม่ได้ ผิดกันกับเงินขึ้นต่างกรมที่มีในหางว่าว ด้วยเหตุหลายสถาน

(๑) คือเงินขึ้นนอกจำนวนอย่างนี้ ถ้าค้างก็ดีเถียงต่อสู้ก็ดี เจ้าต่างกรมหรือขุนนางที่ได้รับนั้น จะเกาะครองนายอากรเร่งรัดไม่ได้ ถ้าเกาะครองเร่งรัดนายอากรร้องฟ้องว่าข่มเหงก็ต้องตัดสินให้นายอากรชนะ ผู้เกาะต้องเสียเบี้ยปรับ แลเบี้ยทำขวัญโดยสถานละเมิด เพราะไม่ใช่หนี้สินเกี่ยวค้าง เป็นแต่เมื่อมีเขาก็ให้กันเอง

(๒) ถ้าเจ้าต่างกรมแลขุนนาง ที่ได้เงินขึ้นอย่างนี้เป็นหนี้หลวง จะเอาเงินค้างนอกหางว่าวมาตีให้ดังเงินลูกหนี้ ถ้านายอากรไม่ยอมเสียก็เร่งไม่ได้ ถึงเมื่อหนี้หลวงไม่ได้ค้างเลย แต่เมื่อเร่งเองไม่ได้แล้วจะถวายรายค้างนั้นเป็นหลวงก็ดี ขอพระบารมีให้ช่วยเร่งให้ก็ดี เร่งไม่ได้ทั้งนั้นทั้งสิ้น

(๓) เงินจำนวนนอกท้องตราเช่นนี้ เมื่อนายอากรร้องขาดในหลวงจะคิดเฉลี่ยให้ลดด้วยช่วยแผ่นดินก็ไม่ได้

(๔) เมื่อนายอากรอื่นเปลี่ยนไป นายอากรจะให้ต่อไปก็ได้ จะให้แต่น้อยก็ได้ ไม่ให้เลยก็ได้ ด้วยนายอากรเก่าให้กันเองนอกท้องตรานอกจำนวน

(๕) เมื่อเจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรม หรือขุนนางนั้นไม่มีตัวแล้ว จำนวนนั้นก็สูญไป ไม่ได้เข้ามาในหลวง เพราะฉะนั้นเงินนายอากรใหม่ซึ่งเป็นที่ขุนพิพัฒมัทยากรบอกว่า ขึ้นเท่าไรก็ชื่อว่าขึ้นเท่านั้น ถึงจะขึ้นต่างกรมจะลดน้อยไปก็ดี ควรจะว่าพึ่งขึ้นครั้งนี้แต่ก่อนขึ้นกันนอกท้องตราจะเอามาว่าไม่ได้เลย ถ้าว่าดังนั้นก็จะต้องมีกระทู้ว่าให้กัน ทำไมนอกท้องตรานอกจำนวน โดยว่าเจ้าพนักงานจะไม่รับ ทำไมไม่ร้องถวายในหลวงหน้าพระที่นั่งสุทไธศวริย์เข้ามาไม่ได้หรือ ถ้าไม่มีใครทูลให้นั้นแล

๑๒๐. ประกาศจ่ายเงินภาษีเข้าบำรุงพระนคร

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่ราษฎรในกรุงนอกกรุงให้ทราบทั่วกันว่า แต่ก่อนในหลวงห้ามปิดข้าวไว้ไม่ให้เอาออกไปขายนอกประเทศ ยอมให้เอาไปแต่พอเป็นเสบียง คนทั้งปวงที่มิใช่ชาวนาแลพ่อค้าเรือต่างประเทศ ก็มีความสบายด้วยข้าวถูกเกวียนละตำลึงบ้างห้าบาทบ้าง ตำลึงกึ่งบ้าง แต่ชาวนาไม่ชอบใจ เพราะขายข้าวได้น้อยไม่พอกิน ต้องทิ้งนาให้เป็นป่ารกแลเวนนาเสียหลายหมื่นไร่ ไปหากินอย่างอื่น ถึงพ่อค้าก็ไม่ชอบใจด้วยอยากจะขายข้าวออกไปนอกประเทศ ต้องลักลอบเอาไป ครั้นเจ้าพนักงานจับได้ก็ต้องปรับ จึงต้องเป็นทุกข์ร้อนตัว คนที่ซื้อข้าวเก็บไว้มากกินหมดไปช้า ข้าวก็ผุก็เหม็นเสียไปใช้ไม่ได้ จึงพากันซื้อไว้แต่น้อย ครั้นมีฝนแล้งเข้าสัก ๙ วัน ๑๐ วัน ก็ตื่นกันซื้อข้าวว่าจะเก็บไว้กินเมื่อข้าวแพง ชาวนาก็ได้ทีกดราคาข้าวไว้ขึ้นไปถึงเกวียนหนึ่งสิบตำลึง สิบสองตำลึงเร็วทีเดียว บัดนี้ผู้ใหญ่ในกรุงพร้อมใจกัน ยอมเปิดให้ลูกค้าต่างประเทศ

ซื้อข้าวไปนอกประเทศได้ ราษฎรเป็นอันมากก็ตื่นกันค้าขาย ชาวนาก็ทำนามากไม่มีว่างทุกแห่งทุกตำบล แต่คนที่ไม่ใช่ชาวนามิใช่พ่อค้าเห็นจะไม่ชอบใจบ้าง ด้วยราคาข้าวไม่ตกลงจนตำลึงหนึ่ง ห้าบาทตำลึงกึ่ง เหมือนแต่ก่อน ต้องเสียเงินซื้อข้าวกินมากไปกว่าแต่ก่อน บัดนี้จึงทรงพระมหากรุณาตักเตือนสติพวกนั้นมาว่า จงอย่าเสียใจแลติเตียนว่าเพราะเปิดข้าวออกไป ราคาข้าวแพงอยู่เสมอไม่ลดลงต้องเสียเงินซื้อข้าวกินมากไปนั้น จงคิดว่าเมื่อไม่เปิดข้าวคนทำนาน้อยไป ฝนแล้งก็ต้องเสียเงินซื้อข้าวแพงมาก ชดเชยกับที่เสียน้อยเมื่อข้าวถูกเหมือนกัน ฝ่ายชาวนาได้ผลประโยชน์ เพราะนานั้นน้อย ครั้นทิ้งนารกร้างเสีย ต่อเกิดข้าวแพงจึงคิดทำ ก็ต้องถากถางมาก กว่าจะเป็นนาขึ้นได้ก็ยากเหนื่อยแรง จะคืนเป็นนาได้ก็น้อยไป เพราะฉะนั้นคนพวกที่ซื้อข้าวกิน ก็จงมีใจเอ็นดู คิดถึงพวกชาวนา แลพ่อค้าด้วยเมตตากรุณาบ้าง แลส่วนตัวเมื่อเห็นว่าต้องเสียเงินซื้อข้าวกินนั้นแรงกว่าแต่ก่อนไป ก็จงมีอุตสาหะคิดอ่านหาที่ไร่นาทำเองบ้าง หรือคิดค้าขายทำมาหากินต่าง ๆ บ้างเถิด บ้านเมืองจะได้รุ่งเรืองด้วยการไร่นาค้าขาย ที่ทุ่งนาว่างร้างอยู่ ไม่มีไร่นาถมไป

ข้าวที่คนนอกประเทศซื้อไปนั้น เสียภาษีแก่พระคลังสำหรับแผ่นดินเกวียนละตำลึง แลเงินภาษีข้าวนั้น บัดนี้ทรงพระราชดำริว่าเพราะเปิดข้าวออกไปนอกประเทศ จึงเกิดขึ้นแก่พระคลังหลวง ก็เพราะคนทั้งปวงซื้อข้าวกินแรงราคาไปกว่าแต่ก่อน ต้องเสียเงินมากไป เพราะเหตุที่เปิดข้าวให้ขายไปนอกประเทศนั้น จะวิตกว่าเงินของตัวตกเข้ามาเป็นภาษีข้าว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จ่ายเงินภาษีข้าวจัดซื้ออิฐขนาดใหญ่พันละห้าตำลึง แล้วให้กรมเมืองก่อแลซ่อมแซมถนน แลหนทางในพระนคร แลยังจะให้สร้างสะพานข้ามคลองในพระนคร แล

รอบพระนครให้แน่นหนาแข็งแรง ให้คนเดินไปมาสะดวกสบายด้วยกัน เป็นการดังนี้ คนทั้งปวงจงยินดีอนุโมทนาเอาเถิดว่า เหมือนกับเรี่ยไรกันซ่อมแซมถนนหนทาง แลสะพานข้ามคลองให้เดินสบายด้วยกัน ทั้งพระแลคฤหัสถ์ชาววัดชาวบ้านทั้งปวง

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๐๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระยาศรีสุนทรโวหาร (ฟัก) เป็นผัวเหมือนทาสท่านผู้หญิงอิ่มขึ้นคานเป็นหลานพระยาศรีสิงหเทพ (เพ็ง) เป็นผู้รับสั่ง

๑๒๑. ประกาศเรื่องคนเสพสุราเมาในวันสงกรานต์

ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

ด้วยเจ้าพระยายมราช ชาติเสนางคนรินทร มหินทราธิบดีศรีวิไชย ราชมไหศวรรย์บริรักษ์ ภูมิพิทักษโลกากรณ ทัณฑฤทธิธรนครบาลสมุหบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า เป็นเยี่ยงอย่างสืบมาแต่โบราณยามตรุษยามสงกรานต์ ผู้ชายโดยมาก เป็นนักเลงบ้างมิใช่นักเลงบ้าง พากันเสพสุราเมามายไปทุกหนทุกแห่ง แล้วก็ออกเที่ยวเดินไปในถนนแลซุกซนเข้าไปในวัดวาอาราม ก่อถ้อยความวิวาท ชก ตี แทง ฟันกัน ตรุษสามวันเป็น ๔ ทั้งวันจ่ายเป็น ๕ ทั้งวันส่งสงกรานต์สามวันหรือสี่วันเป็น ๔ หรือ ๕ ทั้งวันจ่ายเป็น ๕ หรือ ๖ ทั้งวันส่งนั้น มักเกิดถ้อยความวิวาทตีรันฟันแทงกันหลายแห่งหลายตำบลนัก ทั้งในกำแพงพระนคร แลภายนอกพระนครเหลือกำลังที่นายอำเภอแลกองตระเวนจะระวังดูแล แต่นี้ไป เวลาตรุษแลสงกรานต์ ให้เจ้าของบ้านเอาใจใส่ระวังรักษาหน้าบ้านของตัว

ถ้ามีคนเมาสุรามาเอะอะอื้ออึงที่หน้าบ้าน ก็ให้จับเอาตัวมาส่งกรมพระนครบาลที่หน้าหับเผย ให้ทันเวลาที่ผู้นั้นยังเมาอยู่อย่าให้ทันสร่างเมา แต่ห้ามไม่ให้พวกบ้านอื่น ๆ มาพลอยกลุ้มรุมจับด้วย ถ้าคนเมามีพวกมาก ต่อสู้เจ้าของบ้าน ถึงเจ้าของบ้านจะชกตีมีบาดเจ็บก็ดี ถ้าเมื่อจับตัวไปส่งกรมพระนครบาล ๆ ชันสูตรรู้แน่ว่าคนนั้นเมาจริง ก็ให้เจ้าของบ้านเป็นชนะ ถ้าผู้จับมาส่งเห็นว่าถ้าจับตัวคนผู้บุกรุกไปส่งจะมีพวกของผู้นั้นคอยสกัดกั้นทาง แก้ไขตามทางที่จะไปส่งจะเกิดวิวาทกัน ถ้าอย่างนั้นก็ให้ยึดเอาไว้ มาบอกเล่ากับกรมพระนครบาลหรือนายอำเภอคนใดคนหนึ่งให้ไปชันสูตรว่าเมาหรือไม่เมา อย่าให้ทันคนเมานั้นสร่าง จะเป็นคำโต้เถียงกันไป อนึ่ง ในยามตรุษยามสงกรานต์นั้น ผู้ใดจะเสพสุราเมามากก็ให้อยู่แต่ในบ้านเรือนของตัว ถึงจะมีที่ไปก็ให้งดรอต่อสร่างเมาแล้วจึงไป

หมายประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๒๒. ประกาศพระราชทานนามคลองเจดีย์บูชา

ณ วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันทั้งในกรุงนอกกรุงว่า คลองขุดใหม่แขวงเมืองนครไชยศรี ปากคลองอยู่กับท้ายบ้านท่านา ปลายคลองจดพระปฐมเจดีย์นั้น บัดนี้พระราชทานนามชื่อว่า คลองเจดีย์บูชา เพราะได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ ๖๐๐ ชั่งเศษ จ้างจีนขุดให้เป็นคลองขึ้น เพื่อจะให้เป็นทางบูชาพระเจดีย์นั้น มิใช่คลองของผู้อื่นสร้าง เพราะฉะนั้นให้คนทั้งปวงเรียกนามตามพระราชทานนี้ เทอญ

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนห้า ขึ้นสิบสองค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๐๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ขุนปฏิภาณ-วิจิตรเป็นผู้รับสั่ง

๑๒๓. ประกาศเรื่องพระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรี นามพระที่นั่ง, บ่อน้ำ, พระราชทานเปลี่ยนนามวัดขวิด นามเมืองลพบุรี, นามเมืองสระบุรี, เมืองพรหมบุรี

ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

ที่ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์วังเมืองลพบุรีนั้น ได้มีพระบรมราชโองการให้พระยาพิไชยสงคราม ๑ พระยาพิชิตณรงค์ ๑ พระยานรินทรราชเสนี ๑ ขึ้นไปเป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ เพื่อจะได้ให้เป็นที่ประทับในกาลอันควร เป็นที่สบายแลจะให้เป็นพระเกียรติยศ ซึ่งได้เชิดชูพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ชื่อพระที่นั่งเก่าในพระราชวังนั้น ค้นได้ตามหนังสือพระราชพงศาวดารโบราณสองฉบับ แลโคลงสรรเสริญพระเกียรติยศแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชฉบับหนึ่ง ได้ความเป็นแน่ว่า พระที่นั่งหลังกลางซึ่งมีท้องพระโรงออกมาจากผนังสี่ด้านดังพระมณฑปนั้น ชื่อว่าพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท พระที่นั่งซึ่งข้างทิศใต้พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท มีพื้นดินต่ำกำแพงคั่นอยู่นั้นชื่อพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แลพระที่นั่งด้านทิศเหนือพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาทมีมุขเด่นออกแจ้งนั้น ชื่อพระที่นั่งจันทรพิศาลเป็นแน่แล้ว ให้ข้าราชการทั้งปวงเรียกชื่อแลใช้บัตรหมายตามชื่อทั้งสามนั้นเถิด ฯ อนึ่ง พระที่นั่งซึ่งไปสร้างลงใหม่ในระหว่างพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญ-

มหาปราสาท แลพระที่นั่งจันทรพิศาลนั้น องค์ใหญ่สูงข้างตะวันตก พระราชทานนามว่า พระที่นั่งพิมานมงกุฎ องค์ตะวันออกเป็นท้องพระโรงนั้นพระราชทานนามว่า พระที่นั่งสุทธวินิจฉัย พระที่นั่งย่อมสององค์ต่อออกไปจากพระที่นั่งวิสุทธวินิจฉัยด้านตะวันออกนั้น องค์ข้างใต้พระราชทานนามว่า พระที่นั่งไชยศาสตราภร องค์ข้างเหนือพระราชทานนามว่า พระที่นั่งอักษรศาสตราคม ให้นายงานแลกรมการผู้เขียนใบบอกรายงาน แลข้าราชการอื่น ๆ ทุกตำแหน่งใช้ลงในใบบอกแลท้องตราแลบัตรหมายทั้งปวงดังนามพระราชทานนั้นเทอญฯ

อนึ่ง เมื่อทรงพระราชดำริให้ไปจัดการปฏิสังขรณ์พระนารายณ์ราชนิเวศน์วังเมืองลพบุรีนั้น ทรงพระราชวิตกนัก ด้วยกลัวจะไม่มีน้ำใช้ในฤดูแล้ง ได้มีรับสั่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้นายงานคิดอ่านขุดสระเก่าในพระราชวังซึ่งตื้นขึ้นเสียแล้วแต่ก่อนนั้นลองดู ขุดลึกลงไปได้สี่วาเศษได้น้ำไหลซึมออกมามากเสมอจะวิดไม่แห้งเลย น้ำก็ใสสะอาดจืดสนิท กินแลอาบได้ ถึงในกำลังฤดูแล้งนี้น้ำก็ไม่แห้ง เพราะฉะนั้นให้ท่านทั้งปวงทราบเถิด ถ้าแม้นเจ้านายใด ๆ มีข้าในกรมจะอยู่ได้ที่เมืองลพบุรี แลข้าราชการพวกใด ๆ จะมีญาติพี่น้องหรือบ่าวไพร่จะอยู่ได้ที่เมืองลพบุรี ถ้าท่านเจ้าพนักงานแลขุนนางพวกนั้นคิดว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสประทับอยู่ที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์วังลพบุรีนาน ๆ แล้วจะต้องโดยเสด็จพระราชดำเนินไปอยู่ด้วย ถ้าเป็นฤดูแล้งกลัวจะหาที่อาศัยยาก เพราะเรือไปจอดไม่ได้ ก็ให้คิดหาที่ไร่ที่สวนในเมืองลพบุรีเป็นที่ของในกรมเจ้านายแลเป็นของตัวของท่านขุนนางนั้นๆ เอง แล้วให้ข้าในกรมแลบ่าวไพร่อยู่รักษาปลูกพลับพลา หรือตำหนักพัก หรือทำเนียบหรือเรือนที่พักไว้ในที่นั้น ๆ แลคิดให้ขุดบ่อน้ำไว้ให้ลึก ๔ วา

๕ วา เอาไม้ดีแม่เตาไฟกันพังผึ้งลงไปทุกชั้น ก็จะได้น้ำใช้ในที่ใกล้ๆ หลายแห่งหลายตำบลด้วยกันดอก ขอจงมีอุตสาหะคิดอ่าน เทอญ ฯ

อนึ่ง วัดน้อยริมพระนารายณ์ราชนิเวศน์วังข้างใต้ ข้างกำแพงริมพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ออกไปนั้น คนเปนอันมากเรียกว่า วัดขวิดบ้าง วัดจันทรบ้าง บัดนี้โปรดพระราชทานนามให้เรียกว่า วัดกระวิศาราม มีพระราชประสงค์จะทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นเปนพระอารามน้อยสำหรับพระสงฆ์รามัญเจริญพระปริตร จะตามเสด็จไปจะได้อาศัยใกล้พระราชสถาน ฯ

อนึ่ง ชื่อเมืองนั้นว่าลพบุรีเปนแน่ เพราะแปลจากคำว่าเมืองละโว้ แต่ทุกวันนี้คนชาววัดอวดรู้อวดล้น ๆ ไปอุตริเขียนว่า เมืองนพบุรี แปลว่าเมืองใหม่ หรือนพเคราะห์ นพคุณ นพรัตน์ อะไร ๆ คิดเหลิงเจิ้ง เล้งแมวไป ใคร ๆ อย่าเชื่อ อย่าเขียน อย่าเรียกตาม ให้คงใช้ว่า เมืองลพบุรี ทั้งเรียกทั้งเขียน เทอญ ฯ

อนึ่ง เมืองสระบุรีนั้น ในพระราชกำหนดกฎหมายมาแต่โบราณ ก็เรียกแลเขียนว่าเมืองสระบุรี แต่เดี๋ยวนี้ใครเล่าเปนตัวอุตริอวดรู้บาลีบาลั่ม มาเรียกบ้าง เขียนบ้าง ว่าเมืองสุระบุรี สุร แปลว่าคนกล้าหรือกล้าอะไรกับลาว ในหลวงก็ไม่ได้ตั้งได้แปลง ใครเล่าอวดรู้อวดดีมาดัดมาแปลงชื่อบ้านชื่อเมือง ตั้งแต่นี้ไป ห้ามอย่าให้ใครเรียกแลเขียนใส่ตีนอุว่า สุระบุรี เปนอันขาด ให้เรียกว่า สระบุรี แลเขียนว่า เมืองสระบุรี อยู่ตามเดิม เทอญ ฯ

อนึ่ง เมืองพรหม เมืองอินทรสองเมืองนี้ แต่ก่อนแม้ในพระราชกำหนดกฎหมายก็เขียนไว้ว่า เมืองพรหมบุรี เมืองอินทรบุรีเหมือนกัน ก็เปนอันถูกต้องอยู่แล้ว ก็มาบัดนี้ใครเล่าเจ้าบทเจ้ากลอนมาอุตริเรียกเมืองพรหมบุรีว่า เมืองพรหมบุรินทร เพื่อจะให้กลอน

ติดกับเมืองอินทรบุรีเล่า ว่าอย่างนั้นไม่ถูกเลย เพราะคำว่าบุรีแปลว่า เมือง คำว่า บุรินทรแปลว่า เจ้าเมือง ผู้ครองเมือง ผู้ว่านั้นโง่นัก ใครอย่าเอาอย่าง คงให้เรียกว่า เมืองพรหมบุรี เมืองอินทรบุรี ตามเดิม เทอญ ฯ

แต่ผู้สำเร็จราชการเมืองพรหมบุรีนั้น มีนามว่าพระพรหมประสาทศิลป ผู้สำเร็จราชการเมืองอินทรบุรีนั้น มีนามว่า พระอินทรประสิทธิศร ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งเรียกแลเขียนให้ต้องกัน เทอญ ฯ

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือนห้า แรมสองค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

๑๒๔. ประกาศตั้งภาษีน้ำตาลทรายแยกเป็น ๓ ราย

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

น้ำตาลทรายทุกเมืองในพระราชอาณาเขต แต่ก่อนมีเจ้าภาษีเก็บภาษีอยู่คนเดียว เมื่อปีมะโรง อัฐศก น้ำตาลทรายซื้อขายกันมีราคามากขึ้นกว่าแต่ก่อน สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ จึงกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ว่า น้ำตาลทรายมีราคาขึ้น โรงน้ำตาลทรายตั้งขึ้นอีกหลายโรง ในงวดปีมะเส็ง นพศก เงินภาษีก็จะขึ้นได้อีกมาก เห็นว่ามีเจ้าภาษีอยู่คนเดียวนั้นเงินจะมากนัก จะขอรับพระราชทานแยกออกเป็นสามเจ้าภาษี ให้เก็บภาษีตามลำน้ำเจ้าพระยา ภาษี ๑ ตามหัวเมืองฝ่ายตะวันออก ภาษี ๑ เก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ภาษี ๑ จึงทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสว่าชอบแล้ว ให้ปรึกษาเสนาบดีให้พร้อมกันก่อน จึงจะออกเป็นเจ้าภาษีได้ สมเด็จเจ้าพระยาจึงปรึกษาเสนาบดีเห็นพร้อมกันแล้ว จึงได้นำคำปรึกษาขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาอีกครั้งหนึ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งจีนสินเป็นที่ขุนพิสุทธสินเจ้าภาษี เก็บตามลำน้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่เมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ ขึ้นไปจนถึงเมืองพิชัย เมืองสวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร ๑๙ หัวเมือง ตั้งจีนเกงอยู่เป็นขุนภักดีสินยากรเจ้าภาษี เก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันออก คือเมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองพนัสนิคม เมืองชลบุรี เมืองบางละมุง เมืองระยอง เมืองตราด เมืองจันทบุรี รวมกัน ๙ หัวเมือง เป็นเจ้าภาษีหนึ่ง ตั้งจีนเล็กเป็นขุนสุนทรสินพิทักษ์เจ้าภาษี เก็บตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตก เมืองสาครบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองปราณบุรี รวมกันแปดหัวเมือง เจ้าภาษีทั้งสามคนนี้ ขอรับพระราชทานทำ ๒ ปี ถึงจะเก็บภาษีขาด จะส่งเงินให้ครบทั้งสองปี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานยกเดือนอธิกมาสในจำนวนเงิน ปีมะเมีย สัมฤทธิศกนี้ ให้เดือนหนึ่ง เจ้าภาษีทั้งสามคนนี้ ได้รับทำภาษีตั้งแต่ ณ วันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเส็ง นพศก ต่อไปถึง ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบสอง แรมสิบห้าค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ก็ครบงวดปีหนึ่งแล้วจะได้ทำต่อไปอีกงวดหนึ่ง ตั้งแต่วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ไปจนวันพฤหัสบดี เดือนสิบสอง แรมห้าค่ำ ปีมะแม เอกศก จึงครบอีกงวดหนึ่งตามสัญญากราบทูล เงินทั้งสองงวดเท่ากัน เพราะเดือนอธิกมาส

ได้โปรดเกล้าฯ ยกพระราชทานเสียแล้ว แลตั้งแต่วันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเส็ง นพศก ไปจนวันพฤหัสบดี เดือนสิบสอง แรมสิบห้าค่ำ ปีมะแม เอกศกนั้น ห้ามมิให้ผู้ใดประมูลชิงทำภาษีน้ำตาลทรายเลย ต่อตั้งแต่วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะแม เอกศก ไปจึงจะมีช่อง ถ้าใครจะประมูลชิงภาษีก็ได้ หรือถ้าไม่มีใครยื่นเรื่องราวประมูลชิงภาษี ๓ คน จะร้องขาดบ้างก็ได้ แต่ภายในสองปี ซึ่งกำหนดไว้แล้วนั้น เจ้าภาษีน้ำตาลทรายทั้ง ๓ คน จะร้องขาดไม่ได้ ตามได้สัญญาไว้ในเรื่องราวแล้ว

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้า แรมสามค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๒๕. ประกาศยกเงินหางข้าวค่านาปีแรกโค่นสร้าง

ณ วันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระเมตตากรุณาพวกราษฎรอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ ทรงเห็นว่าทุกวันนี้ เพราะโปรดให้ลูกค้าต่างประเทศซื้อข้าวออกไปต่างเมือง ราคาข้าวก็แพงกว่าแต่ก่อน เมื่อเป็นอย่างนั้นถึงเป็นผลประโยชน์แก่ชาวนาแลพ่อค้าพาณิช ซึ่งค้าขายข้าวเจริญมากก็ดี ข้าราชการราษฎรที่ไม่ได้ทำนาค้าขาย เป็นแต่ซื้อข้าวกิน ต้องเสียเงินราคาข้าวเมื่อซื้อกินมากไปกว่าแต่ก่อน จะได้ความร้อนใจ จึงทรงพระราชดำริจะให้ผู้ทำนาโค่นสร้างถางพง ทำต่อ ๆ ออกไปให้ได้ผลเม็ดข้าวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งนาทุ่งแลนาสวน ราคาข้าวจะค่อยลดหย่อนผ่อนลง ผลประโยชน์แก่ผู้ทำนาแลลูกค้าขายข้าว ก็คงจะมีราษฎรที่ซื้อข้าวกิน

ก็จะไม่เสียเงินมาก เพราะราคาข้าวแพงไปกว่าปรกตินั้น จึงได้ทรงปรึกษาท่านเสนาบดี เห็นพร้อมตามกระแสพระราชดำริแล้ว โปรดให้มีประกาศนี้มาให้ผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการ แลกำนันราษฎรทุกหัวเมืองทุกแขวงทุกอำเภอ แลข้าหลวงเสนา ผู้ที่เจ้าพนักงานกรมนาตั้งแต่งไปเรียกหางข้าวค่านาทั้งปวงให้ทราบทั่วกัน แล้วแลทำตามพระราชบัญญัตินี้ ว่าตั้งแต่ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ไปทุกปี ๆ ในภายหน้าในที่นาทุ่ง นาหว่าน ถ้าราษฎรโค่นสร้างถางพงทำนาขึ้นใหม่ ในปีมะเมีย สัมฤทธิศกนี้ แลปีอื่น ๆ ต่อไปภายหน้า ปีแรกทำ อย่าให้ข้าหลวงเสนาเรียกค่านาแก่ราษฎรเลย ด้วยผู้ทำโค่นสร้างถางพงลงใหม่ ได้ความลำบากยากเหนื่อยมากแล้วในปีแรกทำ เมื่อต่อไปปีเป็นที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ นั้น ผู้โค่นสร้างถางพงจะทำก็ดี ผู้อื่นจะทำก็ดี ให้ข้าหลวงเสนาเรียกค่านาแต่ไล่ละเฟื้องตามที่ได้ทำ ถ้าที่นั้นเป็นนายืนอยู่ครบ ๓ ปีแล้ว เจ้าของนั้นทำก็ดี ผู้อื่นทำก็ดี ให้เรียกไร่ละสลึงบวกเป็นนาคู่โค ถ้าเจ้าของจะทิ้งนาเสีย ก็ให้เวนแก่ผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการตามอย่างนาคู่โค แต่ฝ่ายส่วนนาฟางลอย ถ้าราษฎรโค่นสร้างถางพงทำปีแรกตั้งแต่ปีมะเมีย สัมฤทธิศกไป ก็โปรดยกค่านาพระราชทานให้เหมือนกัน อย่าให้ข้าหลวงเสนาเรียกค่านาแก่ราษฎรในปีนั้นเลย เมื่อต่อไปปีที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ จึงให้ข้าหลวงเสนาแต่ไร่ละสลึงตามที่ได้ทำ ถ้าที่นั้นเป็นนาเสมอไปสี่ปีอย่างนี้แล้ว จึงเรียกไร่ละสลึงเฟื้อง ตามธรรมเนียมนาฟางลอยนั้นเถิด ถ้านานั้นเป็นนาเก่านาร้างคันนาเก่ายังปรากฏอยู่ จะมาตู่เอาว่าเป็นโค่นสร้างถางพงนั้นไม่ได้ ให้คงเรียกค่านาตามเคยอย่างแต่ก่อนนั้น เทอญ

อนึ่ง เมื่อแรกจะโค่นสร้างถางพงลงนั้น ให้บอกกับผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการ ให้รู้มีบาญชีไว้ให้แน่นอน อย่าให้เปนที่วิวาททุ่มเถียงกับเสนาข้าหลวงแลกำนันไปในภายหน้า

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือนห้า แรมห้าค่ำ ปีมะเมีย ยังเปนนพศก เปนวันที่ ๒๕๑๕ ในรัชกาลปัจจุบัน

๑๒๖. ประกาศกำหนดค่าธรรมเนียมรับตราภูมิคุ้มห้าม

ณ วันจันทร์ เดือนห้า แรม ๗ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเปนนพศก

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแต่บรรดาไพร่หลวงที่ได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามให้จงรู้ทั่วกัน ด้วยทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แก่หมู่ไพร่หลวงทั้งปวง ทรงแคลงพระราชหฤทัยอยู่ว่า เจ้าพนักงานแลเจ้าหมู่มูลนาย จะเรียกค่าธรรมเนียมเหลือเกินไป จึงโปรดให้ประกาศให้ทราบทั่วกันเปนแน่เปนแบบเดียวว่า ไพร่หลวงที่ไปรับตรานั้น ต้องเสียค่าธรรมเนียม คนหนึ่งค่ากระดาษสลึงหนึ่ง ค่าพิมพ์เฟื้องหนึ่ง อาลักษณ์สองไพ ค่าตราพระคชสีห์สองไพ ตราพระราชสีห์สองไพ ตราพระคลังมหาสมบัติสองไพ ค่าตรวจแม่กองสองไพ มหาดไทยสองไพ กลาโหมสองไพ มหาดเล็กสองไพ แลค่าหางว่าวแม่กองสลึง อาลักษณ์สลึง กลาโหมเสมียนตราสลึง มหาดไทยพระราชทานเสนาสลึง คลังมหาสมบัติเสมียนตราสลึง มหาดเล็กเจ้าหมื่นศรีสรรักษ์สลึง รวมกันตราภูมิใบหนึ่ง ต้องเสียเงินเก้าสลึงเฟื้อง ถ้าเจ้าหมู่มูลนายแลเจ้าพนักงานจะเรียกเอาเงินค่าธรรมเนียม เกินพิกัดนี้มากขึ้นไป อย่าให้หมู่ไพร่หลวงยอมให้ ถ้ามิฟังก็ให้ไปร้องทุกข์

ณ วังพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมสมเด็จพระเดชาดิศรซึ่งเป็นแม่กอง ถ้าการมิตลอดไป ก็ให้มาร้องถวายฎีกาในหลวง เทอญ จะโปรดให้ชำระเงินเดิมคืนให้

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนห้า แรมเจ็ดค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๒๗. ประกาศพิกัดค่าธรรมเนียมรับตั๋วคุ้มสัก

ณ วันจันทร์ เดือนห้า แรม ๗ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแต่บรรดาขุนหมื่นในกรุง ขุนหมื่นกรมการ แลผู้ซึ่งได้รับพระราชทานหนังสือคุ้มสัก ๑๐ ยก ๑๒ ยก ๑๕ ยก ให้รู้จงทั่วกัน ด้วยทรงพระมหากรุณาแก่พวกขุนหมื่น แลผู้ซึ่งได้หนังสือคุ้มสัก ๑๐ ยก ๑๒ ยก ๑๕ ยกทั้งปวง ทรงแคลงว่าเจ้าหมู่มูลนาย เจ้าพนักงานจะเรียกค่าธรรมเนียมเหลือเกินไป จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ขุนหมื่นในกรุงคนหนึ่ง ต้องเสียค่าหางว่าวหกหาง ๆ ละสลึง เป็นเงิน ๖ สลึง ค่าตรา ๒ ดวง ๆ สลึง ค่าสอบเฟื้อง ๑ ค่ากระดาษสลึง ๑ ค่าพิมพ์เฟื้อง ๑ รวมเงิน ๑๐ สลึง ฯ ขุนหมื่นกรมการคนหนึ่ง ต้องเสียค่าหางว่าว ๖ หาง ๆ ละสลึง ค่าตรา ๒ ดวง ๆ ละสลึง ค่าสืบหางว่าวเฟื้อง ๑ ค่ากระดาษ ๒ สลึง ฯ ค่าพิมพ์เฟื้อง ๑ รวมเงิน ๑๑ สลึง ฯ คนที่ ๑๐ ยก ๑๒ ยก ๑๕ ยกคนหนึ่ง ต้องเสียค่าหางว่าว ๖ หาง ๆ ละสลึง เป็นเงิน ๖ สลึง ค่าตรา ๒ ดวง ๆ ละสลึง ค่าตรวจเฟื้องหนึ่ง ค่ากระดาษ ๒ สลึง ค่าพิมพ์เฟื้อง ๑ เป็นเงิน ๕ สลึง รวมเงิน ๑๑ สลึง ฯ รวมกับหนังสือคุ้มสักใบหนึ่ง ต้องเสียค่าธรรมเนียม

ต่างกันอย่างนี้ ถ้าเจ้าหมู่มูลนายเจ้าพนักงานจะเรียกค่าธรรมเนียมมากขึ้นไปกว่านี้ อย่าให้พวกขุนหมื่น แลผู้ซึ่งจะได้หนังสือคุ้มสัก ๑๐ ยก ๑๒ ยก ๑๕ ยก ยอมให้ ถ้ามิฟังให้มาฟ้องกล่าว ยื่นฟ้องแก่พระยาราชสุภาวดี ณ หอพระสัสดี ถ้าการมิตลอดไป ไม่มีผู้ชำระเงินคืนให้ ก็ให้มาร้องถวายฎีกาในหลวง เทอญ ฯ

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนห้า แรมเจ็ดค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๒๘. ประกาศการที่จะทูลเกล้าฯถวายฎีกา

ณ วันอังคาร เดือนห้า แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก

ข้าราชการแลราษฎรในกรุงนอกกรุงจงทราบ ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ ในพระบรมมหาราชวัง ทรงพระเมตตากรุณาแก่ไพร่บ้านพลเรือนทั้งปวงอยู่เป็นนิจ ใคร ๆ มีคดีขัดขวางในโรงศาลใด ๆ ก็ให้ทำเรื่องราวเขียนใส่ในใบกระดาษทับเป็นใบ ๆ อย่าให้ม้วนยาว ให้ทรงยากต้องคลี่ยืดยาวไป แลเขียนแต่ข้อความที่จริง อย่าเอาเท็จใส่ให้ต้องชำระลำบากไป แลอย่าว่าเป็นสำนวนแง่งอนค้อนคัดอ้อมค้อม แลอย่าว่าคำหยาบช้าต่อผู้มีบรรดาศักดิ์ตามโทโส แลถ้าฟ้องว่าด่า คำด่าอย่างไรอย่าเขียนลง ให้ว่าแต่ว่าด่าทอหยาบช้าต่าง ๆ ก็พอเข้าใจ เมื่อเรื่องราวเขียนแล้ว ถ้ามีตำแหน่งเฝ้าก็ให้กราบทูลหรือยกชูถวายเองหน้าพระที่นั่ง ถ้าไม่มีตำแหน่งก็จงฝากเรื่องราวนั้นแก่ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นญาติพี่น้องเจ้าขุนมูลนาย เป็นนายหน้านำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวายในที่ใดที่หนึ่ง เวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้ ไม่ห้าม ผู้นำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย ถ้าส่งตัวเจ้าของ

เรื่องราวได้แล้วก็ไม่มีความดอก จงเอาธุระแก่ญาติพี่น้องบ่าวไพร่ด้วย ช่วยรับเรื่องราวมาทูลเกล้า ฯ ถวายเถิด วันใดเมื่อใดไม่ว่าไม่ห้าม ฯ ถ้าไพร่ไม่มีใครจะอนุเคราะห์ถวายเรื่องราวให้ ก็ให้คอยที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในวันใกล้เป็นเบื้องหน้าวันพระวันศีล คือขึ้นเจ็ดค่ำ แรมเจ็ดค่ำ แลวันที่เรียกว่าวันโกน คือขึ้นสิบสี่ค่ำแลแรมสิบสี่ค่ำในเดือนถ้วน หรือสิบสามค่ำในเดือนขาด เวลาบ่ายเย็น ถ้าไม่มีราชการอื่นสำคัญแลฝนไม่ตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จออกบนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์บ้าง ที่แท่นเบญจาหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์บ้าง แล้วจะให้ตีกองวินิจฉัยเภรี เรียกคนมาถวายฎีกา เมื่อนั้นให้ผู้ที่จะใคร่ถวายฎีกาถือเรื่องราวเข้ามาทูลถวายเทอญ ฯ ถ้าบางวันใกล้วันพระไม่ได้เสด็จออก ก็จะโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เสด็จไปคอยรับเรื่องราวมาทูลเกล้า ฯ ถวาย แล้วให้ตีกลองวินิจฉัยเภรีเรียกคนมาถวายฎีกามาเมื่อนั้นจงยื่นเรื่องราวถวายแก่พระเจ้าลูกยาเธอ เทอญ ฯ ตัวคนถวายฎีกาหน้าพระที่นั่ง ให้กรมพระตำรวจรับตัวไว้ คนที่มายื่นถวายเรื่องราวร้องฎีกาแก่พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์นั้น ให้กรมล้อมพระราชวังรับตัวไว้ อย่าให้ขุนโรงขุนศาลเดิม แลเจ้าหมู่มูลนายซึ่งเป็นผักฝ่ายจำเลยในความฎีกาที่ร้องแล้วนั้นเกาะค้องเอาไปเฆี่ยนตีจำจองได้กว่าได้ทรงเรื่องราวแล้ว จะโปรดเกล้าฯประการใด โดยสมควรแก่เหตุแลการณ์ซึ่งมีในเรื่องราว ฯ ถ้าผู้ถวายเรื่องราวเลอะเทอะพื้นเฟือน อ่านเข้าใจยาก จะต้องคืนเรื่องราวให้ไปแต่งใหม่ ถ้าผู้จะแต่งเรื่องราวให้ไม่มี ก็ให้ผู้จะร้องฎีกาให้การแก่กรมล้อมพระราชวัง ขอให้ช่วยเขียนให้แล้วรับไปตรวจอ่านดูถ้าเข้าใจเห็นว่าถูกความแล้ว ก็จงนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย หรือให้ผู้ใด

ทูลเกล้าฯ ถวายเถิด ห้ามอย่าให้กรมล้อมพระราชวังเรียกค่าธรรมเนียมค่าจ้างเขียนมากไปกว่าสองสลึง อนึ่ง อย่าให้กักความไว้ไม่เขียนให้นานกว่า ๑๕ วัน ถ้ากักไว้ช้าหรือเรียกค่าธรรมเนียมเขียนมากไปให้ผู้ร้องฎีการ้องกล่าวโทษกรมล้อมพระราชวังเอง ถ้าทำดังนั้น จึงต้องมีเบี้ยปรับไหมทำขวัญแก่ผู้ต้องกักความ แลต้องเสียค่าธรรมเนียมเกินกำหนดนั้นโดยโทษานุโทษ ฯ ผู้ถวายฎีกาหน้าพระที่นั่งนั้น ก็ทรงพระราชทานเงินคนละสองสลึงทุกคน เป็นค่ากระดาษดินสอ แลค่าจ้างเขียน ฯ แต่คดีที่ร้องนั้น ถ้าควรจะชำระ ก็จะโปรดทรงเลือกตุลาการที่สมควรแก่ความเรื่องนั้น แลสั่งให้ชำระให้บางเรื่อง ไม่ควรจะชำระคือเป็นเรื่องราวของคนเสียจริต ถ้าอย่างไรก็จะต้องคืนเสียบ้าง ฯ ถ้าจำเลยความฎีกานั้นเป็นข้าหลวงในพระบวรราชวัง ก็จะต้องส่งไปถวายในพระบวรราชวัง หรือคืนเรื่องราวให้ไปร้องเอาเองในพระบวรราชวังบ้าง จะว่าให้ได้ก็จะว่าให้บ้างโดยสมควร

ประกาศมา ณ วันอังคาร เดือนห้า แรมแปดค่ำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๒๙. หมายประกาศเรื่องปลอมสักหมายหมู่

ณ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ด้วยออกญาพระยาราชสุภาวดี ศรีสัจเทพนารายณ์ สมุหมาตยาธิบดี ศรีสุเรนทราเมศวร จางวางกรมพระสุรัสวดีกลาง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า

เมื่อครั้งแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ พระองค์ ก็ทรงพระราชดำริการซึ่งจะรักษาพระราชอาณาจักร ด้วยจะเก็บเอาจำนวนพลฉกรรจ์เพื่อจะได้ทราบว่า ที่มีไพร่พลอยู่ในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรุงเทพมหานคร จะเปนจำนวนคนฉกรรจ์ควรใช้ราชการได้มากน้อยเมืองละเท่าใด จึงโปรดเกล้า ฯ ให้สักเลกไพร่หลวงสมกำลัง ณ กรุงเทพมหานคร แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้แต่งข้าหลวง กำกับกันออกไปสักเลก ณ หัวเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา ปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือซึ่งเปนเมืองขึ้น ขอบขัณฑเสมา ตามอย่างธรรมเนียม การแผ่นดิน สยามมาแต่เดิมแต่ก่อน เมื่อการสักเลกเปนไปดังนี้ มีคนบางจำพวกที่เปนคนใจเบาเกียจคร้านในราชการ ไม่พอใจให้กองสักสักท้องมือสักหลังมือ กลัวจะมีบาญชีเก็บใช้ราชการ จึงคบคิดกันปลอมสักกันแลกันหวังจะมิให้ราชการ ครั้นจะไม่สักก็กลัวจะจับกุมมาทำโทษ ครั้นมีผู้ร้องฟ้องว่ากล่าว พิจารณาเปนสัจว่าคบคิดกันปลอมสักจริง จึงให้ลงพระราชอาญาเฆี่ยน ตี ส่งไปจำไว้ ณ คุกบ้าง เปนตะพุ่นหญ้าช้างบ้าง มีอย่างมาแต่ก่อน

ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ บรมราชาภิเษกแล้วจึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สักเลกไพร่หลวงสมกำลัง ณ กรุงเทพมหานครแลหัวเมืองขึ้นกับกรุงเทพมหานครเหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ พระองค์แต่ก่อน ๆ ครั้งนี้มีอ้ายมีชื่อนายไพร่พวกลาว ไพร่หลวงอาสาเมืองสุพรรณบุรี ๑๐๒ คน คบคิดกันปลอมตัวเอาเองหาให้กองสักสักไม่ ครั้นมีโจทก์ร้องฟ้องว่ากล่าว ท่านเสนาบดีส่งมาให้กรมพระสุรัสวดี

ชำระก็รับเป็นสัจ จึงนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา จึงทรงพระราชดำริว่าจะให้ลงพระราชอาญาเฆี่ยนตีส่งไปจำไว้ ณ คุก แลสักเป็นตะพุ่นหญ้าช้างทุกคนเหมือนอย่างแต่ก่อน ก็ทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่พลที่เป็นคนโฉดเขลาพลอยผู้อื่นยอมให้ปลอมสักไปนั้น จะได้ความยากแค้นเดือดร้อนมากนัก จึงโปรดให้เอาแต่ที่เป็นต้นเหตุต้นคิด ๙ คน ไปสักเป็นไพร่หลวงตะพุ่นหญ้าช้างไพร่นอกนั้นโปรดให้สักแปลงเป็นไพร่หลวงคงกรมตามเดิม ให้เข้าเดือนหนึ่งออกสองเดือนถึงสามปีจึงให้เข้าเดือน หนึ่งออกสามเดือนเหมือน ไพร่หลวงทั้งปวง ฯ แล้วจึงทรงพระราชดำริต่อไปว่า ไพร่หลวงไทยลาวสมข้าเจ้าบ่าวราชการในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองทั้งปวง จะคบคิดกันปลอมสักหลังมือเหมือนไพร่หลวงลาวอาสาเมืองสุพรรณบุรี ก็คงจะมีอยู่ ยังหาสิ้นเชิงไม่ เพราะฉะนั้นจึงให้หมายประกาศว่า แต่นี้สืบไปให้ข้าหลวงแลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการนายบ้านนายอำเภอ ด่านคอยทุกตำบลแลราษฎรที่จงรักภักดีเห็นแก่แผ่นดิน ตรวจตราสืบสวนดู ถ้ารู้ว่าไพร่หลวงสมกำลังพวกใด ณ บ้านเมืองใดคบคิดกันปลอมสักหลังมือตามอำเภอใจไม่เข้ามาสัก ณ กรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองที่มีกองออกไปสักดังนี้ ก็ให้นำข้อความมาร้องฟ้องต่อข้าหลวง แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการนายบ้าน นายอำเภอ แลให้บอกส่งเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร ถ้าชำระเป็นสัจ จะเป็นคนมากน้อยเท่าใด จะให้ลงพระราชอาญาแก่ผู้กระทำผิดตามโทษานุโทษ แต่โจทก์นั้นจะได้พระราชทานเงินตราเป็นบำเหน็จรางวัลไม่น้อยกว่าชั่งหนึ่ง ไม่มากกว่าสองชั่งตามมีความชอบมากแลน้อย คนที่เป็นต้นเหตุแลคนที่ยอมตัวให้สักจะได้รับพระราชอาญาแลปรับไหมตามโทษานุโทษ คล้ายกับตัวอย่างซึ่งเป็นไปแล้วนั้น

ได้มีหนังสือพิมพ์ประกาศออกมาแต่ ณ วันพุธ เดือนหก ขึ้นสองค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๒๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๓๐. การพระราชพิธีจรดพระนังคัล

ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ประกาศมาให้ทราบทั่วกันทั้งหัวเมืองแลในกรุง ว่าการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนา ได้ทำแล้ว ณ กรุงเทพมหานคร ณ วันพุธ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เจ้าพระยายมราชเป็นแทนที่เจ้าพระยาเกษตราธิบดีผู้ลงไถ เจ้าจอมเถ้าแก่ ๔ คน เจ้าจอมหงส์ บุตรเจ้าพระยารัตนาธิเบศ ๑ เจ้าจอมขลิบบุตรพระศรีวิโรจนเศรษฐีดิน ๑ เจ้าจอมเอมบุตรจมื่นวิสุทธิสมบัติเรือง ๑ เจ้าจอมองุ่นบุตรหลวงภักดีอากรสังข์ ๑ เป็นนางเทพีหาบข้าวปลูกทั้ง ๔ นาง เจ้าพระยายมราชจับผ้าได้สำรับอย่างกลาง พระโคกินข้าวเปลือก ๑ ถั่ว ๑ หญ้า ๑ น้ำ ๑ การก็เป็นดังปีหลัง ๒ ปี ๓ ปีมาแล้ว ให้ราษฎรเริ่มการนาในพระราชอาณาเขต ตั้งแต่ ณ วันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ไปเถิด

๑๓๑. ประกาศว่าด้วยคำที่เรียก เสร็จ, สำเร็จ, สัมฤทธิ, สัมเรทธ,

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

คำว่าสำเร็จหรือเสร็จนี้ ถ้าเขียนสังโยคกับตัว จ เห็นว่าจะเป็นคำเขมร แปลว่า แล้ว ว่าจบ ว่าสุดการ ฯ แต่คนวัดคนนักบวชสึกออกมามักสงสัยว่าจะเป็นคำมาแต่มคธ ที่เรียกกันว่าบาลีนั้นว่า สมิทธิ จึงมักเขียนว่า สำเรทธิบ้าง สำเรทธบ้าง เสรทธิบ้าง เสรทธบ้าง ครั้นพิเคราะห์ดูก็เป็นอันน่ารังเกียจ ว่าเป็นอุตริชาววัดหรือนักบวช

สึกไป หนังสือฉบับโบราณมีเขียนว่า สัมฤทธิเหมือนกับชื่อทอง สัมฤทธิก็มี คำนั้นแลเห็นจะมาแต่ศัพท์ว่า สมิทธิแท้ แปลว่าเต็ม ว่าพร้อม ว่าได้การ ว่าครบถ้วน เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้ไป เนื้อความที่ว่าแล้วให้เขียนว่า สำเร็จ แลเสร็จ ดังนี้ทุกแห่ง คำที่ว่าเต็ม ว่าพร้อม ว่าครบถ้วน ดังคำว่า ผู้สำเรทธิราชการ แลสำเรทธิศก ให้ใช้ว่าสัมเรทธิ ดังนี้ เทอญ สัมในสัมเรทธิให้เขียนเป็นสัม ดังนี้จึงจะถูกเหมือนกับคำว่าคัมภีร์ ถ้าเขียนว่าสำในสำเรทธิ ก็จะไม่งามเป็นที่รังเกียจ เหมือนว่าคำที่ลางคนเขียนในคำว่า คำภีรนั้น ๆ ก็ฝ่ายคำว่าสำเร็จที่แปล ว่าแล้ว ว่าสุด ว่าจบนั้น คงให้เขียนว่าสำเร็จ อย่าหลงเขียนว่าสัมเร็จเลย

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนหก ขึ้นสิบสองค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๓๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๓๒. ประกาศเรื่องภาษีพลู

ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

มีพระบรมราชโองการดำรัสว่า มีผู้มีชื่อต่าง ๆ ข้างหน้าบ้าง ข้างในบ้าง รับเอาเรื่องราวของจีนเป็นพวกพ้องมายื่น ให้กราบทูลพระกรุณารับอาสาว่า จะทำภาษีพลูสด พลูแห้ง พลูนาบ ว่าไปด้วยความคิดต่าง ๆ อย่าให้เล่าเลย ตัดความเข้าก็คือ เป็นเหตุจะให้ใบพลูแพงมีราคาขึ้นมากไปกว่าแต่ก่อนทั้งสิ้น ทรงพระดำริเห็นว่า พลูเป็นของต้องการกินอยู่ก็แต่คนที่เป็นข้าขอบขัณฑเสมาทั้งสิ้น คนนอกประเทศ คือ ฝรั่ง อังกฤษ แขกเทศ แลจีน แม้นซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงเทพนี้ ก็ไม่มีใครกินแลใช้ พลูมิได้เป็นสินค้าออกไปนอกพระราชอาณาเขตเลย ไม่ควรที่จะก่อเหตุให้พลูแพงไปกว่าแต่ก่อน แล้วให้

ลำบากแก่ชาวสวนพลูด้วยดังจีนหลายคนคิดนั้นเลย การที่เก็บสมพักศรสวนพลูตามพิกัดอย่างเดิมนั้นก็ดีอยู่แล้ว เพราะทรงพระราชดำริเห็นดังนี้ จึงทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่หาได้สั่งให้ตั้งไปไม่ ก็ยังมีผู้กราบทูลถวายเรื่องราวขอทำภาษีพลูแล้ว ๆ เล่า ๆ นับมาก็กว่า ๗ ครั้ง หรือ ๖ ครั้งมาแล้ว เพราะฉะนั้น บัดนี้จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า อย่าให้จีนผู้หนึ่งผู้ใดคิดอ่านว่าจะทำภาษีพลู ว่ากล่าวก่อเหตุให้ชาวสวนพลูแลราษฎรซึ่งอดพลูไม่ได้ต้องซื้อพลูกิน ได้ความสะดุ้งสะเทือนไปเลย แล้วอย่าให้ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในนำเรื่องราวขอทำภาษีพลู ยิ่งกว่าสมพักศรตามอย่างเก่าขึ้นกราบทูลซ้ำซากต่อไปเลย ไม่โปรด แล้วให้มีแต่สมพักศรอยู่ตามเดิม เทอญ

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนหก แรมห้าค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

๑๓๓. ประกาศห้ามขี่ม้าแลจูงม้าเปล่าเข้าในพระราชวัง

ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ประกาศมาให้ทุกหมู่ทุกกรมทั้งพระนครว่า ให้สังเกตเถิดถึงพนักงานซึ่งไปบนหลังม้าทราบทั่วกันว่า ม้านำหน้าริ้ว เมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระราชวัง ก็ย่อมไปด้วยม้านำตั้งแต่นอกประตูวิเศษไชยศรีไป เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับ ก็นำมาหยุดเพียงนอกประตูวิเศษไชยศรี ก็ควรเห็นว่าเป็นเคารพชอบอยู่แล้ว ม้าข้าราชการที่ต้องเกณฑ์ตามเกณฑ์นำ เสด็จในกระบวนแต่งเครื่องแล้วจะเข้ามา ในพระราชวังชั้นในก็ได้ แต่ม้าเปล่าของข้าราชการที่ไม่ได้เข้าในกระบวนนั้น ห้ามมิให้เข้ามาชั้นใน เว้นแต่ม้าหลวง

แลม้าพระเจ้าลูกเธอที่อยู่ในพระราชวัง จะเข้าออกทางประตูศรีสุนทรแลประตูสองชั้นได้ ม้าพระราชวงศานุวงศ์เข้ามาได้เพียงชั้นกลาง จะล่วงเข้ามาชั้นในไม่ได้ เจ้าพนักงานกรมม้าจะฝึกม้าในชั้นในก็ให้บอกกรมวังเสียก่อนจึงฝึกม้า ถ้ารับสั่งให้ขี่ จะไม่บอกก็ได้ แต่ข้าราชการก็ดี หรือข้าเจ้าบ่าวทาสข้าราชการก็ดี จะขี่ม้าเข้ามาชั้นในชั้นกลางไม่ได้ ถ้าขี่ม้าเข้ามาชั้นในจะลงพระราชอาญา ๕๐ ที ส่งไปคุก ถ้าจะไถ่โทษตัวก็ต้องปรับเอาเงินชั่งหนึ่งให้แก่ผู้จับ ถ้าขี่เข้ามาเพียงชั้นกลางจะปรับ ๑๐ ตำลึง ให้แก่ผู้จับเปนรางวัล ถ้าม้าเปล่าไม่มีคนขี่เข้ามาในพระราชวังจะจับเอาเปนม้าหลวง ถ้าเจ้าของมาตามก็ให้เรียกเอาค่าไถ่เท่าราคาที่ซื้อขาย ถ้าเจ้าของไม่ไถ่จะให้เอาไปขายเอาเงินแบ่งปันให้แก่ผู้จับ ผู้ที่ขี่ม้าเข้ามาทางประตูศรีสุนทรหรือประตูสองชั้น ถ้าเปนขุนนางโปรดให้ไถ่โทษตัวชั่งหนึ่ง ถ้าเปนข้าเจ้าบ่าวขุนนางจะให้ลงพระราชอาญา ๕๐ ที ส่งไปคุก ให้เจ้าหมู่มูลนายเสียเบี้ยแทนชั่งหนึ่ง ถ้าชั้นกลางปรับ ๑๐ ตำลึง แต่พระราชวงศานุวงศ์นั้นโปรดให้ขี่เข้ามาได้แต่ประตูวิเศษไชยศรีมาจนประตูสองชั้น ข้าราชการขี่เข้ามาได้เพียงประตูวิเศษไชยศรีเท่านั้น

อนึ่ง ม้าที่ผู้หนึ่งผู้ใดเอามาถวาย ก็ให้มอบกับเจ้าพนักงานกรมม้าไว้ เมื่อมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้นำเข้ามาทอดพระเนตร เจ้าพนักงานจึงนำเข้ามาถวายตัว เทอญ เพราะฉะนั้นตั้งแต่วันที่ ๑ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำนี้ไป ให้กรมวัง กรมม้า กรมทหารคอยจับคนขี่ม้าเข้ามาในพระราชวัง หรือม้าไม่มีคนขี่เข้ามาในที่กำหนดชั้นใน ตั้งแต่ประตูศรีสุนทร ประตูสองชั้นโดยรอบชั้นกลาง แต่ประตูวิเศษไชยศรีจนประตูสองชั้น ด้านสกัดเหนือ ด้านสกัดใต้ ถ้ากรมวังจับได้ก็ให้กรมวังแบ่ง ๔ ส่วน ให้กรมม้า ๑ ส่วน ให้กรม

ทหาร ๑ ส่วน กรมวังเอาสองส่วนมากกว่ากรมที่จับไม่ได้ ถ้ากรมม้ากรมทหารจับได้ก็ให้แบ่งปั้นเป็น ๔ ส่วนเหมือนกัน

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก (รัชกาลที่ ๔)

ขุนปฏิภาณพิจิตรเป็นผู้รับสั่ง

๑๓๔. ประกาศห้ามไม่ให้ขี่ม้าจูงม้ามาในพระบรมมหาราชวัง

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ประกาศมาให้ทราบทั่วกัน ทุกหมู่ทุกกรมทั้งพระนครว่า คนทั้งปวงรู้หรือไม่ ในพระราชวังห้ามมิให้ใคร ๆ ไปบนหลังม้า แลจูงม้ามาเลี้ยงในพระราชวัง ลักหญ้าหลวงให้ม้าที่มิใช่ม้าหลวงกิน ให้คนทั้งปวงสังเกตเถิด ถึงคนหลวงพนักงานซึ่งไปบนหลังม้านำหน้าริ้วเมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระราชวัง ก็ย่อมไปด้วยม้านำตั้งแต่นอกประตูวิเศษไชยศรีไป เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับ ก็นำมาหยุดเพียงนอกประตูวิเศษไชยศรี แล้วก็ลงไปมอบจุกช่องอยู่ ก็ควรเห็นเป็นเคารพชอบอยู่แล้ว ม้าข้าราชการที่ต้องเกณฑ์นำเสด็จตามเสด็จในกระบวน แต่งเครื่องแล้วจะเข้ามาในพระราชวังชั้นในก็ได้ แต่ม้าเปล่าไม่ได้แต่งเครื่องของเจ้านาย แลข้าราชการที่ไม่ได้ต้องเกณฑ์เข้าในกระบวน ห้ามมิให้เข้ามาในพระราชวังชั้นใน เว้นแต่ม้าหลวงม้าพระเจ้าลูกเธอที่ยังอยู่ในพระราชวัง โปรดให้เข้าออกทางประตูศรีสุนทรแลประตูสองชั้นได้ ม้าพระราชวงศานุวงศ์เข้ามาได้เพียงชั้นกลาง หยุดเพียงประตูสองชั้น จะล่วงเข้ามาในพระราชวังชั้นในไม่ได้ ถึงเจ้าพนักงานกรมม้า จะผึกม้าในพระราชวัง ก็ให้บอกกรมวังเสียก่อนจึงผึกม้า ถ้าไม่บอกกรมวัง ให้กรมวังจับปรับให้เสียเงินตามพระราชบัญญัติ ถ้ามีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ไป

บนหลังม้า หรือให้ฝึกประการใด ๆ จะไม่บอกกรมวังก่อนก็ได้ แต่ข้าราชการก็ดี หรือข้าเจ้าบ่าวทาสของข้าราชการก็ดี จะมาบนหลังม้าล่วงเข้ามาในพระราชวังชั้นในหรือชั้นกลางไม่ได้เลยเป็นอันขาด ถ้าผู้ซึ่งไปบนหลังม้าเป็นข้าราชการล่วงเข้ามาในพระราชวังชั้นใน จะให้เสียเบี้ยปรับชั่งหนึ่งพระราชทานเป็นรางวัลแก่ผู้จับ ล่วงเข้ามาเพียงชั้นกลางจะให้เสียเบี้ยปรับสิบตำลึง แล้วเก็บม้าเป็นม้าหลวง ถ้าเป็นข้าเจ้าบ่าวทาสขุนนางล่วงเข้ามาชั้นใน ให้เจ้าแลเจ้าหมู่มูลนายเสียเบี้ยปรับแทนชั่งหนึ่งแล้วลงพระราชอาญา ๕๐ ที่ส่งไปคุก เพียงชั้นกลางให้เสียปรับสิบตำลึงแล้วเก็บมาเป็นม้าหลวง ถึงม้าที่ไม่มีคนบนหลังแลไม่มีใครจูง พลัดล่วงเข้ามาในพระราชวัง ก็ให้จับเป็นม้าหลวง ถ้ามีเจ้าของมาติดตาม ก็ให้เรียกเอาค่าไถ่ตามราคาม้าที่ซื้อขายก่อนจึงให้ไป ถ้าเจ้าของไม่มาไถ่ ก็ให้เอาม้าไปขาย เอาเงินมาแบ่งปันให้ผู้จับ แต่พระราชวงศานุวงศ์นั้นโปรด ๆ ให้มาบนหลังม้าได้แต่ประตูวิเศษไชยศรีจนประตูสองชั้น ข้าราชการมาบนหลังม้าได้เพียงนอกประตูวิเศษไชยศรีเท่านั้น จะล่วงเข้ามาในพระราชวังเพียงชั้นกลางก็ไม่ได้ อนึ่ง ม้าที่ผู้หนึ่งผู้ใดนำมาถวาย ก็ให้มอบกับเจ้าพนักงานกรมม้าให้รับไว้ เมื่อมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้นำเข้ามา จึงนำเข้ามาถวายตัว เทอญ

เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นี้ไป ให้กรมวังกรมม้าคอยจับผู้ซึ่งไปมาบนหลังม้า หรือม้าเปล่าที่ล่วงเข้าในพระราชวังตามกำหนดชั้นในตั้งแต่ประตูศรีสุนทรประตูสองชั้นโดยรอบ ชั้นกลางแต่ประตูวิเศษไชยศรี มาจนประตูสองชั้นด้านสกัดเหนือ ด้านสกัดใต้ ในพระราชวังเป็นที่กำหนด ถ้ากรมวังจับได้ก็ให้แบ่งปันกับกรมม้า กรมม้าจับได้ก็ให้แบ่งส่วนเบี้ยปรับให้แก่กรมวัง เป็นรางวัลค่าจับโดยสมควร ให้ท่านทั้งปวงทราบความดังประกาศนี้ เทอญ

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๖๓๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ขุนปฏิภาณพิจิตร เป็นผู้รับสั่ง

๑๓๕. ประกาศนามพระที่นั่งชลังคพิมาน แลพระที่นั่งฝ่ายตะวันออกในพระบรมมหาราชวัง

ณ วันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ว่าด้วยชื่อพระที่นั่งชลังคพิมาน เรียกได้แต่องค์เล็กริมน้ำหลังเดียว นอกนั้นองค์ใหญ่ด้านเหนือ แลองค์ใหญ่ด้านใต้ องค์สูงยังไม่มีชื่อ ซึ่งจะเรียกว่าชลังคพิมานทั่วไปทุกหลังทั้งจังหวัดพระตำหนักน้ำนั้นไม่ได้ เปรียบเหมือนในจังหวัดท้องพระโรง ก็มีชื่อพระตำหนักต่าง ๆ พระที่นั่งสนามจันทร์ ก็เป็นชื่อพระที่นั่งองค์เล็กหลังเดียว ไม่ได้ เป็นชื่อทั่วไปทั้งจังหวัดท้องพระโรงฉันใด พระที่นั่งชลังคพิมาน ก็เป็นชื่อพระที่นั่งองค์เล็กริมน้ำหลังเดียวเหมือนกัน

อนึ่ง พระที่นั่งสร้างขึ้นใหม่บนกำแพงตรงหน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชื่อพระที่นั่งไชยชุมพล พระที่นั่งตึกหอสูงสำหรับทอดพระเนตรเห็นไปไกลนั้น ชื่อพระที่นั่งภูวดลทัศไนย ฯ พระมหาปราสาทบนกำแพงด้านตะวันออก ชื่อพระที่นั่งสุทไธศวริย์ ฯ พระที่นั่งท้องพระโรงใหม่ในสวน ชื่อพระที่นั่งอนันตสมาคม ฯ พระที่นั่งองค์สูงด้านหลังพระที่นั่งอนันตสมาคม ชื่อพระที่นั่งบรมพิมาน ฯ พระที่นั่งองค์ด้านตะวันตกต่อมาข้างใน ชื่อพระที่นั่งนงคราญสโมสร ฯ พระที่นั่งองค์ด้านใต้ ชื่อพระที่นั่งจันทรทิพโอภาส

พระที่นั่งองค์ด้านเหนือ ชื่อพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ ฯ พระที่นั่งแฝด ซึ่งเป็นพระตำหนักเดิม อยู่ด้านเหนือ ชื่อพระที่นั่งมูลมณเฑียร ฯ หอพระปริตรอยู่ด้านเหนือพระที่นั่งอนันตสมาคม ชื่อหอเสถียรธรรมปริตร ฯ

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือนเจ็ด ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๖๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พระศรีสุนทรโวหาร สันดานมากด้วยวิตกเกือบอกหัก เป็นผู้รับสั่ง ฯ

๑๓๖. พระราชกระแสเลิกเก็บอากรตลาด เปลี่ยนเป็นเก็บภาษีโรงร้านเรือแพ

ณ. วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ว่าอากรเก็บตลาดกรุงเทพมหานคร แลเมืองนนทบุรี เป็นนายอากรเดียวกันมาแต่ก่อน แต่ครั้งท้าวเทพทากร ท้าวเงินทำมา ครั้นท้าวเทพพทากร ท้าวเงินถึงแก่กรรมลง ในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี กราบทูลในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้นิ่มบุตรพระพิทักษ์ทศกรทำต่อมาได้สองปี ครั้นล่วงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีนั้น ได้สมมัตยาภิเษกเป็นสมเด็จพระนางเธอ เป็นใหญ่ในฝ่ายข้างใน สมเด็จพระนางเธอ ทรงขัดเคืองแก่นิ่มมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว นิ่มหานับถือ

ในพระเดชพระคุณไม่ จึงได้กราบทูลขอถอดนิ่มออกเสียจากที่กำนันตลาด แล้วทูลขอตั้งท่านจัน ภรรยาพระศรีไชยบาน เป็นที่กำนันตลาดต่อมา ทำจำนวนเงินอากรตลาดกรุงเทพมหานคร แลอากรตลาดเมืองนนทบุรี ตามจำนวนซึ่งท้าวเทพทากร ท้าวเงิน ทำมาแต่ก่อนนั้นไม่มีจำนวนประมูลเลยทั้งสองครั้ง ท่านจัน ภรรยาพระศรีไชยบาน ทำอากรมาตั้งแต่ปีชวด จัตวาศก จนปีมะเส็ง นพศก หกปี เงินอากรค้างทับงวดทับปีมาเป็นอันมาก จึงพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร พระยาราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติ พระยาพิพิธโภไคยศวรรย์ จมื่นศรีสรรักษ์ แลเจ้าพนักงานกรมสรรพากรปรึกษาเห็นพร้อมกัน เห็นว่าจะให้ท่านจัน ทำต่อไปมิได้ จึงได้ไปคิดอ่านกับพระยาพิศาลศุภผล ให้แต่งให้หญิงคนหนึ่ง ชื่อเขียนเป็นกำนันตลาด หลวงบริบูรณสุรากรเป็นผู้เข้าส่วน ทำตามจำนวนเดิมทั้งกรุงเทพมหานครแลเมืองนนท์สองราย ครั้นจัดแจงกันแล้วเจ้าพนักงานทั้งปวง จึงได้นำความขึ้นกราบทูลพระกรุณา ขอพระราชทาน ตั้งเขียน เป็นตัวกำนันตลาด ตั้งแต่ปีมะเมีย สัมฤทธิศกนี้ไปฯ เมื่อเวลานั้นจะทรงพระราชดำริจัดแจงการเสียใหม่ ก็ยังไม่ทันจะได้ทรงปรึกษากับผู้ใหญ่ที่ควรปรึกษา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งเขียนเป็นกำนันตลาดไปก่อนตามธรรมเนียมเก่า แต่ ณ วันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก ลำดับนั้นจึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า ได้ทรงพระราชดำริคาดใจ คิดถึงใจราษฎรอยู่ทุกหน้ามานานแล้ว ก็เห็นว่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นคนยากจนโดยมาก เลี้ยงชีวิตด้วยลงทุนหาของเล็กน้อยมาขาย หากำไรเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้กำไรบ้างขาดทุนบ้าง ไม่พอใจจะเสียค่าตลาด

ทุกคนด้วยกัน เพราะฉะนั้น พระราชหฤทัยทรงพระเมตตากรุณาสงสาร อยากจะให้เลิกการเก็บตลาดเสียทั้งสิ้น ให้ราษฎรที่ยากจนได้หากินสบาย แต่เป็นธรรมเนียมแต่โบราณ เงินค่าอากรตลาดที่ส่งเข้ามาในท้องพระคลังนั้น ก็เป็นเงินรวมสำหรับแจกเบี้ยหวัดข้าราชการสาธารณทั่วไป เหมือนของสงฆ์ของกลาง จะได้เป็นพระราชทรัพย์ส่วนที่จะทรงใช้สอยตามพระราชประสงค์อย่างอื่นหามิได้ บางส่วนเป็นเอกเทศแทบเท่าส่วนที่สี่ เป็นเงินขึ้นในพระบวรราชวังแลเจ้าต่างกรมแลเจ้ายังไม่มีกรม เป็นหลายแห่งด้วยกัน เพราะฉะนั้นเมื่อจะเลิกอากรตลาดเสียทั้งสิ้นทั้งในกรุงแลหัวเมืองทั้งปวง จะเป็นเงินสักเท่าใดตกไปทุกปี เงินขึ้นในพระบวรราชวัง แลเจ้านายอื่น ๆ ก็จะต้องเลิกไปหมด ก็จำนวนเงินขึ้นพระคลังมหาสมบัติ แลเงินขึ้นในพระบวรราชวัง แลต่างกรมทั้งปวงที่ตกไปอย่างนี้ ก็ยังไม่มีเงินที่อื่นจะมาใช้แจกเบี้ยหวัด แลเงินขึ้นพระบวรราชวัง แลเจ้าต่างกรมทั้งปวงได้ จะต้องทรงปรึกษาหารือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบวรราชวัง แลพระบรมราชวงศานุวงศ์ เจ้านายบรรดาที่มีเงินอากรตลาดขึ้นอยู่ แลท่านเสนาบดีให้เห็นพร้อมกันตกลงกันว่าจะเลิกเพียงใดอย่างใดจะควร แลจะตั้งพิกัดอัตราผ่อนปรนเสียใหม่ อย่างใดจึงจะเป็นไปเพื่อจะให้ความสุขสบายแก่ราษฎรที่ยากจน ลงทุนซื้อของเล็กน้อยมาวางขายในท้องถนนเป็นเวลาแลกระเดียดแบกเดินเร่ขาย หรือใส่ในเรือน้อยเที่ยวพายไปมาขายอยู่ในแม่น้ำลำคลอง แลของซื้อขายนั้นเป็นของเมื่อล่วงเวลาแล้วก็จะเน่าบูดเสียเป็นเก็บไว้ไม่ได้ เป็นเหตุให้ผู้ขายไม่หมดได้จะต้องขาดทุน จะจัดแจงไฉนราษฎรที่ขัดสนค่นจนดังนี้ จึงจะไม่ต้องลำบากด้วยเสียค่าตลาดแก่ในหลวง ต้องซ้ำความเสียใจเพราะบางทีขาดทุนนั้นๆ

ให้พระยาราชภักดี พระยาพิพิธโภไคยศวรรย์ จมื่นศรีสรรักษ์ไปคิดอ่านปรึกษากับเสนาบดีดูให้เห็นพร้อมกันตั้งพิกัดเก็บตลาดเสียใหม่ ยกการเก็บเบี้ยแก่ไพร่ที่ขายของแผงลอย แลเร่ขายในบกแลเรือเล็กน้อยทั้งปวงเสีย ถึงอากรจะลดลงมากเท่าใดก็ตาม เงินขึ้นในพระบวรราชวัง แลขึ้นต่างกรมจะขาดลงเท่าใด ให้คิดอ่านเงินขึ้นในท้องพระคลังรายอื่นใช้ให้ อย่าให้เจ้านายทั้งปวงพลอยเสื่อมเสียส่วนอากรตลาดที่เคยได้แลควรจะได้นั้นด้วย อย่าให้มีที่เสียใจแก่ท่านทั้งปวงที่จะไม่ยินดีตามพระราชดำริในครั้งนี้นั้นเลย เมื่อปรึกษากันตกลงแล้วอย่างไร ก็ให้ไปหาตัวพระยาพิศาลศุภผล เขียนกำนันตลาด แลหลวงบริบูรณ์สุรากร ผู้เข้าส่วนมาปรึกษาว่ากล่าวให้ตกลงกันแล้วจึงทำตราตั้งเสียใหม่ ตามพิกัดใหม่นั้นเทอญ ครั้นวันศุกร์ เดือนห้าขึ้นสิบสองค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเริ่มก่อการในพระฤกษ์ที่พระปฐมเจดีย์ พร้อมด้วยพระบรมราชวงศานุวงศ์ แลท่านเสนาบดี แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย จึงได้ทรงปรึกษาพระราชดำริในการที่จะให้เลิกเก็บตลาดแต่ราษฎรที่ยากจนขายของเล็กน้อยทั้งปวงเสียนั้น กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี เจ้าพระยายมราช ท่านทั้งปวงนั้นก็มีความชื่นชมเห็นชอบด้วยพระกระแสพระราชดำริ ครั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับแต่พระปฐมเจดีย์แล้ว วันหนึ่งเวลาบ่ายเสด็จทรงม้าพระที่นั่งประพาสลงไปถึงที่ตลาดประตูท่าพา ทอดพระเนตรเห็นตลาดออกขายของอยู่ มีพระบรมราชโองการดำรัสถามชาวร้านที่ขายของเล็กน้อยอยู่ในที่นั้น ว่าเสียค่าตลาดอยู่เท่าใด เสียเป็นรายเดือนหรือรายวัน

ชาวตลาดกราบทูลว่า เสียวันละสองร้อยเบี้ย จึงทรงระลึกตรวจดูตามพิกัดในท้องตราตั้งกำนันตลาด ก็ได้ความว่าแผงลอยเช่นนี้ควรจะเสียแต่เพียงร้อยเบี้ย กำนันตลาดเก็บเกินพิกัดเป็นสองเท่า หากำไรมากเกินอยู่ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสประกาศแก่ชาวตลาดในที่นั้นว่าจะใคร่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลิกอากรตลาดเสียทั้งสิ้น แต่เมื่อถึงวันพระแปดค่ำ สิบห้าค่ำ ต้องพระราชประสงค์ จะให้ชาวตลาดมีอุตสาหะ หาดอกไม้ธูปเทียนไปนมัสการพระพุทธปฏิมากรแก้ว ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันพระจะได้หรือมิได้ ชาวตลาดกราบทูลรับว่าได้ จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ รับแก่ราษฎรชาวตลาดว่าจะให้เลิกอากรตลาดเสียในเร็ว ๆ เมื่อปรึกษาเสนาบดีตกลงแล้วนั้น ราษฎรได้ทราบต่อ ๆ กันไป ก็มีความยินดีมานมัสการพระพุทธรัตนปฏิมากรแก้ว ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตามกำหนดวันพระแปดค่ำ สิบห้าค่ำ เป็นอันมากมาจนทุกวันนี้ ฯ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมาพระราชวังแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเตือนพระยาราชภักดี พระยาพิพิธโภไคยศวรรย์ ให้คิดอ่านปรึกษาให้ตกลงกันเร็ว ๆ จึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร แลท่านเสนาบดีทั้งปวงแลเจ้าพนักงาน เจ้าจำนวนกรมพระคลังมหาสมบัติ ปรึกษากันตั้งพิกัดภาษีโรงร้านเรือแพที่ขายของ แต่เจ้าของผู้ขายของรายใหญ่ ๆ แลตั้งไว้ให้มีผู้เช่าคิดตามค่าเช่า แลตั้งค่าเช่า ๑๒ ชักหนึ่ง แทนที่อากรเก็บตลาด แล้วประกาศให้ยกอากรเก็บตลาดในของเล็กน้อย ในราคาทุนต่ำลึงลงมาทั้งปวง เสียทั้งบกทั้งเรือ แลคิดให้เก็บภาษีเรือค้าขายทั้งต้องเสียแต่แห่งเดียวคราวเดียว ไม่ต้องเสียหลายแห่งตามกำนัน

ตลาดในหัวเมืองต่าง ๆ พิกัดภาษีโรงร้านเรือแพ ตั้งแลยกอากรตลาดนั้น ได้ให้ไปแต่วันศุกร์ เดือนแปด บูรพาสาฒ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย สัมฤทธิศกแล้ว ความพิกัดนั้นอย่างไร ก็จงฟังคำประกาศที่ต่อนี้ลงไปนั้น เทอญ

๑๓๗. ประกาศให้บอกบาญชีราชสกุลแลราชนิกุลที่เกิดใหม่จะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด

ณ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ประกาศมาทุกวังเจ้า บรรดาที่มีพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าจะประสูติออกมา แล้วจะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดในปีนั้น ให้ทราบว่าตั้งแต่ปีนี้ไป ถ้าพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าประสูติใหม่ หรือหม่อมราชวงศ์ราชนิกุลเกิดใหม่ เกิดในปักษ์ขึ้นแรมใด ก็ให้มาแจ้งความที่ศาลาท้าวศรีสัจจาในพระบรมมหาราชวัง ในปักษ์นั้น อย่าให้ล่วงปักษ์ไป ถ้าทำบิด ๆ ง่า ๆ อ้อม ๆ แอ้ม ๆ ตามวิสัยใจอย่างเก่าจะมาบอกเอาต่อถึงเบี้ยหวัดนั้นไม่ได้ ถ้าเมื่อหน้าเบี้ยหวัดจึงมาบอกเข้าบาญชีอย่างเก่า ก็จะให้คนไปสอบดู ถ้าเห็นว่าบุตรนั้นโตกว่า เกิดในปักษ์นั้นก็จะยกเสีย ไม่ให้เบี้ยหวัดเลย เพราะถ้าเป็นเจ้าก็เป็นเหมือนเจ้ามืดไปแล้ว ลงตกเป็นบุตรบิดาไม่นับถือ จึงไม่มาบอกบาญชีแต่แรกๆ

อนึ่ง พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ที่ประสูติใหม่ แลหม่อมราชวงศ์ราชนิกุลที่เกิดใหม่ ได้บอกบาญชีแล้วยังไม่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดก็ดี พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ราชนิกุลที่มีบาญชีแล้วในเบี้ยหวัดก็ดี มีอันตรายชีวิตลงในปักษ์ใด ก็ให้มีผู้มาแจ้งความ

ที่ศาลาท้าวศรีสัจจาในบั๊กษนั้น ถ้าศพเก็บไว้แลฝั่งไว้ ก็ให้แจ้งความก่อนศพยังไม่ได้เผาด้วย เพราะพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ราชนิกุลเหล่านี้ ก็เนื่องในพระราชวงศานุวงศ์ มีพระราชประสงค์จะใคร่ทรงสงเคราะห์ในกาลที่เป็นมงคลแลกาลที่เป็นอุบัทวะ โดยสมควรเสมอทั่วไป ก็ซึ่งเจ้านายไม่บอกนั้น ก็ด้วยรังเกียจด้วยชื่อมารดาหรือกระไร แลถ้ารังเกียจ ก็อย่าให้เอาชื่อมารดามาบอกเลย ถ้ามารดามีบรรดาศักดิ์ เป็นตระกูลเจ้านายหรือบุตรหลานขุนนางในหลวงทรงทราบก็จะพลอยยินดีด้วย เพราะลางคนมีบรรดาศักดิ์เพราะเมีย เหมือนตาพั๊กเป็นแต่ชาววัดชาววา มีวาสนาข้างวัดมาชอบพลัดชอบผลู ไปได้หลานพระยาศรีสหเทพ (เพ็ง) เป็นเมีย เดี๋ยวนี้ก็ไว้ตัวเหมือนพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ แลเจ้าหมื่นเสมอใจราช ว่าเป็นพวกเดียวกัน

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนแปด บุรพาษาฒ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๒๐ เป็นวันที่ ๒๕๗๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๓๘. ประกาศในพระบรมมหาราชวัง ถ้าจะช่วยคน หรือการกู้หนี้ให้มีนายประกัน

ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่ท่านทั้งปวง ทั้งผู้ดีแลไพร่ในพระบรมราชวัง ว่าใคร ๆ จะช่วยคนแลให้กู้ยืม อย่าให้เชื่อคนที่มาหาเงินง่าย ๆ แล้วแลช่วยเลื่อนลอย ให้มีนายประกันมั่นคง

ถ้าแต่ก่อนผู้ใดช่วยหรือให้กู้หนี้ยืมสินไปไม่มีนายประกันมั่นคง ก็ให้เร่งตัวทาสแลลูกหนี้ให้หานายประกันให้เสียในเดือน ๘ ปฐมาสาฒนี้ อย่าให้คนไม่มีนายประกันเลื่อนลอยในพระมหาราชวังนี้ได้เลยเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าพ้นเดือน ๘ ปฐมาสาฒนี้ไป บ่าวไพร่แลลูกหนี้ของผู้ใดไม่มีประกันเลื่อนลอย หลบหลีกหนีไปอยู่ที่ขัดที่ขวางต้องว่าความยากเพราะไม่มีประกัน ในหลวงต้องลำบาก แล้วเงินที่ได้มานั้น จะหักถวายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามส่วน ๑ จะให้แก่เจ้าเบี้ยนายเงินไป ๒ ส่วน ส่วนที่ถวายวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ให้เจ้าเบี้ยนายเงินอนุโมทนาเอาแต่ส่วนบุญเถิด

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนแปด ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๘๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

๑๓๙. ประกาศห้ามมิให้ทาสแลลูกหนี้หนีเข้าแอบแฝงในที่ผู้มีบุญ จับกุมยาก

(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่ผู้ดีแลไพร่ทั้งปวง ที่กู้หนี้ยืมสินแลขายตัวแล้ว แลจะกู้หนี้ยืมสินแลขายตัวไปในภายหน้า ทำตัวเป็นทาสเป็นลูกหนี้ท่านผู้ใดผู้หนึ่งในพระบรมมหาราชวังก็ดี ใคร ๆ เป็นผู้ขายทาสเหล่านั้นก็ดี จะมาเป็นนายประกันแก่ทาสแลลูกหนี้เหล่านั้นก็ดี ห้ามเป็นอันขาด อย่าให้หลบหลีกหนีไปแอบแฝงในที่ขัดขวางอยู่ในพระบวรราชวัง แลวังเจ้าต่างกรม แลบ้านเสนาบดีผู้ใหญ่ ที่เจ้าเบี้ยนายเงินแลเจ้าพนักงาน เจ้ากระทรวงทบวงการ

รั้วแขวงนายอำเภอ จะไปติดตามค้นคว้าหาตัวยากนั้น ที่เช่นนี้อย่าให้ตัวทาสแลลูกหนี้แลผู้ขายนายประกันหลบหลีกไปแอบแฝงอยู่เลยเป็นอันขาด ถ้าแม้นผู้ใดมิฟังคำประกาศนี้ ขืนไปแอบแฝงในที่แข็งขัดขวางตามหาตัวยากดังว่าแล้วนั้น จนความต้องกราบทูลพระกรุณาแล้ว ก็คงจะทรงพระราชดำริสืบสาวเสียสินบนผู้นำจับตัวให้จงได้ ถ้าจับตัวได้ มาชำระได้ความว่าเข้าไปแอบแฝงขัดขวาง ในที่ซึ่งเจ้ากระทรวงทบวงการรั้วแขวงนายอำเภอ ปรกติจะตามตัวยากดังนั้นจริง เงินสินบน ในหลวงต้องเสียสินบนจับเท่าไร ตั้งแต่ ๓ ชั่งลงมา ๑๐ ตำลึงขึ้นไป จะให้เจ้าของวัง เจ้าของบ้าน หรือเจ้าพนักงานสำหรับวัง ซึ่งทาส แลลูกหนี้แลผู้ขาย นายประกัน หลบหลีกหนีเข้าไปแอบแฝงอยู่นั้นใช้จนครบ ตัวผู้หนีเข้าไปแอบแฝงนั้น ค่าตัวเท่าใด เงินที่ประกันนั้นเท่าใด ในหลวงจะรับใช้ให้นายเงิน ถ้าลูกหนี้มีนายประกันจะให้เต็ม ถ้าไม่มีนายประกัน จะให้แต่สองส่วน อ้ายอีผู้หนีไปแอบแฝงในที่ขัดขวางตามตัวหายากนั้น จะเอาไปประหารชีวิตเสีย เพราะมันเป็นผู้คิดอ่านก่อเยี่ยงอย่าง จะให้เกิดช่องขึ้นในบ้านในเมือง อนึ่ง เพราะมันวิ่งเข้าไปเป็นผงติดใต้รองเท้าผู้ที่มีบุญไม่รู้ตัวแล้วจะเสี้ยมเขาควายให้ขวิดกัน แลเมื่อมีเหตุขึ้น ถ้าอ้ายอีผู้ใดผู้ซึ่งหนีหย่างนี้ ต้องรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิตจริง ท่านเสนาบดีแลท่านที่รู้พระราชกำหนดกฎหมายจะตำหนิติเตียน ว่าพระราชอาญาเกินโทษไปไม่ได้ ด้วยไม่มีคำประกาศชี้แจงมาดังนี้แล้ว เหตุบังเกิดภายหลังคำประกาศนี้ไปแล้ว จะติเตียนไม่ได้

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนแปด บุรพาสาฒ ขึ้นสามค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๘๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๔๐. พระราชกระแสเรื่องทาสลูกหนี้หนีนายเงิน ไปอาศัยวังเจ้าบ้านขุนนางแลในพระบรมมหาราชวัง

(ณ วันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศ แก่เจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรมแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้ทราบทั่วกันตลอดลงไปจนข้าเจ้าบ่าวนายแลราษฎรทั้งปวง ว่าทุกวันนี้มีที่หลายแห่ง คือวังเจ้าบ้านขุนนางใหญ่ ๆ ที่คนเล่าลือเปนที่ยำเยงเกรงขาม เมื่อผู้คนบ่าวไพร่ทาสลูกหนี้ของคนบรรดาศักดิ์น้อย แลราษฎรสามัญหนีเข้าไปแอบอิงอาศัยอยู่ เจ้าหมู่มูลนายถึงรู้จะไปติดตามไม่ได้ จะว่าเปนดังที่ซ่องที่เขาวงก์ก็คล้ายกัน บัดนี้มีพระราชบัญญัติห้ามอย่าให้คนข้างหน้าข้างในที่อยู่ในสถานที่เช่นว่านั้น ถือว่าเจ้าวังแข็งเจ้าบ้านแรง แล้วแลกำเริบมารับรอง หรือแต่งคนมาเกลี้ยกล่อม เอาคนหลวงแลคนของเจ้านายแลผู้มีบรรดาศักดิ์ ที่อยู่ในพระบรมมหาราชวัง ไปแอบแฝงขัดขวางไว้ในที่ดังว่านั้นเปนอันขาดทีเดียว ถ้ามีผู้กล่าวขึ้นว่าไปอยู่ที่นั้น ๆ เช่นว่ามานี้ จะต้องให้ไปต่อว่าชำระเอาตัวมาให้ได้ ขอท่านผู้เปนเจ้าของวังเจ้าของบ้าน อย่าคิดหาเกียรติยศนอกรีตไปโดยใจอย่างเก่า ๆ ด้วยควรคิดเสียใจ ว่าชื่อบ้านชื่อตัวต้องถึงกราบเพ็ดกราบทูลอายเขา ผู้ฟ้องร้องกราบทูลไม่เกรงหน้าเกรงใจอะไร ๆ อย่างเก่าๆ นั้นก็ดี ในหลวงทรงทราบแล้ว ในหลวงไม่ทรงเกรงใจเกรงหน้าต่อว่าให้ชื่อขึ้นเปนความอัปยศก็ดี เรื่องอย่างเก่า ๆ อย่างนี้ขอเสียอย่าวิตกเลยให้ลำบากใจ ในหลวงทรงเห็นแล้วว่าจะทำอย่างไรได้บ้านใหญ่วังโต คนเปนอันมาก คนใจดีก็มี ใจพาลกำเริบต่าง ๆ บ้างก็คงมี มีความผิดบ้าง พลั้งบ้างก็คงมี เจ้าวังเจ้าบ้านที่ไหนจะรู้ทั่วไป

ในหลวงไม่ขัดเคืองรังเกียจอะไรแก่เจ้าวังเจ้าบ้านดอก เมื่อผู้คนบ่าวไพร่ทาสลูกหนี้หนีเข้าไปขัดขวางอยู่ เจ้าหมู่มูลนายเจ้าเบี้ยนายเงินเมื่อเกรงบุญบ้านนั้นวังนั้นอยู่เข้าไปติดตามไม่ได้ ก็คงจะไปเที่ยวบ่นแล้ว ๆ เล่า ๆ ร่ำไปในที่นั้น ๆ อันนั้นก็ไม่เป็นเกียรติยศแก่เจ้าวังเจ้าบ้าน ซึ่งผู้ร้ายผู้ผิดเข้าไปอาศัยอยู่นั้นเลย ก็จะเป็นเหตุให้ผู้ที่ได้ยินคำครหานั้นครหาต่อไป แลให้เป็นที่หวาดหวั่นพรั่นพรึงของคนเป็นอันมาก ที่เป็นคนสุภาพราบเรียบร้อยซื่อตรง ที่มีทาสมีลูกหนี้อยู่บ้างนั้นไป แลบัดนี้ท่านเจ้าวังเจ้าบ้านเช่นคนนี้ทั้งปวง ก็รู้ว่าเป็นที่ใหญ่ที่โตแล้วบ้าง จะยิ่งใหญ่โตขึ้นไปอีกกว่านี้บ้าง ถึงตัวบ่าวไพร่ทาสลูกหนี้ผู้ที่หนีเข้าไปแอบอิงอาศัย จะสรรเสริญบุญคุณว่าเข้ามาพึ่งพ้นภัยเจ้าหมู่มูลนายเจ้าเบี้ยนายเงินได้ ใครจะได้ยินไปก็จะไม่สรรเสริญเป็นเกียรติยศอะไรนัก เพราะคนพวกนั้นเป็นผู้ผิด บางคนเป็นโจรผู้ร้ายลักสิ่งของ ๆ มูลนายเจ้าเบี้ยนายเงินหนีไปก็มีเป็นอันมาก ใครได้ยินไปก็คงเข้าใจว่า ผู้ใหญ่สมคบผู้ร้ายผู้ผิดไม่เป็นเกียรติยศ เหมือนหนึ่งว่า ถ้ามีศีรษะไม้คนเมาไล่ตีไล่พ้นใครมาก็ดี มีผู้ร้ายไล่ตีผู้ใดผู้หนึ่งจะฉกชิงวิ่งราวเอาทรัพย์สิ่งสินในตัวในเมืองผู้ใดก็ดี ผู้ที่กลัวศีรษะไม้แลผู้ร้ายวิ่งเข้าไปในบ้านใหญ่วังโต พ้นจากมือคนศีรษะไม้แลผู้ร้ายไปได้ดังนี้ จึงเป็นเกียรติยศแก่เจ้าบ้านเจ้าวังนั้นได้ วิสัยคนที่เป็นใหญ่แล้วหรือจักเป็นใหญ่ต่อไปในกาลบัดนี้ ควรจะต้องรักษาเกียรติยศ ให้มีกิตติศัพท์เล่าลือว่า เมตตาปรานีแก่คนทั้งปวง ไม่เข้าแก่บ่าวไพร่ของตน แลไม่เข้าแก่คนผิด แลคิดอนุเคราะห์แก่คนหาผิดมิได้ ไม่เลือกหน้าว่าผู้ใดจึงจะสมควร จะแสวงหาเกียรติยศให้เล่าลือแต่ว่ากล้าว่าหาญทั้งข้า ทั้งเจ้า ทั้งบ่าว ทั้งนาย ไม่มีผู้อื่นก้ำเกินกล้ำกรายได้ดังตำราเก่า ๆ นั้นไม่ต้องกับการบ้านเมืองทุกวันนี้เลย คิด

ดูเถิด เพราะบ้านเมืองทุกวันนี้ เปิดแก่ชาวทะเล ไม่ปิดอยู่แต่กันเอง เหมือนอย่างแต่ก่อน ถ้าผู้ใหญ่ในแผ่นดินเป็นแง่เป็นงอน ถือเขาถือเราต่อกัน ไม่มีสโมสรสามัคคีต่อกันมั่นคงยั่งยืนแล้ว ก็จะเป็นที่หมิ่นประมาทได้โดยเร็วทีเดียว ก็แลเจ้านายแลผู้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่น้อยฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวังนี้ทั้งสิ้น ก็เป็นของในหลวงโดยสนิทชิดชมวิเศษเหมือนกับพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าเล็ก ๆ เจ้าจอมหม่อมห้ามบุตรภรรยาญาติวงศ์เหลนหลานว่านเครือที่อยู่ในวังในบ้านนั้น ๆ เป็นของเจ้านายแลขุนนางใหญ่ ๆ เหมือนกัน เพราะเหตุดังนั้น เมื่อทาสแลลูกหนี้ของผู้ใด ๆ ที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังนี้ จะหลบหลีกหนีไป ขัดขวางอยู่ที่วังเจ้าบ้านขุนนาง ที่เจ้าเบี้ยนายเงินจะไปติดตามต่อว่าไม่ได้แล้ว เจ้าเบี้ยนายเงินจะรู้ที่ไปร้องให้ใครช่วย ด้วยตัวไม่ได้อยู่ที่อื่นก็ต้องมาร้องให้ในหลวงช่วย ก็ด้วยเหตุนั้น ท่านเจ้าวังเจ้าบ้านที่มีชื่อขึ้นดังนี้ จะมีความโกรธา พยาบาท อาฆาตแค้น แก่ผู้กราบทูลนั้นก็ไม่ต้องที่เลย ในหลวงเมื่อทราบเหตุดังนี้ ก็จะต้องช่วยผู้อยู่ในพระบรมมหาราชวังนั้น ไม่มีที่พึ่งอื่นนอกจากในหลวงเลย ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้ามีผู้ใดในพระบรมมหาราชวังนี้มากล่าว ว่าทาสแลลูกหนี้หนีเข้าไปแอบอิงอาศัยอยู่ที่หญิงชายในวังใดบ้านใด ได้ความเป็นแน่แล้ว ในหลวงก็จะทรงจดหมายให้ผู้รับสั่ง เป็นข้าราชการฝ่ายในหรือฝ่ายหน้า โดยสมควรไปต่อว่าเพ็ดทูลแก่เจ้าวังร่ำเรียนแก่เจ้าบ้านโดยดี ขอให้ชำระส่งตัวให้ ก็ถ้าหากว่าท่านเจ้าวังเจ้าบ้านแห่งใดจะมีใจมานะทิฐิกระด้างกระเดื่องไม่อยากแพ้เห็นแต่แก่ชนะ ด้วยหวังว่าจะหาเกียรติยศอย่างเก่า ๆ ตามวิสัยใจคนที่ฟังเสียงแต่บ่าวไพร่ของตัวเมามัวไป ไม่ฟังเสียงใคร ๆ ข้างซ้ายข้างขวา จะเสือกไสตัวทาส

ลูกหนี้ให้หนีต่อไป หรือจะยักยอกซ่อนเร้นไว้ที่ไหนแล้วจะปฏิเสธเสียว่าไม่มีไม่รู้ก็ดี หรือแม้นเป็นคนซื่อตรงอยู่ ถูกลูกหลอกเมียลวงบ่าวไพร่ใส่ไคล้ล่อให้หลงกลเชื่อถือไป ว่าความไม่จริง ปฏิเสธเสียว่าไม่มี ไม่รู้ก็ดี ถ้าว่าปฏิเสธมาดังนี้ ในหลวงจะบนผู้มีชื่อด้วยสินบนแรง ๆ ตั้งแต่ชั่งหนึ่งขึ้นไป ห้าชั่งลงมา โดยสมควร ให้สืบสาวนำจับตัวให้จงได้ ถ้าเทวดาเก่า ๆ เคยรักษาแผ่นดินโดยธรรมอนุเคราะห์แก่คนชอบธรรม ยังไม่จุติเสียหมด ถ้าด้วยฤทธิ์เทวดาหรืออย่างไรก็เห็นจะจับตัวได้สักรายหนึ่งสองราย ถ้าได้ตัวแล้วในหลวงจะออกเงินหลวงให้สินบนแก่ผู้จับโดยเร็ว แล้วจะชำระตัวทาสแลลูกหนี้ซึ่งหนีนั้นว่าหนีไปอยู่ที่ไหนบ้าง ๆ ถ้ามันซัดทอดว่าได้ไปอาศัยอยู่กี่แห่งกี่ตำบล ผู้ที่ต้องซัดแม้นไม่รับต่อสู้ ก็จะสืบพยานรังวัดเอาความจริงถ้าสมว่าคนนั้นหนีไปอาศัยอยู่กี่แห่งกี่ตำบล เจ้าบ้านเจ้าวังแลผู้เจ้าสำนักอาศัยจะต้องเฉลี่ยเรี่ยไรกันเสียเงินใช้สินบน ตั้งแต่ชั่งหนึ่งขึ้นไปห้าชั่งลงมา โดยสมควรเท่ากับที่ในหลวงเสียไป ไม่คิดเอากับตัวทาสแลลูกหนี้ ซึ่งประกาศว่ามาทั้งนี้ ว่าด้วยทาสแลลูกหนี้ของเจ้าหนี้ของเจ้านายแลผู้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่น้อยที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังนี้อย่างเดียว ก็ถ้าแม้นทาสแลลูกหนี้ของผู้ซึ่งอยู่ในที่อื่น นอกจากพระบรมมหาราชวังนี้ หรือของราษฎรสามัญแห่งใด ตำบลใดก็ดี หลบหลีกลี้หนีเข้ามาแอบอิงอาศัยผู้ใดผู้หนึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ก็อย่าให้เจ้าเบี้ยนายเงินมีความกริ่งเกรงกลัวความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งเลย ให้รีบทำเรื่องราวมายื่นแก่พระยาเพชร์พิไชย จางวางกรมล้อมพระราชวังให้ชำระเรียกตัวส่งให้โดยเร็ว ถ้าแม้นพระยาเพชร์พิไชยชักช้าอยู่กว่า ๗ วัน ก็ให้มาร้องถวายฎีกา เมื่อเวลาเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์หรือจะให้ญาติพี่น้องพวกพ้องเป็นข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ผู้ใดผู้

หนึ่งถวายเรื่องราวในที่ใดที่หนึ่ง เมื่อใดเมื่อหนึ่งก็ได้ไม่ห้าม ถ้าแม้น ในหลวงทรงทราบความแล้ว ก็จะทรงชำระให้โดยสุจริตไม่คิดเข้าแก่ผู้ใด ว่ามานี้โดยสุจริต เทวดาเก่า ๆ จงเป็นพยาน เทอญ ฯ ก็ถ้าแม้นทาสแลลูกหนี้ของผู้ใด หลบหลีกหนีไปแอบอิงอาศัยอยู่ที่อื่น ๆ นอกจากพระบรมมหาราชวังนี้ แต่ที่วังเจ้าบ้านขุนนางเป็นที่ยำเยงเกรงขาม เจ้าเบี้ยนายเงินจะไปติดตามเอาตัวไม่ได้ แลพ้นวิสัยกำนันนายอำเภอ เจ้ากระทรวงทบวงการ จะติดตามค้นคว้าหาตัวหรือต่อว่าได้แล้ว ก็ให้เจ้าเบี้ยนายเงินทำเรื่องราวมายื่นแก่พระยาเพชร์พิไชยจางวางกรมล้อมพระราชวังเหมือนกัน ถ้าเกี่ยวข้องในพระบวรราชวังเจ้าเบี้ยนายเงินจะสมัครไปยื่นเรื่องราวแก่พระยามณเฑียรบาลเองก็ตาม ถ้ามายื่นกับพระยาเพชร์พิไชย ก็ให้พระยาเพชร์พิไชยทอดโฉนดบัตรหมายไปให้พระยามณเฑียรบาลส่ง ถ้าเกี่ยวข้องในวังเจ้าบ้านขุนนางอื่น ๆ ก็ให้พระยาเพชร์พิไชยทอดโฉนดบัตรหมายไป หรือจะเฝ็ดทูลร่ำเรียนต่อว่าด้วยปากได้ ก็จงจัดแจงเอาตัวทาสแลลูกหนี้หรือต้นเงินแลดอกเบี้ยมาคืนให้เจ้าเบี้ยนายเงินเสียจงได้ ถ้าแม้นพระยาเพชร์พิไชยลุอำนาจแก่ฉันทาโทสาภยาคติไปไม่ชำระให้ รอไว้ให้เนิ่นช้าเกินกว่า ๗ วัน ก็ให้ร้องถวายฎีกาเมื่อเวลาเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ หรือจะให้ญาติพี่น้องพวกพ้องเป็นข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในผู้ใดผู้หนึ่ง ถวายเรื่องราวให้ที่ใดที่หนึ่ง เมื่อใดเมื่อหนึ่งก็ได้ไม่ห้าม ฯ ถ้าในหลวงทรงทราบแล้วก็จะทรงเลือกดู ก็ถ้าถิ่นที่โจทก์กล่าวว่าทาสแลลูกหนี้หนีไปแอบอิงอาศัยนั้น เป็นพระบวรราชวังหรือวังเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ หรือบ้านท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ที่ท่านเจ้าวังเจ้าบ้านควรจะเป็นตุลาการเป็นที่พึ่งแก่ราษฎรได้ ในหลวงก็จะทรงมอบเรื่องราว กับตัวโจทก์ไปให้ท่านเจ้าวังเจ้าบ้านชำระให้เป็นแล้ว

แก่กันโดยสมควรแก่สติปัญญา แลยศบรรดาศักดิ์ของท่านที่เป็นเจ้าวังเจ้าบ้านนั้น ๆ เจ้าเบี้ยนายเงินจะแพ้หรือชนะ จะได้ตัวทาสลูกหนี้ไปหรือไม่ได้ จะได้ต้นเงินแลดอกเบี้ยครบหรือลดหย่อนประการใด ก็สุดแต่บุญแลวาสนาแลสติปัญญาของท่านเจ้าวังเจ้าบ้าน ซึ่งเป็นตระลาการแลตัวโจทก์ตัวจำเลยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งนั้นเถิด ไม่เอาเป็นกังวลแล้ว ถ้ามิชอบด้วยยุติธรรม สุกก็จะหอมงอมก็จะหล่นไปเอง เมื่อโจทก์ไม่ชอบใจจะมาร้องถวายฎีกาอีก ก็จะส่งเรื่องราวไปอีก ในหลวงไม่เอาเป็นกิจกังวลยิ่งกว่านั้น ว่าทั้งนี้จะให้เห็นว่าท่านที่เป็นเจ้าใหญ่นายโต ก็ควรจะเป็นที่พึ่งแก่ราษฎรได้เหมือนกับในหลวง แต่ถ้าแม้นไปเกี่ยวข้องวังเจ้าเล็กบ้านขุนนางน้อยมีสติปัญญาวาสนา ไม่ควรจะเป็นตระลาการได้ เป็นที่โจทก์จะสงสัยว่า ว่าความลำเอียงเข้ากับบุตรภรรยาข้าบ่าวของตัวไป แล้วในหลวงก็จะให้หาเจ้ากรม ปลัดกรม จางวางนายเวรของเจ้า แลเรียกทนายของขุนนางมาให้มีตระลาการเกาะกุม เร่งรัดชำระว่ากล่าวโดยสมควรแก่ความแผ่นดินเมือง แต่ถ้าทาสแลลูกหนี้หลบหลีกหนีไปอาศัยในที่อื่น ๆ มิใช่วังเจ้าบ้านขุนนางใหญ่ ๆ เป็นที่เป็นวิสัยที่กำนัน นายอำเภอ เจ้ากระทรวงทบวงการจะติดตามเกาะคล้องหาตัวได้ตามธรรมเนียมแล้ว ความเรื่องนั้นไม่ใช่กระทรวงกรมล้อมพระราชวังจะเอามาชำระเลย จงให้เจ้าเบี้ยนายเงินนำกำนันนายอำเภอไปจับกุมเอาตัวให้ หรือจะฟ้องร้อง ณ โรงศาลตามธรรมเนียมก็ตาม เมื่อขัดขวางประการใด ก็อย่าให้มายื่นเรื่องราวแก่พระยาเพชร์พิไชยเลย แลอย่าให้กรมล้อมพระราชวังไปเก็บเอาคดีอย่างนี้มาว่าก่อน เจ้าหมู่มูลนายเจ้าเบี้ยนายเงินจงเขียนเรื่องราวมาหรือมาที่กรมล้อมพระราชวัง ให้เขียนเรื่องราวให้มาร้องถวายฎีกาเทอญ ในหลวงจะโปรดให้ชำระตามอย่างความฎีกา ถ้าคดีไม่ต้อง

อย่างที่จะมาร้องต่อกรมล้อมพระราชวัง ผู้ใดสมคบคนในกรมล้อมพระราชวัง ให้เอาคดีอย่างนั้นมาชำระ ผู้สมคบก็ดี ตุลาการผู้ชำระก็ดี จะมีโทษตามโทษานุโทษ

ประกาศมา ณ วันอังคาร เดือนแปด บูรพาสาฒ ขึ้นห้าค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๘๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๔๑. ประกาศตั้งเจ้าพระยานิกรบดินทรเป็นผู้สำเร็จราชการกองสักเลกแทนสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยออกญาพระยาราชสุภาวดีศรีสัจเทพนารายณ์ สมุหมาตยาธิบดีศรีสุเรนทราเมศวร จางวางกรมพระสุรัสวดีกลาง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า แต่ก่อนได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ ได้ประทับตราจันทรมณฑลหนังสือพิมพ์คุ้มสัก แจกให้ขุนหมื่นในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองไปก็มาก ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือนสาม แรมเก้าค่ำ ปีมะเส็ง นพศก สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ ถึงพิราลัยแล้ว การสักเลกแจกหนังสือพิมพ์ยังไม่สำเร็จ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทรมหากัลยาณมิตรที่สมุหนายก เป็นผู้สำเร็จราชการในการสักเลก แลแจกหนังสือพิมพ์คุ้มสักต่อไป จึงพระราชทานตราวิมานลอยล้อมด้วยเมฆ ให้สำหรับประทับหนังสือพิมพ์คุ้มสักเป็นสำคัญ ถ้าข้าหลวงกองสัก ผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการแขวงกำนันพันผู้ใหญ่บ้านด่านคอยซึ่งคอยจับ

เลก เห็นตราวิมานลอยล้อมด้วยเมฆ กับตรากรมพระสุรัสวดีใน พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังประทับกำกับกันมาฉบับใด ก็ให้เชื่อถือดังหนังสือคุ้มสัก ซึ่งประทับตราจันทรมณฑลเหมือนกัน แล้วปล่อยผู้ได้รับพระราชทานหนังสือพิมพ์คุ้มสักไปมาโดยสะดวก ให้กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมพระสุรัสวดี หมายบอกเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวังให้รู้จงทั่ว แล้วให้กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า มีตราบอกผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการหัวเมืองซึ่งคุมเลกเข้ามาสัก แลขุนหมื่นซึ่งเข้ามารับหนังสือพิมพ์คุ้มสัก ณ กรุงเทพมหานครให้สิ้นเชิง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

หมายประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนแปด บุรพาสาฒ ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

๑๔๒. คำพิพากษาแลพระราชกระแสตัดสิน เรื่องโทษอ้ายกลับพระยาไชยา

(ณ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

พระยาวิชิตภักดี ศรีวิไชยสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมืองไชยาคนเก่า ชื่อตัวชื่อนายกลับ เดิมเป็นพระบริรักษ์เมืองพังงา เป็นโทษแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๆ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หาตัวเข้ามาขังไว้ในกรุงถึงสามปี มาจนถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว มีผู้มาฟ้องกล่าวโทษพระบริรักษ์ภูธร(กลับ)คนนี้ ว่าเจรจาหยาบช้าต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความที่ว่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงจำได้ว่าเป็นโวหารถ้อยคำหยาบช้าตาม

คำหม่อมไกรสร ซึ่งเป็นชาติเวรต่อพระเดชพระคุณมาแต่ก่อนเป็นแน่ เพราะคำนั้นไม่เป็นวิสัยคนไพร่ผู้เป็นโจทก์ แลพระบริรักษ์ภูธร(กลับ) คนนี้ แต่ก่อนก็ได้ประจบประแจงอยู่กับหม่อมไกรสร แลสมคบกับเจ้าฟ้าอาภรณ์เมื่อกำลัง ฝากตัวเข้าเป็นหลานสนิทของหม่อมไกรสรนั้น เพราะฉะนั้น เห็นพระบริรักษ์ภูธร(กลับ) จะว่าหยาบช้านั้นด้วยได้มาแต่ปากหม่อมไกรสรหรือเจ้าฟ้าอาภรณ์ แล้วก็พูดต่อไปเป็นแน่ด้วย เป็นความวัดๆ วาๆ พระๆ สงฆ์ๆ ตามวิสัยพวกนั้น ไม่เป็นวิสัยแก่เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ หมู่อื่น กรมอื่น นอกจากหม่อมไกรสร แลเจ้าฟ้าอาภรณ์ ที่ถนัดหาคำวัด ๆ วา ๆ มานั้นเลย แต่เพราะความหยาบช้าทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ยกเสีย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเห็นชอบด้วย ทรงโมทนาด้วย จึงได้โปรดให้ยกความนั้นเสียทีเดียวไม่ให้ชำระ ถึงพระบริรักษ์ภูธร(กลับ)กราบทูลยอมขอให้ชำระก็ไม่ทรงชำระเลย แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้พระบริรักษ์ภูธร(กลับ)ไปเป็นที่พระยาไชยา ได้ว่าราชการเมืองไชยามาได้ ๔ ปี ภายหลังมีผู้มาฟ้องกล่าวโทษพระยาไชยาหลายข้อ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาเทพวรชุน หลวงนายสิทธิ นายจ่าเขมงศัสตรียาวุธออกไปชำระ ก็มีผู้มาฟ้องกล่าวโทษพระยาไชยาเข้าอีกมากมายหลายเรื่องนัก นับกว่า ๖๐ เรื่อง ๗๐ เรื่อง ชำระไปให้ก็แพ้โจทก์ทุกเรื่อง แต่พระยาไชยาไม่อ่อนน้อมกระด้างกระเดื่องต่อตุลาการ ๆ จึงได้มีใบบอกกล่าวโทษเข้ามาอีก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้มีตราสั่งให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชขึ้นมาช่วยชำระ เพราะพี่สาวพระยาไชยาได้เป็นภรรยาเก่าของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมาแต่ก่อน แต่ตัวพระยาไชยานั้น ให้มีท้องตราไปถอดถอนเสียจากที่แล้วให้จำตรวนไว้ แล้ว

โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งพระสิงคิคุณอดุลย์ภูมานุรักษ์ ผู้สำเร็จราชการเมืองกำเนิดนพคุณไปเป็นที่พระยาไชยาว่าราชการต่อไป ครั้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชขึ้นมาชำระความอยู่ ณ เมืองไชยา ป่วยลงกราบถวายบังคมลากลับลงไปเมืองนครศรีธรรมราช ความ ๖๐ หรือ ๗๐ เรื่อง ซึ่งราษฎรฟ้องกล่าวโทษพระยาไชยานั้น ได้ความจริงเป็นสัจเป็นแน่แล้ว ๒๘ หรือ ๒๙ เรื่อง แล้วยังค้างอยู่เป็นอันมาก ท่านเสนาบดีปรึกษาเห็นพร้อมกันกราบทูลพระกรุณาว่า พระยาไชยาคนนี้ ครั้งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเป็นพระบริรักษ์ภูธรอยู่เมืองพังงา ก็มีความผิดเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าจะให้อยู่ในเมืองพังงาไม่ได้ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้หาตัวมากักขังไว้ในกรุงเทพมหานครนี้ ไม่โปรดให้กลับออกไป ครั้งนี้ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงให้มีบรรดาศักดิ์สมแก่ชาติตระกูล ได้โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เอาปฏิญญาทานบน แล้วจึงโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นที่พระยาไชยา พระยาไชยากลับมีความฮึกเหิมหนักไป คิดว่าไกลพระเนตรพระกรรณ เมื่อได้ยศศักดิ์เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองแล้ว ก็เห็นเป็นช่องที่จะหาลาภหาผล จึงทำการข่มเหงราษฎร ทำให้เดือดร้อนมากมายหลายเรื่อง ไม่ควรจะเอาไว้ ขอรับพระราชทานให้ประหารชีวิตเสีย อย่าให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้ซึ่งจะทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงให้เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองไกล ๆ ต่อไป แลอ้ายกลับพระยาไชยา ทำความข่มแหงราษฎรมากมายหลายเรื่องนัก ถ้าจะชำระไปก็จะมิรู้สิ้นรู้สุดลงเหมือนกับครั้งความหม่อมไกรสร ทำข่มเหงคนเป็นอันมากมาช้านาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ชำระความก็เกิดทับ ๆ มาหลายร้อยเรื่องต่อๆ ไป ไม่สุดลง จนต้องโปรดให้ลูกขุน ณ ศาลา

แลลูกขุนศาลหลวงปรึกษา ก็ต้องพร้อมกันขอรับพระราชทานไปให้สำเร็จโทษใช้ทุกข์ราษฎรทั้งปวงเสียเป็นตัวอย่างที่สูง ถ้าจะว่าตัวอย่างที่ต่ำก็เหมือนอ้ายม่วงอ้ายเมือง ที่เป็นขุนชำนาญแลหมื่นรามกองกระบือของสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย อยู่บ้านนาเริ่ง แลอ้ายปานซึ่งเป็นที่หมื่นรักษาพลกองนอกขึ้นในกรมพระกลาโหม อยู่แขวงเมืองราชบุรี คนสามคนนั้นได้ฉ้อฉกลักช้างแลโคกระบือปล้นกลางทางเปลี่ยว แลสมคบทาสลูกหนี้เจ้าเบี้ยนายเงินไปเป็นอันมากนับเรื่องไม่ถ้วน จะชำระไปไม่สุดสิ้น จึงต้องพร้อมกันขอรับพระราชทานให้ประหารชีวิตให้เป็นอันใช้ทุกข์แก่ราษฎรเสีย ในปีเถาะ สัปตศกนั้นเป็นอย่างมาแล้ว ครั้งนี้อ้ายกลับพระยาไชยาคนนี้ ก็ขอรับพระราชทานให้ ทรงอนุญาตให้เสนาบดีมีท้องตราบังคับสั่งให้ประหารชีวิตใช้ทุกข์แก่ราษฎร ซึ่งได้ทุกข์เพราะอ้ายกลับพระยาไชยาทำนั้นเสีย ตามแบบอย่างทั้งอย่างสูงอย่างต่ำนั้น เทอญ ฯ

จึงทรงพระราชดำริว่า ความคิดของท่านเสนาบดีว่าดังนี้ ก็ชอบด้วยทางราชการหนักหนาแล้ว แต่ทรงพระราชดำริว่าจะให้มีท้องตราออกไป ให้ประหารชีวิตเสียตามคำท่านเสนาบดี ญาติพี่น้องของอ้ายกลับพระยาไชยาที่มีอยู่ในกรุงบ้าง ก็จะให้อ้อนวอนพระสงฆ์ให้มาทูลขอ ครั้นจะไม่พระราชทานพระสงฆ์ก็จะติเตียนว่า ไม่ทรงทำตามธรรมิกโอวาทของสมณพราหมณ์ จะพระราชทานเล่าบุญคุณความดีก็จะตกอยู่แก่พระสงฆ์ฝ่ายเดียว ดูเหมือนพระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระราชหฤทัยเมตตากรุณาแก่สัตว์เลย ถ้าจะตรัสตอบสงฆ์ว่า การเรื่องนี้สุดแต่ท่านเสนาบดีเถิด เพราะเป็นความของท่านเสนาบดีตัดสินพวกพ้องอ้ายกลับพระยาไชยาก็จะรบกวนพระสงฆ์ ให้ไปขอต่อท่านเสนาบดีมิให้ประหารชีวิต ท่านเสนาบดีก็จะอ้างรับสั่งในหลวงเล่า

การก็จะโย ๆ เย เปนล้อเลียนกันไปไม่เปนราชการแผ่นดิน บัดนี้จึงทรงพระราชดำริตัดสินการที่ควรให้เห็นพร้อมว่า อ้ายกลับพระยาไชยาเมื่อออกไปเปนพระยาไชยาก็มีความชอบอยู่ ด้วยเมื่อผู้ใดผู้หนึ่งจะล่วงบังคับการงานสิ่งไรที่ขัดต่อการแผ่นดิน นอกจากท้องตราพระคชสีห์ใหญ่ที่ออกไปจากกรมพระกลาโหมแล้ว อ้ายกลับพระยาไชยาก็ไม่เชื่อฟังเลย เชื่อฟังแต่ท้องตราพระคชสีห์ ซึ่งไปแต่กรมพระกลาโหมอย่างเดียว อันนี้เปนความชอบต่อราชการแผ่นดินมากอยู่ ครั้นจะให้ประหารชีวิตอ้ายกลับพระยาไชยา ตามที่ท่านเสนาบดีพร้อมกันกราบทูลพระกรุณา ใช้ทุกข์ของราษฎรที่ได้ความเดือดร้อนเพราะอ้ายกลับนั้นเล่า คนทั้งปวงจะไม่รู้ว่าประหารชีวิตด้วยเรื่องอะไร ก็จะเปนเหตุให้เล่าลือกันไปผิด ๆ ถูก ๆ ต่าง ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม ออกไปลงพระราชอาญาเฆี่ยนอ้ายกลับพระยาไชยาสามยก แล้วตระเวนบกสามวัน ตระเวนเรือสามวัน แล้วเอาขึ้นขาหยั่งประจานว่าเปนโทษเพราะได้ทำราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน จึงได้รับพระราชอาญาอย่างนี้ แล้วให้ริบราชบาตรอ้ายกลับพระยาไชยาให้สิ้นเชิงแล้ว รวบรวมเอาทรัพย์สินเงินทองบรรดามี แลสิ่งของมีราคาควรจะขายได้ก็ให้ขายเอาเงินเพิ่มเข้าแล้ว เฉลี่ยแจกใช้ให้แก่ราษฎรทุกเรื่องความที่อ้ายกลับได้ข่มเหงนั้นโดยสมควร แต่บุตรภรรยาทาสชายหญิงของอ้ายกลับนั้นจงเก็บเอามาเปนหลวง ที่มีค่าตัวจะประทานเงินหลวงตามค่าตัว ที่ไม่มีค่าตัวจะพระราชทานตามเกษียณอายุ เอาไปรวมแจกให้ราษฎรจนสิ้น เพื่อจะมิให้ใครดูเยี่ยงอย่างต่อไป พระราชดำริดังนี้ เมื่อท่านเสนาบดีผู้ใดไม่เห็นชอบด้วย ก็ให้กราบทูลพระกรุณาให้ยักย้ายอย่างใดก็ตาม เมื่อทรงเห็นชอบด้วยก็จะทรงประพฤติตาม

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนแปด บุรพาสาฒ ขึ้นแปดค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๙๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๔๓. ประกาศยกเลิกอากรตลาด ตั้งพิกัดภาษีเรือ โรงร้าน ตึก แพ

(ณ วันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน อาณาประชาราษฎรทั้งปวงให้รู้จงทั่วกัน ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งให้ท่านเสนาบดีว่าเป็นธรรมเนียมแต่โบราณมา ให้เรียกเป็นค่าที่ แต่ผู้ที่ลูกค้านั่งเดินเที่ยวค้าขายของต่าง ๆ ในแผ่นดินขึ้นแก่แผ่นดิน ได้ชื่อเรียกกันว่าเสียค่าเบิกตลาดนั้น มาจับจ่ายใช้การบ้านเมืองทุกปีมาแต่ก่อนตามเคย แต่กาลบัดนี้ราษฎรที่ทุนรอนน้อยต้องเสียค่าตลาดแรงนัก เพราะกำนันตลาดมีทุกบ้านทุกเมือง ราษฎรลูกค้าเร่ค้าขายถึงบ้านใดเมืองใดก็เรียกค่าตลาดตลอดมาทุกบ้านทุกเมือง ทรงพระมหากรุณาสงสารแก่ราษฎรที่มีทุนรอนน้อย จะใคร่ให้เลิกการเก็บตลาดเล็กน้อย แต่ราษฎรที่ขายของซึ่งทำขึ้นแล้วหามาแล้ว เมื่อขายไม่หมดจะทิ้งเน่าบูดเหี่ยวแห้งไปเสียต้องขาดทุนเปล่า เพราะของเก็บไว้นานไม่ได้ทั้งปวงนั้นเสีย จะคิดผ่อนผันฉันใดจะดี จะให้ราษฎรที่ยากจนต้องเสียเงินอากรแต่น้อย ให้ท่านเสนาบดีปรึกษาหารือกัน ท่านเสนาบดีปรึกษาพร้อมกัน ให้เลิกอากรตลาดนั้นเสีย เปลี่ยนเรียกเป็นภาษีที่ซื้อขายเพราะเห็นว่าผู้ที่มีทรัพย์ตั้งโรงร้านไว้ใส่สินค้าของตัวบ้าง ให้เช่าบ้างหาเรือไปบรรทุกสินค้าบ้าง รับจ้างบ้าง มีผลประโยชน์มาก ไม่ต้อง

เสียค่าที่ จะให้เรียกภาษีเป็นค่าที่แต่พวกเจ้าของ โรง ร้าน เรือน เรือ ซึ่งเป็นที่ขายแลให้เช่าทั้งปวงนั้นโดยสมควร แลจะยกเบิ์ดราษฎรที่มีทุนรอนค้าขายเล็กน้อยในแผงลอยแลเร่ขาย แลเรือเร่ขายของราคาต่ำกว่าตำลึงลงมาทั้งปวงไม่ให้ต้องเสียเงินอากรเลย แลราษฎรที่มีทุนรอนมาก จะบรรทุกสินค้าใหญ่ ๆ มาก ๆ ราคากว่าตำลึงขึ้นไปเข้ามาขาย โดยคงจะต้องเสียอากรอยู่ ก็จะได้เสียเงินอากรแต่แห่งเดียว ไม่ต้องเสียซ้ำ ๆ เป็นหลายแห่ง จึงให้หาตัวพระยาพิศาลศุภผล หลวงบริบูรณ์สุรากรผู้เข้าส่วนกับเขียนทำอากรตลาดกรุงเทพ ฯ เมืองนนทบุรี มาถามว่าจะโปรดเกล้า ฯ ให้เลิกอากรตลาด จะให้เรียกเป็นภาษีที่ซื้อขายดังท่านเสนาบดีคิดกันนั้น พระยาพิศาลศุภผล หลวงบริบูรณ์สุรากรจะทำได้หรือมิได้ พระยาพิศาลศุภผล หลวงบริบูรณ์สุรากรรับใส่เกล้าใส่กระหม่อมว่า จะขอรับพระราชทานเรียกภาษีแต่เจ้าของที่ ค่าจ้าง ค่าเช่าที่ บ้านเรือน โรงร้าน ตึกแพ ที่ใส่บ่อนต่าง ๆ เจ้าของทำไว้ให้เช่าราคามากน้อยเท่าใด กำหนดเอาค่าเช่าเรียกภาษีตามราคาให้เช่า ๑๒ ชัก ๑ ให้ชักภาษีแต่ผู้เจ้าของที่ได้ค่าเช่า ฯ เรือใหญ่เรือน้อย เจ้าของเรือรับจ้าง บรรทุกสินค้า ให้เช่าราคามากน้อยเท่าใด กำหนดเอาค่าจ้างค่าเช่าเรียกภาษีตามราคารับจ้างราคาให้เช่า ๑๒ ชัก ๑ ให้ชักเอาภาษีแต่ผู้เจ้าของที่ได้ค่าจ้างค่าเช่า ฯ ที่บ้านเรือนโรงร้านตึกแพ เจ้าของใส่สินค้าซึ่งซื้อมาแต่อื่นเป็นของตัวไว้ขาย ให้เรียกเอาตามบ้านเรือนโรงร้านตึกแพ เท่ากันกับที่ผู้ให้เช่า แต่แพที่ซื้อสินค้ามาไว้ขายนั้นไม่เสมอกัน ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง ให้เรียกตามแพใหญ่เล็ก ตั้งแต่แพละ ๒ ตำลึงลงมา เรียกภาษีค่าที่ ๑๒ ชัก ๑ ให้ชักเอาแต่ผู้เจ้าของ ฯ เรือใหญ่เรือน้อยเจ้าของเรือบรรทุกสินค้าของตัวไว้ขาย ให้เรียกเอาเท่ากันกับเรือที่บรรทุกรับจ้าง เรือที่ให้เช่า

บรรทุกสินค้าเรียกภาษี ๑๒ ชัก ๑ ให้ชักเอากับผู้เจ้าของเรือเท่าราคาเช่าเที่ยวหนึ่งศอกละสลึงลงมา ฯ ข้าวในนา ของในสวน ในไร่ เป็นสินค้าของตัวเจ้าของเอามาใส่ไว้ในที่บ้าน เรือน โรง ร้าน ตึก แพของตัวเอาไว้เพื่อจะใช้กินแลเหลือกินอยู่บ้าง จะซื้อขายก็ได้นั้น เพราะด้วยมิได้ซื้อหามาไว้เพื่อประโยชน์ จะเป็นสินค้าขายให้แก่ผู้อื่นเอากำไรอีกต่อหนึ่ง หรือจะซื้อไว้บรรทุกเรือของตัวที่จะไปค้าต่าง ๆ ประเทศก็ไม่ต้องเสียภาษีที่ไว้ จะต้องเสียแต่ภาษีปากเรือขาออกตามธรรมเนียม ถ้าซื้อไว้เพื่อประโยชน์เอากำไรอีกต่อหนึ่ง จึงต้องเสียภาษีโรงเรือนตึกที่ใส่ของนั้น ฯ แลที่บ้านเรือนโรงร้านตึกแพเจ้าของทำไว้สำหรับให้เช่า ลูกค้าไม่ได้เช่า เจ้าของไม่ได้ใส่สินค้า ไม่ต้องเสียภาษี เรือเที่ยวซื้อขาย ถ้ามีสินค้าอยู่ในลำเรือนั้นราคาสินค้าตั้งแต่ตำลึงลงมาไม่ต้องเสียภาษี

อนึ่ง เลกไพร่หลวงที่ได้รับพระราชทานตราภูมิ แต่ก่อนได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ยกอากรตลาดสมพักศรค่าน้ำสามประการให้แก่ไพร่หลวง มีกำหนดในตราภูมิคนละ ๘ บาทบ้าง ๗ บาทบ้าง ๖ บาทบ้าง ๕ บาทบ้าง ๔ บาทบ้าง ต่าง ๆ กันตามหมู่ตามกรม ซึ่งมีราชการหนักแรงเบาแรงต่าง ๆ ครั้นบัดนี้โปรดให้เลิกอากรเสีย เลกไพร่หลวงสังกัดพันที่เคยเสียค่าตลาด แลไม่เคยเสียค่าตลาดก็ลงเป็นไม่ต้องเสียเสมอกัน แต่ตราภูมิของเลกไพร่หลวงนั้นคุ้มภาษีอื่น ๆ ก็ไม่ได้ เพราะไพร่หลวงต้องเสียภาษีอื่น ๆ เหมือนคนทั้งปวงอยู่ เมื่อเป็นดังนี้ คำว่าตราภูมิคุ้มค่าตลาด ก็เป็นขาดประโยชน์ไม่ต้องการไป ครั้งนี้โปรดตั้งภาษีที่บ้านเรือนโรงร้านตึกแพเรือขึ้นใหม่ แล้วจึงทรงพระมหากรุณาโปรดให้ยกลดส่วนภาษีรายนี้ พระราชทานให้แก่ไพร่หลวงตามกำหนด ในตราภูมิที่เคยคุ้มตลาดมาแต่ก่อนแทนเข้า ถ้า

เจ้าภาษีไปเรียกภาษี ถ้าไพร่หลวงเป็นเจ้าของ เรือน โรงร้าน ตึกแพ ซึ่งจะต้องเสียภาษีรายนี้ แล้วก็ให้ไพร่หลวงเชิญตราภูมิมาให้เจ้าภาษีดู ในตราภูมิว่าคุ้มค่าตลาดได้เท่าใด ก็ให้ยกภาษีบ้านเรือน โรง ร้าน ตึก แพ เรือ ให้ตามในตราภูมิกำหนดว่าคุ้มค่าตลาดนั้น ถ้าภาษีมากกว่าตราภูมิที่คุ้มได้ ก็ให้คิดลดยกให้แก่ไพร่หลวงเสียแต่ตามกำหนด เงินเหลือเท่าใดให้เสียภาษีให้แก่เจ้าภาษีตามมากแลน้อย แลการซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้เลิกอากรตลาดเสียดังนี้ เพราะทรงพระมหาเมตตากรุณาแก่ราษฎรว่าต้องเสียตลาดมาก ๆ น้อย ๆ ไม่เสมอกัน ถ้าเจ้าภาษีเรียกเอาภาษีเหลือเกินจากพิกัดที่ประกาศมานี้ ก็ให้มาร้องต่อพระยาราชภักดี พระยาพิพิธโภไคยศวรรย์ เจ้าจำนวนพระคลังมหาสมบัติ ถ้าพระยาราชภักดี พระยาพิพิธโภไคยศวรรย์ เจ้าจำนวนมิว่ากล่าวชำระให้หรือตัดสินให้เรียกภาษีเหลือเกินไป ก็ให้ทำเรื่องราวขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นความฎีกา จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตระลาการชำระ ถ้าได้ความจริงว่าเจ้าภาษีเรียกเหลือเกินจากพิกัดนี้ ก็จะปรับไหมแก่เจ้าภาษีตามมากแลน้อย แลทำโทษแก่ผู้ไปเก็บภาษีให้ตามสมควร

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือนแปด บุรพาสาฒ แรมแปดค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๒๐ เป็นวันที่ ๒๖๐๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ขุนสารประเสริฐ เป็นผู้รับสั่ง

๑๔๔. ประกาศบอกน้ำฝนต้นข้าว แลห้ามมิให้ลือการผิด ๆ

(ณ วันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรในกรุงนอกกรุงให้ทราบทั่วกันว่า ณ เดือนเจ็ด ข้างขึ้น มาถึงเดือนแปด บูรพาสาฒ ข้างแรม ปีมะเมีย

สัมฤทธิศก ลมตะวันตกพัดกล้า ฝนงด ๔ วัน ๕ วันตก ตกก็แต่ประปราย แลปีนี้ก็มีอธิกมาส ดูที่ฝนจะแล้งอยู่สัก ๖๐ วัน ต่อถึงเดือนเก้าพระอาทิตย์ดำเนินตรงศีรษะที่กรุงเทพ ฯ เมื่อเวลาเที่ยงจึงจะมีฝนมาก แต่ครั้นจะปิดข้าวเสีย ไม่ให้ลูกค้าจำหน่ายออกไปนอกประเทศเล่า การก็ยังไม่แน่ว่า ฝนจะแล้งมาก หรือจะเป็นแต่เล็กน้อย แลคิดเห็นว่าถ้าข้าวจะมีราคาขึ้นมากไป ลูกค้าต่างประเทศก็จะไม่ซื้อข้าว จะหยุดไปเองไม่ต้องห้ามดอก เพราะฉะนั้นโปรดให้ลูกค้าได้ซื้อขายโดยปรกติอยู่ เมื่อข้าราชการแลราษฎรคนใดมีบ่าวไพร่ใช้สอยมาก กลัวข้าวจะมีราคาแพงมากไป ก็ให้เร่งซื้อขึ้นไว้ให้พอกินไปตลอดปี อย่าให้พากันบ่นว่า ในหลวงไม่ทรงพระกรุณาดำรัสสั่งให้ปิดข้าว ข้าวจึงได้มีราคาแพงไป อนึ่ง อย่าให้พระสงฆ์สามเณรคนเถร ฯ วัด ฯ ป่า ฯ เถื่อน ฯ เล่าลือกันว่าฝรั่งอังกฤษมาลวงซื้อเอาข้าวไปเทน้ำทะเลเสีย ที่ว่าอย่างนี้เคอะนัก โง่นัก ด้วยเงินที่เอาเข้ามาซื้อข้าวนั้น ฝรั่งก็ไม่หาได้ง่าย ดังกรวดทรายในทะเล อย่าลือว่าฝรั่งอังกฤษลวงเอาไปให้ญวน เมื่อดังนี้ก็ดีอยู่ เงินจะได้มากขึ้นในบ้านในเมืองของไทย ดีกว่าข้าวเก็บไว้เหลือกินแลผุเสีย หรือคนทำนาน้อยไปจนที่นารกเสียเปล่า อ้ายญวนได้ข้าวไปมันจะมาทำไมกับไทยก็ให้มันมา หรือลือกันว่าอังกฤษกับญวนกลมเกียวเป็นอันเดียวกันนั้น ญวนเป็นพ่ออังกฤษเมื่อไรทำบุญคุณกับฝรั่งอังกฤษเมื่อไร อย่าลือดังนั้นไม่ถูกเลย เหมือนเมื่อครั้งราชทูตไปเมืองอังกฤษ พระสงฆ์สามเณรคนเถร ฯ วัด แลคนป่า ฯ ลือกันว่าอังกฤษเอาทูตไทยไปขังให้ตายเสียบ้าง ว่าเอาไปขายให้ญวนบ้าง การนั้นจริงดังลือหรือ ถ้าจริง ทำไมทูตจึงได้กลับมาโดยสุขสวัสดีเล่า เพราะฉะนั้น การเช่นนี้อย่าให้ลือกันผิด ฯ ไป อย่าถือว่าเขาว่ากันมาก

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือนแปด บูรพาสาฒ แรมแปดค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๖๐๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พระศรีสุนทรโวหาร เป็นผู้รับสั่งฯ

๑๔๕. ประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้นเมืองกาญจนบุรี ๗ เมือง แลตั้งจีนเวชเป็นขุนราชภัตการ

(ณ วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

เมืองสมิงสิงหบุรี ๑ เมืองลุ่มสุ่ม ๑ เมืองท่าตะกั่ว ๑ เมืองไทรโยค ๑ เมืองท่าขนุน ๑ เมืองทองผาภูม ๑ เมืองท่ากระดาน ๑ ทั้งเจ็ดหัวเมืองเหล่านี้ แต่เดิมก็ไม่เป็นเมือง เป็นแต่ที่ตั้งค่ายที่ด่านตั้งอยู่เท่านั้น แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ทรงพระราชดำริว่า จะให้มีเกียรติศัพท์ดังออกไปข้างเมืองพม่าว่า มีหัวเมืองแน่นหนาหลายชั้น จึงโปรดตั้งให้เป็นหัวขึ้น มีกรมการอยู่รักษาทุกเมือง ๆ แลชื่อผู้สำเร็จราชการเมืองทั้งเจ็ดนั้นแต่เดิมก็ไม่มี เป็นแต่ชื่อเรียกตามตำบลที่ตั้งอยู่นั้นเอง บัดนี้ทรงพระราชดำริว่า ผู้สำเร็จราชการเมืองไม่มีชื่อตั้งไม่สมควร ณ วันพฤหัส เดือนแปด บุรพาสาฒ แรมหกค่ำ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานชื่อเป็นภาษาสังสกฤตแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองเหล่านั้นดังนี้ พระสมิงสิงหบุรี เป็นพระสมิงสิงหบุรินทร์ ผู้สำเร็จราชการเมืองสมิงสิงหบุรี พระลุ่มสุ่มเป็นพระนินนะภูมิบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองลุ่มสุ่ม พระท่าตะกั่วเป็นชินติฐบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองท่าตะกั่ว พระไทรโยคเป็นพระนิโครธาภิโยค ผู้สำเร็จราชการเมืองไทรโยค พระท่าขนุน เป็นพระปนัสติฐบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองท่าขนุน พระทองผาภูม เป็นพระเสล-

ภูมิบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองทองผาภูมิ พระท่ากระดาน เป็นพระผลกติฐบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองท่ากระดาน แล้วพระราชทานเสื้อเข้มขาบคนละตัว ๆ เป็นของขวัญ หัวเมืองทั้งเจ็ดนั้น ขึ้นแก่เมืองกาญจนบุรีทั้งสิ้น แต่ผู้สำเร็จราชการกรมการเมืองแยกย้ายกันมาตั้งอยู่ในแขวงเมืองราชบุรีบ้าง ให้จีนเอ้งเป็นขุนราชภัดการจางวางจีนช่างกาวหลาว พระราชทานให้ถือศักดินา ๕๐๐ ทำราชการตั้งแต่ ณ วันจันทร์ เดือนแปด บุรพาสาฒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

๑๔๖. ประกาศให้เลือกพระราชครูลูกขุน พระมหาราชครูปโรหิต พระมหาราชครูมหิธร

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือน ๘ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี ศรีสุวิรมหามัตวงศ ราชพงศนิกรานุรักษ มหาสวามิภักดิบรมราโชปการาภิรมย์ สระโพดมกิจวิจารณ มหามณเฑียรบาลบดินทร ราชนิเวศนินทรามาตย์ อันเตปุริกนาถเสนาบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ เป็นประธานาธิบดีในกรมวังรับพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ ที่ตั้งกรมแล้วแลยังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการเจ้าพระยาแลพระยา พระหลวงในพระบรมมหาราชวัง แลในพระบวรราชวังจงทั่วกันว่า พระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ (ทองดี) พระมหาราชครูมหิธร (อู่) ถึงแก่กรรมแล้ว ที่พระราชครูทั้ง ๒ จะต้องตั้งขึ้นใหม่ เมื่อว่าจะทรงปรึกษากับพระราชวงศานุวงศ์องค์หนึ่ง สององค์ แลท่านเสนาบดีสามคนสี่คน เลือกสรรข้าราชการผู้ใดผู้หนึ่งเป็นก็จะได้ แลทรงพระราชดำริเห็นว่า ที่พระมหาราชครู

ปโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธร พระครูพิเชต พระครูพิราม ๔ ตำแหน่งนี้ เป็นผู้พิพากษาตัดสินผิดแลชอบ สุขทุกข์ความของท่านทั้งหลายทั่วกัน ต่อออกไปจนราษฎรซึ่งเป็นบ่าวไพร่ในสังกัด แล้วได้ทรงทราบว่าในประเทศอื่น ๆ เมื่อผู้ครองแผ่นดินจะตั้งผู้สำหรับตัดสินความ ก็ย่อมให้คนทั้งปวงเลือกแล้วจดหมายชื่อเข้ามาส่งต่อเจ้าพนักงาน เจ้าพนักงานสอบดู ถ้ามีชอบใจท่านผู้ใดมาก ก็ให้ผู้นั้นเป็นผู้ตัดสินคดีของราษฎร ครั้งนี้จะทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองให้สมบูรณ์อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน โดยอย่างธรรมเนียมแก้ไขใหม่ให้ดีขึ้นกว่าเก่า จึงโปรดเกล้า ฯ ขอให้พระราชวงศานุวงศ์ที่ตั้งกรมแล้ว แลยังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการเจ้าพระยา แลพระยาพระหลวงในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง คิดตรึกตรองเลือกดูที่ชอบใจ อย่าให้ปรึกษากันว่า จะชอบใจให้ผู้ใดเป็นที่พระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธร ก็ให้จดหมายลงว่า ข้าพระพุทธเจ้าคนนั้นเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ว่าคนชื่อนั้นสมควรที่จะเป็นพระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ คนชื่อนั้นสมควรที่จะเป็นพระมหาราชครูมหิธร มิได้บังคับว่าให้เลือกเอาแต่ข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง ถึงข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ ถ้าเห็นว่ามีสติปัญญาควรจะเป็นที่ตัดสินความ โดยสัตย์โดยธรรม ตามพระราชกำหนดกฎหมายให้สิ้นสงสัยชอบใจแก่คนทั้งปวงได้ ก็ให้เขียนชื่อส่งมอบให้อาลักษณ์ผู้เอาโครงจดหมายไปถามหารือพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ให้เขียนถวายเข้ามาองค์ละฉบับทุก ๆ องค์ ข้าราชการก็ให้เขียนเข้ามาถวายคนละฉบับ ๆ จงทุก ๆ คน โปรดเกล้า ฯ ว่าอย่าให้รังเกียจสงสัยว่าจะทรงล่อล่วงล้อเลียนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย แล้วอย่าให้คิดวนเวียนรั้งรอว่าเมื่อจะเลือกผู้นั้น ๆ เข้าไปตามใจตัว จะไม่ถูกพระกระแสดอกกระมังก็ดี

แลถ้าจะเลือกเข้าไปแล้วจะไม่ได้เป็นดังว่า เข้าไปจะต้องอายเขาดอก กระมังก็ดีเช่นนี้ ก็อย่างเก่า ๆ อย่างนี้ขอเสียเถิด นิสัยใจคนต่าง ๆ กัน ก็ถึงจะเลือกชอบใจต่าง ๆ บัดนี้จะต้องพระราชประสงค์ ก็ตั้งตามใจคนทั้งหลายเป็นอันมาก เลือกชอบใจท่านผู้ใดมากด้วยกัน ก็จะให้ผู้นั้นเป็นที่พระมหาราชครูทั้งสองนั้น ถ้าจะเลือกชอบใจพระยาประสิทธิศุภการ ผู้ว่าที่พระครูพิราม แลพระครูพิเชตคนใดคนหนึ่ง ให้เลื่อนขึ้นเป็นที่พระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธร แล้วก็ให้เลือกหาผู้ที่จะเป็นพระครูพิเชต พระครูพิรามแทนเข้าไปด้วย เขียนชื่อเข้าไปส่งทั้งสี่ตำแหน่งทีเดียว ทราบหมายนี้แล้วให้คิดอ่านตริตรองไว้แล้วให้เขียนถวายไปส่งทุกวันไป เมื่อขุนหมื่นในอาลักษณ์จะไปถาม ตั้งแต่ ณ วันจันทร์ เดือนแปด ทุติยาสาฒ ขึ้นเก้าค่ำ จนถึงวันอาทิตย์ เดือนแปด ทุติยาสาฒ ขึ้นสิบห้าค่ำ ให้เป็นเสร็จในเจ็ดวัน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง ฯ

๑๔๗. ประกาศข้าราชการจะนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูล ให้จดหมายยื่นต่อมหาดเล็ก ๆ ส่งท่านข้างใน

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือน ๘ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ถ้าข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจะนำเรื่องความ ขึ้นกราบ บังคมทูล พระกรุณา ด้วยความ ประการใดก็ดีก็ให้จดหมายยื่นแก่มหาดเล็ก ๆ จะได้ส่งไปให้ท่านข้างใน ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ ไม่ได้ฉันใด หรือจะควรประการใดจะได้ห้ามไว้นั้น ให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสุรัสวดี หมายบอกข้าทูลละอองธุลีพระบาทให้รู้ทั่วแก่ทุกตำแหน่ง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง ฯ

๑๔๘. ประกาศให้ลงชื่อด้วยลายมือตนในหนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังให้ทราบจงทั่วกัน ด้วยเมื่อก่อนแต่นี้ไป คดีหลายเรื่องลูกขุนปรึกษาผิด ๆ ไปบ้าง มีผู้ร้องถวายฎีกา มีรับสั่งให้เรียกคำปรึกษามาทรงทอดพระเนตร ครั้นทรงพระราชตำหนิติเตียนแล้ว ลูกขุนบางนายออกตัวว่า ไม่ทราบตัวป่วยอยู่บ้าง มีกิจธุระไม่ได้รับราชการบ้าง ลูกขุนผู้เรียงลักเอาชื่อใส่ลงดอก จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งว่า ตั้งแต่นี้ไปลูกขุนผู้ใดจะลงชื่อในคำปรึกษาพร้อมกันก็ดี จะลงในคำแย้งก็ดี ในคดีเรื่องใดๆ ให้ลงลายมือเขียนชื่อตัวเอง หรือถ้าให้คนอื่นเขียนก็ให้เขียนลงในกระดาษขาวแล้วประทับตราตามตำแหน่งของตัวทุกคน ในคดีทุกเรื่องตั้งแต่นั้นมาเมื่อขุนศาลตระลาการพิจารณาความเสร็จสิ้นสำนวนแล้ว ทำข้อความขึ้นเสนอลูกขุน ณ ศาลหลวง ๆ ปรึกษากันเรียงความผิด ความแผลงแล้ว เห็นความประการใดก็ลงชื่อเองบ้าง แล้วประทับตราตามตำแหน่งไว้เป็นสำคัญทุกเรื่อง ตามพระราชโองการดำรัสสั่งนั้นมานานแล้ว เมื่อการผิดชอบอย่างไรไปภายหน้าก็ให้เป็นที่ทุ่มเถียงกันได้ แต่การอื่น ๆ นอกจากคดีความนั้นขัดข้องด้วยเหตุสิ่งใด ทรงปรึกษาพระราชวงศานุวงศ์แลท่านเสนาบดี ข้าราชการ ก็กราบบังคมทูลพระกรุณาตามเห็น เมื่อทรงเห็นชอบด้วย ก็โปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งเจ้าพนักงานไปตามการ ถ้าไม่ทรงเห็นชอบด้วยก็ทรงติเตียนทักท้วงบ้าง

ผู้อื่นลักเขียนชื่อส่งเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย จะจับเอาเหตุมาต่อว่าก็ไม่มีสลักสำคัญ เพราะฉะนั้นแต่นี้สืบไปภายหน้าจะทรงปรึกษาด้วยการบ้านเมืองแลการทั้งปวง หรือพระราชวงศานุวงศ์ ท่านเสนาบดีข้าราชการผู้ใดจะทำเรื่องราวจดหมายหางว่าว ว่าด้วยเหตุสิ่งใดปรึกษาพร้อมด้วยผู้ใด ก็ให้ลงชื่อว่า ข้าพระพุทธเจ้า (คนนั้น) ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า (อย่างนั้น) จนสิ้นข้อความชื่อนั้นจะลงที่ต้นหนังสือ หรือจะลงที่ท้ายวันท้ายศกก็ตาม แต่ให้เขียนด้วยลายมือตัวเองลงในสมุด หรือกระดาษไว้เป็นสำคัญจงทุกฉบับ ถ้าเป็นกระดาษ จะประทับตราของผู้ที่มีชื่อลงในเรื่องราวจดหมายหางว่าวก็ตาม จึงจะเป็นที่เชื่อถือสำคัญมั่นคงแก่กัน ฯ

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนเก้า ขึ้นห้าค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๗๐๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๔๙. ประกาศเวลาเสด็จลงพระตำหนักน้ำแลประทับในเรือบด จะชักธงจอมเกล้าขึ้นเป็นที่หมายห้ามคนพายเรือแจวเรือผ่าน

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือน ๙ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยพระยาเพ็ชรชฎา รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า แต่ก่อนจะเสด็จลงไปพระตำหนักน้ำ ก็บัตรหมายให้เจ้าพนักงาน นายอำเภอแลตำรวจ ห้ามคนมิให้แจวเรือพายเรือขึ้นล่องไปที่หน้าพระตำหนัก แต่นี้สืบไปเมื่อหน้าถ้าเสด็จลงไปพระตำหนักน้ำเป็นราชการเร็ว ไม่ทันบัตรหมาย ให้เจ้าพนักงานรู้ทั่วกัน จะโปรดเกล้า ฯ ให้ชักธงจอมเกล้าขึ้นไว้บนเสาธงริมพระตำหนักน้ำให้รู้ว่าเสด็จประทับอยู่พระตำหนักน้ำ ห้ามมิให้เรือเจ้าต่างกรม เจ้ายังมิได้ตั้งกรม เรือข้าราชการ เรือราษฎรแจวพาย

ขึ้นล่องผ่านไปหน้าพระตำหนักน้ำ ให้นั่งแล้วพายหลีกข้ามไปริมฝั่งตะวันตก ถ้าแลจะเสด็จลงเรือพระที่นั่งบด จะให้มีธงปักไว้ในเรือพระที่นั่งบดเปนสำคัญขึ้นล่องไปในทางชลมารค แล้วให้เรือต่างกรมแลเรือเจ้ายังมิได้ตั้งกรม แลเรือข้าราชการ เรือราษฎรจอดหยุดแอบเข้าเรียบริมฝั่ง อย่าให้เรือแจวเรือพายขึ้นล่องต่อไปเปนอันขาด ถ้าแลเรือพระที่นั่งบดพ้นไปแล้วจึงให้เจ้าต่างกรม เจ้ายังมิได้ตั้งกรม แลเรือข้าราชการ เรือราษฎรทั้งปวงนั้นแจวพายขึ้นล่องไปตามรับสั่ง ฯ

๑๕๐. ประกาศตั้งผู้จับคนยิงปืนในแขวงกรุงเทพ ฯ ซึ่งมิได้บอกปากเสียง

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือน ๑๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้กรมวัง กรมพระตำรวจหน้า กรมเมือง กรมพระนครบาล นายอำเภอ กรมตำรวจ ทนายเลือกหอกไปตรวจตามพระราชอาณาเขตแขวงกรุงเทพ ฯ ให้ทั่วไป ถ้าผู้ใดบังอาจยิงปืนในเพลากลางวันกลางคืน ไม่บอกปากเสียง ให้จับเอาตัวคนที่ยิงปืนมาส่งให้ผู้รับสั่ง ๆ จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้ผู้ต้องเกณฑ์ทั้งนี้ไปตรวจจับตั้งแต่ ณ วันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เสมอทุกวันไปกว่าจะมีรับสั่งห้ามตามเคย อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

๑๕๑. ประกาศห้ามไม่ให้ช่วยคนในบังคับต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาส

(คัดจากหมายรับสั่ง ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เซอรอเบ็ดซอมเบอกงสุลอังกฤษ ทำหนังสือมายื่นเจ้าพนักงานกรมท่า ขอให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ขุนนางที่เมืองอังกฤษมีหนังสือเข้ามาว่า กรุงเทพ ฯ กับกรุงอังกฤษ ได้ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแล้ว ลูกค้าคนในบังคับอังกฤษเข้ามาค้าขายมีบุตรภรรยาอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ มาก คนในบังคับอังกฤษเกิดบุตรที่กรุงเทพ ฯ หลายคน ในกฎหมายสำหรับบ้านเมืองมีว่า ถ้าบิดาเป็นอังกฤษ บุตรก็เป็นคนในบังคับอังกฤษตามบิดานั้น โปรดเกล้า ฯ รับสั่งว่า ธรรมเนียมอังกฤษแลประเทศยุโรปนั้น หาได้ช่วยคนมาเป็นข้าทาสใช้สอยเหมือนอย่างที่กรุงเทพ ฯ ไม่ ตั้งแต่นี้สืบไป ผู้ใดจะช่วยคนเป็นทาสใช้สอยก็ให้สืบสวนดูให้แน่นอน อย่าให้ช่วยเอาคนในบังคับอังกฤษแลคนในบังคับชาวต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาสเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าจะจ้างเป็นลูกจ้างใช้สอยนั้นไม่ห้าม ถ้าผู้ใดช่วยเอาคนในบังคับชาวต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาส ถ้ากงสุลมีหนังสือมาว่ากล่าว ก็จะต้องส่งตัวให้ นายเงินที่ช่วยไว้จะคิดเอาเงินค่าตัวนั้นไม่ได้ ให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี หมายบอกเจ้าตั้งกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ฝ่ายหน้าฝ่ายในแลลูกขุน ณ ศาลหลวง แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง พระบวร

ราชวัง แล้วให้กรมเมืองหมายประกาศอาณาประชาราษฎรให้รู้จงทั่ว ให้ทำตามหมายรับสั่งนี้จงทุกประการ

หมายมา ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

๑๕๒. ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก

(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศให้รู้ทั่วกันว่า วันเสาร์ เดือนสิบ แรมสิบค่ำ นายจบคชศิลปทรงบาศขวาได้เห็นดาวหางดวงนี้ ครั้นวันพฤหัส เดือนสิบ แรมสิบห้าค่ำ เจ้านายแลข้าราชการจึงได้เห็นด้วยกันมาก ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทอดพระเนตร แล้วทรงดำรัสว่า ดาวดวงนี้ทรงจำได้ว่าได้เคยมีมาแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๑๗๒ ได้ ๔๘ ปีมาแล้ว คราวนั้นก็มาในเดือนสิบเอ็ดในทิศนี้ในราศีแลฤดูกาลเวลาเช่นนี้ ก็ไม่มีเหตุอะไรนัก มีแต่ความไข้ทรพิษแลกระบือล้มมากแลฝนแล้ง แล้วก็ได้พระเศวตกุญชรมาในปีมะแม ตรีศกนั้น ถึงคนมีอายุมากได้เห็นแล้ว แต่ไม่ได้สังเกตก็จำไม่ได้ คนอายุน้อยก็ไม่ได้เคยเห็น ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำได้แน่ แลพระยาโหราธิบดีก็จำได้ แต่ชาวประเทศยุโรปได้เห็นในประเทศยุโรปนานหลายเดือนแล้ว ได้ลงในหนังสือพิมพ์ตั้งแต่เดือนหกมา แลดาวอย่างนี้มีคติแลทางที่ดำเนินยาวไปในท้องฟ้า ไม่เหมือนดาวพระเคราะห์อื่นแลดาวพระเคราะห์ทั้งปวง เป็นของสัญจรไปนานหลายปีแล้วก็กลับมาได้เห็นในประเทศข้างนี้อีก เพราะเหตุนี้อย่าให้ราษฎรทั้งปวงตื่นกัน แลคิดวิตกเล่าลือไปต่าง ๆ ด้วยว่ามิใช่จะได้เห็นแต่

ในพระนครนี้ แลเมืองที่ใกล้เคียงเท่านั้นหามิได้ ย่อมได้เห็นทุกบ้านทุกเมือง ทั่วพิภพอย่างได้เห็นนี้แล

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๗๑๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๕๓. ประกาศให้ผู้ถวายฎีกาลงชื่อหรือวานผู้ที่ไว้ใจลงแทน

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ให้ทราบจงทั่วกันด้วยเมื่อก่อนแต่ปีนี้ไป คดีหลายเรื่องลูกขุนปรึกษาผิด ๆ ไปบ้าง มีผู้ร้องถวายฎีกา มีพระบรมราชโองการให้เรียกคำปรึกษามาทรงทอดพระเนตร ครั้นบางทีทรงพระราชดำริติเตียนแล้ว ลูกขุนบางนายออกตัวว่าไม่ทราบ ตัวป่วยอยู่บ้าง มีกิจธุระไม่ได้มารับราชการบ้าง ลูกขุนผู้เรียงลักเอาชื่อใส่ลงดอก จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งว่าตั้งแต่กาลนั้นไป ลูกขุนผู้ใดจะลงชื่อในคำปรึกษาพร้อมกันก็ดี จะลงในคำแย้งก็ดี ในคดีเรื่องใด ๆ ให้ลงลายมือเขียนตัวเอง หรือถ้าให้คนอื่นเขียนก็ให้เขียนลงในกระดาษขาว แล้วประทับตราตามตำแหน่งของตัว แล้วจึงผนึกเข้ากับสมุดคำปรึกษา หรือลงชื่อแล้วประทับตราตามตำแหน่งในใบสัจ ทับหลังสัจแลหลังฟ้องทุกนาย ในคดีทุกเรื่องบรรดาที่ตัวได้ปรึกษา ตั้งแต่นั้นมา การใด ๆ ซึ่งลูกขุนได้ปรึกษานั้นเมื่อลูกขุนผู้ที่ประชุมปรึกษาในเรื่องนั้น ๆ เมื่อเห็นพร้อมกันเรียงความลงแล้ว ก็ลงชื่อเองบ้างให้ผู้อื่นเขียนแทนบ้าง แล้วประทับตรา

ตามตำแหน่งไว้เป็นสำคัญทุกเรื่อง ตามพระราชโองการดำรัสสั่งนั้นมานานแล้ว ภายหลังราษฎรผู้มาร้องถวายฎีกา จ้างเสมียนเขียนมาบ้าง มาให้การคดีให้พนักงานเรียบเรียงที่กรมล้อมพระราชวังบ้าง เมื่อเรื่องราวถวายแล้ว ครั้นได้ทรงทอดพระเนตรเรื่องราว บางเรื่องทรงตัดสินให้ผู้ถวายฎีกาเสียเปรียบไปตามความในคำของผู้นั้นเองบ้าง โปรดให้มีกระทู้ซักถาม ข้างผู้ถวายฎีกากลับให้การว่า ตัวไม่รู้หนังสือเขียนไม่ได้ เจ้าพนักงานหรือผู้รับเขียนแต่งความผิดไป ไม่ต้องความจริงบ้าง เขียนเกิน ๆ ขาด ๆ บ้าง เป็นที่ทุ่มเถียงกันเนือง ๆ หลายเรื่อง เพราะฉะนั้นแต่นี้สืบไป มีพระบรมราชโองการให้ประกาศทั่วไปทุกตำแหน่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้ใดจะทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าด้วยเหตุสิ่งใดก็ดี ก็ให้ลงชื่อเป็นลายมือของตัวในที่ที่ว่าข้าพระพุทธเจ้า (ชื่อ) ดังนี้ เป็นสำคัญจงทุกฉบับ ถ้าราษฎรจะทำเรื่องราวฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย ด้วยไปให้เจ้าพนักงานกรมล้อมพระราชวัง เรียงความแลเขียนเรื่องราวให้ เมื่อเรื่องราวแต่งเขียนแล้ว ให้ผู้แต่งอ่านให้เจ้าของเรื่องราวฟังแล้ว ให้เจ้าของเรื่องราวรับไปวานให้ผู้อื่นอ่านให้ฟังให้หลายครั้งแล้ว ลงชื่อเป็นลายมือของตัวเป็นสำคัญ หรือวานผู้อื่นที่ตัวเชื่อถือลงชื่อหมายลายมือแทนในเรื่องราวนั้น จงทุกฉบับ ว่าข้าพระพุทธเจ้าชื่อนี้ ชอบใจแล้ว จึงนำมาถวายให้เป็นที่เชื่อฟังได้ เถียงไม่ได้ อนึ่ง บางทีทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชวงศานุวงศ์ แลท่านเสนาบดี แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ๆ ปรึกษาด้วยข้อราชการใด ๆ หรือเรื่องราวซึ่งผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมากจะเข้าชื่อกัน จะกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าด้วยเหตุสิ่งใด ๆ ก็ให้ลงชื่อด้วยลายมือของท่านผู้นั้น ๆ หรือประทับตรามาเป็นสำคัญจงทุกครั้ง อย่าให้เป็นที่ทรงรังเกียจว่าผู้อื่นเอาแต่ชื่อ

ท่านบางองค์บางคน ไม่ได้เห็นไม่ได้ฟังคำปรึกษาแลเรื่องราวนั้นเลย จงทำมาใส่ตามบังคับมานี้ให้ทั่วกัน

ประกาศมา ณ วันพฤหัส เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๗๑๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๕๔. ประกาศห้ามยิงปืน ถ้าจะยิงให้บอกศาลาก่อนจึงยิงได้

(ณ วันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่ข้าราชการ แลราษฎรให้ทราบทั่วกัน ว่าแต่ก่อนนี้ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้มีพระราชบัญญัติห้ามว่าคนในประเทศ คนนอกประเทศ อย่าให้ผู้ใดยิงปืนใหญ่น้อย ที่บ้าน ที่เรือน ที่แพ ที่เรือ ถ้าจะทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะขอยิงปืนใหญ่น้อย ให้ผู้นั้นมาบอกต่อเจ้าพนักงานให้ทราบก่อนจึงยิงได้ ถ้าไม่บอกให้เจ้าพนักงานทราบก่อนแลยิงปืนใหญ่น้อยให้ผู้นั้นต้องเสียค่าปรับไหม เป็นเงิน ๒ ชั่ง แลบัดนี้คงยังประมาทอยู่หาเอาใจใส่ทำตามไม่ เพราะมีเหตุขึ้น คือนายกล่อม บุตรหลวงฤทธิสำแดง เจ้ากรมฝรั่งปืนใหญ่ ไม่มาบอกต่อเจ้าพนักงานเองอย่างเคยแต่ก่อน เป็นแต่สั่งให้หมื่นนิพนธอักษร ช่างดอกไม้มาบอกศาลา ว่าจะขอทำการ ปี ณ วันเสาร์ เดือนสิบ แรมสิบค่ำ จะมีดอกไม้เพลิงพลุสามตับ แลดอกไม้เพลิงอื่น ๆ ไม่บอกว่าจะยิงปืนเลย หมื่นนิพนธอักษร มิใช่เจ้างานการบุญข้างฝรั่ง มาทำจดหมายอ้างชื่อนายกล่อมนั้น มายื่นต่อเจ้าพนักงาน กรมมหาดไทย กลาโหม กรมวังสามฉบับ แล้วนายกล่อมยิงปืนใหญ่ที่วัดฝรั่ง ปากคลองผดุงกรุงเกษมข้างใต้ ในวันนั้นเสียงปืนดังหลายนัด จึงทรงพระราชดำรัสถาม

เจ้าพนักงาน ๆ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ไม่มีผู้ใดบอก ด้วยการยิงปืน มีแต่จดหมายหมื่นนิพนธอักษรมายื่นต่อกรมมหาดไทยว่านาย นายกล่อม ฝรั่งจะขอจุดดอกไม้เพลิง จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งพระยาอนุรักษราชมณเฑียร ให้เอาตัวนายกล่อม กับหมื่นนิพนธอักษร ช่างดอกไม้มาชำระ ไล่เลียงไต่ถามการยังค้างอยู่ ในวันอาทิตย์ เดือนสิบ แรมสิบเอ็ดค่ำแล้วนั้น ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งกรมพระนครบาล ให้นายอำเภอประกาศห้ามอย่าให้ผู้ใดยิงปืนใหญ่น้อยโดยลำพังไม่ได้บอกศาลาก่อนเลยเป็นอันขาด จงทุกอำเภอ แลในวันอาทิตย์ เดือนสิบ แรมสิบเอ็ดค่ำนั้น เวลาย่ำค่ำแล้ว ทรงได้ยินเสียงปืนใหญ่อีกครั้งหนึ่ง มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้กรมพระนครบาลไปสืบถามพระอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ได้ตัวอ้ายไช อ้ายเท้ง สองคนมาถาม ได้ความว่า อ้ายไช อ้ายเท้ง อ้ายแหยม อ้ายเกด ๔ คน คบคิดกันเอาดินตับพลุ ใส่ในกระบอกไม้ไผ่จุดไฟยิงเล่นแทนปืนที่ลานหน้าวัดสุทัศน์เทพวราราม ทรงพระราชดำริว่า บัดนี้ชะรอยคนพวกนี้จะเมา ได้ยินเสียงปืนฝรั่งยิงก็ชะรอยจะคิดว่าฝรั่งเมาสุรายิงปืนเล่นได้ ก็พลอยยิงเล่นบ้าง เข้าใจว่าไม่มีใครว่าได้แล้ว ดังนี้เป็นเหตุจะให้ผู้อื่นดูอย่างต่อ ๆ ไป การก็จะไม่สงบลง จึงทรงดำรัสสั่งให้กรมพระตำรวจเอาตัวนายกล่อม หมื่นนิพนธอักษร อ้ายไช อ้ายเท้ง อ้ายแหยม อ้ายเกด ๖ คน ไปลงพระราชอาญาเฆี่ยนคนละ ๕๐ ที ในที่ยิงปืนนั้นแล้ว ให้ตระเวนบกสามวัน ตระเวนเรือสามวัน เพื่อจะมิให้มีผู้ดูเยี่ยงอย่าง แล้ว ๕ คนนั้นให้จำไว้เพราะมีโทษมาก แต่นายกล่อมฝรั่งนั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้ปล่อยไป ให้พ้นโทษ เพราะการยิงปืนที่วัดฝรั่งนั้น เป็นการเคยทำมาแต่ก่อนไม่สู้ผิดนัก แลบัดนี้ให้ประกาศซ้ำมาให้มั่นคงแข็งแรง

ว่าตั้งแต่นี้ไป ถ้าผู้จะยิงปืนใหญ่มีเสียงดังมาก เป็นสงสัยว่าปืนในพระราชวังยิงบอกสัญญาเพลิงไหม้ มิใช่ยิงนก แลคาบศิลาที่ยิงหัดยิงเป้าในวังเจ้า บ้านขุนนางแล้ว ให้ผู้นั้นจดหมายยื่นต่อกรมพระนครบาลด้วยฉบับหนึ่ง เพื่อจะได้ประกาศให้ทราบให้ทั่วพระนครก่อนวันนั้น วันหนึ่ง สองวัน แลให้บอกศาลามหาดไทย ศาลากลาโหมกรมวังตามเคย จึงจะยิงได้ ถ้าจะยิงปืนคาบศิลาแลปืนชนวนทองแดงที่ใกล้พระราชวัง ก็ให้ผู้นั้นจดหมายมาบอกต่อกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมวัง ตามเคยอย่างแต่ก่อน ถ้าผู้ใดยิงปืนใหญ่ปืนน้อยด้วยไม่มีจดหมายมายื่นต่อกรมพระนครบาล กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมวัง ก่อนทำการล่วงพระราชบัญญัติเช่นนี้อีก จะให้ลงพระราชอาญาแก่ผู้นั้น เฆี่ยน ๕๐ แล้วจำไว้ ณ คุก ถ้าคนต่างประเทศ จะให้กงสุลปรับไหม ให้เสียเงิน ๒ ชั่งตามกฎหมายท้องน้ำ

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นที่ ๒๗๑๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๕๕. เตือนสติพนักงานต้องทำการเฉพาะตำแหน่ง

(ณ วันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

เตือนสติว่าราชการใด ๆ ข้าราชการตามพนักงานในกรมนั้น ๆ แล้วผู้นั้น ๆ ก็ต้องทำตามพนักงานของตัว ไม่ต้องคอยรับสั่งเลย ควรต้องทำทุกประการ ถ้าขาดไปก็มีความผิด แต่ผู้ใดเป็นขุนนางตำแหน่งพนักงานอื่น ถึงจะมีความสวามิภักดิ์ จะมาช่วยทำการนอกพนักงานของตัวก็ไม่ได้ เหมือนอย่างกรมวัง สนมพลเรือนสนมตำรวจ เป็นพนักงานสำหรับกำกับข้างในไปที่ใดที่หนึ่งนอก

พระราชวัง ผู้เปนพนักงานอื่นจะมาพลอยแทรกแซงกำกับไปด้วยก็ไม่ได้ ถ้ามีราชการหรือคดีเกี่ยวข้องในกรมวัง ก็เปนพนักงานสำหรับทอดโฉนดบัตรหมายเข้าไป พนักงานอื่นจะทอดโฉนดบัตรหมายเข้าไปก็ไม่ได้ แต่บางทีผู้ที่เปนพนักงานอื่น มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ สั่งให้ว่า ให้ทำการของพนักงานอื่นเปนครั้งเปนคราว หรือบางสิ่งบางอย่าง ก็ว่าได้ ทำได้ เปนคราว ๆ แลในสิ่งแลอย่าง ซึ่งโปรดให้ว่า (ให้ทำ) นั้นตามรับสั่ง ผู้ที่เปนเจ้าของพนักงานอยู่ในกรมนั้น จะขัดขวางไว้ไม่ให้ผู้นั้นว่า ไม่ให้ผู้นั้นทำ หรือจะแย่งชิงทำเองก็ไม่ได้ เหมือนศาลมรดก แต่เดิมก็ขึ้นอยู่ในกรมวัง แต่บัดนี้ทรงพระมหากรุณาโปดเกล้า ฯ ให้ยกขึ้นไปกรมล้อมพระราชวัง ถ้าแลกรมวังจะไปตามว่ากล่าวบังคับบัญชาก็ไม่ได้ จะตั้งศาลมรดกว่าต่างหากก็ไม่ได้

อนึ่ง ความมรดกแลความฎีกา แลความอื่น ๆ บางเรื่อง ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีตระการศาลรับสั่งชำระต่างหาก นอกจากโรงศาลตามพระธรรมนูญ ความเหล่านั้นก็ตกอยู่แก่ผู้รับสั่งนั้น ๆ ถึงผู้ที่เปนพนักงานโรงศาลตามกระทรวง จะตามแย่งชิงมาว่ากล่าวก็ไม่ได้

เรื่องทาสลูกหนี้หนีเข้าไปแอบแฝงขัดขวางอยู่ใน พระราชวัง เดิมเปนพนักงานของกรมวังก็จริง บัดนี้พระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแล้วว่า ให้เปนพนักงานของพระยาเพชรพิไชย ช่วยตามต่อว่า ชำระส่งตัวทาสแลลูกหนี้ หรือเงินค่าตัว ค่าป่วยการแลอื่น ๆ นั้น ให้แก่นายเงินแลเจ้าหนี้ เมื่อการจะเกี่ยวข้างในพระยาเพชรพิไชย ก็ต้องถอดโฉนดบัตรหมายไปจึงจะชอบ เมื่อนายเงินแลเจ้าหนี้ไม่ว่าที่พระยาเพชรพิไชย กลับมาว่าที่กรมวัง ๆ จะ

รับความมาตามเคยนั้นก็ไม่ควร เพราะได้มีประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาแผ่นที่ ๙ ประกาศที่ ๒๐ แล้ว ความควรส่งให้พระยาเพชรพิไชยจึงจะชอบ ถ้าพระยาเพชรพิไชยไม่ชำระให้ ช้าไว้กว่า ๗ วัน ก็ควรจะให้เจ้าของทาสมาร้องถวายฎีกาเอง หรือจะนำทูลเกล้า ฯ ให้ก็ได้ ซึ่งจะมาชำระเรียกร้องเร่งรัดต่างหาก ตามพนักงานเดิมไม่ควร

ลงหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา ณ วันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๒๐

๑๕๖. ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ แลว่าด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีผัว

(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยให้ทราบทั่วกันว่า เมื่อครั้งปีขาลฉศกนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศมาฉบับหนึ่งแล้ว ครั้นปีมะเมีย สัมฤทธิศก จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศซ้ำมาอีก เพื่อจะให้ทราบมั่นคงตามฉบับเดิม มีเนื้อความว่า

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศปฏิญาณไว้เป็นความสัจความจริง แก่เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอกทั้งปวง เว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกยาเธอ แลหม่อมพนักงานทุกตำแหน่ง แลเจ้าจอมเถ้าแก่ แลท่านเถ้าแก่ แลนางรำบำเรอทั้งปวงทุกคน ด้วยบัดนี้ไม่ได้ทรงหวงแหนท่านผู้ใดผู้หนึ่งไว้ใน

ราชการ ด้วยการข่มเหงกักขังดอก ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงตามสมัคร แลเห็นแก่ตระกูลแลความชอบของท่านทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง พระราชทานเบี้ยหวัดผ้าปี แลเครื่องยศบรรดาศักดิ์โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวง ก็ทำราชการมานานแล้ว ใคร ๆ ไม่สบายจะใคร่กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการ ไปอยู่วังเจ้า บ้านขุนนาง บ้านบิดามารดา จะมีลูกมีผัวให้สบายประการใด ก็อย่าให้กลัวความผิดเลย ให้กราบทูลถวายบังคมลาโดยตรง แล้วก็จะโปรดให้ไปตามปรารถนาโดยสะดวก ไม่กักขังไว้ แลไม่ให้มีความผิดแก่ผู้นั้น แลผู้ที่จะเป็นผัวนั้นเลย ห้ามแต่อย่าให้สนสื่อหาชู้หาผัวแต่ตัวยังอยู่ในราชการด้วยอุบายทางใดทางหนึ่ง ก่อนกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นอันขาดทีเดียว เป็นดังนั้นจะเสียพระราชกำหนดสำหรับแผ่นดินไป เมื่อไปอยู่นอกพระราชวังแล้ว ถ้าเป็นคนมีตระกูลอยู่ ไปอยู่กับบิดามารดาญาติพี่น้อง หรือเป็นนางห้ามเจ้านายที่ทรงพระกรุณาให้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ ๆ หรือเป็นภรรยาข้าราชการที่มีศักดินามาก ก็จะพระราชทานเบี้ยหวัดอยู่บ้างโดยสมควร อนึ่ง ถ้าเจ้าจอมอยู่งานชั้นในเห็นว่าพระราชบัญญัติบังคับ คับแคบใจนัก จะถวายบังคมลาออกราชการก็อายอดสู อยู่ชั้นในไม่สบาย จะขอรับพระราชทานโอกาสเลื่อนออกมาเป็นชั้นกลาง ชั้นนอก แลพนักงานทำราชการสนองพระเดชพระคุณตามอย่าง แลบังคับเจ้าจอมอยู่งานชั้นกลาง ชั้นนอก แลพนักงานแลนางรำบำเรอ ก็ตามแต่จะชอบใจ แต่ให้กราบทูลก่อน อย่าเพ่อทำการประพฤติแชเชือนเกินอย่างเจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ก่อนกราบทูลขอออกตัว จะทรงพระกรุณาโปรดให้ลดแต่เครื่องยศ แลเบี้ยหวัดอย่างเจ้าจอมอยู่งานชั้นในเสีย ให้คงได้ดังเจ้าจอมอยู่งานชั้นกลาง ชั้นนอก แลพนักงาน แลนางรำบำเรอ โดยสมควร แต่เจ้าจอมมารดาใน

พระเจ้าลูกเธอ จะโปรดให้ออกนอกราชการไปมีผัวไม่ได้ จะเสียพระเกียรติยศพระเจ้าลูกเธอไป เมื่อจะใคร่ออกนอกราชการ เพียงจะอยู่กับพระเจ้าลูกเธอไม่มีผัว ก็จะทรงพระกรุณาโปรดกระแสพระบรมราชโองการดังนี้ ก็ได้มีพระราชดำรัสมาหลายครั้งแล้ว แต่ดูที่จะหามีใครเชื่อไม่ ด้วยเข้าใจว่าตรัสเล่นก็ดี ประชดก็ดี อันการนี้เป็นสุจริตสัตย์จริง จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ตีพิมพ์ประกาศพระราชทานเป็นสำคัญสัญญาไว้ให้มั่นคง ให้ท่านทั้งปวงเชื่อว่าไม่ทรงหวงแหนกักขังจริง ๆ แลพระราชดำรัสนั้นเป็นความจริงความตรง ให้ท่านทั้งปวงรับคำประกาศนี้ไว้เป็นสำคัญ ถ้ากาลไปข้างหน้ามิได้เป็นจริงดังนี้ ก็ควรที่ท่านทั้งปวง แลเทพยดา มนุษย์ จะครหาติเตียนอยู่แล้ว อนึ่ง เจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าในแผ่นดินล่วงแล้วมา ถ้ายังมีพระองค์เจ้าอยู่ ก็อย่าให้มีผัว ถ้าอยากจะมีผัวให้ได้ ก็ให้มากราบทูลพระกรุณาว่าตัดรอนพระองค์เจ้าให้ขาดเสียก่อน อย่าให้เรียกว่าเจ้าจอมมารดาเลย ถ้าพระองค์เจ้ายอมตัด ไม่นับถือแล้ว จะโปรดให้มีผัวตามสบาย ถ้าไม่ได้กราบทูลพระกรุณา ขึ้นมีผัว ถ้าผัวเป็นพระองค์เจ้า ก็จะโปรดลดเบี้ยหวัดเสียกึ่งหนึ่ง ถ้าผัวเป็นหม่อมเจ้า เป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ก็ดี จะยกเบี้ยหวัดเสีย แล้วจะให้เสียภาษีปีละ ๑๒ ตำลึง ถ้ามีผัวเป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์น้อย แลไพร่ จะให้ลงพระราชอาญา แล้วผัวจะให้ริบราชบาตร แล้วเอาตัวส่งหญ้าช้าง ตัวหญิง ให้ลงพระราชอาญาจำไว้จนตาย ถ้าพระองค์เจ้าสงสาร กราบทูลขอ ก็จะพระราชทานให้ไปอยู่กับพระองค์เจ้า รับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนอย่างนางนม ให้เรียกแต่ว่ามารดา ไม่ให้ใส่คำนำเรียกว่าเจ้าจอม อนึ่ง บรรดามารดาหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้าที่ตั้งกรมแล้ว แลยังไม่ได้ตั้งกรมทั้งปวง ซึ่ง

สิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อหม่อมเจ้ายังมีตัวอยู่ ถ้าไม่มีผัว ก็ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ๖ ตำลึงบ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง ถ้ามีผัว ให้เลิกเบี้ยหวัดเสีย ให้ผัวที่เป็นไพร่ มิใช่เจ้า ให้เสียภาษีปีละ ๖ ตำลึง เป็นเบี้ยเลี้ยงแก่หม่อมเจ้าไปทุกเดือนกว่าหม่อมเจ้าจะไม่มีตัว ภาษีนี้ใครอย่าติว่าแรง เพราะมิได้เรียกเอามาเป็นหลวงแต่สักเฟื้อง ๑ พระราชทานให้หม่อมเจ้าบุตรทั้งสิ้น เป็นการจะกดขี่คนที่เป็นผัวมารดาหม่อมเจ้า ให้ปฏิบัติหม่อมเจ้าไป อนึ่ง เมื่อมารดาหม่อมเจ้าผู้ไม่มีผัวพระราชทานเบี้ยหวัดด้วย ก็เพื่อจะให้เป็นกำลังเลี้ยงหม่อมเจ้าไป ก็เมื่อไม่อยู่เลี้ยงหม่อมเจ้าไปมีผัว ก็ควรให้คนผู้เป็นผัวเสียภาษีให้แก่หม่อมเจ้า เท่าเบี้ยหวัดซึ่งพระราชทานเมื่อไม่มีผัวจึงชอบ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าที่มีผัว โกรธกับผัวถึงหย่าร้างขาดจากผัวเมียกัน ถ้าสาบานได้ทั้งสองข้างหย่ากันแต่เดือนใด ก็ให้ยกภาษีแต่เดือนนั้นไป โกรธกันเล็กน้อยถึงว่าไม่ได้อยู่ด้วยกัน ถ้าสาบานไม่ได้ว่าขาดกัน ก็ไม่พ้นภาษี ถ้าอยากจะไม่เสียภาษีมาทนสาบานแล้วกลับไปดีกัน หรือสืบได้ความจริงว่ายังดีกันอยู่ จะปรับให้ใช้ภาษีสองต่อจนเดือนที่ชำระความ ถ้ามารดาหม่อมเจ้ามีผัวเป็นพระองค์เจ้า ไม่เสียเกียรติยศอันใด เป็นแต่โปรดให้ยกเบี้ยหวัดเสียไปให้พระองค์เจ้าผู้ผัวเลี้ยงเถิด หรือจะได้เบี้ยหวัด ก็จะได้ด้วยอำนาจพระองค์เจ้าที่เป็นผัวใหม่ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าไปได้ผัวใหม่เป็นหม่อมเจ้า ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรยอมยินดีเอาเป็นบิดาเลี้ยงก็แล้วไป ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรมิยอมยินดีด้วย ก็จะทรงพระกรุณาโปรดชักเอาเบี้ยหวัดของหม่อมเจ้าที่เข้ามาเป็นผัวนั้น แบ่งสามส่วน ยกเอาส่วนหนึ่งให้แก่หม่อมเจ้าผู้บุตรเป็นภาษีทุกปีไป เพราะทำให้หม่อมเจ้าผู้บุตรได้ความอับอาย ลักษณะพระราชกำหนดนี้ โปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ท่านทั้งปวงจงทราบด้วยจงทั่วกัน

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบสอง ขึ้นสองค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๗๓๔ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๕๗. ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาต ข้าราชการฝ่ายใน กราบถวายบังคมลาออก ๑๒ คน

(ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ท่านทั้งปวง ให้ทราบว่า เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ไว้แต่ก่อนว่า บรรดาข้าราชการฝ่ายในแก่สาวปานกลางใด ๆ เว้นไว้แต่เจ้าจอมมารดามีพระองค์เจ้านอกนั้นถ้าใครจะใคร่ออกนอกราชการเอง หรือบิดามารดาจะขอให้ออกนอกราชการ ก็จะโปรดให้ออกโดยสะดวก ไม่ห้ามปรามกักขังดังธรรมเนียมเก่าแลที่อื่น ๆ ในปีมะเมีย สัมฤทธิศกนี้ มีคนข้างใน ๑๒ คน กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการ ไม่รับพระราชทานเบี้ยหวัด ก็โปรดเกล้า ฯ ให้ออกโดยสะดวก คน ๑๒ คนนั้น มีชื่อตัวแลชื่อบิดา แลกำหนดอายุประมาณดังนี้ ๑. เผือก บุตรพระยาประชาชีพ(คต) อายุ ๓๘ ปี ๒. แสง บุตรพระยาเพชรฎา(น้อย) อายุ ๓๙ ปี ๓. หุ่น บุตรพระฤทัย อายุ ๒๓ ปี ๔. ตาด บุตรนายศรีมหาดเล็ก อายุ ๓๗ ปี สี่คนนี้ ถวายตัวแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คนที่ ๑ ที่ ๒ เป็นเจ้าจอมอยู่งาน คนที่ ๓ ยังว่างอยู่ คนที่ ๔ เป็นพนักงานชวาลา ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบัดนี้ ที่ ๑ ที่ ๒ ตกเป็นพนักงานชวาลาพนักงานพระสุธารส ๒ คน ที่ ๓ ยกขึ้นมาเป็นเจ้าจอมอยู่งาน คนที่ ๔ คงเป็นพนักงานอยู่ตามเดิม บัดนี้ทั้งสี่คนนี้เห็นว่าจะได้ความสบายกายสบายใจด้วยออกอยู่นอกพระราชวัง จึงกราบถวายบังคมลาออก

ก็โปรดให้ออก ๑. เลี่ยม บุตรพระยาราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติ อายุ ๒๑ ปี ๒. พุ่ม บุตรพระประชาชีพ(กระต่าย) อายุ ๑๖ ปี ๓. กลีบ บุตรพระยาประชาชีพ(กระต่าย) อายุ ๑๕ ปี ๔. สังวาล บุตรพระราชสมบัติ อายุ ๑๘ ปี ๕. ปริก บุตรหลวงอุดมจินดา อายุ ๑๖ ปี ๖. เลี่ยม บุตรหลวงอุทยานาธิกรณ์ อายุ ๑๕ ปี ๗. สารภี บุตรขุนบุรินทรเก่า อายุ ๑๕ ปี ๘. พัน บุตรขุนชำนาญคดี อายุ ๑๕ ปี ๘ คนนี้ ถวายตัวในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ คนที่ ๑ เป็นพนักงานพระแสง ป่วยเป็นลมสันดานจึงขอออก ที่ ๒ ที่ ๓ นั้นเข้ามาถวายเมื่อบิดาตายแล้ว พอเป็นเหตุที่จะได้มรดกมากเพราะทำราชการ ครั้นได้มรดกแล้วก็ขอออก ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ ที่ ๘ เป็นละคอน มีวิชา รู้เต้น รู้รำ อยู่คนที่ ๔ ที่ ๕ นั้น บิดาไม่ยอมให้ออก อยากให้อยู่ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ แต่มารดามาขอให้ออกตัวก็อยากออก ก็โปรดให้ออกตามใจตัวแลมารดา ที่ ๖ นั้นว่ากันในพระราชวัง ว่าหูตาน่ากลัวนัก ขัดใจก็ออกเสีย บิดามารดาก็เห็นชอบด้วย ที่ ๗ นั้น รูปพรรณก็ชอบกลอยู่ ครั้นจะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเป็นเจ้าจอมอยู่งาน ก็ทรงเห็นว่ามีกิริยาแง่งอน ศึกษามากเกินการไป ทรงเห็นว่าจะเป็นที่ชอบใจของคนที่ชอบอย่างนั้นเป็นอันมาก จึงโปรดว่าจะออกเสียก็ตามเถิด จึงออกเสีย ที่ ๘ นั้นเป็นคนมือไว ทำความเนือง ๆ ไม่มีใครรับเลี้ยงไว้ ผู้ใหญ่ในพระราชวังบังคับให้ออกเสีย คนทั้งสิบสองคนนี้ พ้นจากราชการแล้ว ถ้าจะไปถวายตัวในวังเจ้าก็ดี จะรับไว้ก็ได้ จะเข้าฝากตัวในบ้านขุนนางจะรับไว้ก็ได้ หรือเจ้านายแลขุนนางผู้ใดชอบใจคนใดจะเกลี้ยกล่อมสู่ขอไปจากบิดามารดา เอาไปเลี้ยงเป็นนางห้ามเป็นภรรยาก็ตามทรงทราบ จะทรงยินดีโดยสุจริต ไม่กระดากกระเดื่องเคืองขัดอะไรเลย

เพราะมีพระราชประสงค์จะให้ผู้ที่จะใคร่ได้ภรรยา ได้ภรรยา แลให้ผู้ที่ออกได้ชื่นชมสมประสงค์ด้วย ครั้นจะยกพระราชทานมาตามทรงพระราชดำริ ก็กลัวชายแลหญิงจะไม่ต้องใจกัน แลบิดามารดาของหญิงจะไม่ยินดี ก็จะเป็นที่ว่าร้อนรนไป พระราชประสงค์จะให้ราชธรรมเนียมใหม่อันนี้ปรากฏเป็นอย่างไปในภายหน้า แลเป็นพระเกียรติยศด้วย คนที่ออกไม่ต้องเสียเงินทองอะไร ดังครั้งแผ่นดินก่อน ๆ มาเลย

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๗๔๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ท้าวอาบข้างใน เป็นผู้รับสั่ง

๑๕๘. ประกาศกำหนดโทษผู้ร้ายทิ้งไฟ

(ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศให้รู้ทั่วกันทั้งพระนครว่า ผู้ร้ายลอบวางไฟเพื่อจะให้ไหม้บ้านเรือนย่อมมีโทษมากกว่าผู้ร้ายอื่น ๆ โดยความพระอัยการ ก็เพราะว่าของหลวง คืออุ้งฉางคลังไว้สิ่งของโรงรองงานเรือนสำหรับรับแขกเมืองโรงเรือหลวงพระอารามแลอื่น ๆ ย่อมมีอยู่แทบทุกแห่งทุกทิศทุกทาง ถ้าเกิดเพลิงขึ้นแล้วของหลวงนั้น ๆ ก็ไหม้เสียไปด้วย ผู้จุดไฟขึ้นนั้นชื่อว่าประทุษร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน แลว่าโดยยุติธรรมเล่า ถ้าไหม้บ้านข้าราชการ แลบ้านราษฎรเจ้าของบ้านเรือนเสียทรัพย์สิ่งของเป็นอันมาก ลางคนหนีเพลิงไม่พ้น ตายในเพลิงก็มี หรือชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงเพลิงมิได้ไหม้ก็พลอยเสียทรัพย์สิ่งของไป ด้วยแตกตื่นด่วนขนของกระจัดกระจายเสียแลหายเป็นอันมาก แต่ว่าแต่ก่อนนั้นเมื่อมี

ผู้ลอบวางไฟทิ้งมีผู้จับได้มา หรือชำระได้ความเป็นสัตย์แล้ว บางที ต้องรับพระราชอาญาเฆี่ยน ต้องตัดมือบ้าง เป็นแต่จำคุกไว้บ้าง เป็นแต่ตัดสินไว้ว่าโทษถึงตายบ้างแล้วก็เลยไป หาได้ประหารชีวิตไม่ บัดนี้ให้มีประกาศไว้แม่นยำว่า แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดจับตัวผู้ร้ายลอบวางไฟทิ้งเช่นนั้นได้ จะพระราชทานรางวัลเป็นอันมากให้แก่ผู้จับ แต่ตัวอ้ายผู้ร้ายลอบวางไฟทิ้งนั้น จะให้ประหารชีวิตเสียเป็นแน่ทีเดียว ไม่ไว้ชีวิตเลย ถ้าทาสของผู้ใดลอบวางไฟทิ้งที่เรือนนั้นก็ดี เรือนอื่นก็ดี นายเงินจับตัวทาสมาส่งโดยสุจริต ชำระได้ความเป็นสัตย์แลนายเงินไม่เป็นใจด้วยทาส จะโปรดพระราชทานเงินหลวงใช้ค่าตัวทาสนั้นให้แก่นายเงินตามมากแลน้อย

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้นแปดค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๗๘๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๕๙. ประกาศนามผู้ว่าราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์
(ณ วันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้นสิบค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

วันพฤหัส เดือนยี่ ขึ้นสิบค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ดำรัสว่า ชื่อผู้สำเร็จราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์ เป็นชื่อตั้งตามนามเมืองไป เมื่อแรกตั้งเมืองนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้พระราชทานแต่นามเมือง ยังไม่ได้พระราชทานนามผู้สำเร็จราชการเมือง การก็เลยมา ควรจะมีชื่อผู้สำเร็จราชการเมืองให้แปลกจากนามเมือง ดังหนึ่ง เมืองปทุมธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้พระราชทานนามเมือง ว่าเมืองปทุมธานี แล้วก็ทรงตั้งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้น แล้วพระราชทานนามว่า พระยาพิทักษ์ทวยหาญ เป็นชื่อต่างจากนามเมืองนั้นจึงจะสมควร เพราะฉะนั้นบัดนี้โปรดพระราช

ทานนามพระยาผู้สำเร็จราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์นั้น ว่าพระยาดำรงราชพลขันธ์ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์ ถือศักดินา ๓๐๐๐ โปรดเลื่อนให้หลวงยศโยธี ผู้ช่วยเมืองนครเขื่อนขันธ์ เป็นหลวงขยันสงคราม ปลัดเมืองนครเขื่อนขันธ์ ถือศักดินา ๖๐๐ ดำรัสว่าชื่อหลวงยกกระบัตรเมืองนครเขื่อนขันธ์ว่า หลวงภูกามภักดีนั้นไม่ชอบกล เพราะว่าภูกามนั้นเป็นคำที่เชือนมาแต่คำว่าโปคคาม ซึ่งเป็นชื่อเมืองมหานครเดิมเก่าของพม่าก่อนเมืองอังวะ ไม่ใช่ชื่อเมืองมอญ เพราะฉะนั้น บัดนี้โปรดให้เปลี่ยนชื่อหลวงยกกระบัตรเมืองนครเขื่อนขันธ์ว่า หลวงนิคมคามบริรักษ์ ยกกระบัตรเมืองนครเขื่อนขันธ์ ถือศักดินา ๕๐๐ ฯ

๑๖๐. ประกาศห้ามมิให้เฝ้ากรมหมื่นถาวรวรยศ แลกรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชาที่วัง นอกจากผู้เป็นกรมขึ้น

(ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ประกาศให้ส่งต่อ ๆ ไป ในข้าราชการในพระบรมมหาราชวังทุกหมู่ทุกกรมว่า กรมหมื่นถาวรวรยศ กรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชาเมื่อเสด็จอยู่วัง มักทรงเมาอยู่โดยมาก เพราะฉะนั้นเว้นเสียแต่คนในกรมผีพาย แลเกณฑ์ขาดกวาดสนาม ซึ่งเป็นกรมขึ้นกรมหมื่นถาวรวรยศได้ทรงบังคับบัญชาอยู่ แลกรมแสงปืน แลช่างในกรมแสงซึ่งกรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชาได้ทรงบังคับบัญชาอยู่นั้นแล้ว ห้ามอย่าให้คนอื่นนอกนี้ไปเฝ้าที่วังด้วยธุระใด ๆ ก็ดี ถึงจะมีผู้มาบอกว่ารับสั่งให้หาก็อย่าให้ไป ให้คอยเฝ้าเอาเมื่อเสด็จเข้ามาในพระราชวังนี้เถิด อย่าให้ไปเฝ้าที่วังเลย เพราะไปพบเสด็จกำลังเมาอยู่เกลือกจะทรงกริ้วด้วยเหตุอันมิได้ควร แลจะทรงเตะถีบชกถองทำการเกิน ๆ ถ้าแต่

เหตุนั้นเกิดวิวาทกับข้าในกรม แลผู้ใดๆ ที่วังนั้นขึ้นด้วยก็จะหาพยานยาก ผู้ตัดสินก็จะตัดสินยาก เพราะได้ประกาศไว้แต่ก่อนแล้วว่าอย่าให้ผู้ใดเข้าไปวิวาทกับเจ้าของบ้าน ถ้าใครเข้าไปวิวาทจะเอาเป็นแพ้เจ้าของบ้านดังนี้ ก็วังเจ้าต่างกรมสองวังนี้พระองค์เจ้าเจ้าวังมีปรกติมักทรงเมาอยู่ไว้ใจยาก มักจะก่อความขึ้นง่าย ๆ เพราะฉะนั้นให้ข้าราชการตำแหน่งอื่น นอกจากกรมที่บังคับไว้นั้น เว้นเสีย อย่าเข้าไปเลย ถึงมีเหตุที่ควรจะเฝ้าก็ให้คอยเฝ้าในพระราชวังนี้เถิด แลกรมที่ออกชื่อมาก่อน ว่าเป็นกรมขึ้นอยู่ในบังคับพระองค์เจ้าสองกรมนั้น เมื่อมีเหตุในราชการควรไปเฝ้า หรือมีรับสั่งให้หาไปด้วยราชการก็ต้องไปเฝ้า ถึงกระนั้นก็ให้ระวัง เมื่อเวลาเจ้าทรงเมาอยู่อย่าเข้าไปเฝ้าแลอย่าทุ่มเถียงให้ขัดเคืองขึ้นได้ อนึ่ง ถ้ามีการด่วนหรือการที่ควรข้าราชการจะไปที่วังทั้งสองนั้น คือมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้ไปเชิญเสด็จก็ดี ทูลถามการงานใด ๆ ก็ดี เชิญพระอาการก็ดี เมื่อไปถึงพบเสด็จ หรือมิพบเสด็จ หรือไปพบเมาอยู่อย่างไร เมื่อไม่ได้ราชการตามพระราชประสงค์ ให้กลับมากราบทูลพระกรุณาในทันทีอย่ารอไว้ช้า เมื่อเสด็จขึ้นแล้ว ก็ให้จดหมายส่งเข้ามาข้างในตามเหตุนั้น ในการที่มีพระบรมราชโองการรับสั่งใช้ไปถึงมีวิวาทบาดคล้องขึ้น จะเอาตามประกาศไว้ก่อนไม่ได้ ชื่อว่าข้าในกรมข่มเหงผู้ถือรับสั่ง อนึ่ง ใครๆ ก็ดี เมื่อเจ้าบ้านเจ้าวังไปเชิญไปหาตัวคนบ้านอื่นมาในวังในบ้านของตัวแล้ว ผู้ที่ต้องเชิญให้หามาเองก็ดี แต่มาพูดจาขัดคอกับเจ้าของวัง เจ้าของบ้าน ชกตีกับเจ้าของวัง เจ้าของบ้านขึ้นจะตัดสินเอาเป็นบุกรุกไม่ได้ เพราะเจ้าของวัง เจ้าของบ้านไปหามาเอง ยอมให้เข้าไปเอง ต่อผู้ที่มานั้นคุมสมัครพรรคพวกก็ดี แต่ตัวก็ดี

บุกรุกเข้าไปเอง ไม่มีความยอมแต่เจ้าของวังเจ้าของบ้านก่อน จึงควรว่าบุกรุกได้

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้นสิบสองค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๘๕๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๖๑. ประกาศเรื่องคนโทษหนีเข้าไปอาศัยในวังเจ้า หรือมีผู้แก้ไขให้ผู้คุมร้อง

(ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ประกาศให้ส่งต่อ ๆ กันไปว่า บรรดาโรงศาล แลทิม แลคุก แลที่จำที่ขังคนโทษหรือคนเป็นหนี้หลวงก็ดี ทุกหมู่ทุกกรมในพระบรมมหาราชวังแลเจ้าหมู่นายหมวดบรรดาที่คุมเลกไพร่หลวงจ่ายเดือนหรือไพร่หลวงกองส่วยต่าง ๆ ในกรุงนอกกรุงก็ดี ให้ทราบทั่วกันว่ากาลทุกวันนี้เจ้าเล็กนายน้อยก็มักมีที่เลื่องลือไป ดังได้ยินอยู่ด้วยกันกลุ้ม ๆ คนทั้งปวงก็นับถือตามคำคนมากกลัวเกรงตามไป เมื่อเป็นดังนี้คนโทษในทิม ในคุก แลลูกความที่จะแพ้ในศาล แลตัวไพร่หลวงแลลูกหมู่ไพร่หลวงก็เชื่อถือดังนั้น ก็หลบหลีกหนีคุก หนีทิม หนีโรงศาล หนีหมู่ หนีกรมไปแอบแฝงฝากตัวอาศัยที่เจ้านายนั้น ๆ ก็มักตื่น ๆ รับเอาตัวไว้ง่าย ๆ แลเป็นที่สำนักอาศัยของคนพวกนั้นมีมากหลายราย ฝ่ายผู้คุมขุนโรงขุนศาลก็ไปกริ่งเกรงกลัวเสีย ไม่ติดตามไปว่ากล่าวทวงถามร่ำเรียนเพ็ดทูล พากันทำการให้เป็นเหตุให้คนพาลกำเริบทั้งไพร่ทั้งผู้ดี ตั้งแต่นี้ถ้าเกิดความขึ้นดังที่เป็นแล้วนี้ คือมีมาฉุดลากแย่งชิงคนโทษไปแต่ผู้คุม ถ้าในกรมพระนครบาลให้ผู้คุมมาบอกเล่าต่อมูลนายในกรมพระนครบาลทุกคน ถ้าในกรมพระตำรวจ

ให้ผู้คุมมาแจ้งความต่อมูลนายในกรมพระตำรวจจงทุกคน ถ้าเป็นลูกความอยู่ ณ โรงศาล ก็ให้ผู้คุมมาบอกเล่ามูลนายกระทรวงนั้น ๆ ทุกคน ในเจ็ดวันอย่านิ่งไว้ให้ช้า ถ้ามูลนายไม่กราบทูลพระกรุณา ให้ผู้คุมทำเรื่องราวร้องถวายฎีกาอย่านิ่งไว้ให้ช้านานวันไป ถ้าแลทรงทราบมาด้วยเหตุอื่น ๆ หรือผู้อื่นข้างหน้าข้างในกราบทูลพระกรุณา จะปรับไหมให้ผู้คุมแลตัวนายที่ทราบเรื่องความนั้นแล้วนิ่งเสียไม่กราบทูลพระกรุณานั้นให้ใช้แทน ถ้าเป็นลูกความให้ใช้ความท่านทั้งเรื่อง ถ้าเป็นหนี้หลวงให้ใช้หนี้หลวงจงครบ ถ้าเป็นไพร่หลวงให้ใช้ตัวไพร่หลวง เมื่อไม่มีตัวไพร่จะใช้ ให้คิดเงินใช้ให้สามสิบตำลึงแทนไพร่หลวง เทอญ

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้นสิบสามค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๘๕๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๖๒. ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์พายเรือแจวเรือ เวลาเสด็จทางชลมารคแลประทับริมน้ำ

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือนยี่ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยพระยาอภัยรณฤทธิ์รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปรับพระที่วัดเขมาภิรตาราม ณ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ทรงทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุสงฆ์ยืนแจวเรือ ขึ้นล่องตามลำน้ำผ่านพระที่นั่งทรงเห็นจับ ได้ถึง ๓ ราย โปรดเกล้า ฯ ให้เอาพระภิกษุนั้นไปมอบให้พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดม แลกรมธรรมการ ตั้งแต่นี้ไปห้ามมิให้ภิกษุสามเณรพายเรือแจวเรือขึ้นล่องตามลำน้ำ เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคแลเสด็จลงประทับพระที่นั่งชลังคพิมาน พระ

ที่นั่งริมน้ำนั้น ให้กรมธรรมการจัดเรือสกัดหัวน้ำท้ายน้ำ ห้ามพระภิกษุสงฆ์ อย่าให้พายเรือ แจวเรือขึ้นล่อง ตามลำน้ำ เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค แลเสด็จพระที่นั่งชลังคพิมาน พระที่นั่งริมน้ำเป็นอันขาดทีเดียวเสมอทุก ๆ ครั้ง ระวังอย่าให้มีความผิดได้เป็นอันขาดทีเดียว อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

๑๖๓. ประกาศแผ่พระราชกุศลให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลละออง ฯ ให้ช่วยปลูกสร้างวัดพระปฐมเจดีย์

คัดจากหมายรับสั่ง

(ณ วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยเจ้าพระยาวิวงศมหาโกษาธิบดีฯ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระปฐมเจดีย์ที่มีอยู่ในแขวงเมืองนครไชยศรี เป็นพระมหาเจดีย์อันใหญ่กว่าเจดีย์ในประเทศสยามทุก ๆ แห่ง เป็นของเก่ามาช้านาน ทรงทอดพระเนตรพิเคราะห์ฝีมือทำอิฐแลก่อ เห็นเป็นของเก่าแล้วแก่เล่ามาหลายคราวแต่รูปพระสถูปเดิมนั้นก็เหมือนอย่างของแต่แรกตั้งพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป แลที่อื่น ๆ ไม่เป็นฝีมือไทยสามัญชั้นหลัง ๆ เลย แต่พระปรางค์แลบันไดนั้นเห็นเป็นฝีมือเพิ่มเข้าชั้นหลังลงมาเป็นแน่ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า พระปฐมเจดีย์นี้จะเป็นของที่ได้มีผู้สร้างขึ้นก่อนพระเจดีย์ทั้งปวง จึงได้ชื่อว่า พระปฐมเจดีย์ แต่ที่เรียกว่าพระปทมนั้นเป็นสำเนียงเขมร มอญ สืบได้ความในหนังสือเก่า ๆ ว่าสร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงแล้วได้พรรษา ๑ บ้าง ว่าสร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๕๖๙ พรรษาบ้าง ว่าสร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๑๑๓๓ บ้าง สร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๑๑๘๕ พรรษา

บ้าง สร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๑๒๓๔ พรรษาบ้าง ได้ความดังนี้ จึงเห็นการจะมีผู้สร้างซ้ำทำเติมมาหลายครั้งหลายคราวแล้ว แลเป็นสถานที่ใหญ่โตกว่าที่อื่น แลคงจะมีพระบรมธาตุที่เขาบรรจุไว้เป็นแน่ไม่เป็นที่สงสัยเลย พระปฐมเจดีย์นี้ได้มีปรากฏอยู่ก่อนพระพุทธบาทแลพระฉายบั้ถวีหลายร้อยปี

เพราะฉะนั้นไม่ควรจะทิ้งให้รกร้างปรักหักพังยับเยินเสีย จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้ปฏิสังขรณ์แลก่อสร้างขึ้นให้สูงโตใหญ่งามดีขึ้นกว่าแต่ก่อน การที่ทำขึ้นไปได้มากอยู่แล้ว แต่บรรดาพระราชวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ผู้น้อย ข้าทูลละออง ฯ ทั้งปวงที่มีศรัทธาได้เข้าส่วนเป็นค่าอิฐค่าปูนในองค์พระปฐมเจดีย์บ้างตามแต่ศรัทธา บัดนี้สัปบุรุษก็ไปนมัสการแลทำบุญให้ทานมากขึ้นทุก ๆ ปี เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ประชาชนทั้งปวงอยู่แล้ว แต่พระอุโบสถพระวิหารกุฎีเสนาสนะของเก่าปรักหักพังยังหาได้กระทำไม่ จะโปรดให้ทำเป็นการในหลวงก็เห็นว่าจะช้านัก ครั้นจะจ้างเหมาผู้รับจ้างก็เป็นแต่ผู้น้อยจะว่าเกี่ยงเป็นชั้นเชิงไปต่าง ๆ เพราะไกลพระนคร จะทำแต่พอแล้วง่าย ๆ แลการก็ทำขึ้นได้ไม่ทันกัน เพราะจะหาผู้รับเหมาไปได้แต่ละพวกช้า ๆ จึงทรงพระราชดำริว่า ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมิได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ยังเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าต่างกรมอยู่ใน แผ่นดิน พระบาทสมเด็จ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น เมื่อทรงสร้างวัดราชโอรสวราราม ก็ทรงบอกบุญพระราชทานเงิน ให้ในข้าราชการ ที่ชอบพอ คุ้นเคย พึ่งพระเดชพระคุณอยู่หลายนาย ช่วยกันทำก็แล้วได้โดยเร็ว เมื่อในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างกุฎีวัดอรุณราชวราราม ก็ตามอย่างนั้นโปรดให้พระราชทานเงินบอกบุญขอแรงพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูล

ละออง ฯ ช่วยกันทำ การครั้งนั้นก็ประกวดประขันกันสนุกสนาน การก็แล้วโดยเร็วเป็นอย่างมาก ครั้งนี้จึงมีพระราชประสงค์จะให้ทำการพระอารามที่พระปฐมเจดีย์ เหมือนอย่างวัดราชโอรสวราราม แลวัดอรุณราชวรารามฉะนั้น แลพระปฐมเจดีย์ก็อยู่ในป่าไกลพระนคร เหมือนกับพระพุทธบาท ที่พระพุทธบาทก็เป็นของกลางผู้ใดมีศรัทธาก็ไปสร้างศาลากุฎีพระวิหารการอื่น ๆ ขึ้นไว้ก็ได้ ไม่ได้ห้ามปรามว่าเป็นพระอารามหลวงฉันใด บัดนี้มีพระราชประสงค์ว่าจะให้พระปฐมเจดีย์เป็นของกลางเหมือนอย่างพระพุทธบาทฉันนั้น แลได้คิดไว้จะทำในบริเวณพระปฐมเจดีย์นั้น ที่พระอุโบสถหลังหนึ่ง วิหารสี่ทิศสี่หลัง แลพระระเบียงรอบประจวบท้ายพระวิหารทิศ แลกุฎีเจ้าอธิการหมู่หนึ่งสี่หลัง กุฎีอันดับยี่สิบหลัง ครั้นจะโปรดเกล้า ฯ ให้จ้างแลกะเกณฑ์เลกจ่าย ให้ทำเหมือนอย่างทำการในพระนครก็จะเป็นพระอารามหลวงไป ท่านผู้ใดมีศรัทธาจะสร้างสิ่งใดลงก็จะเกรงว่าเป็นพระอารามหลวง จะหาอาจสร้างทำสิ่งใดลงไม่ แต่การครั้งนี้เป็นการแรกทำ จะต้องแผ่พระราชกุศลมาให้พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละออง ฯ ให้ช่วยกันทำตามศรัทธาของท่านผู้ทำ จะยักย้ายตามชอบใจ จะได้ทรงทอดพระเนตรปลาด ๆ แต่อย่าให้โตใหญ่นัก ด้วยเป็นของอยู่ในป่า นานไปถ้าชำรุดลง ผู้ศรัทธาจะปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมยาก หรือว่าท่านผู้ใดไม่อยากทำกุฎี จะทำพระอุโบสถแลพระวิหารก็จะโปรดให้ทำ ถ้าจะทำแต่กุฎีจงมีศรัทธาดูแลให้ช่างทำให้มั่นคงแน่นหนา ให้เสาแลตัวไม้โตใหญ่จะได้มั่นคงถาวรไปนาน เงินที่ลงทุนทำกุฎีแลพระอุโบสถ พระวิหารไปมากน้อยเท่าใด จะพระราชทานให้โดยสมควรคล้ายคลึงกับราคา แผ่พระราชกุศลมาในพระบรมวงศานุวงศ์ฯ

พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมสมเด็จพระเดชาดิศร	หลัง ๑
พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์	,, ๑
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศรวัชรินทร	,, ๑
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา	,, ๑
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท	,, ๑
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา	,, ๑
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ	,, ๑
พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส	,, ๑
พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร	,, ๑
พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นราชสีหวิกรม	,, ๑
พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดมรัตนราษี แลข้าทูลละออง ๆ	,, ๑
ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม	,, ๑
ท่านเจ้าพระยานิกรบดินทร ที่สมุหนายก	,, ๑
เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี	,, ๑
เจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดี	,, ๑
เจ้าพระยายมราชชาติเสนางค์	,, ๑
เจ้าพระยาพลเทพสรรพพลเสพ	,, ๑
พระยาราชภักดี	,, ๑
พระยาศรีพิพัฒน์	,, ๑
พระยาเพ็ชรพิไชย	,, ๑
พระยาอภัยรณฤทธิ์	,, ๑
พระยาสุรเสนา	,, ๑
พระยาโชฏึกราชเศรษฐี	,, ๑

พระยาพิพิธโภไคย หลัง ๑

พระยาบำเรอภักดิ์ ,, ๑

แลท่านผู้ที่ไม่มีนามมีชื่อมาในหมายนี้จะมีศรัทธาปลูกสร้างกุฎีแลศาลาเปนที่พักที่อาศัย พระสงฆ์ลงไปที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ก็ได้ไม่ห้าม ท่านที่รับทำจะสงสัยด้วยแผนที่แลตัวอย่าง ก็ให้ใช้คนไปถามพระยาสามภพพ่าย แล้วให้เจ้ากรมปลัด กรมสมุหบาญชีในกรมนั้น ๆ ไปเบิกเงินต่อเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ จะได้จ่ายเงินให้ลงทุนทำไปก่อน แต่มีพระราชประสงค์จะให้จับการให้เห็นว่าได้ลงมือในเดือน ๔ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก นี้ให้ทันรับเสด็จพระราชดำเนินออกไปทอดพระเนตรองค์พระปฐมเจดีย์ ตามรับสั่ง

๑๖๔. ประกาศวันสงกรานต์ปีมะแม เอกศก
(ณ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรในกรุงนอกกรุงให้รู้ทั่วกันว่า ในปีมะแม นักษัตร เอกศก ณ วันอังคาร เดือนห้า ขึ้นสิบค่ำ เปนวันมหาสงกรานต์ วันพุธ เดือนห้า ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ เปนวันเนา วันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้น ๑๒ ค่ำ เปนวันเถลิงศก เปนวันนักษัตรฤกษ์พิเศษเพียงสามวัน ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรในกรุงนอกกรุง ทำบุญให้ทาน ในเขตมหาสงกรานต์นี้ เหมือนอย่างเคยทำมาแต่ก่อน เมื่อวันสุดท้ายสิ้นสงกรานต์สามวันแล้ว มักไต่ถามกันว่าปีนี้สงกรานต์ขี่อะไร ถืออะไร นั่งนอนอย่างไร กินอะไร เรื่องอย่างนี้จะบอกให้แจ้งก็ได้ แต่หาเปนประโยชน์ไม่ ถ้าจะใคร่รู้ ให้มา

คอยดูรูปมหาสงกรานต์ ซึ่งเขียนแขวนไว้ที่หน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในวันถือน้ำพิพัฒน์สัตยาแล้วนั้นเถิด ปีมะแม เอกศกนี้ พระพุทธศักราช ๒๔๐๒ นับตั้งแต่วันอังคาร เดือนหก แรมค่ำหนึ่งไป เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มหาศักราช ๑๗๘๑ จุลศักราช ๑๒๒๑ ตั้งแต่วันพฤหัส เดือนห้า ขึ้นสิบสองค่ำไป ปีนี้ไม่มีอธิกมาสแลอธิกวาร ณ วันอังคาร เดือนห้า ขึ้นสามค่ำวันหนึ่ง วันเสาร์ เดือนสิบแรมสิบสามค่ำวันหนึ่ง เป็นวันที่ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนสี่ ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมะเมีย นักษัตรสัมฤทธิศก

๑๖๕. ประกาศผู้ถือศาสนาแลผู้ถือผิด
(ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ว่าธรรมเนียมผู้ครองแผ่นดินที่เป็นยุติธรรม มิได้ห้ามราษฎรทั้งปวงในการถือศาสนาเป็นที่พึ่งของตัว ๆ ในเวลาที่สุดแลการเบื้องหน้า ทรงอนุญาตยอมให้คนถือศาสนาตามอัธยาศัย

ด้วยว่าการถือศาสนา ลางสิ่งก็ต้องกัน เหมือนอย่างไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงเกินในการเมถุนสังวาสทำชู้ภรรยาของผู้อื่น แลไม่เจรจาคำเท็จ แลไม่เสพสุรา แลอดความโกรธ มีเมตตากรุณาแก่กัน แลซื่อสัตย์ กตัญญูกตเวที แลให้ปันสิ่งของ เฉลี่ยความสุขแก่กัน แลทำความดีอื่น ๆ ซึ่งเป็นคุณประโยชน์แก่กัน ก็มีอีกหลายอย่าง คนทุกชาติ ทุกภาษา ทุกศาสนา ก็เห็นพร้อมกันว่า เป็นความดีความชอบ เป็นยุติธรรม ก็ลางสิ่งซึ่งเป็นการขัดต่อการแผ่นดินบ้านเมือง

ถึงคนบางจำพวกที่เป็นคนใกล้จะเสียจริตนับถือว่าใครทำได้เป็นคนดีมีศรัทธาแก่กล้า จะเห็นว่าเป็นบุญกุศลมาก ด้วยได้ฟังคำเล่าลือ แลได้ฟังพระสงฆ์บางรูปที่ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาพระไตรปิฎกธรรมให้รู้จริงมาเทศนาเลอะ ๆ ลาม ๆ ใกล้จะเสียจริต พรรณนาสรรเสริญว่าเป็นบุญเป็นกุศลมาก แล้วหลงใหลเห็นตามไป เหมือนอย่างเผาตัวบูชาพระรัตนตรัย แลเชือดคอเอาศีรษะบูชาพระ เชือดเนื้อรองเลือดใส่ตะเกียงตามบูชา แลทำการอื่นที่ขัดต่อราชการแผ่นดินก็ดี มีโดยชุกชุม เหมือนอย่างสามเณรสุกเผาตัวที่วัดหงสาราม แลนายเรือง นายนก เผาตัวบูชาพระที่หน้าพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม แลนางชีผู้หนึ่งเผาตัวบูชาพระพุทธบาท เป็นตัวอย่างเห็นอยู่ทั่วกันดังนี้ ผู้ครองแผ่นดินที่เป็นธรรม แลท่านเป็นคนฉลาดทั้งปวง ไม่เห็นว่าเป็นความดีความชอบด้วยเลยแต่สักศาสนาหนึ่ง ก็การเผาตัวบูชาพระก็ดี เชือดเนื้อรองโลหิตใส่ตะเกียงตามบูชาพระก็ดี ตัดศีรษะบูชาพระก็ดี เห็นว่าไม่ใช่ทางของคนฉลาด เป็นหนทางของคนเสียจริต แลคนที่ใกล้จะเสียจริต ไม่ควรที่คนทั้งปวงจะเห็นว่าเป็นการบุญการกุศลในพระพุทธศาสนา นักปราชญ์ได้ค้นหาในพระคัมภีร์ที่ควรเชื่อได้ว่าเป็นพระบาลีพุทธภาษิต หรือสาวกภาษิตในศาสนาก็ไม่พบเห็นเลยแต่สักแห่งหนึ่งว่าการทำอย่างนั้นเป็นบุญเป็นกุศล ถึงจะมีในหนังสือแปลร้อยที่พระสงฆ์ซุ่มซ่ามเทศนา ลวงสัปปุรุษที่โง่ ๆ ตื่น ๆ ให้นับถืออยู่บ้างก็ดี เมื่อพิเคราะห์ดูจริง ๆ ก็เห็นว่าไม่ใช่สำนวนในพระศาสนาชะรอยจะเป็นสำนวนของคนที่โง่ ๆ ตื่น ๆ ใกล้จะเสียจริตแน่แล้ว อย่าให้ใครเชื่อฟังเอาเป็นตัวอย่างเลยเป็นอันขาด ถึงในพระวินัยบัญญัติก็ให้ห้ามไว้ มิให้พระสงฆ์ชักชวนคนให้ฆ่าตัว ถ้าพระสงฆ์รูปใดชักชวนมนุษย์ให้ตายด้วยวจีประโยค ก็เป็นปาราชิก เพราะฉะนั้น

จึงเห็นว่าไม่ใช่การบุญการกุศล ไม่ควรอนุโมทนายอมตามเลย เป็นการขัดต่อแผ่นดิน ถึงในพระศาสนาอื่น ๆ ก็เห็นว่าจะไม่มีใครสรรเสริญว่าเป็นความดีมีความชอบแต่สักแห่งเลย

เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นี้สืบไป อย่าให้ใครเผาตัวบูชาพระ ตัดศีรษะบูชาพระ เชือดเนื้อรองโลหิตตามตะเกียงบูชาพระเลยเป็นอันขาด เพราะว่าเป็นการขัดต่อราชการแผ่นดิน เมื่อผู้ใดได้เห็นใครเผาตัวบูชาพระ หรือตัดศีรษะเชือดเนื้อรองโลหิตตามตะเกียงบูชาพระก็ดี หรือได้เห็นใครผูกคอตาย โจนน้ำตายก็ดี ก็ให้เข้าช่วย ว่ากล่าวห้ามปราม แย่งชิงเครื่องศัสตราวุธเสีย อย่าให้ผู้นั้นทำได้ ถ้าตัวผู้เห็นคนเดียวกำลังน้อย หรือกลัวศัสตราวุธ จะเข้าแย่งชิงมิได้ก็ให้ร้องบอกเรียกผู้อื่นมาให้ช่วยกันห้ามปราม ผู้ซึ่งได้รู้เห็นแลจะนั่งดูดายเสีย ไม่ห้ามปราม หรือจะพลอยเห็นว่าได้บุญได้กุศลนั้นไม่ได้ ถ้าผู้ใดได้รู้เห็นแล้วดูดายเสีย ไม่ว่ากล่าวห้ามปราม แย่งชิงเครื่องศัสตราวุธ หรือไม่ช่วยตัดเชือกก็ดี จะให้ผู้นั้นเสียเบี้ยปรับตามรังวัดถ้าผู้รู้เห็นอยู่ในที่ใกล้

อนึ่ง สตรีที่เป็นม่ายผัวหย่า ผัวตาย ร้างมานาน ๆ ขึ้นคานอยู่ หรือหญิงสะเทิ้นที่ตั้งแต่เล็กยังไม่เคยพบชาย ขึ้นคานอยู่นาน ๆ ย่อมสืบเสาะหาผัวที่ไม่มีภรรยา วิสัยคนที่เป็นคฤหัสถ์ ก็มีภรรยาทุกคนด้วยกัน ไม่ใคร่มีใครว่างเปล่าอยู่ ฝ่ายพระสงฆ์บวชอยู่นาน ไม่มีภรรยา เป็นคนว่างเปล่าอยู่ ถ้าให้สึกออกมา ได้เป็นผัวจะดี พระสงฆ์เล่าบวชอยู่นาน ได้ยศบรรดาศักดิ์แต่ในหลวงทรงตั้งให้เป็นที่พระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ รับนิตยภัตไตรปีได้ แลเทศนาบ้าง บังสุกุลบ้าง แลรับนิมนต์ในการพิธีอื่น ๆ บ้าง หรือเป็นพระครูเจ้าอธิการ แลอนุจรก็ดี ได้เทศนาบังสุกุลรวบรวมเฟื้องสลึง ตำลึง

บาทไว้ได้มาก ถ้าเราเกลี้ยกล่อมให้สึกออกมาเป็นผัวได้ ก็คงจะทอดเทเข้าฝากตัวกลัวเรา จะได้มอมหมายเงินทองที่เก็บไว้ให้แก่เราทั้งสิ้นคงอยู่ในอำนาจเรา ๆ จะใช้อย่างไรคงได้ดังปรารถนาทุกอย่าง ด้วยคนชาววัดบวชอยู่นาน ไม่เคยพบการชำเราชำเขา ได้พบเข้าแล้วก็ตื่นไป งมเซอะไป ดังนั้น จึงคิดกลอุบายเอาบุตรชายไปฝากไว้บ้างชักโยงพวกพ้องพี่น้องให้ไปอยู่บ้าง พอได้ไปมาเป็นสนสื่อ แลได้ส่งคาวหวานเปรี้ยวเค็มถวายพระสงฆ์ที่ตนชอบใจอยากได้เป็นผัวหรือเป็นเขยนั้นเนือง ๆ ฝ่ายพระสงฆ์เล่าเป็นชาววัด ได้อุปการเกื้อหนุนสมดังที่คิดไว้ เมื่อยังไม่ได้สึกมักอ้อๆ แอ้ๆ เข้าประจ๋อประแจ๋ประจบประแจงฝากตัวเป็นญาติเป็นโยม เรียกโยมที่บ้าน โยมที่แพ โยมที่ตึก บ้านล่าง บ้านบนดังนี้ มีโดยมาก ครั้นได้คราว ก็สึกออกมากินอยู่ด้วยกันกับนางคนนั้นบ้าง กับน้องสาวแลบุตรของนางคนนั้นบ้าง หรือชำเรากันเสียก่อนแต่ยังไม่สึกบ้าง หญิงพอใจหาพระสงฆ์ชาววัดเป็นผัว พระสงฆ์ชาววัดที่สึกออกมาพอใจหาหญิงม่ายหญิงขึ้นคานเป็นภรรยา อย่างนี้ก็มีชุกชุมมากนักทุกหนทุกแห่ง จะระบุชื่อว่าคนนี้ คนนั้น คู่นี้ คู่นั้น จะพรรณนาไปก็ไม่สิ้นสุดลง แลเป็นเครื่องเคืองหูรำคาญใจ ท่านที่มีแผลไม่พอใจฟัง เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอเตือนสติท่านทั้งปวงที่อ้างชื่อมาแล้วให้รู้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชหฤทัยประสงค์จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ มิให้มัวหมองเป็นมลทิน แลให้รุ่งเรืองเจริญเป็นประโยชน์แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นอันมาก แลมีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักร ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั้งไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมณพราหมณาจารย์ จึงโปรดเกล้า ฯ เตือนสติให้ระวังตัวกลัวผิดด้วยกันทั่วทุกคนทั้งชาววัดชาวบ้านว่า ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้าผู้หญิงหาพระเป็นผัว

หรือพระหาหญิงม่ายหญิงขึ้นคานเป็นภรรยา แลทำการสนสื่อไปมาเพื่อเมถุนสังวาสแล้ว มีผู้มาโจทนาว่ากล่าว สืบได้ความเป็นสัจ จะให้ปรับไหมมีโทษตามพระราชบัญญัติ แลจะปรับพระสงฆ์ที่อยู่ใกล้เคียงในที่รังวัด ๓ เส้น ๑๕ วา หรือชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงรู้เห็นเป็นใจไม่ว่ากล่าว แลไม่ฟ้องร้อง แกล้งเพิกเฉยปิดความนิ่งเสีย จะปรับให้เสียรังวัดในการบุญ คืออยู่ในที่ ๓ เส้น ๑๕ วา ได้รู้เห็น ให้ทำวัดถากหญ้า รื้อขนอิฐปูน ใช้ในการบุญกว่าจะครบตามกำหนดรังวัดที่ใกล้แลไกลตามสมควร เมื่อสตรีใด ๆ มีความเกี่ยวข้องด้วยเรื่องพระสงฆ์ดังว่ามานี้ หรือพระสงฆ์ชาววัดที่จะสึก ได้มีความเกี่ยวข้องด้วยเรื่องผู้หญิง คือหาภรรยาแต่ยังเป็นพระสงฆ์อยู่ก็ดี มีอยู่ลักกี่แห่งกี่ราย ก็ให้มาลุกะโทษเสียโดยตรง อย่าให้ปิดบังไว้ให้เนิ่นช้าเกิน ๑๕ วัน จะโปรดยกโทษให้ ถ้ามีคดีเกี่ยวข้อง แลแกล้งปิดบังไว้ไม่มาลุกะโทษเสียโดยตรง ในกำหนด ๑๕ วัน มีปากโจทก์หรือผู้มาฟ้องร้องว่ากล่าว หรือกราบทูลพระกรุณาให้ขุ่นเคืองฝ่าละอองธุลีพระบาทก็ดี จะให้ปรับไหมมีโทษจงหนัก เสมอกับคนที่เป็นปาราชิก ทั้งชาววัดแลชาวบ้านจะให้เสียรังวัดกึ่งผู้ผิด

ประกาศมา ณ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ขุนปฏิภาณพิจิตร เป็นผู้รับสั่ง

๑๖๖. ประกาศเรื่องพระยาพิพิธฤทธิเดช ผู้สำเร็จราชการเมืองตราด ส่งหญิงเข้ามาถวาย ๓ คน

(ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยในกรุง แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ หัวเมือง

ปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือให้ทราบทั่วกัน ด้วย ณ วันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ออกไปทรงประพาสทางทะเล ตั้งแต่เมืองชลบุรีออกไปจนถึงเมืองจันทบุรี เมืองตราด พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองฯ เป็นอันมาก ทรงประทับแรมอยู่หลายราตรี เมื่อเสด็จประทับอยู่เกาะช้างนั้น พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทักษิณชากับเจ้าจอมมารดา กราบถวายบังคมลาขึ้นไปเยี่ยมเยียนพระยาพิพิธฤทธิเดช แลพระผลภูมไพศาล กับญาติอื่น ๆ ณ เมืองตราดเพลาหนึ่ง แล้วก็กลับลงเรือพระที่นั่ง จึงเสด็จพระราชดำเนินกลับเข้ามา ณ กรุงเทพ ฯ เจ้าจอมมารดา ในพระองค์เจ้าทักษิณชา กราบทูลพระกรุณาว่า พระยาพิพิธฤทธิเดช วิเศษสิงหนาท ผู้สำเร็จราชการเมืองตราด สั่งความมาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระยาพิพิธฤทธิเดช จัดได้หญิงเป็นหลานในวงศ์สามคน จะพามาถวายตัว ในเวลาเสด็จทรงประทับแรมอยู่นั้นไม่ทัน เสด็จพระราชดำเนินกลับเสียก่อน อนึ่ง ในเวลานั้น พระยาพิพิธฤทธิเดช ก็มีใบบอกเข้ามายังเจ้าพนักงานกรมท่าว่า อ้ายจีนสลัดมาเที่ยวตีเรือลูกค้าที่แขวงเมืองตราดอยู่เนือง ๆ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้นายขันมหาดเล็ก หุ้มแพรคุมเรือพระที่นั่ง โผนเผ่นทะเลออกไปลาดตระเวนฟังราชการ จับอ้ายจีนสลัด แลให้เจ้าจอม เถ้าแก่สองคนที่จะใคร่ไปเที่ยวทะเลไปด้วยนายขัน ครั้นนายขันมหาดเล็ก เจ้าจอมเถ้าแก่จะกลับมา พระยาพิพิธฤทธิเดช มอบหญิงเป็นหลานสามคน ให้นำเข้ามาถวายตัวทำราชการสนองพระเดชพระคุณ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานเงินตราคนละ ๑๐ ตำลึง ผ้านุ่งคนละ ๓ สำรับ ผ้าห่มคนละ ๓ สำรับ ให้ไปหัดเป็นละคอนมโหรี แลอยู่ด้วยเจ้าจอมมารดาแล

ญาติที่ทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังเป็นปรกติ ครั้น ณ เดือน ๙ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก มารดาของหญิงคนหนึ่ง เข้ามาทำเรื่องราวถวายฎีกากล่าวโทษพระยาพิพิธฤทธิเดชกรมการ ว่าบิดามารดาหญิงไม่มีความผิด พระยาพิพิธฤทธิเดชให้ไปจับมาจำ เร่งรัดเอาบุตรหญิงได้แล้วส่งตัวเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย บิดามารดาไม่ยอมยินดี จะขอบุตรกลับไป จึงทรงพระราชดำริว่า บุตรเป็นที่รักแห่งบิดามารดา ถ้าพระยาพิพิธฤทธิเดชกรมการ ไปเกาะบิดามารดามาจองจำ ลงเอาพัสดุเงินทอง หรือไปฉุดลากบุตรสาวกรมการราษฎรมาเป็นภรรยาตัวเอง หรือนำไปถวายให้เจ้าอื่น นายอื่น โดยพลการข่มเหง พระยาพิพิธฤทธิเดชกรมการจะมีความผิด ในครั้งนี้ พระยาพิพิธฤทธิเดชจัดเอาหญิงคนนั้นมา ไม่ได้หน่วงเหนี่ยวไว้ให้เนิ่นช้า ส่งเข้ามาถวายนั้นก็มิใช่ผู้อื่น ชำระได้ความเป็นแน่ว่า ปู่ทวดของหญิงนั้นเป็นลุง คือพี่ชายของพระยาพิพิธสมบัติ(สุข) ซึ่งเป็นบิดาของพระยาพิพิธฤทธิเดชเอง เหมือนขนทรายเข้าวัด จะว่าพระยาพิพิธฤทธิเดชผิดนั้นยังไม่ควร จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ถามตัวหญิงนั้นว่า จะสมัครทำราชการอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ หรือจะตามบิดามารดาไป หญิงนั้นให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า จะขอกราบถวายบังคมลาไปอยู่ด้วยบิดามารดา จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ส่งตัวหญิงให้มารดารับไป แลเงินตรา ๑๐ ตำลึง ผ้านุ่ง ๓ สำรับ ผ้าห่ม ๓ สำรับ ที่พระราชทานให้หญิงเมื่อแรกมาถึงนั้น ก็ยกพระราชทานให้เป็นรางวัล ทำขวัญให้บิดามารดาของหญิงที่เกาะครองเร่งรัดนั้น แทนเบี้ยปรับพระยาพิพิธฤทธิเดชไปครั้งหนึ่งแล้ว ๆ ได้ทรงพระกรุณาดำรัสถามหญิงอีก ๒ คน ว่าจะออกไปอยู่ด้วยบิดามารดาดังนั้นหรือ จะส่งตัวให้ไปตามสมัคร หญิงสองคนกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า จะขอทำราชการอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ จึง

โปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานเงินเบี้ยหวัด ในปีมะเมีย สัมฤทธิศกนี้ คนละ ๑๐ ตำลึง ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก มารดาของหญิงอีกคนหนึ่ง เข้าทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวายกล่าวโทษพระยาพิพิธฤทธิเดชกรมการ ว่าด้วยบุตรเหมือนอย่างครั้งก่อน ก็ได้ทรงตัดสินให้หญิงไปอยู่พร้อมด้วยบิดามารดาเป็นมาแต่หลัง เงิน ๑๐ ตำลึงกับผ้า ๓ สำรับนั้น ก็ยกพระราชทานให้เป็นเบี้ยทำขวัญเหมือนกัน ครั้นทรงพิเคราะห์ดูในเรื่องราว นายทองจินผัว อำแดงเหียงเมีย บิดามารดาตะเภา นายกรดผัว อำแดงชุ่มเมีย บิดามารดาผาด ทั้งสองราย กล่าวโทษพระยาพิพิธฤทธิเดชวิเศษสิงหนาท กับนายขัน ว่าเกาะครองกดขี่ข่มเหงให้ถวายบุตรเข้ามานั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่สู้ผิดมากดอก ด้วยสืบตามความจริง ก็เป็นการในเครือญาติกันมิใช่ผู้อื่น นายทองจีน ก็เป็นหลานของลุงพระยาพิพิธฤทธิเดช คือเป็นบุตรของบุตรพี่ชายพระยาพิพิธสมบัติ (สุข) ซึ่งเป็นบิดาพระยาพิพิธฤทธิเดช แลเป็นตาของนายขัน ฝ่ายนายกรดเล่า ก็เป็นบุตรของพี่สาวบิดามารดาเดียวกันกับท่านอิ่ม ซึ่งเป็นมารดานายขัน แลเป็นพี่สาวร่วมบิดากับพระยาพิพิธฤทธิเดช เพราะฉะนั้น ตะเภา ผาด สองคนนั้น ก็เป็นหลานเป็นญาติ บุตรพี่หลานน้องกันกับพระยาพิพิธฤทธิเดช แลนายขันนั้นเองมิใช่ผู้อื่น พระยาพิพิธฤทธิเดช เป็นพี่ชายร่วมบิดาของเจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทักษิณชา ๑ พระองค์เจ้ามัณยาภาธร ๑ พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ ๑ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค ๑ พระยาพิพิธฤทธิเดชเป็นลุงของพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทั้ง ๔ พระองค์นั้น เจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้า ๔ พระองค์นั้น ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเป็นเจ้าจอม

พระสนมเอก มีพานทองคำ เครื่องใช้สอยทองคำหีบลงยาราชาวดี เป็นเครื่องยศ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๑๐ ชั่ง เพราะเป็นเจ้าจอมข้าหลวงเดิมมา แลพระยาพิพิธฤทธิเดชพี่ชายของเจ้าจอมมารดานั้น ก็ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยง ให้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองตราด แทนที่พระยาพิพิธสมบัติผู้บิดา ถ้าว่าแผ่นดินปัจจุบันนี้เป็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (คือพระองค์ที่เรียกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎบ้าง ทูลกระหม่อมฟ้าใหญ่บ้าง แต่ก่อนนั้น) แล้วเจ้าจอมมารดากับพระยาพิพิธฤทธิเดช ก็ควรคนทั้งปวงจะรู้ว่าเป็นประธาน เป็นผู้ใหญ่ในพวกพ้องวงศ์ญาติของพระยาพิพิธสมบัติสืบ ๆ มา ทั้งหญิงทั้งชายทั้งสิ้น ควรจะเป็นที่พึ่งที่นับถือของพวกญาติทุกคน แลซึ่งพระยาพิพิธฤทธิเดช จัดแจงเก็บหญิงเด็ก ๆ เป็นบุตรหลานนับเนื่องในเครือญาติ ส่งเข้าถวายตัวให้ทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังทั้งนี้ ก็จะทำด้วยคิดว่าตัวเป็นผู้ใหญ่ในวงศ์ญาติ จะจัดแจงให้บุตรหลานเข้ามาทำราชการอยู่ให้อุ่นหนาฝาข้างกับเจ้าจอมมารดาผู้น้อง แลพระองค์เจ้าผู้หลาน ให้สมควรเป็นเกียรติยศ แลจะให้บิดาของหญิงเด็ก ๆ พวกนั้นได้มีหน้าแลบรรดาศักดิ์ว่ามีบุตรทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ความคิดของบิดามารดาหญิงเด็กเหล่านั้น เป็นคนนอกกรุง ไม่รู้ว่าอะไรจะงามไม่งาม จะเป็นคุณเป็นโทษ ความคิดเหมือนคนเสียจริต จะเอาเป็นประมาณไม่ได้ พระยาพิพิธฤทธิเดชจะคิดดังนี้ จึงกดขี่ข่มเหงเอาตามใจตัว ด้วยคิดว่าตัวเป็นผู้ใหญ่ในวงศ์ญาติ รู้จักดีชั่ว งามไม่งาม มิใช่ว่าไปข่มเหงฉุดลากผู้อื่น ซึ่งไม่ได้เป็นญาติ เป็นข้าเจ้าบ่าวนายอื่นมา จะเห็นว่าเป็นผิดไม่ได้

อนึ่ง การที่พระยาพิพิธฤทธิเดช เกาะครองกดขี่เร่งรัดเอาตัวหญิงเด็ก ๆ ในเครือญาติถวายเข้ามาในหลวงดังนี้ ถ้าท่านทั้งหลายทั้งปวงรู้ว่าพระยาพิพิธฤทธิเดช ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาอยู่ในพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (คือเจ้าฟ้ามงกุฎนั้นแล้ว) การก็ควรจะเห็นว่าเป็นอันเหมือนขนทรายเข้าวัด มิใช่เกาะครองเร่งรัดลงเอาเบี้ยหอยเงินทองอะไร หรือจะเอาไปถวายเจ้าอื่นนายอื่นประจบประแจงผู้ใดก็หาไม่ ไม่ควรจะเอาโทษ ไม่ควรจะให้มีเบี้ยปรับให้แก่ผู้กล่าวโทษนั้นเลย อนึ่ง การในพระบรมมหาราชวังแต่ก่อนหญิงคนใดบิดามารดา หรือญาติพี่น้องนำมาถวายตัวให้ทำราชการ ได้เป็นเจ้าจอมหรือพนักงานใด ๆ หรือเป็นละคอนเป็นมโหรี โดยอย่างต่ำเป็นจ่า แลทนายเรือนพวกโขลน รับราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังแล้วก็เป็นออกไม่ได้ ถ้าจะคิดออกนอกราชการต้องทำมารยาเป็นอุบาย ว่าป่วยเป็นโรคเรื้อน มะเร็ง แลเป็นโรคต่าง ๆ หรือเสียจริตเป็นผู้ร้ายเป็นการเท็จ ๆ ไม่จริงดังนี้ก็มีบ้าง ลางทีคิดเดินเสียนายหน้า ให้เจ้าจอมคุณข้างในกราบบังคมทูลพระกรุณาขอบ้าง จึงออกนอกราชการได้ แลในแผ่นดินปัจจุบันนี้ทรงรักษายุติธรรม แล้วก็ได้หมายประกาศไว้ว่า ผู้ใดนำบุตรหญิงมาถวายตัว ให้ทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อหญิงนั้นจะออกนอกราชการ ถ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาตามเหตุที่เป็นจริง ๆ ตรง ๆ ไม่มีมารยาแล้วก็ไม่ได้ทรงรังเกียจ โปรดให้ออกตามใจง่าย ๆ ไม่ให้ต้องเสียเงินเสียทองสิ่งใด ถึงเงินทองซึ่งพระราชทานให้มากน้อยเท่าใด ก็ไม่ชำระเอาคืน แต่ได้พระราชทานให้หญิงออกนอกราชการไปอยู่ตามใจมีมากหลายรายมาแล้ว แลมารดาหญิงจะขอเอาบุตรไป ก็ชอบแต่

จะบอกกล่าวให้เจ้าจอม หรือท้าวนางข้างในช่วยกราบบังคมทูลพระกรุณาขอ หรือมารดาหญิงแลตัวหญิงควรจะร้องถวายฎีกา แต่ในพระบรมมหาราชวัง มารดาหญิงก็ไม่ทำดังนั้น ไปเดินเหินหานายหน้าให้ต้องเสียพัสดุทองเงิน แลเก็บเอาความข้างในใส่ในเรื่องราวไปร้องถวายฎีกาหน้าพระที่นั่งสุทไธศวริย์ ให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศไปดังนี้ มารดาหญิงแลผู้แนะนำทำเรื่องราวมีความผิดอยู่ อนึ่งหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ทุกวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการขึ้นลงไปมาอยู่ไม่ขาด ครั้นจะไม่ประกาศชี้แจงการให้ทราบไว้ กลัวเกลือกข้าราชการ แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการจะไปทำข่มเหงฉุดเอาบุตรหลานสาวราษฎรมาเป็นภรรยา หรือเกาะบิดามารดามาจำเร่งเอาบุตรหลานนำไปถวายเจ้านาย ผู้มีวาสนาที่แข็งแรงแห่งอื่นนอกจากในหลวง ทำให้ราษฎรได้ความเดือดร้อนต่าง ๆ ดังนั้นก็จะให้มีโทษตามโทษานุโทษ ถ้านำเข้ามาถวายในหลวงโดยแท้แห่งเดียวเป็นอันหาโทษมิได้ อนึ่ง ผู้หญิงบ้านนอกขอกนาเป็นลูกเลกไพร่หลวงไพร่สมทาสขุนนางในหลวงไม่เอาเป็นเมียดอก เกลือกจะมีลูกออกมาจะเสียเกียรติยศ แต่เมื่อผู้นำเอาหญิงงาม ๆ มาให้ก็ดีใจอยู่ด้วยจะให้มีกิตติศัพท์เล่าลือว่า ยังไม่ชราภาพนัก จึงมีผู้หาเมียให้เท่านั้นดอกจึงรับไว้ แล้วให้หัดเป็นละคอนบ้าง มโหรีบ้าง เล่นการต่าง ๆ ไปโดยสมควร จะได้ทำหม่นหมองในคนต่ำ ๆ เลว ๆ นั้นหามิได้ ถ้าบิดามารดามาร้องจะขอตัวคืนไป หรือตัวร้องจะออกเองก็ไปง่าย ๆ ดี ๆ ผู้หญิงนั้นก็บริสุทธิ์อยู่ไม่เศร้าหมอง ถ้าบิดามารดาว่ามีผู้เร่งรัดเกาะครองจึงต้องยอมให้บุตรมา ถ้ามีความร้องทุกข์ดังนี้ ในหลวงก็จะทำขวัญให้ได้ แต่ถ้าแม้นผู้หญิงไปตกอยู่ที่อื่นบิดามารดามาร้องแก่ในหลวงลางรายก็จะเร่งให้คืนให้ได้ ลางรายก็จะเร่งเอาตัวให้ไม่ได้ ถ้าไม่ได้

จะปรับให้ผู้ชักนำเสียค่าตัวคนตามเกษียณอายุ ห้าต่อบ้าง หกบ้าง เป็นเงิน ๓ ชั่งบ้าง ๓ ชั่ง ๑๒ ตำลึงบ้าง ถ้าบิดามารดาร้องว่าต้องเกาะครองจองจำ ก็จะชำระปรับผู้เกาะครองจองจำโดยสถานละเมิดข่มเหงคนอันหาผิดมิได้นั้นตามฐานานุศักดิ์ ว่าทั้งนี้ว่าด้วยทำการให้ข้าวให้เกลือให้เรือให้พาย สอพลอแก่ผู้อื่นนอกจากในหลวง ถ้าทำเพื่อในหลวงแท้ไม่ใช่ที่อื่น เหมือนพระยาพิพิธฤทธิเดชแล้ว เป็นอันทำด้วยจะให้คนอื่นขนทรายเข้าวัด ถึงทำเขาผิดในหลวงจะรับทำขวัญให้ ไม่ให้เสียอะไร เว้นไว้แต่เกินนัก คือเฆี่ยนถึง ๑๐๐ ถึง ๕๐ หรือทำให้เขาล้มตายก็ดี จึงจะต้องมีโทษบ้าง เพื่อไม่เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป ประกาศมา ณ วัน ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

๑๖๗. ประกาศชำระความหัวเมืองแลบอกส่งกรุงเทพ ฯ
(ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศเจ้าต่างกรม เจ้ายังมิได้ตั้งกรม แลข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือให้ทราบทั่วกัน ด้วยแต่ก่อนได้มีหมายประกาศไว้ว่า คนในพระบรมมหาราชวังเป็นโจทก์ฟ้องกล่าวโทษคนในพระบวรราชวัง ลางทีคนในพระบวรราชวังฟ้องกล่าวโทษคนในพระบรมมหาราชวังก็มี ที่โจทก์จำเลยเป็นคนฝ่ายเดียวฟ้องกันด้วยคดีต่าง ๆ ก็มี ที่กรุงเทพ ฯ นั้น ก็ได้ให้โจทก์ตามจำเลยแล้ว แต่ที่หัวเมืองราษฎรมีความทุกข์มาฟ้องเจ้าเมืองกรมการผู้รับฟ้องลางเมืองไต่ถามได้สังกัดมูลนาย ลางเมืองไม่ไล่เลียง รับแต่ฟ้องไว้พิจารณา ถ้าความนั้นขัดขวางก็บอกส่งฟ้อง ให้เจ้าคดีความถือลงไปไม่วางยังเวรตามตำแหน่ง ไปเที่ยววางให้ผิดแบบอย่างธรรมเนียมเกิดความเคือง

ใต้ฝ่าละออง ฯ เนือง ๆ ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้าคนในพระบวรราชวังจะฟ้องแต่คนในพระบวรราชวัง ด้วยคดีเป็นหนี้สินชกตีวิวาทฉ้อบัง บังของหลวง หรือปิดบังผู้คนช้างม้าโคกระบือไว้ ไม่ได้เป็นความโจรผู้ร้ายเสี้ยนหนามแผ่นดิน ทั้งไม่ได้เกี่ยวข้องคนในพระบรมมหาราชวังแล้ว ให้เจ้าเมืองกรมการหาตัวนายกองปลัดกองมาพร้อมกัน มอบฟ้องให้นายกองปลัดกองชำระว่ากล่าวกันเอง ถ้าแม้นโจทก์อยู่กองหนึ่งจำเลยอยู่กองหนึ่ง ก็ให้หานายกองปลัดกองทั้งสองฝ่ายมามอบฟ้องให้ว่ากล่าวไกล่เกลี่ยเสียให้สำเร็จ ถ้าชำระไม่แล้วใ ห้เจ้าเมืองกรมการเอาตัวโจทก์จำเลยมาช่วยว่ากล่าวตัดสินเป็นแล้วแก่กัน ไม่ตกลงให้บอกส่งลงมายังเวรมหาดไทย กลาโหม กรมท่า ในพระบวรราชวัง อนึ่งคนในพระบวรราชวังจะฟ้องกล่าวโทษ นายกอง ปลัดกอง ขุนหมื่นนายหมวดแลไพร่ ว่าเป็นผู้ร้ายปล้นสะดมฆ่ากันตาย ลักคน ลักช้างลักม้า ลักโค กระบือ เป็นความเสี้ยนหนามแผ่นดินข้อใหญ่ จะมอบฟ้องให้ นายกอง ปลัดกอง ไปชำระไม่ได้ ให้เจ้าเมืองกรมการเอาตัวโจทก์จำเลยมาชำระว่ากล่าวให้ถูกต้องตามกฎหมาย เมื่อนายกอง ปลัดกอง กลัวเจ้าเมืองกรมการจะว่าไม่เป็นสัจเป็นธรรม ก็ให้นายกองปลัดกอง ในพระบวรราชวังไปนั่งฟังผิดแลชอบ ถ้าการนั้นขัดขวางจะต้องบอกหารือหรือส่งตัวโจทก์จำเลยลงไปให้ชำระที่กรุงเทพ ฯ ก็ให้แต่งกรมการคุมตัวลงไปส่งในพระบวรราชวัง แต่ให้บอกลงไปยังเวรมหาดไทย กลาโหม กรมท่า ในพระบรมมหาราชวังให้ทราบจงทุกครั้งอย่าให้มอบฟ้องให้โจทก์จำเลยถือลงไปเป็นอันขาด

อนึ่ง คนในพระบวรราชวังจะฟ้องหากล่าวโทษคนในพระบรมมหาราชวัง ๆ จะฟ้องหากล่าวโทษคนในพระบวรราชวัง ด้วยความแพ่งอาญาอุทธรณ์นครบาลก็ดี ให้เจ้าเมืองกรมการเอาตัวมาชำระ

ว่ากล่าวไปตามกฎหมาย ให้ไล่เลียงให้รู้สังกัดมูลนาย เมื่ออ้ายมีชื่อจะให้การซัดทอดถึงคนซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวังก็ดี อ้ายคนร้ายรู้สึกคดีจะหลบหนีมาหานายที่กรุงเทพ ฯ ขอหนังสือมูลนายนอกตำแหน่งบังคับให้ชำระให้ส่งก็ดี อย่าเพ่อเชื่ออย่าเพ่อทำตาม ต่อมีหนังสือเจ้าพนักงานมหาดไทย กลาโหม กรมท่า ในพระบรมมหาราชวังขึ้นมาเปนสำคัญ จึงให้ทำตามบังคับ ถ้าแม้นอ้ายมีชื่อผู้ร้ายเปนคนต่างบ้านต่างเมืองเอาตัวไม่ได้ ให้เจ้าเมืองกรมการรีบบอกลงไป ณ กรุงเทพ ฯ โดยเร็ว จะได้มีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองทั้งปวง ให้สืบสาวจับส่งมาให้เจ้าเมืองกรมการเมืองต้นเหตุชำระต่อไป ถ้าเจ้าเมืองกรมการชำระขัดขวางจะต้องบอกหารือ แลบอกส่งตัวโจทก์จำเลยลงไป ถ้าแม้นโจทก์หรือจำเลยเปนคนในพระบรมมหาราชวังบ้าง หรือเปนคนในพระบวรราชวังบ้าง ให้บอกส่งลงไปยังเวรมหาดไทย เวรกลาโหม เวรกรมท่า ในพระบรมมหาราชวังฉบับ ๑ แล้วให้บอกไปยังเวรมหาดไทย เวรกลาโหม เวรกรมท่า ในพระบวรราชวังฉบับ ๑ ควรจะส่งความไปว่าในพระบวรราชวังจะได้ส่งไป ควรจะเอาตัวไว้ชำระในพระบรมมหาราชวังจะได้ให้ชำระว่ากล่าวกัน หรือพอจะประชุมพร้อมกันชำระได้ ก็จะได้ให้ชำระให้แล้วตามกฎหมาย ถ้าแม้นโจทก์จำเลยเปนคนในพระบรมมหาราชวังทั้งสองฝ่าย อย่าให้บอกลงไปยังเวรมหาดไทย เวรกลาโหม เวรกรมท่าในพระบวรราชวังเลย ให้บอกลงไปในพระบรมมหาราชวังแห่งเดียวให้เจ้าเมืองกรมการทำให้ถูกต้องตามประกาศนี้จงทุกประการ ฯ

ประกาศมา ณ วัน ๆ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

๑๖๘. ประกาศเตือนสติในคำเรียกเจ้าพระยามุขมนตรี แลหลวงมลโยธานุโยค แลกรมล้อมวัง

(ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ว่าด้วยเจ้าพระยาผู้ใหญ่ ในกรมมหาดไทยในพระบวรราชวัง ชื่อเจ้าพระยามุขมนตรี ไม่มีตัวภินำหน้า อย่าให้เรียกว่าเจ้าพระยาภิมุขมนตรี กับตำแหน่งจางวางกรมทนายเลือก ในพระบรมมหาราชวัง ชื่อหลวงมลโยธานุโยค ไม่มีตัว พิ หรือ วิ นำหน้าเหมือนกัน อย่าให้เรียกว่าหลวงพิมลโยธานุโยค หรือวิมลโยธานุโยค เป็นอันขาด สองชื่อนี้จำไว้ให้แน่นอน

เลกไพร่หลวงที่ขึ้นกับพระยาเพชร์พิไชย แลเลกไพร่หลวงที่ขึ้นกับพระยาเพ็ชร์รัตน ให้เรียกว่าเลกไพร่หลวงกรมล้อมวัง กรมล้อมพระราชวัง เหมือนกันเป็นอย่างเดียว อย่าอุตริเรียกอย่างอื่นให้มากไป ถ้าจะใคร่ว่าให้ชัด ให้ว่าเลกไพร่หลวงกรมล้อมวัง ในพระบรมมหาราชวัง ไพร่หลวงล้อมวัง ในพระบวรราชวัง ดังนี้ เทอญ ฯ

๑๖๙. ประกาศเตือนสติคำที่เรียกซากศพ

(ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ใคร ๆ คือพระภิกษุในสงฆ์หรือนักปราชญ์ แลคนใช้หนังสือแลข้าราชการผู้จะกราบทูลจงทราบแน่เถิด ว่าคำเรียกซากผีว่าศพนั้นถูกต้องแล้ว ให้ใช้เขียนหนังสือแลกราบทูลว่าศพอยู่นั้นแล ใครอย่าอุตริคิดตามชาววัดคิดล้นไป เขียนบ้าง กราบทูลบ้าง ว่า "อสุภ อสภ อาสภ" อย่างใด ๆ อย่างหนึ่งเลย ถ้าใครขืนว่า อสภ อาสภ ดังนั้น ในหลวงทรงแช่งไว้ว่า ให้ศีรษะคนนั้นล้านเหมือนหลวงตาในวันโกน

เป็นนิจนิรันดรไป ถ้าใครเขียนแลกราบทูลว่าศพตรง ๆ แล้ว ทรงพระอธิษฐานอวยพรผู้นั้นว่า ถ้าศีรษะล้าน ให้ผมงอกดก ถ้าไม่ล้านก็อย่าให้ล้านเลย คำว่าศพนี้ออกจากคำมคธว่า ฉโว เป็นแท้ใช่อื่น ฯ

๑๗๐. ประกาศเตือนสติในคำว่าปิดตรา
(ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

คำว่าปิดตราบ้าง ปีตราบ้าง เดี๋ยวนี้พากันพูดแลใช้เขียนมากนักแทบทุกแห่งทุกพนักงาน คำนั้นไม่ถูกเลย ไม่ดีเลย เพราะว่าถ้าตราเขาตีไว้แล้วที่กระดาษหรือที่ไหน ๆ ใครอยากจะไม่ให้คนอื่นเห็นตรานั้น ตัดกระดาษไปทาบผนึกลงเสียนั้น แลควรจะเรียกว่าปิดตรา ถ้าทำตราให้ปรากฏเป็นสำคัญ ควรจะเรียกว่า "ตีตรา" ก็ดี "ประทับตรา" ก็ดี ไม่ควรจะว่าปิดตราเลย

อนึ่ง คำว่า ปีตรา คำนี้เขียนไว้ก็ชุมแต่ยังอ่านไม่เข้าใจ คำว่าปีตรานั้นจะเหมือนว่าแจะตราหรือ เพราะเอาตราไปแจะเข้าหรือ

๑๗๑. ว่าด้วยคำที่เรียกว่าทแกล้วทหาร
(ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

บัดนี้ข้าราชการแทบทุกตำแหน่ง จะแต่งหนังสืออะไรก็พอใจที่จะว่าทแกล้วทหาร คำนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหัวอยู่ ยังไม่ทรงทราบแน่ในพระราชหฤทัยเลยว่าอะไรเป็นทแกล้ว ทรงทราบแต่หาญหรือทหาร ว่าเป็นคนที่ถืออาวุธศัสตราเตรียมตัวจะสู้ข้าศึก แต่ทแกล้วนั้นไม่ทราบว่าเป็นคนอย่างไรเลย คนที่ไม่กลัวใครนั้นควรจะว่าคนกล้าแกล้วก็ดี คนกล้าหาญก็ดี คนแกล้วหาญก็ดี ว่าได้ แต่ทแกล้วนั้นคือคนจำพวกใด

๑๗๒. ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกใบบอกแลท้องตรา

(ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

คนชาววัด ๆ หาเพื้องหาสลึงที่วัด ได้เล็กน้อยก็สำคัญตัวว่ามีทรัพย์พอเป็นทุนสึกออกหากินข้างบ้านด้วยการแต่งแลเขียนหนังสือ มักโง่เคอะไม่รู้จักขนบธรรมเนียมในราชการแผ่นดิน ว่าผิด ๆ ถูก ๆ ท่านทั้งปวงอย่าเชื่อถือนัก ฯ หนังสือทั้งปวงที่ดำเนินพระราชโองการไปจากกรุงยังหัวเมืองต่าง ๆ ถ้าเมืองเป็นประเทศราช หนังสือดำเนินพระราชโองการนั้น เรียกว่าศุภอักษรบ้าง ท้องตราบ้าง ตามเมืองเจ้าแลเมืองท้าวพระยา ถ้าเมืองน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ก็เรียกแต่ว่าท้องตราฯ ถ้าหนังสือเสนาบดีก็เรียกแต่ว่าตราบ้าง หนังสือบ้าง ถ้าหนังสือขุนนางต่ำ ๆ ลงมา ก็เรียกแต่ว่าหนังสือ บรรดาหนังสือซึ่งออกไปจากกรุงเทพ ฯ ยังหัวเมืองทั้งปวงแล้ว จะเรียกว่าใบบอกก็ดี หนังสือบอกก็ดี ไม่ได้เลยเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าว่าอย่างนั้นก็เหมือนกับว่ากรุงเทพ ฯ เป็นเหมือนขึ้นแก่หัวเมือง หนังสือเสนาบดีไปจากกรุงเทพ ฯ จะว่าอย่างนั้นได้ต่อเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปอยู่นอกกรุง หนังสือเสนาบดีส่งออกไปวางเวรกรมท่าให้กราบทูลพระกรุณานั้น จะเรียกว่าใบบอกก็ได้ หนังสือบอกก็ได้ หนังสือซึ่งมาแต่หัวเมืองประเทศราชใหญ่วางเวรมหาดไทยเรียกว่าศุภอักษร หนังสือถึงเสนาบดีด้วยเหตุนอกตำแหน่งใหญ่ เรียกหนังสือบอก ถ้ามาแต่ประเทศราชน้อย ๆ หรือหัวเมืองน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทั้งปวง หรือหนังสือมาแต่แม่ทัพนายกองซึ่งออกไปจากกรุงเทพ ฯ จะเรียกว่าใบบอกก็ได้ หนังสือบอกก็ได้ ควรหมดแต่จะเรียกว่าท้องตราก็ดี ตราก็ดี ไม่ได้เลยเป็นอันขาด ถ้าใครมาเรียก

ผิด ๆ เขียนถวายก็ดี กราบทูลก็ดี จะต้องปรับให้กวาดชานหมาก ล้างน้ำหมาก ทั้งในทั้งนอกท้องพระโรงพระบรมมหาราชวัง ให้ท่านทั้งปวงระวังปากอย่าเชื่อคนวัด ๆ เถร ๆ นัก ไม่รู้ขนบธรรมเนียมราชการอะไร

พ.ศ. ๒๔๐๒

๑๗๓. ประกาศมหาสงกรานต์ ปีมะแม เอกศก เดือน ๕ ปีมะแม ยังเป็นสัมฤทธิศก

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรในกรุงนอกกรุงให้รู้ทั่วกันว่า ในปีมะแม นักษัตร เอกศก ณ วันอังคาร เดือนห้า ขึ้นสิบค่ำ เป็นวันมหาสงกรานต์ วันพุธ เดือนห้า ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ เป็นวันเนา วันพฤหัส เดือนห้า ขึ้นสิบสองค่ำ เป็นวันเถลิงศก เป็นวันนักษัตร ฤกษ์พิเศษเพียงสามวัน ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรในกรุงนอกกรุงทำบุญให้ทานในเขตมหาสงกรานต์นี้ เหมือนอย่างเคยทำมาแต่ก่อน เมื่อวันสุดท้ายสิ้นสงกรานต์สามวันแล้ว มักไต่ถามกันว่าปีนี้สงกรานต์ขี่อะไร ถืออะไร นั่งนอนอย่างไร กินอะไร เรื่องอย่างนี้จะบอกมาให้แจ้งก็ได้ แต่หาเป็นประโยชน์ไม่ ถ้าจะใคร่รู้ ให้มาคอยดูรูปมหาสงกรานต์ ซึ่งเขียนแขวนไว้ที่หน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในวันถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้วนั้นเถิด ปีมะแม เอกศกนี้ พุทธศักราช ๒๔๐๒ นับตั้งแต่วันอังคาร เดือน ๖ แรมค่ำหนึ่งไป เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มหาศักราช ๑๗๘๑

๑๗๔. ประกาศเรื่องมิให้ละทิ้งคนเสียจริต

ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า บรรดาคนซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงพระนคร แลนอกกำแพงพระนครโดยรอบ แลที่วัดทุกพระอารามซึ่งไปมาตลอดถึงกันได้ ถ้าญาติพี่น้องบุตรหลานบ่าวทาสของผู้ใด แลลูกวัด คฤหัสถ์ สามเณร ศิษย์ของพระองค์ไร เสียจริตเป็นบ้าคลุ้มคลั่ง หรือคลุ้มดีคลุ้มร้ายเป็นคราว ๆ มีอยู่ ก็ให้ผู้นั้นเอาใจใส่รักษาพยาบาลกักขังระวังให้แน่นหนามั่นคง อย่าปล่อยให้เที่ยวไปมาตามลำพังได้ ถ้าคนเสียจริตพลัดแพลงหลบหนีไปเมื่อใด ก็ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือนญาติพี่น้อง หรือผู้ที่รับคนเสียจริตไว้รักษานั้น มาอายัดบอกรูปพรรณสัณฐานตำหนิกิริยาอาการต่อเวรกรมวังให้แน่นอน แล้วให้กรมวังจดหมายว่า วันนั้น เดือนนั้น ปีนั้น คนนั้น ชื่อนั้น เป็นเจ้าของบ้ามาบอกอายัดประตูต่อเวรกรมวังเวรนั้น ชื่อนั้น เป็นผู้ได้รับอายัดว่าบ้าจำไว้ หนีไป รูปพรรณสัณฐานอาการกิริยาตำหนินุ่งห่มอย่างนั้น แล้วให้เขียนหกฉบับ แล้วมอบให้นายประตูวิเศษไชยศรีฉบับหนึ่ง ประตูเทวาพิทักษ์ฉบับหนึ่ง ประตูพิทักษ์บวรฉบับหนึ่ง ประตูสุนทรทิศาฉบับหนึ่ง ประตูเทวาภิรมย์ฉบับหนึ่ง เอาไว้ที่เวรชาววังฉบับหนึ่ง ให้กับผู้ที่มาอายัดไปฉบับหนึ่ง แล้วให้กรมวังผู้รับอายัดเรียกเอาเงินค่าอายัดแต่บาทหนึ่ง แล้วจึงให้เจ้าของบ้าไปบอกต่อกรมพระนครบาลให้ช่วยตามจับ แล้วให้เจ้าของบ้าเร่งติดตามจับเสียให้ได้ตัวโดยเร็ว อย่าให้นิ่งนอนใจเสีย ถ้าญาติพวกพ้องเหลือกำลังที่จะระวังดูแลรักษา ก็ให้เอาตัวคนเสียจริตนั้น

มามอบหมายส่งให้กรมพระนครบาล ด้วยโปรดเกล้า ฯ พระราชทานข้าวหลวงไว้สำหรับแจกให้เลี้ยงคนเสียจริต ถ้าไม่มีผ้านุ่งห่มให้กรมพระนครบาลไปรับที่โรงทานมาให้ ทรงพระกรุณาโปรดไม่ให้อดอยากขัดสน อนึ่ง ถ้าญาติพวกพ้องรับคนเสียจริตไว้รักษาพยาบาลปล่อยทิ้งไว้ให้เที่ยวไปมาได้ตามลำพัง ถ้าคนเสียจริตนั้นเข้ามาในพระบรมมหาราชวังถึงชั้นใน คือล่วงเข้ามาในประตูพิมานไชยศรี ประตูดุสิดาราม ประตูศรีสุนทร ประตูอนงคลีลา เจ้าพนักงานจับได้ ถ้ามีศัสตราวุธด้วย ให้ปรับไหมญาติพวกพ้องของคนเสียจริตเป็นเงินตราสามชั่ง ถ้าไม่มีเครื่องศัสตราวุธให้ปรับไหมสองชั่ง ถ้าจับได้ที่ชั้นกลาง คือล่วงเข้ามาในประตู วิเศษไชยศรี ประตูเทวาพิทักษ์ ประตูรัตนพิศาล ถ้ามีอาวุธให้ปรับไหมสองชั่ง ไม่มีอาวุธให้ปรับไหมชั่งสิบตำลึง ถ้าจับได้ที่ชั้นนอกคือ ล่วงเข้ามาใน ประตูพิทักษ์บวรประตูสุนทรทิศา ประตูเทวาภิรมย์ได้ที่ชั้นรอบนอก จังหวัดพระบรมมหาราชวัง มีศัสตราวุธให้ปรับไหมห้าตำลึง ไม่มีศัสตราวุธให้ปรับไหมสามตำลึง แลเงินค่าปรับไหมทั้งปวงนี้ จะพระราชทานเป็นรางวัลแก่เจ้าพนักงานผู้จับ แลให้กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมพระสัสดี กรมเมือง นายอำเภอ สังฆการี หมายประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง แลพระอารามในกำแพง พระอารามนอกกำแพง พระนคร ราษฎรทุกบ้าน ทุกอำเภอทั่วไป

หมายประกาศตีพิมพ์มา ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมะแม นักษัตร เอกศก

๑๗๕. ประกาศให้ผู้รับพระบรมราชโองการ ฟังรับสั่งให้ชัดเจน

คัดจากหมายรับสั่ง เดือน ๕ ปีมะแม เอกศก

ด้วยพระยาบำรุงราชฐาน รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้หมายประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนให้รู้ทั่วทุกหมู่ทุกกรม ทุกพนักงาน ถ้ามีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าสั่งว่าอย่างไรให้ฟังให้เข้าใจ ถ้าไม่เข้าใจ หรือกลัวจะเข้าใจผิด ให้กราบทูลฉลองอย่าให้คอยช่องให้เสียเวลา สั่งอย่างไรเอาอย่างนั้นอย่างเดียว อย่าสู่รู้ไปอย่าคิดเอาเอง สั่งอย่างใดเอาอย่างนั้น เมื่อขัดข้องให้กราบทูลฉลองก่อน อย่าสู่รู้ทำเอาเอง อย่าคิดว่าจะเอาตามเคยนั้น ให้มหาดไทย ให้กลาโหม ให้กรมพระสัสดี ให้สนมพลเรือนหมายทูลให้ทรงทราบ หมายบอกให้รู้ทุกหมู่ทุกกรม ทุกพนักงานการรับสั่ง

๑๗๖. ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรแลศิษย์วัด

ณ วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

ด้วยพระธรรมการบดีรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่โปรดสักเลกมาทั้งในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง คนที่สมสักแล้วหลบหลีกไปบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์สาม-เณรแลแอบอิงเป็นศิษย์วัดอยู่มากนัก แลเมื่อมีคดีความปาราชิกบ้างความผู้ร้ายบ้าง ความวิวาทตีรันบ้าง ก็ย่อมมีคำกล่าวในความว่าพระภิกษุสามเณร แลศิษย์วัดเสพสุราแลน้ำตาลส้มเมามายวุ่นวายนั้น

ด้วยแทบทุกเรื่อง จึงเห็นว่า พระภิกษุ สามเณร แลศิษย์วัดเห็นจะนิยมกันเสพสุราน้ำเมามากนัก เมื่อจะสังเกตเหตุสังเกตได้จนว่า เมื่อคนที่มีศรัทธาหรือคนถือการเสียเคราะห์เอาไก่ไปปล่อยวัดไม่ขาด ไก่เหลืออยู่มาก แต่วัดที่เรียกว่า วัดสมถะอย่างวัดสมอราย วัดรังษีสุทธาวาส แลวัดอื่น ๆ ในวัดที่มีนักเลงมากนั้น ไก่ปล่อยหือไม่ขึ้นด้วยได้เคยทราบว่า ชาววัดจับเอาไปแลกหมี่แลสุรากับจีนเจ้าของสุราเจ้าของหมี่กินในเวลากลางคืนเสียหมด ใครไม่เชื่อสังเกตสืบดูก็จะรู้ความเป็นจริง ชาวบ้านชาวเมืองจะมาเอานักเลงเป็นที่บูชาที่ไหว้ท่านอยู่อย่างนี้ไม่ควรเลย เพราะฉะนั้นบัดนี้ โปรดจะให้ชำระทุกพระอารามหลวงแลวัดขึ้นทั้งปวง จะขอเอาตัวพระภิกษุสามเณรที่เสพสุราน้ำตาลส้ม แลสูบฝิ่น สูบกัญชา กินข้าวค่ำ เล่นถั่วโปการพนันต่าง ๆ แลถืออาวุธเที่ยวหรือเล่นสวาท สึกเสียแทบให้สิ้นเชิง อย่าให้รกวัดวาอารามที่ทำบุญบูชา ถึงศิษย์วัดแลคนอาศัยวัดก็เป็นคนซื้อสุราแลน้ำตาลส้มให้พระสงฆ์สามเณรกิน แลซื้อฝิ่นกัญชาให้พระภิกษุสามเณรสูบ ตัวก็กินแลสูบด้วยโดยมาก แลสมคบพระภิกษุสามเณรเล่นถั่วโปการพนันต่าง ๆ เพราะฉะนั้นขอประกาศมาก่อนโดยข้อตามลำดับนับด้วยตัวเลขต่อไป

(๑) ขอให้พระราชาคณะ พระครูฐานานุกรม เปรียญเจ้าคณะ วัดเดิม วัดขึ้น แลเจ้าอธิการชำระตรวจตราสืบสวนพระภิกษุสามเณรที่เสพสุราน้ำตาลส้ม สูบฝิ่นกัญชาแลกินข้าวค่ำ เล่นถั่วโปการพนันต่าง ๆ แลถืออาวุธเที่ยวแลเล่นสวาท หรือศิษย์วัดที่ซื้อสุราแลน้ำตาลส้ม ซื้อฝิ่น ซื้อกัญชาให้พระภิกษุสามเณรกินแลสูบ ตัวได้กินได้สูบด้วยพระภิกษุสามเณร แลสมคบพระภิกษุสามเณรเป็นศีรษะไม้ถืออาวุธ แลเที่ยวเล่นถั่ว โป การพนันต่าง ๆ ดังที่กล่าวไว้ อย่าง

ใดอย่างหนึ่งนั้น ให้รู้จักตัวแล้วกำจัดให้สึกเสีย แล้วให้ไปเสียให้พ้นพระอารามหลวงจงได้ แต่อย่าขับไปทั้งเป็นภิกษุสามเณรจะออกจากวัดนี้ไปวัดโน้นวุ่นไป ให้ชำระกันเสียในเดือนหก ปีมะแม เอกศกนี้

(๒) พระสงฆ์สามเณร ที่เจ้าคณะเจ้าอธิการ เห็นว่าควรจะอยู่ในพระอารามหลวง แลวัดขึ้นทั้งปวงนั้นก็ให้มีนายประกัน แลที่นายประกันไม่มีตัวแล้วก็ให้เรียกนายประกันใหม่ เรียกตัวนายประกันแต่ที่เป็นคฤหัสถ์มีเหย้าเรือนสังกัดมูลนายได้แล้ว ก็พาตัวนายประกันมาให้บาญชีแก่กรมธรรมการในกรุงเทพ ฯ แลธรรมการหัวเมือง ในเดือนหก ปีมะแม เอกศกนี้ พระภิกษุสามเณรที่มีนายประกันแล้วให้เจ้าคณะเจ้าอธิการบอกบาญชีแก่กรมธรรมการในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองให้ทราบให้เรียกบาญชีไว้ทุกเดือน ดังบาญชีนิตยภัต เมื่อจะขับไล่ไปเสีย ลาไป สึกไป หรือหนีไปก็ให้บอกกรมธรรมการให้รู้ไว้ก่อนแต่ยังไม่มีคดีต้องฟ้องร้องขัดขวางในศาลกรมธรรมการ ถ้าไม่บอก เมื่อมีคดีสิ่งใด ๆ เกิดขึ้น จะตั้งจำหน่ายขับไล่ไปแล้ว ลาไปแล้ว สึกไปแล้ว หรือหนีไปก่อนแล้วนั้นไม่ได้ จะต้องเร่งเอาตัว

(๓) ศิษย์วัดแลคฤหัสถ์อาศัยวัดทั้งปวง ก็เป็นคนในพระราชอาณาจักร มิใช่เป็นคนในพุทธจักร จะให้เลื่อนลอยอยู่ไม่ได้ ให้กรมพระนครบาลในกรุงเทพ ฯ แลผู้สำเร็จราชการกรมการหัวเมือง จัดแจงหาคนซึ่งเป็นหลักหลายอยู่ใกล้วัด ตั้งเป็นนายอำเภอสำหรับจัดให้ตรวจตราดูศิษย์วัด แลคนอาศัยวัด ให้รู้จักบิดามารดา แลสังกัดเจ้าหมู่มูลนาย แลให้บาญชีแก่กรมธรรมการให้รู้ด้วยว่า วัดนั้นๆเป็นอำเภอคนนั้น ๆ เกิดความขึ้นเมื่อใด จะได้เรียกเอาตัวผู้ต้องคดี

(๔) พระสงฆ์ในพระอารามนั้น ๆ จะมีคฤหัสถ์เป็นศิษย์วัดแลคนอาศัยวัด ควรพระสงฆ์จะรับฝากไว้เท่าใด ก็จงยื่นบาญชี แล

ตระกูลเดิม แลสังกัดมูลนายของคนเหล่านั้น ให้นายอำเภอแลกำนันเดิมที่อยู่ใกล้วัด หรือที่กรมพระนครบาล แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการตั้งขึ้นไว้นั้น ให้รู้จักตัวไว้เป็นคำนับด้วย ถ้าคนที่ยื่นบาญชีไว้แล้วจะไปจากวัดด้วยเหตุใด ๆ ก็จงบอกให้นายอำเภอแลกำนันรู้ ให้นายอำเภอแลกำนันตรวจตรา อย่าให้มีคนนอกจากคนที่พระภิกษุสามเณรยื่นบาญชีรับไว้นั้นเลย ถ้าสืบว่าใครแอบแฝงอยู่ในวัด พระสงฆ์ไม่ได้ให้บาญชีรับตัว คนนั้นก็เป็นที่รังเกียจว่าเป็นผู้ร้าย แลคนหนีเจ้าเบี้ยนายเงินเหตุอื่น ๆ เพราะฉะนั้นให้กำนัน นายอำเภอ จับตัวมาส่งกรมพระสัสดีชำระดู ถ้าไม่เป็นผู้ร้ายหนีคุก หนีทิมแลทาสลูกหนี้หนีเจ้าเบี้ยนายเงิน เป็นแต่คนจรจัดพลัด หรือมีสังกัดมิใช่ไพร่หลวงแล้วก็ให้เอาสักเป็นไพร่หลวง จะพระราชทานรางวัลผู้จับ นับตัวผู้แอบอิงอาศัยวักนั้นคนละสองตำลึง แล้วให้ตัวเลกใช้รางวัลหรือเข้าเดือนออกเดือนเข้า ๒ เดือน ถ้าเป็นผู้ร้ายหนีคุก หนีทิมก็ให้ผู้คุมใช้รางวัลสองตำลึง ถ้าเป็นทาสลูกหนี้ก็ให้เจ้าเบี้ยนายเงินใช้รางวัลสองตำลึง แล้วรับตัวไป

(๕) พระภิกษุสามเณรที่ไม่มีนายประกันแอบอาศัยอยู่ในวัดหรือในบ้านก็ดี แลเป็นคนเที่ยวลอยเรืออยู่ก็ดี เข้าแอบอิงอาศัยอยู่ในบ้านเรือนใคร ๆ ก็ดี ให้กรมธรรมการสืบจับตัวนักบวชนอกหมู่นอกคณะเช่นนี้มา จะบนผู้นำจับรูปละสามตำลึง ถ้าได้ตัวมาแล้วจะให้สึกออกสักเป็นไพร่หลวง แลให้ผู้นั้นใช้เงินรางวัลค่าจับ หรือเข้าเดือนออกเดือนเข้า ๓ เดือน แลพระสงฆ์สามเณรที่สมคบพระสงฆ์สามเณรไว้ในกุฎีนอกบาญชีไม่มีประกันนั้น มีโทษเสมอผู้ผิดด้วย คฤหัสถ์ที่สมคบไว้ในบ้านหรือในเรือเรือนของตัว ก็จะให้มีโทษตามโทษานุโทษ

(๖) พระสงฆ์ชรา พิการเสียจักษุเรียกนายประกันคฤหัสถ์ไม่ได้ ให้เจ้าคณะ เจ้าอธิการพาตัวมาให้กรมธรรมการดูตัว หรือถ้ามาไม่ได้ก็ให้พาธรรมการไปดูตัว เมื่อเห็นว่าชราแท้แล้ว แลพิการเป็นง่อยเปลี้ยแท้ แลเสียจักษุสองข้างแลเสียโสต ไม่มีผู้ใดจะรับประกันแท้แล้ว ให้เจ้าคณะช่วยอนุเคราะห์รับประกันไว้เถิด แลเห็นว่าควรจะยื่นบาญชีในคิลานภัต แต่ถ้ากลายเป็นคนมีคดีความปาราชิกก็ดีความผู้ร้ายก็ดี แลมีคดีสิ่งใด ๆ จะเร่งเอาตัวแต่ผู้รับนิตยภัตของเจ้าคณะผู้รับประกัน อนึ่ง พระสงฆ์ในกรุงที่ไม่กว้างขวาง เป็นภิกษุอนาถาไม่มีบิดามารดาญาติโยม แลพระสงฆ์สัญจรมาแต่นอกกรุงหัวเมืองไกลไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่รู้จักคุ้นเคย มีศรัทธาจะใคร่มาอยู่เล่าเรียนอาศัยในวัดอารามใด เพราะไม่มีผู้อนุเคราะห์รับประกัน เจ้าคณะหรือเจ้าอธิการไม่รับไว้ ให้พระสงฆ์รูปนั้นมาหาพระธรรมการบดีหรือหลวงธรรมเสนาเจ้ากรมปลัดกรมในกรมธรรมการ พระวิเชียรปรีชา พระเมธาธิบดี หลวงอุดมจินดา หลวงราชาภิรมย์ เจ้ากรมปลัดกรม ในกรมราชบัณฑิต ให้ผู้มีบรรดาศักดิ์ซึ่งออกชื่อมาแล้วที่พระสงฆ์มาหาจะให้เป็นที่พึ่งนั้น ไต่ถามสืบสวนดูให้รู้ว่า พระภิกษุรูปนั้น ๆ ดั้งเดิมมาแต่ไหน อยู่วัดวาอารามใด มีข้อความเกี่ยวข้องต้องไล่ต้องขับจากอารามนั้นอารามนี้หรือไม่ ถ้าได้ความว่าเป็นภิกษุดีไม่มีถ้อยความอะไร เป็นภิกษุเรียบร้อยมีศรัทธาจะใคร่ประพฤติพรหมจรรย์ แลมีอุตสาหะจะใคร่เล่าเรียนปฏิบัติอยู่จริง ก็ให้พระธรรมการบดี หลวงธรรมเสนา หรือผู้อื่นที่รับธุระพระสงฆ์รูปนั้น นำความขึ้นกราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ จะทรงพระมหากรุณาโปรดให้มีผู้ช่วยอนุเคราะห์รับรองแลญาติโยมปฏิบัติโดยสมควร

(๗) สามเณรแก่ สามเณรโค่ง บวชภิกษุแล้วอายุตั้งแต่๒๕ ขึ้นไป ต่ำ ๗๐ ปีลงมาอย่าให้มีในอารามใด ๆ ให้บวชเป็นภิกษุเสีย หรือบวชเป็นปะขาวศิษย์วัด แล้วให้ยื่นบาญชีนายอำเภอ แลกำนันไว้เสีย ถ้าเป็นคนชราพิการเสียจักษุ พระสงฆ์จะเลี้ยงไว้ด้วยกรุณาก็ได้ แต่ให้กำนันนายอำเภอรู้ไว้ ถ้าไม่พอใจจะเอาไว้ก็ให้เอามาส่งโรงทาน พระเจ้าแผ่นดินจะทรงพระมหากรุณาให้พนักงานรับเลี้ยงไว้ในโรงทาน อนึ่ง ถ้าพระราชาคณะ ฐานานุกรม พระครูเจ้าอาราม เปรียญ พระครูเจ้าคณะมีความสงสัยตัวด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่รักจะเป็นภิกษุอุปสมบทอยู่ แต่ว่าถ้าสึกออกเป็นปะขาวแลคฤหัสถ์ก็เห็นว่าจะลำบากกระดากอยู่ เพราะเคยเป็นอุปัชฌายาจารย์ที่นับถือของภิกษุสามเณรเป็นอันมากอยู่แล้ว มีความชอบใจจะใคร่สึกออกเป็นสามเณรแก่อยู่ในวัด เพื่อจะให้ศิษย์ซึ่งยังบวชอยู่แลผู้ปฏิบัตินับถือ แต่นักบวชได้ปฏิบัติง่าย เหมือนหนึ่งพระปัญญาคัมภีร์เถร ซึ่งมาแต่วัดคงคาประมูลมาเป็นพระราชาอยู่ในวัดราชสิทธารามนั้น ถ้าพระราชาคณะฐานานุกรม พระครูเจ้าคณะเจ้าอารามรูปใดรูปหนึ่งมีประสงค์ดังนี้ ก็ให้มาแจ้งความตามจริงโดยสุจริต ต่อพระยาประสิทธิศุภการ ให้กราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ ก็จะทรงพระกรุณาโปรด ฯ ทรงพระอนุญาตให้สึกเป็นแต่สามเณรอยู่ในวัดตามสบายไม่ห้ามดอก เพราะทรงทราบรู้จักตัวอยู่แล้ว ไม่เป็นที่แอบอิงของคนพาล แต่ภิกษุอนุจรสามัญนั้นถ้าอายุมากถึง ๗๐ ขึ้นไปแล้วใคร่ออกเป็นสามเณร ให้มาหาท่านเจ้าคณะ ให้เจ้าคณะพาตัวมาแจ้งความต่อกรมธรรมการให้ทราบโดยสุจริตตามจริงแล้ว ก็จะทรงพระมหากรุณาโปรดให้สึกเป็นแต่สามเณรอยู่อาศัยในพระอารามแลวัดนั้น ๆ ต่อไป แต่ให้ยื่นบาญชีไว้ต่อกรม

ธรรมการให้ทราบ อย่าให้เปนที่แอบอิงของคนฉกรรจ์จะหลบหลีกเจ้าขุนมูลนายบวชขวาง ๆ รี ๆ ไม่ต้องการนั้น ถ้ามีสามเณรโค่งอายุมากกว่า ๒๕ ขึ้นไป ๗๐ ลงมา ถ้าแอบแฝงอยู่ในวัด ให้กรมธรรมการแลกำนันนายอำเภอไปสืบจับ ถ้าได้ตัวมาก็จะเอาสักเปนไพร่หลวง ผู้นำจับจะได้รับพระราชทานรางวัลตามจำนวนสามเณรโค่ง ซึ่งนำจับมาได้คนละสามตำลึง แล้วจะให้ (สามเณรโค่งที่เปนไพร่หลวงนั้น) เข้าเดือนใช้รางวัลกำหนดสามเดือน นอกจากสามเดือนที่ต้องเข้าเวรเปนปรกติ

(๘) ในแขวงกรุงเทพ ฯ แลเมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองนนทบุรีทั้งปวง ห้ามอย่าให้คนเสียจริตเปนพระภิกษุสามเณรก็ดี เปนคฤหัสถ์ก็ดี แอบอิงอาศัยอยู่ในวัดเปนอันขาด หรือเปนญาติสนิทหรือเปนครูอาจารย์จะพาไป แลจะส่งไปหัวเมืองไกลไม่ได้ก็ดี หรือพระสงฆ์ผู้ใดเปนแพทย์รักษาคนเสียจริต จะใคร่รับฝากคนเสียจริตไว้รักษาตามวิชาตัวหรือกรุณาก็ดี ก็ให้กักขังไว้ให้แน่นหนาอย่าปล่อยให้เที่ยวไปมา แลให้มารับประกันตัวไว้แต่นายอำเภอแลกำนัน แลให้นายอำเภอแลกำนันตรวจตรา ว่าคนเสียจริตอยู่ในวัดวาอารามใด ถ้าไม่มีประกันก็ให้จับตัวมาส่งยังโรงหลวง ที่เปนที่รักษาคนเสียจริต ณ กรมพระนครบาล อย่าให้ละเลยไว้ ถ้ามีคนเสียจริตปลอมคนดีเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง มีผู้จับได้ ผู้จับควรจะได้รับพระราชทานรางวัลสองชั่งลงมาชั่งหนึ่งขึ้นไป ตามเวลาเปนกลางวันแลกลางคืนแลสถานที่เข้าไปลึกแลตื้นนั้น แลจะให้ชำระว่าคนเสียจริตนั้นมาแต่ไหน เปนคนของใคร เมื่อสืบไปได้ความว่า เปนคนอาศัยวัดเที่ยวเลื่อนลอยอยู่ไม่มีเจ้าของรางวัลค่าจับนั้นจะต้องให้นายอำเภอแลกำนันที่อยู่ใกล้วัดกับศิษย์วัดทั้งปวงเรี่ยไรช่วยกันใช้ ถ้าได้ความว่าอาศัยอยู่

กับพระสงฆ์สามเณรแห่งใดแห่งหนึ่งเป็นเจ้าของ รางวัลค่าจับจะต้องให้ศิษย์แลบิดามารดาของศิษย์ที่อยู่วัดด้วย แลผู้ปฏิบัติเป็นญาติโยมส่งสำรับ หรือนายประกันของพระสงฆ์สามเณรรูปนั้นช่วยกันใช้ ถ้าไม่มีญาติโยมผู้ปฏิบัติ จะต้องให้นายอำเภอแลกำนันกับผู้รับนิตยภัตของเจ้าคณะ แลนายประกันช่วยกันใช้ ถ้าพระอารามหลวงมีข้าพระให้เจ้ากรมปลัดกรมข้าพระเอาใจใส่ตรวจตรา อย่าให้มีคนเสียจริตอยู่ในพระอารามหลวงได้ เมื่อได้ความว่าคนเสียจริตอยู่ในพระอารามหลวงใด เมื่อได้ความว่าคนเสียจริตอยู่ในพระอารามหลวงที่มีข้าพระแล้ว เจ้ากรมปลัดกรมข้าพระต้องช่วยกันใช้ ถ้าคนเสียจริตไปจากบ้านเรือนผู้ใด ผู้นั้นต้องใช้รางวัลค่าจับ ส่วนคนเสียจริตที่เข้าไปในพระบรมมหาราชวัง เพราะต้องคลางแคลงว่าเป็นคนร้าย มาทำมารยาเป็นคนเสียจริต มีพระราชกำหนดกฎหมายว่า ให้ต้องรับพระราชอาชญาเฆี่ยนแล้วให้จำไว้ในคุกจนตาย

(๙) ภิกษุสามเณรใด ได้เกี้ยวพาลผู้หญิงให้เป็นที่รังเกียจก็ดี เป็นปาราชิกเมถุนกับหญิงก็ดี เล่นสวาทสัมผัสหรือถึงชำเราก็ดี ยังบวชอยู่ก็ดี หรือสึกไปแล้วยังไม่ครบกำหนดสามปีก็ดี ภิกษุสามเณรใด ๆ เสพสุรา น้ำตาลส้ม สูบฝิ่น สูบกัญชา เล่นโป เล่นถั่ว แลอื่น ๆ แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ยังบวชอยู่ก็ดี สึกไปแล้วยังไม่ครบสามเดือนก็ดี เมื่อยังไม่มีโจทก์ฟ้อง มีความร้อนตัวกลัวผิด ให้รีบมาสารภาพลุแก่โทษต่อกรมธรรมการตามความสัจความจริง อย่าอำพรางปิดบังความชั่วไว้ แลซัดทอดพวกเพื่อนผู้ทำผิดด้วยกันเช่นกันตามรู้ตามเห็นให้สิ้นเชิง แลผู้ที่ทำผิดลุแก่โทษดังนี้ จะทรงพระมหากรุณายกโทษให้ ไม่ให้ต้องรับพระราชอาญา ถ้ามิใช่ลูกหมู่ไพร่หลวง ไม่ต้องสักเป็นไพร่หลวงแลไม่ต้องเสียค่าฤชา จะต้องเสียแต่สมุดดินสอเล็กน้อย

แล้วจะมอบตัวคืนให้เจ้าหมู่มูลนายแลบิดามารดาไป ถ้าไม่สารภาพลุแก่โทษแล้ว แลมีผู้ฟ้องผู้ซัดทอด เมื่อชำระไปมีผู้ยืนยันกล่าวหาตั้งแต่สองปากขึ้นไปจะให้เอาเป็นสัจ ถ้าเป็นความปาราชิกมหันตโทษสึกไปแล้วพ้นกำหนดสามปีจึงพ้นเขต ถ้ายังอยู่ในสามปีลงมาจะโปรดให้เอาตัวมาชำระ ถ้าเป็นการเสพสุรา น้ำตาลส้มแลอื่น ๆ สึกไปแล้วเกินสามเดือนจึงพ้นโทษ ถ้าสึกไปยังไม่ครบสามเดือนจะให้เอาตัวมาชำระ เอาเป็นสัจแล้วสักเป็นไพร่หลวง ถ้าหลบหนีไปจะบนผู้นำจับรูปละห้าตำลึง ได้ตัวมาจะให้ใช้ค่าสินบนนำจับด้วย

(๑๐) คฤหัสถ์ศิษย์วัดหรือชาวบ้าน เป็นคนสอพลอซื้อสุราน้ำตาลส้มให้พระสงฆ์สามเณรกิน ซื้อฝิ่น ซื้อกัญชาให้พระสงฆ์สามเณรสูบ แลตัวได้กินได้สูบกับพระสงฆ์สามเณร แลเล่นโป เล่นถั่วแลเล่นอื่น ๆ กับพระสงฆ์สามเณร ก็ให้มาสารภาพลุแก่โทษตามความสัจต่อกรมธรรมการซัดพวกเพื่อนผู้ทำผิดด้วยกัน ตามรู้ตามเห็นให้สิ้นเชิง จะทรงพระมหากรุณาโปรดไม่ให้ต้องรับพระราชอาญา แลไม่ให้ต้องมีโทษ ไม่ให้ต้องเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใด ถ้าไม่สารภาพลุแก่โทษโดยดีมีผู้ซัดทอดถึง ถ้าภิกษุสามเณรยังบวชอยู่ในวัดก็ดี หรือสึกแล้วยังไม่พ้นเขตสามปีหรือสามเดือน ตามกำหนดดังกล่าวแล้วนั้น คฤหัสถ์ผู้นั้นก็ไม่พ้นโทษ จะโปรดให้เอาตัวมาชำระเอาเป็นสัจ เพราะฉะนั้นเมื่อบุตรหลานญาติพี่น้องแลบ่าวไพร่ของผู้ใด ไปบวชอยู่ในวัดวาอารามใด ๆ ให้บิดามารดาญาติพี่น้องแลเจ้าหมู่มูลนายสืบสาวฟังดูถ้าสงสัย หรือความผิดอื่น ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง แลบิดามารดาญาติพี่น้องมีความร้อนตัวกลัวว่าจะพลอยได้ความผิดด้วย หรือเจ้าหมู่มูลนายเสียดายว่าลูกหมู่ของตัว จะต้องตกไปเป็นไพร่หลวง ก็ให้มาว่ากล่าวเกลี้ยกล่อมภิกษุสามเณรรูปนั้น ๆ ให้สึกออกเสียโดยดี แลพาตัว

ผู้ผิดมาให้การสารภาพลุแก่โทษต่อกรมธรรมการตามสัจจริง แลให้ซัดทอดพวกเพื่อนผู้ทำผิดด้วยกันตามรู้ตามเห็นให้สิ้นเชิง จงทรงพระมหากรุณาโปรดยกโทษผู้ที่ทำผิดให้เป็นความชอบแก่ผู้ที่พาตัวผู้ผิดมาสารภาพลุแก่โทษนั้น ไม่ให้ผู้ผิดนั้นต้องรับพระราชอาญา แลไม่ต้องมีโทษ ไม่ให้ต้องเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใด จะมอบตัวคืนให้เจ้าหมู่มูลนายแลบิดามารดาไป ถ้าไม่มาสารภาพลุแก่โทษแล้วชำระไป มีผู้ยืนยันกล่าวหาตั้งแต่สองปากขึ้นไปจะเอาเป็นสัจ ให้มีโทษดังกล่าวแล้ว ถ้าเป็นไพร่หลวงแลหมู่ไพร่หลวงเดิมทำผิดดังนี้ จะให้ลงพระราชอาญา ๓๐ ที ถ้าจะไถ่โทษห้าทีต่อแสนคิดเป็นเงินหกตำลึง ถ้าไม่มีเงินใช้ให้เข้าเดือนนอก เดือนที่เข้าเวรเป็นปรกติใช้ ๔ เดือน แลผู้ที่มีความผิดดังกล่าวแล้วนี้ ถ้าหลบหนีไปจะเสียสินบนให้ตามจับ ได้ตัวมาแล้วจะทำโทษดังกล่าวแล้ว แลให้ใช้สินบนแก่ผู้จับด้วยคนละห้าตำลึง หรือเข้าเดือนใช้การแทน ๔ เดือน

(๑๑) อนึ่ง ในตระกูลในบ้านใด เมื่อคราวป่วยไข้แลเหตุอื่น ๆ ที่ควรจะนิมนต์พระภิกษุสามเณรไปรักษาพยาบาล หรืออยู่เป็นเพื่อน ต้องนอนค้างแรมอยู่ในบ้านในเรือนก็ดี แลนิมนต์ภิกษุไปสวดที่ไว้ศพ ต้องค้างแรมอยู่ในบ้านเรือนก็ดี ให้จดหมายยื่นแก่นายอำเภอแลกำนัน แลแก่ผู้มีบรรดาศักดิ์ที่อยู่ใกล้ เป็นที่พระยาแลพระหลวง ขุนหมื่น ผู้ใดผู้หนึ่งให้รู้ไว้ด้วย เมื่อมีถ้อยความขึ้น ถ้ามีผู้กล่าวหาเป็นความปาราชิก แลเรื่องอื่น ๆ จะได้ชำระโดยง่าย ผู้ที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียง ถ้าเห็นการแปลกประหลาดอย่างหนึ่งอย่างใด ก็ให้ว่ากล่าวห้ามปรามเสีย แลให้มาแจ้งความแก่ผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ใกล้เคียงแลนายอำเภอ กำนันให้รู้ด้วย ถ้าผู้เจ้าภาพ ผู้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือนไม่จดหมายมายื่นต่อนายอำเภอ แลกำนัน แลผู้มีบรรดาศักดิ์ ตามที่

กล่าวแล้ว มีผู้กล่าวหาด้วยความปาราชิก แลความเรื่องอื่น ๆ ซึ่งเปนความชั่วต่าง ๆ จะชำระเอาเปนสัจ แลผู้ที่บ้านใกล้เรือนเคียงไม่ช่วยเอาใจใส่ดูแลว่ากล่าวบ้าง แลรู้เห็นแล้วไม่มาแจ้งความต่อนายอำเภอ กำนัน แลผู้มีบรรดาศักดิ์ ก็จะให้เสียรังวัดมากแลน้อยตามที่อยู่ใกล้อยู่ไกล ดังมีในพระราชบัญญัติแต่ก่อนนั้น ให้เจ้าคณะหมายไปให้ทั่วทุกพระอาราม วัดเดิมแลวัดขึ้นในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองทั้งปวง

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนหก ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

๑๗๗. ประกาศขนานนามพระที่นั่งในท่าราชวรดิษฐ แลพระที่นั่งสร้างใหม่

ณ วันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ทุกหมู่ทุกกรม ทุกพนักงาน ให้ทราบทั่วกันว่า พระตำหนักที่ประทับริมฝั่งน้ำ ที่เรียกกันว่า พระตำหนักน้ำบ้าง พระตำหนักแพบ้างนั้น บัดนี้พระราชทานชื่อว่าพระที่นั่ง (ชลังคณพิมาน) ดังนี้ จำเพาะแต่หลังสูงริมน้ำหลังเดียว มิใช่ชื่อทั้งหมู่ทั้งจังหวัด หลังสูงอีกองค์หนึ่ง มีฝารอบพระที่นั่ง (ทิพยสถานเทพยสถิต) หลังใหญ่องค์ข้างเหนือพระที่นั่ง (ราชกิจวินิจฉัย) หลังใหญ่องค์ข้างใต้พระที่นั่ง (อนงค์ในสราญรมย์) ป้อมริมมุมน้ำข้างเหนือ ชื่อป้อม (พรหมอำนวยศิลป) ป้อมริมน้ำข้างใต้ ชื่อป้อม (อินทรอำนวยศร) แลชื่อทั่วจังหวัดนั้น เรียกว่าที่ประทับ (ราชวรดิษฐ)

ท่าน้ำทางเสด็จพระราชดำเนิน ตรงพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยลงไปนั้น ชื่อท่าที่ประทับ (ราชวรดิษฐ) ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย จะใช้ลงในท้องตรา หรือจะบัตรหมายแลจะเขียนเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย หรือจะกราบทูลพระกรุณาให้ใช้ให้ถูกตามประกาศนี้ จงทั่วกันเทอญ

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือนเก้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะแม เอกศก เป็นวันที่ ๓๐๕๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

อนึ่ง พระที่นั่งสร้างขึ้นใหม่ บนกำแพงตรงหน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชื่อพระที่นั่งไชยชุมพล พระที่นั่งตึกหอสูงสำหรับทอดพระเนตรเห็นไปไกลนั้น ชื่อพระที่นั่งภูวดลทัศไนย พระมหาปราสาทบนกำแพงด้านตะวันออก ชื่อพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ พระที่นั่งท้องพระโรงใหม่ในสวน ชื่อพระที่นั่งอนันตสมาคม พระที่นั่งองค์สูง ด้านหลังพระที่นั่งอนันตสมาคม ชื่อพระที่นั่งบรมพิมาน พระที่นั่งองค์ด้านตะวันตก ต่อมาข้างใน ชื่อพระที่นั่งนงคราญสโมสร พระที่นั่งองค์ด้านใต้ ชื่อพระที่นั่งจันทรทิพยโอภาส พระที่นั่งองค์ด้านเหนือ ชื่อพระที่นั่งภานุมาศจำรูญ พระที่นั่งแฝดซึ่งเป็นพระตำหนักเดิม อยู่ด้านเหนือ ชื่อพระที่นั่งมูลมณเฑียร หอพระปริตรอยู่ด้านเหนือพระที่นั่งอนันตสมาคม ชื่อหอเสถียรธรรมปริตร

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือนเก้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะแม เอกศก เป็นวันที่ ๓๐๕๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๗๘. ประกาศพระราชบัญญัติให้คัดความมรดก ทูลเกล้า ฯ ถวายใน ๑๕ วัน

ณ วันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชหฤทัย ทรงพระเมตตากรุณา แก่อาณาประชาราษฎร ไพร่ฟ้า ข้าแผ่นดิน สมณพราหมณาจารย์ ทั่วพระราชอาณาเขต ตั้งพระราชหฤทัย ให้ทำนุบำรุง ให้อยู่เย็นเป็นสุข ได้ทรงทราบว่า ตุลาการขุนศาลทุกกระทรวง ชำระความต่าง ๆ ตามเรื่องคดีของราษฎร ถูกต้องตามยุติธรรมบ้าง มิถูกต้องตามยุติธรรมบ้าง อาศัยโลภเห็นแก่ลาภเล็กน้อย ตัดสินตกไปฝ่ายโจทก์บ้าง จำเลยบ้าง ที่ควรแพ้ให้เป็นชนะ ที่ควรชนะ ให้เป็นแพ้ ตามความปรารถนาของตน แลเสี้ยมสอนฝ่ายโจทก์ ฝ่ายจำเลย ให้มีถ้อยคำสำนวนต่อกัน เรื่องความควรจะสั้น ก็ชักให้ยืดยาวเนิ่นช้า ให้ราษฎรป่วยการหาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิต อันเป็นธรรมดาของลูกขุนตุลาการ ที่แส่หาลาภผลในโรงในศาล เป็นการเกียจโกงไม่ชอบโดยยุติธรรม แลพระราชกำหนดมีตัวอย่างเหมือนความมรดก เรื่องนาย.........โจทก์ อำเดง.......จำเลยที่ตุลาการตัดสินว่าผู้ใดได้รักษาไข้ปลงศพให้ได้ส่วนแบ่งปันทรัพย์มรดกของผู้ตาย ไม่ได้ถามหาเครือญาติที่สนิท แลทางที่ควรจะได้ส่วนแบ่งปันตามมากแลน้อยหรือไม่ควรจะได้ แลทรัพย์มรดกนั้น ควรจะแบ่งปันก็แต่บุตรภรรยาแลเครือญาติที่สนิท ซึ่งได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขทำมาหากินมาด้วยกันกับผู้ที่ถึงแก่กรรม จึงจะชอบโดยยุติธรรม เพราะฉะนั้นจึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาประสิทธิ์ศุภการ เป็นพนักงานคัดเรื่องความของราษฎรที่ฟ้องร้องขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลี

พระบาท เมื่อทรงเห็นชอบประการใด จะได้ทรงตัดสินให้แล้วแก่กัน โดยยุติธรรม เพื่อจะให้ราษฎรในพระราชอาณาจักร ได้อยู่เย็นเป็นสุข ทุกถ้วนหน้า แลข้อซึ่งพระยาประสิทธิ์ศุภการ พูดอ้างว่าคอยหาช่อง ที่ทูลเกล้า ฯ ถวาย เรื่องความมรดกนั้น ไม่ใคร่ได้ความ จึงเนิ่นช้า อยู่ การซึ่งพระยาประสิทธิ์ศุภการพูดเช่นนี้ ก็เห็นว่าเป็นอันแส่หาผล ประโยชน์ฝ่ายตัวอย่างเดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงได้หน่วงเหนี่ยว เรื่องความมรดกไว้ให้เนิ่นช้า เรื่องหนึ่งถึงห้าเดือน หกเดือน ปีหนึ่ง ก็มีบ้าง จนมีผู้กล่าวโทษร้องถวายฎีกา ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งพระราชบัญญัติ ว่าตั้งแต่ นี้ไป ถ้ามีผู้มาร้องฟ้องด้วยเรื่องความมรดกแล้ว ให้คัดข้อความ ตามเรื่องส่งให้พระยาประสิทธิ์ศุภการ นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแต่ในกำหนด ๑๕ วัน ถ้าแล ขุนศรีธรรมราช จ่าศาล เห็นแก่จะได้ผลประโยชน์เล็ก ๆ น้อย ๆ ผัดเพี้ยนกดความของราษฎรให้เนิ่นช้าไปจนเกินกำหนด ๑๕ วัน ถ้า ราษฎรผู้ได้ความเดือดร้อนมาฟ้องหากล่าวโทษ หรือร้องถวายฎีกา ให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว จะให้ปรับไหมวันละบาท นับตั้งแต่วันฟ้องแล้ว มาจนถึงวันทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนเก้า แรมเก้าค่ำ ปีมะแม เอกศก เป็นวันที่ ๓๐๗๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๗๙. ประกาศให้ใช้คำ กับ, แก่, แด่, แต่, ต่อ, ใน, ยัง, ในที่ควร

ณ วันพฤหัส เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

ประกาศมาให้คนเขียนหนังสือทั้งปวงทราบทั่วแล้ว สังเกตใช้ ให้ถูกในที่ควรจะว่า (กับ) ว่า (แก่) ว่า (แด่) ว่า (แต่) ว่า (ต่อ)

ว่า (ใน) ว่า (ยัง) จงสังเกตให้แน่ แล้วใช้ให้ถูก อย่าให้เป็นกับไปทุกแห่ง แลอย่ากลัว (กับ) งกเงิ่นไป ฯ คนสองคนสามคนขึ้นไปทำกิริยาเหมือนกันใช้ว่า กับ ผัวนอนกับเมีย ผัวอยู่กับเมีย นายไปกับบ่าว คนหนึ่งนั่งพูดเล่นกับคนหนึ่ง นายปรึกษากับบ่าว บุตรร่วมสุขร่วมทุกข์กับบิดามารดา ลูกค้าซื้อขายกับชาวบ้าน ขุนนางเจรจากับแขกเมือง ละคอนเล่นกับตลกคนหนึ่งวิวาทกับเพื่อนบ้าน ผู้ร้ายตีรันกันกับเจ้าเรือน คนโทษไปกับผู้คุม อะไรอื่น ๆเช่นนี้มีมากมายนัก เอาที่คนสองคนสามคน หรือมาก ทำกิริยาเดียวกันทำด้วยกันจึงใช้ กับ ฯ อนึ่ง ถ้าเป็นของที่ไปด้วย มาด้วย อยู่ด้วยได้มาด้วย เสียไป หายไปด้วยกัน ก็ว่ากับได้ เหมือนหนึ่ง คนไปกับย่ามของตัว ไปกับดาบแลปืนของตัว ก็ว่าได้ คนมากับหาบสิ่งของคนแก่มากับไม้เท้า คนมากับช้าง กับม้า กับโคกับกระบือ คนอยู่กับหีบผ้า ทองเก็บไว้กับเงิน ผ้ากับเสื้ออยู่ด้วยกัน คนได้มีดมากับด้ามได้ขวานมากับสิ่ว ได้ปืนมากับดินดำ ได้เกวียนมากับวัว หีบไฟไหม้เสียกับผ้า เงินหายไปกับถุงด้วยกัน ฯ ของก็ดี สัตว์ก็ดี คนก็ดีอยู่ด้วยกัน ไปด้วยกัน ทำอะไรด้วยกัน ต้องที่จะออกชื่อด้วยกันว่ากับ ได้สิ้น คือเงินกับทอง หม้อข้าวกับเชิงกราน บังเหียนกับม้า ตะพดกับโค สายสนตะพายกับกระบือ นกกับกรง ทหารกับปืน คนกับช้างม้ากับรถ โคกับเกวียน คนกับรองเท้า ช้างกับม้า ลากับอูฐ บุตรกับบิดาข้ากับเจ้า เรือกับคน อะไร ๆ เป็นอันมาก ที่ไปด้วยกัน มาด้วยกันอยู่ด้วยกัน ทำอะไรด้วยกัน ว่ากับได้หมด แต่ถวายแลให้ แลรับแลเรียกเอา บอกเล่า ว่ากับไม่ได้เลย ฯ ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในหลวง ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายในเจ้าต่างกรม กำนันให้ท่านเสนาบดี ฯ ถวายพระพรแด่พระเจ้าอยู่หัว กราบทูลพระกรุณา

แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กราบทูลต่อเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม เรียนต่อท่านเสนาบดี แจ้งความต่อผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการฟ้องต่อลูกขุน ณ ศาลหลวง ให้ใช้ใน แด่ ต่อ โดยสมควร นอกกว่านี้ใช้แก่ คือพระราชทานแก่ ให้แก่ บอกแก่ แจ้งความแก่ ทำโทษแก่ ลงโทษแก่ ใคร ๆ อะไร ๆ ว่าไม่สุดแล้ว คำที่ต่อกับ แจ้งแก่ ร้องเรียกแก่ ทำคุณแก่ ทำให้แก่ บอกให้แก่ แจกจ่ายแก่ เสียไปแก่ ลงพระราชอาญาแก่ ให้ปรับไหมแก่ ได้แก่ เสียแก่ ไว้แก่ ไว้ใจแก่ ไว้ความแก่ เอ็นดูแก่ เห็นแก่ ให้ถ้อยคำแก่ ยอมแก่ โกรธแก่ ไว้ธุระแก่ ให้ศีลให้พรแก่ สมควรแก่ จงมีแก่ สงสารแก่ อนุเคราะห์แก่ ขายให้แก่ ให้ช่องแก่ แลอื่น ๆ ที่คล้ายกัน ให้ว่าแก่ อย่าว่ากับเลย เหมือนคำที่จะควรว่าแต่นั้น คือ รับแต่ ขอแต่ เอาแต่ เรียกเอาแต่ ได้พระราชทานแต่ ได้อนุเคราะห์แต่ เรียกภาษีแต่ เอามาแต่ พึ่งแต่ มาแต่ ซื้อมาแต่ เรียกเอาแต่ เก็บเอาแต่ รู้แต่ แลอื่น ๆ ใช้แต่ในที่ว่าด้วยต้นทางมา

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรมห้าค่ำ ปีมะแม เอกศก

๑๘๐. ประกาศพิกัดอากรค่าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือ

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศแก่ราษฎรทั้งปวง บรรดาอยู่ในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายเหนือ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก ให้รู้จงทั่วกัน ด้วยเรื่องอากรค่าน้ำ ๆ อากรค่าน้ำนี้ แต่ก่อนมีสำหรับแผ่นดินแต่โบราณมาทุกแผ่นดิน เป็นอย่างธรรมเนียมเดิมแต่ครั้งกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา

เก่า แต่เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น โปรดให้ลดลงแล้วเลิกเสียสิ้น ด้วยเหตุการณ์แลพระราชประสงค์อันใด แลผลเปนคุณเปนโทษแก่แผ่นดินอย่างไร ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ มีเหตุอย่างไร ท่านเสนาบดีจึงเห็นพร้อมกัน กราบทูลขอให้ตั้งขึ้นอีก ตามกำหนดจำนวนเดิม ครั้นภายหลังทรงพระราชดำริอย่างไร จึงให้ลดลง คงเรียกตามกำหนดจำนวนเมื่อครั้งลดในแผ่นดินที่ล่วงแล้วมานั้นอีกเล่า ความทั้งปวงแจ้งอยู่ในตราตั้งนายอากร แลหนังสือประกาศซึ่งมีมาแต่หลังนั้นแล้ว ครั้นอากรค่าน้ำเรียกสืบมาหลายปี จึงมีผู้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเปนหลายครั้งว่า นายอากรรับทำอากรค่าน้ำ แล้วขายช่วงให้ผู้อื่นเปนตอนๆ ไปตามระยะแขวงในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ แลผู้ที่ซื้อช่วงไปนั้น หาเรียกอากรตามพิกัดท้องตราไม่ ไปยักย้ายเรียกให้เหลือ ๆ เกิน ๆ เอารัดเอาเปรียบราษฎร ๆ ที่ไม่ได้รู้พิกัดในท้องตรา ก็ต้องยอมเสียให้ตามใจผู้เก็บ ที่รับช่วงไปจากนายอากรใหญ่ เพราะผู้รักษาเมืองกรมการ นายบ้าน นายอำเภอ ถึงลอกตราตั้งไว้แล้ว ก็มิได้คัดพิกัดในท้องตราหมายประกาศให้ราษฎรได้รู้ทั่วกัน บัดนี้ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ทำกำหนดพิกัดอากรค่าน้ำ ตีพิมพ์ประกาศแจกให้ราษฎรทั้งปวงได้รู้ทั่วกันว่า ผู้ที่เรียกอากรในจังหวัดกรุงเทพมหานครก็ดี หัวเมืองก็ดี ถ้าทำผิดท้องตราแลหมายประกาศนี้ ห้ามอย่าให้ราษฎรยอมเสียอากรให้ตามใจผู้ที่เรียกอากรเกินกว่าพิกัดนี้ไปด้วยความกลัวเกรง แต่อย่าให้ราษฎรขัดเอาเงินที่ควรเสียอากรตามพิกัดในท้องตรา แลหมายประกาศไว้ให้ค้างงวดค้างปี ถ้าผู้ที่เรียกอาการไม่ฟัง ขืนเรียกให้เหลือๆ เกินๆ ผิดท้องตราแลหมายประกาศอันนี้แล้ว ถ้าราษฎรในหัวเมือง ก็ให้

ไปร้องต่อผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ ถ้าอยู่แขวงกรุงเทพมหานคร ก็ให้ไปร้องต่อพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร พระยาราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติ แลพระยาพิพิธโภไคยศวรรย์ ซึ่งเป็นประธาน ในเจ้าพนักงาน ในกรมพระคลังมหาสมบัติ ผู้เจ้ากระทรวง ถ้าแลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการหัวเมืองนั้น ๆ แลเจ้ากระทรวงไม่ชำระว่ากล่าวให้ ก็ให้ไปร้องเรียนต่อท่านเสนาบดี ถ้าท่านเสนาบดีไม่ชำระว่ากล่าวให้สำเร็จได้ ก็ให้ราษฎรทำเรื่องราวไปร้องถวายฎีกาเมื่อวันเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ทรงปฏิบัติพระสงฆ์เวลาเช้า หรือเมื่อเวลาบ่ายเสด็จออกที่เกยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ จะทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเรื่องราวร้องฎีกาวันใดก็ได้ ไม่ห้าม ถ้ามีความร้อนรนมาก มาคอยอยู่เห็นว่าไม่เสด็จแล้ว ให้ส่งเรื่องราวนั้นต่อเจ้าขุนมูลนาย แลญาติพี่น้องพวกพ้องฝ่ายหน้าฝ่ายใน ผู้ใดผู้หนึ่ง ให้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเถิด แต่ให้ผู้ที่รับเรื่องราวไปถวายนั้น รู้จักตัวเจ้าของเรื่องราวไว้ให้แน่นอน อย่าให้เป็นหนังสือทิ้งไป หรือว่าถ้าไม่มีผู้ใดจะรับถวายได้แล้ว ให้มายื่นต่อท่านพระยาเพชรพิไชยที่ศาลารับฎีกานั้นเถิด ให้กรมล้อมพระราชวังคอยรับทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในขณะนั้น อย่ากดนิ่งไว้ให้เนิ่นช้า แต่ขอห้ามราษฎรอย่าให้ร้องทุกข์ถวายในวันมีพระราชกิจต่างๆ คือเมื่อเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ จะทอดพระเนตรกระบวนแห่ต่างๆ แลการวิ่งม้าแลมวยปล้ำแลอื่น ๆ ซึ่งเป็นการนักขัตฤกษ์ ในกำหนดแลนอกกำหนด หรือในเวลาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินการพระกฐิน แลเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนในการใหญ่ ๆ ณ ที่ใด ๆ ในวัน ในเวลาดังว่านี้ อย่าให้ผู้ใดเที่ยวสกัดแทรกแซงเข้ามาร้องถวายฎีกาเลย ให้มาคอยดูทุกวัน ๆ ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เถิด ทรงทราบแล้วจะโปรด

ให้มีตระลาการชำระให้ ถ้าได้ความจริงว่าผู้ที่เรียกอากรข่มเหง แลฉ้อราษฎรจริง ก็จะทำโทษแลปรับไหมผู้ที่เรียกอากรให้แก่ราษฎร จะให้ราษฎรได้เงินคืนทั้งค่าป่วยการเงิน ถ้าชำระได้ความว่าราษฎรขัดไม่ยอมเสียอากรให้ตามพิกัดท้องตรา แลหมายประกาศ ก็จะต้องชำระเร่งให้ผู้ขัดใช้ส่วนที่ควรจะเสียตามพิกัดซึ่งขัดไว้นั้น จงเต็มตามที่ค้างอยู่เท่าใดนั้น ถ้าผู้สำเร็จราชการเมืองใดเป็นใจด้วยนายอากร ยอมให้นายอากรเก็บอากรค่าน้ำให้เหลือเกินผิดท้องตรา แลหมายประกาศให้ราษฎรได้ความเดือดร้อน ชำระได้ความจริงแล้ว จะให้มีโทษแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ ผู้ที่ยอมให้เก็บ ผิดจากพิกัดในท้องรตาแลหมายประกาศตามโทษานุโทษ แลอากรค่าน้ำนี้ ให้ราษฎรที่มีเครื่องมือไปจับกุ้ง จับปลา จับหอย จับปู เสียเงินอากรค่าน้ำให้แก่ผู้ที่เรียกอากรตามพิกัดนี้

น้ำจืดเรือแหพานลำหนึ่งปีละ ๑๐ บาท เรือแหโปงลำหนึ่งปีละ ๖ บาท เรือแหทอดลำหนึ่งปีละบาท เรือช้อนใหญ่ลำหนึ่งปีละสองสลึง เรือช้อนเล็กลำหนึ่งปีละสลึง สุ่มเรียกคนหนึ่งปีละสลึง ข่ายดักปลาตะเพียนคนหนึ่งปีละบาท แทงกรบคนหนึ่งปีละสลึง ฉมวกคนหนึ่งปีละเฟื้อง ลอบยืนคนหนึ่งปีละหกสลึง ลอบนอนคนหนึ่งปีละบาท ดักตุ้มคนหนึ่งปีละสลึง ดักไซคนหนึ่งปีละสองสลึง ดักลันคนหนึ่งปีละเฟื้อง เบ็ดราวคนหนึ่งปีละสองสลึง ตกเบ็ดปลาช่อนปลาชะโดคนหนึ่งปีละเฟื้อง สวิงกุ้งคนหนึ่งปีละเฟื้อง สวิงปลาคนหนึ่งปีละเฟื้อง อวนลำหนึ่งปีละ ๑๐ บาท เชงเลงคนหนึ่งปีละบาท ยกยอเล็กปากกว้างต่ำกว่า ๔ ศอก ลงมาคนหนึ่งปีละสลึง ดักจั่นคนหนึ่งปีละสลึง ชนางคนหนึ่งปีละสองสลึง ตกเบ็ดทรงปีหนึ่งร้อยละสอง

สลึง โพงพางช่องหนึ่งปีละตำลึง ดักชุดสิบชุดปีละเฟื้อง ยกยอขันช่อปากกว้าง ตั้งแต่วาหนึ่งขึ้นไป วาหนึ่งปีละหกสลึง จิบปากหนึ่งปีละบาท กัดตราลำหนึ่งปีละหกบาท ลอบพายลำหนึ่งปีละตำลึง ช้อนลอยสนั่นปากกว้างตั้งแต่ ๑๐๐ ศอกขึ้นไป ให้เสียปีละกึ่งตำลึง ถ้าราษฎรชักผัก ชักหญ้าลอยน้ำ ปลูกไว้หน้าบ้าน หน้าเรือน ยาวสิ้นเขตบ้านแต่ที่มีรั้ว ถ้าบ้านไม่มีรั้วให้วัดตั้งแต่เรือนไปข้างละห้าวาเป็นสิ้นเขตหญ้ากร่ำที่ไม่ให้ราษฎรเสียเงินอากรแต่เท่านี้ ถ้าราษฎรชักผัก ชักหญ้าลอยน้ำ ปลูกไว้นอกจากหน้าบ้าน หน้าเรือน วัดได้ยาวสี่ศอกกว้างสี่ศอก ให้เสียเงินอากรวาละเฟื้อง ถ้าราษฎรชักผัก ชักหญ้าไว้มากน้อยเท่าใด ให้ราษฎรเสียเงินอากรให้แก่นายอากรตามมากแลน้อย ถ้าราษฎรขุดบ่อขังน้ำไว้กินไม่ได้ขังปลา เป็นแต่บ่อขังน้ำยาวสองวาสามวา กว้างสองวาสามวา ไม่ต้องเสียอากร ถ้ายาวกว้างมากกว่าสามวาขึ้นไปมีปลาในบ่อ ให้คิดที่กว้างยาวละวา ๆ แล้ว ปีหนึ่งต้องเสียวาละสลึง

น้ำเค็ม รั้วปกักคอกลำหนึ่งปีละ ๑๐ บาท รั้วปกักลาลำหนึ่งปีละ ๖ บาท เรือฉลอมญวนลำหนึ่งปีละ ๑๐ บาท รั้วชายม้านลำหนึ่งปีละสามตำลึง เบ็ดลากลำหนึ่ง ๑๐ สลึง ซูกั้นรั้วชายม้านหางหนึ่งปีละตำลึง ที่โพงพางปากน้ำปีละตำลึง ที่โพงพางถัดขึ้นมาปีละ ๓ บาท ที่โพงพางถัดมาปีละกึ่งตำลึง รั้วกางเคยบางเหี้ยปีละ ๖ สลึง ทอดแหทะเลปีละบาท เบ็ดกุเราปีละสลึง แทรงรั้วปูปีละสองสลึง สองคนลากอวนคนหนึ่งปีละบาท เบ็ดวางตับ ๆ หนึ่งปีละ ๒ สลึง ช้อนกุ้งช้อนปลาคนหนึ่งปีละเฟื้อง รุนกุ้งทะเลปีละกึ่งตำลึง รั้วโพงพางลากปลาในคลองปีละ ๒ สลึง รั้วโพงพางแม่น้ำปีละตำลึง รั้วดักปูปีละ ๒ สลึง ปกักคอกลากเรือฉลอมยกนายเรือเสีย นอกนั้นเรียก

คนหนึ่งปีละบาท ไสกุ้งไสเคยคนหนึ่งปีละ ๑๐ สลึง ครึ่งปีให้เรียก ๖ สลึง เดือนละ ๒ สลึง รั้วกางกุ้ง กางเคย น้ำจืด น้ำเค็ม รั้วหนึ่งปีละบาท เบ็ดปลากะเบนลำหนึ่งปีละ ๓ บาท เบ็ดล่อตพงคนหนึ่ง ๆ ปีละ ๒ สลึง เบ็ดราวปลาหางกิ่วปีละ ๒ สลึง เบ็ดสายปลาหางกิ่วปีละ ๒ สลึง แทงปลาม้วนน้ำลำหนึ่งปีละสลึง อวนรายยกนายเรือเสียนอกนั้นเรียกคนหนึ่งปีละ ๓ ตำลึง รั้วชายม้านกลางคลองปีละ ๓ ตำลึง รั้วชายม้านริมคลองปีละ ๑๐ บาท ฉลอมกุเราปีละตำลึง ปกักคอกตพงลำหนึ่งปีละ ๖ บาท อิชุดน้อยไสเคยริมฝั่งปีละสลึง กระดานไสหาหอยแลสิ่งต่าง ๆ คนหนึ่งปีละสลึง กระดานล้วงหมึกปีละ ๒ สลึง ขุดหอยปากเป็ดปีละสลึง ฉมวกคนหนึ่งปีละสลึง สวิงตักกุ้งไม่มีคันปีละเฟื้อง เบ็ดวาสาลากเบ็ดลำหนึ่งปีละ ๖ สลึง เรือหาหอยแครงคนหนึ่งปีละบาท เรือหาหอยตพงคนหนึ่งปีละบาท เรือหาหอยหลอดคนหนึ่งปีละบาท เรือหาหอยแมงภู่คนหนึ่งปีละบาท ลมุจับน้ำแห้งมีปีกไม่มีเผือกปีละ ๖ บาท ลมุจับน้ำลึกมีก้นมีปีกมีเผือกปีละ ๕ ตำลึง เผือกโป๊ะจับน้ำแห้งปีละ ๓ ตำลึง เผือกรังมีก้นจับน้ำไม่แห้งปีละ ๔ ตำลึง อวนรังปีละ ๔ ตำลึง อวนตีเคยปีละ ๔ ตำลึง อวนลากปลิงปีละ ๖ ตำลึง แหลนแทงปลิง ฉะนักแทงปลิงจับปลิงลำหนึ่งสองคนปีละตำลึง ฉะนักแทงกระจับตัวกระสองคนต่อลำปีละ ๒ ตำลึง ราษฎรทำอวนใส่รั้วจับปลาทะเลกลางคลอง ริมคลองยาวตั้งแต่ห้าวาหกวาปีหนึ่งวาละบาท

ถ้าถึงเทศกาลน้ำลด คลองนั้นแห้งขาดเป็นห้วงเป็นตอน แลหนองน้ำขังนั้น ก็ให้นายอากรรักษาหวงห้ามไว้เป็นสิทธิ์ตามเคย ถ้าราษฎรจะทำก็ให้ไปว่ากล่าวต่อนายอากรให้ตกลงกัน นายอากรยอมให้ทำจึงทำได้ ถ้านายอากรไม่ยอมก็อย่าให้ราษฎรบังอาจลักลอบทำ

ปลาในหนองในคลองที่น้ำแห้งขาดเป็นห้วงเป็นตอน ซึ่งเป็นหนองของนายอากรเป็นอันขาด

แลพิกัดในท้องตราก็กำหนดเรียกดังกล่าวมานี้ แต่ผู้ที่เรียกอากรคิดยักย้ายเรียกอากรเหลือเกินอยู่ ให้ราษฎรผู้ที่จับกุ้ง จับปลา จับหอย จับปูในน้ำจืดน้ำเค็ม พิเคราะห์ดูในพิกัดหมายประกาศนี้ให้ถ้วนถี่ จะได้เสียอากรค่าน้ำให้ตามพิกัด เครื่องมือที่ทำนั้นให้ตามกำหนดในท้องตรา ถ้าผู้ที่เรียกอากรจะเรียกเกินขึ้นไป อย่าให้ราษฎรผู้จับกุ้ง จับปลา จับหอย จับปู ยอมเสียให้ ให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการมีใจเมตตากรุณาแก่ราษฎร รับหมายประกาศนี้แจกไปให้ราษฎรรู้ให้ทั่วกัน อย่าให้เป็นใจด้วยผู้ที่เรียกอากร แลยอมให้ผู้ที่เรียกอากรยักย้ายเก็บอากรให้เหลือ ๆ เกิน ๆ ให้ผิดท้องตราแลหมายประกาศไป จะมีโทษแก่ตัว ฝ่ายผู้ที่เรียกอากรเล่าควรจะมีความเมตตากรุณาแก่ราษฎร ด้วยอากรจะมีประโยชน์กำไร ก็เพราะราษฎรไม่ได้ความเดือดร้อน จะได้มีน้ำใจชักชวนกันอุตสาหะทำมาหากิน โดยทางคล่องโดยสะดวก ให้ผู้ที่เรียกอากรเก็บอากรแต่โดยซื่อสัตย์ตามพิกัดท้องตรา อย่าเรียกให้เหลือเกินผิดจากพิกัดท้องตราแลหมายประกาศ ให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ และฝ่ายราษฎรทั้งปวงเล่าก็ให้ยอมเสียอากร ให้ผู้ที่เรียกอากรตามพิกัดในหมายประกาศนี้แต่โดยดีจงทุกประการ ถ้าสงสัยข้อใดก็ให้ไปถามผู้รักษาเมืองกรมการเสียให้เข้าใจ ให้ผู้ที่เรียกอากรกับราษฎรจงมีความอ่อนน้อมต่อกัน ความทะเลาะวิวาทก็จะไม่บังเกิดมีต่อกัน

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนสาม ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ปีมะแม เอกศก เป็นวันที่ ๓๑๘๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหรา เป็นผู้รับสั่ง

๑๘๑. ประกาศว่าด้วยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ปีมะแม เอกศก

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธิสมมติเทพยพงศ วงศาดิศวรกระษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักร-พรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริตริตรองในการจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองไปในกาลภายหน้า จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระสงฆ์ ราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ เจ้าอธิการ ฝ่ายคามวาสีอรัญวาสีทั้งในกรุงนอกกรุง ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการในหัวเมือง เอกโทตรีจัตวาปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือให้ทราบทั่วกันว่า การในพระศาสนาคือพระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติในพระวินัยสิกขาบท รักษาพระจตุปาริสุทธิศีล แลจำเริญสมถะวิปัสสนา ทำสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นต้น แลการที่ปฏิบัติตามโบราณคติทั้งนี้ พระสงฆ์บางพวกก็ประพฤติตามโบราณคติท่านผู้เป็นครูอุปัชฌายอาจารย์ แต่ก่อนสั่งสอนให้ศึกษาสืบ ๆ มา พระสงฆ์บางพวกได้เห็นพระบาลีในคัมภีร์ พระวินัยได้ดำริตริตรองเห็นถ่องแท้แน่ในใจ แล้วปฏิบัติไปตามตนเห็น ด้วยสำคัญว่าอย่างนั้น เป็นการฝืนอย่างโบราณดั้งเดิม และการนั้นผู้ซึ่งไม่ได้รู้ด้วยเห็นด้วยก็เรียกว่าเป็นการอุตริขึ้น แลในที่ถูกเที่ยงแท้ในพระบาลีคัมภีร์ พระวินัยสิกขาบทนั้น จะให้ท่านทั้งหลายทั้งปวงรู้เห็น แลเชื่อต้องกันพร้อม

เหมือนกันนั้นก็เป็นอันยาก พระสงฆ์สองพวกนี้จะประพฤติปฏิบัติแปลกต่างกันบ้างในอภิสมาจาริกวัตร เป็นต้นว่า พินทุอธิษฐานบริโภคนุ่งห่มสบงจีวรอย่างมอญอย่างไทย อย่างไรในหลวงก็ไม่ต้องห้ามตามแต่ใจของพระสงฆ์จะปฏิบัติ เพราะเป็นการประพฤติดีไม่เป็นการทุจริต ไม่ติดไปด้วยการบาปหยาบช้า ไม่เกี่ยวข้องการแผ่นดิน แต่อย่าให้พระสงฆ์ราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ เจ้าอธิการ อนุจรแลฆราวาสที่มียศบรรดาศักดิ์ ที่ไม่มียศบรรดาศักดิ์ ผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการที่นับถือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นครูอาจารย์แลพวกของตัวข่มขี่ปรับโทษว่าเป็นผิดลงทัณฑกรรม แลติเตียนนินทาว่ากล่าวเสียดสีกระทบกระทั่งแก่พระสงฆ์พวกอื่นที่ปฏิบัติแปลกต่างกันบ้างเล็กน้อยดังนี้ ไม่เป็นประโยชน์สิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย ถ้าแลประชุมกันมากเป็นการใหญ่ฝ่ายสมณะหรือฆราวาส เป็นการแปลกประหลาด ณ หัวเมืองใดก็ให้ผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการเมืองนั้นบอกมา ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะได้ทรงพระราชดำริตริตรองว่าจะเกี่ยวข้องในการแผ่นดินบ้างหรือ หรือไม่เกี่ยวข้องในการแผ่นดิน จะเป็นความดีหรือร้ายประการใด จะได้โปรดเกล้า ฯ ให้ชำระ ที่ไม่ควรจะชำระก็จะไม่ให้ชำระ ด้วยทรงรังเกียจว่าจะเหมือนเรื่องความผู้วิเศษเกิดขึ้นที่เมืองประจันตคิรีเขต ผู้วิเศษคนนี้คิดทำการโกหกล่อลวงกรมการ แลราษฎรที่ไม่มีปัญญาให้ลุ่มหลงเลื่อมใสแล้วตั้งซ่องประชุมชายหญิงชาวเมืองนั้น ชักชวนหญิงให้ถวายเมถุนธรรมแก่ตัว ทำเล่ห์กลให้เกี่ยวข้องในการแผ่นดิน จึงทรงรังเกียจในพระราชหฤทัยดังนี้ ถ้าประชุมกันเป็นการใหญ่ฝ่ายสมณะหรือฆราวาสในหัวเมืองใด ก็ให้ผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการบอกมาให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละออง

ธุลีพระบาทดังกล่าวแล้วนั้น ข้อหนึ่งพระสงฆ์ในพระอารามใด ขัดสนด้วยบิณฑบาต จึงทำเวชชะกรรมเป็นหมอยารักษาโรคป่วยไข้แก่ตระกูลที่มียศบรรดาศักดิ์แลราษฎร หรือทำการช่างต่าง ๆ แต่พอได้ทรัพย์มูลค่าจตุปัจจัยทั้งสี่เลี้ยงชีวิต ในหลวงก็ไม่ทรงห้าม เว้นเสียจากการที่ประพฤติทุจริต เป็นการบาปหยาบช้าทำให้เกี่ยวข้องในการแผ่นดิน คือภิกษุประพฤติเป็นพาลคบเพื่อนทำอนาจารการลามก สูบฝิ่นสูบกัญชาเสพสุราบ้าหรั่น กินน้ำตาลเมาเหล้าอุ กินข้าวค่ำ เที่ยวตีชิงวิ่งราวไม่มีหิริโอตตัปปะ แลเป็นนักเลงเที่ยวกลางคืน ถือเครื่องศัสตราวุธปืนเล็ก หอก ดาบ ขวานเล็ก มีดหมอ มีดกราย มีดกะหล่าป่า กล้องใหญ่กระบองสั้น กระบองยาว มีเหลี่ยม แลไม่มีเหลี่ยม เที่ยวลอบยิงลอบแทงฟันตีกันกับเพื่อนสมณะหรือคฤหัสถ์ในนอกพระอาราม แลเป็นนักเลงเล่นการพนัน ชนนกเขา ชนไก่ วิ่งวัว วิ่งควาย เล่นโปถั่วหวยกำตัดเล่นปลากัดตัดทุเรียน โพกศีรษะห่มผ้าขาวสีชมพู แลเที่ยวดูงานมหรสพเบียดเสียดแทรกผู้หญิง แลนั่งพูดกับผู้หญิงในที่ลับสองต่อสอง ส้องเสพเมถุนธรรมกับด้วยบุรุษสตรีจนถึงชำเรา แลลงเรือแจวเรือพายไปกับผู้หญิง ขึ้นล่องแข่งเรือเล่นทุ่งเล่นกฐินชักพระเที่ยวดูเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนแห่พยุหบาตร ทำองอาจไม่หลีกหลบ แจวเรือพายเรือเดินผ่านกระบวน ทำให้เสื่อมพระราชศรัทธา แลพระเกียรติยศในหลวง แต่บรรดาต่างประเทศที่ไม่นับถือพระพุทธศาสนาเข้ามาอยู่ในพระมหานครนี้ ได้เห็นพระสงฆ์ประพฤติอนาจารอย่างนี้ ก็จะติเตียนนินทาได้ว่าคนไทยชาวสยามนี้ เคารพนับถือผู้ที่ไม่สำรวมกาย ไม่ปฏิบัติให้เป็นที่เลื่อมใสของผู้เคารพนับถือดังนี้ จะว่างามดีว่าประเสริฐอย่างไร ภิกษุผู้ประพฤติอนาจารให้เกี่ยวข้องการแผ่นดินดังนี้ ในหลวงจะต้องทรงชำระ แลพระสงฆ์ทำ

การ สวนไร่นา ตัดไม้ทำเรือ ตัดไม้ไผ่ ตัดขอนสัก ตัดเสาขาย แล ล่องแพไม้ขอน สักไม้เสา ไม้ไผ่ ไม้รวกขาย ล่องเรือฉลอม เรือเปีด แลเรือแม่ปะ เรือกูและ แลเรืออะไร ๆ ใหญ่เล็ก บรรทุกข้าวแลสินค้า ต่าง ๆ มาขาย แลขายลงเรือกำปั่นสำเภาปั๊กษ์ใต้ ด้วยกำลังตัวหรือ เข้าส่วนกับฆราวาส เปี่นสุงกะฆาฏขาดจากอากรสมพักศรภาษี ที่เปี่น พระราชทรัพย์ของหลวงแลทรัพย์ของราษฎร แลประกอบการดัง ฆราวาส ไถ่ทาสทำกรมธรรม์ใส่ชื่อตัว เก็บเอากระยาดอกเบี้ยแก่ผู้ มากู้มาขายตัวบุตรภรรยา แลญาติพี่น้องทาสเชลยหรือพวกของตัว ผูกดอกเบี้ย แลรับจำนำ ทำตึก ทำเรือนโรงร้านเรือแพขาย แลให้เช่า เก็บเอาค่าเช่า หรือเข้าส่วนกับฆราวาส ปราศจากละอาย เปี่นมิจฉา ชีพ ไม่ชอบในสมณกิจ แลพระสงฆ์อวดความรู้เปี่นผู้วิเศษทำเวทมนตร์ คาถาเสกน้ำรดน้ำประ ผู้มียศบรรดาศักดิ์แลราษฎรผู้ดีไพร่ให้เกี่ยวข้อง การแผ่นดิน ทั้งนี้ในหลวงจะต้องทรงชำระ

ข้อหนึ่งการที่จะว่ากล่าวข่มขี่แลยกย่องทั้งสองนี้ เปี่นการ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยว่าพระวินัยสิกขาบทเปี่นที่ดำรงพระพุทธ ศาสนาให้ถาวร สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้เปี่นผู้ทำนุบำรุงให้รุ่งเรือง ไปในกาลภายหน้า เพราะฉะนั้นผู้ที่ทำพระพุทธศาสนาให้มัวหมอง จึงต้องทรงชำระ ฝ่ายสมณะผู้ประพฤติชอบประกอบการปฏิบัติใน พระวินัยสิกขาบท ก็ทรงสงเคราะห์ยกย่องโดยสมควรแก่คุณวิเศษ มากน้อย เพราะฉะนั้นพระราชาคณะ ฐานานุกรม แลเปรียญ เจ้า อธิการ อนุจร ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี ในกรุงนอกกรุงทั้งปวง จง ประพฤติโดยชอบประกอบด้วยศีลสังวร อุตสาหศึกษาสอนศิษยานุ- ศิษย์ในข้อพระวินัยสิกขาบท แลให้เล่าเรียนคันถธุระวิปัสสนาสมณกิจ จึงจะสมควรเปี่นสมณสักยบุตรสมมติสงฆ์อันประเสริฐ ในพระพุทธ

ศาสนาเป็นที่นมัสการบูชา สักการะเนื้อนาบุญของเทวดามนุษย์บุรุษสตรีที่เป็นสัมมาทิฐิ ให้พระสงฆ์ทั้งปวงจงมีความปรารถนา แลพยายามจิตแลปัญญา พิจารณาในวินัยสิกขาบทให้เห็นพร้อมกัน เมื่อเห็นผิดชอบประการใดก็ให้ได้ถามปรึกษากัน โดยบาลีแลอรรถกถาอาจริยวาท คือถ้อยคำของอาจารย์สั่งสอนสืบ ๆ มา กับอัตตโนมัติปัญญาของตัว สอบสวนให้ถูกต้องกันเห็นสมควรแล้ว จงอนุโมทนาสาธุแก่กัน ถ้าไม่ชอบใจจงตั้งจิตเป็นอุเบกษาเพิกเฉยไว้ อย่าได้มีจิตเป็นฉันทาคติเป็นโทษาคติภยาคติโมหาคติแก่กัน จงเห็นแต่พระเดชพระคุณในหลวงที่ทรงบริจาคพระราชทรัพย์นับมิได้ ออกปฏิบัติด้วยจตุปัจจัยทั้งสี่ โดยสมควรแก่คุณานุรูปอันมีคุณวิเศษมากวิเศษน้อยได้ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองไปในกาลภายหน้า

ประกาศมา ณ ปีมะแม เอกศก ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พ.ศ. ๒๔๐๓

---

๑๘๒. ประกาศมหาสงกรานต์ ปีวอก โทศก[๑]

ณ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่คนทั้งปวง บรรดาที่นับถือพระพุทธศาสนาแลธรรม ปีเดือน วันคืน อย่างเช่นใช้ในเมืองไทยให้รู้ทั่วกัน ในปีวอก โทศก ๑๐ นี้ วันพุธ เดือนห้า แรมหกค่ำเป็นวัน

---

(๑) ประกาศฉบับนี้ออกในปีมะแม แต่เป็นประกาศสงกรานต์ปีวอก จึงยกมาไว้ต้นของปีวอก

เนา วันศุกร์ เดือนห้า แรมแปดค่ำ เป็นวันเถลิงศก ขึ้นศักราชใหม่ เป็น ๑๒๒๒ ในปีนี้ การทำบุญแลเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์เป็น ๓ วัน ตามเคยอย่างทุกปี ตั้งแต่วันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่งไป จนวันพฤหัสบดี แรมเจ็ดค่ำ จดหมายลงชื่อปีในที่ทั้งปวง ให้ว่าปีวอก ยังเป็นเอกศก ถ้าจดจุลศักราชให้คงเป็น ๑๒๒๑ อยู่ ตั้งแต่วันศุกร์ เดือนห้า แรม ๘ ค่ำ ไปจนสิ้นปี คือจนถึงวันจันทร์ เดือนสี่ แรม สิบห้าค่ำ ซึ่งเป็นวันตรุษสุดปีนั้น ให้ใช้ว่าปีวอก โทศก ลงเลข จุลศักราชว่า ๑๒๒๒ แต่เลขตามปีแผ่นดินซึ่งเขียนไว้บนศกนั้น เมื่อเปลี่ยนโทศกแล้ว ให้เขียนเป็นเลข ๑๐ ไปกว่าจะเปลี่ยนใหม่เถิด ในปีวอก โทศกนี้ มีอธิกวาร คือเดือน ๗ เป็นเดือนถ้วนนับ ๓๐ วัน คือมีเดือน ๗ แรม ๑๕ ค่ำด้วย คนพื้น ๆ เพื่อน ๆ เลื่อน ๆ ไหล ๆ จำการหลังไม่ได้ อย่าตื่นถามว่าทำไมเดือน ๗ เป็นเดือนคี่ จึงเป็นเดือนถ้วนได้ ไม่เคยพบเคยเห็น ที่จริงนั้นเดือนเจ็ดเป็นเดือนถ้วน อย่างนี้ ได้เคยมีเมื่อปีระกา เอกศก ศักราช ๑๒๑๑ ครั้งหนึ่ง มีเมื่อ ปีขาล ฉศก ศักราช ๑๒๑๖ ครั้งหนึ่ง ในระยะ ๕ ปีบ้าง ๖ ปีบ้าง เคยมีมาแต่ก่อน อย่าให้สงสัยสนเท่ห์เลย ในปีวอก โทศกนี้ วันเสาร์ เดือนห้า ขึ้นสามค่ำ วันหนึ่ง วันพฤหัสบดี เดือนสิบ แรมสิบสามค่ำ วันหนึ่ง เป็นวันประชุมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา วันจันทร์ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ เป็นวันจะทำพระราชพิธีจรดพระนังคัล ให้ราษฎรลงมือ ภายหลังวันนั้น คือตั้งแต่วันอังคาร เดือนหก ขึ้นห้าค่ำไป แลห้าม มิให้ลงมือทำนาก่อนหรือในวันนั้น ตลอดพระราชอาณาเขต ถ้าถึง วันเพ็ญ เดือนหก เป็นวันวิสาขนักษัตรบูชา ให้เอาวันเสาร์ เดือนหก แรมค่ำหนึ่ง เป็นวันเพ็ญ จึงจะต้องถ้วยนักษัตรฤกษ์ที่เห็นตรง วันพุธ เดือนแปด แรมค่ำหนึ่ง เป็นวันเข้าปุริมพรรษา วันเสาร์ เดือนเก้า

แรมค่ำหนึ่ง เป็นวันเข้าปีจฉิมพรรษา วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ สมมติเป็นวันมหาปวารณา อาราธนาพระสงฆ์ในพระราชอาณาจักร ตรวจดูนักษัตรฤกษ์ในอากาศเป็นพยานแล้ว ประพฤติการวินัยกรรมให้ชอบเทอญ แลซึ่งว่าวันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ เป็นวันมหาปวารณานั้น ว่าตามลัทธิที่พระสงฆ์เป็นอันมาก ทุกบ้านทุกเรือนในพระราชอาณาจักรนี้ นับถือกันว่าเป็นอันถูกต้อง แต่ถ้าจะคิดให้ละเอียดแล้ว เพราะปีนี้มีอธิกวาร วันในภายในพรรษามีแต่ ๘๘ วัน ในข้างขึ้น เดือนสิบเอ็ดนั้น พระจันทร์จะเต็มเสียแต่ในวันเสาร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบสี่ค่ำ ครั้นวันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ พระจันทร์ตก แรมไปแล้ว ถ้าพระสงฆ์จะถือละเอียดตามพระวินัย ว่าปวารณาทำข้างแรมไม่ได้ ก็จงทำปวารณาเสียแต่ในวันเสาร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบสี่ค่ำ ก็เป็นดีแท้จริงไม่ผิดเลย แต่วันเข้าปุริมพรรษานั้น ถูกแน่แล้ว ต้องเอาวันพุธ เดือนแปด แรมค่ำหนึ่ง เป็นแน่ แต่วันเข้าปัจฉิมพรรษานั้น ถ้าจะคิดโดยละเอียดดังวันปวารณา จะต้องอธิษฐานปัจฉิมพรรษาในวันพฤหัสบดี เดือนเก้า ขึ้นสิบสี่ค่ำ ซึ่งจะมีจันทรอุปราคานั้น ชื่อว่าเดือนหนึ่ง แต่หน้าอาษาฒบุรณมีเป็นเต็มบริบูรณ์แล้ว ให้ผู้รู้แลผู้จะถือวินัยให้ถูกต้องจงพิจารณาเลือกปฏิบัติเถิด ตามชอบใจ จะถือตามนักษัตรฤกษ์อันละเอียด หรือจะถือตามลัทธิที่เคยก็ตาม ถ้าไม่ถืออะไรก็แล้วไปเถิด ไม่บังคับบัญชาอะไรมาดอก เป็นแต่บอกให้ทราบ เชื่อก็ตาม ไม่เชื่อก็แล้วไป อย่าว่าอะไรเลย ปีนี้สงกรานต์ทรงพาหนะอะไร ภักษาหารอะไร ถืออะไร จะว่ามากไม่ต้องการ

วันพุธ เดือนเก้า ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีวอก โทศก[๑๐] จะมีจันทรอุปราคา จะจับทิศอาคเนย์ กินเป็นอัฒคราธกึ่งดวง หย่อนอยู่หน่อยหนึ่ง

แล้วเลียบมาข้างทิศทักษิณ แล้วจะคลายออกจนหลุดทิศทักษิณค่อนข้างหรดีหน่อยหนึ่ง ที่กรุงเทพมหานคร กรุงเก่า แลลพบุรีขึ้นไปข้างเหนือ ปักษ์ใต้ จนเมืองสงขลา เมืองตานี เป็นบรรทัดกลาง เวลาแรก จับ ๔ ทุ่มกับ ๔๔ นาที คือ ๗ บาทนาฬิกา แต่ว่าจะเห็นพระจันทร์หมองมัวข้างทิศอาคเนย์ก่อนขาดขอบ ๓ บาทนาฬิกา เวลากลางคราธ คือจับเกือบถึงกึ่งดวงเป็นมากที่สุด เป็นเวลา ๒ ยามถ้วนเที่ยงคืนทีเดียว เวลาหลุด ขอบพระจันทร์เห็นเต็มเมื่อ ๗ ทุ่ม กับ ๑๖ นาที คือ ๓ นาฬิกา แต่พระจันทร์ยังจะหมองอยู่ข้างทิศหรดีไปอีก ๓ บาทนาฬิกา กำหนดทั้งสามสถานนี้ ถ้าจะทายในเมืองฝั่งทะเลตะวันออก ตั้งแต่เมืองตราด เมืองจันทบุรี ขึ้นมาจนเมืองชลบุรี เมืองพนัสนิคม เมืองฉะเชิงเทรา เมืองปราจีนบุรี ในแนวตะวันออกกรุงเทพ ต้องทายให้แก่กว่าที่กรุงเทพดังว่าแล้วนั้น ๒ นาฬิกาบ้าง ๓ นาฬิกาบ้าง ตามเมืองที่ห่างไปตะวันออก คือให้เพิ่มส่วนที่ ๓ หรือกึ่งแห่งบาทเข้าทายเถิด จึงถูกกับเวลานาฬิกาตั้งในเมืองเหล่านั้น แต่ฝ่ายเมืองฝั่งทะเลตะวันตก ตั้งแต่เมืองนครศรีธรรมราช ขึ้นมาจนเมืองเพชรบุรี เมืองกาญจนบุรี ถ้าจะทายก็ให้ลดลงกว่ากำหนดที่ว่าแล้วนั้น ๒ นาทีบ้าง ๓ นาทีบ้าง คือลดเสียเท่าส่วนที่ ๓ แห่งบาทหรือกึ่งบาท ตามเมืองที่ไกลแลใกล้กรุงเทพไปข้างตะวันตก เพราะเวลาเที่ยงคืนเที่ยงวัน ในฝั่งตะวันตก เป็นหลังเที่ยงคืนเที่ยงวันในฝั่งทะเลตะวันออก ๔ นาทีบ้าง ๕ นาทีบ้าง ๖ นาทีบ้าง พยากรณ์จันทรอุปราคานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณมิใช่โหรทำถวาย

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือนสี่ แรมแปดค่ำ ปีมะแม เอกศก พระยาประสิทธิ์ศุภการ แลพระศรีสุนทรโวหาร เป็นผู้รับสั่ง

๑๘๓. ประกาศห้ามข้าเจ้ามิให้ปิดบังความผิดของเจ้านาย
วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีวอก ยังเป็นเอกศก

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ให้ประกาศแก่เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยงจางวางในเจ้าต่างกรมแล้ว แลยังไม่ได้ตั้งกรม ในพระบรมมหาราชวัง ให้รู้ทั่วกันว่า ถ้าเจ้าของนายนั้น ๆ ทำความผิด ความชั่ว ล่วงเกินพระราชกำหนดกฎหมายประการใด ๆ ถึงมิใช่ความกบฏ ประทุษร้าย เป็นความเพียงแต่เสพสุราให้เหลือเกิน จนเสด็จออกไปนอกวัง เที่ยวข่มเหงทุบตีราษฎรผู้มิได้มีความผิด หรือเสด็จไปเที่ยวแย่งชิงเอาทรัพย์สิ่งของราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน หรือคบค้าคนสูบฝิ่นสูบกัญชา ถ้าให้เจ้าสูบฝิ่นสูบกัญชาดังนี้ ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวางว่ากล่าวห้ามปราม แล้วทำเรื่องราวมายื่นต่อกรมวังไว้เป็นคำนับ มีกำหนดศุภมาสวันคืนวันยื่นเป็นพยานไว้ ถ้าเจ้านั้นขืนทำต่อไปก็ดี หรือไม่เอื้อเฟื้อกริ้วกราดขู่เข็ญแต่แรกว่าก็ดี เมื่อเป็นดังนี้ ก็ให้ยื่นเรื่องราวที่กรมวังอีก ขอให้นำเรื่องความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตามเจ้าซึ่งทำความผิดความชั่วนั้นโดยความจริงอย่าลดหย่อนผ่อนให้เบาเลย บังคับมาฉะนี้ เพราะเหตุด้วยเจ้ากรมปลัดกรมสมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง นั้น อย่างธรรมเนียมแต่ก่อนมาในหลวงทรงตั้งพระราชทานให้ไปกำกับเจ้าเป็นพนักงานดูแลระวังเจ้ามิให้ทำความผิดความชั่วต่าง ๆ แลเจ้ากรม ปลัดกรม กรมสมุห์บาญชีพี่เลี้ยง จางวางเล่า ก็ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนข้าราชการในตำแหน่งทั้งปวง เหตุดังนี้ เจ้ากรมปลัดกรมสมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง เหมือนเป็นนายประกันเจ้า เมื่อ

ทำเรื่องราวไปยื่นต่อกรมวังนั้น ให้จดหมาย วัน เดือน ปี ที่ตัวได้ทำเรื่องราวมายื่นไว้ให้แน่นอน ถ้ากรมวังนำเรื่องราวของตัวที่ได้ยื่นให้กราบบังคมทูลพระกรุณานั้น ขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายใน ๗ วัน เมื่อมีระยะวันที่เสด็จออกทรงรับฎีกาของราษฎร ก็ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยงจางวาง ที่ได้ทำเรื่องราวมายื่นไว้ต่อกรมวังนั้น ทำเรื่องราวมาร้องถวายฎีกาที่หน้าพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ในวันที่เคยเสด็จออกทรงรับฎีการาษฎรดังนี้ เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์-บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง จึงพ้นความผิดความชั่วได้ ถ้าแลพากันละเลยเสีย ไม่ได้ดูแลระวังเจ้าให้ทำความผิดความชั่วแล้ว จะมาแก้ว่าไม่ได้มา ไม่รู้ก็ดี หรือรู้ความแล้วช่วยปิดบัง กลัวเกรงเจ้ามากไปกว่าราชการ มิได้ทำเรื่องราวมายื่นต่อกรมวัง ให้กราบทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็ดี หรือทำเรื่องราวไปยื่นต่อกรมวังแล้ว แลเมื่อกรมวังไม่กราบทูลพระกรุณา จนล่วงพ้นกำหนดเจ็ดวันแล้ว เมื่อถึงวันเสด็จออกรับฎีการาษฎร ก็ไม่มาทำเรื่องราวร้องถวายฎีกาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะลงพระราชอาญาทำโทษแก่ เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง ตามโทษที่เจ้าทำความผิดมากแลน้อย ฝ่ายกรมวัง เมื่อรับเรื่องราวนั้น ถ้าเป็นเรื่องราวยื่นเป็นคำนับ ไม่ได้ขอให้กราบทูลพระกรุณาก่อน ก็ให้เอาเรื่องราวไปกราบเรียนเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ให้ทราบใต้เท้าไว้ เมื่อนั้นให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ รับเรื่องราวนั้นเก็บไว้เป็นพยาน แล้วสืบถามผู้ยื่นดู ถ้าผู้ยื่นขอให้กราบทูลพระกรุณาแน่แล้ว ก็ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ หรือพระยาบำเรอภักดิ์ พระยาอนุรักษราช-มณเฑียร พระยาบำรุงราชฐาน พระภูบาลบันเทิง ผู้ใดผู้หนึ่งนำขึ้น

กราบทูลพระกรุณาในเจ็ดวัน ถ้าไม่นำขึ้นกราบทูลพระกรุณา จนเจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง มาร้องถวายฎีกาแล้ว ผู้ใหญ่ในกรมวังแลผู้รับเรื่องราวไว้ จะต้องรับพระราชอาญา ให้เสียรางวัลให้ผู้ร้องนั้น เคยได้รับพระราชทานในปีหนึ่งหรือสองปี ตามการที่ร้องนั้นเป็นความชอบมากแลน้อย ถ้าได้นำเรื่องราวมายื่นคำนับไว้ต่อกรมวังแล้วเป็นแน่นอน ถึงจะไม่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาก่อน เพราะเห็นว่าเป็นการผิดครั้งหนึ่ง จะคอยว่ากล่าวห้ามปรามเจ้าไม่ให้ทำต่อไป แต่เจ้านั้นไม่กลัวเกรง แลไม่เอื้อเฟื้อ ขืนทำต่อไปอีก จึงให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง นำเรื่องความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ต่อครั้งที่สองดังนี้ เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง ไม่ยื่นเรื่องราวดังบังคับแล้วนั้น ด้วยเกรงเจ้ามากกว่าราชการ จนมีผู้อื่นมากล่าวความชั่ว ความผิดของเจ้า ทราบถึงพระเนตรพระกรรณก่อนก็ดี หรือมีผู้มายื่นเรื่องราวให้กราบบังคมทูลพระกรุณาก่อนก็ดี จะลงพระราชอาญาเจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง ตามโทษมากแลน้อย แล้วจะปรับไหมหักเบี้ยหวัด เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง ปีหนึ่งหรือสองปี พระราชทานให้เป็นรางวัลแก่ผู้ที่นำเรื่องความมากล่าว หรือยื่นเรื่องราวนั้นตามความฉกรรจ์ไม่ฉกรรจ์ ให้กรมมหาดไทย สัสดี สนมพลเรือน หมายประกาศแก่เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี พี่เลี้ยง จางวาง ในเจ้าตั้งกรมแล้วแลยังไม่ได้ตั้งกรม ข้างหน้าข้างใน ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ให้รู้จงทั่ว

หมายประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นสองค่ำ ปีวอก ยังเป็นเอกศก เป็นวันที่ ๓๒๙๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๘๔. ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกงไดลายมือในหนังสือสำคัญ

มณฑลกรุงเทพ ฯ

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอก ยังเป็นเอกศก

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรบรรดาอยู่ในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า ธรรมเนียมตามพระราชกำหนดกฎหมาย ซึ่งมีมาแต่โบราณ แลธรรมเนียมประเทศอื่นใหญ่ ๆ แทบทุกประเทศ ใช้รวมกันในการตัดสินคดีความใด ๆ คือ ว่าด้วยขายคนเป็นทาส หรือสัญญาจ้างใช้การ หรือขายที่ดิน แลเรือ แลอื่น ๆ แลกู้หนี้ยืมสิน แลจำนำ แลเช่าสิ่งของ ที่ดิน โรงเรือน เรือ หรือส่งเงินหนี้เดิม ดอกเบี้ย หรือเงินภาษีอากร แลผัดนัดทานบนใบยอม แลสัญญาในเหตุนั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ บรรดาซึ่งจะเชื่อฟังแต่ด้วยคำพูดคำกล่าวปากเปล่าไม่ได้ เพราะเกรงว่านานไปจะมีวิวาทถุ้งเถียงกัน จึงต้องมีหนังสือเป็นสำคัญให้ไว้ต่อกัน คือเป็นหนังสือสารกรมธรรม์ หนังสือขาย หนังสือสัญญาจ้าง แลเช่า แลประกัน แลประทวน แลหนังสือสัญญาผัดนัด แลตั๋วรับตั๋วส่ง เงินหนี้เดิมแลดอกเบี้ย แลภาษีอากร ย่อมใช้มีชื่อหมายลายมือผู้เขียนกำหนดศุภมาสวันคืน แลขีดแกงได แลมีกำหนดนับบรรทัด แลลงชื่อผู้เขียนไว้เป็นพยานด้วยทั้งปวงก็ดี อนึ่ง หนังสืออีกพวกหนึ่ง เป็นหนังสือซึ่งเขียนไว้เป็นแม่นยำในโรงศาล คือคำฟ้อง คำให้การ คำเทียบ คำสอบ คำพยาน ทานบน ใบยอม ใบสัตย์ ย่อมมีธรรมเนียมหยิกผูกเล็บหมายมือไว้เป็นสำคัญด้วยกันทั้งโจทก์จำเลย หรือผู้ที่มีตราใช้ ก็ประทับตราไว้เป็นสำคัญนั้นก็ดี

บรรดาหนังสือทั้งปวงที่กล่าวมานี้ ถ้ามิใช่หนังสือซึ่งผู้ฉ้อฉลปลอมทำ ควรคัดค้านเสียได้แน่นอนแล้ว ก็ย่อมเป็นประมาณในการตัดสินคดีความทุกเรื่องทุกรายดีกว่าพยานอ้างสืบ ซึ่งเป็นที่รังเกียจว่าจะซักซ้อมแลมีชั้นเชิงในการถามนั้น ๆ

แต่บัดนี้มีผู้ร้องถวายฎีกาเนือง ๆ ต่อสู้หนังสือซึ่งจะเป็นประมาณในการนั้น ในเรื่องฎีกานั้นกล่าวความต่าง ๆ ว่าส่งเงินแล้วไม่ได้สารกรมธรรม์คืนมาบ้าง เมื่อส่งเงินเป็นเอกเทศแล้ว หาได้สลักหลังสารกรมธรรม์ไว้บ้าง ไม่ได้หนังสือประทวนมาบ้าง ได้ส่งเงินแล้วมากได้ตั๋วรับซึ่งผู้รับทำให้ว่าได้ส่งเงินแต่น้อยบ้าง บางพวกว่าตัวไม่ยอมทำหนังสือสารกรมธรรม์ แลประกัน แลประทวน มีผู้คุมเหง ขู่เข็ญหรือเฆี่ยนตี จำจอง บังคับให้ทำ จึ่งต้องจำใจทำบ้าง บางพวกซึ่งต้องคดีในโรงศาล กล่าวว่าตัวให้การอย่างหนึ่ง แต่เสมียนไม่เขียนตามคำให้การ แล้วเปลี่ยนแปลงแต่งถ้อยคำสำนวนเอาเองบ้าง แลว่าตัวไม่ยอมทำทานบน แลผัด แลใบยอม ตระลาการบังคับคุมเหงให้ทำจึงต้องทำบ้าง

เมื่อมีผู้มากล่าวอย่างนี้ ร้องอย่างนี้เนือง ๆ การก็ปรากฏว่าผู้กล่าวนั้น จะตัดเสียไม่ให้เชื่อหนังสือที่ใช้เป็นประมาณทั้งปวงนั้นได้แล้วจะขอให้สืบแต่พยาน ซึ่งเป็นที่รังเกียจว่าผู้นั้นจะได้ซักซ้อมไว้ก็ดีจะชักให้เนิ่นช้าให้ยืดยาวไปไม่รู้แล้วลงก็ดี เพราะฉะนั้น จึงมีพระบรมราชโองการให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้าตัวทาสแลลูกหนี้จะส่งเงินค่าตัวแลเงินกู้ต่อนายเงิน เมื่อวันใด เวลาใด ก็ให้ขอศาลกรมธรรม์หนังสือประกันมาให้พร้อม แล้วจึงส่งเงินเปลี่ยนกันกับหนังสือสำคัญนั้นให้ทันที อย่าให้มีเหตุที่จะว่ายังไม่ได้ส่งได้ ถ้านายเงินว่าสารกรมธรรม์หายหรืออยู่ไกล ก็ให้ขอเป็นหนังสือประทวน

มาเป็นสำคัญได้แล้ว จึงส่งเงินให้ ถ้าส่งดอกเบี้ยต่อท่าน ก็ให้สลักหลังสารกรมธรรม์ในเวลานั้น อย่าละเลยไว้ให้ล่วงวันล่วงเวลาไป ถ้าไม่ได้สารกรมธรรม์มาสลักหลัง ก็จงขอเอาประทวนเป็นใบรับมาเป็นสำคัญ

ถ้าเป็นการจำนำ การเช่าที่ดิน เรือน แลโรง แลเรือ ก็ให้มีหนังสือสัญญาต่อกัน เมื่อรับเมื่อส่งนั้นให้แน่นอน อนึ่ง ในการรับการส่งเงินภาษีอากร ก็ให้ใช้ตั๋วใช้ฎีกาต่อกันให้ถูกต้องกับการจริง ถ้าไม่ได้ตั๋วได้ฎีกาถูกต้องกับรายเงิน ก็อย่าเพ่อให้รับให้ส่งเงินต่อกันก่อน

ผู้ใดพวกใดถ้าเชื่อกัน ยังไม่ได้สารกรมธรรม์คืน หรือประทวน หรือหนังสือประกัน แลตั๋วแลฎีการับในเวลาพร้อมดังบังคับมานั้น ได้ส่งเงินไปก่อนแล้ว เมื่อนายเงินผู้รับเงินเถียงว่ายังไม่ได้เอาสารกรมธรรม์ แลหนังสือขาย หนังสือจำนำ ออกสู้คดี เรียกเอาตั๋วเอาฎีกาเป็นสำคัญ แต่ผู้ว่าส่งเงินแล้วนั้นไม่ได้คดี ตระลาการที่ทำตามพระราชกำหนดกฎหมาย ก็จะตัดสินเอาตามสารกรมธรรม์ แลตั๋วฎีกาซึ่งมีแลไม่มีนั้น ผู้เจ้าคดีจะเกี่ยงพออ้างพยานชักการให้เนิ่นช้าด้วยสำนวนในคดีต่าง ๆ นั้น ไม่ควรตระลาการจะทำตามเลย อนึ่ง ในหนังสือสารกรมธรรม์ขาย แลกู้ แลสัญญา จำนำ ซื้อขาย ห้ามอย่าให้เอาชื่อผู้อื่นมาใส่แทน ผู้ใดเป็นเจ้าของทรัพย์ ก็ให้ใส่ชื่อผู้นั้นเองตรงๆ ถ้าในหนังสือเป็นชื่อของผู้ใด ก็จะตัดสินเป็นของผู้นั้นที่มีชื่อในหนังสือ ถ้าจะกล่าวว่ามีผู้ทำหนังสือปลอมตัว ไม่ได้เขียน ไม่ได้ทำไม่ได้จ้าง ไม่ได้วานให้ผู้อื่นเขียน ถ้าไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นเลยจริง ๆ จะคัดค้านเอาดังนี้แต่เดิมก็ค้านได้ ต้องสืบเอาความจริงแต่พยาน แลสอบลายมือผู้เขียน แลอุบายที่ชอบอย่างอื่น ๆ ถ้าตัวทาสยอมทำแล้วภายหลังกลับต่อสู้เป็นสำนวนว่ามีผู้คุมเหง ขู่เข็ญ หรือเฆี่ยนตี จำจองบังคับให้ทำ จึงต้องจำใจทำดังนี้ ไม่ได้เลย

อนึ่ง ผู้ที่ต้องคดีในโรงศาล เมื่อตัวให้การเสมียนเขียนถ้อยคำแล้วสอบเทียบ แล้วอ่านให้โจทก์จำเลยฟังทั้งสองฝ่ายตามเรื่องคดีนั้น โจทก์จำเลยฟังว่าถูกต้องดีแล้วก็เป็นดี ถ้าโจทก์จำเลยไม่รู้หนังสือหรือสงสัยติดใจเสมียนว่า ไม่เขียนตามคำให้การ แล้วเปลี่ยนแปลงแต่งถ้อยคำสำนวนเอาเอง ก็จงขอให้เอาหนังสือที่เสมียนเขียนไว้นั้นให้คนอื่นๆ ที่อยู่ในที่นั้นอ่านสอบดูให้หลายเที่ยว ฝ่ายตระลาการเสมียนก็ต้องยอมให้ลูกความสอบสำนวนจนสิ้นสงสัย หรือให้ตระลาการแลเสมียนหาคนอื่น ๆ มาอ่านสอบให้ลูกความฟังจนลูกความสิ้นสงสัย แล้วจึงให้ผูกหยิกเล็บหมายมือไว้ ลูกความผู้ใดได้ยอมหยิกเล็บหมายมือแล้วก็ต้องรับว่าคำนั้นเป็นคำของตัวเถียงไม่ได้ ถ้าลูกความจับได้ว่าเสมียนเขียนไม่ถูกต้องกับความที่ตัวให้การแน่แล้ว ก็ให้ต่อว่าขึ้นให้เสมียนเขียนให้ถูกต้องตามคำของตัวแล้ว จึงให้เสมียนจดหมายไว้ในท้ายเป็นสำคัญว่า ได้ต่อว่าแล้ว ผูกหยิกเล็บไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ผู้ที่มีตราประทับตราไว้เป็นสำคัญ ถ้าเวลาจวนค่ำจวนเลิกยังติดใจเสมียนแก้คำสำนวนยังไม่แล้ว ถ้าจะต้องผูกไว้ก็ให้มีจดหมายไว้ในสมุดนั้นว่าคำนี้ลูกความยังไม่ชอบใจว่าถูกต้องแท้ จะต้องแก้อยู่แล้วจึงผูกเข้าไว้เถิด ถ้าได้หยิกเล็บหมายมือไว้หรือประทับตราแล้ว ภายหลังตัวจะร้องติดใจเสมียนนั้นอีกไม่ได้ ถ้านายเงินคิดจะฉ้อตัวทาสแลลูกหนี้ด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือขู่เข็ญ เข่มหง เฆี่ยนตี จำจอง ให้ตัวทาสแลลูกหนี้ทำสารกรมธรรม์ แลประทวน แลสัญญา ตัวทาสแลลูกหนี้ไม่ยอมทำก็ดี ถ้าตระลาการหรือเสมียนผู้คุมข่มเหงขืนใจลูกความเปลี่ยนแปลงถ้อยคำสำนวนก็ดี หรือเฆี่ยนตีบังคับให้ทำทานบนแลผัดแลใบยอมตัว ไม่ยอมทำก็ดี ก็ให้ตัวทาสแลลูกหนี้ แลผู้ต้องคดีนั้นร้องเรียนต่อพระยาเพ็ชรพิไชย แลพระยาอภัยรณฤทธิ์ ในสามวันเจ็ดวัน

ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งไว้แล้ว คอยชำระให้อย่ารอช้า ถ้าชำระได้ความว่าเป็นการข่มเหงขู่เข็ญ หรือเฆี่ยนตีจำจองบังคับให้ทำสารกรมธรรม์ แลประกัน แลประทวน แลสัญญา แลหนังสือคำให้การผิด แลทานบนมิชอบ แลผัด แลใบยอมมิชอบนั้นจริง จะให้ปรับไหมมีโทษแก่ผู้บังคับนั้นตามโทษานุโทษ ถ้าแต่เดิมตัวผู้นั้น ๆ ไม่ยอมทำหนังสือสารกรมธรรม์ แลประกัน แลประทวน แลหนังสือสัญญา แลทานบน แลผัด แลใบยอมให้แล้ว ถ้ามีผู้ข่มเหงเร่งรัดให้ทำควรจะมาร้องในสามวันในเจ็ดวัน แลไม่มาร้องต่อพระยาเพ็ชรพิไชยพระยาอภัยรณฤทธิ ในสามวันในเจ็ดวัน แล้วได้ยอมทำหนังสือนั้นๆให้แล้ว ภายหลังมีสำนวนต่อสู้ว่าท่านบังคับให้ทำจึงต้องจำใจทำ ท่านข่มเหงให้ยอมจึงต้องจำใจยอม จะกล่าวแก้ตัวดังนี้ไม่ได้ คงจะตัดสินให้ผู้นั้นเป็นแพ้ หนังสือที่ผู้นั้นทำหรือที่ลงชื่อหมายลายมือ แลประทับดวงตราแลขีดหมายแกงไดไว้นั้นแลเป็นประมาณ

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีวอก ยังเป็นเอกศก เป็นวันที่ ๓๓๐๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๘๕. ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกงไดลายมือ ในหนังสือสำคัญ ในหัวเมืองทั่วไป (๑)

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอก ยังเป็นเอกศก

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรบรรดาอยู่ในกรุง

(๑) ประกาศฉบับนี้ความอย่างเดียวกับฉบับ ๑๗๐ เติมความเพียงว่า ในหัวเมืองให้ร้องตามเมืองเท่านั้น

เทพ ฯ แลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า ธรรม-เนียมพระราชกำหนดกฎหมายซึ่งมีมาแต่โบราณ แลธรรมเนียมประเทศอื่นใหญ่ ๆ แทบทุกประเทศ ให้ร่วมกันในการตัดสินคดีความใด ๆ คือว่าด้วยขายคนเป็นทาส หรือสัญญาจ้างใช้การ หรือขายที่ดินแลเรือแลอื่น ๆ แลกู้หนี้ แลยืมสิน แลจำนำ แลเช่าสิ่งของที่ดินโรงเรือนเรือ หรือส่งเงินหนี้เดิมดอกเบี้ย หรือเงินภาษีอากร แลผัดนัดทานบนใบยอมแลสัญญาในเหตุนั้น ๆ บรรดาซึ่งจะเชื่อฟังแต่ถ้อยคำพูด คำกล่าวปากเปล่าไม่ได้เพราะเกรงว่านานไปจะมีวิวาททุ่มเถียงกันจึงต้องมีหนังสือเป็นสำคัญให้ไว้ต่อกัน คือเป็นหนังสือสารกรมธรรม์หนังสือขาย หนังสือสัญญาจ้าง แลเช่า แลประกัน แลประทวนแลหนังสือสัญญาผัดนัด แลตั๋วรับตั๋วส่งเงินหนี้เดิม แลดอกเบี้ย แลค่าภาษีอากร ย่อมใช้มีชื่อหมายลายมือผู้เขียนกำหนดศุภมาศวันคืน แลขีดแกงได แลมีกำหนดนับบรรทัด แลลงชื่อผู้เขียนไว้เป็นพยานด้วยทั้งปวงก็ดี อนึ่ง หนังสืออีกพวกหนึ่งเป็นหนังสือซึ่งเขียนไว้เป็นแม่นยำในโรงศาล คือคำฟ้อง คำให้การ คำเทียบ คำสอบ คำพยานทานบนใบยอมใบสัตย์ ย่อมมีธรรมเนียมหยิกผูกเล็บหมายมือไว้เป็นสำคัญด้วยกันทั้งโจทก์ทั้งจำเลย หรือผู้ที่มีตราใช้ก็ประทับตราไว้เป็นสำคัญนั้นก็ดี บรรดาหนังสือทั้งปวงที่กล่าวนี้ ถ้ามิใช่หนังสือซึ่งผู้จะฉ้อฉนปลอมทำควรคัดค้านเสียได้แน่นอนแล้ว ก็ย่อมเป็นประมาณในการตัดสินคดีความทุกเรื่องทุกราย ดีกว่าพยานอ้างสืบ ซึ่งเป็นที่รังเกียจว่าจะซักซ้อม แลมีชั้นเชิงในการถามนั้น ๆ

แต่บัดนี้มีผู้ร้องถวายฎีกาเนือง ๆ ต่อสู้หนังสือซึ่งจะเป็นประมาณในการนั้น ในเรื่องฎีกานั้นกล่าวความต่าง ๆ ว่าส่งเงินแล้วไม่ได้สารกรมธรรม์คืนมาบ้าง เมื่อส่งเงินเป็นเอกเทศแล้ว หาได้สลัก

หลังสารกรมธรรม์ไว้ไม่บ้าง ไม่ได้หนังสือประทวนมาบ้าง ได้ส่งเงินแล้วมากได้ตั๋วรับซึ่งผู้รับทำให้ว่าได้ ส่งเงินแต่น้อยบ้าง บางพวกว่าตัวไม่ยอมทำหนังสือสารกรมธรรม์แลประกันแลประทวน มีผู้ข่มเหงขู่เข็ญหรือเฆี่ยนตีจำจองบังคับให้ทำจึงต้องจำใจทำบ้าง บางพวกซึ่งต้องคดีในโรงศาล กล่าวว่าตัวให้การอย่างหนึ่ง แต่เสมียนไม่เขียนตามคำให้การแล้วเปลี่ยนแปลง แต่ถ้อยคำ สำนวน เอาเองบ้าง แลว่าตัวไม่ยอมทำทานบนแลผัดแลใบยอม ตุลาการบังคับข่มเหงให้ทำจึงยอมทำบ้าง

เมื่อมีผู้มากล่าวอย่างนี้ร้องอย่างนี้เนือง ๆ การก็ปรากฏว่าผู้กล่าวจะตัดเสียไม่ให้เชื่อหนังสือที่ใช้เป็นประมาณทั้งปวงนั้นได้ แล้วจะขอให้สืบแต่พยานซึ่งเป็นที่รังเกียจว่าผู้นั้นจะได้ซักซ้อมไว้ก็ดี จะซักให้เนิ่นช้ายืดยาวไปไม่แล้วลงก็ดี เพราะฉะนั้นจึงมีพระบรมราชโองการให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้าตัวทาสแลลูกหนี้จะส่งเงินค่าตัว และเงินกู้ต่อนายเงินเมื่อวันใดเวลาใด ก็ให้ขอสารกรมธรรม์หนังสือประกันมาให้พร้อม แล้วจึงส่งเงินเปลี่ยนกันกับหนังสือสำคัญนั้นให้ทันที อย่าให้มีเหตุที่จะว่ายังไม่ได้ส่งได้ ถ้านายเงินว่าสารกรมธรรม์หายหรืออยู่ไกล ก็ให้ขอเป็นหนังสือประทวนมาเป็นสำคัญได้แล้วจึงส่งเงินให้ ถ้าส่งดอกเบี้ยต่อท่าน ก็ให้สลักหลังสารกรมธรรม์ในเวลานั้น อย่าละเลยไว้ให้ล่วงวันล่วงเวลาไป ถ้าไม่ได้สารกรมธรรม์มาสลักหลัง ก็จงขอเอาใบประทวนเป็นใบรับมาเป็นสำคัญ

ถ้าเป็นการจำนำการเช่าที่ดินเรือน แลโรง แลเรือ ก็ให้มีหนังสือสัญญาต่อกันเมื่อรับเมื่อส่งนั้นให้แน่นอน อนึ่ง ในการรับการส่งเงินภาษีอากร ก็ให้ใช้ตั๋วใช้ฎีกาต่อกันให้ถูกต้องกับการจริง

ถ้าไม่ได้ตั๋ว ไม่ได้ฎีกาถูกต้องกับรายเงิน ก็อย่าเพ่อให้รับให้ส่งเงินต่อกันก่อน

ผู้ใดพวกใดถ้าเชื่อกัน ยังไม่ได้สารกรมธรรม์คืน หรือประทวนหรือหนังสือประกัน แลตั๋วแลฎีการับในเวลาพร้อมดังบังคับมานั้น ได้ส่งเงินไปก่อนแล้ว เมื่อนายเงินผู้รับเงินเถียงว่ายังไม่ได้เอาสารกรมธรรม์แลหนังสือขายหนังสือจำนำออกสู้ก็ดี เรียกเอาตั๋วเอาฎีกาเป็นสำคัญแต่ผู้ว่าส่งเงินแล้วนั้นไม่ได้ก็ดี ตุลาการที่ทำตามพระราชกำหนดกฎหมาย ก็จะตัดสินเอาตามสารกรมธรรม์ แลตั๋ว แลฎีกาซึ่งมีแลไม่มีนั้น ผู้เจ้าคดีจะเกี่ยงพออ้างพยานชักการให้เนิ่นช้าด้วยสำนวนในคดีต่าง ๆ นั้นไม่ควรตุลาการจะทำตามเลย อนึ่ง ในหนังสือสารกรมธรรม์ขายแลกู้แลสัญญาจำนำซื้อขาย ห้ามอย่าให้เอาชื่อผู้อื่นมาใส่แทน ผู้ใดเป็นเจ้าของทรัพย์ก็ให้ใส่ชื่อผู้นั้นเองตรง ๆ ถ้าในหนังสือเป็นชื่อของผู้ใดก็จะตัดสินเป็นของผู้นั้นที่มีชื่อในหนังสือ ถ้าจะกล่าวว่ามีผู้ทำหนังสือปลอมตัว ไม่ได้เขียน ไม่ได้ทำ ไม่ได้จ้างไม่ได้วานให้ผู้อื่นเขียน ถ้าไม่ได้รู้ ไม่ได้เห็นเลยจริง ๆ จะคัดค้านดังนี้แต่เดิมก็คัดค้านได้ ต้องสืบเอาความจริงแต่พยานแลสอบลายมือผู้เขียนแลอุบายที่ชอบอย่างอื่น ๆ ถ้าตัวทาสยอมทำแล้ว ภายหลังกลับต่อสู้เป็นสำนวน ว่ามีผู้ข่มเหงขู่เข็ญหรือเฆี่ยนตีจำจองบังคับให้ทำจึงต้องจำใจทำดังนี้ไม่ได้เลย

อนึ่ง ผู้ที่ต้องคดีในโรงศาล เมื่อตัวให้การเสมียนเขียนถ้อยคำแล้วสอบเทียบแล้วอ่านให้โจทก์จำเลยฟังทั้งสองฝ่ายตามเรื่องคดีนั้น โจทก์จำเลยฟังว่าถูกต้องดีแล้วก็เป็นดี ถ้าโจทก์จำเลยไม่รู้หนังสือหรือสงสัย ติดใจเสมียนว่าไม่เขียนตามคำให้การ แล้วเปลี่ยนแปลงแต่งถ้อยคำสำนวนเอาเอง ก็จงขอให้เอาหนังสือที่เสมียนเขียนไว้นั้นให้

คนอื่น ๆ ที่อยู่ในที่นั้นอ่านสอบดูให้หลายเที่ยว ฝ่ายตุลาการแลเสมียนก็ยอมให้ลูกความมอบสำนวนจนสิ้นสงสัย หรือให้ตุลาการแลเสมียนหาคนอื่น ๆ มาอ่านสอบให้ลูกความฟังจนลูกความสิ้นสงสัย แล้วจึงให้ผูกหยิกเล็บหมายมือไว้ ลูกความผู้ใดได้ยอมให้หยิกเล็บหมายมือลงแล้ว ก็ต้องรับคำว่าคำนั้นเป็นคำของตัวเถียงไม่ได้ ถ้าลูกความจับได้ว่าเสมียนเขียนไม่ถูกต้องกับความที่ตัวให้การแน่แล้ว ก็ให้ต่อว่าขึ้นให้เสมียนเขียนให้ถูกต้องตามคำของตัวแล้ว จึงให้เสมียนจดหมายไว้ในท้ายเป็นสำคัญว่าได้ต่อว่า แล้วผูกหยิกเล็บไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ผู้ที่มีตราประทับตราไว้เป็นสำคัญ ถ้าเวลาจวนค่ำจวนเลิกยังติดใจเสมียนแก้สำนวนยังไม่แล้ว ถ้าจะต้องผูกไว้ก็ให้มีจดหมายไว้ในสมุดนั้น ว่าคำนี้ลูกความยังไม่ชอบใจว่าถูกต้องแท้จะต้องแก้อยู่แล้ว จึงผูกเข้าไว้เถิด ถ้าได้หยิกเล็บหมายมือไว้ หรือประทับตราแล้วภายหลังตัวจะร้องติดใจเสมียนนั้นอีกไม่ได้ ถ้านายเงินคิดจะฉ้อตัวทาส แลลูกหนี้ด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือข่มเหงขู่เข็ญเฆี่ยนตีจำจองให้ตัวทาสแลลูกหนี้ทำสารกรมธรรม์ แลประทวน แลสัญญา ตัวทาสแลลูกหนี้ไม่ยอมทำก็ดี ถ้าตุลาการ หรือเสมียน ผู้คุม ข่มเหง ขืนใจลูกความ เปลี่ยนแปลงถ้อยคำสำนวนก็ดี หรือเฆี่ยนตีบังคับให้ทำทานบนแลผัดแลใบยอมตัวไม่ยอมทำก็ดี ก็ให้ตัวทาส แลลูกหนี้ แลผู้ต้องคดีนั้นร้องเรียนต่อพระยาเพชรพิไชย แลพระยาอภัยรณฤทธิ ในสามวันเจ็ดวัน ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งไว้แล้วคอยชำระให้อย่าให้รอช้า ถ้าชำระได้ความว่าเป็นการข่มเหงขู่เข็ญ หรือเฆี่ยนตีจำจองบังคับให้ทำสารกรมธรรม์ แลประกัน แลประทวน แลสัญญา แลหนังสือคำให้การผิด แลทานบนมิชอบ แลผัด แลใบยอมมิชอบนั้นจริง จะให้ปรับไหมมีโทษแก่ผู้บังคับนั้น ตามโทษานุโทษ ถ้าการที่

ข่มเหงให้ทำหนังสือสารกรมธรรม์ ประกันประทวน แลสัญญาทานบน ใบยอมแลหนังสือผัดนัด แลตั๋วฎีกาดังนั้นเป็นไปในหัวเมืองตั้งแต่เมืองนนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์ออกไป ก็ให้ผู้ต้องข่มเหงทำหนังสือจะไม่ยอมทำนั้น ไปร้องแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการ ถ้าผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการข่มเหงดังนี้เอง ก็ให้ผู้ต้องข่มเหงนั้นร้องอุธรณ์หน้าโรง กล่าวโทษผู้ข่มเหงให้ทำหนังสือ ถ้าผู้ใดร้องอุธรณ์ดังนี้แล้ว คดีเดิมให้งดไว้ให้บอกมายังกรุงเทพ ฯ ถ้าผู้ข่มเหงให้ทำหนังสือมิใช่ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ ก็ให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการชำระให้ ถ้าชำระไม่ตกลงให้บอกมายังกรุงเทพ ฯ ถ้าผู้ซึ่งข่มเหงผู้อื่นให้ทำหนังสือนั้น จำจองกักขังผู้ที่ตัวจะให้ทำหนังสือนั้นไว้มาร้องไม่ได้ ก็ให้ผู้ต้องจำจองกักขังจ้างวานอ้อนวอนหาผู้อื่นมาร้องแทนตัวเถิด ทั้งในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองในการที่ร้องอย่างนี้ อย่าให้ผู้รับฟ้องเลือกว่าญาติของเจ้าคดีหรือใช่ญาติ ความเรื่องเดียวกันหรือต่างเรื่อง ตามกฎหมายในคดีอื่น ๆ เลย ในการอย่างนี้อย่าให้ว่าผู้มาร้องแทนนั้นเก็บเอาคดีของผู้อื่นมาว่า สุดแต่นำตัวผู้ต้องจำจองควบคุมกักขังให้ทำหนังสือนั้นได้แล้ว ถ้าผู้นั้นรับว่าให้มาร้องจริงผู้มาร้องแทนก็สิ้นธุระ ให้ตุลาการไปเร่งเอาตัวผู้ต้องข่มเหงให้ทำหนังสือนั้นมาว่าคดีของตัว กล่าวต่อสู้กับผู้ข่มเหงนั้นไปเถิด ถ้าแต่เดิมตัวผู้นั้น ๆ ไม่ยอมทำหนังสือสารกรมธรรม์ แลประกัน แลประทวน แลหนังสือสัญญาทานบน แลผัดแลใบยอมให้แล้ว ถ้ามีผู้ข่มเหงเร่งรัดให้ทำ ควรจะมาร้อง แลให้ผู้อื่นมาร้องแทนในสามวันเจ็ดวัน แลไม่มาร้อง แลไม่ให้ผู้อื่นมาร้องต่อพระยาเพชรพิไชย พระยาอภัยรณฤทธิ หรือหัวเมืองไม่ร้องไม่ให้ผู้อื่นมาร้องแทน ร้องอุธรณ์หน้าโรงตามหัวเมืองนั้น ๆ ตามแขวงในสามวันในเจ็ดวันแล้ว ได้ยอมทำหนังสือ

ให้แล้ว ภายหลังมีสำนวนต่อสู้ว่าท่านบังคับให้ทำจึงต้องจำใจทำ ท่านข่มเหงให้ยอมจึงต้องจำใจยอม จะกล่าวแก้ตัวดังนี้ไม่ได้ คงจะตัดสินให้ผู้นั้นเป็นแพ้ หนังสือที่ผู้ทำหรือที่ลงชื่อหมายลายมือ แลประทับดวงตราแลขีดหมายแกงไดวันนั้น แลเป็นประมาณ

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีวอกยังเป็นเอกศก เป็นวันที่ ๓๓๐๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๘๖. พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ, บุกรุก, ห้ามยิงปืน แลการเที่ยวอาละวาดของพวกกลาสี

ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีวอก โทศก

ศุภมัสดุจุลศักราช ๑๒๑๙ สัปปสังวัจฉรมิคสิรมาสสุกรปักษ์จตุตถีดิถีศุกรวารบริเฉทกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดมจาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมมิกมหาราชาธิราชบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มไหศวริยพิมานโดยสถานอุตราภิมุข พร้อมทั้งราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยเฝ้าอยู่โดยลำดับ จึงเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลัง กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ทุกวันนี้เรือลูกค้าเมืองต่างประเทศเข้ามาค้าขายมาก เรือใหญ่ทอดก้าวก่ายกันไปไม่เป็นอันดับกัน แลกัปตันนายเรือก็ลงเรือเล็กตีกรรเชียงเที่ยวขึ้นล่องในลำแม่น้ำมิได้ขาด เกิดความขึ้นเพราะเรือโดนกัน แลความอื่น ๆ เป็นหลายอย่าง ขอพระราชทานพระราชบัญญัติไว้เป็นกฎหมายสำหรับลำแม่น้ำฉบับหนึ่ง ถ้ามีความเกี่ยวข้องไปข้างหน้าจะได้ตัดสินตาม

พระราชบัญญัติซึ่งโปรดไว้ จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูร สุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า แต่ก่อนมาเรือลูกค้าวาณิชเข้ามาขาย ณ กรุงเทพมหานครน้อย จึงไม่มีกฎหมายสำหรับเรือใหญ่มีแต่ว่าด้วยเรือเล็ก ขึ้นล่องในแม่น้ำ ในกาลนี้ลูกค้าในกรุงเทพมหานคร ก็สร้างเรือใบใหญ่ ๆ ขึ้นมาก เรือลูกค้าต่างประเทศก็เข้ามาค้าขายทวีมากขึ้นทุกที จนถึงในปีที่ ๗ ที่ ๘ แห่งรัชกาลปัจจุบันนี้ เรือลูกค้าต่างประเทศมาในปีหนึ่งก็นับด้วยร้อยลำขึ้นไปแล้ว ถ้อยความในท้องน้ำก็เกิดขึ้นหลายอย่างหลายประการ คนต่างประเทศก็เข้ามาอยู่มากขึ้น แลความในหนังสือสัญญา ซึ่งเมืองใหญ่ต่างประเทศขอให้ราชทูตเข้ามาทำไว้กับกรุงเทพมหานคร ก็มีว่าบรรดาคนอยู่ในบังคับกงสุล ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ก็ต้องพึ่งบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร กงสุลจะได้ทำตามหนังสือสัญญาใหม่นี้ แลข้อหนังสือสัญญาเก่าที่มิได้ยกเสียจงทุกประการ แล้วจะได้บังคับบัญชาคนในบังคับของกงสุล ให้ทำตามด้วย แลกงสุลจะรับรักษากฎหมายการค้าขาย แลกฎหมายที่ห้ามปรามจะมิให้คนที่อยู่ในบังคับกงสุลทำผิดล่วงเกินกฎหมายสัญญาของอังกฤษของฝรั่งเศส ของอเมริกัน ของเดนมาร์กโปรตุคอล กับไทยที่มีอยู่แล้วแลจะมีต่อไปในภายหน้า ถ้าคนอยู่ในบังคับกงสุลจะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนอยู่ในบังคับไทย กงสุลแลเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะปรึกษาตัดสิน ถ้าคนอยู่ในบังคับกงสุล ทำผิดกงสุลจะทำโทษ ตามกฎหมายเมืองนั้น ๆ คนอยู่ในบังคับไทยทำผิด ไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทย เพราะฉะนั้นการก็ควรจะตั้งกฎหมายทางบกทางน้ำไว้สำหรับแผ่นดิน ให้ใช้ได้ด้วยกันทั้งฝ่ายไทยแลคนต่างประเทศ ต่อไปข้างหน้ามีความเกี่ยวข้อง จะได้ชำระว่ากล่าวง่าย จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มี

พระราชบัญญัติว่าด้วยเรือใหญ่ ๑๐ มาตรา เรือเล็ก ๗ มาตรา แพแล โพงพางแลของลอยน้ำ ๓ มาตรา ทางบก ๔ มาตรา รวมเป็น ๒๔ มาตราด้วยกัน

มาตรา ๑ เรือในกรุงเทพมหานครก็ดี เรือเมืองต่างประเทศก็ดี เรือใหญ่ก็ดี เรือลำเลียงก็ดี เข้ามาในลำแม่น้ำเจ้าพระยา แลแม่น้ำหัวเมืองใด ๆ ในอาณาเขตกรุงสยาม ถ้าเข้ามาในลำแม่น้ำเจ้าพระยา ให้ทอดสมอที่ด่านเมืองสมุทรปราการ ให้กัปตันนายเรือบอกชื่อกัปตันชื่อเรือว่ามาแต่เมืองนั้น ๆ คนมาในเรือเท่านั้นมีสินค้าสิ่งนั้น ให้เจ้าพนักงานตรวจตราเสียก่อน ถ้ามีปืนกระสุนดินดำก็ให้กัปตันนายเรือเอาปืนกระสุนดินดำ มอบให้ผู้สำเร็จราชการ เมืองสมุทรปราการเก็บรักษาไว้ ถ้าเรือจะล่องออกไป เรือลูกค้าเมืองต่างประเทศก็ดี เรือลูกค้าในกรุงเทพมหานครที่ใช้กัปตันต้นหนคนชาวยุโรปก็ดี ให้มาบอกกับหลวงวิสูตรสาครดิษฐหับประมาสะแดมเจ้าท่าให้รู้ก่อน แล้วให้ไปขอหนังสือเบิกล่อง แต่เจ้าพนักงานที่โรงภาษีแต่เรือลูกค้าที่ใช้ธงจีนแขกตามประเทศของตัวนั้น ให้บอกเจ้าพนักงานกรมท่าซ้ายกรมท่าขวา ขอเบิกล่องไปตามธรรมเนียม เรือล่องไปถึงด่านให้แวะทอดสมอที่ด่าน เอาหนังสือเบิกล่องไปส่งให้เจ้าพนักงานที่ด่าน เจ้าพนันงานตรวจตราดูแล้ว ไม่มีเหตุเกี่ยวข้องสิ่งใดให้ล่องไป ถ้าเรือขึ้นเรือล่องไม่แวะด่าน ทำให้ผิดหนังสือสัญญาจะปรับไหมเป็นเงิน ๘๐๐ บาท ตามในหนังสือสัญญาที่ว่าไว้ ถ้าเรือไปเข้าปากน้ำหัวเมืองใด ๆ เรือเข้าเรือออกให้ทอดสมอที่ด่าน ไปแจ้งต่อผู้สำเร็จราชการเมือง ๆ จะบังคับประการใด ให้ลูกค้าทำตามบังคับกฎหมาย แลข้อสัญญา

มาตรา ๒ เรือเข้ามาในลำแม่น้ำแล้ว เวลากลางคืนให้จุดไฟโคมแขวนไม้ที่เสากระโดง ตั้งแต่ดาดฟ้าขึ้นไปสูงสามวาเป็นที่สังเกต ให้จุดไฟไว้ตั้งแต่เวลาพลบไปจนย่ำรุ่ง เรือเข้ามาถึงกรุงเทพมหานครให้กัปตันนายเรือมาบอกเจ้าท่าให้รู้ก่อน เจ้าท่าให้ทอดสมอที่แห่งใดก็ต้องทำตามบังคับเจ้าท่า แล้วให้ทอดสมอสองสายทั้งน้ำขึ้นน้ำลง แล้วให้เลื่อนถอยเสาชี้เข้ามาเสีย เจ้าท่าจะบังคับการสิ่งไร ให้กัปตันนายเรือฟังบังคับเจ้าท่า ถ้าเจ้าท่าไม่ได้ลงไป จะมีหนังสือใช้คนไปบอกก็ได้

มาตรา ๓ ให้เจ้าท่าบังคับให้ลูกค้าทอดสมอเรืออย่าให้ชิดฝั่งนักเรือหันขึ้นล่องอย่าให้โดนแพเข้าได้ อย่าให้ทอดสมอเรียงลำติด ๆ กันออกมาจนกีดทางเรือเดิน อย่าให้ทอดตรงปากคลองทุกแห่ง ให้ทอดเรียงลำต่อ ๆ เป็นลำดับลงไป ห้ามอย่าให้กัปตันนายเรือผูกหางเชือกหางโซ่ล่ามขึ้นไปผูกไว้บนตลิ่ง ให้กีดทางเรือเดินไปมา

มาตรา ๔ ถ้าเรือโดนกันแตกหัก ผู้คนล้มตาย เสียสิ่งของมากน้อยเท่าใด ให้มาบอกเจ้าท่า ๆ จะได้ไปดูว่าผู้ใดจะทำผิดทำชอบ แล้วเจ้าท่าจะไปบอกแก่ผู้ที่ควรจะชำระความได้ จะได้ชำระตัดสินให้ ถ้าเรือเข้ามาเป็นเหตุขึ้นรั่วจมน้ำอยู่ตามทางเรือเดิน เจ้าท่าจะบังคับให้นายเรือคิดอ่านจ้างคนเอาเรือออกไปเสียให้พ้นทาง ถ้านายเรือไม่จ้างคนเอาเรือที่จมนั้นไป เจ้าท่าจะจ้างคนเอาเรือไปให้พ้นทางเรือเดิน ลงทุนมากน้อยเท่าใดจะคิดเอาแต่นายเรือ

มาตรา ๕ ถ้าลูกค้าทั้งปวงไม่ทำตามบังคับ ในมาตรา ๒ มาตรา ๓ นั้น ถ้าเรือใหญ่ล่องลงไปแลแล่นขึ้นมา โดนถูกเรือของตัวแตกหัก จะเอาใช้แต่ผู้โดนไม่ได้ ถ้าเรือเล็กไปโดนเรือใหญ่ที่ทอดผิดกฎหมาย เรือเล็กล่มจมไป เสียของมากน้อยเท่าใด จะบังคับให้ใช้

ของที่เสียไปให้ครบแล้ว ต้องปรับไหมเงิน ๑๖๐ บาท แก่นายเรือ เพราะไม่ฟังบังคับในมาตรา ๒ มาตรา ๓ คดีเช่นนี้ทุกระวาง ซึ่งจะกล่าวต่อไปในเบื้องหน้าก็ดี แห่งนี้ก็ดี ถ้าผู้ต้องใช้สงสัยไม่เชื่อคำในการผู้เสียของ ก็ให้ผู้เสียของอ้างพยานที่เห็น เมื่อเอาของบรรทุกเรือ มาสาบานให้ตามศาสนาคนนั้นนับถือ ถ้าพยานสาบานได้จึงปรับไหมให้ ข้อให้มีเบี้ยปรับไหมเงินนั้นเป็นของแผ่นดินไทยทุกข้อ

มาตรา ๖ ว่าถ้านายเรือถอยเรือเข้าจอดริมตลิ่ง เพื่อจะรับสินค้าแลประโยชน์อื่น จะผูกเชือกแลสาวกะฉุดเรือเข้าไปในเวลากลางวันก็ได้ไม่ห้าม แต่อย่าให้ผูกทิ้งไว้จนกลางคืน ถ้าถอยเรือเข้ารับสินค้าผูกติดกับตะพานแต่ลำหนึ่ง สองลำ ไม่กีดทางเรือเดิน แลเข้าจอดทิ้งอับเฉาหรือทำการสิ่งใด ๆ เรือจอดแอบตลิ่งอยู่ไม่มีหนทางเดินข้างใน จะผูกเชือกขนขดโยงเรือไว้ก็ได้ แลเรือพระที่นั่งทอดสมออยู่ที่หน้าพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง ถึงจะเอาเชือกเอาโซ่ผูกโยงไว้บนตลิ่งก็ได้ เพราะใกล้เป็นหน้าพระที่นั่งที่ประทับริมน้ำ ไม่ควรที่คนทั้งหลาย นอกจากข้าราชการจะพายหรือเข้าไปใกล้ในที่อันนั้น ถ้าผู้ใดพายเรือเข้าไปข้างในเรือพระที่นั่งหน้าพระที่นั่งที่ประทับริมน้ำ โดนเชือกผูกเรือพระที่นั่ง เรือเล็กล่มลง ก็เป็นอันไม่ได้สินใช้ เพราะได้ห้ามไว้แล้วเฉพาะสองแห่งเท่านั้น

อนึ่ง เรือในคลอง เจ้าของเรือบรรทุกของออกทอดขายอยู่ที่ท้องน้ำ จะทอดสมออยู่ใกล้ฝั่งก็ได้ แต่ให้มีหนทางในระหว่างแพแลเรือนั้น ให้เรือเล็กเดินไปมาได้ ตามที่ว่าไว้ในข้อ ๓ นั้น ถ้าเรือเล็กจะไปผ่านติดโซ่ที่ผูกโยงไว้ แลโดนเรือทอดอยู่ เรือของตัวล่ม เสียของไปเท่าใด เรือที่ล่มจะเอาใช้แลปรับไหมแต่เรือใหญ่ไม่ได้

มาตรา ๗ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินไปทางชลมารค เรือทอดสมอกีดทางอยู่ เจ้าพนักงานแลเจ้าท่าไปบอกให้ถอยเรือไปเสียให้พ้นทางเสด็จ กัปตันนายเรือก็ต้องถอยเรือไปให้พ้นทางแต่ในสามชั่วโมง แต่บรรดาเรือลูกค้าที่ทอดอยู่ในลำแม่น้ำ ถ้าเรือพระที่นั่งมาถึงแล้ว ขอให้ชักธงรับตามธรรมเนียมคนซึ่งอยู่ในเรือนั้นจะหลบตัวเสียให้ลับก็ได้ หรือจะออกมาคำนับตามธรรมเนียมภาษาของตัวก็ได้ แต่ห้ามอย่าให้เดินไปเดินมา แลขึ้นนั่งห้อยเท้าบนปากเรือ ขึ้นทำงานบนเสากระโดงเป็นการหมิ่นประมาท ถ้าทำการหมิ่นประมาทดังนี้ แลไม่ถอยเรือไปให้พ้นทางเสด็จ ถ้าเรือลูกค้ากรุงเทพมหานคร จะให้เจ้าพนักงานทำโทษ ถ้าเรือลูกค้าต่างประเทศขึ้นแก่กงสุลเมืองไร จะฟ้องแก่กงสุลเมืองนั้น

มาตรา ๘ ว่าเรือใหญ่ซึ่งถอยขึ้นถอยล่องไปโดนเรือลูกค้าลำใดลำหนึ่ง ซึ่งจอดอยู่เป็นปรกติตามบังคับแล้วนั้นก็ดี โดนเรือแพบ้านเรือนที่จอด แลตั้งอยู่เป็นปรกตินั้น แตกหักพังไปก็ดี กัปตันนายเรือผู้ที่ถอยมาโดนนั้น ต้องคิดราคาใช้ให้ตามที่แตกหักเสียไปมากแลน้อย แต่เรือที่แล่นมาโดนเขาเข้านั้น ถึงจะแตกหักพังอย่างไรจะเอาสินใช้แต่เรือจอดแลแพบ้านเรือนนั้นมิได้ เพราะมาโดนเข้าเอง

อนึ่ง เรือกลไฟจะมีไปข้างหน้าหลายลำ จะไปมาตามน้ำทวนน้ำก็ดี อย่าให้เดินริมฝั่ง ให้เดินกลางน้ำริมแนวเรือใหญ่ทอดด้วยเรือกลไฟมีกำลังเร็วมาก เรืออื่นจะหลีกไม่ทัน

มาตรา ๙ ว่าแพที่คนอยู่ก็ดี แพไม้ซุงไม้ไผ่ก็ดี เจ้าของถอยขึ้นล่องแลขาดลอยตามสายน้ำไป ถ้าเรือลำใดทอดอยู่ผิดทางที่บังคับไว้ในมาตราที่ ๒ ที่ ๓ เมื่อแพมาโดนเข้าพื้นแพให้แตกหักพัง

ไม้ขาดหายไป ผู้ตัดพ้นก็ต้องใช้ของแก่เจ้าของแพ ถ้าแพโดนเรือแตกหักไปอย่างไร เจ้าของเรือจะเอาสินใช้แต่เจ้าของแพก็ไม่ได้

อนึ่ง ผู้ใดจะล่องแพให้มีสายสมอกะโรยลงไป ให้เดินแต่ในระหว่างช่องเรือทอดแลแพที่จอด จะล่องไปข้างไหนก็ให้ไปข้างหนึ่ง ถ้าแลล่องไปโดยเรือที่จอดอยู่ ตามกฎหมายบังคับไว้ในมาตราที่ ๒ ที่ ๓ ก็ให้เจ้าของเรือตัดพ้นแพที่มาโดนนั้นปล่อยไป แต่อย่าให้ทำอันตรายแก่ผู้คนแลเอาไม้ในแพนั้นไว้ เมื่อเป็นแต่ตัดให้พ้นเรือไปเสียถึงไม้หายไป เจ้าของแพจะเอาใช้แต่เจ้าของเรือก็ไม่ได้ ถ้าเจ้าของเรือไม่ได้ตัดแพ แพหลุดไปเอง แล้วเรือแตกหักเพราะแพโดน เจ้าของแพต้องใช้ให้ ห้ามอย่าให้เจ้าของแพเอาเชือกไปผูกกับสายสมอเรือที่ทอดอยู่ แลห้ามอย่าให้ล่องเรือใหญ่ล่องแพเวลากลางคืน อนึ่ง ถ้าผู้ใดจะล่องแพไปอย่าให้ชิดฝั่งนัก ถ้าชิดฝั่งไปโดนแพที่จอดเป็นปรกติแตกหักไป ให้เจ้าของแพที่มาโดนนั้นใช้ของเจ้าของแพจอด ถ้าที่ใดในระหว่างกลางน้ำไม่มีเรือจอด จะล่องแพไปกลางน้ำได้ ถ้าแพจะเอาเชือกผูกไว้กับตลิ่งให้ชิดฝั่งก็ได้ ถ้าเรือผู้ใดพานเชือกโดนแพเรือล่ม เสียของไป จะเอาใช้แต่เจ้าของแพไม่ได้ เพราะแพไม่เหมือนเรือ เรือพายควรรู้แล้วต้องหลีกอย่าเดินข้างหลังแพที่จอดริมฝั่ง

มาตรา ๑๐ ห้ามมิให้ทิ้ง ศิลา ทราย ดิน อับเฉาลง ตั้งแต่ที่ใกล้สันดอนน้ำลึก ๗ วา เข้ามาในจนแม่น้ำเจ้าพระยา แลลำแม่น้ำอื่น ๆ ด้วย ถ้าจะทิ้ง ศิลา ทราย ดิน อับเฉา ให้บอกเจ้าท่าหรือเจ้าพนักงาน จะได้ชี้ที่ให้ทิ้ง เมื่อบังคับให้ทิ้งที่แห่งใดแล้ว จึงทิ้งได้ ถ้ากัปตันนายเรือไม่ฟังกฎหมายนี้ ขึ้นทิ้งอับเฉาลงในที่ห้ามไว้นี้ จะปรับไหมเงิน ๒๐๐ บาท

อนึ่ง ผู้ใดจะไปรับจ้างนำล่องเรือเข้าเรือออก ก็ให้มาหาหลวงวิสูตรสาครดิษฐเจ้าท่าให้ไล่เลียงดูเสียก่อน เมื่อหลวงวิสูตรสาครดิษฐเห็นว่าเป็นคนรู้แท้แล้ว จะให้หนังสือสำหรับตัวไป ห้ามมิให้ไปรับจ้างนำล่องเอาเอง ถ้าผู้ใดไม่มีหนังสือเจ้าท่าสำหรับตัว นำเรือเข้ามาติดผิดหนทาง จะปรับไหมเอาค่าป่วยการให้เจ้าของเรือ ถ้าผู้ที่ได้รับหนังสือเจ้าท่าแล้ว ไปนำร่องเรือผิดหนทาง จะต้องชำระดูก่อน ถ้าควรจะปรับไหม จึงจะปรับไหมให้

ตั้งแต่นี้ไปเป็นพระราชบัญญัติว่าด้วยเรือเล็กขึ้นล่อง ในลำแม่น้ำแลในคลอง

มาตา ๑ เรือไปตามน้ำขึ้นก็ดี ไปตามน้ำลงก็ดี ให้ออกกลางน้ำ เรือทวนน้ำให้ไปริมฝั่ง ถ้าเรือตามน้ำมาเดินริมฝั่ง ถ้าเรือทวนน้ำไปเดินกลางน้ำ ให้ผิดทางที่บังคับไว้ จนเรือโดนกันล่มแตกหัก เสียสิ่งของไป ให้เรือที่เดินผิดทางใช้ของเรือที่ล่ม ถ้าเรือเดินผิดทางล่ม จะเอาใช้แต่เจ้าของเรือที่เดินถูกทางนั้นไม่ได้ ถ้ามีการมีเหตุควรจะต้องไปริมฝั่ง ให้ระวังรักษาให้ดี อย่าให้โดนเรือทวนน้ำได้

มาตรา ๒ เรือขึ้นน้ำก็ดี เรือล่องน้ำก็ดี ที่ไปตามกัน เรือลำหลังเร็วไปกระทั่งเรือหน้าแตกหักล่มไปก็ดี หรือไปกระทั่งเรือที่จอดอยู่ตามปรกติ แตกล่มไปก็ดี ให้ใช้ของเรือที่ล่ม

มาตรา ๓ เรือลำหนึ่งจะออกจากท่าไป หรือออกจากปากคลองก็ดี เรือลำหนึ่งจะเข้าจอดก็ดี หรือพายสวนมาตามทางก็ดี หลบหลีกกันมิทัน โดนกันเข้าล่มไปด้วยมิได้แกล้ง ให้เจ้าของเรือซึ่งมิได้ล่มนั้นอยู่ช่วยกู้เรือเก็บของ ถ้ามิได้อยู่ช่วย ให้ใช้ของเรือที่ล่มเสียของไปนั้นกึ่งหนึ่ง เพราะหาความเมตตากรุณามิได้

มาตรา ๔ เรือเบาให้หลีกเรือหนัก ถ้าเรือเบาไปโดนเรือหนักล่ม ให้ใช้ของท่านจงเต็ม ถ้าคนตาย ให้ใช้ค่าคนท่านตามกฎหมายเดิม ถ้าเรือหนักโดนเรือเบาล่มไม่ต้องใช้ ถ้าเรือเบาต่อเรือเบาหลบหลีกกันมิทัน โดนกันล่ม ให้เรือที่ไม่ล่มอยู่ช่วยกันกู้หรือเก็บของ ถ้าไม่อยู่ช่วย ให้ใช้ของเรือที่ล่มเสียไปนั้นกึ่งหนึ่ง อนึ่ง เรือข้างหนึ่งโต เห็นว่าเรือข้างหนึ่งเล็ก พอจะรั้งรอหลบหลีกได้ ไม่รอรั้งหลบหลีก เรือใหญ่แกล้งเกยเรือเล็กล่มจมไป ให้ใช้ของเรือที่ล่มจงเต็ม ถ้าเรือหนักต่อเรือหนักโดนกัน ข้างหนึ่งได้ร้องบอกแต่ไกลพ้น ๑๐ วา ให้รอไว้ ถ้ามิฟัง ขืนไปโดนเรือผู้ที่ร้องห้ามล่มไปเสียสิ่งของมากน้อยเท่าใด ให้ผู้โดนนั้นใช้สิ่งของเรือที่ล่มจงเต็ม ถ้ามิทันบอกกันแต่ไกล ๑๐ วา แลโดนกัน เรือนั้นล่มข้างหนึ่ง ควรว่าเปนบาปเคราะห์

มาตรา ๕ เรือหนักที่บรรทุกเพียบ แลเรือเบาจอดอยู่ชิดกัน เรือเบาจะถอยจะเลื่อนที่ไป ต้องบอกคนในเรือหนักให้ระวังด้วยกัน อย่าให้โดนให้เกยเรือเพียบ ถ้าไม่บอกก่อนถอย แลเลื่อนเรือเบาไปเกยเรือหนักล่ม เจ้าของเรือเบาต้องใช้ของเรือหนักซึ่งเสียแลหาย ถ้ามิได้ถอยแลเลื่อน เปนแต่เรือกระทบกระทั่งกันเข้า ด้วยลมพายุแลคลื่นระลอก เรือเบาโดนเรือหนัก เรือหนักล่ม ให้เจ้าของเรือเบาใช้ของกึ่งหนึ่ง เพราะเรือใหญ่กว่ามาจอดใกล้นักจึงโดน ถ้าเรือหนักใหญ่เรือเบาเล็ก กระทบกระทั่งกันเข้าล่มไปข้างหนึ่ง ด้วยพายุแลคลื่นระลอก จะว่าแก่กันมิได้ อนึ่ง เรือลำหนึ่งข้ามฟากขวางกระแสน้ำไป เรือลำหนึ่งล่องน้ำมา ถ้าเรือข้ามฟากเล็ก เรือล่องน้ำใหญ่ ให้เรือข้ามฟากหลีกเรือล่องน้ำ ถ้าเรือล่องน้ำเล็ก เรือข้ามฟากใหญ่ ให้เรือล่องน้ำหลีกเรือข้ามฟาก ถ้าเรือเล็กไม่หลีกเรือใหญ่ เรือเล็ก

แตกล่ม จะเอาใช้แต่เรือใหญ่ไม่ได้ ถ้าเรือเล็กหนัก เรือใหญ่เบา ให้เรือใหญ่หลีกเรือเล็ก ถ้าเรือใหญ่ไม่หลีกโดนเรือเล็กล่ม ให้ใช้ของเรือเล็ก ถ้าเรือใหญ่จอดอยู่แนบฝั่ง พ้นทางเรือเดิน เรือเล็กหนักถอยเลื่อนไปโดนเรือใหญ่ เรือเล็กล่มไปเอง จะเอาใช้แต่เรือจอดมิได้

มาตรา ๖ เรือไปในลำคลองแคบ ที่จะไปตามบังคับในมาตรา ๑ ตามน้ำแลทวนน้ำนั้นมิได้ ด้วยคลองนั้นคับแคบ ก็ให้เรือเล็กหลีกเรือใหญ่ เรือใหญ่เบาให้หลีกเรือหนัก ถ้าเรือลำใดเป็นเรือเบาก็ดี บรรทุกของเพียบก็ดี ถ้าจะจอดให้จอดเรียงลำกัน แอบแนบอยู่ตามแนวคลอง อย่าให้จอดซ้อนลำกันออกมา จนกีดทางเรือเดิน แลจอดขวางคลอง แลจอดปักหลักอยู่กลางคลอง แลจอดซ้อนลำกัน ถ้าเรือขึ้นล่องมาโดนเรือของตัวแตกหักล่ม เสียของไปมากน้อยเท่าใด จะให้ผู้โดนใช้นั้นไม่ได้ ถ้าเป็นเวลากลางคืน เรือที่มาโดนนั้นล่มเสียของไป จะให้เรือที่จอดผิด บังคับใช้ของจงเต็ม

อนึ่ง คลองรอบกรุงเทพมหานครชั้นใน และคลองผดุงกรุงเกษม แลคลองสมมต คลองบางกอกใหญ่ บางกอกน้อย เป็นทางเรือเดินไปมามากทั้งกลางวันกลางคืน ห้ามมิให้ผู้ใดเอาเรือมาปักหลักคัดช้อนอยู่กลางคลอง ให้กีดทางเรือเดิน ถ้าจะคัดช้อนหากิน ก็ให้ไปทำเสียที่คลองอื่นที่มีเรือเดินน้อยไม่ห้าม

มาตรา ๗ มีกฎหมายเดิมว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ จะเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ห้ามมิให้คนทั้งปวงพายเรือแจวเรือ ตีกรรเชียง ตัดหน้ากระบวน ตัดท้ายกระบวน แลพายเรือเคียงแข่งกระบวนไป แลเข้าปนไปในกระบวน แลเมื่อเสด็จลงลอยพระประทีปในเวลากลางคืน ณ ที่ประทับริมน้ำ ตาม

พระราชพิธีทุกปีในเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ เดือนละสามวัน หรือมีการนักขัตฤกษ์ บางครั้งเสด็จลงที่ประทับริมน้ำหน้าพระราชวังก็ดี ที่อื่นๆ ก็ดี ถ้ามีตั้งกองจุกช่องล่องล้อมวง ห้ามคนแปลก ๆ ไม่ให้ล่วงเข้ามาในที่ล้อมวง ถ้าผู้ใดขืนพายเรือล่วงเกินเข้าไปในที่ล้อมวงจุกช่องห้ามปราม เจ้าพนักงานจะจับตัวไปทำโทษ ถ้าเป็นคนนอกประเทศซึ่งอยู่ในบังคับกงสุลต่าง ๆ ขอเสียเถิด อย่าให้ผิดกฎหมายนี้ ถ้าขืนทำให้ผิดกฎหมาย เจ้าพนักงานจะจับตัวส่งต่อกงสุล ถ้าต่อสู้ไม่ยอมให้จับ วิวาททุบตีกันขึ้น แตกหักล้มตายประการใด จะว่ากล่าวเอาผิดแต่เจ้าพนักงานผู้จับไม่ได้ เพราะได้ประกาศแล้ว ถ้าคนนอกประเทศทำเจ้าพนักงานล้มตาย กงสุลจะปรับไหมทำโทษให้ตามกฎหมาย แลเมื่อมีเวลาที่จะเสด็จทางใด เมื่อใด หรือจะมีนักขัตฤกษ์เสด็จลงที่ประทับริมน้ำหรือที่อื่น ๆ เมื่อใด เจ้าพนักงานจะจดหมายไปบอกกงสุลให้ทราบไว้ก่อนวันหนึ่งหรือสองวัน เว้นแต่วันลอยพระประทีปปีละ ๖ วันนั้นไม่ต้องบอก ให้กงสุลทราบเอาเอง อนึ่ง ถ้าเสด็จไปประทับตั้งล้อมวงที่วังสวนนันทอุทยาน สวนสระปทุมวัน ก็ไม่ต้องบอก เพราะเป็นที่หลวงใช่ทางเดิน

ตั้งแต่นี้ไปเป็นพระราชกำหนดแก่ชาวแพ แลโพงพาง

มาตรา ๑ ห้ามไม่ให้ชาวแพปักหลักแพจนกีดทางเรือเดิน ถ้าจะปักหลักพอกันหน้าแพของตัวนั้น ก็ให้ห่างไว้เพียงสามศอก ถ้าผู้ใดไม่ฟัง ขืนปักหลักแพให้เกินกำหนดออกมา เรือมาโดนถูกหลักแพ เรือล่มเสียของไปมากน้อยเท่าใด จะบังคับให้เจ้าของแพใช้ของเรือที่ล่มจงเต็ม

มาตรา ๒ เรือทอดสมอผูกติด ๆ กัน ออกคัดช้อนอยู่กลางน้ำก็ดี โพงพางมีลูกบวบทอดเรียงกันออกมากลางน้ำก็ดี เวลากลางคืน

ให้มีไต้เพลิงแลเป่าเขากระบือเป็นที่สังเกต ถ้าเรือแพขึ้นล่องมาโดนถูกเรือแลโพงพางขาดลอยไปประการใดก็ดี เจ้าของเรือ เจ้าของโพงพาง จะให้ผู้มาโดนใช้ไม่ได้ เพราะว่าเรือคัดซ้อนผูกติดกัน แลลูกบวบโพงพางรุงรังมาก ไม่เหมือนเรือใหญ่ที่บังคับให้ทอดเสียงลำกันกลางน้ำ หรือแพที่จอดเรียงกันริมฝั่ง ดังบังคับไว้ในเบื้องต้นนั้นแลจะบังคับลูกบวบโพงพางแลเรือคัดซ้อนให้ทอดอย่างอื่นไม่ได้ ด้วยเคยใช้การอย่างนั้นเป็นการทำมาหากินมา ถึงเมื่อเรือแพมาโดนถูกเรือถูกโพงพาง เรือล่มแพแตกเสียสิ่งของแลผู้คนล้มตาย ก็จะเอาใช้แต่เจ้าของเรือ เจ้าของโพงพางไม่ได้เหมือนกัน ให้ผู้ล่องเรือแพรู้แห่งที่โพงพางแลเรือคัดซ้อน แล้วระวังตัวแต่ไกลเถิด โพงพางแลคัดซ้อนก็ย่อมอยู่เป็นที่เป็นตำบล ไม่ได้ยักย้ายไปมาเนือง ๆ เหมือนเรือใบเรือทะเลดอก แต่ห้ามอย่าให้เจ้าของโพงพางเอาไม้ไผ่ผูกขวางช่องไว้ขึงแต่เชือกรั้งลูกบวบให้หยุดยึดกันตามธรรมเนียมนั้นไม่ห้าม อนึ่งตั้งแต่ริมตลิ่งออกมาถึงลูกบวบเป็นทางเรือเดินนั้น ห้ามมิให้เอาเชือกขึงแลไม้ขวางออกไปให้กีดทางเรือเดิน ถ้าเจ้าของโพงพางขึงเชือกทอดไม้ออกไปให้กีดทางเรือเดิน เรือขึ้นเรือล่องไปพานเชือกพานไม้เรือล่ม ถ้าเสียสิ่งของมากน้อยเท่าใด ให้ผู้ขึงเชือกทอดไม้ไปแต่ตลิ่งใช้ของเรือที่ล่ม ถ้าคนตาย ให้ใช้ค่าคนท่านตามกฎหมายเดิม

มาตรา ๓ ว่าถึงกฎหมายเดิม ก็ห้ามมิให้ผู้ใดเก็บของตกแลของลอยน้ำ แต่ครั้นกาลนานมาคนไม่รู้กฎหมาย ก็สำคัญว่าไม่ห้ามเก็บเอาไว้ เจ้าของไปตาม ก็ทุ่มเถียงว่าตู่ทวง เกิดทะเลาะวิวาทกันบ้าง เอาเก็บซ่อนเสียบ้าง เป็นที่สงสัยว่าเป็นผู้ร้ายลักฉกเอามามีเหตุต่าง ๆ วิวาทกันเนือง ๆ แลของหายในแม่น้ำ ก็ย่อมเป็นไม้ขอนสักแลกระดาน ที่แพล่องมาแตกกระจัดกระจายไปตามสายน้ำ

เจ้าของไปเที่ยวตามรวบรวมไม่ทัน แลเรือที่ใช้สอยขาดลอยไปนั้นโดยมาก เพราะฉะนั้น บัดนี้ห้ามมิให้ผู้ใด ทั้งคนในประเทศ นอกประเทศ เก็บเอาไม้ขอนสักแลกระดาน แลเรือเครื่องกำปั่นขาดตกจมน้ำอยู่ก็ดี ของสิ่งใดๆ ที่ลอยน้ำไปก็ดี เก็บเอาไว้ว่าเป็นของตัวให้ขาดจากเจ้าของ ด้วยถือว่าเก็บตกได้ไม่มีเจ้าของแล้ว ของเป็นของผู้เก็บได้ ตามลัทธิคนไม่รู้กฎหมายเลย ถ้าใครเห็นของลอยน้ำมาไม่มีเจ้าของก็ดี หรือไล่โจรผู้ร้ายได้ก็ดี ก็ให้เก็บเอาของนั้นไปมอบไว้ หรือบอกกล่าวแก่นายอำเภอหรือกำนันพันนายบ้าน แลผู้ที่มีบรรดาศักดิ์ที่อยู่ใกล้ ถ้าเป็นเครื่องเรือ ก็ให้ไปบอกหลวงวิสูตรสาครดิษฐเจ้าท่าให้รู้ภายใน ๑๒ ชั่วโมง ให้เจ้าท่าหรือนายอำเภอกำนันพันนายบ้าน แลผู้มีบรรดาศักดิ์ จดหมายไว้ให้แน่นอน แล้วคอยฟังดูเถิด ฝ่ายเจ้าของจงรีบไปเที่ยวสืบตามหาของตัวซึ่งหายไป ไต่ถามทุกอำเภอในกำหนดเดือนหนึ่ง อย่าให้ช้าไป แลให้ผู้เก็บได้หรือเจ้าท่า กำนัน นายอำเภอ แลผู้มีบรรดาศักดิ์ ซึ่งได้รับของไว้หรือท่านบอกกล่าวนั้น บอกให้รู้แล้ว แล้วสอบดูของให้แน่นอน ว่าจะถูกของรายนั้น หรือจะผิดรายไป ให้ได้ความเป็นแน่นอนแล้ว จึงจะคืนให้เจ้าของไปได้ ถ้ายังสงสัยว่าของไม่ต้องกัน ก็รอฟังรายอื่นอยู่ก่อน ถ้าผู้เก็บของลอยน้ำของจมน้ำ แลของไล่โจรผู้ร้ายได้แล้วเอาไปซ่อนเสีย ไม่เอาไปมอบแก่เจ้าท่า นายอำเภอ หรือกำนันพันนายบ้าน แลผู้มีบรรดาศักดิ์ในภายใน ๑๒ ชั่วโมง สืบจับได้จะเอาเป็นผู้ร้าย ถ้าช่วยเก็บให้เจ้าของได้บอกแก่เจ้าท่า หรือนายอำเภอ กำนันพันนายบ้าน แลผู้มีบรรดาศักดิ์ไว้แล้ว เมื่อเจ้าของมาตามพบจะเอาของคืนไป ผู้เก็บได้

จะขอเอาค่าไถ่เป็นรางวัลบ้าง ก็ตามแต่เจ้าของแลผู้เก็บได้กับเจ้าท่า แลนายอำเภอ กำนัน แลผู้มีบรรดาศักดิ์ จะว่ากล่าวเปรียบเทียบให้ตกลงกัน

ตั้งแต่นี้พระราชบัญญัติว่าการทางบก

มาตรา ๑ มีพระราชบัญญัติว่าด้วยบุกรุกสำหรับแผ่นดินไว้แต่ก่อนมีเป็นหลายมาตรา เอาแต่ใจความว่า ถ้าผู้ใดวิวาทด่าตีกันพาพวกเพื่อนถือไม้ก้อนอิฐก้อนดิน เครื่องศัสตราวุธต่าง ๆ รุกไปตีด่าฟันแทงท่านถึงที่เขตแดนบ้านเรือน โรงร้าน เรือแพ ที่อาศัยอยู่เป็นปรกติ เจ้าของที่มีบาดเจ็บ ให้ปรับไหมผู้รุกทวีคูณ พวกไปด้วยมิได้ลงมือ ให้ไหมกึ่งต้นจงทุกคน ถ้าเจ้าของที่ตีฟันแทงผู้รุกนั้นบาดเจ็บแลถึงตาย จะเอาโทษเจ้าของที่ฟันแทงนั้นมิได้ ประการหนึ่งผู้ใดด่าตีฟันแทงกันที่กลางถนนหนทางสถานที่ใด ๆ ผู้แพ้หนีเข้าไปในเขตบ้านท่านผู้อื่น ผู้ตีรุกเข้าไปในเขตบ้านท่านว่าไม่เป็นรุก ถ้าผู้แพ้หนีขึ้นไปจนบนเรือนผู้มีชื่อแล้วยังตามขึ้นไปตีอีก ท่านว่าบังอาจเอาเป็นบุกรุกประการหนึ่ง ผู้ใดไปหาท่านด้วยธุระสิ่งใด หรือไปซื้อสิ่งของเข้าไปในบ้านโรงร้านเรือแพโดยสุภาพ เกิดวิวาทกันขึ้น จะเอาเป็นบุกรุกมิได้ เพราะการวิวาทเกิดขึ้นในที่อันนั้น ประการหนึ่งเจ้าหมู่มูลนายไปจับบ่าวไพร่ แลทาสลูกหนี้ พบปะที่แห่งใดไล่ติดตามกันไป ผู้หนี ๆ เข้าไปในบ้านท่านผู้อื่นก็ดี บ้านของตัวก็ดี เจ้าหมู่มูลนายตามเข้าไปจับตัว จะว่าเป็นบุกรุกไม่ได้ ถ้าเป็นวังเจ้า บ้านขุนนางแลบ้านคนต่างประเทศ ให้ผู้จับบอกเจ้าของบ้านเสียก่อน เจ้าของบ้านจะได้ชำระเอาตัวส่งให้ ฯ บัดนี้ ประกาศกฎหมายนี้มาเพื่อให้คนในประเทศ คนนอกประเทศทราบทั่วกันว่า ถ้าผู้ใดบุกรุกเข้าไปวิวาท

ถึงที่บ้านโรงเรือนร้านเรือแพท่าน เจ้าของบ้านเรือนโรงร้านเรือแพทุบตีมีบาดเจ็บถึงสาหัสแลตายก็ดี จะไปฟ้องร้องว่ากล่าวขึ้น ตระลาการผู้พิจารณา สืบได้ความจริงว่าบุกรุกแล้ว จะไม่ตัดสินให้ตามบาดเจ็บ เพราะทำผิดกฎหมายบุกรุก เจ็บเปล่า จะเอาเบี้ยปรับไหมแลทำขวัญมิได้เลย

มาตรา ๒ ว่าด้วยการที่คนในประเทศนอกประเทศยิงปืนใหญ่ด้วยธรรมเนียมในกรุงเทพมหานคร กฎหมายเก่าก็มีอยู่ ห้ามมิให้คนทั้งปวงยิงปืนใหญ่ที่จะมีเสียงดังถึง ๑๐๐ เส้น ด้วยเหตุใด ๆ คือเป็นการมงคลแลอื่น ๆ โดยตามใจตัว ไม่มีกำหนดเหตุที่ควรจะยิงแลเมื่อยิงในแขวงกรุงเทพมหานคร ก็ไม่ได้บอกกล่าวให้เจ้าพนักงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทราบแลยอมให้ก่อน หรือถ้าแขวงหัวเมืองไม่ได้บอกผู้รั้งกรมการให้ทราบแลยอมให้ก่อน ถ้าใครล่วงบังคับนี้ก็มีโทษ เพราะว่าเสียงปืนใหญ่เมื่อใครยิงขึ้นไม่มีเหตุรู้ทั่วก่อนแล้ว ก็ย่อมเป็นที่ตกใจแก่คนเป็นอันมาก ว่าเกิดเพลิง แลเหตุอื่นเป็นที่เล่าลือกันต่าง ๆ ไป เพราะมีกำหนดอยู่ในกรุงเทพมหานครว่าเสียงปืนใหญ่เป็นที่สำคัญสัญญาในพระบรมมหาราชวัง ยิงเมื่อเวลาก่อนสว่าง ๔๘ นาทีทุกวัน วันละ ๔ นัด เพื่อจะให้คนที่ควรจะตื่นนอนเมื่อจนรุ่ง ตื่นต้องเวลาแน่นอนทั่วกัน แลในพระบวรราชวังยิงเมื่อเวลานับเต็ม ๘ นาฬิกา แต่เพียงนัดหนึ่ง ยิงเมื่อก่อนรุ่ง ๔๘ นาทีอีกนัดหนึ่งเสมอทุกวัน ที่โรงทหารตามการเคยสังเกตตามธรรมเนียมทหารในพระบวรราชวัง ถ้าปืนใหญ่ยิงเมื่อพ้นกำหนดเวลานี้ ก็สำแดงว่ามีเหตุ คือเกิดเพลิงไหม้บ้านเรือน ถ้าเพลิงเกิดไกลพระราชวังยิง ๔ นัด ถ้าใกล้พระราชวัง ยิง ๘ นัด เมื่อคนทั้งปวงได้ยินเสียงปืนแลรู้ว่าเพลิงไหม้ไกลแลใกล้ตามสังเกตนั้น จะได้มาช่วยดับเพลิงทั่วกัน แลเมื่อมีการจะยิงบูชาพระฤกษ์ หรือคำนับ หรือการพระราชพิธี

แลจะลอง จะซ้อมปืนใหญ่ เป็นการหลวงในบางครั้งบางคาบ ก็ย่อมเคยให้มีประกาศให้ราษฎรทราบทุกอำเภอก่อน จึงได้ยิงตามกำหนดเวลาแลวัน เพื่อจะมิให้ราษฎรตื่นตกใจ ครั้นเมื่อครั้งเรือรบพาเซอยอนโบวริงเข้ามาทำสัญญา เมื่อจะยิงปืนคำนับตามธรรมเนียมอังกฤษนั้นก็ได้บอกกล่าวให้ทราบก่อน จึงยิงตามกำหนด ภายหลังมาคนนอกประเทศที่ไม่รู้ สำคัญว่าการยิงปืนตามธรรมเนียมเรือรบไม่ห้ามแลยิงคำนับเจ้านายของตน ตามวันในกำหนดในประเทศของตัวไม่ห้ามก็ยิงปืนใหญ่โดยมิได้บอกกล่าวให้ทราบก่อน หรือพวกหนึ่งได้บอกแล้วพวกอื่นได้ยินเสียงปืนขึ้นแล้วก็พลอยยิงบ้าง แลคนในกรุงก็มีความกำเริบใจสำคัญว่า บัดนี้คนต่างประเทศยิงปืนเล่นได้เนือง ๆ เห็นจะไม่มีที่ห้ามแล้วก็ยิงบ้างโดยไม่มีกำหนด การที่ห้ามตามกำหนดเก่านั้นก็ลบเลือนโลเลไป เพราะฉะนั้น จะขอบังคับซ้ำห้าม ว่าตั้งแต่ในด่านเมืองสมุทรปราการเข้ามา ถ้าคนในประเทศนอกประเทศมีเหตุควรจะยิง คือยิงในการฤกษ์โกนจุกลงท่า หรือจะยิงคำนับตามชาติตามภาษาที่เคยนับถือ จะยิงในการบุญอย่างฝรั่งที่วัดฝรั่งหรือที่อื่นปีละครั้งละคราว ก็ไม่ขัดขวางห้ามปราม แต่ให้เจ้าของวัดเจ้าของบ้าน เจ้าของงาน จดหมายบอกกล่าวต่อกรมมหาดไทยกรมพระกลาโหม กรมท่า กรมเมืองเสียก่อนแต่วันจะยิงสามวันเจ้าพนักงานกรมเมืองจะได้ป่าวร้องให้ราษฎรรู้ว่า วันนั้น เวลานั้นคนนั้นจะยิงปืนใหญ่ด้วยธุระอย่างนั้น ๆ ข้าราชการแลราษฎรจะได้ไม่มีความสงสัย อนึ่ง ถ้าจะยิงปืนคาบศิลาแลปืนนกหลอก ตามวังเจ้าต่างกรม แลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจะตั้งป้อมหัดบุตรหลาน ญาติพี่น้อง บ่าวไพร่ ให้ชำนิชำนาญในการยิงปืนเล็กก็ได้ แต่ให้จดหมายไปบอกต่อเจ้าพนักงานกรมมหาดไทย

กรมพระกลาโหมให้รู้กำหนดเวลาทุกวัน หรือในวันมีกำหนด เจ้าพนักงานกรมมหาดไทย จะได้ให้กรมพระแสงไปตรวจตราดูป้อมที่จะหัดยิงให้พ้นหนทางคนเดินไปมา เมื่อหัดยิงนั้น จะได้ไม่ถูกเป็นอันตราย

อนึ่ง ถ้าจะยิงนกยิงสัตว์ก็ยิงได้แต่ที่ป่าที่ทุ่งนา ที่มิใช่ที่วัดที่บ้าน มิใช่หนทางคนที่เดินไปมา ถ้าจะยิงในที่วัดที่บ้านที่หนทางคนไปมา ผู้ที่จะยิงลางทีคนดีบ้างคนเมาสุราบ้าง ไม่ทันเห็นคนก็จะไปถูกคนป่วยเจ็บตาย ครั้นไปเอาตัวผู้ที่ยิงถูกคนตายนั้นมาจะปรับไหมทำโทษตามกฎหมายว่ายิงคนตาย ผู้ที่ยิงนั้นก็เถียงว่าหาได้แกล้งยิงคนไม่ ต้องทุ่มเถียงโอกเอกกันกว่าจะตัดสินตกลงก็ยาก ปืนนั้นก็เป็นอาวุธทางไกล อาจที่จะทำลายชีวิตคนได้ กว่าจักษุคนเห็น คือบังฝา บังต้นไม้ ไม่เห็นได้ด้วยจักษุ ปืนก็ตลอดไปถูกคนตายได้ เหตุฉะนี้จึงได้ตั้งกฎหมายไว้ห้ามมิให้ยิงปืนเล็กในที่วัดที่บ้าน ถึงที่ป่าที่ทุ่งก็ดีห้ามมิให้ยิงช้าง ม้า แลโค กระบือ แลสัตว์ ที่เจ้าของหวงห้ามเลี้ยงไว้ ถ้าผู้ใดมิฟัง ขืนยิงปืนให้ผิดแต่กฎหมายนี้ จะต้องปรับไหมเงินตั้งแต่ ๑๖๐ บาทขึ้นไป แล ๔๐๐ บาทลงมา ตามยิงมากแลน้อยตามกฎหมาย ถูกช้าง ม้า โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ สัตว์ที่มีเจ้าของเลี้ยงอยู่ทำให้ตาย จะต้องคิดเงินให้ตามราคาของ ๆ เจ้าของตามของมากแลน้อยอีกส่วนหนึ่ง ถ้าคนฝ่ายไทยยิงถูกคนป่วยเจ็บตาย จะปรับไหมทำโทษตามกฎหมายเดิมในประเทศสยาม ถ้าคนต่างประเทศยิงถูกคนป่วยเจ็บตาย กงสุลจะปรับไหมทำโทษตามกฎหมาย

มาตรา ๓ ให้กัปตันนายเรือ แลนายห้างที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ห้ามอย่าให้กะลาสีลูกเรือ แลลูกจ้างไทยจีน แลคนขาวคนดำถืออาวุธต่าง ๆ คือปืนยาว ปืนสั้น แลมีดไปเที่ยวตามลำน้ำ

ลำคลองแลบนบก ถ้าจะมีธุระเที่ยวไปซื้อของก็อย่าให้มีอาวุธสำหรับตัวไป ให้ไปแต่มือเปล่าแล้วให้สั่งแลกำมโดของนายห้างกำกับไปด้วย ถ้ากัปตันแลนายห้างไม่ห้ามปรามกะลาสีลูกเรือ แลลูกจ้างไทยจีนแลคนขาวคนดำ ปล่อยให้ถือเครื่องอาวุธต่าง ๆ คือปืนยาวปืนสั้น แลมีด ไปเที่ยวตามลำน้ำ ลำคลอง บนบก เวลากลางวันกลางคืนทำการวิวาท เจ้าพนักงาน หรือชาวบ้านจะช่วยกันจับตัวมาส่งต่อกงสุลให้ทำโทษ ถ้าไม่ยอมให้จับโดยดี ต่อสู้กันถึงแตกหักมีบาดเจ็บอย่างไรจะเอาโทษแต่ผู้จับไม่ได้ ถ้าทิ่มแทงทุบตีผู้จับเจ็บป่วยถึงตาย กงสุลจะปรับไหมทำโทษให้ตามกฎหมาย

อนึ่ง ลูกค้าถอยเรือขึ้นล่องมาในลำแม่น้ำ เรือค้างน้ำอยู่กลางทาง กะลาสีขึ้นไปเก็บผลไม้ในสวนกิน เจ้าของสวนห้ามปรามไม่ฟัง จะเอามีดไล่ทิ่มแทงเจ้าของสวนความมีอยู่เนือง ๆ ครั้นจะให้เจ้าของสวนจับกุมเอาตัวมาฟ้องให้กงสุลทำโทษเล่า คนที่เฝ้าสวนนั้นน้อยมีอยู่แต่คนหนึ่ง สองคนจะจับกุมก็ไม่ได้ ให้กัปตันนายเรือแลนายห้างห้ามเสีย อย่าให้กะลาสี แลลูกจ้างไป เก็บเอา ผลไม้ของ ราษฎร ชาวสวนเป็นอันขาด ถ้ามิฟังไปขนเก็บผลไม้ในสวน เจ้าของสวนแลคนเฝ้าสวน เอากระสุนยิงถูกแตกหัก เจ็บป่วยประการใด จะเอาโทษแต่เจ้าของสวนไม่ได้ ถ้าทำเจ้าของสวนเจ็บป่วยล้มตาย กงสุลจะชำระโทษให้ตามกฎหมาย

มาตรา ๔ ห้ามมิให้คนเที่ยวไปในกำแพงวัง แลขึ้นลงที่ตำหนักน้ำ ในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง แลวังสวนนันท-อุทยาน วังสวนสระปทุมวัน ซึ่งมีเจ้าพนักงานแลนายประตูรักษาอยู่เข้าไปไม่ได้ ต่อเจ้าพนักงานนำแลยอมแล้วจึงเข้าไปได้ ถ้าห้ามมิฟัง ขึ้นเข้าไปในที่ห้าม แลขึ้นลงในท่าพระตำหนักน้ำ แลเข้าไปใน

ประตูพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง แลวังสวนนันทอุทยาน แลวังสวนสระปทุมวัน เจ้าพนักงาน แลนายประตูจะจับตัวมาส่งต่อกงสุล ถ้าสู้รบกันล้มตายลง จะเอาผิดแต่เจ้าพนักงาน แลนายประตูไม่ได้ ถ้าเจ้าพนักงานแลนายประตูตาย กงสุลจะปรับไหมทำโทษให้ตามกฎหมาย

พระราชบัญญัตินี้ ได้ตีพิมพ์เป็นอักษรไทย อักษรอังกฤษประกาศมาในครั้งหนึ่งก่อน เมื่อกาลต่อไปข้างหน้า มีความเกี่ยวข้องขึ้นอีก นอกจากพระราชบัญญัตินี้ ก็จะตั้งพระราชบัญญัตินั้น ๆ เพิ่มเติมต่อไป ให้พระสงฆ์สามเณร แลข้าราชการ ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน แลผู้สำเร็จราชการเมือง เอก โท ตรี จัตวา ปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ แลราษฎรลูกค้าในประเทศนอก ประเทศทุกภาษา ซึ่งเข้ามาค้าขายเรือใหญ่แลเรือเล็กไปมาในคลอง แลลำแม่น้ำให้รู้จงทั่วกัน แล้วให้ประพฤติทำตามพระราชบัญญัตินี้จงทุกประการ

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๒๒๒

๑๘๗. ประกาศให้ยกค่าไม้ปกำใบค่าน้ำมัน
ณ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก โทศก

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรทั้งปวง บรรดาที่มีสวนเป็นเจ้าของสวนอยู่ในกรุง นอกกรุง ทั้งปวงให้ทราบว่า ตั้งแต่ได้เสด็จ

เถลิงถวัลยราชสมบัติครอบครองแผ่นดินมา ก็ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่มนุษยนิกร ไพร่ฟ้า ประชาชนทั่วไปทุกหน้าทุกตน แต่ถ้าว่าเมื่อจะให้ปกครองรักษาท่านทั้งปวง ให้พ้นอุปัทวอันตราย คือต้องโจรผู้ร้าย แลวิวาทก่ำเกินกันต่าง ๆ แลภัยอื่น ๆ เปนอันมากอยู่ดังนี้แล้ว แต่พระองค์เดียวไม่มีกำลัง ผู้อื่นช่วยเปนที่ปรึกษาคิดอ่าน แลพลโยธาทวยหาญ ที่จะเปนกำลังจะปราบปรามศัตรู แลพวกพาลผู้ร้ายต่าง ๆ ก็ดี ไม่มีพระราชทรัพย์พอใช้ในที่พระราชทานเบี้ยหวัดรางวัลแก่ผู้ช่วยในราชการแผ่นดินแลโยธาทวยหาญ แลจะจับจ่ายในการงานถิ่นฐานต่าง ๆ แลเครื่องศัสตราวุธเปนเครื่องรักษาแผ่นดินนั้นก็ดีแล้วจะรักษาปกครองท่านทั้งปวงไปได้หรือ ฯ ก็ภาษีอากรต่าง ๆ ซึ่งเรียกเปนส่วนหลวงตามพิกัดที่ควร ๑๐ ลดบ้าง ๑๒ ลดบ้าง ๑๕ ลดบ้าง แต่ผู้ประกอบการทำมาหากินนั้น ๆ ก็ทราบพระราชหฤทัยอยู่แล้วว่าท่านทั้งปวงไม่พอใจจะเสีย แต่ถ้าจะให้ยกให้เลิกเสียหมดตามประสงค์ของท่านทั้งปวง ก็จะได้สิ่งใดมาจับจ่ายทนุบำรุงในการแผ่นดินเล่ามิใช่ว่ามีราชฤทธิ์ จะทรงพระอธิษฐานให้ฝนแก้วเจ็ดประการ ตกลงมาเต็มบ้านเต็มเมืองได้เหมือนพระเวสสันดร โดยถ้าจะให้ห่าฝนแก้วเจ็ดประการตกลงมาทั่วทั้งบ้านทั้งเมืองได้ เมื่อนั้นแก้วเจ็ดประการก็จะเหมือนกับหญ้าแลใบไม้ จะซื้อขายกันไม่ได้ ก็จะต้องการร้องหาสิ่งอื่นมาใช้แทนเงินทองดอกกระมัง เพราะเหตุฉนี้ย่อมทรงพระราชดำริตริตรองอยู่เปนนิตย์ ทรงพิจารณาเลือกสรรค้นคว้าหาภาษีอากร ควรจะมีแต่ที่ใดไม่ควรจะมีในที่ใด เมื่อพิเคราะห์ไปด้วยเหตุต่าง ๆ ถ้าทรงพระราชดำริเห็นว่า แต่ที่ใดภาษีอากรไม่ควรเรียกแต่ราษฎรถึงที่นั้นแต่ก่อนมีอย่างธรรมเนียม เคยให้เรียกมา ก็ทรงพระมหากรุณาแก่ราษฎรทรงปรึกษาด้วยท่านเสนาบดี แล้วก็ได้ให้เลิกถอนเสียเปน

หลายเรื่องหลายรายมาแล้ว หรือภาษีอากรแต่สิ่งใดที่มีกำไรมีผลแก่ผู้ทำนั้นน้อยพิกัดแรงเกินอยู่ ก็โปรดให้ลดพิกัดนั้นลงเสีย ให้สมควรก็หลายรายแล้ว แลเมื่อพระราชทรัพย์สำหรับใช้ราชการแผ่นดินตกน้อยไปไม่พอแก่การจับจ่าย ก็ทรงปรึกษาเสนาบดี แลลูกค้าผู้ใหญ่ให้เห็นพร้อมกันว่าสิ่งใดมีผลแก่ผู้ทำมาก ยังไม่มีภาษีอากรมาแต่ก่อน ควรจะเรียกภาษีอากรขึ้นท้องพระคลัง ใช้แทนส่วนที่เลิกเสียลดเสียนั้นได้ ก็ให้เสนาบดี แลลูกค้าผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อมใจกัน ตั้งพิกัดอัตราที่ควรแล้วให้มีภาษีอากรแต่สิ่งนั้นขึ้นบ้าง พอได้ใช้ส่วนที่ตกที่ขาดไปได้ คงเป็นกำลังรักษาแผ่นดินมิให้เสื่อมทรามลง ฯ ก็แลการทั้งปวงต่าง ๆ ที่เป็นที่ทำกินของราษฎร ย่อมยักย้ายแปรปรวนไปตามเวลานั้น ๆ ไม่ยืนอยู่ บางสิ่งราคาขึ้น บางสิ่งราคาตก บางสิ่งมีคนตื่นกันทำมาก บางสิ่งผู้ที่เคยทำละเลยเสียโดยมาก เพราะฉะนั้นการตั้งขึ้นใหม่ แลเลิกหรือลดภาษีอากรตามการนั้นเหตุนั้น ๆ ก็ต้องจำเป็นยักย้ายเปลี่ยนแปลงแปรปรวนไป ซึ่งจะให้ยืนอยู่ด้วยสักว่าถือลัทธิว่า ให้ทำให้คงอยู่ตามอย่างเก่าอย่างเดิมนั้นไม่ได้เป็นแท้ ฯ ถึงว่าทรงพระราชอุตสาหะทรงพระอนุเคราะห์แก่ราษฎรอยู่ดังนี้ ราชการต่าง ๆ มีมากจะทรงพระราชดำริให้ละเอียดลออตลอดสิ้นไปทุกอย่างทุกสิ่งทุกสถานในขณะเดียวก็ไม่ได้ ต้องคอยทรงพระราชดำริ แลได้ถามเจ้าพนักงานแลข้าราชการผู้ใหญ่เก่า ๆ ไล่เลียงทราบพระราชหฤทัยได้แน่นอนแล้วที่ทรงตัดสินไปได้แต่เวลาละเรื่องสองเรื่อง รายหนึ่งสองรายเสมอไป หรือลางสิ่งเล็กน้อยเคลือบแฝงอยู่ในกรมว่าอย่างธรรมเนียมเก่าก็ยังไม่ประจักษ์ง่าย ต่อเหตุบังเกิดมีจึงได้ทรงพระปรารภขึ้น แล้วทรงตัดสินให้ยักย้ายเสียใหม่ หันเข้าหาการที่ควรแก่กาลปัจจุบันนี้

ครั้งนี้ทรงพระปรารภถึงเรื่องอากรสวนใหญ่ ไล่เลียงเจ้าพนักงานทราบการถ้วนถี่แล้ว จึงทรงพระราชดำริว่าราษฎรที่มีสวน อุตส่าห์ทำที่สวนปลูกต้นผลไม้ต่าง ๆ ได้ผูกแก้เงินอากรแต่ขุนหมื่นนายระวางไปตามพิกัดต้นผลไม้ โดยอย่างธรรมเนียมเก่าใหม่ ตามที่มีจำนวนต้นไม้มีพิกัดเงินอากรมากแลน้อย โดยกำหนดที่ทำไว้ในโฉนด ซึ่งได้ประทับตราแปดดวงของข้าหลวงเดินสวนแปดนายนั้น ต้องเสียเงินเสมอทุกปีแล้วยังมีอย่างธรรมเนียมสืบมาแต่แผ่นดินที่ล่วงแล้ว ว่าให้ชาวสวนต้องเสียเงินนอกจากอากร ๔ อย่างอีกเป็นเงินสวนละสองสลึง คือค่าไม้ปกำใบเฟื้องหนึ่ง ค่าเฉลี่ยน้ำมันเฟื้องหนึ่ง ค่าผลดีปลีเฟื้องหนึ่ง ค่าเม็ดคำเฟื้องหนึ่ง ค่าของ ๔ อย่างนี้ราษฎรเจ้าของสวนต้องเสียทุกปีมาช้านาน บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ของสองสิ่งคือค่าไม้ปกำใบ ค่าเฉลียน้ำมันมะพร้าวใช้ราชการนั้น จะมีมาแต่ครั้งใดแผ่นดินใดหาทราบเป็นแน่ไม่ ทรงพระราชดำริเห็นว่าจะเป็นกระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดิน หรือความคิดเสนาบดีแต่ก่อนเก่า ครั้งเมื่อเวลาในหลวงยังกำลังตกแต่งสำเภาจีนออกไปค้าขายต่างประเทศ มีกำไรมาใช้ในราชการแผ่นดินอยู่ แลเมื่อเวลาภาษีไม้ไผ่น้ำมันมะพร้าวยังไม่มี ราษฎรผู้ที่มีสวนจึงต้องส่งไม้ปกำใบสำหรับใช้แต่งสำเภาหลวงแลเฉลี่ยน้ำมันมะพร้าวมาใช้ราชการ ครั้นมากาลเมื่อภาษีไม้ไผ่ ภาษีน้ำมันมะพร้าวมีขึ้นแล้ว สำเภาจีนในหลวงก็ไม่ได้ตกแต่งไปค้าขายแล้ว ค่าไม้ปกำใบแลค่าเฉลี่ยน้ำมันควรจะให้เลิกเสีย แต่หามีผู้ใดคิดอ่านยกเลิกค่าไม้ปกำใบ ค่าเฉลี่ยน้ำมันเสียไม่ นายระวางจึงได้เรียกเก็บมาตามเคยทุกปี บัดนี้จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมจะให้ยกเงินค่าไม้ปกำใบเฟื้องหนึ่ง ค่าเฉลี่ยน้ำมันเฟื้องหนึ่งเป็นสวนละสลึงหนึ่ง ที่เจ้าของสวนต้องเสียอยู่ทุกปีนั้นเสีย แลเงินค่าไม้ปกำใบ

ค่าเฉลี่ยน้ำมัน ที่นายระวางได้เก็บมาส่งไว้ยังพระคลังมหาสมบัติ แล ได้ใช้จ่ายราชการไปแล้ว แต่ปีกุน ตรีศก ถึงปีมะแม เอกศก จะใคร่คิดพระราชทานใช้คืนให้แก่เจ้าของสวนนั้นด้วย แต่ค่าผลดีปลีเม็ดคำอีกอย่างละเฟื้องหนึ่ง เป็นเงินสวนละสลึงหนึ่งนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าเปนค่าของเกณฑ์ปลูก ตามกระแสพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไว้เพื่อจะทะนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองด้วยสินค้าสิ่งของควรจะใช้สอยเป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน แลราษฎร จึงได้มีพระราชโองการ ให้ขุนหมื่นนายระวางบ่าวร้องเจ้าของสวนให้ปลูกต้นดีปลีต้นคำขึ้นไว้ในที่ว่างหว่างต้นไม้ ที่ยังว่างอยู่ควรจะปลูกได้ตามมากแลน้อย แต่เกรงว่าราษฎรเจ้าของสวนที่เกียจคร้านจะไม่ปลูกขึ้นตามบังคับ จึงเกณฑ์ให้ส่งผลดีปลีเม็ดคำแก่นายระวางทุกปีเปนสำคัญ สวนในกรุงเทพมหานครสวนหนึ่งส่งผลดีปลีหนักชั่งจีนกับเม็ดคำทะนานหนึ่ง แต่สวนเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรีเมืองเพชรบุรี เมืองสาครบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองฉะเชิงเทรานั้นส่งผลดีปลีหนักสองชั่งจีนสิ่งเดียวเปนธรรมเนียมมา เพราะฉะนั้นให้เลิกเสียด้วย ก็ไม่มีเหตุเปนที่อ้างอันควรจะต้องคงไว้ตามพระราชบัญญัติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงจะชอบ ครั้นทรงพระราชดำริ แล้วจึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พนักงานเชิญกระแสพระราชดำริ ให้ปรึกษาท่านเสนาบดี ให้เห็นพร้อมกันก่อนแล้วจึงให้ประกาศไป

จึงท่านเสนาบดีกับเจ้าพนักงานปรึกษาพร้อมกันแล้ว กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ซึ่งทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ จะให้ยกเงินค่าไม้ปกำใบ ค่าเฉลี่ยน้ำมันที่ราษฎรเจ้าของสวนต้องเสียอยู่ทุกปีปีละสลึงเสียนั้น ชอบด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมแล้ว แต่เงินค่าไม้ปกำ

ค่าเฉลี่ยน้ำมันจำนวนเก่า ซึ่งขุนหมื่นนายระวางเก็บเอามาส่งไว้ยังพระคลังมหาสมบัติแล้วแต่ ณ ปีกุนตรีศก ถึงปีมะแมเอกศกนั้น เห็นว่าเจ้าของสวนลางรายตายสูญ หรือยกอพยพหลบหนีไปก็มีบ้าง ที่ขายสวนให้แก่ผู้อื่นต่อ ๆ กันไปหลายรายแล้วก็มีบ้าง ถ้าจะโปรดเกล้า ฯ ให้ชำระเงินที่เก็บมาแล้วถึง ๙ จำนวนคืนให้ ราษฎรเจ้าของสวนจะได้รับพระราชทาน จะขาด ๆ เหลือ ๆ ไม่ทั่วกัน การที่จะชำระคืนนั้นก็จะไม่รู้จบลง ขอรับพระราชทานให้ยกเงินค่าไม้ปกำใบ ค่าเฉลี่ยน้ำมันสองสิ่งนี้ แต่จำนวนปีวอกโทศกสืบต่อไปเทอญ แต่เจ้าของเกณฑ์ปลูกทั้งสองสิ่งนั้น ขอรับพระราชทานให้ขุนหมื่นนายระวางคงเรียกอยู่ตามเดิม ตามกระแสพระราชดำรินั้นเถิด จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่า ท่านเสนาบดีเห็นพร้อมกันดังนั้นแล้ว แล้วให้มีหมายบอกแก่ราษฎรชาวสวนให้ผู้จงทั่ว ถ้าราษฎรที่มีสวนจะผูกแก้เงินอากรแต่นายระวางสืบไป อย่าให้เสียค่าไม้ปกำใบเฟื้องหนึ่ง ค่าเฉลี่ยน้ำมันเฟื้องหนึ่ง เป็นเงินสวนละสลึงต่อไปเลย คงให้ส่งแต่ค่าของเกณฑ์ปลูกทั้งสองสิ่ง ๆ ละเฟื้องนั้นอยู่ตามเดิม หรือจะส่งผลดีปลีเม็ดคำ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็ให้นายระวางรับเอาไว้ ถ้ามิรับพูดจาเกี่ยงเลี่ยงคิดจะเอาเป็นเงินอย่างเดียวก็ดี หรือยังไม่เร่งรัดเรียกร้องจะเอาค่าไม้ปกำใบ แลค่าเฉลี่ยน้ำมันอีกก็ดี ให้ราษฎรมาร้องเรียนยังพระคลังมหาสมบัติ ถ้าเจ้าพนักงานไม่ตัดสินให้ ก็ให้ทำฎีกาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายให้ทราบเทอญ

ประกาศมา ณ วันพุธเดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก โทศก เป็นวันที่ ๓๓๖๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๙๘. ประกาศพระราชบัญญัติให้ภิกษุสามเณรแลลูกศิษย์วัด เมื่อประพฤติอนาจารแล้วให้มาลุแก่โทษเสีย จะยกโทษให้

(ณ วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๑ ค่ำ ปีวอก โทศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระสงฆ์สามเณรคฤหัสถ์ศิษย์วัดทั้งปวงให้ทราบทั่วกัน ตั้งแต่นี้สืบไป พระสงฆ์สามเณรรูปใดประพฤติอนาจารทุจริต ได้เกี่ยวให้เป็นที่รังเกียจก็ดี หรือได้ถึงชำเรากับผู้หญิง แลเล่นสวาทสัมผัสหรือถึงชำเราก็ดี ยังบวชอยู่แลสึกไปแล้วยังไม่พ้นกำหนดสามปีก็ดี พระสงฆ์สามเณรสูบฝิ่นสูบกัญชา กินสุราน้ำตาลส้ม เล่นถั่วโปการพนันต่าง ๆ นุ่งผ้าคฤหัสถ์ ถืออาวุธเที่ยวอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่กล่าวห้ามไว้นั้น ยังบวชอยู่ก็ดี สึกไปแล้วยังไม่พ้นสามเดือนก็ดี เมื่อยังไม่มีโจทก์ฟ้องหรือซัดทอดถึงตัวก่อนแล้วมีความร้อนตัวกลัวผิด ก็ให้มาสารภาพลุแก่โทษตัวต่อกรมธรรมการตามสัตย์จริงอย่าอำพรางปิดบังความชั่วไว้ แลซัดพวกเพื่อนผู้ทำผิดด้วยกันเช่นกันตามรู้ตามเห็นให้สิ้นเชิง จะทรงพระกรุณายกโทษพระราชทานให้แก่ผู้ที่สารภาพลุแก่โทษตัวนั้น ไม่ให้ต้องรับพระราชอาญา ถ้ามิใช่หมู่ไพร่หลวง ไม่ต้องสักเป็นไพร่หลวง แลไม่ให้ต้องเสียค่าฤชาธรรมเนียม จะต้องเสียสมุดดินสอเล็กน้อย แล้วจะมอบตัวคืนให้เจ้าหมู่มูลนายไปสักตามหมู่เดิม อนึ่ง คฤหัสถ์ศิษย์วัดหรือชาวบ้านเป็นคนสอพลอ ซื้อฝิ่น ซื้อสุรา ซื้อน้ำตาลส้ม ให้พระสงฆ์สามเณรสูบแลกิน แลตัวได้สูบได้กินด้วยพระสงฆ์สามเณรก็ดี เล่นถั่วโปการพนันกับพระสงฆ์สามเณรแลเล่นสวาท หรือเป็นคนชักสื่อผู้หญิงให้พระสงฆ์สามเณร แลได้รู้ได้เห็นว่าพระสงฆ์สามเณรทำผิดอย่างใดอย่างหนึ่งที่กล่าวห้ามไว้แล้ว หรือตัวหญิงซึ่งได้ยอม

ให้พระสงฆ์สามเณรทำชำเราด้วย หรือสัมผัสถูกต้อง นั่งในที่ลับสองต่อสอง หรือได้รับได้ให้หนังสือเล้าโลมเกี้ยวพาน หรือพูดเจรจาต่าง ๆ ในทางสังวาสด้วยพระสงฆ์สามเณรรูปใดรูปหนึ่งก็ดี ก็ให้มาสารภาพลุแก่โทษตัวตามความสัตย์จริงต่อกรมธรรมการ แลซัดพวกเพื่อนผู้ทำผิดด้วยกันเช่นกันตามรู้ตามเห็นให้สิ้นเชิง จะทรงพระมหากรุณายกโทษพระราชทานเหมือนพระสงฆ์สามเณรที่มาสารภาพลุแก่โทษนั้น ถ้าพระสงฆ์สามเณรแลคฤหัสถ์ผู้ทำผิด ไม่สารภาพลุแก่โทษตัวโดยดี แต่ในบีวอก โทศกนี้ เมื่อชำระไปมีผู้ยืนยันกล่าวหาตั้งแต่สองปาก จะเอาเป็นสัตย์ลงโทษตามโทษานุโทษ ฝ่ายคฤหัสถ์ศิษย์วัดที่อยู่กุฎีหมู่เดียวกับพระสงฆ์สามเณรผู้ทำผิดนั้น แต่ก่อนไม่มีโทษจึงพากันเพิกเฉยเสีย พระสงฆ์สามเณรจึงเกิดความเช่นนี้อย่างนี้เนือง ๆ ตั้งแต่นี้สืบไป จะให้มีโทษแก่คฤหัสถ์ศิษย์วัดที่อยู่กระฎีเดียวกับพระสงฆ์สามเณรผู้ทำผิดด้วย จะชำระเอาตัวสักเป็นไพร่หลวงทุกคนแต่อายุ ๑๓ นี้ขึ้นไป อนึ่ง ในวัดอารามใด ๆ อย่าให้มีพระสงฆ์สามเณรอยู่นอกบาญชี ถ้าพระสงฆ์สามเณรอยู่นอกบาญชีมีผู้จับตัวมาได้จะให้สึกออกสักไพร่หลวง พระสงฆ์สามเณรผู้สมคบไว้ในกระฎีนอกบาญชีนั้น มีโทษเสมอผู้ผิดด้วย แล้วจะให้กับบียการกหรือผู้ส่งสำรับพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ เจ้าหมวดในคณะแลนายประกันของภิกษุผู้สมคบเป็นเจ้าสำนัก แลภิกษุอื่นที่อยู่ร่วมอุปจารชานจังหวัดเดียวกับผู้สมคบนั้น ๆ เรี่ยไรกันเสียเงินให้เป็นรางวัลแก่ผู้จับ นับตัวพระสงฆ์สามเณรผู้อยู่นอกบาญชีรูปละ ๓ ตำลึง ถ้าพระสงฆ์สามเณรอาคันตุกะจะมาอาศัยอยู่ ก็จงบอกเจ้าพนักงานกรมธรรมการให้รู้ พระสงฆ์สามเณรที่อยู่ในบาญชีมีประกันผู้รับแล้วแลประพฤติอนาจารทุจริตอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นการเกี่ยวข้อง

ในพระราชอาณาจักร ควรจะสึกเป็นโทษหลวงนั้น เมื่อพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ เจ้าคณะ แลเจ้าอธิการ รู้จักตัวพระสงฆ์สามเณรผู้ทำผิดแล้ว ขอให้พระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ เจ้าคณะ เจ้าอธิการ เป็นธุระว่ากล่าวให้พระสงฆ์สามเณรผู้ทำผิดอย่างที่กล่าวห้ามไว้นั้นสึกเสีย อย่าให้รกอยู่ในพระศาสนา ถ้าพระสงฆ์สามเณรผู้ทำผิดไม่ยอมจะสึก ก็ให้มอบตัวคืนให้นายประกันผู้รับตัวไป ถ้าผู้ทำผิดรู้สึกโทษตัว หนีไปก็ดี หรือมีอธิกรณ์เล็กน้อย เจ้าคณะ เจ้าอธิการไม่ชอบใจ ขับไล่ไปก็ดี ลาไปโดยปรกติหรือไปโดยธรรมดาก็ดี ก็ให้มาบอกกรมธรรมการแต่ยังไม่มีคดีฟ้องต้องซัด ว่าพระสงฆ์สามเณรรูปนั้น ประพฤติอนาจารสิ่งนั้น ๆ ให้สึกไปแล้ว แลหนีไปแล้ว หรือไม่ยอมสึกมอบตัวคืนให้นายประกันผู้รับไปแล้ว หรือขับไล่ไปเสียแล้ว แลลาไป สึกไปโดยธรรมดา เมื่อเจ้าคณะ เจ้าอธิการ มาบอกไว้ดังนี้แล้ว ไม่ติดตามเอาตัวผู้ทำผิดนั้นมาชำระคดีเรื่องนั้น ๆ ต่อไป ความสิ่งใดจะเกิดขึ้นที่ตัวผู้นั้น ก็ไม่เอาตัวผู้นั้นแต่เจ้าคณะ เจ้าอธิการ ให้กรมธรรมการทำตั๋วประทับตราให้เจ้าคณะ เจ้าอธิการ ไปเป็นสำคัญว่าได้มาบอกไว้แล้ว ถ้าไม่ได้มาบอกไว้แต่ก่อนแล้ว ภายหลังมีคดีความสิ่งใดเกิดขึ้น จะตั้งจำหน่ายว่า ขับไล่ไปเสียแล้ว ลาไป สึกไปแล้ว หรือหนีไปก่อนแล้วนั้นไม่ได้ จะต้องเร่งเอาตัวผู้ต้องคดีแต่เจ้าคณะ เจ้าอธิการทุก ๆ เรื่อง

พระราชบัญญัติประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ปีวอก โทศก ฯ

๑๘๙. หมายประกาศเรื่องตัวเลกเปนพาลให้เจ้าหมู่มูลนายกักขัง แลบอกกล่าวเสียจึงจะพ้นความผิด

(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีวอก โทศก)

ด้วยพระศรีกาพสมุดรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า ให้มีหมายประกาศแก่เจ้าตั้งกรมแล้ว พระองค์เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังให้รู้ทั่วกันว่า ถ้าไพร่หลวงกรมหนึ่งกรมใดเปนคนสูบฝิ่นกินสุรา คบหากันเที่ยวทำโจรกรรมปล้นสะดม ตีชิงวิ่งราว แทงฟัน บุกรุกถึงบ้านถึงเรือน เจ้าหมู่มูลนายเห็นว่าไพร่หลวงผู้นั้นเปนคนพาลจะไปทำให้เกิดความขึ้น จะเอาตัวไพร่หลวงส่งไม่ได้ ก็ให้เจ้าหมู่มูลนายเอาตัวไพร่หลวงไปส่งยังกรมพระนครบาล มอบฝากคุกฝากตะรางไว้ให้มั่นคง แล้วให้เจ้าหมู่มูลนายทำหางว่าวมายื่นต่อเจ้าพนักงานผู้ชำระจ่ายเดือนคนละฉบับ จะได้หักบาญชีตะรางเดือนให้ ถ้าเปนข้าเจ้าบ่าวข้าราชการแลทาส เจ้าหมู่มูลนายเห็นว่าเปนคนพาลจะไปทำให้เกิดความขึ้น จะส่งตัวไม่ได้ จะเอาบ่าวทาสของตัวจำจองไว้ให้มั่นคง อย่าให้ไปทำให้เกิดความขึ้นก็ได้ ถ้าเหลือกำลัง เจ้าหมู่มูลนายจะเอาบ่าวทาสของตัวไปส่งยังเจ้าพนักงานที่มีทิมมีตะรางเปนที่ขังคนกรมหนึ่งกรมใดก็ตามใจ ถ้าบ่าวทาสที่ไปส่งไว้นั้นไปทำให้เกิดความขึ้น ก็จะได้เอาตัวบ่าวตัวทาสที่ไปส่งไว้นั้นแต่เจ้าพนักงานแลผู้คุมที่รับไว้ ถ้าเจ้าหมู่มูลนายโกรธแกล้งพาโลจำจองตัวเลกของตัวก็ดี ให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปจำจองก็ดี ตัวเลกร้องสมัครเปนไพร่หลวง

ถ้าไม่มีผู้ใดรับประกันตัวเลก ก็จะจำจองไว้กว่าจะมีผู้รับประกันจึงจะส่งตัวเลกไปเปนไพร่หลวง ถ้าไพร่หลวงก็ดี ข้าเจ้าบ่าวข้าราชการแลทาสก็ดี ไปทำให้เกิดความขึ้นดังนี้ เจ้ากรม ปลัดกรมซึ่งคุมไพร่หลวง เจ้าตั้งกรมแล้ว พระองค์เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน แลเจ้าพนักงานผู้รับตัวเลกสักไว้ หรือในหนังสือคุ้มสักไว้ในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ส่งตัวเลกไพร่หลวง ไพร่สม บ่าวแลทาสที่ไปทำให้เกิดความ ไม่ได้ตัวแต่ในกำหนดเจ็ดวัน จะเรียกเร่งเอาเงินไปเปนค่าสินบนจับเลกไพร่หลวง ไพร่สม ตั้งแต่ชั่งหนึ่งขึ้นไปจนถึงสิบชั่ง ตามที่ได้ความว่าเปนคนหัวหน้าพวกเพื่อนต้นเหตุปลายเหตุ ทำให้เกิดความขึ้นมากแลน้อยแต่เจ้าหมู่มูลนายแลผู้คุมผู้รับตัวเลกไว้นั้น มาไว้กลางตระลาการก่อน ถ้าเจ้าหมู่มูลนายแลผู้คุมรับผู้รับตัวเลกไม่มีเงินจะใช้ค่าสินบน ก็จะให้ลงพระราชอาญาเฆี่ยนเจ้าหมู่มูลนาย แลผู้คุมแลผู้รับตัวเลก กว่าจะได้เงินครบค่าสินบนจะลดเงินให้เพราะเฆี่ยนทีละกึ่งตำลึงด้วย เงินที่ส่งแล้วจะให้แก่ผู้ที่จับคนผิดได้ ถ้าเจ้าหมู่มูลนายแลผู้คุมผู้รับตัวเล ไพร่หลวง ไพร่สม บ่าวแลทาส ที่ไปทำให้เกิดความมาส่งให้ได้แล้ว เงินค่าสินบนซึ่งเจ้าหมู่มูลนายแลผู้คุมผู้รับตัวเลกเสียไว้มากน้อยเท่าใด จึงจะคืนให้เจ้าหมู่มูลนายแลผู้คุมผู้รับตัวเลก ถ้าเจ้าหมู่มูลนายผู้คุมเสียค่าสินบนไปเพราะอ้ายผู้ทำผิด จะไปเอาบุตรภรรยาข้าทาสบ้านช่องข้าวของของอ้ายผู้ทำผิดมากว่าจะคุ้มเงินที่เสียไปก็ได้ แต่ให้บอกกล่าวแก่กรมพระสัสดีในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ตามกรมขึ้นให้รู้เปนพยานก่อน ถึงญาติพี่น้องของผู้ผิดจะมาร้องฟ้องว่าเจ้าหมู่มูลนายผู้คุม ไปเอาบุตรภรรยาข้าทาสบ้านเรือนข้าวของของผู้ผิดมา

ชำระได้ความจริงว่า เอามาแทนพอครบค่าสินบนไม่มากเกินไปแล้ว เจ้าหมู่มูลนายแลผู้คุม ก็ไม่มีความผิดเลย แต่สินบนจับไพร่หลวง หรือคนที่ควรจะเปนไพร่หลวง โจทก์หลบเข้าไปแอบอิงสัก หรือรับหนังสือคุ้มสัก หรืออ้างอิงเข้าแอบแฝงอยู่ในบ้านช่องนั้น ผู้สมคบเปนคนผิดต้องใช้สินบนค่าจับเปล่า จะเรียกร้องเอาแต่ไพร่หลวง แลบุตรภรรยาของไพร่หลวงไม่ได้เลย ความทั้งปวงนี้ให้กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า กรมพระสัสดี หมายบอกจงทั่ว อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

หมายประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีวอก โทศก

๑๙๐. ประกาศห้ามพระสงฆ์ไม่ให้บอกใบ้แทงหวย แลประพฤติอนาจาร

(ณ วันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีวอก โทศก)

ด้วย พระธรรมการบดี ศรีวิสุทธสาสนวงศ์ประการ จางวางกรมธรรมการ รับพระบรมราชโองการสั่งว่า อัญเชิญพระราชปุจฉาออกมาเผดียงถาม พระพิมลธรรม พระธรรมวโรดม พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ๑๖ รูป ประชุมกัน ณ ตำหนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ วัดพระเชตุพนมหาวิหารว่า แต่ครั้งก่อนพระราชาคณะผู้น้อยผู้ใหญ่ ท่านประชุมกันปรึกษาโทษว่า พระภิกษุสามเณรบอกใบ้แทงหวยเปนการใกล้อุตริมนุษยธรรมอยู่ เหตุไม่รู้ ว่ารู้ไม่เห็น ว่าเห็น ทั้งเปนภัณฑไทยใกล้อทินนาทาน เหตุเขาเสียทรัพย์ทั้งสองฝ่าย ไม่เอาไว้ร่วมสังฆกรรมทำอุโบสถธรรมต่อไป ให้สึกเสีย

แต่ภิกษุที่แทงหวยนั้นเป็นสเดกิจฉาเยียวยาได้ จึงปรึกษากันจะขอรับพระราชทานว่ากล่าวสั่งสอนเอาสัญญาทานบนไว้สักครั้งหนึ่ง ถ้าขืนกระทำต่อไป จะให้สึกเสียจากพระศาสนา ได้ถวายพระพรไว้ครั้งนี้แล้ว ก็ให้หมายประกาศไปให้รู้ทั่วทุก ๆ พระอารามแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปเบื้องหน้า มีภิกษุสามเณรเป็นนักเลงบอกใบ้แทงหวยเกิดขึ้น ณ อารามใด ๆ จะให้ลงทัณฑกรรมพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เจ้าคณะเจ้าอธิการ ในพระอารามนั้น ๆ แลจะถวายทัณฑกรรมเจ้าประคุณผู้ใหญ่ที่มาประชุมพร้อมกันด้วย กฎหมายฉบับนี้ ก็ประกาศให้รู้ตัวกันแต่ก่อนครั้งหนึ่งแล้ว ก็บัดนี้ภิกษุสามเณรยังประพฤติขืนหมายยืนอยู่ หาประพฤติตามกฎหมายที่ประกาศไว้ หาเอาไม่ ยังบอกใบ้แทงหวยกินเหล้า เล่นเบี้ย ทำอนาจารต่าง ๆ ตามอำเภอใจ ฝ่ายพระราชาคณะฐานานุกรม ผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงเล่า ก็ไม่มีความอายแก่พระสงฆ์ลังกา พม่า มอญ ซึ่งได้เข้ามาอยู่ในพระมหานคร แลไม่มีความอายสัปปุรุษสีกาทายก ที่เขามีศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนา จึงละเมินเพิกเฉยเสีย หาช่วยสั่งสอนห้ามปรามกันไม่ ภิกษุสามเณรจึงกำเริบใจกระทำแต่การทุจริตต่าง ๆ ตามอำเภอใจ ให้มัวหมองในพระศาสนามีเป็นอันมาก จนถึงอ้ายสมีเขียน อยู่วัดชีปะขาว ไปนอนบอกหวยอยู่ในบ้านกับสีกา ๒,๓,๔, คืน แลอ้ายมหาขัน เปรียญ อยู่วัดมหาธาตุนุ่งห่มผ้าปลอมเพศคฤหัสถ์กินเหล้าถือดาบเที่ยวกลางถนนเพลากลางคืน ราชบุรุษจับได้ ทราบถึงเจ้าแผ่นดิน จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พระธรรมการบดี ดำเนินพระราชปุจฉามาเผดียงถามพระราชาคณะผู้น้อยผู้ใหญ่ ว่าภิกษุสามเณรบอกใบ้หวยอย่างอ้ายเขียนแลช่างทำทองรูปพรรณนั้น ควรจะไว้รวมอุโบสถสังฆกรรมหรือหรือจะมีความรังเกียจเป็นประการใด ให้ถวายพระพรทรงทราบ

พระราชาคณะผู้น้อยผู้ใหญ่ได้ถวายพระพรแล้ว ว่าภิกษุบอกใบ้หวยอย่างอ้ายเชียนนี้ เป็นบาปสมาจาร แลภิกษุสามเณรกินเหล้า ปลอมเพศเป็นคฤหัสถ์เช่นอ้ายขัน แลเป็นช่างทำทองรูปพรรณ เป็นการจ้างหากินอย่างฆราวาสนั้นก็ดี เหล่าจำพวกนี้ ไม่รับพระราชทานเอาไว้ร่วมอุโบสถสังฆกรรม ถ้าจับได้จะลงทัณฑกรรมตี ๕๐ ที แล้วจะให้สึกจากพระสงฆ์ แต่นี้สืบไป พระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญเจ้าหมู่ทุกคณะ เจ้าอธิการ ในกรุงนอกกรุงทุก ๆ พระอารามทราบหมายประกาศนี้แล้ว ช่วยว่ากล่าวสั่งสอนพระสงฆ์สามเณร อย่าให้บอกใบ้แทงหวย ทำช่างทองรูปพรรณต่าง ๆ เป็นการจ้างหากินอย่างฆราวาส อย่าให้นุ่งห่มผ้าคฤหัสถ์เที่ยวกินเหล้า ใส่หมวกจีโบเที่ยวแทงโปแทงถั่วตามโรงจีนแลประเทศที่ใด ๆ ก็ดี อย่าให้มีผิดขึ้นได้ในพระอารามเป็นอันขาด ถ้ามีอยู่ในพระอารามใด พระครูฐานานุกรม เจ้าหมู่ เจ้าคณะ เจ้าอธิการ อย่าปิดบังอำพรางไว้ จับตัวมาส่งยังเจ้าคณะ เหนือ ใต้ กลาง วัดพระเชตุพนจงทุก ๆ เรื่อง อย่าประมาท ราชบุรุษเขาสืบเสาะบนบานจับภิกษุสามเณรผู้บอกใบ้แทงหวย หรือกินเหล้านุ่งห่มผ้าปลอมเพศเป็นคฤหัสถ์ ใส่หมวกจีโบแทงโปแทงถั่ว ถือศัสตราวุธกระบองยาวกระบองสั้น เป็นช่างทองทำรูปพรรณ เป็นการจ้างหากินอย่างฆารวาส ประพฤติอนาจารต่าง ๆ ถ้าราชบุรุษเขาจับตัวเอามาได้ หรือมีผู้มาร้องเรียน รู้จักชื่อว่าอยู่วัดใดอารามใดแล้ว จะให้ปรับหมายทำทัณฑกรรมกับพระครู ฐานานุกรมเจ้าคณะอธิการ อุปัชฌาย์อาจารย์วัดนั้น ๆ แล้ว จะต้องปรับหมายให้เสียรังวัด เหมือนเช่นวัดมหาธาตุ ถ้าภิกษุสามเณรอยู่ในกุฎีใกล้เคียงกัน รู้เห็นแล้วไม่เอาความมากราบเรียนกับเจ้าคณะผู้ใหญ่ให้แจ้งก็จะให้ปรับโทษจงหนักตามภิกษุสามเณรผู้กระทำผิด แต่พระภิกษุ

เถรเณรรูปใด อยู่พระอารามใดที่บอกใบ้หวยให้เขานั้น เจ้าหมู่เจ้าคณะรู้แล้ว ให้จับตัวมาส่งแก่เจ้าคณะผู้ใหญ่วัดพระเชตุพน อย่าให้ปิดบังไว้ในพระศาสนาเป็นอันขาด

หมายประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีวอก โทศก ๑๐

๑๙๑. ประกาศให้ผู้ที่ทรงรู้จักมาเฝ้า จะพระราชทานเงิน
(ณ วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีวอก โทศก)

ด้วยพระยาวรพงศ์พิพัทธ์ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่า เมื่อปีมะแม เอกศก ได้ทรงอนุเคราะห์แก่อาณาประชาราษฎรชายหญิงในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง คนที่สูงอายุตั้งแต่อายุ ๖๐ ปีขึ้นไปนั้น พระราชทานเงินคนละบาททั่วทุกคนแล้ว บัดนี้มีพระราชประสงค์จะใคร่ทรงอนุเคราะห์แต่คนที่ได้ทรงรู้จักมาแต่ก่อนก็ดี ที่ทรงรู้จักในทุกวันนี้ก็ดี จะพระราชทานเงินคนละบาท ไม่เลือกว่าผู้ดี ว่าไพร่ให้ทั่วกัน เพราะฉะนั้น จึงให้ประกาศในพระราชวงศานุวงศ์ ฝ่ายหน้าฝ่ายในแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลไพร่หลวงข้าเจ้าบ่าวข้าราชการชายหญิงทั้งในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง แลพระสงฆ์สามเณรที่มีฐานันดร แลอนุจร ทุกอาราม แลคนต่างประเทศ คือ จีน แขก ฝรั่ง แลอื่น ๆ ทั้งปวง ว่าผู้ใดที่ได้ทรงรู้จักหน้ารู้จักชื่อที่เป็นพระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการนั้น ให้มาบอกต่อเจ้าพนักงาน ให้จดหมายขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ที่เป็นไพร่หลวง ให้เจ้าหมู่มูลนายนำตัวมายื่นบาญชีต่อเจ้าพนักงาน ที่เป็นข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ อยู่แขวง

ใด อำเภอใด ให้นายอำเภอนั้น แขวงนั้น นำตัวผู้นั้น หรือนำชื่อผู้นั้นมายื่นบาญชีต่อเจ้าพนักงาน ถ้าเป็นนักโทษอยู่ในคุกตะรางทิมแห่งใด ๆ ก็ให้เจ้าของคุกตะรางทิมนั้น ๆ นำชื่อนักโทษนั้น ๆ ที่ทรงรู้จักมายื่นต่อเจ้าพนักงาน ถ้าพระสงฆ์สามเณร ก็ให้มาบอกต่อกรมสังฆการี ให้สังฆการีนำเอาชื่อพระสงฆ์สามเณรรูปนั้น มายื่นต่อเจ้าพนักงาน ถ้าเป็นคนต่างประเทศขึ้นอยู่ในกรมใด ก็ให้มาบอกต่อเจ้าพนักงานในกรมนั้น ให้เจ้าพนักงานในกรมนั้น นำเอาชื่อผู้นั้นมายื่นต่อเจ้าพนักงานผู้รับบาญชี จะได้นำชื่อชายหญิงทั้งปวงเหล่านั้นขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะได้กำหนดวันให้มารับพระราชทานเงิน แลผู้ที่รับบาญชีนั้น คือพระยาราชภักดี พระยาพิพิธโภไคยศวรรย์ ผู้เป็นเจ้าพนักงานในกรมพระคลังมหาสมบัติ แลนายจ่าเรศ มหาดเล็ก แลขุนธนรัตน พร้อมกันจะคอยรับจดหมายรายชื่อคน อยู่ที่ซาลาหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ผู้ใดได้รู้หมายประกาศนี้แล้ว ให้บ่าวร้องกันต่อ ๆ ไปทุกแขวงทุกอำเภอ ให้มาบอกบาญชีตั้งแต่วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีวอก โทศก ไปทุกวัน ๆ แลผู้ใดที่บอกบาญชีว่า ได้ทรงรู้จักมาแต่ก่อนนั้น ถ้าได้ทอดพระเนตรโดยจะไม่ทรงรู้จัก ก็ไม่พระราชทานเงินบาท ไม่มีโทษอะไรแก่ผู้นั้นดอก อย่าให้มีรังเกียจเลย ให้มาตามหมายประกาศนี้จงทั่วกันทุกแขวงทุกอำเภอ เจ้าพนักงานทุกหมู่ทุกกรม แลอำเภอแขวงในตำบลใดให้รับเอาชื่อคนตามแขวงนั้น อำเภอนั้น มาส่งต่อเจ้าพนักงานตามหมายประกาศนี้

หมายประกาศหนังสือพิมพ์มา ณ วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีวอก โทศก

๑๘๒. ประกาศพิกัดราคาเงินเหรียญบาทแลเงินแป

(ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีวอก โทศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่เจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายในแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎร และพระสงฆ์แลสามเณรคฤหัสถ์ชาววัด ชาวบ้าน ในกรุง นอกกรุงทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า ในพระราชอาณาจักรนี้ แต่ก่อนเมื่อผู้ครองแผ่นดินจะใคร่ให้ผู้ซื้อผู้ขายจ่ายรับสิ่งของทั้งปวงด้วยใช้เงินใช้ทองเป็นราคานั้นถ้าเป็นตัวเงินหรือทองที่มีเนื้อเงินเนื้อทองต่าง ๆ แลมีกำหนด ไม่ได้จำกัดคงรูปนั้น ๆ ครั้นเมื่อเวลาซื้อขายใช้จ่ายต่อกันก็เป็นที่ต้องถุ้งเถียงเกี่ยงเลี่ยงกันด้วยเนื้อเงินเนื้อทองต่ำสูง แลต้องชั่งต้องตรวจสอบสวนน้ำหนักในตราชูตราชั่งต่าง ๆ ก็เป็นที่ถุ้มเถียงวิวาทบาดคล้องกันเนือง ๆ แล้วเป็นเหตุให้ช้าเสียเวลาประสงค์นั้น ๆ ไป จึงได้คิดอ่านตั้งพนักงานเป็นกองเดียว เลือกน้ำเงินให้เสมอกันเป็นอย่างเดียวแล้ว ตัดชั่งตั้งรูปให้มีน้ำหนักเสมอกัน เป็นเงินเฟื้องเงินสลึงเงินบาทเงินกึ่งบาทขึ้นได้แล้ว จึงตีตรารูปต่าง ๆ ตามแผ่นดินนั้น ๆ เป็นสำคัญ ให้คนเชื่อว่าทำไปแต่โรงช่างเงินใหญ่เป็นของพระเจ้าแผ่นดิน เจ้าพนักงานได้สอบน้ำเงินแลน้ำหนักแล้วไม่คลาด ไม่ขาดไม่เกิน เพราะเชื่อต่อรูปพดด้วงแลตราหลวงที่ประทับแล้ว ก็ไม่มีใครเสียเวลาสอบชั่งหรือดูน้ำเงินเลย ซื้อขายจ่ายใช้กันได้คล่อง ๆ ไม่ต้องลำบาก เนิ่นช้าเสียเวลาไปดังหนึ่งใช้เงินใช้ทอง เปล่า ที่เป็นรูป

เปนแท่งต่าง ๆ ตัดชั่งใช้แก่กันดังในเมืองพม่านั้น ครั้นเมื่อราษฎรใช้เงินพดด้วงตีตราหลวงดังนี้ ไม่มีสอบน้ำหนักแลดูเนื้อเงินแล้ว มีพวกช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างเงินในกรุงบ้าง นอกกรุงบ้าง ลอบทำเงินเจือทองแดง แลเงินดีบุกเปนรูปพดด้วงตีตราแกะปลอมให้เหมือนตราหลวง ทำเงินทองแดงเงินดีบุกขึ้นได้เปนอันมากแล้ว ก็ลอบเอาเข้าเปลี่ยนปลอมซื้อขายเองบ้าง ขายให้แก่ชายหญิงซึ่งเปนคนโกง ๆ รับไปเปลี่ยนปลอมใช้สอยบ้าง เงินปลอมจึงชุกชุมขึ้นในแผ่นดิน เมื่อการเปนดังนี้พระเจ้าแผ่นดินซึ่งตั้งโรงเงินหลวงพดด้วงตีตราให้ราษฎรใช้นั้น ก็เหมือนกับเปนนายประกันให้อ้ายผู้ร้ายที่ทำเงินทองแดงเงินดีบุกเหรียญตราหลวงแล้วทำขึ้นนั้นไปเปนที่ขัดเคืองพระราชหฤทัยทรงโทมนัสมากนักมาช้านาน แลเมื่อการค้าขายในกรุงเจริญขึ้น มีเงินเหรียญเมืองต่างประเทศเข้ามามาก ลูกค้านอกประเทศเมื่อเอาเงินเหรียญมาซื้อของลูกค้าในประเทศก็หาใคร่จะยินดีรับไม่ ด้วยรังเกียจเนื้อเงินว่าต่ำกว่าเงินบาทบ้าง ว่ากลัวจะเปนเหรียญปลอมบ้าง หรือถึงจะยอมรับก็ต้องคิดกลับเปนบาท เปนสลึง เปนเฟื้อง โดยมาตราธรรมเนียมไทย เปนที่ถุ้งเถียงกันวุ่นวายไปกับลูกค้าต่างประเทศ กว่าจะตกลงกันก็ช้าเลยเวลาค้าขายไป ครั้งนั้นผู้ครองฝ่ายไทยได้พร้อมใจกันกับกงสุลต่างประเทศทั้งปวงแล้วตัดสินว่า ให้คิดเงินเหรียญสามเหรียญเปลี่ยนกับเงินไทยห้าบาทประกาศไปแล้วก็ยังมีผู้เถียงเกี่ยงเลี่ยงไปต่าง ๆ ว่าอย่างนั้นก็เสียเปรียบด้วยเหตุนั้นเหตุนี้ตามแต่จะว่าไป ทั้งผู้ให้เงินก็ว่าเสียเปรียบจนจะพึ่งเอามิได้ ครั้นจะคิดเปนหุนเปนเซ็น เปนสลึง เปนเฟื้อง แลปลายเบี้ยก็เปนที่จะให้คิดกันยาก จึงตัดสินมาว่า สามเหรียญเปนเงินห้าบาทขาดตัวลง ถึงกระนั้นราษฎรฝ่ายไทยก็ยังว่าเข้าใจยาก ซึ่งเปนทั้งนี้ก็เพราะมาตราเงินเหรียญ เงิน

รูเบี้ยไม่ต้องกับมาตราของไทย เพราะเหตุนั้น บัดนี้จึงได้ทรงพระราชดำริการให้ตั้งโรงจักรทำเงินแป เงินเหรียญขึ้นเป็นอย่างใหม่ ทำหมดจดสะอาดได้งามดีเหมือนกับเงินมาแต่เมืองยุโรป ที่เรียกว่าเมืองฝรั่งโดยกำหนดเหรียญอย่างไทยเหรียญละบาทเป็นพื้นแล้ว มีเงินแป ๆ ละสองสลึงบ้าง สลึงบ้าง เฟื้องบ้าง ในเงินเหรียญเงินแปเหล่านี้หน้าหนึ่งมีตรารูปพระมหาพิชัยมงกุฎอยู่กลาง มีฉัตรกระหนาบอยู่สองข้าง มีกิ่งไม้เป็นเปลวแทรกอยู่ในท้องลาย หน้าหนึ่งเป็นรูปจักรกลางใจจักรมีรูปช้างประจำแผ่นดิน รอบวงจักรชั้นนอกเหรียญบาทมีดาวอยู่แปดทิศคือบอกว่าแปดเฟื้อง แปสองสลึงมีดาวอยู่สี่ทิศคือบอกว่าสี่เฟื้อง แปสลึงมีดาวอยู่ข้างบนข้างล่างสองดาวคือบอกว่าสองเฟื้อง แปเฟื้องมีดาวอยู่ข้างบนดวงเดียวแปลว่า เฟื้องเดียว เงินจำพวกนี้มีพระราชประสงค์จะให้เจ้านาย แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งปวง ใช้ได้เสมอเงินบาท เงินกึ่งบาทเงินสลึง เงินเฟื้อง ไม่ให้อ้ายผู้ร้ายทำเงินแดงเปลี่ยนปลอมได้เลยเพราะจะทำขึ้นได้โดยยาก อีกอย่างหนึ่งมีแปทองคำเนื้อแปดเศษสองน้ำหนักเฟื้องหนึ่งกับวิศางค์หนึ่ง คือหนักกว่าเงินเฟื้องขึ้นไปเท่าส่วนที่ยี่สิบของเฟื้อง หรือถ้าจะสนัดเรียกอย่างจีนก็ควรจะว่าเฟื้องหนึ่งกับกึ่งหุน แปเช่นนี้ราคาสิบแปดหนักเป็นราคาแปละสิบสลึงที่เรียกว่าตำลึงจีน แปเช่นนี้ผู้ได้ไปเมื่อต้องการทองแล้วจะยุบทำรูปพรรณก็ได้ไม่เสียเปรียบนัก เพราะสิบแปดหนักนั้นก็ใกล้ราคาทองอย่างสูงอยู่แล้ว แต่ถ้าว่าเมื่อไม่ชอบใจก็ให้เอาแปทองนั้นมาเปลี่ยนเอาเงินสิบสลึงที่เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งไปคอยรับหมายใช้แทนเงินอยู่ตามเคยนั้น ก็จะได้เงินไปในทันที ไม่มีขัดขวางถึงเงินเหรียญบาท แลแปกึ่งบาท แปสลึง แปเฟื้องที่ใคร ๆ ได้ไป

ถ้าใช้ไม่คล่องไม่ชอบใจก็ให้มาเปลี่ยนเอาเงินบาท เงินกึ่งบาท เงินสลึง เงินเฟื้องตามกำหนดนั้นเถิด ก็จะได้เงินพดด้วงซึ่งเป็นเงินบาท เงินกึ่งบาท เงินสลึง เงินเฟื้อง ตามรูปไปในทันที เหมือนกระดาษหมายแทนเงินเหมือนกัน เงินเหรียญเงินแปแลทองแปที่มีลักษณะดังว่าแล้วนั้น จะได้พระราชทานแลจับจ่ายออกไปตั้งแต่วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นแปดค่ำ ปีวอก โทศก ซึ่งเป็นปีที่สิบในรัชกาลปัจจุบันนี้ไป จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตีพิมพ์ประกาศนี้มาให้ทราบทั่วกันก่อน

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีวอก โทศก เป็นวันที่ ๓๔๑๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พระศรีสุนทรโวหารผู้ว่าที่พระอาลักษณ์ แลพระศรีไกรลาสราชเศรษฐี เป็นผู้รับสั่ง

๑๙๓. ประกาศให้เจ้าคณะมีหมายประกาศไปตามพระอาราม ให้ชำระต้นไม้ต่างๆ ที่ขึ้นบนหลังคา แลกำแพง ให้ชำระลานวัด ให้หมดจด ในเวลาเสด็จพระราชทานพระกฐิน

คัดจากหมายรับสั่ง

(ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีวอก โทศก)

ด้วยพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดมรัตนราศี รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ในเดือน ๑๑ ข้างแรมนี้ก็ฤดูจะเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐินในพระอารามหลวงนั้น ให้เจ้าคณะหมายประกาศไปตามพระอารามขึ้นให้ชำระต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นบนหลังคาพระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญ กุฎี ศาลา พระเจดีย์ พระปรางค์ กำแพงแก้ว

แลที่ไม่ควรขึ้นนั้นก็ให้ชำระเสีย กับทั้งในลานวัดนั้นก็ให้ชำระเสียให้หมดจด แล้วให้ขัดตะไคร่น้ำเอาปูนฉาบเสียใหม่ ให้หมดจดงามดีจงทุก ๆ พระอาราม ถ้าจะต้องการปูนใช้บ้างเล็กน้อยก็ให้ไปถวายพระพรที่วังพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดมรัตนราศี กำหนด ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๑ ค่ำ ปีวอก โทศก จะแต่งให้สังฆการีกรมธรรมการออกตรวจจงทุก ๆ พระอาราม ถ้าพระอารามใดยังรกเรี้ยวอยู่ก็จะให้เกาะไวยาวัจกรไปขังไว้ แล้วจะให้ผู้ตรวจมาตรวจดูถ้าชำระพระอารามหมดจดดีแล้ว จึงจะให้ปล่อยไวยาวัจกร ให้พระครูปลัดหมายไปตามวัดขึ้นให้รู้ทั่วกันโดยเร็วจงทุกพระอาราม อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง หมายมา ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีวอก โทศก

๑๙๔. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องที่กระหนาบคาบเกี่ยวแลการกู้หนี้ในระหว่างญาติ

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีวอก โทศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า กฎหมายเดิม ๑๒ มาตรา ว่าด้วยราษฎรซื้อที่บ้านเรือนแลสวนไร่นากระหนาบคาบเกี่ยวกัน ว่าบ่าว ทาส ช้าง ม้า โคกระบือ บุตร ภรรยา ผู้ต้องกระหนาบคาบเกี่ยวมีอันเป็นป่วยไข้ตายเป็นความสงสัยว่าต้องเสนียดหรือไข้โรคกรรมไม่แน่ไม่เที่ยง ให้ปรับผู้ซื้อผู้ทำที่กระหนาบเป็นสินไหมพินัยนั้นเกินหนักอยู่ ให้ยกเลิกปรับไหมเสีย แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าราษฎรผู้ที่จะซื้อที่บ้านเรือนสวนไร่นาตำบลใด ก็ให้ผู้ซื้อไปหาอำเภอ กำนันมาชันสูตรดูที่บ้านไร่นาที่สวนซึ่งจะซื้อกันนั้น ถ้าเห็นว่ากระหนาบคาบเกี่ยวกันจริง ก็ให้อำเภอ

กำนันทำแผนที่พาโจทก์มากฎหมายร้องเรียนในกรมเมือง ถ้าราษฎรยื่นเรื่องราวในกรมเมือง ก็ให้นำขึ้นกราบเรียนต่อท่านผู้สำเร็จราชการในกรมเมือง สั่งให้ผู้ใดพิจารณาชันสูตร เห็นว่าที่บ้านที่สวนเป็นกระหนาบคาบเกี่ยวจริง ก็ให้บังคับตัดสินให้คืนที่ให้ผู้ขายเสีย อย่าให้เป็นกระหนาบคาบเกี่ยวกันต่อไป ถ้าผู้ต้องกระหนาบจะรับซื้อเอาที่ไว้ ก็ให้ทำราคาเป็น ๔ ส่วน ลดราคาที่บ้าน ที่สวนลงส่วนหนึ่งให้ผู้ซื้อที่กระหนาบแต่ ๓ ส่วน ถ้าผู้ต้องกระหนาบจะเปลี่ยนที่ให้ ที่กระหนาบ ๕ ส่วน ให้แต่ ๔ ส่วน อนึ่ง ที่ตรอกถนนทางน้ำบกในกรุงนอกกรุง ซึ่งเป็นทางเดินเข้าออกไปมาทุกตำบล เป็นการแห่งอำเภอ กำนันกองตระเวนได้พิทักษ์รักษาบังคับ ห้ามอย่าให้เจ้าที่เจ้าบ้านปิดทางทุกทาง ถ้าขัดขวางว่ากล่าวมิฟังให้อำเภอกำนันทำเรื่องราวร้องเรียนต่อกรมนครบาลให้จัดแจงเสียให้จงได้ อนึ่ง มีบทกฎหมายว่าด้วยญาติ แลมิตรขาย แลกู้แก่กันมีสารกรมธรรม์เป็นคำนับ ๗ มาตรา ว่าได้โดยง่ายให้ยกดอกเสีย ได้โดยยากให้แบ่งดอกเบี้ย ๒—๓ ๔—๕ ส่วน ยกเสียส่วน ๑—๒ ส่วนบ้าง ตามสนิทแลห่างนั้นทรงเห็นว่าเป็นอาญาการบังคับไว้จะให้ญาติสงเคราะห์แก่ญาติ แลญาติผู้เป็นเจ้าหนี้นายเงินที่รักทรัพย์มากอยากได้ดอกเบี้ยนั้น ถึงลูกหนี้รับตามสารกรมธรรม์เจ้าหนี้ก็ไม่รับว่าเป็นญาติ ต้องพิจารณาเอาความจริง อย่างหนึ่งญาติที่ยากจนจะกู้หนี้ขายตัวญาติที่มีทรัพย์ ๆ ก็รังเกียจความมีกฎหมายห้าม ไม่ให้เสียดอกแก่กันนั้น เหมือนอย่างหนึ่งจะให้ญาติมิตรที่ยากจนกู้หนี้ขายตัวกับญาติมิตรไม่ได้ ซึ่งบทพระอัยการยังบังคับไว้ว่าให้ยกดอกเบี้ยแลแบ่งได้แบ่งเสียกันโดยง่ายโดยยาก เห็นเกินอยู่ให้ยกเสีย แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าญาติมิตรกู้หนี้ขายตัวแก่กันทำสารกรมธรรม์สัญญาผูกดอกเบี้ย คำนับมีดอกเบี้ยมากน้อยเท่าใด

ก็ให้เสียกันตามหนังสือสัญญา ตามแต่ญาติจะสงเคราะห์ยกให้แก่กันนั้นเถิด ให้มหาดไทยกลาโหมหมายประกาศพระราชบัญญัตินี้ให้รู้จงทั่วกัน กฎให้ไว้ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีวอก โทศก พระราชบัญญัติใหม่

๑๙๕. ประกาศให้ตรวจตรารักษาบ้านเรือน แลจับกุมโจรผู้ร้าย คัดจากหมายรับสั่ง

(ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ ปีวอก โทศก)

ด้วยเจ้าพระยายมราช รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ถึงเทศกาลเดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสาม เดือนสี่ เป็นฤดูแล้งลมจัดพัดกล้าเกลือกจะเกิดเพลิง แลโจรผู้ร้ายมักกำเริบเที่ยว ตีพื้น ฉกชิง วิ่งราว ตัดช่องย่องเบา แลลอบทิ้งไฟให้ไหม้บ้านเรือน แล้วปลอมขึ้นเก็บเอาทรัพย์สิ่งของไป กระทำอันตรายแก่อาณาประชาราษฎรให้ได้ความเดือดร้อนต่าง ๆ นั้น ให้เจ้าของบ้านเจ้าของเรือนออกนั่งยามตรวจตรา หน้าบ้าน หน้าเรือน ของตัวอย่าให้เกิดโจรผู้ร้ายมาตีพื้น ฉกชิง วิ่งราว ตัดช่องย่องเบาลอบทิ้งไฟบ้านเรือนเขตแดนของตัวได้ ตำบลใดที่เป็นวังเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยที่มีผู้คนบ่าวไพร่มาก ให้เจ้าของวังเจ้าของบ้าน ดูแลกำชับตรวจตราว่ากล่าว ถ้าหุงข้าวแล้วอย่าให้มั่วสุมเพลิงไว้ ดับให้สิ้นเชื้อเพลิง เมื่อจะจุดไต้เพลิงในเรือนในโรง จุดคบจุดเทียน จุดตะเกียงบูชาพระไว้ใกล้ฝา ใกล้มุ้ง ใกล้ผ้าสิ่งอันที่จะเป็นเชื้อเพลิง ก็อย่าให้มีความประมาท ให้เฝ้าอยู่ดูแลของตัว อย่าทิ้งไฟให้เกิดเพลิงไหม้ขึ้นได้ ให้เจ้าของวัง เจ้าของบ้านจัดบ่าวไพร่ออกนั่งยามรักษาวัง รักษาบ้านของตัว ถ้าเกิดเพลิงขึ้นจะได้ช่วยกันดับให้ทัน

ท่วงที ถ้าแลเกิดเพลิงไหม้ขึ้นตำบลอื่นมิใช่บ้านเรือนของตัว ๆ เป็นแต่ผู้จะไปช่วยดับเพลิง ห้ามอย่าให้ถือหอกดาบเครื่องศัสตราอาวุธไปช่วยดับเพลิงปลอมเป็นเจ้าของบ้าน เจ้าของเรือนที่ไฟไหม้นั้น ให้อำเภอเที่ยวตรวจตราดูว่าเรือนโรงผู้ใดปลูกใกล้เคียงของหลวงเห็นว่าจะเป็นเชื้อไฟไหม้ถึงของหลวง ก็ให้เจ้าของอำเภอขับไล่เสียอย่าให้เป็นเชื้อไฟไหม้ถึงของหลวงได้ ถ้าเรือนโรงของผู้ใดเจ้าของอพยพหลบหนีไป ทิ้งเรือนทิ้งโรงไว้ให้ร้างว่างเปล่าไม่มีผู้ใดรักษา เห็นว่าจะเป็นเชื้อไฟแลโจรผู้ร้ายจะมาพักอาศัย ให้เจ้าของอำเภอรื้อเสียอย่าให้รกร้างเป็นเชื้อไฟแลเป็นที่พักอาศัยแก่โจรผู้ร้ายได้ แล้วให้เที่ยวตรวจดูว่าตำบลใดควรที่จะตั้งจำล่อ ก็ให้เตือนเจ้าของวัง เจ้าของบ้านตั้งจำล่อให้เหมือนตามเคยแต่ก่อน อนึ่ง ข้าราชการราษฎรจะมีกิจราชการเดินทางไปมาในเพลากลางคืน ก็ให้จุดไต้เพลิงเดินทาง ห้ามอย่าให้ถือดาบ ถือมีด ถือขวาน ถือลูกดิ่ง ถือกล้องใหญ่ ไม้พลองกระบองสั้นยาวเล็ก เดินเที่ยวไปมาในเพลากลางคืนเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าแลผู้ใดเดินทางกลางคืนพ้นกว่ายามหนึ่งขึ้นไปไม่มีไต้เพลิงก็ให้กองจับๆ เอาตัวไปไล่เลียงดู ถ้าไม่ได้เครื่องศัสตราอาวุธสิ่งใดเป็นสำคัญเห็นว่าไม่เป็นโจรผู้ร้าย ถ้าเจ้าหมู่มูลนายมารับ ก็ให้ผู้จับมอบตัวผู้นั้นให้เจ้าหมู่มูลนายไป ห้ามอย่าให้ผู้จับเรียกพัสดุทองเงิน แลค่าธรรมเนียมแก่ผู้ที่ไม่มีโทษนั้นเลย ถ้าคนที่เดินทางเพลากลางคืนถือดาบถือมีด ถือขวาน ถือลูกดิ่ง ถือกล้องใหญ่ ไม้พลองกระบองสั้นยาวเล็ก เดินทางเพลากลางคืนแลลอบทิ้งไฟ ก็ให้เจ้าของบ้านแลกองจับ ๆ เอาตัวผู้นั้นไปจงได้จำไว้ให้มั่นคง แล้วให้เร่งเอามาส่งยังเจ้ากระทรวงจะได้เป็นบำเหน็จความชอบให้กับผู้จับตามสมควร แต่ห้ามอย่าให้ผู้จับละเลยปล่อยตัวอ้ายคนร้ายหนีไปได้ ให้มหาดไทย

กลาโหม พระสัสดี หมายบอกเจ้าแก่เจ้าต่างกรม ยังไม่ได้ตั้งกรมแล ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหาร พลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง แล้วให้นายอำเภอประกาศแก่ราษฎรให้รู้จงทั่ว อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

๑๙๖. ประกาศขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถอนต้นโพธิ์ ต้นไทร แลต้นไม้อื่น ๆ ที่กำแพง, บ้อม, ประตู
(ณ วัน เดือนยี่ ปีวอก โทศก)

ด้วยพระยาอภัยรณฤทธิ์รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ขึ้นตามขอบกำแพงประตูรอบพระนครชั้นนอก พระราชวังชั้นกลาง หลายแห่งหลายตำบลนั้น ให้พระยาพิไชยบุรินทรา พระยาเพชรฎา พระยาเพชร์ปาณี ป่าวร้องข้าราชการแลราษฎรที่บ้านเรือนอยู่ใกล้ในกำแพงนอกกำแพงพระนครรอบนอก ให้ช่วยกันตัดถอนต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ตามกำแพง ตามบ้อม ตามประตู อย่าให้ต้นไม้รกร้างอยู่ตามบ้อม ตามกำแพง ตามประตู หน้าบ้าน หลังบ้านได้เป็นอันขาด แต่ที่บ้อมกำแพงที่ประตูรอบพระราชวังชั้นกลาง ชั้นในนั้น ให้กรมล้อมพระราชวัง กรมวังนอก กรมการขาดช่วยกันตัดถอนต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ให้เตียนดี อย่าให้มีรกร้างอยู่ได้ พนักงานซึ่งสั่งมาทั้งนี้เร่งป่าวร้องกะเกณฑ์กันลงมือตัดถอนกวาดถาง ตั้งแต่ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีวอก โทศก ให้แล้วใน ๗ วัน ถึง ณ วันพุธ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ จะโปรดเกล้าฯ ให้มีรายงานไปตรวจ ถ้าบ้อม กำแพง ประตู หน้าบ้าน หลังบ้านยังรก

ร้างอยู่ จะให้ปรับไหมเอาเงินกับเจ้าของบ้าน แลป้อมกำแพงประตูรอบพระราชวังชั้นในชั้นกลาง แลเจ้าพนักงานมาจ้างไพร่หลวงไปชำระตัดถอนต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ตามป้อม ตามกำแพงตามประตูต่อไปตามรับสั่ง

๑๙๗. หมายประกาศพระราชกระแสซึ่งทรงตัดสินโทษจีนเสงอำแดงอิ่มผู้ทำวิชาอาคม คัดจากหมายรับสั่ง

(ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ปีวอก โทศก)

ด้วยเจ้าพระยายมราช ชาติเสนางคนรินทร มหินทราธิบดีศรีวิไชย ราชมไหศวริยบริรักษ ภูมิพิทักษโลกากร ทัณฑฤทธิธรนครบาล รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งให้ประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อย แลกรมการร้อยแขวงกำนันอำเภอด่านทางทุกตำบล ทั้งในกรุงนอกกรุงให้ทราบทั่วกัน ด้วยจีนเสงผัวอำแดงอิ่มภรรยา ตั้งบ้านเรือนแลจอดแพอยู่ใกล้บ้านพระยาสามภพพ่าย ๆ จับได้กระทงกระดาษมีชื่อพระยาสามภพพ่ายแลภรรยา แลชื่อเจ้าจอมข้างใน ซึ่งเป็นญาติพระยาสามภพพ่าย แลชื่ออำแดงสุ่นบ้านใกล้เคียง แลทาสอำแดงสุ่น อยู่ในพื้นกระทง แล้วมีหมากพลูคำหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่งจุดลอยมา พระยาสามภพพ่ายเอากระทงกระดาษที่มีชื่อต่าง ๆ นั้น มากราบเรียนเจ้าพระยายมราช แลกล่าวความสงสัยตามสาเหตุ ว่าเห็นจีนเสงจะทำ เจ้าพระยายมราช จึงได้หาตัวจีนเสงมาชำระแต่แรกปฏิเสธไม่รับ ครั้นภายหลังได้สอบลายมือจีนเสง ก็เห็นว่าลายมือนั้นเหมือนกับอักษรที่จีนเสงเขียนไว้ในหนังสือประกันทาสเมื่อมาเป็นความแต่ก่อน ครั้น

ไล่เลียงได้ถามต่อไป จีนเสงรับสารภาพว่าได้ทำจริง ด้วยเป็นวิชาได้เรียนมาแต่สมีน้อยผู้ตายแล้ว แลเมื่อยังไม่ตายได้เป็นอาจารย์จีนเสงสอนวิชานี้ไว้ จะทำความให้หาย เพราะจีนเสงเป็นความอยู่กับอำแดงสุ่น กลัวอำแดงสุ่นจะทำเรื่องราวเป็นคำร้องถวายฎีกา แล้วจะให้พระยาสามภพพ่ายกับภรรยา นำเรื่องราวนั้นมาส่งให้เจ้าจอมข้างใน ซึ่งเป็นญาติทูลเกล้าฯ ถวาย จึงได้เขียนชื่ออำแดงสุ่นกับทาสซึ่งเป็นเจ้าของความ แลผู้ที่ชอบกับอำแดงสุ่นจะช่วยนำความมาร้องฎีกานั้นลอยน้ำไปเสีย เพื่อจะให้ความสูญหาย แต่ฝ่ายพระยาสามภพ-พ่ายกับเจ้าจอมข้างในเห็นว่าสาเหตุอื่นมี เพราะแต่ก่อนตำบลที่บ้านที่แพของอำแดงสุ่น ซึ่งเนื่องกันกับที่ของจีนเสงนั้นเป็นของผู้มีชื่ออื่นมาขายไว้แก่เจ้าจอมข้างใน ๆ ไม่ต้องการที่นั้น บอกขายเสีย จีนเสงได้มาขอซื้อก่อน แล้วภายหลังอำแดงสุ่นจึงมาว่าขอซื้อขึ้นราคาที่นั้นสูงไปกว่าราคาที่จีนเสงว่า เจ้าจอมข้างในจึงได้ขายที่นั้นให้อำแดงสุ่นไป ไม่ขายให้แก่จีนเสง เห็นจีนเสงจะมีความอาฆาตแค้นแก่เจ้าจอมข้างในแลพระยาสามภพพ่ายแลภรรยา ซึ่งคิดอ่านกันขายที่นั้นให้อำแดงสุ่นแลอำแดงสุ่นผู้ชิงซื้อที่นั้น ความทั้งปวงนี้ เจ้าพระยายมราชได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า กิริยาที่จีนเสงทำนั้นเหมือนกันกับคนเสียจริต ถ้าว่าเพศบ้านเพศเมืองอันนี้คนไม่ถือว่าเขียนชื่อกระทำวิชาให้ป่วยไข้ล้มตาย เกิดรำเพรำพัดชมบต่าง ๆ ได้ แลถ้าว่าราษฎรไม่สะดุ้งสะเทือนต่อการอย่างนี้แล้ว ก็ควรจะตัดสินว่า กิริยาของคนจริต ให้เป็นแล้วเลิกไป แต่เพราะเพศรำเพรำพัดแลกระทำวิชาการต่าง ๆ มากนัก จนเป็นทางที่หากินของพวกทำวิชา พวกหนึ่งอวดว่าเป็นหมอทำ พวกหนึ่งอวดว่าเป็นหมอแก้ ฝ่ายผู้ที่เชื่อก็สอดแส่เสียสินจ้างสินบน ให้มากระทำกันบ้างที่สงสัยว่าถูกกระทำก็มากันมาแก้ไขวุ่นไปต่าง ๆ เพราะฉะนั้น พระ

ราชกำหนดกฎหมายเก่า จึงว่าให้จับคนเป็นชมบผีปอบฆ่าเสียก็มี แล ว่าถ้าจับเลขยันต์ได้ในกำลังคุมความ ให้ปรับคดีเป็นแพ้ แลมีเบี้ยปรับก็มี แลอย่างแต่ก่อนแพทย์หมอที่อวดว่ามีวิทยา ได้ทำเสน่ห์เล่ห์มนตร์ หรือทำจะให้ป่วยไข้ล้มตาย ถ้าการเกี่ยวข้องเข้ามาในพระราชวังแลข้าราชการ ก็ได้ลงพระราชอาญาถึงประหารชีวิตเสียก็มี จำไว้ ณ คุกก็มี เป็นตัวอย่างมาเป็นหลายเรื่องหลายราย

แลครั้งนี้จีนเสงก็ทำการเอิบเอื้อมเข้ามาเอาชื่อเจ้าจอมข้างในในพระบรมมหาราชวังใส่ด้วย แลชื่อพระยาสามภพพ่าย ซึ่งทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยง ให้เป็นจางวางกรมทหารใน ใส่ด้วยกระทงทำวิชาลอยไป เป็นที่หวาดหวั่นสะดุ้งสะเทือนแก่ผู้เจ้าของชื่อ ซึ่งต้องกระทำนั้น แต่ครั้นจะให้ลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษาโทษ ก็จะปรึกษาว่าแรงไปต่าง ๆ ตามตัวอย่างที่มีมาเมื่อจะให้ทำตามลูกขุนปรึกษา ก็จะเป็นอันทำโทษแก่คนเสียจริตไป หรือถ้าลูกขุนจะปรึกษามาให้ปรับเป็นสินไหมพินัยเบี้ยปรับนั้น ก็จะไม่งามแก่ความโดยตรง เหมือนกับปรับคนอื่น ซึ่งขว้างทิ้งตีรันฟันแทงกัน ครั้นจะตัดสินเสียว่าเป็นกิริยาเสียจริตดอกให้เลิกความเสีย ก็เพราะกฎหมายเก่ามีว่าให้ทำโทษก็มีเพราะตัวอย่างเคยทำโทษมาก็มีเป็นอันมาก ก็จะเป็นที่เห็นว่าครั้งนี้วิชาจีนเสงดี จึงลบเลือนความหายไม่ต้องโทษทัณฑ์แลเบี้ยปรับจีนเสงก็จะได้ใจกำเริบว่าวิชาตัวขลัง เมื่อมีข้อขุ่นเคืองกับผู้ใดด้วยเหตุเล็กน้อย เหมือนอย่างเช่นเป็นครั้งนี้ก็จะทำดังนี้ไปเนือง ๆ คนอื่น ๆ จะนับถือมากเข้าใคร ๆ โกรธขึ้นชิงชังกัน ก็จะมาหาจีนเสงให้ทำการนั้นก็เป็นที่หวาดหวั่นสะดุ้งสะเทือนแก่ผู้ที่ถูกชื่อกระทำ แลถือลัทธิว่าคนทำร้ายกันได้ด้วยวิชาการตามเพศบ้านพื้นเมือง

อนึ่ง ถ้าจีนเสงอยู่ในกรุงเทพ ฯ นี้ จีนเสงจะได้ใจว่าวิชาขลังทำไปเนือง ๆ ก็ดี จะมีผู้นับถือเข้าไปหาให้ทำเนือง ๆ ก็ดี การก็จะเอิบเอื้อมไปกระทบพระนามพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้า แลชื่อเสียงชะตาราศีของข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง หรือผู้ที่จะไปนับถือจีนเสงเข้า จะเป็นผู้มีวาสนาบรรดาศักดิ์ ก็จะเป็นที่ขุ่นข้องหมองหมางสะดุ้งสะเทือนไปในผู้มีบรรดาศักดิ์ด้วยกัน เพราะฉะนั้นโทษทัณฑ์ตามกฎหมายตามอย่างเก่าซึ่งควรลูกขุนจะปรึกษาให้ลงแก่จีนเสง ครั้งนี้นั้นให้ยกเสียทั้งสิ้นให้เป็นแต่สักหน้าผากจีนเสงว่า (มักทำวิชาการเขียนชื่อคนลอยน้ำทำให้คนตกใจ) อย่างนี้แล้ว ขับไล่จีนเสงกับบุตรภรรยา แลทาสไปเสียจากแขวงกรุงเทพ ฯ แลแขวงเมืองนนทบุรี แขวงเมืองปทุมธานีแลแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ แขวงเมืองสมุทรปราการ ซึ่งเป็นแขวงใกล้กรุงเทพ ฯ ทรัพย์สมบัติแลแพแลเรือนให้จีนเสงรื้อขนเอาไปเสียให้พ้นแขวงทั้ง ๕ นี้ในภายใน ๑๕ วัน แต่ที่ดินที่แพจอด หรือสวนหรือนาของจีนเสงที่มีอยู่ในแขวงกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองใกล้ทั้ง ๔ นั้นไม่โปรดให้จีนเสงเป็นเจ้าของ ให้ขาดคืนจากเป็นของจีนเสง คงเป็นที่หลวง แลห้ามไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งในแขวงกรุงเทพ ฯ แลแขวงหัวเมืองทั้ง ๔ นั้นสมคบจีนเสงให้ไปมาหาสู่อยู่กินเป็นอันขาดทีเดียว ให้ด่านทั้งปวงในแขวงกรุงเทพ ฯ แลแขวงเมืองนั้น ๆ คอยจับ ถ้าจีนเสงกับบุตรภรรยาทาสล่วงด่านเข้ามาให้จับตัวไว้ แล้วปรับไหมเสียเงินแก่ผู้จับได้คนละสองตำลึงกึ่ง แลผู้ที่ล่วงเข้ามานั้นจะเอาตัวสักเป็นไพร่หลวงโรงสี หรือจำคุกไว้ตามโทษานุโทษ ถ้าภรรยาจีนเสงหย่ากับผัวแล้วก็พ้นจากห้าม ถ้าทาสจีนเสงส่งเงินไปอยู่กับผู้อื่นแล้วก็พ้นจากห้าม แต่ถ้าจะส่งเงินไปอยู่กับผู้อื่นแล้ว อย่าให้มาคบจีนเสงเลย ให้บอก

นายอำเภอร้อยแขวงกรมการเป็นพยานจึงจะพ้นห้าม ถ้าจะไม่ไปกับจีนเสง จะส่งเงินเสียก็ได้ในคราวนี้ ถ้าจีนเสงกับบุตรภรรยาทาสที่สมัครไปด้วยกัน จะไปตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลใด ๆ ในแขวงหัวเมืองอื่น ๆ นอกจากแขวงกรุงเทพ ฯ แลแขวงหัวเมืองทั้ง ๔ ดังว่าแล้วนั้นไม่ห้าม เมื่อจีนเสงไปอยู่ ณ แขวงหัวเมืองใด ๆ แล้ว ถ้าจะมีผู้ใด ๆ ในแขวงหัวเมืองนั้น ๆ ไปมาหาสู่คบหากับจีนเสง ซึ่งเป็นคนสักหน้าด้วยเหตุนี้ ผู้อื่นก็จะได้รู้ว่าผู้นั้นเป็นคนพอใจวิชาการกระทำยำเยียแล้วจะได้รู้จักตัวไว้ ถ้ากลัวก็จะได้ระวังตัว ถ้าจีนเสงไปอยู่หัวเมืองใด ๆ มีผู้ไปนับถือร่ำเรียนวิชานั้น หรือไปหาขอให้กระทำยำเยียแปลกประหลาดมากขึ้นผิดปรกติ ก็ให้จับกุมคุมไว้ แล้วบอกข้อความเข้าไปยังกรุงเทพมหานครให้ทราบ

หมายประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ปีวอกโทศก

๑๙๘. ประกาศร่างตราภูมิคุ้มห้ามค่านาแก่ไพร่หลวงบางเหล่าเป็นพิเศษ

(ปีวอก โทศก)

หนังสือเจ้าพระยาพลเทพ สรรพพลเสพย์ เสนาบดีศรีวิไชยราชมไหศวรรย์ อเนกนันตธัญญาหาร พิจารณปฏิพัทธ นพรัตนมุรธาธรรมหิศรวรสมุหเชษฐเกษตราธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ มาถึงผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ ข้าหลวงเสนาแลนายบ้านนายอำเภอทุกตำบล ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า เพราะแต่ก่อนเมื่อครั้งประกาศให้เลิกนารายขัดทั้งสิ้น แต่เมื่อปีแรกเดินนา

นั้น ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีคำประกาศไว้ว่า ไพร่หลวงหมู่ใดถ้าท่านเสนาบดีผู้ใหญ่เห็นว่า ต้องรับราชการมากเป็นนิตย์กว่าไพร่หลวงหมู่อื่น ตราภูมิซึ่งพระราชทานคุ้มห้ามได้แต่อากรสมพักศรตลาดค่าน้ำ โดยสามัญเสมอแก่ไพร่หลวงทุกหมู่ทุกกรมนั้น ไม่พอเป็นกำลังเลี้ยงชีวิตแก่ไพร่หลวงพวกใด ซึ่งไม่ทำมาหากินด้วยทำสวนทำไร่ แลค้าขายในท้องตลาด แลหาปลาในน้ำนั้นแล้ว จะกราบทูลพระกรุณา ขอให้ยกค่านาพระราชทานคนละเท่าไร ก็จะพระราชทานตราภูมิพิเศษคุ้มค่านาให้โดยสมควร ครั้นเมื่อปีมะเมียสัมฤทธิศก เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสเมืองเพชรบุรี ได้ทอดพระเนตรเขามหาสมณ ทรงเห็นว่าเป็นที่สบายชอบกล สมควรจะเป็นที่ประทับได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองทำการที่เขามหาสมณ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงเกณฑ์พวกลาวพวน ลาวทรงดำ มาทำการ แลการคัดขนศิลาถมที่ลุ่มแลปราบที่ดอน เป็นราชการหนักแรงมาก เพราะฉนั้นบัดนี้จึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมันตพงศพิสุทธ มหาบุรุษรัตโนดม บรมอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ ที่สมุหพระกลาโหม กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ลาวพวน ลาวทรงดำได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมากกว่าไพร่หลวงหมู่อื่น ตราภูมิซึ่งพระราชทานไว้ให้คุ้มห้ามอากรสมพักศรตลาดค่าน้ำทั้งปวงนั้น ก็ไม่มีที่จะใช้คุ้มห้ามสิ่งใดให้วิเศษกว่าไพร่หลวงหมู่อื่นได้ เพราะในเมืองเพชรบุรีการทำไร่ปลูกเพาะพืชผลต่าง ๆ แลการหากุ้งปลา แลค้าขายอย่างอื่น ลาวหมู่นี้ก็ไม่ได้ทำเลี้ยงชีวิตของตน ได้อาศัยแต่การทำนาอย่างเดียวเป็นที่เลี้ยงชีวิต จะขอรับพระราชทานยกค่านาให้โดยสมควร เพื่อจะได้เป็นกำลังทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมากกว่าไพร่หลวงสามัญ จะ

ได้เปนที่ยินดี ไม่เปนที่เสียใจว่าต้องรับราชการมากกว่าไพร่หลวงหมู่อื่น ครั้นได้ทรงสดับก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยแล้ว จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทำตราภูมิพิเศษเปนสำคัญให้ยกค่านาพระราชทานให้แก่ไพร่หลวงลาวพวนลาวทรงดำเมืองเพชรบุรี เสมอคนละแปดบาท ตั้งแต่จำนวนปีมะแม เอกศก ไปทุกปี แล้วให้ตีพิมพ์แจกไปเปนสำคัญในมือไพร่หลวงหมู่นั้นคนละฉบับ มีกำหนดได้เขียนชื่อคนตำหนิ แลตำบลบ้านจำนวนนาถ้วนถี่ แล้วประทับตราภูมิคุ้มห้าม แลตรากรมเกษตราธิบดีว่าการนามาเปนสำคัญทุกฉบับ

ให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการข้าหลวงเสนา ซึ่งไปเรียกเงินค่านาแต่ราษฎรนั้น ตรวจดูชื่อคนแลตำหนิ บุตรภรรยาตำบลบ้านจำนวนนาตามหนังสือพิมพ์ตราภูมินั้น ถ้าเห็นว่านารายใดเจ้าของใดของไพร่หลวงลาวพวนลาวทรงดำที่ออกชื่อมาแล้วนั้นทำได้น้อย มีค่านาต่ำกว่าแปดบาทลงมา ก็อย่าให้เรียกเงินค่านาแต่เจ้าของนารายนั้นเลย ถ้านารายใดเจ้าของใดทำได้มาก มีค่านาเกินกว่าแปดบาทขึ้นไปให้ยกเงินค่านารายนั้น ให้เจ้าของนั้นเสมอแต่คนละแปดบาท ที่เหลือเกินกว่านั้นจึงให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ แลข้าหลวงเสนาเรียกมาเปนค่านาตามธรรมเนียม ถ้ามีหนังสือชื่อใครอ้างอย่างใด ๆ เปนหนังสือเขียน มิใช่หนังสือพิมพ์ แลไม่มีตราภูมิคุ้มห้าม แลตรากรมเกษตราธิบดี ในพระบรมมหาราชวังมาเปนสำคัญดังนี้แล้ว อย่าให้เชื่อฟังเลยเปนอันขาดทีเดียว

ให้จับเอาตราภูมิปลอมกับตัวผู้ถือนั้นมาส่งยังกรมเกษตราธิบดี จะได้รับพระราชทานรางวัลแก่ผู้จับโดยสมควร

หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานให้แก่นาย รูปพรรณ ผิวเนื้อ ตำหนิ ภรรยาชื่อ บ้านอยู่ แขวง สังกัดกรม

ได้รับตราหนังสือพิมพ์ไป ณ วัน ค่ำ ปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๒๒๒

พ.ศ. ๒๔๐๔

๑๙๙. ประกาศมหาสงกรานต์ ปีระกา ตรีศก

(ณ วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีระกา ยังเป็นโทศก)

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่คนทั้งปวง บรรดาที่นับถือพระพุทธศาสนา แลธรรมเนียมปี เดือน วัน คืนอย่างเช่นใช้ในเมืองไทยให้รู้ทั่วกัน ว่าในปีระกา ตรีศกนี้ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ เป็นวันมหาสงกรานต์ พระอาทิตย์จะขึ้นราศีเมษ ในเวลาบ่าย ๕ โมง ๔๘ นาที วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ เป็นวันเนา วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ เป็นวันเถลิงศกขึ้นศักราชใหม่เป็น ๑๒๒๓ ในเวลา ๔ ทุ่มกับนาที ๑ กับ ๑๒ วินาที เพราะฉะนั้นในปีระกาทำบุญแลเล่นนักษัตรฤกษ์สงกรานต์เป็น ๓ วัน ตามเคยอย่างทุกปี ปีนี้สงกรานต์ทรงพาหนะอะไร ภักษาหารอะไร ถืออะไร จะว่ามากไม่ต้องการ ใครจะใคร่ทราบก็มาดูรูปที่เขียนแขวนไว้ในพระบรมมหาราชวัง เทอญ ลักษณะจดหมายวัน คืน เดือน ปีใช้ดังนี้ คือ ตั้งแต่

วันอังคาร เดือนห้า ขึ้นค่ำ ๑ ไปจนถึงวันศุกร์ เดือนหก ขึ้น ๓ ค่ำ จดหมายลงชื่อปีในที่ทั้งปวง ให้ว่าปีระกา ยังเป็นโทศก ถ้าจดจุลศักราชให้คงเป็น ๑๒๒๒ อยู่ ตั้งแต่วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ไปจนถึงวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ซึ่งเป็นวันตรุษสุดปีนั้น ให้ใช้ว่าปีระกา ตรีศก ลงเลขจุลศักราชว่า ๑๒๒๓ แก้เลข ๑๐ ตามปีแผ่นดินซึ่งเขียนไว้บนศกนั้น เมื่อเปลี่ยนตรีศกแล้วให้เขียนเป็นเลข ๑๑ ไปกว่าจะเปลี่ยนศกใหม่เถิด ในปีระกา ตรีศกนี้มีอธิกมาส เดือนแปดเป็นสองหน เป็นเดือนถ้วนทั้งสองเดือน เมื่อเขียนเลขครุเดือนแปดก่อน เขียนเลข ๘ เลขเดียว แล้วกาหมายไว้ข้างล่างดังอย่างนี้ ๘ ให้รู้ว่าเดือนแปดหลังจะมี ในเดือนแปดหลังนั้นเขียนเลข ๘ เป็นสองซ้อนกันไว้ท้ายครุดังอย่าง ๘/๘ เถิด ในปีระกา ตรีศกนี้ วันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้น ๓ ค่ำ วันหนึ่ง วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ วันหนึ่ง เป็นวันประชุมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ จะเป็นวันจะทำพระราชพิธีจรดพระนังคัล ให้ราษฎรลงมือทำนาภายหลังวันนั้น ตั้งแต่วันอังคาร เดือนหก ขึ้นสิบสี่ค่ำ ไป ห้ามมิให้ลงมือทำนาก่อน หรือในวันนั้นตลอดพระราชอาณาเขต พระราชพิธีจองเปรียงในปีระกา ตรีศกนี้ ยกโคมวันอาทิตย์ เดือนสิบสอง ขึ้นค่ำหนึ่ง ลดโคมวันพุธ เดือนสิบสอง แรม ๓ ค่ำ เป็นวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันชีพ่อพราหมณ์จะได้ทำพระราชพิธีกฤติเกยา ณ พระเทวสถาน พระราชพิธีคเชนทรัศวสนาน ๒ ครั้ง แลพระราชพิธีสารท แลพระราชพิธีตรียัมพวายตรีพวาย แลพระราชพิธีสัมพัจฉรฉิน คงทำในวันคืนแลเดือนขึ้นแรมนั้น ๆ ตามเคยเหมือนอย่างทุกปี ในปีระกา ตรีศกนี้ วันพุธเป็นวันธงไชย

เป็นวันดี วันอังคารเป็นวันอุบาทว์ วันพฤหัสบดีเป็นวันโลกาวินาศ ห้ามฤกษ์แลการมงคล ในปีระกา ตรีศกนี้ จะมีสุริยุปราคาครั้งหนึ่ง ในวันจันทร์ เดือน ๘๘ ขึ้นค่ำ ๑ เวลาเช้าจะจับเป็นบาทคราธ อนึ่ง จะมีเหตุประหลาดอีกอย่างหนึ่ง คือในวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำ เวลาเที่ยงแล้ว ๑๓ นาที ดวงพระเคราะห์พุธจะเข้าไปในดวงอาทิตย์ ข้างทิศอีสาน แล้วจะเลื่อนมาใกล้กลางดวงเวลาบ่าย ๒ โมง ๑๔ นาที แล้วจะเลื่อนมาออกจากดวงพระอาทิตย์ข้างทิศหรดี เวลาบ่าย ๔ โมง ๑๔ นาที ดวงพระเคราะห์พุธนั้นเล็กนัก ดูตาเปล่าจะไม่เห็น ถ้าเอากล้องส่องใหญ่ ๆ ที่สาปด้วยแก้วแดงคงจะเห็นดวงพระเคราะห์พุธจุดดำเดินอยู่ในดวงพระอาทิตย์ดังทายนี้เป็นแท้ วันอังคาร เดือน ๘๘ แรม ๑ ค่ำ เป็นวันเข้าปุริมพรรษา วันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ถ้าเชื่อตามอย่างตามเคยก็ควรจะว่าเป็นวันเข้าปัจฉิมพรรษา วันเสาร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ก็เป็นวันมหาปวารณา ถ้าจะว่าตามนักษัตรฤกษ์ในอากาศนับดิถีประสงค์ ปักษ์ขึ้นของเดือน ๙ นั้นเป็นปักษ์ขาด พระจันทร์ใกล้จะเต็มเสียในวันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำแล้ว เพราะฉะนั้นวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ก็ชื่อว่าเป็นวันเพ็ญแต่ชื่อ แต่ดิถีนั้นเป็นปาฏิบทของกาฬปักษ์ เพราะฉะนั้นถ้าจะถือพระวินัยให้ละเอียด เวลาค่ำวันนั้นให้พิเคราะห์ดูดวงพระจันทร์ ถ้าเห็นว่าพร่องลงแล้วก็พึงเข้าปัจฉิมพรรษาเสียแต่ในวันนั้น โดยไม่สู้เชื่อสงสัยอยู่จะเข้าอีกวันหนึ่งก็ได้ จะบาปกรรมอะไรมีต่อการที่ว่าสองซ้ำสามซ้ำ ถึงวันเสาร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ก็เป็นวันมหาปวารณาตามอย่างที่เคยถือมาโดยการหยาบ ๆ ครั้นเมื่อคิดตามนักษัตรฤกษ์แล้ว เดือน ๑๑ ข้างขึ้นก็เป็นปักษ์ขาดเหมือนกัน วันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ

นั้น โดยดิถีประสงค์เป็นวันเพ็ญ เพราะฉะนั้น ถ้าพระสงฆ์จะถือโดยละเอียดให้ถูกต้อง จะต้องควรทำปวารณาเสียแต่ในวันนั้น อันนี้เป็นอย่างดีสิ้นสงสัย ถึงในบาลีพระวินัยก็มีอยู่จะทำปวารณาในขึ้น ๑๔ ค่ำ ไม่เชื่อก็ไปค้นบาลีดูเอา การปีเดือนซึ่งนับในเมืองนั้น ๆ บรรดาซึ่งเป็นที่มีพระพุทธศาสนา ก็เป็นแต่โครง ๆ ไปดังอย่างธรรมเนียมไว้ เพื่อจะให้คนเรียกง่ายจำง่าย แต่กาลเมื่อมาถึงพระพุทธบัญญัติแล้ว ก็ต้องกำหนดเอาตามนักษัตรฤกษ์ พระจันทร์ ที่เห็นปรากฏแก่ตาในอากาศนั้นเป็นประมาณ ขอพระสงฆ์ผู้จะใคร่ปฏิบัติวินัยให้ถูกต้อง จงเรียนรู้นักษัตรฤกษ์ แล้วพิเคราะห์ดูตามกำหนดวินัยธรรมนั้น ๆ ให้ชอบ เทอญ การเข้าปุริมพรรษาเข้าปัจฉิมพรรษาแลปวารณา ไม่ใช่การของพระเจ้าแผ่นดิน ๆ เป็นแต่ผู้ทะนุบำรุงชนทั้งปวงในพระราชอาณาจักร ให้ถือศาสนาตามใจตัวให้สิ้นความร้อนรำคาญใจ เพราะถือศาสนา ก็แลซึ่งประกาศมาด้วยวันเหล่านี้ เพราะเห็นว่าพระสงฆ์ไม่ได้ศึกษาในนักษัตรฤกษ์โดยมาก เป็นแต่ทำตามๆ กัน ก็พระสงฆ์บางพวกขวนขวายจะใคร่รู้การละเอียดนั้นก็มี จึงกล่าวมาตามใจพวกนั้นบ้าง เป็นการช่วยเตือนสติ เมื่อเชื่อก็จงทำตาม เมื่อไม่เชื่อก็แล้วไป ไม่มีผิดชอบอะไรแก่การแผ่นดิน พระสงฆ์ในพระราชอาณาจักรทั้งปวงจงถือพระวินัยตามใจ อย่าได้ว่ากล่าวข่มขู่กันด้วยเหตุนี้เลย อนึ่งวันวิสาขบูชาที่ถือตามลัทธิในอรรถกถาว่า เป็นวันประสูติ แลได้ตรัสแลปรินิพพานของพระพุทธเจ้านั้น ปีนี้นักษัตรฤกษ์วิสาขบุรณมีตกในวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ไม่อยู่ในวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แลในกลางเดือน ๖ ปีนี้นั้นในพระบรมมหาราชวังจะมีแต่การสมโภชพระมหาเศวตฉัตรที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ

ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม วันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ เป็นการมงคลสำหรับพระราชวังตามปี มิใช่วิสาขบูชานั้น ๆ เป็นวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ในปีระกา ตรีศกนี้เป็นแท้ ใครที่มีศรัทธาเชื่อถือแก่การกุศลซึ่งจะได้ทำตามลัทธิของชนที่ถือพุทธศาสนา ว่าเป็นนักษัตรฤกษ์เหมือนเวลาประสูติ แลได้ตรัส แลปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็จงทำการกุศลตามชอบใจ เทอญ ในวันนั้นถึงชื่อเรียกว่าเป็นเดือน ๗ ก็ดี นักษัตรฤกษ์พระจันทร์จะเหมือนกับฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๖ ทุกปี ซึ่งมีมาต่อหลังแลจะมีต่อไปข้างหน้าใน ๑๙ ปี วนไปเป็นปีอธิกมาส ๗ ปี คือปีที่ ๓ ที่ ๖ ที่ ๙ ที่ ๑๑ ที่ ๑๔ ที่ ๑๗ ที่ ๑๙ ปีนี้เป็นปีที่ ๑๗ นับแต่ปีมะเส็ง สัปตศก ศักราช ๑๒๐๗ มาถึงปีกุน เบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ จะเป็นปีที่ครบ ๑๙ จะมีอธิกมาส ในปีมีอธิกมาสนั้น เพ็ญเดือน ๖ เป็นวิสาขบูชาได้อยู่ แต่ปีที่ ๑๑ แลปีที่ ๑๙ ในปีที่ ๓ ที่ ๖ ที่ ๙ ที่ ๑๔ ที่ ๑๗ วิสาขบูชาต้องตกอยู่กลางเดือน ๗ จึงต้องด้วยนักษัตรฤกษ์ในอากาศ การนี้เป็นแล้ว แลซึ่งหมอบรัดเลทำหนังสือประกาศตีพิมพ์ว่า วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ เป็นวันไทยนับถือว่าเป็นวันประสูติ แลได้ตรัส แลนิพพานของพระพุทธเจ้าเรียกว่า วิสาขบูชา คือนับเป็นอย่างฝรั่งว่าเดือนเอเปรียล คนหัวประจบฝรั่งกินไม่รู้จักอะไร วิสาขบูชานี้มิใช่การใช่กี้ มิใช่หนี้ใช่สินอะไรของหมอบรัดเล เก็บเอาไปตีพิมพ์อวดรู้เปล่า ๆ เดือนเอเปรียลเป็นวิสาขบูชาไม่ได้ อังกฤษที่จะรู้การในพระพุทธศาสนาแท้ ๆ ที่เขาดีกว่าหมอบรัดเลอยู่ในเมืองอังกฤษก็มีถมไป พวกนักปราชญ์อังกฤษเหล่านั้น เขาตีพิมพ์ไว้ในหนังสือของเขาว่า วันที่มีพระจันทร์เต็มในเดือนเมย์ทุกปีนั้น เป็นวันพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วย

สัญญาอย่างยิ่งในใต้ต้นไม้โพธิ์ ถ้าปีวันเพ็ญสองหนในเดือนแมย์ วันเพ็ญหลังควรนับว่าเป็นวิสาขบูชา คำนี้ของเขาถูกแท้แล้ว หนังสืออังกฤษที่เขาว่าอย่างนี้หมอบรัดเลเห็นจะไม่ได้อ่าน ที่เขารู้นักษัตรฤกษ์แท้แล้วว่าไว้ในปีระกา ตรีศกนี้ วันอุโบสถเป็นที่รักษาคืออุโบสถ แลมีมหาธรรมสวนะนั้นผิดกับวันที่นับว่าวันอุโบสถ หรือวันพระตามเคยรู้ด้วยกันในชาวสยามทั้งปวงนั้นมีอยู่ ๘ วัน คือ (วันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันพุธ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ วันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๗ ค่ำ วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ) ๘ วันเท่านี้ วันอุโบสถแลวันธรรมสวนะ นอกจาก ๘ วันนี้แล้วก็คงในวันตามเคย คือ ขึ้น ๘ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ แลขึ้น ๑๕ ค่ำ ทุกเดือน แลแรม ๑๕ ค่ำ ในเดือน ๖ เดือน ๘๘ เดือน ๑๐ เดือน ๑๒ เดือนยี่ เดือน ๔ แลแรม ๑๔ ค่ำ ในเดือน ๕ เดือน ๗ เดือน ๙ เดือน ๑๑ เดือนอ้ายเดือน ๓ จะต้องยกวันจำศีลแลฟังพระธรรมแต่ใน ๘ วันที่ว่าข้างต้นเท่านั้น ในปีระกา ตรีศกนี้ วันพฤหัสบดี วันอังคารเป็นวันไม่ดีไม่ใช้วันพุธเป็นวันดี ถ้าจะใช้ฤกษ์ยามแลกำหนดในราชการใด ๆ ให้ใช้วันพุธให้รู้ทั่วกันทั้งในกรุงแลหัวเมือง เทอญ

อนึ่ง มีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้กำชับราษฎรในกรุงนอกกรุงทุกแขวงทุกอำเภอบรรดาที่ทำนา ว่าเมื่อปีมะแม เอกศกนั้นฝนน้อยก็จริง แต่น้ำเหนือลงมามากก็พอเป็นคุณแก่ข้าวหนักที่ทำปลายมือได้ ครั้นปีวอก โทศก ฝนก็งามน้ำก็ใหญ่ นาทำได้ทั้งต้นมือกลางมือ แลปลายมือบริบูรณ์ทุกตำบลหนแห่งแล้ว อย่าให้ราษฎร

ประมาทใจไป ข้าวในปีวอกถึงได้มาก ลูกค้าต่างประเทศก็ซื้อไปเสียมากแล้ว ในปีระกา ตรีศกนี้ตามเหตุที่เคยสังเกตมานั้น ปรากฏว่าเปนคราวฝนจะน้อยน้ำจะทรามกว่าปีหลังเกือบกึ่ง ฝนต้นมือในเดือน ๖ เดือน ๗ เดือน ๘ จะค่อยมีบ้าง ครั้นเดือน ๘๘ เดือน ๙ จะน้อยไป ฝนปลายมือก็จะทราม เพราะฉะนั้นถ้าฝนมีมาแล้วให้รีบลงมือการนาเสียให้เร็ว ๆ ตั้งแต่แรมเดือน ๖ ไปให้ทำนาข้าวหางม้านาปรังให้มาก อย่าประมาทว่าจะคอยฝนปลายมือ แลน้ำเหนือนักเลยจะเสียครั้งเสียคราวไป ประกาศมาให้ทราบไว้ หาไม่จะว่าผู้ครองแผ่นดินไม่สังเกตการเตือนสติราษฎร รู้จักแต่ให้พรแผ่นดินไปอย่างเดียว

ประกาศมา ณ วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา ยังเปนโทศก

๒๐๐. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศ

(ณ วันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา ยังเปนโทศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง แลพระสงฆ์ แลสามเณร แลราษฎรทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า พระสงฆ์สามเณรทุกวันนี้มักประพฤติการนักเลงแปลงเพศเปนคฤหัสถ์ไปเล่นเบี้ย เล่นโป แลสูบฝิ่น กินสุรา ถือศัสตราวุธเที่ยวกลางคืนชุกชุมมากขึ้น จับได้มาเนือง ๆ ครั้นแปลงเพศมาถึงกุฎีแล้วก็สำคัญใจว่าตัวไม่ได้ปลงสิกขาบท กลับเอาผ้าเหลืองนุ่งห่มเข้าตามเพศเดิม การที่ถือใจว่าไม่ได้ปลงสิกขาบท กลับนุ่งห่มผ้าเหลืองนั้น เปนความในใจจะเชื่อถือเอาไม่ได้ ฝ่ายคฤหัสถ์ที่แปลง

เพศเปนภิกษุเข้าร่วมสังฆกรรมในคณะสงฆ์นั้น ตามพระวินัยบัญญัติก็มีโทษห้ามอุปสมบท เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้สืบไป พระสงฆ์สามเณรรูปใด ๆ แปลงเพศเปนคฤหัสถ์ปลอมไปเล่นเบี้ย เล่นโป แลสูบฝิ่นกินสุรา ถืออาวุธเที่ยวกลางคืน อย่างใดอย่างหนึ่งที่กล่าวห้ามไว้นั้นมีผู้จับตัวมาได้ หรือสึกแล้วยังไม่พ้นสามเดือน มีโจทก์ฟ้องกล่าวโทษพิจารณาเปนสัจแล้ว จะให้สักหน้าว่าลักเพศภิกษุ ลงพระราชอาญาเฆี่ยน ๒ ยก ๖๐ ที ส่งตัวไปเปนไพร่หลวงโรงสี ฝ่ายพระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท แลราษฎรคนใดที่ได้ไปเล่นเบี้ย เล่นโป สูบฝิ่น กินสุราอย่างหนึ่งอย่างใด ด้วยกันกับพระสงฆ์สามเณรที่แปลงเพศเปนคฤหัสถ์นั้น จะให้ปรับไหมนับตัวพระสงฆ์สามเณรผู้ที่ลักเพศไปด้วยนั้นรูปละ ๑๐๐ บาททุกคน เงินค่าปรับไหมจะเอาไปทำการในพระอารามเปนพินัยแก่พระพุทธศาสนา ถ้าไม่มีเงินจะเสียค่าปรับไหม ก็จะให้เอาตัวจำตรวนไว้ใช้การในพระอาราม หักเงินให้เปนค่าแรงเดือนละตำลึงกึ่งกว่าจะครบเงินค่าปรับไหม

อนึ่ง พระสงฆ์สามเณรรูปใดๆ สึกวันใดแล้ว ขอให้พระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ แลเจ้าอธิการในอารามนั้น วัดนั้น จดหมายไว้ให้มั่นคงแน่นอน ว่าพระสงฆ์สามเณรรูปนั้น ๆ สึกวันนั้นจะได้เปนที่อ้างหมายเปนสำคัญต่อไป

พระราชบัญญัติ ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา ยังเปนโทศก เปนวันที่ ๓๖๑๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พระธรรมการบดี เปนผู้รับสั่ง

๒๐๑. ประกาศเรื่องบรรจุของในพระเจดีย์ที่เขาพนมขวด
(ณ วันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทให้ประกาศแก่พระภิกษุสามเณรแลราษฎรให้รู้ทั่วกันว่า พระเจดีย์บนยอดเขาพนมขวดนี้ เดิมท่านเจ้าอธิการวัดสระบัวได้สร้างขึ้นไว้นานแล้ว ครั้นภายหลังต้องอสนีบาตชำรุดไปแล้ว ครั้นเมื่อเดือนหก ปีวอกโทศก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ในรัชกาลที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ได้เสด็จพระราชดำเนินออกมาประพาส แลทอดพระเนตรการเริ่มแรกนาหลวงในเขาพนมขวด จึงมีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการปฏิสังขรณ์ จึงได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ช่างก่อปั้นพอกเพิ่มเติมให้เขื่องขึ้นกว่าเก่า แล้วได้ทรงบรรจุเตปูชนียวัตถุ เรียกว่าพระบรมพุทธสารีริกธาตุขนาดน้อย ๗ พระองค์ เป็นพระธาตุได้มาแต่เมืองลำพูนบ้าง เมืองน่านบ้าง เมืองพม่าบ้าง เผื่อว่าจะต้องที่แท้บ้าง เป็นบุญเขตประดิษฐานไว้ในกล่องจันทน์แดงที่ ๑ แล้วไว้ในกล่องจันทน์ขาวที่ ๒ แล้วไว้ในกล่องศิลาที่ ๓ ปกปิดไว้ในถุงตาด แลมีใบลานจารึกอักษรบาลีโอวาทปาติโมกข์ แลพาหุลเทศนา แลอื่น ๆ หกลานแล้วปิดทองคำเปลว ปกปิดไว้ในถุงตาดเท่านั้น ไม่มีของมีราคาสำคัญยิ่งไปกว่านี้ เพราะได้ทราบอยู่แล้วว่า พระเจดีย์อยู่ในที่เปลี่ยวที่ไกลไม่มีใครรักษา ผู้ที่จะสำคัญว่าจะมีทรัพย์ฝังไว้ มักขุดทำลายให้ยับเยินไปเสีย ได้เห็นเป็นตัวอย่างมามากแล้ว จึงได้บรรจุไว้แต่พระบรมธาตุแลใบลานจารึกพระบาลีปิดทองคำเปลวเท่านั้น เพื่อเป็น

บุญเขตเจริญกุศลวิเศษแก่เทพยดามนุษย์สัปปุรุษชายหญิง แลพระภิกษุสามเณรทั้งปวงบรรดาที่ได้มาถึงพระเจดีย์ แล้วได้มนัสการบูชาเป็นประโยชน์เท่านั้นดอก อย่าให้ผู้ใดสงสัยว่ามีของดีมีราคา ไม่มีเพชรพลอย พุทธรูปทองเงิน ของที่ดีมีราคา บรรจุไว้เลยในพระเจดีย์นี้ เพราะฉะนั้นขอเสียอย่าให้มีผู้ใดสำคัญว่ามีของดีมีราคา แล้วพยายามลอบลักขุดหาของที่บรรจุในพระเจดีย์นี้เลย จงให้ตั้งอยู่เป็นปรกติไว้นมัสการ แลเป็นเครื่องงามบ้านงามเมืองเถิด จะได้เป็นที่ทำบุญบูชาของผู้มีศรัทธา

ประกาศนี้เป็นความจริงมา ณ วันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปีระกา ตรีศก เป็นปีที่ ๑๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ

พระบรมธาตุ ๗ พระองค์
ที่ ๑ จันทน์แดง
ที่ ๒ จันทน์ขาว
ที่ ๓ ศิลา
ใบลานปิดทอง

๒๐๒. ประกาศเรื่องข้าเจ้าแข็งบ่าวนายแรงข่มเหงราษฎร

(ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทให้ประกาศแก่ข้าราชการแลราษฎรแขวงกรุงเทพมหานครให้รู้ทั่วว่า คนทุกวันนี้พากันคุมสมัครพรรคพวกชวนกันเสพสุราเมาแล้ว ถือตัว อวดตัวต่าง ๆ ว่าเป็นมหาดเล็กหลวง ตำรวจหลวง แลเป็นทหาร แลเป็นไพร่หลวงอยู่ในส่วนหลวงบ้าง ว่าเป็นข้าเจ้าแข็งบ่าวนายแรงบ้าง แลเป็นลูกจ้างพวกพ้องของชาวนอกประเทศบ้าง แลเป็น

สมัครพรรคพวกของเศรษฐีมีทรัพย์บ้าง แล้วก็อวดอ้างท้าทายว่าไม่กลัวใคร ถึงจะมีถ้อยความไปจะอ้างอิงพิงพาดราชการเอา แลว่าเจ้านายกงสุลจะช่วย หรือเพื่อนฝูงที่มีเงินง้างตระลาการหันเหไปเมื่อถือใจดังนั้น บ้างอวดเอาเปล่า ๆ แล้วก็เที่ยวทำข่มเหง ชกตีฟันแทง แย่งชิงคนเดินทางบ้าง บุกรุกเข้าไปในบ้านในเรือน โรงร้านทุบตี ฟันแทงเจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของโรง เจ้าของร้านให้มีบาดเจ็บบ้าง ทำสิ่งของต่าง ๆ ให้แตกหักหาย หรือแย่งชิงเอาไปเสียบ้าง การเป็นความดังนี้เนือง ๆ ฝ่ายทวยราษฎรที่โง่เขลาขลาดก็รังเกียจไปว่าในหลวงแลข้าราชการคงจะเข้าด้วยคนหลวง ไม่ทำโทษกันนักหนาจะเป็นเวราอาฆาตไป หรือเจ้าที่แข็งแรง เมื่อนานไปโตใหญ่ขึ้น จะพยาบาทอาฆาตขัดเคือง หรือกลัวว่าตระลาการจะเกรงบุญเจ้านายที่แข็งแรง หรือเกรงใจคนนอกประเทศอยู่ หรือจะเห็นแก่สินบนของกำนัล จะปรับให้ความตัวแพ้จะต้องเสียเบี้ยปรับหรือจะไกล่เกลี่ยให้เป็นเสมอเลิกแล้วกัน ก็กลัวจะเป็นเวราอาฆาตเพราะที่ฟ้อง ก็พากันอดออมนิ่งความเสีย หรือฝากตัวเข้าพวกพาลนั้นเสีย ด้วยเหตุนี้พวกพาลนั้นจึงกำเริบใจมากขึ้น อนึ่ง ถึงเจ้ากระทรวง เมื่อผู้ทำผิดเป็นข้าเจ้าแข็งบ่าวนายแรง หรือให้ของกำนัลแลสินบน ก็อ้อแอ้ ง่อนแง่น ไปดังนั้น ก็จะเห็นเป็นอยู่บ้างจริงเพราะยังหนุ่มอยู่ก็คิดถึงตัว ที่แก่อยู่ ก็คิดถึงบุตรหลาน การซึ่งเป็นทั้งนี้ ก็เพราะการแผ่นดินเมืองยังเจือปนระคนกับการเถื่อน การป่าเพราะฉะนั้นประกาศไว้ว่า ตั้งแต่นี้ไปเมื่อหน้า ถ้ามีคนคนใด พวกใดเป็นคนหลวง ข้าเจ้าบ่าวนายก็ดี เมาสุราคุมสมัครพรรคพวกตั้งแต่ ๕ คนขึ้นไป ทำข่มเหงราษฎร ด้วยกลุ้มรุม ชกตี ฟัน แทง ขว้างทิ้งก็ดีบุกรุกเข้าไปในบ้าน ในเรือน โรงร้านก็ดี ด้วยการที่มิใช่รับบังคับ

ไปจากนายอำเภอ แลเจ้ากระทรวงกองจับผู้ผิดต่าง ๆ นั้นแล้ว ให้ผู้ต้องข่มเหงต้องพิพาททำเรื่องราวไปยื่นต่อกรมพระนครบาล หรือเจ้ากรมปลัดกรม กองตระเวนซ้ายขวา ให้ชันสูตรบาดแผลแลตราสินสิ่งของที่แตกหักหายทั้งปวงตามธรรมเนียม แลให้เจ้ากระทรวง กรมพระนครบาล ตามเกาะจับตัวผู้ผิดมาชำระไปตามเคยนั้นก่อนแล้ว ถึงความจะยังไม่ได้ชำระค้างอยู่ ให้ทำเรื่องราวอีกฉบับหนึ่ง ให้ความต้องกันกับที่ฟ้องไว้ แลให้เอาแต่ความจริงที่ควรจะสืบพยานรังวัดสมได้มาทูลเกล้า ฯ ถวาย เมื่อเวลาเสด็จออกท้องสนามหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในเร็ว ๆ ให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วย หรือว่าถ้ามีราชการต่าง ๆ แลฝนตก ไม่เสด็จออกท้องสนามหลายวันไป ก็ให้เอาเรื่องราวนั้นมาให้เจ้าขุนมูลนาย หรือญาติพี่น้องพวกพ้องซึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ผู้ใดผู้หนึ่งทูลเกล้า ฯ ถวายให้ความทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วย ให้สืบสังกัดชื่อเสียงผู้ล่วงเกินทำผิดนั้นให้ได้ความใส่ในเรื่องราวมาตามได้ เมื่อทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว เมื่อทรงพระราชดำริเห็นว่าเจ้ากระทรวงควรจะชำระไป ก็จะได้ทรงตักเตือนให้เจ้ากระทรวงชำระ ถ้าทราบว่าเป็นพวกพ้องมากโตใหญ่ หรือมีเหตุการณ์เป็นที่สงสัยว่าตระลาการเจ้ากระทรวงจะง่อนแง่นไป ก็จะได้ทรงแต่งตั้งตระลาการศาลรับสั่งที่ควรจะเชื่อได้เร่งให้ชำระสืบตามจับผู้ผิดเป็นการร้อน แลชำระความนั้น เป็นความรับสั่งมิให้โยเย แต่ถ้าร้องดังนี้ ให้ร้องแต่เรื่องราวเดิมอย่าเพ่อกล่าวโทษเจ้ากระทรวงว่ากดความเสียก็ดี ว่าไม่จับเลยก็ดี เพราะการยังเร็ววันนัก จะเป็นที่ให้เจ้ากระทรวงบาดหมางเสียใจไป การที่ให้ร้องดังนี้ คือให้ร้องเร็ว ๆ ภายในสิบวัน ตั้งแต่ความเกิดแล้วมา แต่ถ้าคำร้องนั้นเกินกว่าเหตุนั้น น้อยว่ามากจนสืบพยานรังวัดไม่สมเลย จะต้องให้มีโทษแก่โจทก์ผู้ร้องความไม่จริงเสียบ้าง

ถ้าสืบพยานรังวัดสมว่าผู้ผิดมีสมัครพรรคพวกไปมากแท้แล้ว บ่าวไพร่ของผู้ใดไปคุมสมัครพรรคพวกข่มเหงราษฎรดังนี้ เจ้าหมู่มูลนายรู้แล้ว ถึงความจะไม่มีใครฟ้อง อย่าเพ่อดีใจว่าราษฎรเกรงบุญเกรงวาสนาไม่กล้าฟ้องร้อง เมื่อกลัวบ่าวของตัว ก็จะมาสวามิภักดิ์เปนข้าเจ้าเดียวกัน นายเดียวกันเสีย ด้วยเหตุนี้ ข้าแลบ่าวไพร่จะได้มากขึ้น อย่าเพ่อดีใจเพลินไปดังนี้ จงเร่งจับเอาตัวข้า เอาตัวบ่าว ของตัวที่ทำผิดมากักขังไว้ก่อน อย่าให้ท้าย ยุแยงให้หลบหนีเมื่อความมีแล้ว อย่ามาผัดอ้อ ๆ แอ้ ๆ ไปดังนี้ ไม่เอา อย่างนี้เคยมามากจึดนัก รู้เท่าสติปัญญาเสียหมดแล้ว อย่าพูดดังนี้เลยขี้เกียจฟัง ถ้าเกิดความขึ้นแล้ว เมื่อข้าแลบ่าวไพร่ของเจ้าใด นายใด มีผู้กล่าวหาหรือถูกซัดทอด ต้องเรียกตัวมาเปนจำเลยในความอย่างนี้ ถ้าส่งตัวไม่ได้ภายในสิบวันแล้ว จะประกาศบนให้มีผู้จับตั้งแต่ ๑๐๐ บาทขึ้นไป ๔๐๐ บาทลงมา ตามวาสนาเจ้าแลนายที่แข็งแลอ่อน หรือฝีมือชื่อเสียงผู้ผิดนั้นกล้าแลอ่อน ถ้ามีผู้ส่งหรือนำจับได้นั้น แต่เจ้าหมู่มูลนายที่ทำให้คนหนี จะต้องเกาะเร่งให้ใช้เงินหลวงที่เสียเปนสินบนแลรางวัลไปนั้นจงเต็ม แต่ถ้าเรื่องความเปนแต่วิวาทขว้างปาหรือลอบตี ฟัน แทง แย่งชิงวิ่งราว เปนแต่เรื่องเล็กน้อยลงไปไม่มีใครเปนพยาน เห็นว่าสมัครพรรคพวกมามาก ผู้ร้ายมามากถึง ๕ คนขึ้นไปแล้ว ก็ให้ไปร้องฟ้องตามกระทรวงว่าความกันไปก่อนความยังว่ากันอยู่ยังไม่ขัดข้องเข้า ก็อย่าเพ่อมาถวายฎีกาเลย ต่อเมื่อตระลาการพิจารณาเข้าข้างฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลย ไม่ทำตามพระราชกำหนดกฎหมายประกาศใด จึงมาร้องถวายฎีกากล่าวโทษตระลาการเมื่อภายหลัง

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนแปด ขึ้น ๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศกศักราช ๑๒๒๓

๒๐๓. ประกาศดาวหางปีระกา ตรีศก

(ณ วันจันทร์ เดือน ๘ หลัง ขึ้น ๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทให้ประกาศแก่ราษฎรผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎร ไทย จีน ทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า ในปีระกา ตรีศกนี้ จะมีดาวหางมาคล้ายกันกับปีมะเมีย สัมฤทธิศก แต่การคำนวณดาวหางนี้ จะทราบละเอียดว่าจะมาวันไร จะอยู่เท่าไร ยังคำนวณไม่ถูกเป็นแน่ได้ เมื่อจดหมายสงกรานต์จะใส่ก็ไม่ทัน เพราะคำนวณจะเอาเป็นแน่ยังไม่ได้ ของอย่างนี้ก็ว่าจะรู้ได้โดยคำนวณล่วงหน้า แต่ว่าลางสิ่งก็ได้ละเอียดดังสุริยอุปราคา แลจันทรอุปราคา ลางสิ่งก็เป็นแต่รู้ได้ว่าจะเป็นจะมี เพราะฉะนั้น ถ้าใครเห็นอย่าให้ตกใจว่ากระไรวุ่นวายไป วิสัยของแปลกประหลาดในอากาศมีมา ถ้าจะมีโทษก็เคยเห็น ให้เกิดเหตุสองอย่าง ให้ฝนแล้งในฤดูฝน หรือจะให้ฝนตกมากเกินปรกติไปอย่างหนึ่ง จะให้เกิดความไข้ต่าง ๆ แก่คนหรือ ช้าง ม้า โค กระบือ อย่างหนึ่ง เหมือนอย่างเช่นดาวหางซึ่งมีมาเมื่อปลายปีมะเมีย สัมฤทธิศกนั้น ก็เกิดเหตุแต่กระบือตายมากอย่างหนึ่งแล้ว ในฤดูฝน ปีมะแมฝนก็แล้ง ครั้นปลายปีมะแม แลต้นปีวอก ก็มีความไข้ลงราก ก็ถ้ากลัวแต่เหตุอย่างนี้ก็ให้เตรียมตัวต่อสู้เหตุอย่างนี้ คือว่ากลัวฝนแล้ง เมื่อฝนยังมีอยู่ก็ให้รีบทำนาเสีย ทำข้าวไร่ ข้าวหางม้า ข้าวสามเดือน ทันสารทไปตามได้ตามมี ที่ไม่ได้ทำนา มีพี่น้องบุตรภรรยาบ่าวไพร่มากก็ให้จัดซื้อข้าวเก็บเตรียมไว้ให้พอกิน อย่าตื่นขายเสียนัก ถ้ากลัวความไข้ว่าเกลือกผีดาษจะชุม ตัวใครแลบุตรหลานใครยังไม่ได้

ออกฝีดาษ ก็ให้รีบพามาปลูกฝีดาษที่โรงทานนอกก็ดี โรงหมอท่าพระก็ดี ศาลาวัดสุทัศน์เทพวรารามก็ดี เสียโดยเร็ว อย่าให้ทันฝีดาษมีมา ถ้ากลัวว่าไข้ลงรากจะมีมา ก็ให้ชัดตัวปฏิบัติเสียให้สะอาดๆ อย่าทำให้สกปรกโสมมตามเคยตัวนัก หาที่หลับที่นอนที่สะอาด ใช้หาเครื่องซึ่งเป็นเครื่องกำจัดกลิ่นร้าย คือกำยาน การบูรเตรียมไว้เมื่อความไข้มีมา สุมรมเหย้าเรือนผ้านุ่งผ้าห่มเสียให้กำจัดพิษอากาศที่ร้ายกระจายไป แลหายาที่เคยเชื่อถือเตรียมไว้ใกล้ ๆ เผื่อขุกค่ำคืนจะได้ใช้แก้ไขกัน น้ำละลายการบูรกินกัน ทาตัวกัน ถ้ากลัวไข้จับสั่นก็หาน้ำการบูรไว้ ปวดหัวตัวร้อนเล็กน้อย ก็ให้กินน้ำการบูรแลเอาน้ำการบูรทาฝ่ามือ ฝ่าเท้าเสียเล็กน้อยก่อน อย่าปล่อยให้เป็นมากไป หรือใครรู้เห็นยาอะไรว่าดีก็หาไว้ หรือแรกจะเป็น เมื่อยขบเท้าเย็น ปวดศีรษะเล็กน้อย ก็อย่าเชื่อหมอว่าลมว่าเส้นไป อย่าเพ่อกินร้อนเข้าไป อย่ากินอาหารที่หวานที่มันมากนัก รีบรุถ่ายเสียด้วยดีเกลือ อย่าใช้ยาสลอดให้แสลงไข้ไป พ้นปากพ้นใจของหมอพอใจพูดแต่ว่าลม เอายาร้อนแก้ อนึ่ง บ้านเมืองมีไข้เจ็บ ซึ่งเป็นเหตุให้คนตายอย่างไร จะมากเมื่อไร ให้คอยระวังสืบที่ป่าช้าที่มีศพไปเผามาก ๆ อยู่ทุกวันเนือง ๆ จะได้ความจริง

พระเจ้าแผ่นดิน คนทั้งปวงยกย่องตั้งไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ก็ย่อมมาร้องให้ช่วย ดังหนึ่งทารกเมื่อมีเหตุแล้ว ก็มาร้องหาบิดามารดา เพราะฉะนั้น พระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัวแล้ว ก็มีความกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังหนึ่งบิดามารดากรุณาแก่บุตรจริง ๆ โดยสุจริต จึงกล่าวสั่งสอนมาให้รักษาตัวรักษาชีวิตในเหตุที่น่ากลัวจะเป็น แลมีตัวอย่างเคยเป็น แต่ฝ่ายราษฎรไทยจีนเป็นอันมากทั้งปวงนี้ เป็นคน

ถือผีถือสาง ถือมดถือหมอดู คนกลัวอะไรมาก อยากอะไรมาก คนทรงผีแลหมอดู ก็พอใจเอาสิ่งนั้นมาว่ายุแยงให้คนตื่นไปต่าง ๆ เมื่อเห็นดาวหางครั้งก่อนมีมา ก็พอใจลือกันว่าเจ้าจะตายนายจะล้ม ผู้มีบุญจะมา บ้านเมืองจะเป็นจลาจล ผู้คนจะเกิดรบพุ่งกันพอใจว่าดังนี้จนตื่นกันไปเปล่า ๆ เป็นนักเป็นหนา เหมือนอย่างครั้งปีมะเมียสัมฤทธิศกนั้น เหตุเช่นนั้น ก็ไม่ได้เป็นได้มีเลย เราเคยจับปดคนทรงผีแลหมอดูได้แล้วไม่ใช่หรือ

เมื่อพิเคราะห์ใคร่ควรดู โดยเหตุดาวหางเป็นของมาบนฟ้า เมื่อจะให้โทษให้คุณอย่างไร ก็จะให้โทษให้คุณแก่สัตว์แก่คนที่อยู่ใต้ฟ้าเพรื่อไป ผู้ใดปฏิบัติตัวไม่ดี ไม่มียาที่จะแก้ป้องกันกินทาซึมซาบอยู่กับกาย เป็นผู้ไม่สบายมีโรคภัยเล็กน้อย ที่เป็นช่องจะให้พิษเช่นนั้น แล่นเข้าไปในกายให้เกิดเจ็บไข้ได้ ความไข้ก็ต้องแก่ผู้นั้นไม่เลือกหน้าว่าใคร ก็ดาวหางมาบนฟ้า โกรธขึ้งหึงสาพยาบาทอาฆาตแค้นอะไรอยู่กับเจ้านายมาแล้ว จะได้มาตรงใส่เอาเจ้านายทีเดียวไม่เห็นจริงด้วย

ซึ่งผู้คนจะรบพุ่งกันนั้น จะมีเหตุก็เพราะคนที่เป็นต้นเหตุก่อให้เกิดความ เหมือนอย่างเจ้าเวียดนาม ฝรั่ง มาขอทำสัญญาไมตรีดี ๆ เหมือนอย่างเช่นมาทำกับเมืองไทย ก็ไม่รับไม่ยอม ทำถุ้งเถียงเกะกะไป จึงก่อเหตุให้รบกันกับฝรั่ง ถ้าจะรับทำสัญญาเสียดี ๆ เหมือนอย่างเมืองไทยทำแล้ว ก็มิสบายอยู่อย่างเมืองไทยหรือ เพราะฉะนั้น เห็นว่าซึ่งผู้คนจะรบกันนั้น ก็เป็นเพราะคนด้วยกันก่อเหตุขึ้นเอง ดาวหางไม่ได้มายุใครให้รบกัน ถ้าราษฎรตื่นเล่าลือไปเช่นนั้นคนสิ้นคิดลางคนที่เป็นพาล อยากจะให้การที่ตัวประสงค์เป็นสมใจพลอยก่อเหตุต่อไป เหมือนอย่างเมื่อครั้งปีมะเมีย สัมฤทธิศก มีอ้าย

มีชื่อคนหนึ่ง มีหนี้อยู่มาก แลเป็นทาสท่านผู้อื่นอยู่ เมื่อรู้ว่าราษฎรแตกตื่นเล่าลือกันต่าง ๆ ไปเป็นอันมาก ก็อยากจะให้เป็นจริงดังว่า ด้วยเข้าใจว่าบ้านแตกเมืองตื่นแล้ว คนทั้งปวงก็จะพลัดกันไปหมด จะได้พ้นหนี้พ้นทาสผู้อื่น นั่งคอยนอนคอยจะให้เหตุบังเกิดมี เมื่อเหตุไม่มีมา กลั้นความปรารถนาไม่ได้ ก็เอาไฟไปเที่ยวลอบจุดบ้านเรือน โรง ด้วยคิดว่าเมื่อไฟเกิดขึ้นแล้ว คนที่เตรียมจะตื่นก็จะได้ตื่นไปเป็นเหตุขึ้น ให้สมดังราษฎรลือ อ้ายมีชื่อผู้นั้น เอาไฟไปจุดติดขึ้นที่ถนนสี่กั๊กเสาชิงช้า กองตระเวนจับได้ พิจารณาเป็นสัตย์ ท่านเสนาบดีปรึกษาให้เอาไปประหารชีวิตเสีย เพราะฉะนั้น ครั้งนี้เห็นดาวหางอย่าพากันตื่นเล่าลือเช่นนั้นไป เกลือกจะเป็นเหตุให้อ้ายคนพาลเช่นนั้นทิ้งพื้นทิ้งไฟ หรืออ้ายผู้ร้ายบางพวกอยากปล้นเหย้าปล้นเรือน เมื่อเห็นว่าใจราษฎรไม่สโมสร คิดพื้นเพื่อน คิดครั่นคร้ามไปต่าง ๆ จะไม่ใคร่ช่วยกันแล้ว ก็จะควบคุมเป็นพวกกันปล้นเหย้าปล้นเรือนที่เปลี่ยว ก่อเหตุต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ขอให้ข้าราชการแลราษฎรทั้งปวง รักษาตัว รักษาใจ รักษาเหย้า รักษาเรือน แลทรัพย์สมบัติอยู่โดยปรกติ อย่าเชื่อมดถ่อหมอดูคนทรงผีว่าอย่างนี้อย่างนั้น เพราะดาวหางที่จะขึ้นในปีนั้นเลย ดาวหางจะมีมาปีไร มนุษย์ที่มีความรู้เขาคำนวณดูรู้เรียกก่อนแล้ว เหมือนกับทายสุริยอุปราคาจันทรอุปราคา ก็วิชานี้หมอดูที่เที่ยวหากินอยู่ก็ดี คนทรงผีก็ดี ไม่รู้ทายสุริยทายจันทร์ก็ทายไม่ได้เลย มิใช่หรือ

ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาจนกาลบัดนี้ ดาวหางมาปรากฏในท้องฟ้าก็หลายครั้งหลายที ก็เห็นมีแต่วัวตายควายล้ม ฝนแล้ง ฝนเกินนั้น แลเป็นผลใกล้กับกาล

เมื่อดาวหางมาแทบทุกครั้ง แลเมื่อปีเปลี่ยนแผ่นดินทั้งสามคราวนั้น ดาวหางก็ไม่มี ไม่เห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นอันตรายเพราะดาวหาง เหมือนอย่างแผ่นดินไหวเหมือนกัน นาน ๆ ก็มีมา ลางทีก็ไหวมาก ลางทีก็ไหวน้อย เวลาแผ่นดินไหวนั้น ห่างกันบ้าง ชิดกันบ้าง มีมาทุกแผ่นดิน ก็มิได้มีเหตุอะไรแก่บ้านเมืองในปีเมื่อแผ่นไหว ท่านทั้งปวงที่เกิดทีหลัง ๆ ไม่ได้สังเกต สืบผู้หลักผู้ใหญ่ไป ก็รู้ได้เหมือนดังว่า

อนึ่ง ในปีมะเมีย สัมฤทธิศกนั้น ราษฎรลือกันว่า เห็นพระอาทิตย์เป็นสองดวง การนั้นไม่จริง เป็นการล่อลวงของคนที่อยากจะให้คนตื่น ก็คิดอ่านซ่อมแซมแต้มเติมเข้า คนเอาแว่นตาลนควันไต้แล้วใส่เข้าดูเงาพระอาทิตย์ ในกระจกฉายเงาพระอาทิตย์จับที่แว่นตาลนควันไต้นั้น ก็ตลบลงไปปรากฏในกระจก เห็นเป็นสองดวงสามดวงขึ้น ใครทำอย่างนั้น หันหน้าให้ถูกทิศที่จะเห็นอย่างนั้นเมื่อไรก็เห็นเมื่อนั้น เป็นอุบายของคนที่อยากจะให้คนตื่นแกล้งยุกันดอก ได้ทดลองแล้ว บอกมาจริง ๆ อย่าตื่นไป

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือน ๘๘ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา ตรีศกศักราช ๑๒๒๓

๒๐๔. ประกาศสุริยอุปราคา
(เดือน ๘ บูรพาสาฒ ปีระกา ตรีศก)

วันจันทร์ เดือนแปด บูรพาสาฒ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีระกา ตรีศก จะมีสุริยอุปราคา ถ้าท้องฟ้าไม่มืดฝน ก็จะเห็นจับทิศหรดีเวลา

๖ นาฬิกากับ ๑๐ นาที นับแต่เที่ยงคืนมา แต่ถ้าถือตามนาฬิกาตั้งของชาวนาฬิกา เพราะเวลาในฤดูนี้กลางวันมาก สว่างเมื่อไรก็ย่ำรุ่งในวันนั้น ๕ นาฬิกากับ ๑๓ นาที แต่เที่ยงคืนมา ก็ต้องย่ำรุ่ง ๖ นาฬิกากับ ๒๕ นาทีจึงได้ตีโมง ๑ ในระหว่างย่ำรุ่งมาจนตีโมงหนึ่ง ๓๒ นาทีคิดแบ่งสิบส่วน ตามอย่างไทย ๗ นาทีกับ ๑๒ วินาที เป็นบาทหนึ่ง ก็เมื่อเวลา ๖ โมงกับ ๑๐ นาทีนั้น เป็นเวลาก่อนแต่ตีโมง ๑ อยู่ ๑๕ นาที เพราะฉะนั้น เป็นบาทอย่างไทย ก็ต้องทายว่าจะจับย่ำรุ่งแล้วกับแปดบาท

สุริยอุปราคาครั้งนี้ เป็นอัฒคราธ แต่เพราะแสงพระอาทิตย์ข่มก็จะเห็นพร่องกว่าอัฒคราธอยู่สักหน่อย แหว่งตรงทิศทักษิณ เมื่อเวลา ๗ โมงกับ ๑๕ นาที แต่เที่ยงคืนคิดเป็นโมงอย่างไทย โมง ๑ กับ ๗ บาทแล้วก็จักคลายออกแหว่งเร่ไปข้างทิศอาคเนย์ แล้วจะหลุดเป็นโมกขบริสุทธิ์ในทิศอาคเนย์ เวลา ๘ โมงกับ ๒๕ นาที แต่เที่ยงคืนคิดเป็นโมงอย่างไทยสองโมง ๗ บาท การทายนี้ คงจะถูกตรงตามทายในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา ในที่อื่นห่าง ๆ ออกไปน้อย ๆ ก็จะเร็วไปบ้าง ช้าไปบ้าง เหมือนอย่างที่กรุงเก่าก็จะเห็นทีหลังที่กรุงเทพ ฯ ไปสักนาที ๑ ถ้าเมืองชลบุรีจะเห็นทีหลังที่กรุงเทพ ฯ ไปสักนาทีกึ่งกับสองนาที ถ้าเมืองฉะเชิงเทราจะเห็นทีหลังที่กรุงเทพ ฯ ไปสักสองนาทีเศษ ที่เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรีจะเห็นก่อนที่กรุงเทพ ฯ ไปสักสองนาทีกึ่ง ว่าทั้งนี้ ด้วยนาฬิกาที่จะตั้งตามเวลาในเมืองนั้น ถ้าจะเอานาฬิกาที่ตั้งในกรุงเทพ ฯ ไปดูก็จะเห็นพร้อมกันไป แต่ถ้าจะว่าด้วยเมืองไกล ๆ อย่างเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลาแล้ว จะเห็นจับก่อนที่กรุงเทพ ฯ หลายนาที คราธก็จะมากกว่ากึ่ง

ถึงเมืองตรังกานูแลเมืองปาหัง ก็จะเห็นจับตรงทิศประจิม เมื่อเวลากลางคราธพระอาทิตย์ จะดูเห็นทะลุดำอยู่กลางมีรัศมีพระอาทิตย์เป็นขอบอยู่รอบตัว เหมือนวงกำไลสักสองนาทีกึ่ง ถ้าลงไปถึงเมืองสิงคโปร์แลเมืองยักตรา จะเห็นจับข้างทิศพายัพ แลกลางคราธจะแหว่งข้างทิศอุดร บริสุทธิ์ข้างทิศอีสาน

ถ้าจะว่าด้วยเมืองฝ่ายเหนือที่ไกล ๆ จะจับแลมีคราธในทิศเหมือนที่กรุงเทพ ฯ แต่เวลาจับจะน้อยเข้ากว่าที่กรุงเทพ ฯ คราธก็จะน้อยเป็นเพียงบาทคราธ จะคำนวณทายให้ทุกเมืองก็ได้ แต่เห็นว่าไม่มีคนดูนาฬิกาให้ถูก หาต้องการไม่ ทายเอาให้สมแก่ชาวเมืองไทยว่าวันนั้นเวลาเช้าจะมีสุริยอุปราคา เมื่อแต่เวลาพระสงฆ์บิณฑบาตกลับหรือฉันเช้าอยู่เท่านั้นก็ดีแล้ว

๒๐๕. ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้คำนำหน้าชื่อชนต่าง ๆ

(ณ วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า คนในพระราชอาณาจักรมิใช่จีน มิใช่ฝรั่ง แขก ญวน พม่า มอญ ซึ่งมาแต่เมืองจีน เมืองฝรั่ง เมืองแขก เมืองญวน เมืองพม่า เมืองมอญ แลมิใช่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร ชีพ่อพราหมณ์ หลวงญวน หลวงจีน บาทหลวงฝรั่ง โต๊ะแขก รูปชี แพทย์หมอ แลครูอาจารย์สอนหนังสือก็ดี ยกเสียแต่ข้าราชการที่มีชื่อตามบรรดาศักดิ์ แต่หมื่นขึ้นไปถึงสมเด็จเจ้าพระยาแลเจ้าพระยาก็ดี แลยกเสียแต่พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ แลเจ้าประเทศราช แลเจ้าซึ่งเป็นบุตรหลานพี่น้องของเจ้าประเทศราชตลอดลงไปจนท้าวเพี้ยในเมืองลาว พระยาพระในเมืองเขมร ตองกูตวนเจะในเมืองมลายู จ่ากังในพวกกะเหรี่ยงก็ดี แล้ว

ชายสามัญทั้งปวง มีคำนำหน้าชื่ออยู่แต่สองอย่าง คือนายอย่างหนึ่ง อ้ายอย่างหนึ่ง ตั้งแต่นายยามหุ้มแพรมหาดเล็ก แลนายเวรตำรวจ นายม้าจูง นายท้ายช้าง ลงไปจนตัวเลกหมู่ไพร่หลวงสามัญ มิใช่ไพร่หลวงมหันตโทษ แลนักโทษที่ไม่มีบรรดาศักดิ์ แลขาดบรรดาศักดิ์ก็ดี ไพร่สมกำลัง แลลูกหมู่มิใช่ทาสมิใช่เชลยก็ดี มีคำนำชื่อว่านายทั้งหมด

ตัวแลลูกหมู่ไพร่หลวงมหันตโทษ แลนักโทษที่ไม่มีบรรดาศักดิ์ แลขาดบรรดาศักดิ์แล้ว แลตัว แลลูกหมู่ ทาส เชลย ทั้งปวงมีคำนำหน้าชื่อว่าอ้าย หญิงเช่นผู้ชายที่มีคำนำหน้าชื่อว่าอ้าย ทั้งปวงนั้นย่อมมีคำนำหน้าชื่อว่า อี ทั้งสิ้น

แต่หญิงอื่นจากที่ต้องมีลักษณะจะเรียกว่า อี นั้น ถ้าเป็นพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ก็เรียกว่าพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าตามที่ ถ้าต้องโทษถอดจากบรรดาศักดิ์ พระองค์เจ้า หม่อมเจ้าก็เรียกว่าหม่อม บุตรชายหญิงของหม่อมเจ้าก็เรียกว่าหม่อมเหมือนกัน กับราชนิกูลที่ไม่มีชื่อตำแหน่งทั้งชายหญิงก็เรียกว่าหม่อม

แต่ในกาลทุกวันนี้ เจ้าราชนิกูล ผู้หญิงเชื้อพระวงศ์ที่สนิทในพระเจ้าอยู่หัว เขาเรียกกันว่าคุณว่าเจ้าคุณบ้าง ข้างในใช้ชิดของพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง มีคำนำหน้าว่าเจ้าจอม, ถ้ามีพระองค์เจ้าก็มีคำนำหน้าเพิ่มเข้าว่าเจ้าจอมมารดา จอมเปล่าก็ขาดไป ท่านเจ้าจอมก็เกินไป

เจ้าจอมอยู่งานในแผ่นดินที่ล่วงแล้ว ที่สูงอายุแล้วใช้ราชการออกข้างหน้าได้ เรียกว่าเจ้าจอมเถ้าแก่

พนักงานข้างในทั้งปวงที่ไม่ได้เป็นเจ้าแลราชนิกูล เรียกว่าหม่อมพนักงานทั้งสิ้น

หม่อมพนักงาน ที่สูงอายุ แล้วใช้ราชการ ออกข้างหน้าได้ ก็ดี หญิงม่ายภรรยาข้าราชการที่ผัวถึงอาสัญกรรม ถึงแก่กรรมบ้าง ผัวหย่าผัวร้างบ้าง เข้ามารับราชการเช่นนั้นก็ดี บรรดาหญิงสูงอายุที่มิใช่เจ้าจอมเก่า ซึ่งรับราชการเช่นเดียวกับเจ้าจอมเถ้าแก่นั้น เรียกว่าท่านเถ้าแก่

หญิงมีบรรดาศักดิ์ ในตำแหน่งมีชื่อตามบรรดาศักดิ์ มีคำนำว่าท้าว แต่กาลบัดนี้หญิงที่ไม่มีชื่อตามบรรดาศักดิ์ แต่ว่าราชการแทนท้าวหรือเทียบที่ท้าว ก็มีคำว่า ท้าว หน้าชื่อเดิมว่าท่านท้าวก็เกินไป

นายโขลนที่เป็นจ่าทนายเรือน ก็มีคำว่านำหน้าชื่อว่า ทนายเรือน ข้างในใช้ชิดของพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าทั้งปวง ที่มิใช่พระองค์เจ้า หม่อมเจ้าก็เรียกว่าหม่อมทั้งสิ้น

ภรรยาหลวงข้าราชการ ที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการที่ถือศักดินาตั้งแต่นา ๑๐๐๐๐ ลงมาจนถึง ๔๐๐ ก็ดี ที่ได้พระราชทานเครื่องยศตามบรรดาศักดิ์ ก็มีคำว่าท่านผู้หญิงว่าท่านนำหน้าชื่อ ที่ไม่ได้รับพระราชทานเครื่องยศบรรดาศักดิ์ก็ดี เป็นอนุภริยามิใช่ทาสภริยาที่มีบุตรด้วยกันก็ดี หญิงบุตรหลานข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์ก็ดี หญิงยังไม่มีผัวก็ดี ไม่ต้องมีคำนำหน้าชื่อทั้งสิ้น

ภรรยาข้าราชการที่ต่ำนา ๔๐๐ ลงมา จนถึงไพร่หลวงไพร่สมทั้งปวง ยกแต่หญิงมหันตโทษทาสเชลยที่ต้องลักษณะ จะเรียกว่าอีแล้วมีคำนำหน้าชื่อว่าอำแดง

เด็กสามัญที่ยังไม่ได้โกนจุกอายุไม่เกินกว่า ๑๓ ปี ทั้งชายทั้งหญิงที่นอกจากจะเรียกว่าอ้ายว่าอีแล้ว จะเรียกว่าหนูนำหน้าชื่อก็ควร

ประกาศมา ณ วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา ตรีศก ศักราช ๑๒๒๓ หรือวันที่ ๓๗๗๓ ในรัชกาลปัจจุบัน

๒๐๖. ประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานนาพระเจ้าลูกเธอ

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๔ ในพระบรมมหาราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ขอประกาศแก่ชนที่ควรจะรู้คำประกาศนี้ว่า ที่ท้องทุ่งริมคลองขุดใหม่ตั้งแต่บางขวางไปออกบ้านงิ้วรายนั้น เป็นแขวงเมืองนนทบุรี เมืองนครไชยศรี เดิมรกร้างว่างเปล่าอยู่หามีผู้เป็นเจ้าของไม่ ครั้นเมื่อขุดคลองตลอดไปแล้ว ข้าพเจ้าได้สั่งเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี ที่พระคลัง ผู้เป็นแม่กองขุดคลองให้จับที่ร้างว่างเปล่านั้นเป็นที่นา อยู่ในแขวงเมืองนนทบุรีฝั่งเหนือ ๑๖๒๐ ไร่ อยู่ในแขวงเมืองนครไชยศรีฝั่งเหนือ ๙๓๙๖ ไร่ ฝั่งใต้ ๕๑๘๔ ไร่ รวมเป็นที่นา ๑๖๒๐๐ ไร่ แบ่ง ๕๐ ส่วน ได้ส่วนละ ๓๒๔ ไร่ เป็นที่นายาว ๖๐ เส้น กว้าง ๕ เส้น ๘ วา ที่นาทั้งปวงนี้เพราะไม่มีเจ้าของมาแต่เดิม เป็นที่จับจองของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าขอยกส่วนที่ว่านั้นส่วนหนึ่งส่วนหนึ่งให้บุตรชายหญิงของข้าพเจ้า คนละส่วนบ้าง สองส่วนบ้าง ให้เป็นที่ให้บ่าวไพร่ไปตั้งทำนาหรือจะให้ผู้อื่นเช่าก็ตาม

ส่วนหนึ่งซึ่งจะมีสำคัญ ด้วยหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ข้าพเจ้ายอมยกให้... ....ให้.......... ....จงเอาหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ไปเป็นสำคัญแล้ว ขอให้เจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี นำข้าหลวงไปรังวัดแล้ว ทำตราแดงให้เป็นสำคัญ ตามอย่างธรรมเนียมแผ่นดินเมืองเถิด

นาจับจองใหม่ ไม่มีค่านาในกำหนดตามประกาศแต่ก่อนแล้ว แต่นารายนี้ถ้ายังเป็นของ..................อยู่ตราบใด ไม่ได้ขายไม่ได้ยกให้ผู้อื่นไป ข้าพเจ้าผู้มีอำนาจแต่ท่านเสนาบดียอมไว้ให้ยกค่านาให้แก่นาของผู้ใด ๆ ตามชอบใจได้นั้น ขอยกค่านาให้แก่..................ผู้เป็นเจ้าของนาไปกว่าจะต้องทำตราแดงใหม่ ภายหลังตราแดงในครั้งนี้

ประกาศไว้ วันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด ขึ้นหกค่ำ ปีระกาตรีศก ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๘๐๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๒๐๗. ประกาศดาวพระเคราะห์พุธเข้าในดวงพระอาทิตย์

(ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๒ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศให้การทราบแก่ผู้จะได้อ่านประกาศนี้ทั้งปวง วันอังคาร เดือนสิบสอง ขึ้นสิบค่ำ ดวงพระเคราะห์พุธจะเข้าในดวงพระอาทิตย์ ว่าตามจะเห็นที่กรุงเทพมหานคร แรกเริ่มกระทบเข้าทางทิศอีสานค่อนข้างบุรพาเห็นดำเป็นเม็ด จดขอบพระอาทิตย์แหว่งเข้าไปนิดหนึ่ง เมื่อเวลาเที่ยงแล้วกับ ๑๔ นาทีแล้วจุดดำนั้นจะเลื่อนเดินไปในดวงพระอาทิตย์ โอนไปข้างทิศปัจจิมเฉียดขวางไปถึงที่ลึก เพียงเท่าส่วนที่หกของดวงพระอาทิตย์ ค่อนอยู่ข้างเหนือส่วนหนึ่งไม่ถึงกลาง ถ้าจะเป็นคราธก็ควรว่าฉพางคคราธเข้าไปส่วนหนึ่งหรือ ๕ ส่วน จะเห็นดังนี้เมื่อเวลาบ่าย ๒ โมงกับ ๑๓ นาที แล้วจุดดำนั้นก็จะเดินไปทิศพายัพออกข้างทิศพายัพค่อนข้างทิศอุดร หลุดจากดวงพระอาทิตย์เวลาบ่าย ๔ โมง กับ ๒๐ นาที การที่เป็นดังนี้ต่อดูด้วยกล้องส่องที่มีแว่นสีเขียว หรือน้ำเงิน หรือสีแดง สาบบังตาจึงจะเห็นได้ ด้วยดวงพระพุธเป็นจุดดำนั้นเล็กนัก ถ้าดูด้วยกล้องสาบ

ด้วยกระจกสีดังนี้ คงจะเห็นได้ทุกเวลาเข้า แลถึงกลาง แลออกดังทายไว้นี้แล อนึ่ง เมื่อใด ๆ ถ้ามีผู้ดูด้วยกล้องดังนี้ มักเห็นจุดดำแลแผลด่างในดวงพระอาทิตย์เนือง ๆ เขื่องบ้าง ย่อมบ้าง อันนั้นมิใช่พระเคราะห์เข้า เป็นแต่ด่างแด่นในดวงพระอาทิตย์นั้นเอง ลอยไปลอยมาหันหายไป ๑๒ วัน ๑๓ วัน แล้วกลับมาอีก แล้วย้ายที่ไปต่าง ๆ จะทายเอาแน่ไม่ได้ แต่ในครั้งนี้มิใช่อย่างนั้น พระเคราะห์พุธจะเข้าเป็นแท้นาน ๆ ถึง ๒๒ ปี ขึ้นไปจึงมีครั้งหนึ่ง แล้วเว้นไป ๒ ปี มีอีกครั้งหนึ่งเป็นธรรมดา แต่ลางทีเป็นเสียในกลางคืน ที่กรุงเทพมหานครนี้ไม่เห็น ครั้งนี้จะเห็นจึงทายมาเพื่อจะให้รู้การบนฟ้ามนุษย์สังเกตทายล่วงหน้าไว้ได้ อะไรเห็นประหลาดบนฟ้าไม่ควรที่จะเก็บเอาเป็นเหตุมาตื่นกันต่าง ๆ ต้นเหตุที่เป็นมีผู้รู้เขารู้ได้แล้ว ซึ่งทายครั้งนี้ ทายตามเวลาซึ่งจะเห็นที่กรุงเทพมหานคร แลกรุงเก่าแลเมืองลพบุรี ถ้าจะทายตามที่จะเห็นในเมืองฝั่งทะเลไทยข้างตะวันออก คือเมืองปราจิณบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองชลบุรี ต้องทายเพิ่มเข้า ๒ นาทีทุกระยะ ถ้าจะทายที่เมืองจันทบุรีแลเมืองตราด ต้องเพิ่มเข้าถึง ๓ นาที ถ้าจะทายในเมืองฝั่งทะเลไทยข้างตะวันตก คือเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองเพชรบุรี เมืองนครศรีธรรมราช แลเมืองฝ่ายเหนือ ตั้งแต่เมืองชัยนาทขึ้นไปจนถึงเมืองกำแพงเพชรแลเมืองตาก ให้ทายลดเสีย ๒ นาทีทุกระยะ ในเมืองกาญจนบุรี เมืองชุมพร เมืองไชยา ให้ทายลดเสีย ๓ นาทีทุกระยะ แต่ที่เมืองสงขลาทายเหมือนกรุงเทพมหานครจึงจะถูกกับนาฬิกา แลซึ่งได้ประกาศมาแต่ก่อน ในประกาศมหาสงกรานต์ว่าจะเป็นดังนี้ ในวันจันทร์ เดือน

สิบสอง ขึ้นเก้าค่ำนั้นผิดไป เพราะครั้งนี้รีบจะให้ตีพิมพ์คำนวณหยาบอยู่ หาละเอียดไม่

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด แรมสองค่ำ ปีระกา ตรีศก

๒๐๘. ประกาศวางระเบียบให้เจ้านายแต่งพระองค์ในพิธีถือน้ำแลตามเสด็จ

(คัดจากหมายรับสั่ง เดือน ๑๑ ปีระกา ตรีศก)

ด้วยพระราชโกษา รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก ประชุมถือน้ำพระพิพัฒน์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นเจ้าต่างกรมบางพระองค์ทรงผ้าไหมดอกขาว ไม่มีกรอบไม่มีเชิง หรือผ้าวิลาศพื้นขาวแต่ทรงคาดฉลองพระองค์ครุยไม่งามเลยขัดกันนัก จึงโปรดเกล้า ฯ หมายประกาศว่า แต่นี้ไปเมื่อหน้า ห้ามมิให้เจ้านายทรงผ้าทรงที่ไม่มีกรอบไม่มีเชิงแล้วคาดฉลองพระองค์ครุย หรือทรงผ้าที่มีกรอบมีเชิง แต่ทรงคาดแพร (ต้นฉบับขาด) วันเสด็จมาถือน้ำ หรือแต่งพระองค์เสด็จไปตามเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราทางใดก็ดี ตำบลใดก็ดี อย่าให้แต่งพระองค์ให้ผิดไปดังครั้งนี้ได้เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าเจ้านายพระองค์ใดแต่งพระองค์ดังครั้งนี้ จะโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาคอยปรับกับข้าในกรม ผู้ไม่ทูลทัดทานเตือนให้ถูกตามหมายประกาศนี้เป็นเงินสามตำลึงบ้างห้าตำลึงบ้าง ถ้าเจ้านายจะแต่งพระองค์ไปถือน้ำนั้น จะทรงผ้ายกทองพรรณพื้นขาวก็ได้ ผ้าลายเกี้ยวพื้นขาวผ้าเขียนทองก็ได้ ไม่เขียนก็ได้ หรือไม่มีผ้าลายเกี้ยวพื้นก็ให้เอาผ้า

เกี้ยวพื้นสีมา เอาผ้าลายอย่างผ้าลายวิลาศพื้นขาวมาดามสีก็ใช้ได้เหมือนกัน แล้วแลทรงคาดฉลองพระองค์ครุยก็จะงามดีไม่มีผู้ใดติเตียนได้ หรือที่เจ้าเล็กนายน้อยจะทรงผ้าไหมผ้าลายอย่างผ้าลายวิลาศพื้นขาวให้ทรงคาดแพรขาว จึงจะงามสมควรกันกับผ้าทรงที่ไม่มีกรอบ ไม่มีเชิงดังนี้ไม่ต้องห้าม

๒๐๙. ประกาศทรงอนุญาตให้ข้างในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ

(ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวังทั้งหัวเมือง แลในกรุง ฯ ผู้ใด ๆ บรรดาที่มีบุตรมีหลานผู้หญิงถวายตัวทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังเป็นเจ้าจอมอยู่งานชั้นกลาง ยังไม่มีเครื่องยศ แลไม่ได้เป็นเจ้าจอมมารดามีพระองค์เจ้าก็ดี เป็นละคอนก็ดี เป็นพนักงานตำแหน่งใด ๆ ก็ดี ให้ทราบทั่วกันตามพระราชปฏิญญานี้ ว่าท่านทั้งปวงมีความจงรักภักดีต่อพระเดชพระคุณ จึงได้พาบุตรหลานมาให้ถวายตัวทำราชการอยู่ข้างใน จัดเป็นความชอบอันใหญ่ปรากฏอยู่แล้ว ก็เมื่อท่านทั้งหลายถวายบุตรหลานให้ทำราชการอยู่ดังนี้ ด้วยมีความประสงค์เกียรติยศ จะให้อย่างไรความประสงค์นั้นใคร ๆ ก็อาจคาดทราบถึงใจกันอยู่แล้ว ก็ข้าราชการฝ่ายในถวายตัวขึ้นทุกปี ๆ ตลอดสิบเอ็ดปีมา เงินเบี้ยหวัดก็เปลืองมากขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้จนเงินสองพันชั่งก็ไม่พอ ผู้ที่ได้รับพระราชทานก็ยังบ่นว่าได้น้อยโดยมาก เพราะจำนวนผู้รับพระราชทานเบี้ยหวัดนั้นมาก ที่ทางใน

พระบรมมหาราชวัง ก็เป็นที่เบียดเสียดเยียดยัดกันอยู่ไป เมื่อบุตรหลานของท่านทั้งหลายมาทำราชการอยู่มากด้วยกันดังนี้ ก็เหลือกำลังที่จะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้ชื่นชมสมประสงค์ ให้ทั่วถึงทุกหน้าทุกพวกทุกรายไป ท่านผู้ที่เคยมีภรรยามากมีบ่าวมาก เมื่อเทียบกับใจของตัวก็จะเห็นจริง วันหนึ่งคืนหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมงเท่านี้ สารพัดการในประเทศนอกประเทศก็มาเร่งมาทวงอยู่เป็นนิตย์ ทุกเวลาไม่ว่างเว้นเห็นอยู่ด้วยกันไม่ใช่หรือ ก็บุตรหลานของท่านผู้ใดมาทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังนานแล้ว เมื่อไม่ชื่นชมสมประสงค์เป็นที่น้อยหน้าน้อยใจแก่ท่านทั้งหลายอยู่ก็ดี เป็นที่เห็นว่ามาคัดค้าง ว่างเปล่าอยู่ให้เปลืองอายุก็ดี ก็ควรที่จะเห็นจะคิดอยู่แล้ว ขอทรงรับสารภาพแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวง โดยซื่อสัตย์สุจริต ไม่กล่าวประชดประชันแดกดันอะไรดอก บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ยอมพระราชทานคืนบุตรหลานของท่านทั้งปวง ซึ่งนอกจากเจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้าแล้วก็ดี ที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศเป็นเครื่องทองคำแล้วก็ดี นอกนั้นตามแต่ใจบิดามารดา แลญาติดังบิดามารดาเถิด จงมารับตัวกลับไปแล้ว จะถวายในพระบวรราชวัง หรือในพระองค์เจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรม แลท่านเสนาบดี หรือจะยกให้มีผัวตามที่ใครจะรักใคร่สู่ขอตามแต่ใจของบิดามารดา แลญาติดังบิดามารดา แลตัวผู้นั้น ๆ เถิด หรือผู้ที่ไม่มีบิดามารดาแลญาติ ใคร่ออกเอง ก็ให้มาขอร้องออกตามสบาย คำที่ประกาศนี้เป็นความจริงไม่ประชดประชันอันใด ขอให้เทพยดารักษาพระมหาเศวตฉัตร พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง แลเทพยดาที่มีฤทธิ์ รู้จิตมนุษย์ เป็นพยานแก่พระราชหฤทัยเทอญ

แต่เจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้าก็ดี มีเครื่องยศเป็นเครื่องทองคำแล้วก็ดี ไม่ยอมพระราชทานให้ใคร ไม่โปรดให้ออก ใคร ๆ อย่าพาโลคำประกาศนี้แล้ว แลแต่งแม่สื่อมาลุยลายวุ่นวายในพระราชวัง ดังอ้ายเขียนบุตรพระยาราชภักดีทำครั้งก่อนเป็นอันขาดทีเดียว ถ้ามิฟังก็ไม่พ้นพระราชอาญาตามกฎพระอัยการ

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นสิบสามค่ำ ปีระกาตรีศก ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๘๗๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๒๑๐. ประกาศการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอแลเฉลิมพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ

(ณ วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวังทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า ในเดือนสี่ ปีระกา ตรีศกนี้ จะมีการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ ตั้งพระราชพิธีที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระสงฆ์จะได้สวดพระปริตรพุทธมนต์ ๓ วัน ตั้งแต่วันอาทิตย์ เดือนสี่ แรมค่ำหนึ่งไป ครั้นวันพุธ เดือนสี่ แรมสี่ค่ำ เวลาเช้าจะได้โสกันต์ เวลาบ่ายจะได้สมโภช ครั้นวันพฤหัสบดี คือเดือนสี่ แรมห้าค่ำ เวลาบ่าย · จะได้ตั้งสวดพระพุทธมนต์เฉลิมพระนามพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ ครั้นวันศุกร์ เดือนสี่ แรมหกค่ำ เวลาเช้า จะพระราชทานพระสุพรรณบัฏ แล้วเวลาบ่ายสมโภชเวียนเทียนต่อการโสกันต์ไปเพียงเท่านี้ เป็นการแห่เสด็จพระเจ้าลูกยาเธอหกวันแปดเวลา ก็ในการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ แลการตั้งพระนามในพระสุพรรณบัฏแก่

พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ ซึ่งจะทำในเดือนสี่ ปีระกา ตรีศกครั้งนี้นั้น ผู้ใดจะถวายของสมโภชก็ได้ ไม่ถวายก็ได้ ถวายมากก็ได้ น้อยก็ได้ สุดแต่ใจของผู้นั้นๆ จะชอบใจ ไม่ทรงพระราชดำริติเตียนเร่งรัดร้องขอกะเกณฑ์อะไร ขอเสียอย่าให้ปรึกษากันบ่นอู้ ๆ อี้ ๆ แลแลดูกันทำตามกันแลตามยศดังการกะเกณฑ์เลยเป็นอันขาดทีเดียว ใครจะสมโภชเท่าไรก็จงทำตามใจเป็นส่วนของตัวคนเดียว หรือจะไม่ทำก็ตามใจตัวเถิด อย่าถามกันแลดูกันปรึกษากันด้วยเรื่องนี้เลย การถวายของสมโภชเป็นการมงคลไม่มีความผิด มีแต่ความชอบดอก โทษเพราะไม่สมโภชไม่มีเลย ผู้ใหญ่จะว่าผู้น้อยทำเกินหน้าก็อย่าว่ากัน อย่าถือกัน เพราะการนี้มิใช่ราชการตกทอดกะเกณฑ์ ของถวายสมโภชนั้นก็จะไม่เก็บไว้เป็นหลวงดอก จะเป็นของพระเจ้าลูกเธอที่จะโสกันต์ แลรับพระสุพรรณบัฏนั้นแล ถ้าใครคุ้นเคยนับถือในพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์นั้น โดยฉันญาติหรือคุ้นเคยชอบพออย่างไร ก็จงทำตามใจที่ชอบกับพระเจ้าลูกยาเธอทั้งสองพระองค์นั้นเถิด ถ้าไม่รู้จักหรือรู้จักก็ดี ขัดขวางใจอยู่อย่างไรไม่พอใจสมโภชก็แล้วไปเถิด อย่าวิตกกระดากกระเดื่องอะไรไปเลยไม่ต้องการ ถ้าท่านทั้งหลายทั้งปวงมารับราชการตามตำแหน่งที่เกณฑ์ให้มาทำมาแห่ แลมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ตามกำหนดวันเวลาตามหมายกรมวังแลกรมพระสัสดี แลมารับพระราชทานของเลี้ยงเป็นมงคล ในการพระราชพิธีนั้นไม่ขาดไม่กระดากหน้าไป ก็เป็นดีเป็นความชอบในราชการอยู่แล้ว ไม่มีผิดอะไรดอก ท่านทั้งปวงพอใจจะให้ประกาศไปหรือว่าการครั้งนี้อย่าต้องเข้าเนื้อเข้าหนังท่านเลย ใครอย่ามาสมโภชพระเจ้าลูกเธอเป็นเงินทองสิ่งของผ้าผ่อนแต่สักสิ่งหนึ่งเลยเป็นอันขาดทีเดียว ถึงใครเอามาก็จะไม่รับ จะไม่ให้รับ ท่านทั้งปวงพอใจจะให้

ประกาศอย่างนี้หรือจึงจะสบายใจ ซึ่งจะประกาศดังนี้ ไม่ได้ด้วยเยี่ยงอย่างไม่เคยประกาศมา ของสมโภชนั้นในหลวงก็ไม่เคยเก็บไว้เป็นของหลวง ดังการในราษฎรที่มารดาบิดาเก็บเอาของขวัญของบุตรไว้เป็นของตัว แล้วทำบุญซื้อขายวายล่องต่อไปนั้นเลย ก็ถ้าจะประกาศดังนี้ ในหลวงก็ชื่อว่าทำอันตรายลาภของพระเจ้าลูกเธอไป คนทั้งปวงเป็นอันมากซึ่งเขานับถือพระเจ้าลูกเธอพระองค์นั้น ๆ โดยฉันที่เป็นญาติฝ่ายข้างเจ้าจอมมารดานั้นก็มี การก็เคยมาแต่ก่อน ซึ่งประกาศดังนี้ก็หาต้องที่ไม่ ครั้งแผ่นดินก่อน ๆ การโสกันต์ใหญ่ ๆ ก็เคยมีมาเป็นหลายครั้ง พระเจ้าอยู่หัวท่านก็ไม่ได้ประกาศห้ามว่าอย่าให้ใครสมโภชก็ดี อย่าให้พระเจ้าลูกเธอรับของขวัญก็ดีเลย พระเจ้าลูกเธอของท่านก็เคยได้รับของขวัญมากบ้าง น้อยบ้าง ตามพระบารมีของพระเจ้าลูกเธอพระองค์นั้น ๆ เป็นอย่างมา ก็ในเวลาแผ่นดินก่อน ๆ นั้นการโกนจุกลงท่าข้างนอกที่ไหน ๆ ทำ ถ้าเด็กผู้ซึ่งจะโกนจุกนั้นไม่ได้ถวายตัวเป็นข้าราชการก่อน จนเมื่อจะโกนจุกไม่ได้ถวายดอกไม้ธูปเทียนกราบถวายบังคมลาแล้ว ในหลวงก็ไม่ทราบการโกนจุกของผู้ใดเลย แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ผู้ศีรษะจุกได้ถวายตัวเป็นข้าราชการแล้ว เมื่อจะโกนจุกได้เอาดอกไม้ธูปเทียนมากราบถวายบังคมลาตามธรรมเนียมแล้วก็ดี ผู้โกนจุกไม่ได้เป็นข้าราชการ ไม่ทรงรู้จักเลยทีเดียวก็ดี เมื่อผู้ใดจะโกนจุกบุตร จะโกนจุกหลาน ก็จัดแจงสิ่งของที่เป็นเครื่องคาวหวานอาหารต่าง ๆ ที่เรียกว่า ของเลื่อนมาทูลเกล้า ฯ ถวายแทบทุกแห่งทุกราย ทั้งวังเจ้าบ้านขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ได้พระราชทานเงินบ้าง ทองบ้าง เป็นของขวัญไปช่วยตามอย่างธรรมเนียมเหมือนข้าราชการ แลราษฎรไปช่วยกัน ไม่เป็นเหมือนการหลวง แต่ก่อนท่านทั้งปวงก็จะย่อมทราบ

อยู่แล้ว ในปีหนึ่งมีเดือนโกนจุกอยู่ ๕ เดือน คือเดือน ๙ เดือน ๑๒ เดือนยี่ เดือน ๔ เดือน ๖ ก็ในเดือนเหล่านี้แต่ละเดือน ๆ มีผู้นำเอาของเลื่อนมาทูลเกล้า ฯ ถวายเดือนละสองราย สามราย สี่ราย ห้ารายไม่ขาด ก็ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ให้ข้าราชการฝ่ายในคุมไปทำขวัญ ปีหนึ่งสิ้นหลายสิบชั่ง ถึงกระนั้นก็ไม่ได้ทรงพระราชดำริเสียดายพระราชทรัพย์ดอก เมื่อได้ช่องได้โอกาสที่จะได้ทรงสำแดงพระเมตตากรุณาแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวงดังนี้ ก็ทรงพระโสมนัสด้วยพระเมตตากรุณาที่ได้ทรงสำแดงนั่นเป็นดีอยู่แล้ว อนึ่ง ท่านทั้งหลายทั้งปวงเห็นจะวิตกไปว่า พระเจ้าลูกเธอในแผ่นดินปัจจุบันนี้มากตั้งแต่ปีระกา ตรีศกนี้ไป ก็เห็นจะต้องขลุกขลุ่ยด้วยการโสกันต์วุ่นไปทุกปี ถ้าท่านวิตกดังนี้ขอเสียเถิดอย่าวิตกเลย ทรงพระราชดำริไว้ว่า การโสกันต์ที่เป็นการพิเศษดังนี้จะทำก็แต่พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ๆ สำคัญๆ เมื่อเวลาว่างราชการพอจะทำได้ดอก จะไม่ทำไปทุกพระองค์ดอก เหมือนหนึ่งในพระบวรราชวัง เมื่อปีชวด จัตวาศก ก็ได้มีการโสกันต์พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายอด แลพระองค์เจ้าสุดาสวรรค์ เป็นการใหญ่ครั้งหนึ่ง ภายหลังพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์อื่นก็ได้โสกันต์เป็นการสามัญ มีในพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์สืบมาจนบัดนี้ ก็ในพระบรมมหาราชวังนี้ การโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพึงจะมีในปีระกา ตรีศกนี้เป็นปฐม จึงได้ทรงพระราชดำริเป็นการพิเศษหน่อยหนึ่งคล้าย ๆ กันกับการในพระบวรราชวังเมื่อปีชวด จัตวาศก ก็ถ้าจะว่าไปถึงการในแผ่นดินที่ล่วงมาแล้วสืบดูเถิด การโสกันต์พิเศษมีแผ่นดินหนึ่งหลาย ๆ ครั้ง มีทั้งในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง แต่การมากบ้าง น้อยบ้าง พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ผู้มีบรรดาศักดิ์ใดๆ ที่ได้รับหมาย

ประกาศนี้ ได้ทราบความดังประกาศมานี้แล้ว ถ้าไม่มีธุระป่วยไข้ แลกิจการสำคัญ แลไม่กระดากอกกระเดื่องใจอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ขอเชิญเสด็จแลเชิญท่านเข้ามาสโมสรในการโสกันต์ แลการเฉลิมพระนามพระเจ้าลูกเธอสักเวลาหนึ่งสองเวลาในวันทั้งหกวัน ตั้งแต่วันอาทิตย์ เดือนสี่ แรมค่ำหนึ่ง ไปจนวันศุกร์ในเดือนสี่ แรมหกค่ำ พอให้เป็นสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล เพราะท่านทั้งปวงแต่ละพระองค์แต่ละองค์ แต่ละนายมีมงคลกุศลเหตุได้สร้างมา จึงได้มีบุญพาสนายศบรรดาศักดิ์ใหญ่บ้าง ย่อมบ้าง ดีกว่าสามัญมนุษย์ เมื่อมาสโมสรในการพระราชพิธีมงคลการ ก็จะได้เป็นสวัสดิมงคล สมควรที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระเมตตากรุณาชุบเลี้ยงไม่ได้ทรงชิงชังรังเกียจมุ่งร้ายหมายขวัญท่านผู้หนึ่งผู้ใดเลย เป็นความจริง

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนสี่ ขึ้นสามค่ำ ปีระกา ตรีศกศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๙๔๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๒๑๑. ประกาศให้นำเลกมารับหนังสือพิมพ์คุ้มสัก แลสักหลังมือ

(คัดจากหมายประกาศ เดือน ๔ ปีระกา ตรีศก)

ด้วยพระยาราชสุภาวดี พระยาประมวญประมาณพล รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า แต่ก่อนนั้นได้มีหมายประกาศว่า ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าหมู่มูลนาย ไพร่หลวง ไพร่สม ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน แลข้าเจ้าตั้งกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวัง

พระบวรราชวัง ให้นำเลกมาสักกลับลงมือแต่ปีกุน ตรีศกมา เจ้าหมู่มูลนายก็ได้นำเลกมาสักบ้าง แต่ยังน้อยอยู่ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์เป็นแม่กองสัก ได้แต่งข้าหลวงกองจับออกจับถึง ๘ กอง เจ้าหมู่มูลนายจึงได้นำเลกไพร่หลวง ไพร่สมมาสัก ณ ปีเถาะ สัปตศก ปีมะโรง อัฐศก ปีมะเส็ง นพศก รวมสามปี ได้เลกสักหลังมือแลรับหนังสือคุ้มสักเป็นอันมาก ครั้นเดือน ๓ ปีมะเส็ง นพศก สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยถึงแก่พิราลัยแล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทรมหากัลยาณมิตรมาเป็นแม่กอง ก็ได้หมายประกาศให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าหมู่มูลนาย นำเลกไพร่หลวง ไพร่สม ข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ แลขุนหมื่นที่ไม่ได้สักให้มารับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแล้วสักหลังมือก็หลายครั้งแล้ว เจ้าหมู่มูลนายได้นำเลกมาสักแลรับหนังสือพิมพ์คุ้มสักน้อยลงไป ตั้งแต่สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยเป็นแม่กองแต่ปีเถาะสัปตศก มาถึงปีระกา ตรีศก ๖ ปี เลกหมู่ที่สมสักแลภิกษุสามเณรสึกก็มีขึ้นเป็นอันมาก เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าหมู่ มูลนายฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวังเพิกเฉยละเลยเสีย หานำเอาเลกหมู่ขึ้นแลภิกษุสามเณรสึกมารับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแลสักหลังมือรับราชการไม่ ครั้งนี้ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าหมู่มูลนายเร่งให้นำเลกไพร่หลวง ไพร่สม แลข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ แต่บรรดาที่ยังไม่ได้รับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแลยังไม่ได้สักหลังมือ มารับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแลสักหลังมือแต่ในเดือน ๔ ปีระกาตรีศกนี้ให้สิ้นเชิง ถึงเดือน ๕ ปีจอ จัตวาศก จะโปรดเกล้า ฯ ให้แต่งข้าหลวงกองจับออกจับในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทุกหัวเมือง ถ้ากองจับ ๆ ได้เลกสักท้องมือเดิม แลหมู่ขึ้นที่ยัง

ไม่ได้สักหลังมือ ชำระได้ความเปนสัจว่า เปนหมู่ไพร่หลวง ไพร่สม กรมใด แลเปนทาสของผู้ใด จะมีค่าตัวมากน้อยเท่าใด ก็จะปรับไหม เอาเงินค่าตัวเปนภัพ ตัวเลกตัวทาสนั้นจะเอาสักเปนไพร่หลวงจ่าย เดือน แลจะปรับไหมเอาเงินค่าปรับแก่เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าหมู่มูลนายกรมนั้น ๆ เปนค่าสินบนให้กองจับคนละ ๒ ตำลึง ตาม หมายประกาศเดิมนั้น ให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี หมาย บอกให้รู้จงทั่วตามรับสั่ง.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ดำรงธรรม วงเวียนเล็ก ธนบุรี
น.ส. กาญจนา อารมย์สุข ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๑